e

# EUGEN CIZEK

# SECVENŢĂ ROMANĂ

## Mijlocul secolului I al erei noastre

3, în”, „D”.

Prefaţă de acad. EMIL CONDURACH1

Traducere de SANDA CHIOSE CRIŞAN

ŞI CONSTANTIN CRIŞAN

r; **0 –** m

1986

EDITURA POLITICĂ Bucureşti

° o

Lucrarea reprezintă traducerea în limba română a volumului Neron (Fayard, Paris, 1982), încununat cu premiul „Timotei Cipariu” pe 1982 al Academiei Republicii Socialiste România şi cu Premiul Literar European pe anul 1982 conferit de Asociaţia Scriitorilor de Limbă Franceză (ADELF)

Redactor: ALEXANDRU CIOLAN Coperta: NICOLAE CORNELII!

Librairie Artheme Fayard, 1982 Eugen Cizek, *Neron*

## Prefaţă

Profesorul Eugen Cizek, cunoscut specialist în domeniul literaturii latine, cu cercetări care trec de la monografii asupra lui Seneca, Suetoniu şi Tacit la lucrări de largă sinteză, cum ar fi „Evoluţia romanului antic”, şi-a îndreptat de mulţi ani atenţia şi asupra istoriei imperiului roman. Cunoaşterea aprofundată a izvoarelor scrise ale acestei perioade, ca şi un interes permanent viu pentru problemele social-economice şi politice ale acestor vremuri l-au dus şi la redactarea unor ample lucrări de istorie romană, deosebit de apreciate atât în ţară cât şi în străinătate. Începutul l-a făcut teza (publicată în limba franceză) „Epoca lui Nero şi controversele ei ideologice”, apărută în 1972, în cunoscuta colecţie „Roma Aeterna”. Această lucrare a provocat un viu interes şi a dus chiar la constituirea unui cerc internaţional de „Studii neroniene”, cerc în care profesorul Cizek a jucat şi joacă un rol foarte important. În 1980, acelaşi autor a publicat o monografie, de asemenea foarte importantă: „Epoca lui Traian. împrejurări istorice şi probleme ideologice” (Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, tipărită acum şi în versiune franceză, în colaborare cu prestigioasă editură „Les Belles Lettres”, din Paris). În

sfârşit, doi ani mai târziu i-a apărut în limba franceză o nouă lucrare, intitulată „Neron” (Ed, 1

*h*

*Secvenţă romană* ayard, 1932), prezentată acum şi în versiune romăească. Fostul meu elev şi colaborator, el însuşi de mai mulţi ani profesor apreciat al Universităţii din Bucuşti, mi-a făcut cinstea să-mi solicite o prefaţă pentru: castă versiune în limba română a lucrării şale. O scriu *i* toată bucuria de a vedea recenta carte a tânărului eu coleg la dispoziţia publicului românesc nu numai n dorinţa de a-mi manifesta pe această cale preţuirea întru tot ce a făcut şi, desigur, va mai face în domeniultoriei romane, dar şi fiindcă sunt conştient de faptul că îblicul nostru a fost multă vreme lipsit de lucrări din meniul istoriei universale.

În fond, lucrarea de faţă nu ar fi avut nevoie de o efaţă ca aceasta, autorul atrăgând el însuşi în primele >un pagini atenţia cititorului asupra unor problemendamentale, dezvoltate pe larg în cele peste 400 de pani ale volumului. Poate că totuşi, dincolo de unele mici irergenţe între autor şi cel care scrie prefaţa de faţăitorul român ar putea fi interesat să vadă felul în care i specialişti români din două generaţii diferite şi porîd uneori de la puncte de plecare diferite, se pot înni pe această cale sau, uneori, se pot despărţi.

O primă observaţie din acest punct de vedere a făt-o autorul însuşi, subliniind diferenţele ce separă cele un lucrări ale sale închinate lui Nero şi epocii sale, arute la distanţă de 10 ani una de cealaltă. Îmi face icere să spun încă din aceste prime rânduri că lucrarea faţă se deosebeşte prin adâncirea unor probleme asui cărora în prima lucrare zăbovise mai puţin. Redactarea unei monografii închinate împăratului nan nu putea părăsi cu totul tiparul clasic al unei biofii. În chip firesc, Nero ocupă locul principal de-a lunântregii lucrări, fapt care apare evident din însăşi ţi-itura unora din capitolele cele mai importante. Alte itole îl prezintă într-un cerc mai amplu. Subliniez astfel de capitole dovedesc strădania autorului dea din cadrele relativ strâmte ale unei biografii şi de a-şi za eroul nu numai în mediul în care acesta a trăit, mai ales în mediul care a jucat sau a putut juca un important în desfăşurarea istoriei romane între anii – 60 e.n.

Urmărind pas cu pas atât comportamentul personal mărului Nero, devenit împărat pe când era un copil 16 ani şi a cărui viaţă s-a încheiat dramatic când de

abia depăşise vârsta de 30 de ani, precum şi toate evenimentele determinate de activitatea sau de tendinţele adeseori contradictorii ale personajelor de la curtea imperială, autorul analizează nu numai izvoarele de informaţie care ne îngăduie să reconstituim istoria acestor ani, ci şi ponderea reală a rolului lui Nero, la Roma sau în cadrul general al imperiului. Merită a fi subliniată încă de la început o primă concluzie a autorului: „monstru sau vizionar, Nero a ales o cale originală", pe care cercurile conducătoare ale politicii imperiale au refuzat-o. De altminteri, această concluzie, pe care personal o împărtăşesc doar parţial, a făcut pe mulţi dintre recenzenţii lucrărilor lui Eugen Cizek să le considere, pe nedrept, o încercare de „reabilitare" a tânărului împărat, dat întotdeauna ca exemplu de ambiţii nemăsurate şi de incoerente acte de guvernământ. Ceea ce mă face să apreciez pozitiv termenul de „cale originală" nu este numaidecât de atribuit numai lui Nero însuşi. Averr şi înainte de el, şi după el, exemple de împăraţi la fel de calomniaţi de izvoarele antice ostile monarhiei imperiale, exemple care par a dovedi că în chip conştient sau inconştient unii dintre aceşti împăraţi (Tiberiu, Caligula, Domiţian) îşi dădeau seama că societatea romană, în pragul unei crize de structură, nu avea, pentru moment cel puţin, altă soluţie decât aceea a unei „dictaturi imperiale", mai exact vorbind, a unei concentrări a puterii politice şi militare romane **într-**o singură mână. O făcuseră August şi Tiberiu, aveau să o facă mai târziu un Vespasian, Septimiu Sever sau Diocleţian, toţi conştienţi de faptul că de-a lungul anilor apăruseră mutaţii foarte importante în evoluţia social-economică a imperiului. Inegala dezvoltare a provinciilor, tendinţele centrifuge ale unora dintre ele ca şi ale unor mari corpuri de armată cantonate la frontiere făceau necesară sporirea autorităţii imperiale, sporire ce ducea uneori chiar şi la ideea, de mult cunoscută şi practicată în regatele elenistice din Orientul Apropiat, a divinizării persoanei împăratului. Practic vorbind, evoluţia ulterioară a imperiului a dus pe calea aceasta la apariţia dominatului lui Diocleţian. Se poate deci pune întrebarea: a fost sau nu conştient de acest fapt şi Nero? Spre această formă tindea oare Nero, atunci când, aşa cum afirmă autorul lucrării de faţă, „alesese o cale originală"?



Fără a prejudicia cu nimic asupra valorii acestei lucrări, fără a

uita nicio clipă cât de temeinică este analiza tuturor izvoarelor pe care autorul își întemeiază concluziile, mărturisesc că, personal, nu văd în toată activitatea tânărului împărat o asemenea tendință novatoare și conștientă, ce ne-ar permite să acceptăm calificativul de „cale originală” și pe Nero drept un „vizionar”. Înseamnă oare acest lucru că mă alătur numeroșilor istorici care l-au înscris pe Nero în rândul „monștrilor”? Nicidecum. De fapt, monstruos este climatul politic al curții imperiale și falsă este viziunea istoricilor antici și chiar a unor istorici moderni, atunci când reduc totul sau aproape thtul la dimensiunile curții imperiale. Nu este singurul caz de deformare a realității și de falsă viziune a lucrurilor în istoria universală. E de ajuns, pentru a da un singur exemplu, să compar viziunea epocii, lui Ludovic al XIV-lea în „Memoriile” ducelui de Saint-Simon, pentru care toată epoca Regelui Soare se reduce la întâmplările curții de la Versailles, cu strălucita operă a lui Voltaire „Secolul lui Ludovic al XIV-lea”.

În cartea sa, Eugen Cizek face eforturi lăudabile de a se sustrage tentației interpretărilor facile. Este meritul său nu numai acela de a fi lărgit orizontul vieții politice și culturale a imperiului în epoca lui Nero, dar și cel de a cântări cu multă prudență rolul și ponderea a numeroși factori care au determinat istoria imperiului roman între anii 54 – 68. Din acest punct de vedere, Lucrarea poate fi considerată în chip justificat o excelentă și nuanțată frescă a acestei perioade. Nu vom intra deci în analiza diferitelor capitole ale cărții de față, după cum nu vom încerca nici a analiza pas cu pas cât de justificată este o nuanță sau alta a judecății istoricului asupra întâmplărilor acelor ani. Ne vom opri însă asupra unora dintre afirmațiile autorului care atribuie împăratului însuși inițiativa unor acte de guvernământ a căror însemnătate în viața social-economică și politică a imperiului nu poate fi nici tăgăduită, nici subestimată. Putem oare, spre a da câteva exemple, atribui în chip exclusiv lui Nero inițiative ca acelea privind întărirea apărării frontierelor imperiale la Rin, la Dunăre, în bazinul Mării Negre sau în Armenia? Putem oare considera drept o inițiativă a lui reforma sistemului monetar imperial din anul 64? Putem fi de acord cu autorul doar în prima parte a demonstrației, și anume, aceea în care subliniază



risipa enormă din anii domniei lui Nero, risipă de care împăratul s-a făcut în mare parte vinovat; în schimb, ne vine greu să

fim de acord cu autorul atunci când atribuie tot lui Nero importanta reformă a sistemului monetar roman, reformă care presupune o cunoaştere profundă a acelui delicat mecanism necesar combaterii inflaţiei, sporirii veniturilor statului şi, în ultimă analiză, echilibrului economic nu numai la Roma, ci în tot imperiul. Cel puţin de la predecesorul său Claudiu fuseseră organizate adevărate „ministere” (*scrinia*) în care lucrau funcţionari imperiali, adeseori greci sau orientali, cu o lungă experienţă în dbmeniul administraţiei. Reforma monetară din anul 64 este atât de importantă, încât nu e de mirare că un secol şi jumătate mai târziu reforma monetară a lui Diocleţian va încerca, şi în bună măsură va şi reuşi, să redea monedei romane ponderea şi puterea de cumpărare a denarilor lui Nero.

Putem oare, spre a mai da un singur exemplu, să atribuim numai lui Nero ideea unei „noi civilizaţii” în care luxul, spectacolele etc. ar fi constituit elemente, caracteristice? Mai întâi, întrucât mă priveşte, nu pot fi de acord cu folosirea termenului de civilizaţie pentru astfel de situaţii, reale sau fictive. Analiza acestei situaţii pe care autorul însuşi o face – şi o face cu multă pătrundere, atunci când subliniază extrema diversitate şi inegala dezvoltare a societăţii romane – dovedeşte că, în ciuda unor termeni folosiţi poate nepotrivit, autorul merge adânc cu analiza izvoarelor istorice şi a realităţilor romane din epoca lui Nero, ajungând la concluzii cu care mă declar de acord.

Mă opresc încă o clipă asupra unei situaţii în aparenţă bizare – bizare dar explicabile, pe care autorul o subliniază el însuşi: faptul că Nero, urât de cercurile politice conducătoare, a devenit popular în rândurile plebei şi ale populaţiei modeste din provincii. Se află aici o problemă asupra căreia analiza putea zăbovi poate mai mult. Exemple de felul acesta mai pot fi, desigur, aduse în discuţie.

Cititorul nu trebuie să creadă însă că aceste câteva semne de întrebare puse. În rândurile dinainte, sau unele deosebiri de păreri ar micşora valoarea lucrării de faţă. Ea are nu numai meritul de a fi desluşit numeroase aspecte ale personalităţii şi politicii neroniene, dar şi de a fi aşezat în termeni clari şi nuanţaţi această activitate în



*Secvenţă romană* cadrul complex al societăţii romane. Are de asemenea meritul de a fi ridicat probleme noi, semn de altminteri distinctiv – al lucrărilor de bună calitate. Ar fi însă să încărcăm prea mult textul acestei prefeţe dacă ne-am opri asupra multora dintre

problemele puse sau rezolvate în lucrarea sa de profesorul Eugen Cizek. Scopul acestor câteva rânduri a fost şi este acela de a prezenta cititorilor noştri o carte bună, redactată cu toată exigenţa ştiinţifică necesară şi într-o formă curgătoare, convingătoare, calităţi care o fac să se recomande de la sine.

acad. EMIL CONDURACHI

I

Cuvânt înainte la ediţia în limba română

*La solicitarea cunoscutei edituri pariziene Fayard, am scris între anii 1979 şi 1982 cartea* Neron, *tradusă în paginile care urmează şi revăzută de mine. Solicitarea se datora, probabil, unei cărţi anterioare,* L'époque de Neron et ses controverses ideologiques, *publicată în cadrul colecţiei Roma Aeterna, IV, la editura Brill, Leiden, 1972. La baza acestei ultime lucrări s-a aflat o teză de doctorat susţinută la Universitatea din Bucureşti, în iunie 1968. Editura Brill (Olanda) luase în acei ani iniţiativa de a publica, în limbi de circulaţie universală, teze româneşti de doctorat.*

*Între* l'époque de Neron *şi* Neron *diferenţele nu rezidă numai în împrospătarea bibliografiei. Planul exclusiv diacronic al primei cărţi a fost înlocuit de un plan sincronic. Deşi, evident, am încercat să nu ignorăm evoluţia fenomenelor. În* Neron *am renunţat la unele detalii de erudiţie, legate mai ales de evoluţia curentelor literare, şi am accentuat interesul pentru personalitatea lui Nero şi alcătuirea mentalităţilor şi a centrelor care le-au propagat. Acest interes constituie, de altfel, elementul fundamental al cărţii de faţă.*

*Din 1979, data la care s-a încheiat documentarea pentru* Neron, *au apărut destul de numeroase lucrări pe*

12

*Secvenţă romană care, evident, la acea datănu am avut posibilitatea să le consultăm, pentru că nu erau publicate. Prin urmare, pentru completarea bibliografiei noastre, cititorul poate consulta cu folos îndeosebi culegerea de studii intitulată* Neronia 1977. Actes du 2-e Colloque de la Société Internaţionale d'Études Neroniennes, *Clermont-Ferrand, 1982, precum şi următoarele cărţi: Maria Bellincioni,* Potere ed etica în Seneca, *Brescia, 1984; Patrick Kragelund,* Prophecy, Populism and Propaganda in the „Octavia”, *Copenhagen, 1982; Jacques Sancery,* Galba ou l'armée face au pouvoir, *Paris, 1983; Jacques Gascou,* Suetone historien, *Roma, École Française, 1984; Étienne Aubrion,*

Rhétorique et histoire chez Tacite, *Metz, 1985*; *Miriami. Griffin*, Nero. The End of a Dynasty, *London, 1984*; *John Patrick Sullivan*, Literature and Politics in the Age of Nero, *Ithaca and London, 1985. Menţionăm de asemenea următoarele articole*: *Ramiro Donciu*, Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero, *în* Revista de Istorie, *36, 1983, p. 108 şi urm.*; *Y. Perrin*, Neron et TEgypte: une stele de Coptos montrant Neron devant Min et Osiris (Musée de Lyon), în Revue des Études Anciennes, *84, 1982, p. 17 şi urm., ca şi articolul nostru* l'expérience neronienne: reforme ou revolution? în *aceeaşi revistă şi în acelaşi număr,* p. 95 *şi urm.*

*Nu a fost în intenţia noastră să-l „reabilităm”* **într-***un fel sau altul pe Nero. Faptele monstruoase ale acestui împărat pot fi, cel mult, explicate, dar nu şi scuzate.* **S-***a lăsat prins în maşina propriului absolutism, instituind un regim represiv deosebit de crud şi adesea absurd. Desigur, i* **s-***au atribuit şi crime pe care nu le-a săvârşit; şi-a ucis însă mama, dascălul din adolescenţă şi numeroase alte fiinţe din preajmă. Aceste ucideri nu pot fi în niciun fel ignorate, chiar dacă ele nu se* **sin***gularizau în straniul microcosmos pe care îl alcătuia lumea familiilor de frunte din Roma acelei vremi. Iulio-Claudienii, Domiţii şi alţii se înrudeau între ei pe mai multe linii. Se căsătoreau unii cu alţii la fiecare generaţie, veri cu veri, unchi cu nepoate, pentru ca, ulterior, să se lichideze fizic fără milă.*

*Fără îndoială, domnia lui Nero şi întreg secolul I al erei noastre constituie un fenomen istoric unic. Însă, din punctul de vedere al unei anumite tipologii umane, această vreme prezintă trăsăturile* unul *veac* de *tip re-*

*nascentist. Este vorba de o secvenţă istorică ilustrată nu numai prin brutalitate sângeroasă, ci şi prin explorări febrile, îndeobşte creatoare. Aceste căutări fertile se manifestă nu numai în domeniul geografiei, ci şi pe tărâmul cunoaşterii, creaţiei de noi valori şi de noi structuri culturale, precum şi politice.*

*Chiar dacă deciziile esenţiale din perioada care formează obiectul acestei cărţi poartă amprenta personalităţii lui Nero, nu este mai puţin adevărat că împăratul a fost considerabil influenţat de anturajul său. Or, acest anturaj a simţit că, în condiţiile noului statut politic al Romei şi ale efervescenţei creatoare la care ne-am referit, vechiul model socio-cultufal, vechiul climat mental se aflau în criză. Chiar şi cei pe care*

*Tacit i-a numit sfetnicii cei răi ai lui Nero şi-au dat seama că trebuie creat un nou model socio-cultural, care să corespundă unui climat mental înnoit şi, desigur, schimbărilor suferite de forţele economice, sociale şi politice, prin urmare de societatea reală, generatoare, în ultimă instanţă, a mentalităţilor.*

*Nero şi anturajul său n-au încercat, aşa cum se susţine adesea, să realizeze prin***tr-***o revoluţie aceste schimbări în modelul de existenţă şi de percepere a lumii.* **S-***a procedat la ceea ce noi am numit o reformă axiologică. Este tocmai epoca în care se impune formula* reformatio morum, *reforma moravurilor, utilizată de Seneca. În schimb, nu exista nici măcar un cuvânt care să desemneze clar noţiunea de revoluţie. Fireşte,* **într-***un fel au întrevăzut această reformă Seneca şi consilierii de început ai lui Nero, şi* **într-***altul a încercat* **s-***o înfăptuiască Nero, secondat de „sfetnicii cei răi", cum am arătat că îi numeşte Tacit. Pe de altă parte, măsurile represive, precum şi potenţarea absolutismului imperial au însoţit aceste strădanii de reformare a modelului socio-cultural, a întregului mod de viaţă al romanilor.*

*Dar planurile lui Nero au eşuat. Modelul socio-cultural propus de ultimul dintre Iulio-Claudieni nu avea nicio şansă să triumfe. Acest model se baza pe un hedonism exagerat, pe o exuberanţă excesivă, care nu au fost şi nici nu puteau fi acceptate. Nu se poate întemeia existenţa unui popor pe* luxus şi pe agon. Pe *de altă parte, romanii nu erau pregătiţi să accepte nici consolidarea masivă a absolutismului. Şi astfel cortina a căzut peste una*



*Secvenţă romană dintre marile drame – sau, poate, cine ştie, peste una dintre micile drame – ale istoriei.*

*Am dorit ca această carte ştiinţifică să fie accesibilă publicului larg. Tocmai de aceea am plasat în notele care figurează la sfârşitul fiecărui capitol referirile la exegeza modernă şi câteva, puţine, remarci secundare care ne aparţin. Trimiterile la surse au fost, în schimb, integrate, între paranteze, în textul propriu-zis al cărţii.*

*Nu putem încheia aceste puţine rânduri puse în deschiderea cărţii fără a ne exprima gratitudinea faţă de Academia Republicii Socialiste România, care a binevoit să o încununeze cu prestigiosul premiu „Timotei \Cipariu" pe anul 1982, şi bucuria pentru publicarea cărţii în limba română, fă***ând-***o astfel accesibilă publicului larg din ţara noastră.*

EUGEN CIZEK

Abrevieri

Abrevierile folosite în această carte se referă atât la autorii greco-romarii şi la operele acestora, cât şi la culegerile de documente. Am reprodus integral numele autorilor, atunci când ele apar pentru întâia oară. În continuare, le-am prescurtat. În acelaşi mod am procedat şi în cazul culegerilor de inscripţii şi de monede. Aproape întotdeauna am prescurtat titlurile operelor literare.

*Abrevieri ale textelor literare*:

*Anth*. *Gr*.: *Anthologia Graeca*

AM. MARC.: Ammianus Marcellinus, *Res Gestare*

AUR. VICT.: Aurelius Victor; *Caes*.: *Caesares*.

CALP.: Calpurnius Siculus; *Ecl*.: *Eglogae*; De *laud*. *Pison*.: *De laude Pisonis*.

COLUM.: Columella; De re *rustica*.

CORNUT.: Cornutus; *Theol*.: *Theologia e Graecae Compendium*.

DIO: Cassius Dio, *Istoria romană*.

DIO CHRYS.: Dio Chrysostomul sau din Prusa; *Orat*.:

*Orationes*.

EPICT.: Epictet; *Diss*.: *Dissertationes*. EUTROP.: Eutropiu, *Breuiarium Historiae Romanae*. FRONT.: Frontinus; De oq; De *aquae* ductu *urbis*

*Romae*.





HIER.: Hieronymus; *Chronic*.: *Chronicon*.

HIST. AUG.: *Historia Augusta*; *Hadr*.: *Hadrianus*;

*Ver*.: *Verus*; *Alex*.: *Seuerus Alexander*. IOS.: Flavius Iosephus; *Ani*. *lud*.: *Antiquitates ludaicae*; *Bel*. *lud*.: *Bellum Iudaicum*; *De uita sua*. IUV.: Juvenal; *Satir*.: *Satirae*. LUC.: Lucan; *Phars*.: *Pharsalia*. MACROB.: Macrobius; *Saturnal*.: *Saturnalia*. MART.: Marţial; *Epigr*.: *Epigrammaton libri*. OROS.: Orosius, *Historia aduersum paganos*. PAUS.: Pausanias; *Descript*. *Graec*.: *Descriptio*

*Graeciae*.

PERS.: Persius; *Satir*.: *Satirae*. PETRON.: Petroniu; *Sat*.: *Satyricon*. PHILOSTR.: Philostrat; *Vita Apoi*.: *Vita Apollonii*. PLIN.: Pliniu cel Bătrân; *Nat*. *Jlist*.: *Naturalis Historia*;

sau Pliniu cel Tânăr; *Ep*.: *Epistolae*. PLUT.: Plutarh; *Galb*.: *Galba*; *Flam*.: *Flamininus*. PROB.: Probus; *Vita Pers*.: *Vita Perşii*. PS.

— AUR. VICT.: **Pseudo**Aurelius Victor; *Epit.*: *Epitome de Caesaribus*. PS.

— LUC.: **Pseudo**Lucian; *Nero*. PS.

— SEN.: **Pseudo**Seneca; *Octau.*: *Octauia*. QUINTIL.: Quintilian; *Inst. Or.*: *Instituţia Oratoria*.

SALL.: Salustiu; *Cât*. SEN.: Seneca; *Apoc.*, De *breuitate uitaie*:

*De coniuratione Catilinae.*: *Apocolocyntosis*; *De breu. uit*: *De benef.*: *De benejiciis*; *De* ei.:

*De clementia*; *De const. sap.*: *De constantia sapientis*;

*De ira*; *De tranq. anim.*: *De* tranquillitate *animi*;

*De u.b.*: *De uita beata*; Ep.: *Epistolae*; *Nat. Quaest.*:

*Naturales Quaestiones*. SERV.: Servius; *Ad Georg.*: comentarii la Georgicele lui Vergiliu; *Ad Aen.*: comentarii la Eneida. STAT.: Statius; *Silu.*: *Siluae*. SUET.: Suetoniu; *lui.*: *Divus Iulius*; *Tib.*: *Tiberius*;

*Cal.*: *Caligula* (*Gaius*); EI.: *Diuus Claudius*; *Ner.*:

*Nero*; *Galb.*: *Galba*; *Otho*; *Vit.*: *Vitellius*; *Vesp.*

*Diuus Vespasianus*; *Dom.*: *Domitianus*; *Vita Luc.*

*Vita Lucani*; *De gram.*: *De grammaticis et rhetoribus*. TAC.: Tacit; *Agr.*; *Agricola*; *Germ.*: *Germania*; *Dial.*:

*Dialogus de oratoribus*; *Hist.*: *Historiae*; *Ann.*:

*Annales*. yER G.: Vergilius; *Aen.*: *Acneis*.

*Abrevieri* n *documentelor* (prosopografie, monede.

*Abrevieri ale* inscripţii): PIR 1: *Prosopographia Imperii Romani, striec. I*, II, *UI*, ediţie E. Klebs, H. Dessau, P. von Rohden, *PIR* – *Prosopographia Imperii Romani, saec. I*, II, *III*, ediţie E. Groag, A. Stein. BMC.: *Coins oţ the Roman Empire in the British Museum*, ediţie H. Mattingly. *RIC.*: *The Roman Imperial Cdinage*, ediţie H. Mattingly.

E.A. Sydenham.

*CIG* = *Corpus Inscriptionum Graecarum*. *CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. *IG* = *Inscriptiones Graecae*. *IGRR* = *Inscriptiones Graecae* ad *Res Romanas Pertinentes*.

*ILS* = *Inscriptiones Latinae Selectae*. *OGIS* = *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*. *SEG* = *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

*GZ* = Sylloge *Inscriptionum Graecarum*, ediţie W. Dittenberger (a 3-a ediţie).

# CAPITOLUL ÎNTÂI

## Nero şi imaginea sa

### O DOMNIE ŞI O EPOCĂ

Nero a domnit doar patrusprezece ani. Puţin, într-adevăr, chiar şi pentru Roma imperială în care, prin tradiţie, puterea nu se exercita pentru multă vreme. Devenit împărat al romanilor la 13 octombrie 54, Nero moare în 11 iunie 68 e.n. * La nici treizeci şi unu de ani este constrâns la sinucidere. Nu a realizat în întregime ceea ce ar fi dorit să facă. Orice apreciere am da operei sale politice, o constatare se impune de la sine: faptul că, oricum ar fi considerat, monstru sau vizionar, Nero a ales un drum original. Şi în această alegere, clasa politică romană a refuzat să meargă alături de el. Oare ar fi putut-o face? Greu de presupus, având în vedere violenţa cu ea „re a respins-o. Conflictul avea să-şi găsească încheierea prin moartea brutală a principalului său personaj.

Primul secol al erei noastre a fost un adevărat secol de Renaştere, marcat de o lungă criză de creştere şi adaptare, nelipsit de sinuozităţi. Secol de Renaştere, primul veac al erei noastre precedă un secol clasic, aşa cum, mai târziu, secolul al XVI-lea va prefigura pe cel de-ai XVII-lea. În acelaşi fel, efervescenţele barocului aveau să pregătească echilibrul clasicismului. Nero – un rău monarh? Un veritabil principe al acestei Renaşteri? La

O

*Secvenţă romană* urma urmei, adevărata – Renaştere, cea din veacul al XVI-lea, nu şi-a avut, la rându-i, „principii ei negri”? Epoca lui Nero constituie, dincolo de domnia **pro**prâu-zisă, o secvenţă istorică autonomă înăuntrul primului veac al erei noastre: un **sub**sistem în sânul sistemului iulio-claudian, care se distinge prin fenomene socio-politice şi ideologice specifice2. Această perioadă începe odată cu apariţia, în jurul lui Seneca, a unui curent care se va afirma la curtea lui Claudiu, unde domină Agrippina, ultima, lui nevastă – deci prin SOSI e.n. –, şi se încheie odată cu sfârşitul războiului civil şi cu victoria Flavienilor, în 69 – 70 e.n. Paginile care urmează sunt consacrate unui om. Ne vom da silinţa să surprindem acest om în contextul care, în parte, l-a condiţionat: cu alte cuvinte, în epoca sa.

O IMAGINE DEFORMATĂ

În general, posteritatea n-a dovedit. mai multă îngăduinţă faţă de Nefo decât aceia care, în iunie 68, l-au constrâns să-şi pună capăt zilelor, ţfitimul cezar din dinastia iulio-claudiană trebuie că şi-a avut partizanii săi pătimaşi. Dar, după dispariţia acestora, cu trecerea vremii, **s**-a statornicit imaginea unui Nero monstru criminal, nebun

sângeroş, care i-a trimis la moarte pe ai săi şi a dat foc Romei din pură plăcere. Deseori, **s**-a afirmat că Nero ar fi fost la originea acelui incendiu survenit în 64, pe care l-ar fi provocat cuprins de nebunie. Vom vedea dacă lucrurile **s**-au petrecut astfel. Şi totuşi, responsabilitatea lui, chiar imaginară, rămâne o piesă importantă la dosarul neronian. Cât despre omul de rând, acesta continuă să vadă în Nero un monarh piroman, un înger căzut, un fel de Dracula *avânt la leitre*.

Această reputaţie se înscrie, de altfel, **într**-o tradiţie: **s**-au mai „bucurat" de ea şi alţii, atât înaintea lui, cât şi după el. Caligula – sau Gaius, cum se numea în realitate – este, în această privinţă, paradigma însăşi a împăratului psihopat. Contemporanii lui Nero, deşi i-au judecat cu asprime actele, par să fi fost, totuşi, mă, i puţin impresionaţi de crimele suveranului lor decât generaţiile care au urmat3. Aceasta pentru că, într-adevăr, literatura a pus repede stăpânire pe personaj. Cât despre mărturiile extra-literare – inscripţii, papirusuri sau documente de

*Nero* fi *imaginea sa*

21

vedind activitatea administrativă imperială –, trebuie să spunem că ele contribuie doar parţial şi numai la nuanţarea acestei imagini negative ivite din**tr**-o voinţă de condamnare fără drept de apel. Când „tiran al universului" (**PSEUDO**SENECA, *Octau*., 250), când „duşman al speciei umane" (PLINIU CEL BĂTRÂN, *Nat*. *Hist*, 7, 6, 2;

7, 6, 1; 22, 46, 1), Nero nu apare, în cel mai bun caz, decât ca un despot vanitos (**PSEUDO**LUCIAN, *Nero*, 9).

Stoicii din epoca Flavienilor, apoi scriitorii din secolul

Antoninilor vor pune accentul pe dezechilibrul şi iresponstabilitatea în anumite privinţe ieşite din comun ale aces –, tui om. În epoca lui Suetoniu, această imagine sumbră este deja cristalizată: Nero a devenit un împărat infam şi blestemat. Tacit îşi spusese cuvântul. Acela pe care

Racine îl va numi mai târziu „cel mai mare pictor al antichităţii" adăugase într-adevăr o tuşă portretului, o tuşă decisivă care va întuneca şi mai mult modelul: căci, sub privirile zeilor, în timpul unui praznic sfânt, Nero al lui

Tacit îl va ucide pe Britannicus, fratele său adoptiv, fără a-i da măcar răgazul să-şi îmbrăţişeze surorile; şi aceasta după ce-l va fi

pângărit. Un pas hotărâtor a fost astfel făcut. Începând de acum, împăratul va deveni repede un *monstru*, în sensul tehnic, conferit de auguri acestui cuvânt: o ființă anormală creată de zei cu scopul de a-i avertiza pe muritori asupra uriașului pericol care-i pândește4...

ANTICRISTUL?

În cele din urmă, totul devine legendă. Mediile iudee, şi în special cercurile scriitorilor creştini nu-i vor ierta persecuţiile la care au fost supuse; vor face, aşadar, din Nero, o figură de Apocalips. În timp ce epitomatorul păgân Festus îl prezintă ca pe împăratul cel mai vrednic de ură pe care l-a avut vreodată statul roman (RUFIUS FESTUS, *Despre victoriile poporului roman*, 19), Augustin afirmă că el a atins culmea dezmăţului şi a cruzimii (*Cetatea lui Dumnezeu*, 5, 19), iar Ioan Chrysostomul vede în el simbolul viciului şi al barbariei. Creştinii nu puteau ierta faptul că Nero se proclamase salvatorul lumii: în opinia lor, doar Iisus şi-ar fi putut revendica un asemenea titla. Nu e deci de mirare că Nero n-a beneficiat de îngăduinţa şi interesul pe care aceştia i le-au acordat lui

22

*Secvenţă romană*

Seneca, mergând până la a înjgheba din nimic o falsă corespondenţă a filosofului cu Paulus din Tars. În acest climat de ostilitate generală, unii au sfârşit prin a-l „proclama” pe împărat fie Anticristul, fie vestitorul acestuia. Lactanţiu, Augustin şi Ioan Chrysostomul au combătut aceste teze, pe care le regăsim la Victorinus din Poeto-vio, Commodianus şi Sulpicius Severus. După Augustin, anumiţi creştini afirmau că Nero va reapărea sub înfăţişarea Anticristului; alţii credeau că împăratul nu murise, ci fusese răpit şi ţinut ascuns, „în rezervă” – *re-seruatus* –, pentru a fi reaşezat, mai târziu, în drepturile regatului său (*Cetatea lui Dumnezeu*, 20, 19, 3). Ioan Chrysostomul, ca şi Augustin, respingea aceste ipoteze, dar considera totuşi că fiul Agrippinei fusese, în timpul vieţii, un soi de precursor al Anticristului, având misiunea să demonstreze, prin actele sale, ceea ce acesta din urmă va însemna, atunci când va veni pe Pământ, la sfârşitul timpurilor, înainte de triumful definitiv al lui Hristos (*Omilia* IV, 1 şi urm.). Certitudinea că Nero era într-adevăr Anticristul, sau cel puţin arhetipul lui, a dăinuit până în Evul Mediu. Spre sfârşitul antichităţii, autorul necunoscut al Apocalipsului lui Ioan a dezvoltat tema fiarei, al cărei număr, 666, era obţinut adiţionând

cifrele corespunzătoare literelor rezultate din transcripţia ebraică a numelui Nero Caesar. Deoarece absolut nimeni nu putea să indice cu exactitate amplasarea mormântului lui Nero, în pofida datelor furnizate de Suetoniu, ideea a câştigat tot mai mult teren 5.

În toată perioada Evului Mediu, au proliferat cele mai bizare legende. Unii făceau din Nero o fiinţă monstruoasă care dădea naştere unei broaşte, alţii vedeau în el diavolul în persoană. Ba mai mult: ciorile care zburau în jurul copacului crescut pe presupusul mormânt al Domitiilor erau luate drept duhuri rele. Papa Pascal al II-lea (1099 – 1118) a fost chiar constrâns să distrugă acest presupus monument al Domitiilor şi să înalţe în locul lui o capelă, căci superstiţiile epocii vedeau în acele păsări o încarnare a sufletului lui Nero, care nu şi-ar regăsi liniştea decât odată cu întoarcerea lui Iisus pe pământ. Chiar în 1900, la Ancona, se povesteau legende despre apariţiile diabolice ale împăratului, în 1975, o tânără germană a vrut să fie exorcizată, convinsă fiind că a auzit glasul lui Nero. Aşadar, şi azi încă, mai rămânem credincioşi acestei reprezentări apocaliptice



a unui Nero demente. O dovadă sigură ne furnizează cinematografia, care, cu mici nuanţe, a făcut din împărat un personaj asemănător celui schiţat de Jean Rouge: „Nero este împăratul **semi**nebun şi sângeros descris de Tacit, Suetoniu şi Dio Cassius [...]: asasinul fratelui său vitreg, al soţiei, al mamei, al preceptorului său şi al atâtor altora; desfrânatul care necinstea femeile şi tinerii, care îl lua în căsătorie pe unul dintre liberţii săi, histrionul care se producea în teatre şi la concursuri” 7.

NERO TREBUIE OARE REABILITAT?

Dacă unele monografii moderne, redactate în majoritatea lor de nespecialişti, sunt tributare acestei imagini tradiţionale a Agrippinidului, ca să-l numim astfel pe Nero, alte biografii romanţate păcătuiesc prin excesul contrar. În asemenea biografii favorabile lui Nero, împăratul apare fie ca un sfânt, fie ca un prieten al săracilor. În ceea ce-i priveşte, istoricii, ţinând seama de toate mărturiile de care dispunem, încearcă să-şi nuanţeze evaluările. Dar munca lor sfârşeşte deseori prin**tr**-o anumită reabilitare a împăratului. Cu sau fără intenţie. Astfel, din dorinţa de a reliefa continuitatea unei administraţii care nu întotdeauna **s**-a dovedit a fi rea, istoricii sunt uneori ispitiţi să

se aventureze dincolo de obiectivele lor iniţiale, fără a întrevedea întreaga măsură a acestor extrapolări *B*.

Ar fi desigur absurd să susţinem că Nero a fost un împărat competent şi un om echilibrat. Dar nu e mai puţin adevărat că trebuie să restabilim adevărul şi să netezim un teren încărcat de o mulţime de legende şi tradiţii îndoielnice. Ne vom strădui aşadar să explicăm „fărădelegile” lui Nero şi să explorăm atât meandrele psihismului său, cât şi contextul istoric care l-a condiţionat. Cu toate că şi-a ucis mama, soţia, preceptorul. Nero nu este totuşi vinovat de toate crimele care i **s-**au atribuit. Pe de altă parte, unele mărturii antice au prezentat **într-**o manieră caricaturală dezmăţul şi excesele sale de histrion. *Last but not least*, ne vom strădui să analizăm îndeaproape programele politice ale împăratului, ca şi ale altor mari forţe prezente în epocă. Într-adevăr. Nero n-a acţionat întotdeauna doar în funcţie de capriciile sale. A fost un strateg şi un tactician, care a ştiut



 să se înconjoare de prieteni-şi sfătuitori utili. Din acest punct de vedere, „dezechilibrul său psihic nu trebuie separat de modelul de guvernământ pe care **s-**a străduit să-l impună, şi nici „nebunia” sa nu trebuie desprinsă de opţiunile sale politice.

În consecinţă, va trebui să lăsăm documentele şi. mărturiile pe care ni le furnizează antichitatea să vorbească ele însele, pentru a pune în lumină structurile profunde, subtextul adică, şi a putea surprinde şi înţelege atât programele şi strategiile lui Nero, cât şi factorii politici şi culturali care i-au influenţat deciziile. Să nu uităm însă că autorii din vechime nu aveau, pentru a aprecia importanţa anumitor fenomene, detașarea pe care astăzi ne-o uşurează scurgerea timpului. Mai mult decât atât: din prudenţă, sub presiunea unui „regim absolutist sau mânaţi de anumite interese partizane, ei nu ezitau să denatureze unele evenimente, a căror semnificaţie o sesizau. exact, punând pe seama capriciilor sau moravurilor cutărui sau cutărui personaj fapte care ţineau în realitate de o orientare pur politică. Să fim bine înţeleşi: dacă îi vom recunoaşte lui Nero o doctrină şi o strategie, nu înseamnă că – îl disculpăm, şi nici că-i justificăm crimele sau că îl dezvinovăţim de falimentul politicii pe care a dus-o. Eşecul acesta a contribuit în mare măsură la criza care avea să zdruncine Imperiul roman în anii 68 – 70 e.n.

AMBIŢIA UNUI REFORMATOR

Criza are, de altminteri, origini îndepărtate. Domnia lui Nero corespunde într-adevăr unei perioade de tensiuni istorice deosebit de puternice. Vechile structuri sociale, politice şi morale, mentalităţile moştenite din vremea Republicii vor cunoaşte, de-a lungul acestei perioade, o veritabilă mutaţie. Sfârşitul lui Nero corespunde în fapt cu moartea tradiţiei republicane în toate domeniile: domniile Iulio-Claudienilor reprezintă, în această privinţă, un moment de tranziţie în istoria romană, iar Imperiul timpuriu clasic începe în realitate odată cu Fla-vienii. Căderea lui Nero înseamnă „de fapt, din acest punct de vedere, căderea unei dinastii provenite din marea nobilime senatorială de viţă veche şi totodată ruinarea aristocraţiei. Prin despotismul său tot mai accentuat, împăratul a accelerat acest proces de tranziţie, urmărind



obiective care îl devansau cu mult. Ca şi Gaius-Caligula, el voia să impună un regim politic autocratic, care să-i permită depăşirea structurilor cu care romanii erau obişnuiţi. Monarhia pe care el o propovăduia era de inspiraţie antoniană; de altminteri, asemenea lui Gaius, şi-l revendica. printre strămoşi pe Marcus Antonius.

9 10

Totuşi, trăsătura specifică a domniei lui Nero nu rezidă în această monarhie de tip teocratic. Nero dorea în egală măsură să impună un ideal estetic în viaţa cotidiană a romanilor. împăratul însuşi se voia poet şi actor. Şi de aceea, şi-a celebrat la Roma propriul triumf artistic cu toată pompa militară tradiţională. Acest împărat, atât de preocupat de arta actorilor, a făcut din domnia lui o imensă scenă de teatru. Dar a mai săvârşit ceva, care pare a fi într-adevăr caracteristica fundamentală a perioadei de care vorbim. Nero s-a străduit să impună romanilor o nouă *Weltanschauung*: o mentalitate şi o scară a valorilor extrem de diferite faţă de cele cunoscute până atunci şi aflate, de altfel, de multă Vreme în criză. Noul cod socio-cultural presupune o profundă reformă morală şi educativă. Acest efort care tindea să-i elibereze pe romani de tabuurile strămoşilor lor, această reformă axiologică constituie, de fapt, ceea ce înţelegem uneori prin neronism.

— NOTE

*1*. În această privinţă, vezi mai ales K.R. Bradley. *Suetonius Life of Nero. An Historical Commentary*, Bruxelles, 1978, p. 244.

293 (tabloul datelor despre viaţa şi domnia lui Nero, aşa cum rezultă ele din izvoarele antice).

*2*. În cartea noastră *l'époque de Neron et ses controverses ideolog-iques*, Leiden, 1972, în special p. 3 – 4.

*3*. Aşa cum arată Brian H. Warmington, *Nero*. Reality *and*

*Legend*, London, 1969, p. 108 şi 163.

*4*. În legătură cu aceasta, vezi Gilbert-Charles Picard, *Auguste et Neron*. *Le secret de l'Empire*, Paris, 1962, p. 137. În afară de

B. H. Warmington, op. cit., p. 170 – 172 şi K.R. Bradley, op. cit.

P. 243, pe această temă se pot consulta deopotrivă şi Albino Garzetti. *L'Impero Romano da Tiberio agii Antonim*, Bologna, 1960.

P. 196 şi 617; Paul Petit, *Histoire générale de l'Empire Romain*.

Paris, 1974, p. 101; Jean Rougă, *Neron à la fin* du *IVE et au debut du* V «*siècle*, în *Latomus*, 37, 1978, p. 73 – 87.

*5*. Cu privire la atitudinea cercurilor creştine faţă de Nero fi credinţa **într**-un Nero-Anticrist, vezi în special J. Rouge.

J

fi *Secvenţă romană*

p. *cât*, p. 76 – 86; Jean Gage, *„Basileia"*. *Les Cesars, les rois l'Orient et les „mages"*, Paris, 1968, p. 301 – 305; Orsolina Mon-evecchi, *L'ascensa al trono di Nerone ele tribit alessandrine*, în *Canali di Propaganda nel Mondo Antico*. *Contributi dell'Istituto* ti *Storia Antica*, vol. 4, Milano, 1976, p. 200 – 219, dar mai cu camă p. 217; Michael Grant, *Nero* (*Despot-Tyrann-Kunstler*), rad. germană de Dr. Holger Fliessbach, revizuită (tablouri crono-ogice, scheme, bibliografii) de către Hubert Fritz după ed. en-îleză din 1970, München, 1978, p. 11, 140 şi 214; despre abordarea; reştină a operei şi vieţii lui Seneca, vezi mai ales Giuseppe Scarpat, *11 pensiero religioso di Seneca e l'ambiente ebraico e*: *ristiano*, Brescia, 1977, p. 109 – 118.

6. Despre legenda lui Nero în Evul Mediu şi mai târziu, vezi

VI. Grant, op. cit., p. 214 – 215; R.M. Frazer, *Nero the Singing*

*Animal*, în *Arethusa*, 4, 1971, p. 215 şi urm.

7. J. Rouge, op. cit., p. 73. Această imagine domina cu autoritate cartea lui Ernest Renan, *L'Antechrist*, ed. a 2-a, Paris.

[873.

8. J. Rouge, op. cit., p. 72 este de părere că reabilitarea ar fi

În fond" scopul SIEN (Société Internaţionale d'Études Neronienâes). În calitate de membru fondator al acestei societăţi,

putem inrma că nimeni nu a conceput vreodată o astfel de reabilitare ca

biectiv al SIEN. **S**-a emis uneori părerea că noi înşine am fi-ncercat să-l reabilităm pe împărat, în cartea *l'époque de Neron*.

e prea poate ca această lucrare să lase pe alocuri impresia unei zisemenea intenţii. Nu acesta a fost însă scopul nostru. B.H. Warnington, op. cit., p. 3, subliniază pe bună dreptate că orice strălanie de reabilitare a împăratului este sortită eşecului. Căci nu aoate fi complet ignorată atitudinea ostilă pe care tradiţia o are

aţă de Nero, fără a aşterne un cenuşiu uniform pe negrul şi ilbul figurii actuale.

Există însă mai ales doi autori care au încercat să-l reabili-eze pe Nero: e vorba de Arthur Weigall, care în al său *Neron*, Paris, 1931, pretinde că împăratul a fost un foarte mare artist şi în prieten al săracilor, şi J.C. Pichon, care susţine, în *Saint feron*, Paris, 1962, teza conform căreia fiul Agrippinei, sub în – luenţa apostolilor, ar fi aderat la creştinism. O critică nuanţată a «ntativelor de reabilitare a lui Nero a fost întreprinsă de J. Wanenne în *Fa***ut-***il rehahiliter l'empereur Neron*? în *Les Études Classiques*, 49, 1980, p. 135 – 152.

9. Despre caracteristicile principale ale domniei, vezi mai des – şi mai recent – A. Garzetti, op. cit., p. 154 – 157; 197 şi

518; P. Petit, op. cit., p. 102 – 104; M. Grant, op. cit., p. 10; 80

I 154, care afirmă că unicitatea lui Nero în istoria universală onstă în prioritatea pe care el a acordat-o idealului estetic; vezi.

Je asemenea, Francesco de Martino, *Storia della costituzione ronana*, vol. IV/l, Napoli, 1962, p. 337, şi André Chastagnol, *Les modes d'acces au Senat romain au debut de l'Empire*: *remarques i propos de la table Claudienne de Lyon*, în *Bulletin de la Se*

— *Acte Naţionale des Antiquaires de France*, 1971, p. 282 – 309, în special p. 301 (despre domnia lui Nero ca perioadă de tranziţientre vechile şi noile structuri). Cu privire la domnia lui Nero

a scenă de teatru, vezi tot A. Garzetti, op. cit., p. 155: „una longa commedia, terminata în tragedia"; dar şi Jean-Michel



Croisille, *L'art de la composition chez Suetone, d'après les Vies de Claude et de Neron*, în *Anuali dell'Instituto Italiano per aii Studi Storici*, 2, 1970, p. 81 – 87; şi Eugen Cizek, *Suetone et le théâtre*, în *Ades du IXE*

*Congres de VAssociation Guillaume Bude, Rome, 13 – 18 avril 1973*, Paris, 1975, vol. I, p. 480 – 485, care scoate în evidenţă corespondenţa între pasiunea lui Nero pentru teatru şi efectele dramatice introduse de Suetoniu în biografia împăratului. Despre neronism, vezi în special G. Ch. Picard, op. cit., p. 199 – 268.

10. În pofida mărturiei lui Ammianus Marcellinus, potrivit căruia Corbulo a fost ucis „în acel putred secol neronian", în *conluuione illa Neroniani saeculi* (AM. MARC, 15, 2, 5), nu credem că se poate vorbi de „un secol al lui Nero, aşa cum se vorbeşte de „secolul lui August" sau de „secolul lui Traian". Limitele istorice sunt, în cazul lui Nero, mai puţin precise, iar amprenta lăsată de el este, fără îndoială, mai slabă. De aceea vom vorbi pur şi simplu de vremea lui Nero. O secvenţă care nu este un *saeculum,* în accepţiunea pe care anticii o atribuiau acestui cuvânt. Fără îndoială că Ammianus Marcellinus, când pomenea de „secolul lui Nero", se gândea mai mult la domnia Iulio-Claudienilor în ansamblul ei – dacă nu cumva la secolul I – decât la aceea a fiului Agrippinei.

## CAPITOLUL AL II-LEA

## Personalitatea lui Nero

### COPILĂRIA

Lucius Domitius Ahenobarbus, viitorul Nero, s-a născut la Antium (Anzio, oraş din vechea regiune Latium), în 15 decembrie 37 e.n., sub domnia lui Gaius-Caligula, la nouă luni după moartea lui Tiberiu, survenită la 16 martie acelaşi an. Se naşte într-o familie în care climatul conjugal nu e dintre cele mai bune. Conform diferitelor izvoare şi mărturii, se pare că primele clipe de viaţă ale lui Lucius sunt însoţite de felurite semne prevestitoare, Suetoniu relatează că „Nero s-a născut... exact în momentul răsăritului de soare, încât a fost atins de razele acestuia chiar înaintea suprafeţei pământeşti" (SUET., *Ner*., 6, 1). Această legendă este, în fapt, o reminiscenţă a ritului egiptean al contopirii cu discul solar: plasaţi în acel punct al sanctuarului în care razele soarelui proaspăt ivit să-i poată mângâia mai înainte chiar ca ele să fi atins solul, regele sau statuia zeului se uneau cu soarele răsărind. Marcat astfel de însemnul regal, Nero, prinţ solar, abia născut, se vedea sortit să domnească peste Imperiu şi peste Egipt, suveranul Romei fiind deopotrivă şi stă – pânul vechiului regat al Lagizilor. S-au relatat şi prevestiri privind destinul malefic şi nefast al noului născut, precum acest comentariu al tatălui lui Nero, care, la felicitările unor prieteni

pentru naşterea copilului, ar fi răspuns că din Agrippina şi din el nu se putea naşte decât ceva

*Personalitatea ly. i Nero* 29

detestabil (SUET., *Ner.*, 6, 2) *K* Fie că sunt favorabile lui Nero şi îi justifică politica teocratică şi antoniană, fie că-i sunt defavorabile şi acreditează imaginea unui **îm**părat-monstru, aceste povestiri trebuie privite, bineînţeles, ca simple legende.

Lucius va avea o copilărie nefericită şi instabilă. El este, totuşi, vlăstarul unei familii extrem de vechi şi importante: e suficient să amintim că tatăl său, Gnaeus Domitius Ahenobarbus, se înrudeşte îndeaproape cu Iulio-Claudienii şi că se bucură de o mare influenţă la curte şi în senat. Mama lui Lucius, Agrippina cea Tânără, este fiica lui Germanicus, nepot şi fiu adoptiv al împăratului Tiberiu. Germanicus **s**-a bucurat de o imensă popularitate în sânul armatei, al senatului şi al plebei. Ceea ce n-a scutit-o pe Agrippina de o copilărie şi o adolescenţă bogate în accidente şi în vicisitudini tragice. Martoră a exilului, apoi a morţii mamei şi fraţilor ei mai mari, Agrippina se căsătoreşte la treisprezece ani cu Gnaeus Domitius Ahenobarbus, vărul tatălui ei. Originea ei, ca şi existenţa frământată îi vor întreţine ambiţia devorantă şi setea nepotolită de putere politică, trăsături ce o singularizează pe această femeie de o mare frumuseţe până în ultimele ei clipe.

Nero nu împlinise încă doi ani când în ama lui este implicată în conspiraţia condusă de Gnaeus Lentulus Getu-licus şi Marcus Aemilius Lepidus şi îndreptată împotriva lui Gaius-Caligula. La 27 octombrie 39, complotul este descoperit şi conjuraţii pedepsiţi. La ordinul împăratului, fratele ei, Agrippina este relegată*, iar proprietăţile îi sunt confiscate 2. Despărţit astfel de mamă, copilul Lucius, care abia învăţase să păşească, este primit în casa mătuşii, Domitia Lepida, sora tatălui său, unde rămâne aproximativ doi ani. În 40, deci în anul următor, se întâmplă o altă nenorocire: moare tatăl lui Nero. Copilul nu are decât trei ani. Se pare că unchiul-împărat, Gaius – nutrind simţăminte deloc favorabile faţă de cumnatul lui, pe care-l cruţase cu puţină vreme în urmă de surghiunul impus soţiei lui, nemaiavând, odată cu exilul Agrippinei, niciun fel de sentiment pentru nepotul său –, îi confiscă moştenirea (SUET., *Ner.*, 6, 4). Suetoniu prezintă relegarea Agrippinei ca ulterioară morţii soţului ei; în realitate, evenimentele **s**-au desfăşurat în ordine inversă. Prea mic

— Relegare = exil care nu implică pierderea drepturilor civile.

*Şi*

30

*Secvenţă romană* ca să înţeleagă cu adevărat ceva din ceea ce se petrece în jurul lui, Lucius trebuie că a fost totuşi marcat de această situaţie şi că n-a suportat uşor **semi**sărăcia care îi era impusă în casa mătuşii (SUET., *Ner*., 6, 6). Din fericire, situaţia avea să se schimbe destul de repede: după înscăunarea lui Claudiu, frate cu Germanicus, mama lui se întoarce din exil. Suntem în anul 41, când viit Qrul Nero are patru ani.

Agrippina îşi redobândeşte bunurile şi creditul poliţie, iar Nero moşteneşte averea părintească (SUET., *Ner*., 6, 6; DI0,60, 4, 1). După tentative nereuşite de a se căsători cu Sulpicius Galba, viitorul împărat, Agrippina se mărită cu un orator şi om politic bogat şi influent, Gaius Sallustius Crispus Passienus, înrudit şi el, prin alianţă, cu familia imperială. Bine cunoscut azi prin biografia pe care i-a consacrat-o Suetoniu, acesta fusese împins de viitoarea lui soţie să divorţeze de Domitia, soră cu Domitius Ahe-nobarbus şi cu Domitia Lepida, deci fiică a unei urmaşe a familiei imperiale şi fostă cumnată a Agrippinei! Crispus Passienus o protejează, probabil, pe Agrippina atunci când sora ei, Livilla, este exilată în 41 e.n., tot astfel cum o va ocroti mai apoi împotriva loviturilor Messalinei. Devenit, în 44, consul suffect – înlocuitor al consulului ordinar, care marchează cu propriu-i nume anul mandatului său – Crispus Passienus moare, probabil, cam în aceeaşi perioadă. Viitorul Nero nu avea pe atunci nici şapte ani împliniţi, şi, deşi nu avem mărturii concrete cu privire la reacţiile copilului, este mai mult ca sigur că raporturile dintre el şi Passienus au fost extrem de ambigue. Căci ce altceva putea să priceapă copilul decât că soţul mătuşii lui devenise bărbatul propriei sale mame? Deşi destul de frecvente în cercurile aristocratice ale timpului, e posibil ca asemenea situaţii ciudate să-l fi împins pe Lucius pe calea ipocriziei, a neîncrederii, ba chiar a imoralităţii. El a moştenit bunurile lui Passienus Crispus (SUET., *Ner*., 6, 6) dar nu l-a îndrăgit, desigur, niciodată, neconsiderâ**ndu-**l tată adevărat; Passienus, de altminteri, nu avea nicio autoritate legală asupra lui. Începând din anul 41, Lucius dispune, într-adevăr, de un tutore, Asconius Labeo (TACIT, *Ann*., 13, 10, 1), pe care Nero îl va preţui în mod deosebit.

Cu un tată mort prea devreme, cu o mamă, în exil sau la Roma,

preocupată mai mult de succesele mondene şi politice decât de propriul ei fiu şi acţionând de cele

Inimulte oii cu o nemiloasă *ferocia*, pentru a relua un termen al lui Tacit (*Ann*., 13, 21, 4), Lucius a fost, deci, un copil frustrat de afecţiune şi tandreţe. Nu e mai puţin adevărat că mulţi copii din familiile importante ale vremii erau crescuţi în acelaşi mod; numai că Nero era o fire hipersensibilă, având, în plus, o ereditate complicată: şi una şi cealaltă explică, în parte, după cum vom vedea, dezechilibrul său psihic. La aceasta se adaugă, să nu uităm, ambiţiile politice al căror obiect a fost. Astfel circula, între altele, zvonul că Messalina, nevasta lui Claudiu şi vara primară a lui Lucius, trimisese emisari însărcinaţi să-l ucidă în timpul somnului; dar un şarpe, un *draco*, se înălţase la căpătâiul lui şi-i alungase (SUET., *Ner*., 6, 7 – 8; TAC, *Ann*., 11, 11, 6; DI0,61, 2, 4). Această legendă, probabil în întregime născocită, ilustrează totuşi rivalitatea dintre Messalina şi Agrippina, o rivalitate care se repercuta inevitabil şi asupra copiilor. Fără îndoială că Agrippina însăşi îi incita pe partizanii ei să evoce această aşa-zisă întâmplare în faţa lui Lucius şi n-ar fi deloc de mirare ca tot ei să fi agitat în aer rămăşiţele unui şarpe strecurat în cameră sau depus pe furiş lângă perna copilului.

FORMAŢIA

Tandreţea de care avea nevoie, viitorul Nero nu a găsit-o nici la preceptorii săi. Singurele fiinţe care s-au ocupat într-adevăr de el şi i-au dovedit afecţiune au fost doicile. Ele i-au rămas credincioase până la moarte. Egloge şi Alexandra, de origine sigur orientală, sunt prea puţin cunoscute. O singură inscripţie, descoperită pe locul unde se găsea odinioară vila libertului Phaon, poartă numele Claudiei Egloge (*Corpus Inscriptionum Latinarum*, VI, 34916). După opinia lui Suetoniu, în casa Domitiei Lepida s-ar fi ocupat de Lucius şi alţi doi preceptori ciudaţi: un dansator şi un bărbier (*Ner*., 6, 5). Aflaţi pentru scurtă vreme în preajma lui Nero, aceştia i-au supravegheat educaţia în prima copilărie, întrucât, aşa cum am văzut, Lucius a părăsit casa Domitiei Lepida înaintea vârstei de Patru ani, ceea ce nu l-a împiedicat să fie marcat de aceste două personaje.

t Iniţiat în tainele Orientului de cele două doici, el va Primi mai târziu o educaţie elenistică din partea unor pre

*Secvenţă romani* ceptori, pedagogi, şi ei de origine greacă sau orientală: Anicetus şi Beryllus, amândoi liberţi. După întoarcerea Agrippinei la Roma, cei doi sunt însărcinaţi cu educaţia fiului ei la nivelul primei trepte de învăţământ: aceea de *litterator*. Misiune la a cărei îndeplinire aceştia vor porni de îndată, străduindu-se să-i imprime gustul pentru artele liberale: literatură, limbile greacă şi latină, retorică, matematică (SUET., *Ner*., 52, 1). Lucius va dobândi astfel o educaţie bogată, erudită, complexă şi minuţios programată.

Anicetus nu era totuşi deloc un exemplu de moralitate. După ce l-a educat pe Nero (TAC, *Ann*., 14, 3, 6; SUET., *Ner*., 35, 4), el a devenit, sub domnia fostului său discipol, comandant al flotei din Misenum. În această calitate, căpătând mare influenţă la curte, Anicetus a participat la cele mai odioase comploturi urzite de Nero, fiindu-i complice necondiţionat în asasinarea Agrippinei şi a Octaviei. Mai erudit, dar la fel de necinstit, Beryllus, celălalt dascăl al lui Nero (FLAVIUS IOSEPHUS, *Ani*. *lud*., 20, 8, 9), era un libert grec, originar din cetatea palestiniană Cesa-reea. După venirea la tron a lui Nero, el a acaparat funcţii de prim rang la curte şi în aparatul imperial, ca aceea de *ab epistolis Graecis*, secretar pentru corespondenţa imperială în limba greacă: Beryllus era însărcinat cu primirea ambasadorilor străini sau proveniţi din provinciile greceşti. În această calitate, s-a lăsat uşor mituit de solii Cesareei, cetate care se afla în litigiu cu iudeii, şi a obţinut de la împărat o scrisoare prin care erau invalidate drepturile acestora din urmă. Se pare că Beryllus a avut o mare influenţă asupra formaţiei lui Lucius. Suetoniu relatează că unul dintre dascăli l-a dojenit aspru într-o zi pe viitorul Nero care compătimea, alături de ceilalţi învăţăcei, soarta tristă a unui vizitiu de circ; se prea poate ca acest preceptor să fi fost Beryllus. Şi atât de mult se temea Lucius de el, încât a încercat să-l mintă pretinzând că, de fapt, nu îl compătimea pe conducătorul de care, ci pe Hector (Ner., 22, 1).

O altă influenţă, de data aceasta mai sănătoasă, dar survenită puţin cam târziu, e aceea a lui Chaeremon, sacerdot egiptean convertit la stoicism. Chaeremon reprezenta o reuşită sinteză între mediile intelectuale egiptene şi cercurile greceşti din Alexandria. Prieten cu Se-neca, de care s-a apropiat mult în timpul şederii acestuia din urmă în Egipt, Chaeremon era autorul unei istorii

*Personalitatea lui Nero*

33

a patriei sale, al unor lucrări despre hieroglife, despre comete şi despre viaţa preoţilor egipteni, al căror ascetism încerca să-l explice (interdicţia de a consuma carne şi alcool, necesitatea de a trăi în puritate). El s-a aflat, de altminteri, în fruntea unei mişcări care urmărea să revalorizeze în ochii romanilor şi grecilor religia egipteană şi făcuse parte din ilustra solie alexandrină trimisă la Roma în 41; de asemenea, slujise ca scrib sacru şi administrase Muzeul din Alexandria. Figură complexă a culturii elenistice a epocii, acest remarcabil savant era totodată profesor. El l-a instruit pe Nero în „gramatică”, adică, potrivit anticilor, în arta interpretării textelor literare, o a doua etapă în formaţia şcolară a oricărui elev roman. Fără îndoială, el este cel care l-a iniţiat pe tânărul Lucius în principiile despotismului teocratic, al cărui model era însuşi Egiptul, dar şi în cele ale doctrinei politice antoniene. Ceva mai târziu, sub domnia lui Nero, Beryllus şi Chaeremon vor încuraja un fertil schimb de idei între Roma şi Alexandria. Alegerea unui savant de o asemenea anvergură demonstrează prestigiul dobândit la curte de Agrip-pina, către anii 46 – 47; căci ea l-a ales pe Chaeremon ca preceptor al lui Lucius.

Pe la mijlocul anului 49, Agrippina angajează ca profesor de gramatică şi apoi de retorică al fiului ei un senator şi filosof, abia reîntors din Corsica, unde fusese exilat: e vorba de Seneca. Obiceiul de a recruta înalte personaje politice pentru instruirea copiilor nu făcea parte din tradiţia romană a primului secol. Dar Nero este, de acum înainte, fiul soţiei împăratului. Fidelitatea lui Seneca faţă de casa lui Germanicus şi influenţa ocultă a prietenului său Chaeremon au contribuit, probabil, la alegerea făcută de Agrippina. După opinia lui Suetoniu, noul dascăl l-a format pe Nero la şcoala retoricii moderne, neoasianiste, care se opunea pe atujaei artei vechilor oratori (*Ner*., 52, 1). Opţiunea lui Seneca răspundea unei convingeri reale, şi nu – aşa cum crede Suetoniu – dorinţei de a şi-l apropia pe tânărul învăţăcel. De altminteri, acesta din urmă prefera retorica la modă în momentul când el îşi desăvârşea instrucţia. *Educator* şi *praeceptor* «„cel care educă şi instruieşte” – astfel defineşte Seneca însuşi rolul său educativ pe lângă tânărul Nero (TAC, *Ann*., 15, 62, 3). În concluzie, Lucius a dobândit o bună pregătire retorică, dar şi politologică, însoţite de o modelare a caracterului, în care morala şi filosofia au avut rolul lor bine

34

*Secvenţă romană* definit. Căci, chiar dacă Nero – cum susţine Suetoniu – nu ar fi primit instrucţia filosofică reclamată de rânduielile timpului, este de necrezut ca, în ciuda interdicţiilor Agrippinei, stoicii Chaeremon şi Seneca să nu fi strecurat în cursurile lor numeroase lecţii, mai mult sau mai puţin camuflate, de filosofie. În plus, e aproape sigur că Nero a asistat – şi aceasta înaintea înscăunării sale – la conferinţele filosofului peripatetician Alexandru din Aegae. Tot astfel cum mai târziu, împărat fiind, lui Nero îi va plăcea să urmărească disputele dintre filosofi, precum acelaşi Alexandru, Chaeremon şi alţii, pe care îi asculta polemizând la masă, după terminarea ospăţului (TAC, *Ann*., 14, 16, 3 – 4).

Tânărul Nero a trăit şi în preajma poeţilor şi a actorilor, însă, oricât de vastă şi rafinată ar fi fost, această cultură literară şi artistică nu l-a împiedicat totuşi să facă o adevărat tă pasiune pentru jocurile de circ. Şi, în ciuda faptului că preceptorii săi considerau asemenea jocuri nedemne de vlăstarul unei mari familii romane, conversaţiile copilului reveneau foarte adesea la acest „subiect interzis" (SUET., *Ner*., 22, 1)!

UCENICIA MINCIUNII

Minciuna va fi pentru viitorul Nero o modalitate de a se sustrage pedepsei, asprimii educatorilor săi şi, totodată „metoda de a smulge celor apropiaţi un dram de tandreţe. Frustrarea afectivă, refulările, agresivitatea înăbuşită, toate acestea vor accelera evoluţia lui spre duplicitate, neîncredere, viclenie. Nevoit fiind să-şi ascundă adevăratele sentimente, Lucius devine făţarnic.

Mai târziu, va încerca să-şi exprime adevăratele sentimente, dar mama sa îl va împiedica. Puţin câte puţin, în taină, începe atunci să o urască pe această mamă frumoasă şi trufaşă, văzând în ea o fiinţă care-l persecută şi îl lipseşte, dinadins, de dragostea de care are nevoie. Femeie-călău, Agrippina îi ţine loc de tată tiranic: iată, deci, în cazul lui Lucius, viitorul Nero, complexul lui Oedip răsturnat.

Intrigile dinastice, lăcomia şi cruzimea celor care evoluează în jurul copilului favorizează o asemenea evoluţie. Aşa se va constitui, înaintea celui de-al şaptelea an, ţlul Luci.us. Însuşindu-şi mai întâi o cenzură im.

*Personalitatea lui Nero* 33

pusă din exterior – afecţiunea care i se acordă este în funcţie de conduita sa –, va interioriza mai târziu, în absenţa părinţilor sau educatorilor săi, interdicţiile de tot felul. Această cenzură devine

atunci o veritabilă instanţă inconştientă 5. Dar la Nero, **supra**eul este slab: o familie mutilată şi desfrânată, un sistem anormal de constrângeri morale şi influenţa unor preceptori ipocriţi, de o severitate capricioasă şi cu moravuri dubioase, explică toată această fragilitate. Chaeremon şi Seneca n-au putut schimba nimic. Mai târziu, când barierele exterioare se vor prăbuşi, cenzura interioară va fi mult prea şubredă pentru a le înlocui.

Adolescentul Nero va fi adulat de anturaj. Brusc, el va putea să dea frâu liber capriciilor. Doar mama sa, singură, va încerca să le înfrâneze. Acest contrast între copilul lipsit de tandreţe şi adolescentul curtat până la linguşire nu va face decât să-i accentueze dezechilibrul psihic.

CARACTERUL

Laş şi frivol, anxios şi megaloman, Nero îşi dezvăluie repede dublul aspect al personalităţii. Trăind **într**-o permanentă duplicitate, înclinat să tărăgăneze totul, neobişnuit să privească în faţă lucrurile şi oamenii, el acţionează întotdeauna sub impulsul momentului. Autorii antici îl prezintă ca pe un *infelix*, un nefericit, un om slab, bântuit mereu de nenoroc (SUET., *Ner*., 39, 1). Dacă anticii atribuie uneori fluctuaţiile sale emoţionale factorilor exteriori, nu înseamnă că ei ignoră instabilitatea funciară a personajului. Astfel, atunci când, în primele zile ale domniei, Nero pronunţă în faţa Curiei un discurs-program, prin care încearcă să-şi arate „bunele sentimente" faţă de senatori (SUET., *Ner*., 10, 1), el acţionează, desigur, în virtutea unui interes politic, dar şi cuprins de un entuziasm trecător.

Căci „barbaria firii sale" – pentru a relua expresia lui Suetoniu (*Ner*., 7, 2; 43, 1), care consacră o bună parte din biografia sa cruzimii lui Nero (*ibid*., 33 – 38) – nu-l împiedică pe acest om cu „vicii ascunse" (TAC, *Ann*., 13, 1, 5) să cunoască şi clipe de euforie intensă. Clipe de risipă, dar şi de generozitate. Iată câteva exemple: pentru a îngriji un prieten căzut bolnav, nu şovăie să cheme

3.

*Secvenţă romană* tocmai din Egipt un medic r & putat. Îi sprijină material pe atleţi şi pe actori, ca şi pe poeţi, de altminteri (*Anthologia Graeca*, 9, 572; 11, 132; 185; 254), şi îşi copleşeşte cu daruri prietenii. Din catalogul de vicii. Întocmit de Suetoniu (*Ner*., 26, 1), se degajă imaginea unui bărbat înclinat spre plăcerile trupului, cu un temperament lasciv, cu o fire exuberantă şi împrăştiată. împărat fiind –

la începutul domniei –, îi place să cutreiere noaptea străzile Romei, spărgând prăvăliile înainte de a le jefui, amestecându-se în încăierări sau chiar provocându-le. Într-o asemenea escapadă nocturnă, era cât pe-aci să fie omorât de Iulius Montanus, viitor quaestor, cu care se luase la harţă (TAC, *Ann*., 13, 25, 2; DI0,61”, 9, 3). Ospeţele pe care le să se sfârşesc inevitabil în *uinolentia* (TAC, *Ann*., 13, 20, 1), în beţie, deşi, cum vom vedea, Nero nu va fi niciodată un alcoolic în adevăratul sens al cuvântului. Participă cu plăcere la disputele pantomimilor, la bufoneriile actorilor, îşi înşală soţia şi îşi sporeşte neîntrerupt numărul aventurilor erotice. Mai târziu, va gusta din plin invitaţiile la banchetele organizate de prieteni, apreciindu-le îndeosebi pe cele date de Tigellin, de exemplu. Aceste ospeţe erau celebrate în timpul *Floraliilor*, sărbătoarea trandafirilor şi a prostituatelor (TAC, *Ann*., 15, 37, 2; SUET., *Ner*., 27, 4; DI0,62, 15, 2).

SUB IMPERIUL FRICII

Artist capricios şi cabotin – dar cum s-ar fi purtat un Utrillo în locul său? 6 –, cu imaginaţie aprinsă şi sensibilitate stranie, Nero este, deopotrivă, şi un poltron. De altfel, aceasta este o trăsătură esenţială a caracterului său. Toată viaţa, acest stăpân al Romei a fost chinuit, măcinat de frică. O frică moştenită de la tatăl său şi de la un anturaj care se temea clipă – de clipă de arbitrarul imprevizibil şi ucigător al absolutismului de atunci. Această frică îşi trage seva din prima copilărie; ea va înăbuşi încetul cu încetul înclinarea spre milă, manifestată la începutul domniei, sporindu-i făţărnicia şi îndemnându-l să lovească fără cel mai mic scrupul. În 55, izbucneşte scandalul falsului complot al Agrippinei – o „conjuraţie de teatru”, va spune împărăteasa. În faţa acuzaţiilor care i se aduc mamei sale, Nero e cuprins de spaimă; discursul histrionului pârâş „îl îngrozeşte– (*eocterjeţ*}, va. petrece

*Personalitatea lui Nero* 37

O noapte de teroare şi abia în zori i se va domoli „frica” (*metus*) (TAC, *Ann*., 15, 20 – 21).

Văzând pretutindeni numai duşmani şi primejdii, Nero se izolează şi îşi întăreşte straja. Atunci când descoperă conjuraţia lui Piso, e cuprins de tremur, în ciuda prezenţei gărzii, pe care o mărise (TAC, *Ann*., 15, 57, 5). Această permanentă frică nu se limitează de altfel doar la intrigile politice, reale sau imaginare. Astfel, cu prilejul participării la un concurs artistic, temându-se de verdictul juriului şi

de rivalitatea celorlalţi concurenţi, încearcă să le câştige bunăvoinţa, ba chiar să-i corupă, deşi locul întâi îi fusese dinainte asigurat. Cumplit de superstiţios, trăieşte tot timpul cu spaima de supranatural (SUET., *Ner*., 23, 4 – 6; 24, 1; 34, 4).

O altă faţetă a acestei laşităţi este, desigur, egocentrismul furibund al personajului. Discursul pe care-l pronunţă cu prilejul eliberării Greciei atestă o megalomanie ieşită din comun, ca, de altfel, toate exhibiţiile sale de histrion. Câteva cetăţi din Orient capătă peste noapte numele lui, cum e cazul oraşului Artaxata, care devine *Neroneia*. Şi calendarul se „neronizează”: în Egipt, de exemplu, una din lunile anului va purta numele de *Ne-roneios Sebastos*; chiar şi la Roma, în urma descoperirii conjuraţiei lui Piso, se face rebotezarea lunii aprilie: *neroneus* (TAC, *Ann*., 15, 74, 1; SUET., *Ner*., f>5). O mică precizare totuşi: în Orient, în special, exista obiceiul ca oraşele – sau lunile anului – să capete numele suveranilor ţării respective. Cât despre liberalităţile şi dărnicia lui Nero, de care vorbeam mai înainte, cel mai adesea ele ţineau mai degrabă de o veritabilă nebunie a grandorii decât de simpla generozitate. Şi, aşa cum remarcă Sue-toniu, dacă unele cheltuieli de utilitate publică sunt realmente profitabile pentru, romani, altele n-au urmărit decât să glorifice imaginea principelui.

Trebuie oare să tragem concluzia că Nero a înnebunit înainte de moarte? Nu credem acest lucru. Prins, e adevărat, **într-**un mecanism infernal, el nu a fost totuşi complet rupt de realitate: astfel, începând din 55 – 56 e.n., personalitatea lui Nero nu mai suferă modificări spectaculoase. În schimb, vor evolua ideile sale, ca şi practica politică. Şi dacă, în 68 – după cum vom vedea –, începe să-şi piardă capul şi să se arate mai şovăitor ca de obicei, e pentru că îşi vede toate iluziile nărui**ndu-**se. Sperase că va seduce opinia publică prin performanţele

3§ *Secvenţă romană* sale artistice în Grecia; crezuse că reforma moravurilor şi mentalităţilor era înfăptuită, şi iată-l în faţa revoltei: Nero a devenit prizonierul propriilor sale iluzii. Dar oricât de mult am aprofunda radioscopia acestui suflet chinuit de rău. rămâne ceva imposibil de elucidat prin analiză, rămâne un oarecare mister 7.

FRUMUSEŢE ŞI ELEGANŢA

Se spune că Nero avea un chip frumos, mai ales când i fost foarte tânăr. Seneca afirmă categoric acest lucru – Nero avea atunci ceva mai mult de şaptesprezece mi – şi pune în gura lui Apollo (*Apoc*, 4, 1, 21 –

22) urnătoarele cuvinte:

„... să trăiască mai mult decât o viaţă de om acest încipe care-mi seamănă la chip, care-mi seamănă la frumuseţe”.

Puţin mai jos, de altminteri, filosoful însuşi ne dă ceste amănunte (*Apoc*., 4, 1, 30 – 31):

„Aşa apare Cezarul. Aşa îl va contempla Roma pe Nero. Chipu-i strălucitor de o blândă lumină sclipeşte, la fel ca şi grumazul său frumos, sub pletele-i în vânt”.

Deşi ostil lui Nero şi, pe deasupra, influenţat de fiziog-imie, Suetoniu confirmă portretul elogios făcut de Seca: un chip plăcut, trăsături delicate, un păr bogat. Cu: era nuanţe, totuşi. Spre a oferi un portret fizic al incipelui care să corespundă portretului său moral, etoniu se inspiră din alte surse, literare sau de alt gen onede, statui etc), pentru a conchide că „faţa lui avea i degrabă frumuseţe decât graţie” (SUET., *Ner*., 51, 1) 8. Autorul necunoscut al *Octauiei* – probabil Cornutus şi el ostil lui Nero, pretinde că împăratul avea faţa lăiţă (PS.

— SEN., *Octau*., 109). Nero era gurmand, tuia prânzurile copioase, şi, fără îndoială, avea tentă spre îngrăşare; dar, abia după douăzeci de ani îăturile lui regulate, ba chiarfrumoase, vor începe; e îngroaşe, aşa cum arată iconografia vremii. Această iconografie a primului secol al erei noastre, special monetară, este marcată de două curente: **îm**itul e reprezentat fie aşa cum era, de fapt, fie ca un *în* al universului şi, deci, idealizat, după modelul

*Personalitatea lui* ivero 39

elenistic. Primele reprezentări ale lui Nero pe monede de aur şi argint subliniază frumuseţea tânărului bărbat. Către anul 64, se întrevede deja dorinţa de a realiza o sinteză între realism şi idealizare. Nero păstrează pompa şi maiestatea monarhilor greci, fără să se disimuleze însă îngroşarea trăsăturilor sale. Nici împăratul, şi nici consilierii săi nu sunt străini de această deformai e, de această sfidare a canonului clasic. E ca şi cum Nero ar fi vrut să spargă canoanele iconografiei consacrate, să abandoneze tendinţa de stilizare aproape attică a imaginii cezarilor şi să se impună aşa cum este; manifestând această brutalitate foarte plebeiană, el avea totodată grijă ca persoana să-i fie în permanenţă glorificată. Artiştii **s-**au descurcat repede în faţa noii situaţii, încercând să profite de rotunjirea chipului, poate chiar exagerâ**nd-**o, spre a sugera, prin forţă, măreţia.

De talie aproape medie, Nero avea un trup bine proporţionat,

cel puţin înainte de a pune câteva kilograme în plus. Avea ochii albaştri, vederea slabă (PLIN., *Nathist*., 11, 54, 3; SUET., *Ner*., 51, 1) 9, iar părul său bătea spre blond. Pe baza celor relatate de Suetoniu, avea gâtul gros, pântecul proeminent, picioarele subţiri şi pete pe corp; în plus, mirosea urât (*Ner*., 51, 1). Putem oare corija acest portret părtinitor, care pare să vâneze defectele? Desigur: devenind aproape gras, Nero transpira mult, avea pielea delicată a blonzilor, iar gâtul său era mai degrabă puternic decât gros. Trebuie să recunoaştem însă că nu e deloc uşor să alegem între cele două imagini de care dispunem: cea a lui Suetoniu şi cea a iconografiei imperiale.

În schimb, toată lumea e de acord în a-i recunoaşte o sănătate de fier: în paisprezece arii de domnie, se pare că nu a fost bolnav decât de vreo trei ori: în 60, ca urmare a unei răceli, în 61 şi în 66. A doua oară, boala pare să fi fost destul de gravă. Dar Nero **s**-a restabilit repede. Dezmăţul, mesele copioase şi vinul băut din belşug nu i-au slăbit întru nimic rezistenţa fizică (TAC./ *Ann*., 14, 22, 6; 47, 1; SUET., *Ner*., 51, 1) 10.

Nero acorda o atenţie deosebită eleganţei. Ţinuta sa, «ieşi voia să-i sublinieze măreţia, vădea un gust extrem de personal. În această privinţă, el afecta un non-con-formism ostentativ care încălca tradiţiile de demnitate ale personajelor importante din viaţa publică romană. Astfel, apărea deseori în public îmbrăcat ca un artist

40 *Secvenţă romană* boem, cu un halat, o batistă înnodată în jurul gâtului, fără centură şi în picioarele goale: o neglijenţă doar aparentă, ba chiar calculată, care disimula un rafinament extrem. Acelaşi lucru e valabil pentru pieptănătura sa, pe care şi-o îngrijea în mod deosebit. Frizerul său se bucura, de altfel, de o mare reputaţie. Seneca, aşa cum am menţionat mai sus, vorbeşte despre pletele în vânt ale lui Nero. De prin 64 mai ales, „el îşi aranjează întotdeauna părul în scări, lăsâ**ndu-**l chiar, în timpul călătoriei în Achaia, să-i cadă pe ceafă” (SUET., *Ner*., 51, 2); a încercat astfel să impună o nouă modă la Roma, unde tinerii purtau, în mod curent, părul foarte scurt. Această schimbare i-a fost inspirată de monarhii elenistici şi de Alexandru, dar în egală măsură şi de conducătorii de care, *aurigae*: schimbare cu dublă semnificaţie, întrucât se produce exact în timpul călătoriei în Grecia – când Nero a condus care – şi vine în contradicţie cu obiceiurile romane. Imitâ**ndu-**i pe conducătorii de care, Nero le acordă o importanţă de care ei se bucurau realmente în lumea greacă, dar pe

care Cetatea eternă era departe de a le-o recunoaşte.

Acest non-conformism îşi găsea o expresie evidentă în fastul cu care se înconjura Nero. Nu purta niciodată de două ori aceeaşi haină, pescuia cu un năvod aurit susţinut de corzi împletite din purpură, călătorea în vehicule elegante, însoţit de o suită somptuoasă, iubea cu pasiune bijuteriile, în special perlele, şi ţesăturile preţioase. Miop fiind, căpătase obiceiul să folosească, drept ochelari, un smarald. Banchetele pe care le organiza se prelungeau de la prânz până spre miezul nopţii. Unele erau însoţite de o punere în scenă extravagantă care depăşea limitele moralei (TAC, *Ann*., 15, 37, 1 – 7; PLIN., *N-ai*. *Hist*, 31, 40; 37, 17, 65; SUET., *Ner*., 30, 7 – 8; 48, 5). Oricât de mult preţ ar fi pus Nero pe mâncărurile alese, pe vin şi pe celelalte rafinamente ale mesei, n-a fost niciodată un mâncăcios şi un băutor pe măsura lui Claudiu. A inventat totuşi o băutură rece, „apa de zăpadă”, *aqua niuata*, care se numea şi *decoda Neronis*, „decoctul lui Nero”, şi care consta în apă fiartă şi răcită apoi în zăpadă (PLIN., *Nat*. *Hist*., 31, 40; MARŢIAL, *Epigr*., 14, 117; SUET., *Ner*., 48, 5); de reţinut că, până atunci, romanii băuseră băuturile la temperatura camerei. În sfârşit, împăratului îi plăcea să-şi petreacă timpul în vilele sale din Campania şi să facă croaziere pe Mediterana (TAC., / *Ann*., 15, 51, 2 şi 52, 1).

*Personalitatea lui Nero*. 41

UN EROS DEZLĂNŢUIT?

Viaţa erotică a lui Nero pare a fi dominată nu atât de rafinament, cât de o permanentă goană după plăcerea brută. Căsătorit de trei ori, principele a avut mai multe amante; dintre cele trei neveste, nu a iubit-o cu adevărat decât pe Poppeea, cea de-a doua, care, ca şi cea de-a treia, i-a fost amantă înainte de a-i deveni soţie.

Au fost mult exagerate capriciile sexuale ale lui Nero *n*. Suetoniu relatează că tatăl şi mătuşa lui Lucius, Domitia Lepida, ar fi fost acuzaţi de incest de către Tiberiu (*Ner*., 5, 3). Este mai mult ca sigur că această acuzaţie nu se bazează pe nimic real, tot aşa cum lipsite de verosimilitate sunt şi legendele care vorbesc de nesăbuinţa sexuală a lui Nero. Că a fost un uşuratic şi pervers, nu putem nega. Dar în niciun caz nu poate fi vorba de acea „maşină de dragoste” despre care **s**-a vorbit.

Printre legendele cele mai tenace în acest sens, este una care se referă la pretinsele relaţii incestuoase pe care Nero le-ar fi întreţinut cu mama sa” Agrippina. Tacit pare să opineze că, în realitate, nu **s**-a

petrecut nimic în acest sens (*Ann*., 14, 2). Alte legende spun că Nero ar fi violat-o pe vestala Rabina, aşa cum pretind unele surse, de altminteri izolate (SUET., *Ner*., 28, 1; AUR. VICT., *Caes*., 5, 11). În cazul acesta e vorba de o confuzie cu privire la scandalul vestalelor; or, acesta a izbucnit mult mai târziu, sub domnia lui Domiţian 12.

Nero a avut o mulţime de concubine. Printre ele, se detaşează figura Acteei, o libertă care l-a iubit pe împărat şi a fost, la rându-i, iubită câtva timp de el. Dovadă, faptul că Nero **s**-a gândit **s**-o ia de nevastă, fără îndoială prin anii 55 – 58. Această căsătorie n-a avut niciodată loc, dar Acte a continuat să beneficieze de o poziţie privilegiată în anturajul imperial (TAC, *Ann*., 13, 12, 1; 46, 4; 14, 2, 2; SUET., *Ner*., 28, 2). Sclavă originară din Asia, ea fusese vândută la Roma, apoi eliberată sub domnia lui Claudiu. În vremea în care fusese îndrăgostit de ea, Nero dăduse ordin să i se alcătuiască un arbore genealogic glorios, care o făcea descendentă a familiei regale a Attalizilor, vechii monarhi ai Pergamului. El a făc**ut-**o bogată, dărui**ndu-**i vaste domenii în Italia şi Sardinia, ca şi o locuinţă somptuoasă, plină de sclavi şi liberţi (*CIL*, *X*, 8046; 8049; XI, 1414; XV, 7835; VI, 86§3; 8767; 8791; & 801; 9002; *ILS*, 1742; 7386; 7396; 7409). Acte i-a susţi

42 Secvenţă *romană* nut pe Seneca şi Burrus în lupta pe care aceştia o duceau împotriva Agrippinei. Cu siguranţă că nu a rămas străină de grupul polstic al Annaeilor, care încurajau legătura ei cu împăratul. Annaeus Serenus i-a devenit chiar amant oficial în perioada cât a fost prefect al vigililor, de fapt şef al poliţiei din Roma; adevărat paravan, el ocrotea cu dibăcie expediţiile nocturne ale lui Nero. Totuşi, Acte a fost departe de a lua parte activă la politica imperială, cum avea să facă mai târziu Poppeea. Devotată lui Nero până în ultimul lui ceas, ea a vegheat, alături de cele două doici, rămăşiţele pământeşti ale împăratului, dovedind astfel „pioasa fidelitate a deznădejdii sale” 1S.

Lui Nero i **s**-au atribuit şi diferite perversiuni. A fost învinuit de homosexualitate, ca şi de o brutalitate puţin obişnuită. De fapt, e posibil să fie vorba de ritualuri mistice, printre care iniţierea pentru rangul mithraic de *le-o u*.

PRIN ARTA VOM SUPRAVIEŢUI!

În ciuda extravaganţelor sale, Nero a fost un om de cultură. O cultură pe care a luat-o, e adevărat, de la alţii, dar pe care a încercat să o marcheze şi cu propria sa pecete – o dovedeşte complexitatea

preocupărilor sale în acest domeniu. Spre deosebire de ceilalţi cezari, el nu a fost niciodată un adevărat orator. Tacit subliniază acest lucru: „Încă din primii ani, el şi-a canalizat ascuţimea minţii spre alte obiective: gravura, pictura, muzica şi conducerea cailor. Câteodată, compunând versuri, dădea dovada unei oarecare culturi” (*Arin*., 13, 3, 7).

Asemenea tuturor împăraţilor, Nero făcea apel la consilieri pentru redactarea discursurilor sale politice. Cel dintâi a fost Seneca. După eliminarea filosofului, acestuia i-au luat locul alţii, dar uneori Nero însuşi îşi alcătuia discursurile. Vom semnala două dintre acestea: primul proclamă eliberarea Greciei; cel de-al doilea, redactat în ultimele clipe de viaţă, este un apel către poporul Romei pentru a-l susţine în acele momente grele. Textul a fost găsit după moartea principelui, printre hârtiile lui personale (SUET., *Ner*., 47, 2) [15].

Dacă a manifestat un oarecare interes pentru ştiinţele naturii – mergând până la a concepe o serie de proiecte de expediţii şi explorări dincolo de frontiere –, pentru



performanţele tehnologice – să negândim o clipă la cupola turnantă a Casei aurite şi la canalele pe care le-a ordonat –, şi pentru filosofie – nu considerau oare înţelepţii stoici, printre ei fiind şi Seneca, conversaţia drept un bun spiritual? –, Nero a fost, înainte de toate, un artist. În ciuda unei evoluţii către un cvasi-clasicism, în special spre sfârşitul vieţii, el a fost, prin temperament, un tip „baroc”, care avea patima spectacolului în şine. Încă din primii ani ai domniei, este venerat, la Alexandria, ca părinte şi protector al muzelor. Plăcându-i să fie aplaudat pe scenă, ca poet sau actor, citared, muzician sau atlet, Nero nu s-a considerat niciodată un amator strălucit, ci un veritabil profesionist, un artist de meserie: *artifex*, în latineşte, *technites* în greceşte, în 63, de fapt în plină criză, a strigat: „Prin artă vom supravieţui!”

Am amintit mai sus cât de mult se temea împăratul de concurenţa rivalilor săi, ca şi de judecata publicului sau a arbitrilor (TAC, *Ann*., 16, 4, 3; SUET., *Ner*., 23, 4 – 6; DI0,63, 9, 1 – 2). De aceea el a fost profund afectat de opinia lui Vindex, care-l socotea un prost citared (SUET., *Ner*., 40, 2 şi 41, 2). Acest entuziasm mergea, de altfel, mână în mână cu o pasiune scrupuloasă pentru lucrul bine făcut şi cu o tehnică erudită şi conştiincioasă. Nero exersa vreme îndelungată,

îngrijindu-şi vocea prin toate mijloacele de care dispunea. De asemenea, dovedea respect faţă de regulamentele concursurilor (TAC, *Ann*., 16, 4, 2; SUET. *Ner*., 24, 1; 25, 5).

Se credea cel mai mare artist al timpului său. Dacă se considera în primul rând citared, cum am mai văzut, nu punea însă mai prejos arta poeziei. Seneca afirmă că împăratul se exprima *disertissime* – „excelent” – în versurile sale şi că manifesta o autentică preocupare pentru precizie şi adevăr (SEN., *Nat*. *Quaest*., 1, 5, 6; 6, 8, 3). Tacit susţine însă că alţii i-ar fi compus poemele; Sueto-niu, de aceeaşi părere cu Seneca, insistă nu numai asupra faptului că Nero însuşi îşi compunea cu uşurinţă versurile, ci şi asupra aplicaţiei lui pentru muncă (TAC, *Ann*., 14, 16, 1 – 2; SUET., *Ner*., 52, 2 – 3). Totul pledează în favoarea versiunii suetoniene: nu numai faptul că biograful a avut posibilitatea să consulte ciornele exerciţiilor poetice ale. împăratului, dar şi unele observaţii ale lui Tacit subliniază vechea pasiune a lui Nero pentru poezie şi scrupulele lui de adevărat profesionist. *6.;.; – ... r:



Avea Nero într-adevăr talent? E greu să ne pronunţăm: au rămas puţine versuri pe care să i le putem atribui cu certitudine. Am văzut totuşi că Tacit şi Suetoniu! recunosc o anume abilitate, chiar dacă menţionează învinuirile de plagiat sau acuzaţiile de proastă calitate îndreptate împotriva artei lui Nero, acuzaţii la care împăratul era de altfel extrem de sensibil (SUET., *Ner*., 25, 5; DI0,63, 15, 2). Din mărturiile de care dispunem, se degajă imaginea unui poet erudit, rafinat şi pasionat.

De valoare mai degrabă medie, producţia poetică a lui Nero pare destul de întinsă şi variată. În catalogul operelor sale figurează poeme religioase, despre care nu se ştie absolut nimic; au ele oare vreo legătură cu iniţierile în misterele zeiţei MIB ellona şi ale lui Mithra? Cine ştie?! Sunt înscrise în acest catalog poeme ocazionale, cum ar fi acele versuri compuse pentru a mulţumi zeilor, după prăbuşirea teatrului din Neapole, în 64, prăbuşire care s-a produs la câteva clipe după plecarea spectatorilor. Nero a mai scris poeme lirice şi erotice, cu versuri lascive (MART., *Epigr*., 9, 26, 9), în care cântă, de exemplu, părul „de chihlimbar” al Poppeei (PLIN., Nat. *Hist*., 37, 12, 3): cuvântul revelă gustul său pentru termeni rafinaţi, delicaţi şi rari. Nici poezia

satirică nu-i este străină; **într-**un astfel de poem, alcătuit înaintea anului 64, îl atacă pe Afranius Quintianus, iar în altul pune în evidenţă tarele fizice şi morale ale lui Claudius Pollio (TAC, *Ann*., 15, 49, 4; SUET., *Dom*., 1, 2). În aceeaşi categorie **s-**ar cuveni să aşezăm şi acel poem în care-şi bate joc de un anume rege Mithridate (SUET., Ner., 24, 4). Nu ştim dacă e vorba de marele suveran al Pontului sau de vreun rege neînsemnat din epocă. Nero a compus, de asemenea, poeme dramatice şi tragedii, pe care le cânta în teatre, acompanii**ndu-**se la o citeră. Din aceste tragedii, doar două titluri ne-au parvenit: *Attis* şi *Bacchantele* (DI0,61, 20, 2).

GÂTUL COLUMBEI

Nero şi-a orientat însă eforturile în special spre poezia epică. Pasionat de legendele troiene – n-a pledat el, înainte de urcarea pe tron, cauza Ilionului în faţa senatului? – a scris, în câteva capitole, sub numele de *Troica*.

*Personalitatea lui Nero*

15

un poem despre războiul Troiei şi despre destinul celebrei cetăţi (IUVENAL, *Satir*., 8, 221; SERVIUS, *Ad Georg*., 3 36; *Ad Aen*., 5, 370). Alegerea este semnificativă, căci este vorba de o temă extrem de discutată în epocă: nu încerca oare Lucan să sfarme tradiţia epică atunci când ataca simboluri şi mituri consacrate? Cât despre împărat, acesta voia, probabil, să arate că înţelege să rămână fidel tradiţiilor, cel puţin prin limbaj şi structură. Populat de zei şi personaje mitologice, poemul revelă un Nero geograf al imaginarului şi depărtărilor, care descrie peisaje fabuloase şi fluvii îndepărtate, precum Tigrul. Reluând trama tradiţională a legendei troiene, el introduce în acelaşi timp modificări revelatoare. Protagonistul poemului său nu este nici Hector, nici Enea, ci tânărul păstor Paris, a cărui forţă, frumuseţe, vitejie şi înţelepciune sunt glorificate de autor. În timpul unui concurs sportiv, Paris Îi întrece pe toţi participanţii, inclusiv pe Hector. împăratul a scris acest poem probabil prin 61 – 64 e.n. L-a terminat, poate, în timpul sau după incendiul Romei, când lucra încă la descrierea căderii şi jefuirii Troiei (TAC, *Ann*., 15, 39, 4; SUET., *Ner*. 38, 6; DI0,62, 18, 1 şi 29, 1)., Unii consideră de altfel „Cucerirea Troiei”, *Troiae Halo-sis*, un poem independent. După părerea noastră, e vorba doar de episodul final, şi cel mai patetic, din *Troica*.

Nero avea de gând să scrie şi o mare epopee a istoriei romane

(DI0,62, 29, 2 – 4). Nu s-a mulţumit numai să opună poemului anti-vergilian şi anti-mitologic al lui Lucan un epos cu subiect legendar şi tradiţional, ci a dorit să făurească şi un mit al Imperiului roman, care să poată emoţiona popoarele. În acelaşi timp, voia să-l combată pe nepotul lui Seneca pe propriul lui teren, acela al istoriei concrete. Dar împăratul n-a avut răgazul necesar pentru a-şi duce proiectul până la capăt, şi nici măcar pentru a-l realiza în cea mai mare parte.

De fapt, ce ne-a rămas nouă astăzi din aceste poeme? Mai nimic. Un scoliast atribuie lui Nero câteva versuri pe care Persius le pune de fapt pe seama unui poet sofisticat, tocmai pentru a le putea condamna mai „bine (*Satir*., 1, 93 – 95 şi 99 – 102). Fără îndoială, poetul incriminat de Persius era vreun imitator obscur al împăratului. Cu excepţia unui hemistih şi a câtorva versuri pe care un scoliast al lui Lucan (*ad Phars*., 3, 26, 1) le-a pus în legătură cu *Troica*, nu se păstrează astăzi decât un singur vers

16 *Secvenţă romană* aparţinând indubitabil lui Nero, vers pe care îl menţionează Seneca:

*Colla Cytheriacae splendent agitata colombae*, care în traducere liberă ar suna: „gâtul columbei lui Venus străluceşte la fiecare mişcare” (SEN., *Nat*. *Quaest*., 1, 5, 6). Acest vers comportă un vocabular ales şi o scriitură muzicală. Aici, ca şi în altă parte, se constată absenţa eliziunii, perfecţiunea construcţiilor metrice, separarea adjectivului de substantivul determinat. Adjectivul se află la cezură, substantivul la sfârşitul versului (*Cytheriacae*... *columbae*), în timp ce consonanţa silabelor finale e deosebit de rafinată. Versul acesta, apoi cele atestate de scoliastul lui Lucan şi hemistihul *sub terris tonuisse putea* – „ai fi crezut că tunetul vuia sub pământ” (SUET., *Vita Luc*, 1, 4) – sunt de o factură contradictorie: Nero-poet se dovedeşte a fi rafinat, sofisticat uneori, dar în acelaşi timp năvalnic, tumultuos, lăsându-se mânat de predispoziţia lui pentru culoarea vie, pentru emfaza patetică, pentru exuberanţa imaginii17.

ÎMPAKATUL-HISTRION

Nero era creator, dar ţinea să fie şi interpretul propriilor sale producţii literare. Îi plăcea să cânte, acompaniindu-se la liră, şi să recite. Ca să se perfecţioneze în aceste domenii, nu precupeţea niciun efort; lua lecţii şi asculta sfaturile pe care i le dădea Terpnus, citared la modă în acea vreme (SUET., *Ner*., 20, 1). împăratul purta pe piept o bucată de plumb, lua purgative şi urma un regim alimentar considerat

a fi indispensabil artiştilor. Despre vocea sa se spunea că este divină, şi, ca atare, i se aduceau chiar ofrande. După ce s-a produs mai întâi în spectacole private, în faţa unui public selecţionat anume, Nero a urcat, pentru prima oară, în 64, pe o scenă publică, la Neapole, oraş grecesc, unde riscul de a şoca spectatorii era mai mic (TAC, *Ann*., 15, 33, 2; SUET., *Ner*., 20, 3 – 4). Avea, oare, Nero cu adevărat succes? Greu de spus. Interpreta cele mai diferite roluri din tragediile lui Euripide – pe care-l iubea mai presus de orice – dar şi din alte piese de teatru, ba chiar din pantomime. Roluri de eroi, de zei, şi chiar de femei, femei obişnuite sau zeiţe: Oreste orb, Hercule/furios (probabil într-o tragedie de Seneca), Tieste şi Alcmeon, Nauplius, fiul lui Pala-*Personalitatea lui Nero* 4?

mede, Attis şi Capaneu, Creon, dar şi Canacea, Niobe, Antigona şi Melanippea (SUET., *Ner*., 21, 2 şi 4 – 5; DIO 63, 9, 4 – 5 şi 10, 2; IUV., Satir., 8, 228 şi urm.; LUCILLUS, în *Anth*. *Gr*., 11, 185; 254; PHILOSTRAT, *Vita Apoi*., 5, 8). Măştile pe carele, purta reproduceau propriile lui trăsături sau pe cele ale Poppeei! Câteva din lucrările sale, la care compunea întotdeauna şi acompaniamentul muzical, ajunseseră adevărate „şlagăre” şi se cântau pe străzile Romei. Tradiţionaliştii nu i-au iertat niciodată lui Nero puternica grijă pentru profesionalism şi l-au acuzat de iresponsabilitate. Acest „profesionist” avea însă uneori ambiţii de artist plurivalent: se spune că se voia în acelaşi timp mim, flautist, cântăreţ din cimpoi şi din multe alte instrumente (SUET., *Ner*., 22, 1 – 2; 53, 1 – 2 etc).

Îndrăgostit de pictură şi sculptură, împăratul a urmărit îndeaproape decorarea palatului său, Casa aurită, şi a adus aici capodopere renumite, precum un grup statuar al cărui principal personaj era Laocoon. Trebuie să mai spunem că îi plăceau mult caii, ca şi spectacolele de circ. A fost un suporter înflăcărat al verzilor, una din cele patru partide – sau echipe – ale circului (verzii, albaştrii, roşii, albii). Îndrăgostit de toate sporturile, visa să devină atlet, să-l imite pe Hercule şi, mai mult, se antrena în acest scop.

Avea deci preocupări/artistice multiple, parcă după imaginea unei anume frumuseţi al cărei cult îl avea. Acest cult se vădea însă a fi nonconformist şi contradictoriu, rafinat până la preţiozitate, plebeu până la brutalitate. Faptul că a făcut din Paris eroul principalului său poem nu este o întâmplare. Prin Paris, artist şi păstor, desfrânat şi frumos, frivol şi sportiv, dezinvolt şi derutant, viclean şi crud la nevoie,

Nero glorifica un precursor legendar; dar el propunea totodată propriul său chip drept model *m*.

Iată aşadar mesajul pe care voia să-l transmită posterităţii, în ultimele clipe de viaţă, încolţit din toate părţile, văzând cu ochii lui pregătirile pentru propria sa incinerare – ştiindu-se deci condamnat la sinucidere –, a rostit, plângând, aceste cuvinte care nu vor putea fi despărţite niciodată de imaginea sa: „o, ce artist piere odată cu mine” – *qualis artifex pereo*, în latină, şi *O*, *Ze.us hoios technites parapollumai*, în greacă (SUET., *Ner*., 49, 1; DI0,63, 29, 2). E posibil ca Nero să se fi gândit, în această ultimă clipă de adevăr, la întreaga sa operă artistică, dar

48 *Secvenţă romană* şi la strădaniile sale de a făuri o lume nouă, o lume care trebuia să semene cu un uriaş spectacol19.

Nero a fost aşadar un *showman* veleitar, însă şi un artist autentic: prin demersul său politic şi prin reforma axiologică, morală şi educativă pe care a întreprins-o, a dovedit o viziune cvasiestetică asupra lumii.

SENTIMENTUL DINASTIC

Acest *artifex* a răspândit moartea în jurul său, fără nicio milă. Amintim că a făcut acest lucru sub imperiul fricii, o frică atroce care-l făcea neîndurător 20. Izvoarele care ne stau la dispoziţie constituie o mărturie în acest sens: Nero devenea violent şi sângeros numai când se simţea ameninţat. Nu-i plăcea să ordone executarea necunoscuţilor, criminalilor de drept comun, preferând să-i trimită mai degrabă la muncă silnică decât să le aplice pedeapsa capitală (SUET., *Ner*., 31, 6). În schimb, îi condamna cu uşurinţă la moarte sau îi constrângea la sinucidere pe cei bănuiţi că ar vrea să-l răstoarne.

Sub Iulio-Claudieni, sentimentul continuităţii dinastice a fost foarte puternic. Istoricul Aurelius Victor din Imperiul târziu, după ce descrisese ultimele clipe ale lui Nero, a notat următoarele: „iată sfârşitul familiei cezarilor, pe care l-a prevestit un întreg cortegiu de semne miraculoase” (AUR. VICT., *Caes*., 5, 17). Iar Cassius Dio îl numea pe Nero ultimul descendent al lui Enea, preschimbat în strămoş legendar al Iulio-Claudienilor (DI0,63, 29, 3). Opinia publică din primul veac al erei noastre a intuit acut această situaţie; Tacit a realizat-o, la rândul lui, şi de aceea, „când povesteşte cum Agrippina l-a lichidat pe Marcus Iunius Silanus, care era fără vlagă şi cu totul inofensiv, observă că acesta este totuşi „un descendent al cezarilor, lucru care conta la

vremea aceea” [*quod tune spectaretur*] (*Ann*., 13, 1, 1). În plus, Silanus părea să se bucure de o mai mare popularitate decât fiul Agrippinei. Tacit scotea astfel în evidenţă deosebirea de climat politic dintre epoca lui Nero şi vremurile pe care el însuşi le trăia, când mulţi dintre contemporanii istoricului contestau într-adevăr principiul eredităţii imperiale în favoarea celui al competenţei în arta de a guverna.

Edictul care a urmat funeraliilor lui Britannicus este semnificativ în această privinţă. Prin el, Nero vrea să



amintească romanilor că de acum înainte este „ultimul supravieţuitor al unei familii care, prin naştere, este deţinătoarea rangului suprem” (*Ann*., 13, 17, 5). Unii i-au contestat lui Nero acest drept, ştiind bine că astfel îl vor răni cumplit. E cazul lui Vindex, care îl numea Aheno-barbus, după numele tatălui (SUET., *Ner*., 41; DI0,63, 22, 3 şi urm.). Nero aparţinea însă familiei imperiale nu numai prin mamă, dar în egală măsură prin tatăl său, aşa cum am arătat mai sus. Bunicul său după tată, Lucius Domi-tius Ahenobarbus, se căsătorise, prin 30 î.e.n., cu Antonia, fiica lui Marcus Antonius şi a Octavfei (sora lui August), şi devenise patrician. Fiul său, Lucius Domitius Ahenobarbus, adică tatăl lui Nero, descindea prin urmare din întemeietorul Principatului, dar şi din rivalul acestuia. Ştiind cât de importantă era tradiţia iulio-claudiană în ochii contemporanilor săi, principele-citared şi-a dorit întotdeauna moştenitori, însă fiica sa, Claudia, a murit la numai trei luni după naştere. După opinia marelui istoric din secolul trecut, care a fost Theodor Mommsen, tocmai această absenţă a unor urmaşi direcţi se află la originea marilor crize politice care aveau să zdruncine Imperiul roman 21. Dar, în realitate, altele au fost pricinile acestor crize. E un adevăr bine ştiut faptul că principiul eredităţii puterii imperiale funcţiona în fapt, şi nu în drept. Teoretic vorbind, puterea imperială nu se transmitea ereditar, însă împăraţii au făcut eforturi deosebite pentru a-şi desemna succesorii dintre membrii familiei sau anturajului lor, recurgând uneori la adopţiune, dacă aceasta se vădea necesară.

Se ştie, de altfel, că marile familii aristocratice romane se înrudeau între ele prin legături strânse şi complexe. Astfel, Domiţii Ahenobarbii se aliaseră cândva cu multe din aceste familii, înainte de a se asocia cu Iulio-Claudienii şi cu casa lui Marcus Antonius. De fapt,

strămoşii lui Nero se uniseră cu rudele de sânge ale lui Cato, Brutus şi Cas-sius. Domiţii Ahenobarbii constituiau, de altminteri, o foarte veche ramură a acelei *gens Domitia*, care dăduse Republicii mulţi consuli şi înalţi magistraţi. Neamul lor era totuşi tarat de numeroase vicii, dacă e să-i dăm crezare lui Suetoniu. Tatăl lui Nero fusese investit cu demnitatea de consul ordinar în 32 e.n., după ce, în 28, o luase pe Agrippina de soţie (era a doua lui căsătorie) 22. Odată ajuns la putere, Nero a cinstit memoria tatălui său şi i-a înălţat chiar o statuie. Colegiul Fraţilor Arvali adu

 cea sacrificii în amintirea tatălui împăratului şi, cu începere din anul 55 mai ales, *îţi* comemora ziua de naştere (SUET., *Ner*., 9, 2; TAC, *Ann*., 13, 10, 1; M. Smallwood, nr. 16; 19; 21; 22 etc). Cu toate acestea, Nero n-a inclus niciodată în titlurile sale vreo cât de vagă referire la tatăl său şi niciodată nu i-a consacrat un veritabil cult religios 23.

În ochii împăratului, tronul nu putea fi ocupat de un senator fără legătură de rudenie cu dinastia. Conjuraţia lui Piso ar fi putut să-l avertizeze că era posibil şi contrariul. Cu datele pe care le avem astăzi, nu ştim totuşi dacă nu cumva şeful conjuraţilor era legat în vreun fel, fie şi indirect, de Iulio-Claudieni. Ştim, în schimb, că unii conspiratori ar fi dorit să-l vadă pe Piso însurat cu o femeie din familia imperială. Afirmând că Nero n-ar fi fost un adevărat Iulio-Claudian, răzvrătiţii din 68 nu încercau oare să îmbunătăţească astfel obârşia propriului lor *leader*, obârşie care, desigur, n-avea nimic a face cu dinastia cezarilor? Succesul lor a demonstrat, în ultimă instanţă, că putea deveni împărat şi cineva care nu era neapărat un Iulio-Claudian şi chiar în pofida lealităţii romanilor faţă de fosta dinastie imperială.

UCIDE CA SA DOMNEŞTI

Nero nu prevăzuse un asemenea eveniment. Crezând că pericolul nu putea veni. decât din propria sa familie, spre a preîntâmpina comploturile, a urmărit eliminarea sistematică a celorlalţi membri ai casei imperiale. Astfel. incit, cum bine spune Suetoniu, „nicio categorie de rude n-a fost cruţată de crimele sale” (*Ner*., 35, 7). Nero dorea să rămână singurul membru al dinastiei. Şi a reuşit acest lucru, fapt care explică în mare parte euforia ce a caracterizat ultimii ani ai domniei sale.

Pretendenţii şi rubedeniile casei imperiale erau, într-adevăr,

mai numeroşi decât s-ar putea crede. Marile familii aristocratice, prin alianţele lor încâlcite şi stufoase, formau o adevărată castă. Calpurnii Pisonii, Silanii, Do-miţii, Cornelii Sulla, Armii, Valerii Messala şi, bineînţeles, Iulio-Claudienii, deşi rivali, erau cu toţii veri. Procesul de eliminare începuse însă de multă vreme. Verii îndepărtaţi fuseseră cei dintâi vizaţi. Messalina îl suprimase pe



Gnaeus Pompeius Magnus, urmaşul lui Pompei şi ginerele lui Claudiu. La rândul ei, Agrippina îl constrânsese la sinucidere pe Lucius Iunius Silanus Torquatus (TAC, *Ann*., 22 3 – 4), primul logodnic al Octaviei şi descendent al lui August prin mama sa, Aemilia Lepida, care era străne-poata acestuia. Lucius era fiul cel mai mic al Aemiliei Lepida. Am pomenit în raidurile anterioare şi de suprimarea fratelui mai mare al lui Lucius, Mareus Iunius Silanus, tot în urma uneltirilor Agrippinei. Comis fără ştirea lui Nero, acest omor a inaugurat de altfel noua domnie. Mareus Iunius Silanus era Frate Arval, fost consul, guvernator al Asiei şi mai ales descendent al lui August (TAC., *Ann*., 13, 1, 1; DI0,61, 6, 5). Omorul a fost preventiv, ca atâtea altele care l-au precedat. Sub protecţia lui Nero, care uitase că mătuşa sa îi oferise cândva adăpost, Agrippina – încă pe vremea domniei lui Claudiu – o suprimase pe fosta ei cumnată, Domitia Lepida, urmaşă, la rândul ei, a marelui August. Însuşi Claudiu a fost doborât de o boală suspectă, poate la iniţiativa Agrippinei, şi, aparent, fără complicitatea lui Nero.

Dar nici acesta din urmă nu avea să rămână mai prejos. Ajuns împărat, s-a străduit să-i elimine pe lunii Silani, destul de numeroşi încă şi consideraţi de opinia publică pretendenţi îndreptăţiţi la tron. A fost suprimat mai întâi, dar relativ târziu, Decimus Iunius Silanus, frate cu Mareus şi ceva mai în vârstă decât Lucius. În ciuda prudenţei pe care a dovedit-o, Decimus Iunius Silanus a fost lichidat în anul 64: obârş ia lui, popularitatea de care se bucura şi clientela numeroasa îl făcuseră extrem de suspect în ochii lui Nero (TAC, *Ann*., 15, 35, 2). Din familie nu mai rămăsese decât tânărul Lucius Iunius Silanus Torquatus, fiul lui Mareus, crescut în casa unchiului său prin alianţă, Cassius Longinus, şi intrat în cariera senatorială în anul 65. În acelaşi an. Nero a profitat de represiunea îndreptată împotriva conjuraţilor pisonieni, l-a acuzat de magie şi complot şi l-a exilat; pentru ca, mai apoi, în anul următor, cu puţin înainte de plecarea sa în Grecia, să-l

«cidă (TAC, *Ann*., 16, 8 – 9). Spiritul de precauţie al lui Nero se dovedea, într-adevăr, stăruitor: **s-**ar fi putut oare îndepărta împăratul de Roma şi de Italia lăsâ**ndu-**i acestui unăr nobil posibilitatea de a se erija în campion al nemulţumiţilor?! 24.



FIUL LUI CLAUDIU

Dintre toţi aceşti rivali, cel mai de temut a fost, fără discuţie, Britannicus, nimeni altul decât fiul lui Claudiu. În februarie 55, când Nero l-a otrăvit, Britannicus avea doar paisprezece ani. Prin el se stingea „cel din urmă reprezentant al stirpei lui Claudiu” (TAC, *Ann*., 13, 17, 3). Poziţia oficială a lui Britannicus era deosebit de importantă: o inscripţie îi conferă calitatea de frate al împăratului şi îl numeşte Tiberius Claudius Caesar Brifănnicus (*CIL*, VI, 922: M. Smallwood, nr. 108). La drept vorbind, Britannicus îşi avea partizanii săi: în taină, după moartea lui Claudiu, aceştia îl preferau fiului Agrippinei şi considerau ca nulă şi neavenită adopţiunea în urma căreia Nero devenise fiul cel mare al împăratului.

Lichidarea lui Britannicus implică, însă, şi alte cauze. Suetoniu, bunăoară, notează că Britannicus ar fi fost înzestrat cu o voce frumoasă, lăsâ**ndu-**ne astfel să presupunem că n-ar fi exclusă o gelozie artistică din partea lui Nero (SUET., *Ner*., 33, 3). Un asemenea lucru ni se pare greu de imaginat atâta vreme cât pasiunea pentru artă a împăratului încă nu mergea, credem, până acolo încât să elimine, prin crimă, un simplu amator. Despre altceva poate fi, însă, vorba, şi anume, de ecoul succeselor repurtate de Britannicus cu prilejul Saturnaliilor din anul precedent, când băiatul făcuse aluzie, într-unul din cântecele sale, la soarta lui tristă de prinţ frustrat de drepturi (TAC, *Ann*., 13, 15, 2 – 3). Într-adevăr, Tacit pare a fi mai judicios. El evidenţiază în primul rând popularitatea lui Britannicus; apoi, vârsta tânărului, care avea să îmbrace în curând toga virilă; şi, în sfârşit, ameninţările Agrippinei, care, simţi**ndu-**se îndepărtată de la putere, flutura spectrul unei alianţe cu partizanii lui Britannicus (*Ann*., 13, 14, 4 – 7; 15, 1 – 5). Acest ultim punct nu e deloc neglijabil. O astfel de coaliţie părea cu atât mai verosimilă, cu cât împărăteasa dorea să continue politica lui Claudiu. Or, în ochii ei, această politică doar Britannicus era în stare **s-**o întruchipeze.

Nero a organizat cu minuţiozitate uciderea lui Britannicus. Sarcina de a prepara otrava i-a revenit Locustei. În timpul unei cine, lui

Britannicus i se serveşte – după tradiţionala degustare prealabilă – „o băutură nevinovată încă, dar foarte fierbinte; înapoind-o pe dată, deoarece



era mult prea caldă, i se toarnă în ea, odată cu apa rece, otrava care i se răspândeşte în trup cu o asemenea rapiditate, încât cuvintele i s-au oprit pe buze, şi odată cu ele, şi viaţa” (TAC, *Ann*., 13, 16, 3). Mesenilor îngroziţi, Nero le-a declarat cu mult calm că Britannicus avea una din acele crize de epilepsie de care suferea încă din fragedă copilărie. În aceeaşi noapte, sau a doua zi, pe o ploaie torenţială, Britannicus a fost înmormântat în mare grabă şi fără pompă (TAC, *Ann*., 13, 7, 1 – 2; SUET., *Ner*., 33, 6). Versiunea referitoare la criza de epilepsie a rămas cea oficială. Seneca a susţinut-o, proclamându-l în curând pe Nero cu totul nevinovat de moartea lui Britannicus. Iar restul a fost lăsat în grija unei active propagande oficiale. Opt ani mai târziu, o inscripţie din Ami-sus – oraş al Pontului –, celebrându-i împreună pe Nero, Poppeea şi Britannicus (*Supplementum Epigraphicum Graecum*, 16748: M. Smallwood, nr. 112), demonstra că acesta din urmă continua să fie socotit un membru de seamă al familiei imperiale, a cărui memorie trebuia cinstită. Chiar şi astăzi unii istorici se îndoiesc de realitatea acestui omor premeditat şi nu înlătură ipoteza unui deces datorat bolii[25], invocând în acest sens tăcerea lui Plutarh asupra subiectului. Dar asemenea savanţi constituie doar câteva excepţii. Părerea cvasiunanimă este că moartea a fost provocată prin otrăvire. Mărturiile contemporane – spre exemplu, cele ale lui PseudoSeneca (*Octau*., 45 – 46, 67 – 69; 112; 114; 226; 242 şi 617) şi Flavius Iosephus (*Anţ lud*., 20, 8, 2; *Bel. lud*., 2, 13, 1) – sunt suficiente pentru a ne convinge de acest lucru. Aceeaşi teză e susţinută de mulţi alţi scriitori (SUET., *Ner*., 33, 5 – 6; DI0,61, 1, 7; 7, 4; EUTROP., 7, 14, 3), încât adoptăm şi noi această versiune a faptelor.

În majoritatea lor, senatorii din acea vreme au închis ochii asupra acestei crime sau au scuzat-o (TAC, *Ann*., 13, 17, 2). Se temeau, într-adevăr, că printr-o eventuală alianţă între Agrippina şi Britannicus s-ar putea reveni la vechea politică a lui Claudiu. Încurajat de acest succes, Nero avea să continue, cu perseverenţă, acţiunea începută. Unii susţin că ar fi provocat uciderea mătuşii sale Domitia (SUET., *Ner*., 34, 9; DI0,61, 17, 1). Tacit nu face nicio Menţiune despre

un atare asasinat: această veche duşmană a Agrippinei a sucombat, probabil, în urma unei ţoladii intestinale sau a unui cancer, în anul 59 (*Ann*.

19, 5). În schimb, e un lucru cert faptul că Nero a

 executat-o pe Octavia, după ce mai înainte o repudiase (TAC, *Ann*., 14, 63, 1; 64; SUET., *Ner*., 35, 4). Se temea ca nu cumva fosta lui soţie, ai cărei partizani provocaseră o mişcare populară, să se mărite cu un aristocrat care ar fi putut astfel să aibă pretenţii la tron şi să instige la revoltă. Decis să cureţe terenul cât mai repede, Nero va suprima în curând alţi doi eventuali candidaţi la tronul imperial: pe Rubellius Plautus şi pe Faustus Cornelius Sulla Felix; o clipă se temuse ca nu cumva cei doi, după repudierea Octaviei, să se alieze cu aceasta.

Cel mai periculos în ochii împăratului era, fără indo iată, Rubellius Plautus. Căci mama lui, Livia Iulia, era nepoata lui Tiberiu şi se căsătorise în 33 cu fostul consul

Rubellius Blandus, care aparţinea unei familii de cavaleri. Rubellius Plautus nu descindea aşadar pe linie di rectă din August; în schimb, printre strămoşii săi figura un împărat. În plus, se bucura de o excelentă reputaţie în cercurile stoicilor datorită austerităţii sale morale. În anul 55, Agrippina fusese acuzată că ar fi încercat să se mărite cu el, în vederea unei lovituri de stat (TAC.

*Ann*., 13, 19, 4). În 60, un semn ceresc – trecerea unei comete – dădu de crezut că lui Plautus îi venise vremea; Nero l-a îndepărtat de îndată de la curte, trimiţându-l în Asia, unde îl va ucide doi ani mai târziu (TAC.

*Ann*., 14, 22, 6; 14, 57 – 59). Tacit plasează evenimentul înainte de moartea Octaviei, dar, în realitate, el s-a pe trecut după această dată…

Faustus Cornelius Sulla Felix era, în schimb, un senator indolent, pe care nici politica, şi nici măcar stoicismul nu reuşiseră să-l captiveze în vreun fel. Nu putea deci să concentreze în jurul său o veritabilă opoziţie ideologică, aşa cum se întâmplase în cazul lui Plautus. Descindea totuşi din Pompei, din Sulla şi August, căci era fiul Do-mitiei Lepida, şi deci fratele, după mamă, al Messalinei, fosta împărăteasă. Rudă cu Iulio-Claudienii şi cu Domiţii, ar fi putut deveni oricând primejdios. Nero îl bănuia că nutreşte ambiţii ascunse. N-o luase el de

soţie pe Antonia, fiica lui Claudiu, şi nu exercitase, de-a lungul întregului.an 52, funcţiile de consul? încă din 55, Palias şi Burrus fuseseră acuzaţi de complot împotriva lui Nero, complot care ar fi urmărit înlocuirea acestuia cu Sulla (TAC, *Ann*., 13, 23, 1). Sulla reprezenta într-adevăr un virtual pretendent la tron, iar partizanii politici ai lui Claudiu şi ai Agrippinei ştiau acest lucru. E foarte probabil, de **altmin** *Personalitatea lui Nero*

55

Ieri, ca Sulla să fi avut legături cu vărul său îndepărtat, Rubellius Plautus. În 58, Nero crezu că descoperă un nou complot, de data aceasta urzit de Sulla: îl constrânse pe dată să părăsească Italia şi să se instaleze la Marsilia (TAC, *Ann*., 13, 47, 3 – 6). După cum vom vedea, acest exil camuflat a corespuns unei perioade de tensiuni între împărat şi senat. În locuinţa sa, situată undeva la nord de Marsilia, mai exact la Glanum – actualul Saint-Remy –, Sulla şi-a aflat moartea, în 62, în momentul când se aşeza la masă, sub loviturile asasinilor trimişi de Nero (TAC, *Ann*., 14, 57, 7). Consilierii împăratului se temeau în special ca Sulla să nu intre în contact nu numai cu Plautus, ci şi cu armatele din provincii. Tigellinus nu a scăpat prilejul să-i atragă atenţia lui Nero asupra stirpei nobile a celor doi bărbaţi, Plautus şi Sulla, şi asupra faptului că aceştia se aflau foarte aproape „unul, de armatele din Orient, celălalt, de oştirile din Grecia" (TAC, *Ann*., 13, 57, 2).

Ceva mai târziu, în 65, Nero o va suprima pe văduva lui Sulla, Claudia Antonia, fiica lui Claudiu, care asistase la asasinarea succesivă a celor doi soţi ai ei, Gnaeus Pompeius Magnus şi Faustus Cornelius Sulla (SUET., *CI*, 27, 4; *Ner*.} 35, 8; TAC, *Ann*., 15, 53, 4; DI0,60, 5, 7; 61, 1, 2). Antonia avea pe atunci treizeci şi şase de ani. Se pare că şi ea a fost implicată în conjuraţia lui Piso; partizanii acestuia din urmă doreau într-adevăr ca şeful lor să divorţeze şi s-o ia de soţie pe Antonia. Cuprins de teamă, Nero o cere în căsătorie pe văduva lui Sulla, dar ea îl respinge. Temându-se şi mai mult, în urma acestui refuz, că Antonia s-ar putea mărita cu un alt senator care, în felul acesta, i-ar deveni rival politic, Nero face ca şi ea să dispară.

Represiunea care a însoţit descoperirea conjuraţiei pisoniene a lovit şi în alte rude îndepărtate ale casei imperiale, în 65, Nero i-a acuzat de magie şi de complot – complot vizând o schimbare de regim (*res nouae*) – pe Gaius Cassius Longinus, celebru jurist, pe soţia sa, Iunia Lepida, şi pe nepotul acesteia din urmă, Silanus Torquatus.

Cassius, care se bucura de o excelentă reputaţie morală şi era urmaşul ucigaşului lui Iulius Caesar, fusese consul suffect în 30 şi proconsul al Asiei sub domnia lui Gaius-Clila. Soţia sa era sora celor trei Silani şi fiica Aemiliei deci rudă cu August. Cei doi, Cassius şi soţia sa, educaseră nepotul în cultul virtuţilor stoice. Cassius

56

*Secvenţă romană* a fost exilat în Sardinia, de unde nu s-a întors decât sub domnia lui Vespasian (TAC, *Ann*., 16, 7 – 9);

Se mai vorbeşte, dar ca fapt cu totul incert, de uciderea fiului vitreg al lui Nero, Rufrius Crispinus, născut dintr-o căsătorie mai veche a Poppeei cu cavalerul roman Crispinus. Copilul, membru prin alianţă al familiei imperiale, avea doar patru ani când a murit, în anul 62 (PS.

— SEN., *Octau*., 728 – 730): moartea aceasta a fost însă rodul neîndoielnic al hazardului, şi nu al unui ordin al lui Nero, cum Iasă să se înţeleagă Suetoniu (*Ner*., 35, 9).

În schimb, au fost eliminate alte rude îndepărtate ale casei Iulio-Claudienilor, din diverse motive: fie că ar fi luat parte la anumite conspiraţii, fie că, pur şi simplu, se bucurau de o mare popularitate. Avem în vedere, spre exemplu, pe Annius Pollio şi pe Annius Vinicianus, lichidaţi prin 65 – 66, ca şi pe vestitul general Domitius Corbuão, care, printr-un joc complex de alianţe, făcea parte şi el din familia tatălui împăratului. Chiar şi Scri-bonii, omorâţi către sfârşitul domniei, par să fi avut legături de rudenie cu Iulio-Claudienii 26. Cât despre Paetus Thrasea, care nu intra în niciun fel în categoria rudelor cezarului, el a avut vina de a se fi afirmat ca unul diii şefii opoziţiei ideologice. Nutrind, se pare, ambiţii politice, era considerat *capax imperii*, capabil să guverneze 27, Nero nu i-a iertat acest lucru şi l-a eliminat.

SENECA, BĂTRÂNUL MAGISTRU

Fireşte, lista noastră nu e completă; lipsesc încă atâtea alte nume… Nero a lovit în toţi cei care-l ameninţau direct sau în care vedea o ameninţare. Deşi sensibil la criticile aduse creaţiilor sale literare şi artistice, a evitat să fie prea aspru cu intelectualii. S-a erijat, de altfel, în protector al oamenilor de litere şi patron al culturii. În general, cezarii – care, în felurite forme, au fost, aproape toţi, scriitori la vremea lor – încercau să-i menajeze pe intelectualii de profesie, de obicei oameni de condiţie destul de modestă. Sufocaţi de cenzură se simţeau mai ales amatorii, senatori şi cavaleri, unele subiecte fiind

considerate tabu la vremea aceea. Nu e mai puţin adevărat că au proliferat epigramele. Indulgent, Nero nu a îngăduit ca autorii acestor epigrame să fie urmăriţi sau să li se



aplice pedepse prea aspre (SUET., *Ner*., 39, 2 – 4). În ciuda acestei îngăduinţe, niciun aspect al politicii sale n-a fost cruţat de pana ascuţită a acestor epigramişti. Fabricius Veiento, autor al unei lungi satire care, e adevărat, nu era îndreptată împotriva principelui însuşi, a fost doar surghiunit din Italia, unde probabil **s-**a şi întors, după moartea lui Nero (TAC., *Ann*., 14, 50). De asemenea, se pare că Nero **s-**ar fi opus oricărei urmăriri legale a acelora care persiflau împrejurările morţii Agrippinei (DI0,61, 16, 3). Doar Datus, poet şi actor de atellane, a fost surghiunit din Roma şi din Italia în 59. Recitind un vers din**tr-**un pasaj liric – „să fiţi sănătoşi, tată şi mamă” –, Datus a mimat gestul de a bea şi de a înota: ambele implicau aluzii la moartea lui Claudiu şi la matricid. După care, Datus a dat de înţeles senatorilor prezenţi – **într-**un mod extrem de transparent – că şi pe ei îi aşteaptă o soartă asemănătoare. Ceva mai târziu, Nero l-a pedepsit **într-**un mod similar pe filosoful cinic Isidorus, care, întâlni**ndu-**l întâmplător, îi reproşase cu voce tare că interpretează roluri în tragedii şi cântă, în loc să se îngrijească de treburile statului (SUET., *Ner*., 39, 5 – 6).

Nero nu **s-**a arătat însă la fel de clement faţă de intelectualii care frecventau cercurile politice şi culturale ostile politicii sale. Conspiraţia lui Piso i-a oferit astfel prilejul să-l relege pe filosoful stoic Gaius Musonius Rufus în Gyaros, de unde acesta nu va reveni decât în 69 (TAC, *Ann* „15, 71, 9; DI0,62, 27, 4; PHILOSTRAT, Vi*ta Apoi,* 1, 16). Retorul Verginius Flavus şi filosoful Cornutus s-a**u** aflat şi ei printre cei condamnaţi la exil.

E cazul să evocăm acum figura lui Seneca., Senator important, care se bucura de o reputaţie extraordinară, bătrânul magistru al lui Nero încercase zadarnic să **îm**pingă politica fostului său elev pe „drumul cel drept”. Eliminarea sa în anul 65 – când Seneca e constrâns la sinucidere – este cu atât mai de neiertat cu cât **s-**a dovedit a fi inutilă, continuând şi astăzi să fie inexplicabilă. Seneca era bătrân, bolnav şi foarte decepţionat. Se retrăsese definitiv din viaţa politică, iar cercul său politic şi cultural era pe cale de dizolvare. Dacă a intuit câteva din scopurile lui Piso şi ale prietenilor acestuia, în niciun caz nu a luat parte activă la complot şi nici nu – a sprijinit. Ba mai mult, spre

deosebire de Thrasea, maestrul filosof îi acordase lui Nero un sprijin mult prea Puternic cândva pentru a-şi putea permite acum să con



ducă o opoziţie, fie şi ideologică, sau să accepte să devină simbolul nemulţumirii, situaţie care i-ar fi încurajat, desigur, pe numeroşii adversari ai regimului celui din urmă Iulio-Claudian. Cum să ne explicăm atunci această crimă? Fără îndoială, au existat mai mulţi factori care au concurat la înfăptuirea ei: în primul rând, acea frică iresponsabilă, ce a pus stăpânire pe principe, mai ales după descoperirea conjuraţiei lui Piso; apoi, voinţa de a nimici tot ce i se părea că se află în contradicţie cu politica sau conduita sa; şi, în sfârşit, poate chiar dorinţa de a se elibera astfel de prima tinereţe, ca de o amintire împovărătoare. Tacit precizează, de altminteri, că împăratul „îl detesta pe Seneca” (*Ann*., 15, 60, 3).

## MATRICIDUL

Contemporanii lui Nero au fost profund afectaţi de moartea lui Seneca, mai mult chiar decât de aceea a Agrip-pinei, care era mai uşor de înţeles 28. Matricidul e considerat de majoritatea specialiştilor ca o consecinţă a unei strategii îndelung elaborate de Nero. După opinia lui Tacit, matricidul ar fi fost provocat de o intrigă de curte, împăratul se îndrăgostise nebuneşte de frumoasa Poppeea, pe care intenţiona **s-**o ia de soţie. În acest scop, trebuia **s-**o repudieze pe Octavia, dar Agrippina dezaproba cu înverşunare orice proiect în acest sens. Pe de altă parte, insistenţa Poppeei, amestecată în tot felul de intrigi, era de natură să-l îmboldească necontenit pe împărat la raa-tricid (*Ann*., 14, 1 – 5; PS-ŞEN., *Octau*., 126 – 129). DIO» 61, 12, 1 – 2). Nero nu va divorţa totuşi decât după trei ani de la uciderea mamei sale. Căci e nevoit să ţină seama de reticenţele lui Burrus şi ale lui Seneca, dar şi de **Ru**bellius Plautus şi Faustus Cornelius Sulla Felix, care ar fi putut încheia o alianţă cu Octavia. Căsătoria cu Poppeea a avut loc abia după moartea lui Burrus. Cam în acelaşi timp, Nero îi elimină pe Octavia, Plautus şi Sulla. Fără a subestima versiunea lui Tacit, putem totuşi afirma că intrigile Poppeei n-au jucat decât un rol secundar, grăbind decizia principelui şi îndepărtâ**ndu-**i ultimele scrupule.

Pe plan politic, Agrippina ocupa o poziţie de forţă, bucurâ**ndu-**se de un deosebit prestigiu: Fraţii Arvali au celebrat în 58 sacrificii în cinstea ei (*ILS*, 229), iar poetul Leonidas Alexandrinul, **într-**un moment aniversar, i-a

dedicat o epigramă (*Anth*. *Gr*., 6, 326). Agrippina exercita o influenţă incontestabilă, influenţă pe care Nero încercase, în mai multe rânduri, **s-**o slăbească. De multă vreme, conflictul care opunea tandemul Agrippina-Pallas cuplu lui Seneca-Burrus se transformase **într-**un duel mascat între mama împăratului şi cezarul însuşi. Încă din 55, deci cu patru ani înainte de eliminarea sa, Agripina plănuise să se alieze cu Britannicus. De asemenea, îşi multiplica neîncetat dovezile de afecţiune faţă de Octavia. Obsedată în permanenţă să descopere noi contacte şi surse de bani, cât mai mulţi bani, ea dădea impresia că se află tot timpul în căutarea unui *leader* şi a unui partid propriu (TAC.

*Ann*., 13, 18, 4). Scopul ei părea să fie, bineînţeles, râs turnarea lui Nero sau, în orice caz, şantajarea împăratu lui. Eşecul proiectului de reformă fiscală propus de Nero prin 57 – 58 i-a mărit ambiţiile. Opoziţia înverşunată pe care acest proiect a suscitat-o în senat i-a îngăduit Agrippinei să-şi întărească legăturile cu cei nemulţumiţi. Acest eşec a avut însă şi o altă consecinţă; el l-a determinat pe

Nero să-şi schimbe tactica, dacă nu cumva şi strategia:

a hotărât să renunţe la politica de clemenţă şi conciliere, relativ **pro**senatorială, proslăvită de Seneca şi de Burrus.

Totuşi, împăratul nu voia să lupte pe două fronturi în acelaşi timp: pe de o parte, împotriva opozanţilor din senat, pe de altă parte, împotriva Agrippinei şi a partizani lor lui Claudiu. Dacă, pe termen lung şi din**tr-**un punct de vedere strict politic, opţiunile Agrippinei mergeau alături de cele ale fiului ei, acesta ştia prea bine că, alii**ndu-**se cu mama sa, risca să-i vadă pretenţiile crescând dincolo de orice măsură. Pe de altă parte, Nero îşi dădea seama că, dacă adopta o politică nepopulară faţă de grupurile de presiune senatoriale, fără a se sprijini pe Agrippina, risca o coaliţie între mama sa şi acestea. Hotărât să pună în aplicare acea vastă reformă a valorilor pe care o proiectase de mai multă vreme, Nero avea, mai mult ca oricând, nevoie de un climat liniştit la curte. Şi, în sfârşit.

Agrippina nu înceta să se opună vocaţiei artistice a fiu

ui ei. Iată, prin urmare, tot atâtea raţiuni care l-au decis

Pe împărat să treacă la fapte: motive politice şi de circumstanţă, dar şi vechi motivaţii psihologice care veneau

„În îndepărtata copilărie. Am evocat, mai sus, raportu

*” ne de natură psihică dintre mamă şi fiul ei. Deci nu este
e mirare că Nero a vrut să se desprindă definitiv de o
«rtelă care-l apăsa29... 0 –, i
60

*Secvenţă romană* în primăvara anului 59, împăratul a hotărât să-şi ducă planul la bun sfârşit. Să-i dăm oare crezare lui Suetoniu, care pretinde că Nero ar fi încercat şi mai înainte – în mai multe rânduri – să-şi asasineze mama, invocând în acest sens câteva tentative eşuate de otrăvire şi un anume tavan care ar fi trebuit să se prăbuşească peste împărăteasă în timpul somnului (*Ner*., 32, 2)? Nu credem că e cazul. Celelalte izvoare nu fac nicio menţiune în acest sens: ceea ce înseamnă, desigur, că e vorba de simple zvonuri, poate chiar de unele confuzii ale lui Suetoniu, sau, în cel mai bun caz, de unele intenţii abandonate ale lui Nero 30.

Aşadar, evenimentul s-a produs între 19 şi 24 martie 59, în timpul sărbătorilor pentru cinstirea zeiţei Minerva, marile Quinquatrii (*Quinquatrus*). Începute la cinci zile după 15 (idele lui) martie – în zilele cu lună plină –, aceste serbări se sfârşeau înainte de sacrificiile Fraţilor Arvali din 28 martie, sacrificii în cursul cărora va fi menţionată de altfel şi moartea Agrippinei (TAC, *Ann*., 14, 4, 1; M. Smallwood, nr. 22). Se ştie, de asemenea, că matricidul a avut loc în Campania, fără a se putea preciza însă în ce localitate anume. Se pare că Agrippina avea o vilă la Bauli31.

Nero îşi invită mama la un dineu, în casa unuia dintre prietenii săi, în timpul ospăţului, care se prelungeşte, împăratul se arată îndatoritor faţă de mama sa. Apoi, o conduce spre ţărm şi, în clipa despărţirii, făţarnicul fiu nu uită să o îmbrăţişeze cu dragoste32. Vasul cu care Agrippina urmează să se întoarcă spre casă suferise, la ordinele lui Nero şi prin dibăcia lui Anicetus, câteva „transformări”. Noaptea e splendidă, înstelată şi calmă. Ambarcaţiunea se avântă spre larg. Deodată, se dă semnalul: acoperişul cabinei, încărcat cu plumb, se prăbuşeşte. La bord domneşte panica. Agrippina profită de învălmăşeală pentru a părăsi de îndată vasul şi, rănită la umăr de vâslaşi, ajunge înot până la lacul Lucrin, apoi izbuteşte să se adăpostească în casa sa de odihnă (TAC, *Ann*., 14, 5). De aici, împărăteasa îl trimite grabnic la Nero pe libertul său Agerinus (sau Agermus) pentru a-l anunţa că este salvată. Îngrozit de această ştire, principele îi convoacă în toiul nopţii pe Seneca şi Burrus. Dar aceştia se

eschivează: prefectul afirmă că pretorienii săi nu vor îndrăzni nimic împotriva fiicei lui Germanicus. În această situaţie, Nero hotărăşte să-i trimită pe marinarii

*Personalitatea lui Nero 61*

ui Anicetus să isprăvească lucrul început. Ucigaşii, povesteşte Tacit, înconjoară patul Agrippinei şi, primul dintre ei, Herculeius, îi dă o lovitură de ciomag în cap. Centurionul îşi scoate cuţitul, pregătindu-se să lovească hotărâtor: în clipa aceea, „arătându-i pântecul, ea strigă: loveşte aici, şi îşi dă ultima suflare, străpunsă de lovituri” (*Ann.*, 14, 8, 6 – 7). Prin acest ultim gest, Agrippina îşi desemna de fapt adevăratul ucigaş, pe care îl purtase în pântece. Totul s-a sfârşit aşadar într-o singură noapte. Nelegiuirea a fost împlinită. Ceva mai târziu, Nero va afirma în faţa curţii, apoi în faţa senatului, că Agerinus venise să-l ucidă şi că Agrippina se omorâse aflând vestea eşecului.

Oricum, nimeni n-a luat în serios această versiune cusută cu aţă albă, deşi au existat câteva tentative contemporane contrare M. În schimb, putem pune la îndoială veracitatea zvonurilor potrivit cărora Nero, îndată după săvârşirea crimei, s-ar fi apropiat de cadavrul mamei sale şi ar fi proslăvit frumuseţea Agrippinei (TAC, *Ann.*, *14*, 9, 1; SUET., *Ner.*, 34, 6; DI0,61, 14, 2). Şi Tacit se îndoieşte că aceste zvonuri ar fi avut vreun temei. Împăratul se temea prea mult de mama lui, chiar şi moartă; e greu de presupus că s-ar fi aventurat într-o asemenea vizită sinistră.

Multă vreme după acest macabru eveniment, Nero avea să fie ros de cumplite remuşcări. El însuşi mărturisea că este urmărit de fantoma mamei sale (SUET., *Ner.*, 34, 7; TAC, *Ann.*, 14, 10; DI0,61, 14, 1). Cât despre. Seneca şi Burrus, deşi aparent nu fuseseră la curent cu proiectul de matricid (în ciuda afirmaţiilor contrare ale lui DI0,61, 12, 1), odată crima săvârşită, l-au sprijinit cu trup şi suflet pe împărat. Nebănuind scopurile politice ale lui Nero, ei sperau să evite o criză a regimului şi să prezerve programul ai cărui inspiratori erau, temându-se în egală măsură pentru propria lor siguranţă, ca şi pentru aceea a statului. După cum vom vedea, *eukairia*, concepţie specifică unui stoic de talia lui Seneca, îi îngăduia filosofului acest gen de concesii morale. Seneca merse până acolo „icât redacta scrisoarea adresată senatului, prin care Nero justifica matricidul şi în acelaşi timp îl ascundea sub masca sinuciderii (QUINTILIAN, *Inst. Or.*, 8, 5, 18; TAC.,

*Ann*., 14, 10 – 11). În această epistolă, Agrippina e5 a acuzată de a fi urzit o lovitură de stat, de a fi vrut 88 Pună mâna pe puterea imperială, fiind pe deasupra

62 *Secvenţă romană* vinovată de scandalurile ce tulburaseră domnia lui Claudiu.

Acest omor n-a făcut vâlvă. După cum am arătat, clasa politică romană n-o iubea pe Agrippina şi se temea de intrigile, influenţa dăunătoare şi autoritarismul ei. Această clasă politică spera ca, în faţa unei astfel de „înţelegeri a situaţiei”, împăratul să şteargă cu buretele afrontul din anul precedent, când fusese respinsă reforma lui fiscala. Senatul, în ansamblul său, se grăbi deci să acorde credit versiunii oficiale, să voteze rugăciuni în cinstea împăratului salvat în chip miraculos şi să pună la stâlpul infamiei memoria Agrippinei. Amnistia acordată de Nero anumitor duşmani ai mamei sale, surghiuniţi cândva la insistenţele ei, încuraja şi mai mult opinia publică la indulgenţă. Dar au fost, totuşi, câţiva care n-au admis cu uşurinţă această stare de lucruri. Paetus Thrasea, în momentul votului, pe care tocmai l-am evocat, a părăsit în tăcere senatul, în semn de protest (TAC, *Ann*., 14, 12, 1 – 2; SUET., *Ner*., 34, 7). Pe de altă parte, câţiva tradiţionalişti, credincioşi celebrului *moş maiorum* – obiceiurile strămoşilor –, şi unii dintre senatori, care fuseseră iritaţi de comportarea lui Seneca în problema redevenţelor, l-au dezaprobat pe filosof, după părerea lor mult prea îngăduitor (TAC, *Ann*., 14, 11, 6). Cât despre Nero însuşi, numai umorul popular putea să-şi asume sarcina de a lua în derâdere „complotul” din care scăpase (DI0,61, 16, 2).

Dar aceste mici rezistenţe au fost rapid înăbuşite, Principele a împărţit plebei – monedele stau mărturie – un *congiarium*, o gratificaţie. Prezenţa Minervei, zeiţa Quinquatriilor, pe aceste monede aminteşte de faptul că Nero „şi-a salvat” viaţa „ameninţată” de Agrippina. La rândul lor, Fraţii Arvali au adus sacrificii pentru Nero şi pentru salvarea sa la 28 martie, la 5 aprilie şi la 23 iunie 59 (M. Smallwood, nr. 22). Mai mult, din provincii, au ajuns la Roma nenumărate mesaje de solidaritate faţă de Nero (QUINTIL., *Inst*. *Or*., 8, 5, 16).

Scăpat, de acum înainte, de prezenţa mamei sale, care dorise întotdeauna ca el să apară ca adevăratul moştenitor al lui Claudiu, intenţionând s-o repudieze pe fiica acestuia – soţia sa, Octavia –, Nero decide să întrerupă construcţia templului care trebuia să celebreze

memoria tatălui său adoptiv (SUET., *Ner*., 45, 2; *Vesp*., 9, 1) M. Totul prevesteşte o nouă politică. În lunile care vor urma, sub influenţa evenimentelor, romanii, şi în special cei din



clasele privilegiate, vor începe să-şi schimbe atitudinea şi să înţeleagă, încetul cu încetul, adevărata semnificaţie a matricidului (TAC, *Ann*., 14, 11, 3).

NOTE

1. Despre naşterea lui Nero, vezi informaţiile furnizate de Actele Fraţilor Arvali, consemnate în E. Mary Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Catus, Claudius and Nero*. Cambridge, 1967, nr. 16; 19; 21 – 23, ca şi PLIN., *Nat. Hist*. 7. 45 – 46.; SUET., *Ner*., 6, 1; DI0,61, 2, 1 – 3; HIST. AUG., *Ver*. 1, 8 etc. Despre data şi împrejurările acestei naşteri, vezi, de asemenea K.R. Bradley, op. cit., p. 45 – 46; Raoul Verdiere, *A verset au dossier sexuel de Neron*, în *La Parola del Passato*, 30,. 1975 (Neronia, 1974), p. 5 – 22; şi Pierre Grimal, Seneque *ou la conscience de l'Empire*, Paris, 1978, p. 116.

2. La 27 octombrie 39, Actele Fraţilor Arvali proclamau con juraţia descoperită: E.M. Smallwood, nr. 39. Vezi. de asemenea. SUET., *Cal*, 24, 3; *Ner*., 6, 5; DI0,59, 3, 6; 28, 8; 60 4, 1. Des preconjuraţie şi participarea Agrippinei, vezi în special K. R. Bradley, op. cit., p. 49 – 50 şi Z. Stewart, *Sejanus*, *Gaetulicus and Seneca*, în *American Journal of Philology*, 74, 1953, p. 70 – 83.

3. Despre Passienus Crispus, vezi numeroasele izvoare menţionate de PIR*, p. 109 şi de K.R. Bradley, op. cit., p, 50 – 52.

4. Despre educaţia lui Nero, vezi Ettore Lepore, *Per la storia del principato neroniano*, în la *parola del Passato*, 3, 1948, p. 80 100, în special p. 85 – 86; F. Giancotti, *ÎI posto della biografia* nella problematica *senechiana*. Îi va *quando* e *în* che *senso Seneca fu maestro di Nerone*? în *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei*, seria a VIII-a, 8, 1953, p. 102 – 118; J. Babelon, *L'enfance de Neron*, în *Revue Numismatique*, 17, 1955 p. 129 – 152; Gerard Walter, *Neron*, ed. a 2-a, Paris, 1956, p. 44; M.P.O. Morford, *The Training of Three Roman Emperors*, în *Phoenix*, 22, 1968, p. 57 65; Marip Attilio Levi, *Nerone* ei *suoi tempi*, reeditare, Milano. 1973, p. 93 – 94; 148; K.R. Bradley, op. cit., p. 50; 52; 145; 280; 285 – 286; P. Grimal, op. cit., p. 68; 70 – 71; 117; Miriam T.

Griffin, *Seneca*. *A Philosopher în Politics*, Oxford, 1976, p. 63 – 66;

Fergus Miliar, *The Emperor in the Roman World* (*31 BC-AD 337*).

London, 1977, p. 86 – 87). 226; Giovanni Fusar Imperatore, *Saggio*

* *analist* critica *della* bibliografia *neroniana* dai *1934* al *1975*.

Milano, p. 14 – 16; şi J. Wankenne, op. cit., p. 148. Despre pre ceptorii lui Nero, vezi PIR2, B. 111 (Beryllus) şi C. 706 (Chaeremon), ca şi E. Zeller, *Die Hieroglyphiker Charemon und Hora-Vollo*, în *Hermes*, 11, 1876, p. 430 – 433; E. Schwartz, *Chairemon*, în Realencyclopädie *der* Classischen *Altertumswissenschaft*, III, col. 2025 – 2027 şi J. Schwartz, *îi*. Claudius *Babillus*, *prefet*

*„Bgypte et conseiller de Neron*, în *Bulletin de l'Institut francaâs a*, *Archeologie Orientale*, 49, 1950, p. 45 – 55.

rf, 5. Despre **supra**eul la Nero, vezi Joseph Lucas, *Les* „e *Tacite*, Leyden, 1974, p. 160; 174; 182; 240 – 241.

64

*Secvenţă romană*

6. Lui Nero îi plăcea să pier ze şi să sculpteze: TAC, *Ann*".

13, 3, 7; SUET., *Ner*., 52, 3. Despre Nero histrion şi despre celelalte trăsături ale caracterului său, vezi K.R. Bradley, op. cit., p. 57; 157 – 160; 194 – 195; 222; 235 – 236; Karl Heinz, *Das Bild*.

*Kaiser Nero bei Seneca*, *Tacitus*, *Sueton und Cassius Dio*, dizertaţie, Bern, 1948, p. 25 şi urm. În ceea ce priveşte caracterul viitorului împărat, vezi, de asemenea, P. Grimal, op. cit., p. 209 – 211;

232 – 234. La rândul său, J. Wankenne, op. cit., p. 149 afirmă: „Cine va încerca să înţeleagă conduita principelui, trebuie să ştie că el era o fiinţă instabilă, maladiv de fricoasă, impresionabilă şi influenţabilă".

*7*. Aşa cum remarcă pe bună dreptate A. Garzetti, op. cit.

p. 197. Despre megalomania şi histrionismul lui Nero, vezi

B. H. Warmington, op. cit., p. 118 şi, ceva mai moderat, M. P.

Charlesworth, *Nero*. *Some Aspects*, în *Journal* of *Roman Studies*.

40, 1950, p. 69 – 76.

*8*. Despre portretul fizic al lui Nero în opera lui Suetoniu, se poate consulta, în afară de-K. R. Bradley, op. cit., p. 281 – 282.

Elizabeth Cornelia Evans, *Description of Personal Appearance în History and Biography*, în *Harvard Studies of Classical Philology*

46, 1936. p. 43 – 84; J. Couissin, *Suetone physiognomoniste danc*

*Ies Vies des XII Cesars*, în *Revue des Études Latines*, 31, 1953

p. 234 – 256, în special P. 251; şi Eugen Cizele, *Structures et ideo logies dans „Les Vies des Douze Cesars" de Suetone*, Bucureşti – Paris, 1977, p. 139 – 141; 224.

9. Ceea ce ar atesta timiditatea şi frica, potrivit criteriilor fiziognoaioniei antice. În legătură cu aceasta, vezi, K.R. Brad ley, op. cit., p. 283 – 284. Iconografia monetară a fost analizat; de numeroşi cercetători. În ultimă instanţă, vezi M. Grant., op. cit.

p. 165 – 166.

10. Despre datele exacte ale acestor boli, vezi K.R. Brad ley, op. cit., p. 284.

11. După cum remarca, pe bună dreptate, F. Verdiere, op. cit., p. 5 şi 22.

12. Despre acest pretins incest, pe care toţi istoricii modern:

Îl resping ca nefondat, şi despre „afacerea" Rabina, vezi R. Ver diere, op. cit., p. 6; 11 – 13 şi K.R. Bradley, op. cit. p. 160 – 164

13. Conform formulei lui R. Verdiere, op. cit., p. 8. Că

despre „afacerea" Acte, vezi K.R. Bradley, op. cit., p.160 – 163

167; 187; 280 şi P. Grimal, op. cit., p. 187; 189.

14. Despre aşa-numitele căsătorii rituale şi perversiuni ale Iu

Nero, vezi mai ales Jean Colin, *Juvenal et le mariage mystique* de *Gracchus* – în Atti *dell'Accademia* delle *Scienze* di *Torino*

Classe di *Scienze Morali*, Storiche *e Filologiche*, 90, 1955/58

p. 72 – 79 şi W. Allen. *Nero's Excentricittes before the Fire* (*Tac.*

*Ann.*, *15, 37*), în *Numen*, 9, 1962, p. 99 – 109, care subliniază caracterul religios şi elenizant al banchetului organizat în 64 de Tigellinus; acest ospăţ se lega de reputatele serbări romane *Floralia*. Vezi, de asemenea, PIR, S. 582 (Sporus); R. Verdiere.

op. cit., p. 16 – 18; 21 şi M. Grant, *op. cit.,* p. 30 – 32; 179; 139

15. În legătură cu acest ultim discurs, F. Miliar, op. cit., p. 204 face următoarea remarcă: „It is probable, if not certam.

that h e had written it himself".

*Personalitatea lui Nero*

G5

1 G. Despre „profesionalismul „lui Nero artist, vezi K. Heinz, op. cit., p. 62; A. Ga>v. eui, *op. ci*: „p. 155; 177 şi 6.18; K.R. Brad-jey, op. cit., p. 143: 152-i 53; 217; 249; 237 – 2C8; şi M. Grant, op. cit., *p*. 76 – 77, 81, 215.

17. Despre Nero poet şi despre creaţia acestuia, vezi Camillo More Hi, *Nerrme poeta* ei *poeţi intorno a Nerone*, *în Athenaeum*. 2, 1914, p. 117 şi urm; Henry Bardon, Les *poésies de Neron*, *în Revue des Études* la *tine's*. 14, 1936, p. 377 şi urm.; *Les empereurs et les lettreş latines d'Auguste a Hadrien*, al 2-lea tiraj revăzut şi corectat, Paris, 1968, p. 192 – 212, unde Nero este calificat drept „Bijutier al versului, giuvaiergiu de termeni preţioşi şi sclipitori".

Vezi, de asemenea, Gianearlo Mazzoli, *Seneca e la poesia*, Milano. 1970, p. 257: Emmanuelle Naiducci, La *Provvidenza crudele*. Lucano e *la* distruziane *dei* miti *augustei*, Pisa, 1979. p. 21; K. Cizek, L'époque *de Neron*, p. 391 – 396; şi K.R. Bradley, op. cit., p, 144, 234, 278 – 203.

18. În legătură cu aceasta, vezi E. *Cizek*, *L'époque de Neron*, p. 391 – 392, ca şi B.H. Warmington, op. cit., p. 112.

19. Despre aceasta, vezi Ronald Syme. *Tacita*, traducere italiană, Brescia, 1967 – 1971, p. 63. Despre cele precedente, vezi K. R. Bradley, op. cit., p. 277, care observă că Suetoniu foloseşte „Pretutindeni termenul *artifex* în sensul de artist: *lui*., 84, 7; *Vesp*., 18; cf., de asemenea, Arnaldo Momigliano, *Nero*, capitolul XXI. din *The* Cambridge *Ancient History*, X, Cambridge, 1934, p. 741: K. Heinz, op. cit., p. 63. În orice caz, nu putem accepta concluzia lui B.H. Warmington, op. cit., *p*. 163, potrivit căruia celebra frază a lui Nero nu trebuie luată în serios.

20. P. Petit, op. cit., p. 97 şi *M*. Grant, op. cit., p. 9 – 10; 61; 174 – 183.

21. În legătură cu această problemă, vezi Theodor Mommsen. *Rb misches Staastrecht*. ed. a 2-a, Leipzig, 1877, II, partea a 2-a, p. 1145. *Contra*, şi demonstrând puterea eredităţii de fapt, F. de Martino, op. cit., p. 359 – 360; 371 – 375; 383 – 386, ca şi Karl Loewenstein, The *Govemance* of *Rome*, Haga, 1973, p. 329 – 336.

Despre importanţa conferită de Nero apartenenţei sale la dinastia lulio-Claudlenilor, vezi B.H. Warmington, op. cit. p. 31 – 32; 139 – 140; şi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 70 – 71.

22. Despre Domiţii, vezi sir Ronald Syme, *Domitius Corbulo*, în Journal *of* Roman *Studies*, 60, 1970, p. 27 – 39, in spe Sal P. 33 – 34; *PIR*, D. 150; *PIR* 2, D. 127. Despre atitudinea lui Nero iată de memoria tatălui său, vezi Eugen Hohl, *Domitius* (*Nero*), în

Realencyclopädie def *Classischen AUertumswissenschaft*, supliment la II, nr. 29, col. 357.

23. Nu putem acorda un credit serios aserţiunii lui Suetoniu, conform căreia, în timpul răscoalei lui Vindex, Nero ar fi vrut **să-**şi reia numele de Domitius Ahenobarbus.

...24. Despre Silani şi eliminarea lor, vezi Alfred Bergensr, *Die înhrende Senatorenschicht im frühen Prinzipat* (*14 – 68 n. Chr.*), K°nu, 1965, p. 143; 152 – 158. *ILS*, 957: M. Smallwood, nr. 236 îl Prezintă pe Lucius Iunius Silanus drept „ginerele" lui Claudiu. „despre „afacerea" Domitia Lepida, vezi K.R. Bradley, *op. cit.,* P. 57 – 5**8**; 185; 275, care se bazează pe TAC, An*n.,* 12, 64 – 6**5** şi Pe SUET., Ne*r.,* 7, 5.

G6

*Secvenţă romană*

25. Aceste îndoieli. Se strecoară şi la M. Grant, op. cit., p. 36

37; despre Britannicus şi eliminarea sa, vezi PIR2, C. 820;

E. Holil, op. cit., col. 360; Paul Faider, *Sâneque et Britannicus*, în Musée *Belge*, 33, 1929, p. 171 – 198; G. Ch. Picard, *op –, cât*, p. 30; Raoul Verdiere, De *la tisane de Britannicus au berceaa de*

*Venfant de la quatrième eglogue virgilienne*, în *Rivista di Studi*

*Classici*, 12, 1964, p. 5 şi urm; E. Merse, Untersuchungen zur

*Geschichte der Julisch-Claudische Dynastie*, München, 1969, p.

183 – 197; J. Lucas, op. cit., p. 101; 141; 150 – 158; şi M. Giilfin, op. cit., p. 134 – 135. Şi noi am manifestat îndoieli asupra realităţii acestui omor în *l'époque de Neron*, p. 89 – 90. Ne-am schimbat însă opinia în această privinţă.

26. Despre Domitia şi moartea sa, vezi *PIR* 2, D. 171; R.S. Rogers, *The Roman Emperors as Heirs and Legatees*, în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78, 1947, p. 149. Despre asasinarea Octaviei, vezi R. Verdiere, *A verset au* dossier sexuel *de Neron*, p. 14, dar şi *L*. Holzapfel, *Römische*

*Kaiserdaten*, în *Klio*, 12, 1912, p. 483 şi urm. şi B.W. Reece, The

*Date of Nero's Death*, în *American Journal of Philology*, *9*0, 19G9, p. 72 şi urm. Despre dizgraţia şi suprimarea lui Rubellius Plautus şi a lui Faustus Cornelius Sulla, vezi mai ales Jérôme Carcopino.

*Note sur une inscription* de *la* mosaique *trouvee a Glanum*, în

*Comptes Rendus* des *Seances* de *l'Academie des Inscriptions et*

*Belles Lettres*, Paris, 1949, p. 267 şi urm; şi B.H. Warmington „*op. cit.,* p. 50, 140. Despre Antonia şi moartea sa, vezi B. Henderson, Th*e*

*Life and Principate of the Emperor Nero,* London.

1905, p. 272; şi K.R. Bradley, op. cit., p. 213 – 214. Despre viaţa, procesul şi exilul lui Cassius Longinus, vezi PIR2, C. 501; şi

A. Bergener, op. cit., p. 111 – 114; 157. Despre pretinsul asasinat al lui Rufrius Crispinus, wezi K.R. Bradley, op. cit., p. 215; şi

M. Grant, op. cit., p. 123.

*27*. Erich Wistrand, *The Stoic Opposition in the Principate*, în *Studii Clasice*, 18, 1979, p. 93 – 101, insistă asupra faptului că

Nero îl bănuia pe Thrasea de ambiţii politice.

*28*. M. Grant, op. cit., p. 62, o califică drept monstruoasă.

Sursele literare cele mai importante în legătură cu aceasta sunt:

PS.

— SEN., *Octau*., 44 – 45; 95 – 96; 127 – 129; 243; 310 – 376; 598

607; PLIN., *Nat Hist*, 22, 46, 1; IOS., *Ani. lud*., 20, 8, 2; *Bel.*

*lud*., 2, 13, 1; TAC, *Ann*., 14, 1 – 9; SUET., *Ner*., 34, 1 – 6; PS.

LUC, *Nero*, 10; DI0,61, 12 – 14; PHILOSTR, *Vita Apoi*, 4, 38;

HIER., *Chronâc*, p. 182. Pentru analiza acestor izvoare, vezi

K. Heinz, op. cit., p. 23 şi urm.

Despre matricid, vezi Hermann Schiller, *Geschichte des römischen Kaiserreichs unter der Regierung des Nero*, Berlin, 1872, p. 126 şi urm.; B. Henderson, op. cit., p. 118 şi urm.; E. Hohl, op. cit., col. 363 – 369, ca şi J. Lucas, op. cit., p. 99; 144; 185 – 188; şi G. Fusar Imper-atore, op. cit., p. 44 – 46.

29. Despre cauzele politice ale matricidului, vezi M.A. Levi>

053. *cât*, p. 151 – 153; şi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 117-H &

Despre motivaţiile sale psihologice, vezi mai ales B.H. Warmină”.

ton, op. cit., p. 46 – 47; şi M. Grant, op. cit., p. 60 – 62; 70.

*Personalitatea lui ffero*

67

30. În legătură cu aceasta, vezi K. Heinz, *op*. – *it*., p. 31.

31. Locul şi data matricidului sunt luate în discuţie de numeroase lucrări. Vom aminti aici câteva: J. Bicknell, *Agrippina's*

*Villa at Bauli*, în *Classical Review*, N.S., 13, 1963, p. 261 şi urm.

R. Katzoff, *Where was Agrippina Murdered*? în *Historia*, 22, 1973, p. 72 – 78.

32. Trebuie citit la Suetoniu (*Ner*., 34, 3) *pupillas* în loc de *papuras*, deci ochi şi nu sâni – conform opiniei lui R. Verdiere.

Le baiser *d'adieu* de *Neron*, în *Hommages* a *Leon Herrmann*. Bruxelles, 1966, p. 774 şi urm.; *verset au dossier sexuel de Neron*, p. 13 – 14.

33: A.H. Krappe, *La fin d'Agrippine*, în *Revue des Études Anciennes*, 42, 1940 (Melanges Radet), p. 466 – 472, vede în naraţia antică a sfârşitului Agrippinei o transcriere literară a unor naraţiuni mitologice orientale şi în special a istoriei lui Semiramis. Ceea ce nu exclude deloc realitatea matricidului.

34. Pe urmele lui E. Ciaceri, Giovanni Giannelli-Santo Maz-zarino, *Trattato di storia romana*, Roma, 1956, II, p. 146, cred că Seneca a fost amestecat în matricid. Acelaşi lucru îl pretinde şi Cassius Dio, care se inspiră din Pliniu cel Bătrân. Inocenţa lui Seneca şi Burrus a fost, totuşi, demonstrată de nenumăraţi istorici moderni, ca: A. Gercke, *Seneca-Studien*, în *Jahrbuch* fur *classische Philologie*, 22, *Suppumentband*, Leipzig, 1896, p. 159 şi urm.; Henry de la Ville de *Mirmont, Afranius Burrus*, în *Revue de Philologie*, 34.1910, p. 73 şi urm.; în special p. 95 – 96: A. **Mo**migliano, op. cit., p. 716 – 717; D. Gills, *The portrait of Afranius Burrus în Tacitus Annales*, în *La Parola del Passato*, 18, 1963, p. 5 – 22, în special p. 15 – 17; E. Cizek, *L'*époque *de Neron*, *p*. 119; şi P. Grimal, op. cit., p. 44 şi 190.

Despre reacţiile opiniei publice şi atitudinea adoptată de clasele privilegiate după matricid, *vez*. *i* H. Schiller, op. cit., p. 126; E. Hohl, op. cit., col. 369; W.H. Alexander, *The Taeitean „non Uquet" on Seneca*, în *Univ*. *of*. *California Public*, *în Class*., 21, 1952, P. 269 – 386, în special p. 310 – 315; şi P. Grimal, *op „cât*., p. 190.

«i în

## CAPITOLUL AL III-LEA

### Inspiraţia politică şi Ideologică

Structură autonomă în sânul sistemului iulio-claudian. neronismul este rezultanta mai multor forţe. Una clintit ele e chiar personalitatea împăratului – ea însăşi sumă a unor vectori psihici şi individuali, dar în egală măsură contextuali (dar un rol bine determinat în acest proces istoric l-au avut forţele materiale şi umane, ideile şi necesităţile sociale. Diferite forţe **s**-au înfruntat cu o intensitate de multe ori dramatică, determinând, la râ**ndu**-le – transformări profunde care au afectat sistemul în întregul lui, dat şi **sub**sistemele. Nero însuşi a evoluat pe parcursul celor paisprezece ani de domnie, conservând în acelaşi timp anumite opţiuni fundamentale.

Ca să dea răspuns unei situaţii complexe, el a fost nevoit să-şi schimbe din când în când strategia şi să multiplice tacticile. În jurul lui. realităţile au suferit transformări. Ca şi oamenii, de altfel

MORALĂ ŞI POLITICĂ LA ROMA

Se impune, înainte de toate, o constatare: în acest prim secol al erei noastre, realitatea realităţilor este Imperiul Romanii, mai ales după tentativele nereuşite de restaurare a Republicii din 41 şi 42, îşi dau seama că o întoarcere întrecut este de acum înainte imposibilă. O imposibilitate pe

*Inspiraţia politică şi. ideologica* C9

care chiar vocabularul politic o subliniază: termenii care fac distincţie între Imperiu şi Republică abundă. Veâleius Paterculus exaltă în August acel *conditor* – „fondator" – al unei noi structuri politice, iar Tacit opune „vechilor stări de lucruri ale poporului roman" sau „vechiului stat" (*Ann*., 4, 32, 1: *neleres populi Romani res* şi *ibid*., 6, 57, 4: *uetus res publica*), adică; statului liber" (*libera res publica*), „dominarea realităţii romane" (*ibid*. 6, 57, 4: *rei publicae arbitriuvi*), *principat us* sau *imperium* – „principatul" sau „imperiul—.

Deşi moştenirea ei morală dăinuie încă, tradiţia republicană se stinge încet şi irevocabil. Cei mai tradiţionalişti dintre senatorii romani se mărginesc la critici parţiale, individualizate, vizâ**ndu**-l pe cutare sau cutare împărat, fără a contesta însă sistemul în sine, noua ordine. O ordine care, încetul cu încetul, se fixează solid. Roma e din ce în ce mai mult privită ca o cetate aleasă de zei, invincibilă şi eternă, desemnată să asigure popoarelor pacea şi dreptatea. Cu alte cuvinte, statul roman îşi descoperă vocaţia imperială, adică ecumenică: el este statul universal. Regatul părţilor, monarhie „civilizată" pe care romanii n-au cucerit-o încă, e singurul care se împotriveşte acestei ambiţii. Trebuie să precizăm totuşi că, la epoca de care vorbim, aceste teme nu sunt chiar atât de aprins discutate, cum se va întâmpla mai târziu, sub Antonini şi către sfârşitul lumii romane2. Ceea ce interesează în primul rând este personalitatea conducătorilor. Întrucât totul, pare că atârnă de puterea lor, politologii şi intelectualii le analizează faptele şi gesturile, cuvintele, obiceiurile, caracterul, spre a zugrăvi portretul monarhului ideal. Sigur că acest lucru obligă uneori la prudenţă.

Iată, prin urmare, rolul important pe care începe să-l joace de acum înainte morala. În spaţiul ei, se formulează critici şi aspiraţii. Iar în numele ei, sunt discutate calităţile şi defectele principilor, viciile şi

virtuţile lor. Astfel, pe nesimţite, se produce opoziţia între cei „buni” şi cei „răi”. Această bipolarizare nu este nouă, dar ea capătă proporţii şi îşi va găsi expresia desăvârşită sub pana lui Tacit.

Cel bun, *bonus*, este un introvertit, o fiinţă austeră, Moderată şi virtuoasă. Cel rău, *malus*, este un extravertit, un frivol şi un extravagant dedat viciilor. Cei buni. *bont*, s «reesc întotdeauna prin a cădea victime celor răi. La Tacit, Aceste trăsături se formalizează. Pe cei buni. *boni*, îi caracterizează circumspecţia (*prudentia*), fidelitatea neconditio

70 *Secvenţă romanăn*ată (*obsequium*), pudoarea. Infamia (*rubor*, *dedecus*) îi ocoleşte. Credincioşi vechilor obiceiuri (*ueteres mores*). ei dau dovadă de severitate, de lealitate, de temperanţă (*seue-ritas*, *fides*, *temperanlia*): **într-**un cuvânt, simbolizează virtutea. Cei răi, *Mali*, cumulează trăsăturile contrare: agresivitate, perfidie, ambiţie neînfrânată, rapacitate, desfrâu, dispreţ faţă de opiniile societăţii, poftă de răzvrătire. Pe deasupra, ei se vădesc a fi, în epoca lui Nero – conform opiniilor lui Persius, Lucan, Thrasea şi chiar Seneca – oportunişti şi tiranici 3.

REGELE ŞI TIRANUL*

Dihotomia aceasta domină gândirea morală a primului secol. Ea este în acelaşi timp temelia şi rezultatul, infrastructura şi suprastructura unui alt cuplu, de data aceasta politic – rege (*rex*) *şi* târan (*tyrannus*) –, cuplu pe care ea îl va asimila şi transforma, moralizâ**ndu-**l. E de la sine înţeles că „regele” apare întotdeauna ca un *bonus*, în timp ce „tiranul” este, fără excepţie, un *malus*. Trăsăturile specifice celor *Mali* le regăsim la Caligula şi mai ales la Nero.

Situaţia nu **s-**a prezentat însă întotdeauna în acest fel. Pe vremea Republicii, *tyrannus* era sinonim cu *rex*. În timpul Imperiului, *rex* îşi pierde orice tentă negativă. În ochii senatorilor, ca şi ai oamenilor de litere, *regele* apare de acum înainte ca opusul *tiranului*.

Sub Iulio-Claudieni, în practică, „principele [este] stăpân absolut: *imperium* [îl înalţă] deasupra legilor” 4. împăratul reprezintă legea ca atare şi face figură de intermediar, ba chiar de chezaş al graţiei divine: iată o trăsătură caracteristică acestui secol de renaştere. Toţi cezarii au căutat, cum e şi firesc, să întărească această putere aproape nelimitată. De la un împărat la altul, diferenţele sunt minime. Şi totuşi politologii le reţin, ele oferi**ndu-**le posibilitatea să menajeze anumite sensibilităţi, care erau moştenite de la vechea mentalitate. Astfel se

explică distanţa care-i separă pe un August şi un Tiberiu de un Caligula şi un Nero.

Cei dintâi – cel puţin la începutul domniei lor – au respectat tradiţia, au militat pentru o constituţie aparent mixtă, amestec de monarhie, aristocraţie şi democraţie, şi nu s-au atins de privilegiile aristocraţiei. În schimb, cei-
lalţi au încercat să elimine teate vestigiile regimu!: i republican şi să instaureze rapid o monarhie teocraticade tip greco-oriental, fundamentată pe principiile antoniene ale „democraţiei regale”. Scriitorii care propovăduiesc acest model sunt greci. Pentru ei, nu Roma cea de neînvins reprezintă centrul Imperiului, ci – însuşi principele. Lumea este un cosmos guvernat de providenţa divină, iar împăratul, simbolul unităţii acestuia. El este intermediarul între lumea celestă şi omenire.

Iată, aşadar, deosebiri care par să legitimeze opoziţia dintre rege şi tiran. Oficial, distincţia aceasta nu se aplică Iulio-Claudienilor. Dar ea va deveni destul de repede o temă de meditaţie în şcolile retorice şi un loc comun al literaturii. epocii. Încă din primele lecţii, copilul învaţă să-i urască pe tirani şi să-i admire pe tiranicizi. Dascălii le arată că regele este bun şi clement, că respectă dreptatea, ca tine seama' de opiniile celor mai buni cetăţeni, că se comportă, de fapt, ca un părinte faţă de supuşii săi, care sunt oameni liberi, şi nu sclavi. Tânărul discipol învaţă, de asemenea, că tiranul este egoist, capricios, dispreţuitor în faţa dreptăţii, că este asemănător unui animal sălbatic. De fapt, prin idealizarea portretului unui *rex* sau, invers, prin îngroşarea imaginii blestemate a unui *tyran-nus*, se încearcă o înrâurire asupra condiţiei moi ale şi politice a principelui.

Toate aceste dezbateri nu afectează, de altminteri, în acelaşi mod, diversele pături ale societăţii. Pentru aristocraţie, împăratul care practică o politică contrară intereselor ei este „rău”, în timp ce „bun” este acela care-o protejează şi îi menajează susceptibilităţile de clasă dominantă. Plebea Romei, fără a fi înzestrată cu o adevărată ideologie, aşteaptă totuşi ca cezarii să vină în întâmpina-rea nevoilor ei, să se intereseze de popor şi de soarta capitalei. Prea puţin interesaţi de opoziţia *rex I tyrannus*, plebeii, dincolo de diviziunile lor interne, sunt în mod special ataşaţi casei lui Germanicus”. Cât despre locuitorii provinciilor şi militari, ei se arată prea puţin preocupaţi de felul în care

principele este privit la Roma; important e e el să dea dovadă de calităţi administrative şi să nu le interesele.

În schimb, intelectualii şi filosofii sunt profund interei de dezbaterile ideologice, chiar dacă, adesea, proxin n medii sociale umile: concepţiile lor politice coincid de obicei cu vederile aristocraţiei senatoriale. Pentru stoici.

72 *Secvenţă roman*?

regele, sau mai degrabă „regele drept” (*rex iustus*). trebuie să se comporte cu demnitate; să fie capabil să guverneze – *capa*. *v imperii* – spre binele societăţii. Ei încearcă să acţioneze asupra spiritului principelui, pentru ca „puterea teribilă pe care acesta o deţine să fie dominată de raţiune şi nu de capriciile sale” (). În cazul în care eforturile lor sunt zadarnice, stoicii se refugiază într-o atitudine de pasivitate ursuză sau se retrag din viaţa politică.

ISTORIA UNUI MODEL: MONARHIA ANTONIANA

Modelul monarhic conceput de Marcus Antonius se baza pe ideea conform căreia conducătorul de stat era un om investit cu graţie divină şi. ca atare, se bucura de o relaţie privilegiată cu zeii. Întocmai ca regii elenistici, el tindea spre universalitate. Această teologie a puterii a constituit, de altfel, o sursă de inspiraţie şi pentru alte proiecte monarhice, mai puţin orientalizante decât al său. Sub Marcus Antonius, cultul conducătorului **s-**a dezvoltat neîncetat, ajungâ**ndu-**se chiar, în anumite părţi ale Impe râului, la a-l identifica pe suveran cu divinităţile localt. Sub masca unei doctrine compozite de inspiraţie monarhică, aristocratică şi „democratică” totodată, August disi mulase de fapt un absolutism în toată regula. Marcu: Antonius îşi revendicase acest absolutism, îmbinând e teocraţie de tip elenistic cu o democraţie regală, aceea a suveranului clement, virtuos, pios şi drept, care cobora în mijlocul mulţimii7.

Casa lui Germanicus **s-**a dovedit fidelă acestui model. Antonia, mama lui. Germanicus, a încercat să ducă mai departe moştenirea tatălui său, păstrând permanente legături cu micii monarhi orientali, cum a fost, de exemplu, Herodes din Iudeea. Fiul ei, Germanicus, şi-a câştigat o imensă popularitate, atât în rândul plebei romane, cât şi printre senatori. Un puternic curent hagiografic a făcut din el, dacă nu chiar restauratorul Republicii, cel puţin un prinţ” liberal. În realitate, Germanicus a fost precursorul, mai abil şi mai prudent, al fiului său, Gaius-Caligula şi, fără îndoială, a vrut şi el să-şi întărească puterea,

urmând modelul antonian. Extrem de elenizat, el a vizitat în mai multe rânduri lumea în a cărei limbă scria; purta în mod curent veşminte greceşti şi nu-şi ascundea respectul



pentru instituţiile elenistice sau admitaţia porni.ru antichităţile egiptene.

Dar abia sub domnia fiului său. Gaius-Caligula, ideile antoniene vor prinde în mod concret formă. Crescut în casa bunicii sale, mare admiratoare a valorilor elenistice.

Gaius-Caligula a învăţat din fragedă pruncie să-l admire pe străbunicul său Antonius, să respecte regalitatea orien tată, pe care acesta o instaurase, şi, în egală măsură, valorile greceşti. Chiar dacă uneori îşi proclama doctrina ca fiind de inspiraţie augusteică, îi iubea mult mai mult pe Hercule şi pe Dionysos – acesta din urmă identificat cu zeul egiptean Serapis – decât pe Apollo, divinitatea fondatorului Imperiului. Gaius Caligula se considera pe sine ca un „nou soare" (*Inscriptiones Graecae ad Res Ro*

*manas Pertinentes*, IV, 145). El a împins despotismul teocratic şi exaltarea virtuţilor divine ale împăratului dincolo de limitele acceptate de romani ca normale. În timp ce alţi cezari refuzau anumite onoruri divine, el, cel puţin în scrisoarea adresată locuitorilor din Alexandria, acceptă aceste onoruri şi se mulţumeşte doar să limiteze numărul

Statuilor pe care aceştia intenţionau să i le ridice (*Inscrip tiones Graecae*, VII, 2711: ILS, 8792). Suetoniu rezumă astfel aceste ambiţii: „Puţin a lipsit să nu ia de îndată diadema şi să substituie regalitatea ficţiunii principatului.

Din momentul în care însă anturajul lui l-a făcut să creadă că s-a ridicat deasupra principilor şi regilor, şi-a asumat în întregime măreţia zeilor (SUET., *Cal*". *22*.2 – 3) s.

CLAUDIU AUGUSTEICUL

Urmaşul său, Claudiu, pune capăt tentativei de orientalizare a Imperiului. Arta triumfală revine la temele cu mare trecere în epoca lui August. Claudiu însuşi se compară cu August şi promite să repună în vigoare programul alcătuit de fondatorul principatului (TAC, *Ann*., 12". II. 1; SUET., EI., 11, 2). Claudiu arborează o moderaţie eu totul tradiţionalistă, încearcă să stimuleze activitatea senatului 51 să frâneze progresul cultelor orientale. Legendele de pe Monede dovedesc importanţa pe care o aveau în ochii lui O Justiţie şi o

Providenţă puse în slujba Imperiului: uneori aceste legende monetare îi asociază pe Claudiu şi August, prezentaţi împreună. Unele monumente triumfale celebrează principiile şi simbolurile augusteice. Scrisoarea lui

7 J *Secvenţă romană*

Claudiu către locuitorii Alexandriei se referă, de altfel, la August 9.

Cu toate acestea, tendinţele antoniene şi idealul monarhiei teocratice îşi păstrează prestigiul în anumite medii. La curte, Messalina, fiica Domitiei Lepida, nepoata Antoniei – ea însăşi fiica lui Antoniu şi a Octaviei –, se dovedeşte a fi o înflăcărată partizană a acestei tendinţe.

O camee, păstrată la muzeul din Haga, îl arată pe Claudiu, sub înfăţişarea regelui zeilor, într-un car tras de doi cea tauri. Messalina, Britannicus şi Octavia îl însoţesc. Unul din centauri calcă în picioare tipi barbari – aici e o aluzie la victoria repurtată de Claudiu în Britannia. împăratul poartă însemnele ornamentale ale lui Jupiter Capitolinul, dar cortegiul său adoptă un evident caracter bacchie, carul centaurilor fiind, prin tradiţie, apanajul lui Dionysos.

Această tradiţie, de origine alexandrină, se inspiră din misticismul bacchie al vechilor regi ai Egiptului elenistic.

Există şi alte mărturii care trădează acest ataşament per sistent al Orientului faţă de doctrinele" antoniene, ca şi eforturile de a include politica lui Claudiu într-o perspectivă elenizantă şi teocratică.

De altminteri, în ciuda principiilor sale augusteice, afişate în mod oficial, Claudiu a încercat, la rândul său, să întărească orientarea absolutistă, adică bazele autocratice ale sistemului Iulio-Claudienilor 10. A consolidat structurile statului, a accentuat centralizarea, a dezvoltat birocraţia, a creat cabinetul şi birourile imperiale, alcătuite din liber ţi şi însărcinate să controleze administraţia statului până la hotarele Imperiului. Tot sub domnia lui, a crescut rolul cassei centrale imperiale, fiscul (*fiscus Caesaris*), în detrimentul trezoreriei senatoriale (*aerarium*). Funcţionarii săi au desfăşurat o activitate intensă, dovedită de numeroasele edicte ale principelui şi de bogata corespondenţă administrativă. Activ pe plan legislativ şi juridic, Claudiu a fost în egală măsură şi un neobosit constructor: a mărit câteva porturi, a deschis drumuri noi, creând echipamentele necesare, a construit temple, antrepozite şi apeducte; într-un cuvânt, a favorizat urbanismul. Tot lui

I se datorează lărgirea incintei sacre a Romei, aşa-numitul *pomerium*. Şi-a exercitat puterea de cenzor, a acordat cât uşurinţă cetăţenia romană provincialilor şi a facilitat ac cesul acestora în senat. Fidel politicii externe defensive şi pacifice inaugurate de August, i-a conferit o mai mare supleţe. În 43, Claudiu a cucerit Britannia iar, mai apoi.

*Inspiraţia politică*? i *ideologică*, 75

În Orient, a transformat statele clientelare în provincii romane, anexând oficial Tracia, Lycia şi Iudeea. În vest, Mauretania a cunoscut aceeaşi soartă, în timp ce prezenţa militară romană pe ţărmul septentrional al Mării Negre a fost consolidată.

Cercurile oamenilor de afaceri, alcătuite în special din liberţi şi cavaleri, au încurajat această expansiune, chiar limitată. În schimb, Claudiu, dimpreună cu birocraţia sa centralizatoare şi anexionistă, **s**-au ciocnit de o puternică opoziţie din partea forţelor senatoriale tradiţionaliste. Câteva agitaţii şi comploturi au reuşit să configureze o veri stabilă opoziţie împotriva regimului său, opoziţie pe care împăratul, evident, **s**-a străduit să o anihileze. Prin urmare, asistăm la o creştere considerabilă a numărului de procese intentate senatorilor şi chiar cavalerilor, deşi administraţia favoriza ordinul ecvestru, pe care, de altfel, se baza, tot aşa cum un real sprijin găsea politica lui Clau din în armată, şi în special în cohortele pretoriene.

Totuşi, sarcina de a desluşi în complexul demers politic şi administrativ al epocii rolul personal al lui Claudiu rămâne dificilă. În această privinţă, izvoarele antice sunt extrem de contradictorii. Multe dintre ele insistă asupra defectelor fizice: într-adevăr, împăratul, pe lângă faptul că era bâlbâit, mai şi şchiopăta. Mai aproape de realitate pare a fi Tacit „care îl prezintă ca pe un savant de cabinet, preg**ă**tindu-ş**i** îndelung discursurile, nelipsite, de altfel, de o oarecare eleganţă (TAC, An*n.,* 13, 3, 6). Claudiu era timid şi îi plăceau mâncărurile alese. În anumite situaţii, putea fi brutal şi crud. Neputincios, se pare, în faţa unor probleme ridicate de viaţa de curte sau de familie – **i**nclusiv în problema succesiunii sale – **e**l lua totuşi de unul singur deciziile politice cele mai importante. Nu e mai puţin adevărat că se lăsa influenţat de anturajul său, în care prezenţa unor senatori – **L**ucius Vitellius, spre exemplu – **Ş**i cavaleri era foarte activă. Un rol politic importantau avuţ şi liberţii casei sale, în special aceia care conduceau ţările birouri administrative. Să-i cităm în acest sens

pe Lallistus, a li*bellis,* responsabil cu cererile şi sesizările adresate cezarului, pe Narcissus, ab *epistolis,* însărcinat eu corespondenţa imperială, pe Pallas, a *rationibus,* şeful „nanţelor, pe Polybius etc... Soţiile lui Claudiu n-a**u** şovăit, nici ele, să se amestece mtrigile de la curte. A fost cazul Messalinei, apoi al

* pe care, la insistenţele lui Pallas, Claudiu a

76 *Secvenţă romană* luat-o de nevastă la începutul anului 49, după ce o trimisese la moarte pe Messalina, care îl înşela şi intenţiona să-l răstoarne. Agrippina îi era nepoată de frate, fiind fiica lui Germanicus. Spre sfârşitul anului 49, ea fusese investită cu titlul de *Auguxta*, ti îi u pe care, ele pe vremea domniei lui August, nicio împărăteasă nu-l mai dobândise. Stau mărturie în acest sens monedele bătute în jumătatea orientală a Imperiului, pe care ea apare fie singură, fie împreună cu Claudiu (M. Fraaâlwood, nr. 502). Cei doi soţi sunt uneori zeificaţi şi asociaţi cu zeiţa Artemis (M. Smallwood, nr. 139). În Egipt, unele monede o identifică pe Agrippina cu zeiţa protectoare a Nilului şi a recoltelor, Euthenia. Niciun suveran roman nu acordase până atunci atâtea onoruri soţiei sale în viaţă". Ambiţioasă şi vicleană, deşi cu o fire colerică şi vindicativă, Agrippina a exercitat o influenţă politică mult mai profundă decât Messalina. Încă de prin 50 – 51, se profilează, datorită acestei femei, principalele elemente ale acelui dispozitiv istoric pe care l-am numit „epoca lui Nero". Distantă şi severă cu fiul ei Lucius, Agrippina a înlesnit ascensiunea acestuia spre tron, fără îndoială pentru că îl iubea, dar şi pentru că spera să-şi exercite puterea în numele lui.

IVIREA UNUI MOŞTENITOR

Nero îşi începe „cariera politică" încă pe vremea Messalinei, când, cu prilejul jocurilor seculare organizate de Claudiu, câştigă bunăvoinţa spectatorilor, începând astfel să se bucure de o largă popularitate. La puţină vreme după căsătoria mamei sale cu Claudiu, deci în cursul anului 49, Seneca, după cum am văzut, este angajat ca preceptor al lui Lucius. Spre şi arşitul aceluiaşi an, Agrippina, împreună cu Seneca. organizează logodna lui Lucius cu Octavia (TAC. *Ann*., 12, 9; DI0,60, 5, 7). Evenimentele se succed de acum cu rapiditate; la începutul anului 50, Agrippina îl convinge pe Claudiu să-l adopte pe Lucius, invocând, fără îndoială, bătrâneţea împăratului şi vârsta fragedă a lui Britannicus, care abia împlinise opt ani. Nero, având doisprezece, avea să-i fie protector. Nu este exclus ca

împărăteasa să fi invocat şi faptul că fiulei era extrem de popular, că se trăgea din neamul lui Germanieus şi că prin vinele lui curgea sângele lui August. De altminteri, precedentele nu lipseau: şi Tiberiu îl adoptas”.



cândva pe Germanieus, deşi avea un fiu. În plus, această adopţiune nu-l îndepărta pe Britannicus de la succesiune.

După documentele Fraţilor Arvali. ceremonia a avut loc exact în 25 februarie 50 (*CIL*, VI, 2040, 2045; M. Smalhvood, nr. 20 – 21). Băiatul şi-a schimbat deci numele din Lucius Domitius Ahenobarbus, mai întâi în **Ţi-**berius CJaudius Nero (*ILS*, 224: M. Smallwood, nr. 103), apoi, după puţin timp, în Nero Claudius Caesar Drusus Germanieus (M. Smallwood, nr. 100 şi 104), revendi**cându-**se astfel din Claudienii cei mai importanţi şi din Iu-lius Caesar, cel mai ilustru dintre Iulieni: se profilau astfel primele pretenţii la tron.

În 4 martie 51, Nero îmbracă toga virilă (TAC, *Ann*., 12, 41, 1; DI0,60, 33, 2 c); copilăria sa luase sfârşit. Monedele de aur bătute la Roma îl proslăvesc ca membru al marilor colegii sacerdotale şi prinţ al tineretului (*Coins of the Roman Empire in the British Museum*, I. p. 176, nr. 90: M. Smallwood, nr. 104, ratificat de TAC, *Ann*., 12, 41, 2), Fraţii Arvali îl consideră moştenitorul autentic al Imperiului (M. Smallwood, nr. 15-*W*). Funcţiile şi demnităţile pe care Nero le cumulează în această perioadă îl desemnează pe faţă ca urmaş al lui Claudiu. Cu prilejul aceleiaşi ceremonii – îmbrăcarea togii virile – Claudiu îşi multiplică darurile către soldaţi şi plebe, iar lui Nero i se promite consulatul la împlinirea vârstei de douăzeci de ani şi i. se acordă o putere proconsulară în exteriorul Romei (TAC, *Ann*., 12, 41, 2 – 3). Fiind plecat pentru câtva timp din capitală, ca să asiste la serbările latine ale lui Jupiter, ce se desfăşurau de obicei pe colina albană, împăratul îl însărcinează pe Nero, în absenţa sa, cu controlul administraţiei Romei, conferi**ndu-**i, cu această ocazie, responsabilitatea de prefect. În 53, poate chiar mai devreme, are loc căsătoria cu Octavia (TAC, *Ann* „12, 58.1; SUET., Ne*r.,* 7, 9). Încetul cu încetul, Nero începe să se impună; în discursuri abil alcătuite, datorită sfaturilor lui Seneca, pledează pentru cauza câtorva oraşe: Bononia (Bologna), Hion, Rodos şi Apameea din Siria, ţesând astfel în jurul numelui său o întreagă reţea de simpatii.

— Niciun alt moştenitor nu se bucurase vreodată de atâtea onoruri ca Nero – Totuşi, drumul care duce spre un e lipsit de

obstacole. Partizanii lui Britannicus nu cu mâinile în sân; ba dimpotrivă, îşi măresc efortu-e pentru a-l împiedica pe Nero să-şi atingă ţelul. În culisele puterii, lupta pentru Imperiu începe să fie dură.

7 P *Secvenţă romană*

Britannicus îşi dispreţuieşte fratele vitreg. Întâlnindu-l întâmplător, simulează neatenţia şi îl salută numindu-l Domitius. În rândul gărzii pretoriene, destul de mulţi ofiţeri sprijină cauza lui Britannicus (TAC, *Ann*., 12, 41, 5 – 6; SUET., *Ner*., 7, 1). Dacă, în general, monedele trădează preferinţa contemporanilor pentru Nero, cele din Asia Mică şi Africa pun pe acelaşi plan cele două vlăstare ale casei imperiale. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu unele inscripţii (M. Smallwood, nr. 105 şi 108: *CIL*, VI, 922). Un sesterţiu din această vreme îl reprezintă chiar, singur, pe Tiberius Claudius Caesar Britannicus (*BMC*, *Imp*., 1, p. 196, nr. 226: M. Smallwood, nr. 105 b). Moneda datează de prin 53 – 54 e.n. Dată semnificativă, întrucât, în 54, Claudiu pare să-şi modifice intenţiile în legătură cu Nero. îl îmbrăţişează acum cu căldură pe Britannicus, declarându-i că ar vrea să-l vadă îmbrăcând toga virilă. E posibil să se fi gândit chiar la o modificare a testamentului (TAC, *Ann*., 12, 65; SUET., *Ner*., 43, 1, 2; 44, 1).

Anumiţi partizani ai lui Britannicus încep să intre în alertă: a sosit clipa ca fiul autentic al împăratului să răstoarne situaţia şi să-l înfrângă pe Nero. Printre aceştia se află şi libertul Narcisius. Dar moartea lui Claudiu, naturală sau provocată, le va tăia elanul şi speranţele: Nero devine împărat al Romei pe când avea şaptesprezece ani.

ÎNCEPUTUL DOMNIEI

Tânărul Nero reuşeşte să acapareze domnia printr-un „golpe”, printr-un „putsch”, pus la cale în cele mai mici amănunte de mama sa, care nu a acţionat în niciun moment la întâmplare. Să nu uităm că Nero devenise fiul cel mare al lui Claudiu, că descindea din Germanicus şi din August. Iată tot atâtea motive care legitimează, în ochii Agrippinei şi ai multor altora, măsurile pe care ea le ia pentru a-l îndepărta definitiv pe Britannicus de la tron: nu plănuia însuşi Claudiu să desemneze doi succesori, în loc de unul?

Să-şi fi otrăvit Agrippina soţul? E dificil să răspundem categoric la o asemenea întrebare. Tacit şi Suetoniu o acuză fără ocoluri. împărăteasa ar fi pregătit, cu ajutorul Locustei, o otravă, pe care –

conform celor relatate de Cluvius Rufus – Halotus, degustătorul bucatelor împărăteşti, i-ar fi administrat-o lui Claudiu. Întrucât acesta din



urmă întârzia să moară, Agrippina l-ar fi convins pe medicul Xenofon să utilizeze o a doua otravă, care ar fi pus capăt zilelor împăratului (TAC, *Ann*., 12, 66 – 67; SUET., *CI* –, 44, 3 – 7). Şi alte izvoare confirmă versiunea otrăvirii. Dar, în afară de Seneca – bineînţeles că acesta nu se putea ralia unei asemenea versiuni a morţii lui Claudiu – foarte mulţi ezită – e cazul lui Flavius Iosephus – sau evită pur şi simplu să adopte o poziţie clară – precum Philostrat sau Orosius 13.

Credem că, într-adevăr, trebuie să avem îndoieli, mult mai multe decât în cazul lui Britannicus. Un argument în acest sens este, în primul rând, vârsta împăratului. Se adaugă şi lăcomia lui: a fost, poate, victima unei indigestii sau a unei maladii intestinale?! sau poate, cine ştie, a unei simple apendicite?! La fel de posibil e să se fi produs, de fapt, o otrăvire cu totul accidentală, întrucât, în acea zi, împăratul mâncase ciuperci. Dar toate acestea rămân simple ipoteze. Un lucru însă pare ciudat şi tulburător: e vorba de o circulară, trimisă în Egipt de administraţia imperială la scurt timp după urcarea pe tron a lui Nero, în care noul cezar este lăudat cu emfază: în schimb, despre moartea lui Claudiu se vorbeşte puţin, poate mult prea puţinţi. Putem aşadar să credem că împăratul Claudiu a fost în mod deliberat otrăvit, la ordinul soţiei sale.

Venirea la domnie a lui Nero a fost minuţios pregătită. Claudiu moare în cursul nopţii, dacă nu chiar mai înainte. Suetoniu afirmă că decesul împăratului a fost ţinut secret, pentru ca totul să poată fi aranjat în linişte (EI., 45, 1). Ţi**nându-**se seama de sfaturile astrologilor, totul începe în 13 octombrie, către orele unsprezece ale zilei. Atunci sunt deschise larg uşile palatului imperial. Nero înaintează către cohorta pretoriană de serviciu în acea zi, însoţit de Burrus şi, probabil, de liberţii imperiali cei mai importanţi, în ciuda şovăielilor câtorva soldaţi, care îl caută cu privirea pe Britannicus, reţinut în interiorul palatului de Agrippina, cohorta îl proclamă pe Nero împărat al Romei salutâ**ndu-**l ea *imperator*. Cu abilitate, Burrus a reuşit să-i convingă pe pretorieni. Din acest moment, lucrurile se desfăşoară cu rapiditate. Soldaţii din gardă îl urcă pe Nero **într-**o lectică şi îl

transportă în tabăra lor, unde se află grosul trupelor. Aici, adresându-se oştenilor, Nero le Promite un substanţial *donatiuum*, egal cu cel oferit cândva de Claudiu: cincisprezece mii de sesterţi pentru fiecare pretorian. Soldaţii ratifică hotărârea tovarăşilor lor se

*Secvenţă romană* şi astfel ia sfârşit întronarea militară a lui Nero. Urinează întronarea senatorială, simplă confirmare a celei precedente, care are prioritate. Cu aceeaşi rapiditate, spre a nu lăsa timp partizanilor lui Britannicus să acţioneze în vreun fel, Nero se îndreaptă spre senat. Dezbaterile încep pe la orele paisprezece, printr-un discurs al lui Nero pregătit de Seneca, şi se sfârşesc odată cu căderea serii, în jurul orelor optsprezece. În intervalul câtorva ceasuri, Nero a devenit împărat (TAC, *Ann*., 12, 69; SUET… *Ner*., 3; DI0,61, 3).

Vestea ajunge rapid în provincii, care se înclină fără urmă de ezitare. Guvernatorii au ştiut să stârnească entuziasmul, uneori sincer, al acelora pe care tinereţea lui Nero îi seduce şi care se simt apăsaţi de birocraţia clau-diană. În Egipt, la 175 de kilometri la sud de Memphis, soseşte circulara de care pomeneam mai înainte. E vorba, de fapt, de un papirus al cărui text, redactat pentru funcţionarii subalterni de unul dintre superiorii lor, este o variantă a unei alte circulare, de data aceasta adresată de administraţia imperială prefectului din Egipt şi principalilor săi adjuncţi. Sunt indicate aici diversele ceremonii care vor celebra venirea la domnie a lui Nero: mulţumiri înălţate zeilor, sacrificii etc.

Egiptenii l-au salutat pe împărat aşa cum odinioară obişnuiau să-şi salute faraonul. Venirea lui Nero la putere, spune circulara, este purtătoarea unei speranţe universale. Se află înscrise în acelaşi text o sumedenie de titluri pompoase, inspirate de obiceiurile locale, împăratul fiind numit, rând pe rând… izvor al tuturor bunurilor” şi. geniu bun al universului. După cum arată această terminologie, ne aflăm de acum înainte în plină doctrină antoniană.

VIRTUTE REGALĂ ŞI ELENISTICA

În timpul domniei sale, Nero a practicat două strategii diferite, deşi s-a lăsat călăuzit numai de doctrina antoniană şi cultul acesteia pentru virtutea regală şi elenistică. Această doctrină a impus celor două strategii un ţel comun: organizarea Imperiului potrivit modelului elenistic, şi obiective specifice: unitatea romanilor în spiritul respectului pentru tradiţiile italice, în primul caz, crearea unui nou. cod socio-cultural şi răsturnarea vechilor instituţii, în cel de-al doilea.

*Arhe pănton agathân*, spunea deci circulara către egipteni din 17 noiembrie: Nero… izvor al tuturor bunurilor”. Se manifesta asti el recunoştinţa unei ţări întregi pentru un suveran care oferea supuşilor săi tot ce le era necesar, în special în momentele revărsării Nilului. Aceeaşi fervoare se regăseşte chiar şi în numele triburilor alexandrine sau în unele documente care fac din Nero „salvatorul şi binefăcătorul umanităvii” 15. Vocabularul este semnificativ în această privinţă: cuvântul *chiris* – „graţia” – revine deseori, ca şi verbele care ţin de acelaşi câmp semantic. Acest „charism” imperial este cu atât mai semnificativ, cu cât Nero, la începutul domniei sale – adică în epoca mărturiilor egiptene consemnate mai sus – dorea să apară, chiar şi în ochii egiptenilor, ca moderat. **Într-**o scrisoare redactată de cabinetul imperial şi adresată unor greci din Egipt, el laudă bunele intenţii pe care supuşii din această parte a Imperiului le-au manifestat cu prilejul venirii sale la domnie, acceptă unele omagii – statui şi tronuri purtate în timpul procesiunilor, felurite imagini ale împăratului etc. –, dar refuză altele: cutare templu sau cutare sanctuar, manifestări prea explicite ale divinizării sale.

Deşi împăratul este considerat reprezentant al zeilor, divinizarea nu este totală. îl mai caracterizează şi o altă trăsătură, de data aceasta una umană, moştenită de la regii elenistici: virtutea. În Egipt, principatul se îndreaptă, într-adevăr, către o autocraţie de tip oi iental, potrivit modelului faraonic şi lagid. De-a lungul întregii sale domnii, Nero va tinde către acest ideal al basileului elenistic. În sfera conceptului de virtute regală – *arete*, *iortus* – el dă prioritate dimensiunii de „magnific”, adoptând anumite elemente ale liturghiei aulice elenistice, expresie concretă a doctrinei teocratice Iy.

Nero acorda o atenţie cu totul specială Egiptului şi politicii egiptene. Să nu uităm că era cel mai tânăr împărat pe care romanii îl avuseseră vreodată; – la fel de tânăr ca unii dintre faraonii sau suveranii elenistici. Ceea ce i-a atras dintru început simpatia egiptenilor. Şi iarăşi să ne aducem aminte că Nero i-a avut ca dascăli pe Seneca – filosoful care petrecuse mult timp pe pământul faraonilor – şi pe Chaeremon, stoicul egiptean.

Această mistică a virtuţii regale şi elenistice nu **s-**a limitat, de altfel, la teritoriul egiptean. Ea **s-**a propagat şi în provinciile

septentrionale, aşa cum dovedeşte coloana

83

*Secvenţă roKavă* din Mainz. Celebrând sup Ymerea lui Tindate din Armenia, trofeul proslăveşte triumful acelei *avele* regale. Acest lucru constituie, de fapt, o premieră în arta romană occidentală. Până atuftei; artiştii atribuiau victorii e sorţii, norocului şi divinităţilor. Dimpotrivă, Nero afirmă că succesele sale pe plan politic sau militar se datorează în exclusivitate virtuţii sale. El se află undeva deasupra legilor, şi chiar a destinului, datorită calităţilor excepţionale cu care l-au înzestrat zeii, dar şi datorită propriei lui forţe. Omul acesta care n-a mers niciodată pe un câmp de luptă a fost de douăsprezece ori aclamat ca *imperator*, titlu pe care soldaţii îl acordau de obicei generalilor ce dobândiseră mari victorii sau, începând cu domnia lui Tiberiu, împăraţilor Romei, pe care comandanţii îi reprezentau 17. Să nu uităm Grecia, unde Nero va fi numit *cosmocrâtov*: „stăpânul lumii” (*Orientis Gvaeci Inscriptiones Selectae*, 668).

Nero se complăcea în această postură, care-l arăta fie ca zeu în carne şi oase, fie asociat unei divinităţi care îi ceda o parte din forţa sa: în această părticică zeiască îşi află obârşia strălucirea virtuţii sale regale. Ioan Chrysostomul va spune mai târziu că Nero voia să fie numit zeu şi „stăpân al pământului şi al mării” (*Omilia IV despre Timo-theu* II, 3). **S**-a văzut aici o exagerare şi **s**-a pretins că **îm**paraţii romani nu fuseseră niciodată numiţi stăpâni ai mării; avem totuşi un exemplu contrar chiar sub domnia lui Nero: unul din triburile alexandrine şi-a luat numele de „păzitor al mării” (*phylaxithalăseios*), inspirâ**ndu**-se evident din pretenţiile cezarului 18. Decretul votat de cetatea Akraiphie cu prilejul eliberării Greciei îl proclamă pe Nero „zeu eliberator”, trecâ**nd**-o şi pe soţia sa în rândul divinităţilor (M. Smallwood, nr. 64, citat anterior). Un număr însemnat de monede, bătute în partea de est a Imperiului, demonstrează acelaşi lucru, Nero fiind celebrat şi aici ca „zeu” (*theos*). Deşi acest zeu nu era, de cele mai multe ori, decât un mesager al divinităţii – după cum am arătat mai înainte –, niciun alt cezar, în afară de Gaius-Caligula, nu se bucurase până atunci de o asemenea cinstire. Iar Nero, viclean, profita de această divinizare, care nu făcea decât să-i sporească aura virtuţii regale.

La Roma şi în părţile de vest ale Imperiului, lucrurile **s**-au petrecut altfel. Desigur, Fraţii Arvali sărbătoreau în fiecare an ziua de

naştere a împăratului – 15 decembrie – şi data adopţiunii sa7 e – 25 februarie (M. Smallwood, nr. 19 – 22). Dar, după descoperirea conspiraţiei lui Piso.



Nero s-a opus iniţiativei de a i se înălţa un templu la Roma (TAC, *Ann*., 15, 74, 3 – 4), invocâixî un pretext care, de fapt, ascundea teama de a nu stârni susceptibilităţile romanilor. Se ştie că vechile obiceiuri romane refuzau divinizarea împăraţilor. Cu toate acestea, începând chiar din anul 65, monede occidentale îl reprezintă câteodată pe Nero în chip de zeu, identificându-l cu Apollo citaredul. Încă din 55, în urma retragerii părţilor din Armenia, senatul hotărâse instalarea unei statui a împăratului în templul lui Marte Răzbunătorul (*ultor*), zeul războiului. Această statuie de dimensiuni de-a dreptul divine urma să fie obiectul unui cult. Nero, pus alături de Marte, devenea *synnaos*-*ul* său *19*. Noul cod socio-cultural câştiga, încetul cu încetul, tot mai mult teren.

Administraţia imperială încuraja, desigur, aceste apropieri de zei, aceste amalgame. Să nu uităm că Nero era, înainte de toate, prezentat ca mesager al zeilor. Virtutea şi geniul său erau calităţi divine; nu mai puţin divine erau Prosperitatea, Pacea şi Salvarea universală aduse de el. Şi în această privinţă stau mărturie denumirile triburilor alexandrine. După eliminarea conjuraţilor pisonieni, monedele de aur îl reprezintă pe împărat asociat conceptelor divinizate de *Salus* şi *Securitas*.

Nu de puţine ori ni se înfăţişează un Nero alăturat zeului suprem, adică lui Jupiter, şi în special lui Jupiter Eliberatorul: *Iuppiter Liberator*, *Zeus Eleutherios*. Menţionăm, în acest sens, decretul din Akraiphie, o monedă din Corint şi un vers al poetului Calpurnius Siculus da-4; înd de la începutul domniei neroniene (*Ecl*, 4, 142). Tot după 65 e.n., supuşii îl vor asocia pe Nero cu Jupiter Pă – zitorul (*Iuppiter Custos*) şi chiar cu Jupiter cel mai Bun şi cel mai Mare (*Iuppiter Optimus Maximus*, *BMC*, *Imp*., 1, p. 209, nr. 67; M. Smallwood, nr. 59 şi *ILS*, 9235: M. Smallwood, nr. 160).

Faptul că Nero a fost asociat şi cu Apollo nu e un lucru de mirare: acesta era zeul fondatorului Imperiului şi patronul suprem al citarezilor. Încă din primele luni ale domniei, se va impune – propagandă oficială sau veneraţie spontană? – imaginea unui Nero

*alter Apollo*: principele, un alt Apollo. Imediat după triumful din 68, împăratul îşi instalează în palat statui car. e-l înfăţişează cu atributele zeului-citared. De asemenea, sunt bătute monede cu efigia lui Nero-Phoebus. Altele, bătute în bronz, ne oferă, pe o faţă, portretul lui Apollo, însoţit de titlurile

Kl.

*Secvenţă romană* imperiale, iar pe cealaltă, chipul lui Nero, cu diversele sale denumiri în legendă. Numeroase asemenea monede au fost emise la Lyon, numit pe atunci Lugdunum, şi la Roma (*BMC*, *Imp*., p. 245 – 274, nr. 218; 237 etc). Putem desprinde acest apollinism şi din sursele literare care ne stau la dispoziţie (TAC, *Ann*., 14, 14, 2; SUET., *Ner*., 25, 2 – 4; 53, 3; PS-LUG., *Nero*, 2 şi 10; DI0,61, 21; 63, 14 şi 20). Nu în mică măsură au contribuit la această imagine despre Nero şi scriitorii epocii: Seneca (*Apoc*, 4, 1, 22 – 24), Calpurnius Siculus (*Ecl*, 4, 87, 91; 153 – 159; 7, P3 şi urm.). Lucan (*Phars*., 1, 45 – 62; *Carm*. *Eins*., 2, 38; *Anth*. *Gr*., 9, 178) etc. în sfârşit, există numeroase inscripţii care – precum cea de la Atena – fac din împărat un nou Apollo (*neos Apollon*, *1G*, III –, 3278: M. Smallwood, nr. 145; ca şi M. Smallwood, nr. 161; 162: *IGRR*, I, 1034 şi *SEG*” IX, 75).

Acest apollinism, în afară de faptul că are o legătură cu vocaţia artistică a lui Nero, implică în egală măsură şi o funcţie politică: proslăveşte virtutea regală şi teocraţia solară. Pe bună dreptate, istoricii au desluşit aici prezenţa lui Helios, zeul-soare, **într-**un cuvânt... o heliolatrie de tip egiptean”. Mai mult decât un nou Apollo, Nero ar fi, aşadar, înainte de toate, noul Soare, strălucind deasupra lumii romane şi elenistice (*IGRR*, III, 345: M. Smallwood, nr. 146). Cel puţin, astfel sună textul unei inscripţii din Asia Mică. Seneca însuşi nu e prea departe de asemenea formulări, atunci când scrie: „valuri de lumină te înconjoară şi atrag privirile tuturor înspre tine. Te vezi **strălu**cind în afară; eşti un astru care se înalţă!” (*De* ei., 3, 6, 4; vezi, de asemenea, Apoc, 4, 1, 25, 31). Această identificare cu soarele care răsare deasupra lumii (*oferis*), Seneca o împrumută, desigur, de la egipteni, care îşi desemnau în acest fel faraonii şi, fără îndoială, pe Nero însuşi. Se pare că şi în Italia artele figurative au preluat această metaforă solară.

— Dai-Apollo al lui Nero este cu totul altul decât cel ai lui August. El nu are nici puritatea, nici calmul, nici seninătatea acestuia din urmă. Nero este megaloman, pătimaş, iar soarele lui dogoreşte şi

pârjoleşte. De fapt, Nero este deopotrivă – şi va fi exaltat ca atare – „noul Dionysos”.

În ceea ce-l priveşte pe Nero ca sportiv, împăratul aspira la o egalitate cu Hercule – precum o dovedesc textele şi monedele (SUET., Ner., 53, 2; DI0,63, 20, 5; E.

*Inspiraţia politică* şi *ideologică*

S5

Sydenbam. *The Coinage of Nero*, London, 1920, p. 32), Cu un fiercuie atlet, dar şi cu un Hercule justiţiar şi salvator. Nero va fi asociat şi cu Asclepios, zeul tămăduitor şi patron al medicinei, uneori chiar identificat cu acesta – cum o atestă o inscripţie din insulele greceşti (*IGRR*, IV, 10 a3: M. Smallwood, nr. 147) – şi, bineînţeles, cu multe alte divinităţi locale, precum Geniul din Patrae. În Grecia (II. Smallwood, nr. 23) 2 l).

GENIUL CEL BUN

*Agathos daimon ies oikoumenes*: regăsim şi această formulă în circulara redactată de funcţionarii imperiali din Egipt: Nero e numit aici „geniul cel bun” sau... spiritul bun al universului”. O inscripţie din insula Cos ii-prezintă, şi ea, ca pe un „zeu bun”, *a*. *galliâs theos*. Formula nu este, deci, rară. Ea mai apare pe o stelă din Busiris, înălţată în onoarea prefectului Babillus, ca şi în legendele de pe monedele alexandrine, care celebrează, în persoana lui. Nero, pe *neos agathos daimon* (*Corpus Inscriptionum Graecarum*. 3, 4699: *IGRR*, 1, 1100: *OGIS*, 666: M. Smallwood, nr. 413 şi Poole, *Greek Coins in the British Museum*, 171).

Figura geniului protector datează din timpuri străvechi la Alexandria. Legenda spune că acest aşa-zis „duh bun” **s**-ar fi manifestat odată cu întemeierea cetăţii, sub forma unui dragon care ar fi fost mai apoi omorât. Alexandru i-a înălţa* un templu, sanctuarul lui *agathos daimon*, ce a dăinuit până în sec. IV al erei noastre. Originea lui este, fără îndoială, străveche. Unii văd în el o reminiscenţă, a divinităţii indigene Shai: obârşie egipteană, deci, dar mai ales **pre**elenistică. Formula se inspira la vremea aceea din titlul cu care era desemnat în mod tradiţional faraonul primei dinastii, adică*ntr njr*, „zeul perfect1 3!

Nero a fost singurul împărat roman care a beneficiat de acest titlu. În plus, el i-a dat o dimensiune universală pe care tradiţia egipteană nu i-o conferise nicicând. Nero, *noul* geniu, nu protejează numai cetatea Alexandriei, portul ei şi ţara Nilului, căreia îi asigură

fecunditatea; ocrotirea lui se întinde asupra lumii întregi, începând, bineînţeles, din Egipt, teritoriu prin excelenţă al teologiei solare şi centru al universului, în ochii locuitorilor săi. împăratul este



„Zeul binefăcător al universului” şi, în acelaşi timp, rege absolut.

Formula *agathos dairaon* **s-**a răspândit oare şi în restul Imperiului? Nu este imposibil. Să nu uităm că egipteanul Chaeremon era în măsură **s-**o popularizeze, la curte şi la Roma, iar Babillus, ceva mai târziu, a fost cel care **s-**a străduit să propage doctrina egipteană. Fiecare locuitor al Imperiului putea, de altminteri, să aprecieze în felul lui această protecţie imperială. Dacă pentru grecii din Alexandria şi pentru partizanii absolutismului, această protecţie era sinonimă cu despotismul teocratic, altfel stăteau lucrurile cu tradiţionaliştii, pentru care un „geniu bun” – admiţând că ar fi cunoscut această formulă – nu putea exista dacă nu păzea cu sfinţenie tradiţiile italice şi privilegiile senatoriale; acţionând altcumva, acesta devenea pe dată un *kakos daimon*, un „geniu al răului”, nefast şi răufăcător. De altfel, chiar aşa va fi judecat şi considerat Nero de către posteritate.

După cum vom vedea, Nero a cruţat totuşi aceste tradiţii, cel puţin până la un anumit punct. Trebuie să semnalăm, în acest sens, faptul că împăratul a fost asociat şi cu zeiţa romană Vesta, păzitoarea căminului domestic. Stă mărturie în acest sens o monedă romană bătută către sfârşitul domniei neroniene, cu efigia împăratului şi cu legenda NERO CAESAR AUGUSTUS pe avers, care reprezintă pe reversul ei un templu circular cu coloane, statuia zeiţei în centru şi, ca legendă, cuvântul VESTA (*BMC*, *Imp*., I, p. 213, nr. 101: M. Smallwood, nr. 58).

PRIMII CINCI ANI DE DOMNIE

Aşa cum în cultul al cărui obiect a fost Nero descoperim elemente de inspiraţie romană, tot astfel vom întâlni componente augusteice în felul în care împăratul şi-a exercitat puterea. Aceste componente, secundare, desigur, pot fi desluşite, extrem de clar, în chiar discursui-program pe care principele îl pronunţă în faţa senatului cu prilejul venirii sale la domnie, discurs pe care Suetoniu îl comentează astfel: „Pentru a dovedi şi mai mult bunele sentimente de care este însufleţit, el declară că va guverna urmând principiile lui August şi că va profita de orice ocazie ivită pentru a-şi manifesta

generozitatea şi clemenţa, ba chiar bunăvoinţa”. (*Ner*.

10, 1; de asemenea, DI0,61, 3, 1). Tacit se dovedeşte a fi şi mai explicit în această privinţă. Nero promite că exercitarea dreptăţii nu se va mai desfăşura doar în interiorul casei imperiale, că puterea liberţilor se va concentra pe domeniile personale ale împăratului, că va fi combătută cu tărie venalitatea din administraţie, că se va limita autoritatea cezarului, în sfârşit, că senatorii şi magistraţii vor redobândi vechile prerogative referitoare la controlul Italiei şi al provinciilor senatoriale.

În acelaşi discurs, alcătuit – să ne amintim – de Seneca, Nero, deşi pretinde că vrea să se inspire din strălucitele exemple de guvernare pe care i le furnizează August, pune accentul pe atmosfera de seninătate ce caracterizează începutul propriei sale domnii: nu războaie civile, nu certuri familiale, nu ură şi nici invidie (*Ann*., 13, 4, 1 – 4). Aceste racile ale vieţii publice sunt de domeniul trecutului: iată-l, aşadar, distanţâ**ndu**-se şi de Claudiu şi de August. Ceea ce înseamnă că modelul augustele nu va fi singurul său punct de referinţă. Se profilează deja o altă figură, aceea a lui Antoniu, rivalul declarat al întemeietorului principatului. Concesiile acordate senatului nu vor slăbi în niciun fel absolutismul imperial, iar principele va păstra mereu controlul asupra domeniilor curiei, inclusiv asupra Italiei şi provinciilor senatoriale.

Prestigiul lui August era totuşi atât de mare, încât era nevoie de multă dibăcie în argumentare. Nero lăsa să se înţeleagă că nu dispreţuia nicidecum exemplul fondatorului monarhiei romane, ba chiar sugera un regim politic mai bun decât acela al lui August – în realitate mai absolutist. Nero a încercat să-şi lege numele de memoria ilustrului său strămoş prin mijloace suficient de abile: i-a venerat statuile şi a participat de fiecare dată la jocurile care sărbătoreau victoria lui August repurtată la Actium asupra lui Antoniu însuşi.

Fraţii Arvali, care-l considerau pe August simbol al Imperiului (M. Smallwood, nr. 20 – 26), se „referă uneori la „noul Jupiter” – zeul favorit al lui August era însă Apollo –, dar şi la „noul August”. Fără îndoială că aici e vorba de Nero însuşi. Unele monede din Africa, din Asia Mică şi din Egipt îi prezintă, de altminteri, pe cei tipi bărbaţi împreună şi uneori chiar însoţiţi de Germanâcus. Iar unul din triburile

alexandrine şi-a luat chiar numele de *propapposebăsteios* – de la *propappos*.

88 Secvenţă *romană*

„Strămoş" 1 – făcându-se astfel aluzie la străbunul lui Nero. August. În aceeaşi ordine de idei, vom semnala [aptul că Nero, întocmai ca marele său strămoş, a refuzat, la începutul domniei, coroana de aur, pe care i-o ofereau grecii egipteni şi pe care Claudiu o acceptase cândva.

Această adeziune parţială, de fapt aparentă, la principiile augusteice, s-a manifestat mai ales în primii ani ai domniei lui Nero, după care a devenit mult mai discretă, deşi nu a dispărut niciodată cu totul. În fapt» aceşti dinţii ani sunt consideraţi, în general, anii cei mai buni ai domniei. Fapt subliniat, de altminteri, şi de izvoarele tardive de care dispunem: „Deşi a ocupat de foarte tânăr un tron pe care l-a păstrat tot atâta timp cât tatăl său vitreg... cinci ani ai domniei sale au fost atât de glorioşi, în special pentru înflorirea oraşului, încât Traian avea, dreptate să spună că toate celelalte domnit erau departe de a valora cât cei cinci (...) ani ai lui Nero" (AUR. VICT., *Caes*., 5, 2; vezi, de asemenea, PS-AUR... VICT., *Epit*., 5, 2). În orice caz, un lucru pare evident: faptul că Aurelius Victor se referă aici la primii ani al domniei; matricidul a pus capăt acestei perioade, acestui *quinquennium Neronis*, pentru a relua o formulă care-i împarte pe istoricii moderni în mai multe tabere. Această formulă o datorăm, fără îndoială, cercurilor stoice, care, sub Flavieni, se opuneau lui Domiţian şi îi reproşau – ca de altfel mai tuturor Flavienilor – de a nu fi colaborat suficient cu ele şi cu senatul, aşa cum procedase odinioară; Nero, la îndemnurile lui Seneca. Nu e imposibil ca Aureâius Victor să fie inventatorul acestei formule. Oricare ar fi situaţia, sintagma reflectă o opinie frecventă în izvoarele. lui Aurelius Victor: şi anume, convingerea că domnia lui Nero şi-a avut perioada ei pozitivă.

Din pricina aluziei la activitatea edilitară din Roma, unii savanţi moderni au încercat să deplaseze acest *quinquennium* şi să-l situeze la sfârşitul domniei, între anii '60 – 65 e.n. Dar aceasta nu e decât o pură speculaţie *i-i*.

t' X „LIBERALISM" ÎNŞELĂTOR

Să considerăm oare aceşti cinci ani mai puţin antonieni şi mai mult augusteici, într-un cuvânt, mai „liberali"? Evident, nu s-a pus niciodată problema restaurării „diarhiei" lui August, cu atât mai mult

cu cât aceasta



n-a fost. la vremea ei, altceva decât o ficţiune destinata să camufleze o monarhie absolută. Cu toate acestea, noul regim a fost întâmpinat cu un entuziasm fără seamăn: poeţii, şi împreună cu ei Seneca în *Apocolocyntosis*, au cântat reîntoarcerea la vârsta de aur; iar păstorii lui Calpurnius Siculus au proslăvit restabilirea concordiei şi a respectului faţă de puterea magistraţilor (Ecl., 1, 42 – 83). Denumirile triburilor alexandrine – *auxisporeios* în special – au celebrat, şi ele, această „renaştere": odată cu Nero salvatorul, pământul avea să dea recolte bune şi orice speranţă le era îngăduita oamenilor. Speranţă de prosperitate, dar şi de împăcare generală. Nu-şi începuse oare Nero discursul-program prin „câteva cuvinte* care invocau autoritatea senatorilor şi asentimentul armatei" (TAC*, Inn*., 12, 4, 1)? Venirea sa la domnie fusese doar opera soldaţilor; numai că proaspătul împărat voia să-i măgulească pe senatori şi să dea dovadă de „liberalism", acordându-le prioritate: e adevărat, soldaţii îşi dăduseră consimţământul – c*onsensus* –, dar senatorii erau cei care posedau adevărata au*ctoritas.*

Nero s-a străduit să întreţină raporturi cordiale cu senatul şi, drept dovadă, a refuzat onorurile pe care acesta avea intenţia să i le acorde, sub pretext că sunt excesive. Tot aşa a procedat şi cu însuşirea prerogativelor imperiale, pe care nu le-a valorificat decât în mod progresiv, în chiar setora venirii sale la domnie, Nero nu a acceptat decât *imperium proconsulare maius*, care-i asigura controlul militar şi autoritatea supremă în afara Romei şi. poate, chiar în capitală. Senatul n-a mai avut răgazul să-i acorde şi alte puteri. Poate fi vorba aici şi de o confirmare simbolică pe care o aştepta din partea comit. iilor. În orice caz, abia la 4 decembrie 57 – dacă e să dăm crezare actelor Fraţilor Arvali – i se atribuie lui Nero puterea tribuniciană (M. Smallwood, nr. 19). În virtutea aceleiaşi strategii, noul împărat, sub pretextul vârstei sale mult prea fragede, a refuzat titlul de „părinte al patriei" – *pater palriae* –, titlu pe care îl va adopta. Însă, mai târziu. Mărturii ale acestei politici de destindere sunt şi monedele epocii, care reprezintă un Nero neîncununat de lauri, având, ca legendă, formula *S* (*enatus*) *C* (*consulto*) (*BMC, Imp*., I, p. 201, nr. 9: M. Smallwood. nr. 109: The *Roman Imperial Coinage*, I, P145, nr. 9 şi urm.; p. 146, nr. 27).

La drept vorbind, de pe urma bunăvoinţei lui Nero

ÎM3 *Secvenţă romană* na profitat mai alas procedurile judiciare şi administrative. incit afirmă, de exemplu, că împăratul şi-a ţinut făgăduielile şi că un număr însemnat de probleme acministrativ-judiciare au fost rezolvate de către senat (*Ann*., 13, 5, î). Exemplele pe care el le furnizează sunt, însă, puţin probante: se pare că **s**-a interzis plata unui salariu avocaţilor pledanţi, iar quaestorii au fost scutiţi de obligaţia de a organiza jocuri de gladiatori. Suetoniu adaugă alte câteva măsuri menite să aureoleze chipul lui Nero din aşa-zisa perioadă „liberală”: o limitare a câştigurilor încasate de delatori, sprijinul acordat senatorilor săraci şi o sporire a congiariilor, darurile periodice către populaţia civilă (TAC, *Ann*, 13, 5, 1; SUET... *Ner*., 10, 1 – 4). În sfârşit, în numeroase cazuri, **s**-a făcut apel la senat, în calitate de instanţă judecătorească, iar, în perioada 54 – 57, au fost intentate mai multe procese unor guvernatori şi funcţionari corupţi.

— Toate aceste concesii nu au ştirbit însă cu nimic puterea lui Nero. Controlul imperial asupra alegerilor pentru magistraturile senatoriale nu a scăzut în niciun fel. Dimpotrivă: în 56, administraţia imperială ia trezoreria senatului din gestiunea demnitarilor tradiţionali, care erau quaestorii, pentru a o pune sub autoritatea unor prefecţi, senatori şi ei, dar numiţi de împărat (TAC, *Ann*., 13, 28, 5 – 7; DI0,60T 24, 1 – 2). Cu prilejul jmor dezbateri privind soarta liberţilor – au patronii dreptul să anuleze un act de punere în libertate sau nu? – decizia finală îi va reveni, şi de această dată, lui Nero (TAC, *Ann*., 13, 26 – 27). Ca urmare a unui scandal provocat în jurul unui tribun al plebei, Antistius Sosianus, senatul, încurajat şi îndemnat de împărat, reduce drepturile de care se bucurau aceşti tribuni: prilej pe care Nero îl va folosi, o dată în plus, în folosul lui, deoarece. În acest fel, tribunii îşi văd periclitată nu numai puterea juridică, ci poate chiar dreptul de veto (TAC, *Ann*., 13, 23, 2 – 4). Iată, aşadar, tot atâtea manevre care dovedesc cu prisosinţă că absolutismul prinde rădăcini puternice şi că, în mod discret, doctrina antoniană înregistrează tot atâtea puncte victorioase pe tabla de joc 2”.

S-a spus de multe ori că acest Nero al primilor ani de domnie se îngrijea prea puţin de politică, că era indolent şi lăsa pe seama consilierilor rezolvarea treburilor de stat (DI0,61, 4, 1). Desigur –, influenţa consilierilor a fost considerabilă: la urma urmei, împăratul era încă

un adolescent. Dar să nu ne lăsăm înşelaţi de aparenţe: în ciuda extravagantelor şi fanteziilor sale, tânărul cezar se interesează asiduu de treburile de stat. E adevărat, Seneca îi redactează discursurile, însă i le prezintă înainte de a fi citite în public. Îl vedem deseori pe împărat **în**treţi**nându-**se cu senatorii şi consilierii săi. Se interesează de problemele juridice, uneori intervine chiar în procese de mică amploare, ca, de exemplu, procesul celor doi tâlhari condamnaţi la moarte. Numeşte funcţionarii din administraţia de stat, urmăreşte corespondenţa imperială cu provinciile, îşi consultă prietenii şi întotdeauna îşi rezervă hotărârea finală. E conştient de puterea inalienabilă pe care o are asupra orientării generale a regimului şi, ori de câte ori i se pare că momentul e prielnic, acţionează aproape de unul singur. Afabilitatea sa – acea *comitas* – nu e decât o mască; nu-i scapă nimic din ceea ce se urzeşte împotriva persoanei sale: nici chiar manevrele Agrippinei (TAC, *Ann*., 13, 8, 4). Să nu uităm că, în ciuda înclinaţiei spre boemie, Nero primise o educaţie complexă, politică în primul rând. Niciodată n-a fost o fantoşă în mâinile consilierilor săi. Megaloman în fond, nu era omul care să se lase manipulat cu prea multă uşurinţă 23.

Împotriva agrippinei

Există cineva la curte care se îndârjeşte să-şi dispute întâietatea cu Nero: Agrippina. O Agrippină a cărei influenţă politică nu poate fi deloc trecută cu vederea şi pe care Nero o va face cu greu să dea înapoi. Căci această femeie pe care, din prima zi a domniei, împăratul o va califica, prin intermediul ofiţerului de gardă, drept „cea mai bună dintre mame” (SUET., *Ner*., 9, 3; TAC, *Ann*., 13, 2, 4), această femeie pe care o copleşeşte cu onoruri, această femeie pe care o face preoteasă a lui Claudiu şi căreia îi pune la dispoziţie doi lictori însărcinaţi să o însoţească pretutindeni, această femeie, după cum bine se ştie, se amestecă în toate. Ea va merge până acolo, încât va determina convocarea senatului la palat, pentru a putea asista, ascunsă în spatele unei uşi, la deliberări (TAC, n n7}3, 5, 2). Perioada de care ne ocupăm a fost uneori urnită „guvernarea Agrippinei”. Denumirile pe care le Poartă două triburi alexandrine sunt elocvente în această
 privinţă: Nero apare aici ca un fiu venerând o

mamă care, în mod evident, își merită gloria.

Elocvente, în egală măsură, sunt şi monedele: aversul uneia dintre ele, emise în Orient, este bătut cu efigia unui Nero încoronat, a unui „Nero zeu”, spune legenda, în timp ce pe revers figurează împărăteasa şi inscripţia *„zeiţa* Agrippina” (*the în Agrippinan*, *BMC*, *Traas*, p. 118, nr. 130: M. Smallwood, nr. 130). Uneori, monedele orientale îi reprezintă împreună pe cei doi: Nero şi mama sa (M. Smallwood, nr. 238 şi 266). Chiar şi monedele bătute la Roma, de obicei mai conservatoare, stau mărturie despre acelaşi cult: o piesă de aur, de exemplu, poartă gravate, faţă în faţă, busturile Agrippinei şi al fiulvii ei. Dar, în timp ce titlurile împăratului apar doar pe revers, care e, în principiu, faţa mai puţin importantă a unei piese, acelea ale Agrippinei”, mamă a lui Nero”, sunt înscrise pe avers (BM*C,* Im*p.,* I, p. 200, nr. 1: M. Smallwood, nr. 107). De altfel, Agrippina nu va păstra multă vreme acest privilegiu: o monedă din anul următor (din 55, aşadar) inversează locul titlurilor, reliefând astfel o mutaţie extrem de semnificativă (BM*C,* Im*p.,* 1, p. 201, nr. 7).

Dominaţia Agrippinei va fi, într-adevăr, de scurtă durată. Pentru a lupta împotriva mamei sale, Nero se sprijină pe doi aliaţi: Seneca şi Burrus; în acest scop, face unele concesii şi cochetează, moderat, desigur, cu „liberalismul”. La urma urmei, ştie prea bine că cei doi consilieri sunt mai vulnerabili decât împărăteasa şi că, la momentul oportun, îi va putea înlătura cu mai multă uşurinţă. De altfel, Nero crede încă, la începutul domniei, în strategia pe care o preconizează Seneca şi Burrus. Aş; i stând lucrurile, cei trei oameni se pun de acord spre *a* „mistui” progresiv puterea Agrippinei. Nu e însă deloc uşor; protejaţii împărătesei deţin posturi-cheie în administraţia imperială: Pallas, principalul ei sprijin, rămâne adevăratul ministru al finanţelor; fratele acestuia, Antonius Felix. ocupă importanta funcţie de procurator al ludeei; Gaius Ummidius Quadratus, alt „agrippinian”, este legat al Siriei şi, deci, comandantul uneia din principalele armate ale Imperiului. În anul 55, Agrippina obţine prefectura annonei, adică a aprovizionării Romei, pentru Faenius Rufus, postul de supraveghetor al jocurilor consacrate împăratului pentru Arruntius Stella – i funcţia de guvernator al Egiptului pentru Tiberius Clau-*Inspiraţia politică şi ideologică 9*”.

dus Babillus, fost preceptor al lui Nero, care beneficiază, de asemenea, şi de simpatia lui Seneca (TAC, *Ann*., 13, 22, 1).

Unul din obiectivele Agrippinei este, bineînţeles, acela de a continua politica lui Claudiu. Revendicând pentru fiul ei şi pentru ea însăşi moştenirea – în sensul cel mai larg al termenului – a împăratului defunct, ea intenţionează să impună autoritatea lui Nero şi, în acelaşi timp, autoritatea ei. Este şi motivul pentru care întreţine cu mult zel cultul lui Claudiu, în numele căruia se opune deciziei de a-i scuti pe „quaestori de organizarea jocurilor tradiţionale. Tot ea este aceea care-l obligă pe Nero să pronunţe elogiul funebru al împăratului defunct şi să organizeze, *urbi et orbi*, ceremonii în amintirea acestuia. La dorinţa împărătesei, se creează la Alexandria un trib claudian, se emite o monedă cu prilejul apoteozei împăratului defunct (*BMC*, *Imp*., p. 200. nr. 4), în timp ce câteva inscripţii îl prezintă pe Nero ca fiu al „divinului Claudiu" (*ILS*, 225 – 229 etc). De altfel, Fraţii Arvali îi vor aduce sacrificii pe toată perioada domniei lui Nero (M. Smallwood, nr. 22 – 26). Împărăteasa a folosit orice mijloc pentru a-şi apăra opiniile politice: chiar şi cuvântul aşternut pe hârtie. Memoriile Agrippinei, acei *Comentarii* citaţi de Tacit (*Ann*., 4, 53, 3), sunt. după părerea noastră „alcătuiţi în ianuarie 55. În această lucrare, actualmente pierdută, Agrippina proclama, probabil, drepturile fiului ei la tron, dar în acelaşi timp, apăra memoria şi politica lui Claudiu, neuitând să-i blameze, pe faţă sau prin cuvinte meşteşugit alcătuite, pe Seneca şi Burrus 2 fi.

Precauţiile ei nu sunt, de altminteri, inutile. Căci Nero nu vrea să continue politica lui Claudiu. Altele sunt scopurile lui. Deocamdată însă, nu îndrăzneşte să meargă pe urmele lui Gaius-Caligula, unchiul său şi fratele Agrip-pinei. la al cărui model politic se gândeşte şi împărăteasa – nu foloseşte oare Tacit acelaşi cuvânt, *dominatio*, în sensul de tiranie, pentru a caracteriza domnia lui C? li – gula şi ambiţiile surorii sale (TAC, *Ann*., 13, 1, 1, şi 13, 2, 3)? în punctul în care se află, Nero a optat într-adevăr pentru politica de concordie politică propovăduită de bătrânii săi prieteni, o politică ce lasă neatinse principiile de bază ale absolutismului. Sfătuit de Seneca, Nero o împiedică pe Agrippina să stea alături de el pe estrada imperială cu ocazia primirii ambasadorilor din Armenia (TAC. *A.nu*., 13.5.3, 4). Încetul cu încetul, puterea împărătesei

94 *Secvenţă romană* începe să se destrame în cursul acestui an 55. În prunul rând, este îndepărtat Pallas, principalul sprijin al Agrippinei (TAC, *Ann*... *i*3, 14, 2 – 3). Urmează, tot în 55, uciderea lui

Britanrucus, pe care împărăteasa mizează **gân**dind că, de acum, își poate manevra fiul prin șantaj. Deșarte iluzii. Ea însăși va fi relegată, la scurt timp, **într-**un palat izolat, fără gardă și fără prieteni. Și în sfârșit. când Iunia Silana, cu ajutorul Dumitiei, mătușa împăratului, o acuză de complot împotriva lui Nero, Agrippina se află la un pas de a fi lichidată. Reușește, totuși, să se salveze, și chiar să redobândească ceva din influența de până atunci; nu va mai izbuti însă niciodată să**-**și recapete autoritatea și puterea de care se bucura la sfârșitul anului 54 (TAC, *Ann* „13, 18 – 2**2**).

Lupta angajată la curte între cele două clanuri nu e încă terminată. Pallas, deși alungat, își păstrează un anumit credit. Iar dacă Seneca și Burrus fac tot ce le stă în putință pentru a bloca influența Agrippinei, nu înseamnă că doresc și eliminarea ei fizică. *Apocolocyntosis*, care probabil datează din primele luni ale anului 55, constituie un răspuns la memoriile împărătesei și la prozelitismul ei claudian.

În 56, Seneca și Burrus înregistrează noi succese în această luptă politică. Armonia pe care ei o doresc atât de mult devine realitate; în 57, ca și în 58, în senat va prevala punctul de vedere tradiționalist, sub influența lui Thrasea. E lovit fără milă Publius Suillius, avocat pe care onorariile excesive l**-**au. îmbogățit prea repede în timpul domniei lui Claudiu. Quaestor pe vremea lui Germanicus, el e un pasionat susținător al Agrippinei. Acuzat de a fi pledat doar pentru a face avere, i se confiscă jumătate din bunuri (TAC. *Ann*., 13, 42 – 43). Înainte, Suillius îl atacase vehement pe Seneca; procesul său provoacă mari tulburări în senat, cu atât mai mult cu cât coincide cu proiectul fiscal al lui Nero.

Odată cu exilarea lui Suillius, conflictul dintre prietenii împăratului, pe de o parte, și mama acestuia, pe de altă parte, se atenuează, dar nu se stinge cu totul. Proiectul de reformă a impozitelor propus de Nera eșuează: atunci împăratul se pregătește să**-**și schimbe strategia. Un gând ascuns îi dădea târcoale încă de pe vremea când Agrippina fusese acuzată de Silana: anume, acela de a**-**l îndepărta pe Burrus (TAC, *Ann*., 13, 20.1 – 2).

*Inspirația politică și ideologică*. 95

Momentul, însă, nu e oportun; va trebui să mai aștepte. În concluzie, dacă poziția Agrippinei se dovedește a fi din ce în ce mai precară, tot atât de sigur e faptul că Seneca și Burrus mai au doar

câţiva ani înaintea lor II.

PRIETENUL PRINCIPELUI

Lucius Annaeus Seneca s-a născut la Corduba, în Spania, în jurul anului 1 î.e.n. Annaeii făceau parte din acei colonişti emigraţi de multă vreme din Italia septentrională. Membri ai ordinului ecvestru, ei numărau mulţi clienţi. Mătuşa lui Seneca fusese căsătorită cu cavalerul Gaius Galerius, prefect al Egiptului între anii 17 – 31 e.n. Tatăl viitorului filosof, Seneca Retorul, strălucit scriitor amator, îi crescuse cu intransigenţă pe cei trei fii ai săi: Lucius, Novatus, fratele mai mare, care va deveni mai târziu, prin adopţiune, Gallio, şi Mela, mezinul.

Întreaga tinereţe a lui Seneca a fost marcată de un puternic conflict cu tatăl său, care, contrar aspiraţiilor fiului, dorea ca acesta să îmbrăţişeze cariera politică. Tânărul Seneca s-a dovedit a fi pasionat de învăţătura dascălilor săi: aceştia, stoici şi sextieni (adepţi ai sectei stoice disidente a Sextiilor), recomandau vegetarianismul, dialectica, investigarea îndelungată a conştiinţei şi credeau în nemurirea sufletului. După o lungă. şedere în Egipt, unde s-a aflat sub ocrotirea unchiului său prin alianţă, Seneca s-a lăsat convins să-şi îndrepte paşii spre o carieră de onoruri: auaestor prin 33 – 35, devine apoi tribun al plebei în 38 – 39.

De ce se hotărăşte totuşi filosoful pentru cariera politică? După părerea noastră, pentru a consolida poziţia familiei sale, compromisă prin faptele clanului lui Seian, sub domnia lui Tiberiu. Galerius însuşi fusese un prieten al lui Seian. Dacă, după toate probabilităţile, Seneca nu a „colaborat” personal cu atotputernicul ministru al lui Tiberiu – dimpotrivă, l-a evitat plecând în Egipt – „nu e mai puţin adevărat că a fost amestecat în complotul senatorial din anul 39 e.n., îndreptat împotriva lui Gaius – aligl. Şi a suportat destule consecinţe neplăcute: prie său Gaetulicus, pe care îl evocă elogios (*Nat. Quaest.*, praef., 15), a fost chiar ucis. Devenit avocat celebru, frecventează cercurile aristocratice şi stoice din ia, ca şi clanul fiicelor lui Germanicus: ceea ce îi va

96 – *Secvenţă romană* atrage, în 41, sub Claudiu, exilul în Corsica, unde rămâne timp de opt ani, până în 49. Străduniile de a obţine iertarea imperială îl fac să-şi piardă simpatiile stoicilor celor mai riguroşi. Reîntors la Roma, datorită prietenei sale Agrippina, Seneca, ajuns pretor, devine, aşa cum am văzut, şeful celui mai puternic cerc politic şi cultural al epocii şi, mai ales, maestrul tânărului

Nero 28.

Seneca a fost o personalitate sclipitoare, seducătoare, înzestrată cu un farmec cu totul aparte, care explică influenţa profundă pe care-a exercitat-o asupra tineretului din epocă şi asupra lui Nero însuşi. Încăpăţânarea trufaşă şi mândria dispreţuitoare a stoicilor rigorişti nu l-au caracterizat niciodată. Stoicismul său a fost mai degrabă monden şi suplu. Erudit, obsedat de ideea unei guvernări filosofice şi conciliatoare, Seneca a fost unul dintre acei „sfetnici ai Renaşterii”, deseori lipsiţi de scrupule, pentru care scopul scuză mijloacele. De câte oi-i, de altfel, nu-l vedem, în lucrările sale, încercând să justifice manevrele, intrigile şi concesiile, oricât de necurate ar fi, impuse de politica de curte: „Înţeleptul, scrie el, va face chiar lucruri pe care conştiinţa lui nu le va aproba, cu scopul de a-şi asigura izbânzile cele mai importante; el nu va abandona bunele moravuri, dar le va adapta în funcţie de împrejurări; mijloacele pe care ceilalţi le folosesc pentru a dobândi glorie sau plăcere, el le va utiliza pentru un scop nobil” (SEN., fragmente, 20, ed. Haase).

Seneca a ţinut totuşi să-şi exercite rolul de prieten al principelui cu demnitate. După cum afirmă Tacit – care se inspiră, la rârsdul lui”, din Fabius Rusticus –, în ultimul mesaj pe care filosoful l-ar fi adresat împăratului, în ajunul sinuciderii, forţate, Seneca ar fi declarat că n-a era el omul care să flateze şi că Nero ar fi trebuit să ştie mai bine decât oricine acest lucru, căci îi dăduse în mai multe rânduri dovada sincerităţii decât pe aceea a servituţii sale (*Arm*., 15, 61, 3). O declaraţie care, după cum se vede, pune în evidenţă netăgăduita *libertas* a autorului – francheţea lui –, dar nu înlătură complet ideea de *sevuitium* – de servitute: este o mărturisire directă a concesiilor pe care Seneca a fost uneori nevoit să i le facă lui Nero.

Aşadar, în opinia lui Seneca, înţeleptul trebuie să acţioneze ca un muritor de rând, dar într-o perspectivă diferită, vizând un scop moral. E vorba, de fapt, de aer



concept, prin excelenţă stoic, de *eukairia*, care nu înseamnă altceva decât simţul conjuncturii şi al oportunităţii, al adaptării la realităţile contextuale. Seneca acordă acestei virtuţi o importanţă fără margini. Întreaga sa conduită politică şi umană se bazează pe această *eukairia*. Ea constituie temelia unui echilibru fragil, pe care evenimentele nu vor întârzia să-l pună la încercare: să ne amintim

numai de faptul că Seneca a închis ochii în faţa omorârii lui Britannicus şi a Agrippinei. Aceeaşi virtute îi va permite să-şi păstreze libertatea interioară şi să-şi asigure o portiţă de ieşire în ziua în care toate concesiile se vor fi dovedit inutile *29*.

*Amicus principis* – Seneca este, aşadar, înainte de toate, prietenul principelui. Dar este, în egală măsură, şi un *senior amicus*, cum spune Tacit, deci o călăuză. Nu o că-lâuză-tutore, ci mai mult decât atât. Tacit îl mai numeşte *comes* al lui Nero, însoţitor, camarad al lui. De altfel, chiar în opera lui Seneca se afirmă că atunci când o acţiune politică se blochează, filosoful poate deveni acest camarad, acest conviv, acest prieten, pe scurt, acest *comes* (*De tranq anim*., *4, 3*).

Seneca a împărţit această prietenie cu Burrus. Un partaj care a prins repede forma unei colaborări, întrucât, spune Tacit, cei doi „îndrumători ai tânărului împărat se înţelegeau de minune, ceea ce se întâmplă rar atunci când e la mijloc puterea şi, pe căi diferite, amândoi aveau, de fapt, o influenţă egală; Burrus, datorită austerităţii moravurilor sale şi experienţei militare pe care o avea, iar Seneca datorită lecţiilor sale de elocinţă şi a prieteniei cinstite şi îndatoritoare (*comitat honesta*) faţă de împărat. Cei doi se sprijineau reciproc în strădania de a ţine în/râu. cu ajutorul unor plăceri îngăduite, tinereţea şovăielnică a lui Nero, care-şi manifesta deschis aversiunea faţă de moralitate” (*Arm*., 13, 2, 2). Se pare, aşadar, că cei doi oameni de stat acţionează de comun acord şi pe picior de desăvârşită egalitate. Dacă, uneori, Burrus pare mai puternic, în calitate de deţinător al unei funcţii administrative de prim ordin, acea *comit as*, de care am pomenit mai înainte, îi îngăduie, în schimb, lui Seneca să fie tot timpul în preajma lui Nero.

Poziţia celor doi sfetnici, unul în raport de celăla” lt, trebuietotuşi nuanţată. În 55, de exemplu, când Nero are intenţia ele a-l alunga pe Burrus, nu ne îndoim de faptul că prefectul îi datorează salvarea filosofului. Ceva mai

98 *Secvenţă romană* târziu, în momentul anchetei asupra „complotului” Agrip-pinei, Nero îi va cere lui Seneca să-l supravegheze pe Burrus, însărcinat să conducă investigaţia, şi să asiste la interogatoriile împărătesei (TAC, *Ann*., 13, 21, 2). Şi, cum vom vedea, nu a fost singurul supraveghetor. Se pare, aşadar, că Nero îi acordă filosofului mai multă încredere decât lui Burrus. Seneca este cel care redactează discursurile împăratului; tot el va lua primul cuvântul în

momentul matricidului. Nu e mai puţin adevărat că are, la rândul lui, nevoie de sprijinul prefectului, datorită poziţiei-cheie pe care acesta o ocupă. În lucrarea *De clem-entia*, adresându-se lui Nero, Seneca vorbeşte în termeni e ogioşi despre consilierul-partener: „Burrus, prefectul tău, al pretoriului, bărbat de elită, născut pentru a te avea principe” (*De* ei., 1, 1, 2). Să amintim şi faptul că, în ciuda celor spuse de Tacit, Burrus n-a fost niciodată un adevărat militar: el nu a depăşit gradul de tribun, adică de ofiţer. Cariera sa s-a desfăşurat mai ales în administraţia financiară, în cadrul căreia a ocupat funcţia de procurator. Funcţionar extrem de competent, el s-a dovedit a fi în egal a măsură un intelectual luminat.

Pentru a-şi consolida poziţia, Seneca se străduieşte să-şi plaseze rudele, prietenii şi susţinătorii în posturi de mare importanţă. În 55, fratele său, Gallio, devine consul suffect, iar nepotul său, Lucan, reîntors de la Atena, primeşte, înainte chiar de vârsta admisă, titlul de quaestor. Tot în 55, cumnatul filosofului, Pompeius Paulinus, fost consul suffect, este numit legat-guvernator al Germaniei Inferioare. Succesorul acestuia, Lucius Duvius Avitus, va fi, de altfel, un protejatul lui Burrus. Seneca însuşi obţine consulatul suffect în august-septembrie 56 şi îşi alege, ca partener de consulat, un prieten: pe Marcus Trebellius Maximus. În aceeaşi perioadă, devine consul şi Caesonius Maximus, alt admirator al lui Seneca. Lucius Annaeus Serenus, rudă cu filosoful şi proteguitor al legăturii. împăratului cu Acte, dobândeşte prefectura vigililor, adică a poliţiei din Roma. Cât despre Mela, cel de-al doilea frate al lui Seneca şi tatăl lui Lucan, el va răspunde de aprovizionarea cu alimente a capitalei. Mai trebuie amintiţi, pe lângă Pedanius Secundus, prietenul hispan, care va deveni guvernator senatorial al capitalei, şi Babillus. prefect al Egiptului între anii 55 – 59, Otho şi Senecio, însoţitori nedespărţiţi ai cezarului în escapadele sale nocturne, şi mai alesvenerabilul senator stoic Thrasea: consul suf-

fect, succesor al lui Seneca în 56, el va fi unul din chezăşii alianţei dintre Nero şi senat, alianţă preconizată de filosof, pe care numai eşecul reformei fiscale din 58 avea să o desfacă.

În afară de consulat, Seneca nu deţine, aşadar, nicio altă funcţie oficială. Dar acest lucru, după cum se ştie, nu-l împiedică să exercite asupra împăratului o influenţă de netăgăduit. Prezent în permanenţă

la curte, el participă activ la dezbaterile din consiliul principelui şi este autoixil nedeclarat al multor legi promulgate în acea perioadă: legea împotriva luxului, apoi legea privind pedepsirea răilor guvernatori de provincie şi legea referitoare la instalarea veteranilor în coloniile italice, diverse măsuri financiare în favoarea senatorilor, legea privind interdicţia impusă guvernatorilor provinciali de a organiza jocuri festive. îl interesează politica externă şi doreşte, în acelaşi timp, ca Imperiul să fie bine administrat: >r0.

Seneca va fi un om bogat: la început, graţie succeselor sale ca avocat, mai apoi, însă, datorită generozităţii lui Nero. Posedă domenii în Spania, Italia şi Egipt, iar în Britannia împrumută bani cu dobândă cămătărească (DI0,62, 2, 1). Unii i-au reproşat filosofului că ar fi dobândit toată această avere pe seama lui Britannicus.

SENECA ŞI ŞTIINŢA POLITICĂ

Seneca nu a fost o voce izolată. Începând din 49, el este, fără îndoială, purtătorul de cuvânt cel mai reprezentativ al unei noi generaţii de senatori, cavaleri şi provinciali bogaţi, generaţie favorabilă întăririi absolutismului. Dar compromisul pe care filosoful îl va realiza între idealurile stoice cele mai clasice şi doctrina antoniană a virtuţii regale n-ar fi fost posibil dacă Seneca nu ar fi fost iniţiat în gândirea egipteană şi orientală. Poate că nici măcar nu s-ar fi gândit la aşa ceva, dacă n-ar fi trăit şase ani – din 25 până în 31, aproximativ – Pe pământul faraonilor…

Există mai multe motive care au determinat această şedere prelungită. Pe de o parte, sănătatea lui Seneca: astmatic, iio. – oful are o constituţie extrem de debilă şi e nevoit în permanenţă să se îngrijească. Pe de altă parte. neîncrederea pe care o manifestă regimul imperial la adresa sa: vegetarianismul filosofului, care i se trage de

100

*Secvenţă romană* la maestrul său Sotion.nu este văzut cu ochi buni de autorităţi. Or, se ştie că Sotion aparţinea cercurilor alexandrine.

În cursul acestor şase ani petrecuţi în Egipt, Seneca va cunoaşte extrem de bine întreaga ţară, după cum se remarcă şi din opera sa (*Ep.*, 42, 1; 51, 3 – 13; 88, 4; *Nat. Quaest*, 3, 12, 2; 4,.25; 7, 3, 2). În Egipt, încearcă să descifreze simbolismul hieroglifelor şi al miturilor străvechi, întreţine legături cu intelectualii greco-egipteni, precum Chaeremon, sau cu membrii marcanţi ai comunităţii iudaice, dominate

de personalitatea lui Philon. Des – coperă, în aceeaşi perioadă, că vechile mituri şi mentalităţi ale egiptenilor au afinităţi cu gândirea stoică. Din această experienţă, va prinde formă De *situ et sacris Aegyptiorum*, lucrare consacrată geografiei şi credinţelor poporului de pe Nil. Deşi curiozitatea îl împinge tot mai mult în profunzimea lucrurilor – va descoperi misterele orientale şi va culege informaţii despre alte regiuni ale Orientului, printre care şi India –, filosoful nu va fi subjugat cu totul de cercetarea pe care o întreprinde: rezervele pe care le manifestă faţă de cultele orientale sunt o dovadă în acest sens; mai târziu, chiar va reproba isianismul (*De u*. *b* „26, 8). Într-o scriere consacrată superstiţiilor, Seneca ironizează adorarea lui Osiris şi alienarea provocată de riturile egiptene. O cu totul altă atitudine va manifesta faţă de înţelepciunea greco-egipteană, pe care o înţelege şi pe care şi-o însuşeşte în parte ™.

Aceste preocupări nu-l vor împiedica însă să-şi păstreze privirea aţintită asupra realităţilor Imperiului şi. În primul rând, asupra Romei. Aici începe adevărata sa operă de politolog:! l>.

*Apocolocyntosis*, deşi o lucrare aparent uşoară şi savuroasă, este, în această privinţă, o etapă importantă. *D'*lui *Claudii Apokolokyntosis* – „Prefacerea în dovleac a divinului Claudiu" – este un pamflet grotesc şi muşcător, care se va bucura de o largă audienţă în sânul clasei politice romane 33. Această satiră menippee, amestec de versuri şi proză, de stiluri şi structuri, datează, probabil, de la începutul anului 55. Lucrarea, aşa cum am arătat mai înainte, este, de fapt, un răspuns la memoriile Agrippinei. Dar nu numai atât. Se povesteşte aici cum defunctul Claudiu, odată ajuns în ceruri, îşi pierde titlul divin cu care muritorii. îl investiseră şi se vede brusc redus la nivelul unei dovleac, simbol al farsei şi al prostiei34. De-In*spiraţia politică* şi *ideologică*

101

mersurile nefericitului împărat nu ajută la nimic: el nu va fi niciodată un zeu. Alungat şi dispreţuit, ajunge în Infern, unde va deveni obiect de batjocură eternă. Într-un fel, este elogiul funebru al lui Claudiu – pronunţat de Nero –, dar răsturnat. Seneca rupe astfel cu propriul său trecut de curtean linguşitor, parodiindu-şi propria *Consolaţie către Polybiu*, pe care o scrisese în timpul vieţii împăratului, pentru a-l măguli. În afară de faptul că face din Claudiu o figură grotescă şi bizară, care-l va influenţa mai târziu pe Tacit. Seneca atacă în această lucrare însuşi principiul, apoteozării împăraţilor.

Dar critica sa merge şi mai departe; ea vizează politica împăratului în ansamblul ei: practicile judiciare, represiunile brutale, toleranţa faţă de cultele orientale, indulgenţa manifestată faţă de provinciali şi mai ales faţă de liberţi, politica externă deficitară. Toate acestea trec prin pana ascuţită şi vorba muşcătoare a lui Seneca (*Apoc*, *1 – 3*). Să fie, oare, vorba, aşa cum **s-**a crezut un timp, de o denunţare voalată a pretenţiilor lui Britannicus? Nu credem. De altfel, numele Messalinei, mama fratelui vitreg al lui Nero şi inspiratoarea exilului corsican al lui Seneca, nici nu apare în lucrare? >!

În schimb, Agrippina este, fără nicio îndoială, altă ţintă a filosofului, care o atacă direct pe cea care a rămas fidelă principiilor de guvernare ale soţului ei. Astfel, printre victimele lui Claudiu, îl menţionează pe Silanus, primul logodnic al Octaviei (*Apoc*, 8, 2); or, se ştie bine că acest Silanus a pierit, că-şi fratele său, datorită intrigilor Agrip-pinei. Seneca strecoară, de asemenea, o aluzie răutăcioasă la adresa nunţii incestuoase a împărătesei cu Claudiu: „nu ştiu ce face el în iatacul lui, dar iată-l cum scrutează întinderea cerului” (*Apoc*, 8, 3). În altă parte, comentând moartea împăratului, relatează că ea a survenit tocmai în clipa când acesta se pregătea să asculte câţiva comedianţi (*Apoc*, 4, 2) ... Altă aluzie: nu fusese, oare „Agrippina cea care introdusese în palat un grup de actori, spre a amâna vestea morţii împăratului? în sfârşit, ridiculizâ**ndu-**l pe Hercule, se pare că tot pe mama lui Nero o atacă, căci ea încuraja cultul zeului-erou.

Dar esenţialul trebuie căutat în portretul pe care Seneca i-l face lui Nero. Scriitorul părăseşte tonul zeflemitor pentru un stil mai nobil, căci vorbeşte acum de restauratorul vârstei de aur. Între acesta şi Claudiu, nicio

102

*Secvenţă romană* paralelă nu e posibilă: Nero este, fără îndoială, superior predecesorului său (*Apoc*, 3 – 4). Este frumos, înzestrat cu un talent poetic fără pereche şi comparabil cu soarele. Se înfiripă astfel o critică la adresa lui August, fondatorul Imperiului, şi se afirmă indirect superioritatea doctrinei politice neroniene. În acelaşi timp, Seneca aminteşte de faptul că Nero e cel care a restabilit legalitatea şi, elogiind „liberalismul” împăratului, îndeamnă la reconciliere clasa politică dominantă.

Conştient de dispreţul romanilor faţă de miturile orientale, Seneca aşază figura lui Apollo în centrul teologiei solare ner. omene.

Dar, în această simbolistică tradiţională, el reintroduce discret mistica antoniană, părăsită la un moment dat. Astfel, Apollo-Phoebus nu este numai zeul învingătorilor de la Actium – unde Octavian-August l-a zdrobit pe Antoniu –, ci devine protectorul regalităţii cosmice a lui Nero, care va trăi mai mult chiar decât Nestor (*Apoc*, 4, 1, 13 – 14; 17 – 25).

Apare, astfel, la Seneca, intenţia unei concilieri între tradiţiile romane, legalismul senatorial şi o teologie solară legată de doctrina antoniană. Prin cântul în care este glorificat cel care, întocmai ca un adevărat *agathos daimon*, aduce fericirea pe pământ, filosoful inaugurează, se pare, o nouă poezie de curte *30*.

În ciuda importanţei sale, *Apocolocyntosis* rămâne, totuşi, doar o simplă încercare, în care politologul Seneca nu-şi desfăşoară, decât în parte, talentul. Scopul prioritar al lucrării este să înfrâneze pofta de putere a Agrippinei. Destinatarul principal rămâne aristocraţia senatorială, căreia filosoful îi cere să susţină noua domnie. Abia mai târziu, în *De clementia* – dialogul său despre clemenţă –, Seneca îşi va manifesta într-adevăr preferinţele, expu**nându-**şi în acelaşi timp concepţiile politice.

Lucrarea la care ne referim a fost compusă, aşa cum a arătat Pierre Grimal, după decembrie 55. Ea se adresează direct lui Nero, un Nero care intra în cel de-al nouăsprezecelea an al vieţii (*De* ei., 3, 7, 1). Se pare că, la origine, a fost un discurs de bune urări, pe care Seneca l-a pronunţat în primele zile ale anului 56. Din acest nucleu, va lua naştere dialogul pe care îl cunoaştem, publicat la puţină vreme după aceea a7.

Nero se află la putere de un an şi câteva luni. În lumina acestei experienţe, Seneca încearcă să-şi formuleze principiile politice. Lucrarea e de inspiraţie stoică, dar



propune în acelaşi timp o doctrină de guvernare centrată pe noţiunea de clemenţă. Ea se adresează lui Nero, dar şi unui public mai vast, cu precădere acelora pe care uciderea lui Britannicus îi nelinişteşte; ci trebuie domoliţi şi invitaţi să colaboreze cu noul principe.

În acest scop, Seneca combină două procedee: pe de o parte, îl idealizează pe împărat; pe de altă parte, propune o teorie a monarhului ideal. El încearcă, totodată, să integreze regalităţii noi şi

moderat antoniene a lui Nero aspiraţiile populare şi exigenţele senatorilor tradiţionalişti. Seneca amestecă, oarecum, lucrurile – dar o face dinadins – vorbind când despre *rex* – rege –, când despre *princeps* – principe sau împărat. E adevărat că, pentru Seneea, de altfel ca şi pentru Nero, monarhia nu înseamnă altceva decât o democraţie regală, deci o regalitate.

DESPRE CLEMENŢA

„Am alcătuit acest tratat despre clemenţă, Nero Caesar, pentru a îndeplini întrucâtva rolul unei oglinzi şi pentru a-ţi arăta că vei ajunge la cea mai mare dintre desfătări.1 Aşa începe *De clementia*. Intenţia este, aşadar, de a cristaliza în principiu ceea ce, în oglindă, 'nu-apare decât sub formă de tendinţe şi, în primul rând, acea toleranţă care-l face pe Nero atât de popular. Iată cum; de la bun început, sunt amestecate consideraţiile despre clemenţă ca virtute, pe de o parte, şi o teorie a monarhiei ideale, pe de altă parte: funcţia politică a dialogului se asociază astfel vocaţiei sale pedagogice. Seneca propune mai multe definiţii ale clemenţei, dintre care una ni se pare mai pătrunzătoare: „clemenţa este înfrânarea sufletului atunci când îi stă în putere să pedepsească; sau, îngăduinţa unui om mai puternic în clipa în care trebuie să pedepsească un altul supus lui” (*De ci*, 2.1, 1). Ea este expresia politică a *philanthropiei* stoice şi, deci, virtutea însăşi a monarhului. Datorită ei, puterea monarhului devine binefăcătoare şi însăşi viaţa lui este ocrotită. Ea asigură principelui dragostea supuşilor şi-l face, în acelaşi timp, de nevătămat (*De ci*, 3, 17, 1 – 9). Este, deci, generatoare de libertate, atât pentru el, cât şi pentru ei. Fără clemenţă nu există cumpătare, nu există inocenţă, nu există mărinimie.



Aşa stând lucrurile, Seneca apără cu fermitate absolutismul monarhic. Prin natura sa, monarhul este sufletul şi capul statului (*De ci*, 1, 2, 1; 3, 1, 4 – 5; 17, 2). Regele nu este totuna cu tiranul. Filosoful are grijă să facă această distincţie fundamentală schiţând portretul unuia şi al celuilalt; în plus, opune cele două imagini, pentru a ajunge la concluzia că nu puterea politică îi separă, ci propriile lor calităţi morale (*De* d., 3, 1-10; 23, 1 – 5 etc). Filosoful crede cu pasiune în monarhia absolută, îi admite vocaţia antoniană, dar o doreşte îngrădită de propria moralitate a suveranului, care trebuie să fie un *rex iustus*, un rege drept. Situat, din punct de vedere teoretic, deasupra legilor,

monarhul trebuie să considere că „nu Republica îi aparţine lui, ci el aparţine Republicii” (*De* ei., 3, 17, 8), Republica, adică statul.

Astfel, Seneca ajunge la doctrina pe care noi o numim despotism filosofic. Acesta se bazează pe un contract, un *foedus*: monarhul asigură cetăţenilor dreptatea, pacea, demnitatea; în schimb, cetăţenii au datoria să-l adore ca pe „un trimis al zeilor, potrivit legilor nescrise ale regalităţii an’toniene şi elenistice. Acesta este idealul ce trebuie atins, precizează Seneca, modelul ce trebuie urmat; pentru a fi cel mai mare există o singură condiţie: să devii şi cel mai bun (*De* ei., 3, 17, 9). Întocmai ca Jupiter: *Maximus et Optimus*. După cum am spus şi în altă parte, primul termen defineşte caracterul şi întinderea puterii imperiale, cel de-al doilea mijloacele prin care ea se exercită. Primul subliniază atotputernicia sacră şi solară a cezarului, al doilea reflectă vocaţia sa filosofică şi umanitară. Cu alte cuvinte, împăratul vaavea autoritatea unui *despotes*, dar se va purta precum un *sophos* 3S.

Absolutismul teocratic şi umanitarismul stoic trebuie aşadar să se reconcilieze cu orice preţ. Contractul nu se referă doar la forţele social-politice din Roma, ci la însăşi doctrina senecană. Într-adevăr, Seneca a considerat întotdeauna că este de datoria unui şef de stat să se lase sfătuit de filosofi şi să devină el însuşi un filosof. Încă lin anul 41 e.n., în tratatul său despre mâine, Seneca sorbea de principe – pe care-l numea atunci, ca şi Cicero.

conducătorul cetăţii” (*ciuitatis rector*) – ca despre un amăduitor de suflete (*De ira*, 1, 6, 2 – 3). Ca despre un ilosof care trebuie să se îngrijească de supuşii săi cu



autoritate şi calm, pentru ca fiecare să-şi îndeplinească datoria: regele trebuie să ştie să pedepsească cu asprime, dar şi să dea dovadă de blândeţe.

Astfel, clemenţa princiară devine cheia de boltă a întregului sistem. Şi, în mod paradoxal – stoicii nu au dat însă niciodată înapoi în faţa paradoxurilor – ea este sinonimă cu libertatea, la drept vorbind, singura libertate» posibilă sub absolutism, atât pentru monarh, cât şi pentru supuşii săi. Libertate, deoarece suveranul nu mai e obsedat de ideea de revoltă; libertate, întrucât cetăţenii nu se mai tem de represiune. Această fericire care constă în a te bucura de un drept pe care nimeni nu-l ia în derâdere are o singură carenţă: dreptul

republicii la libertatea supremă. Libertăţii statului preconizat – de Seneca „nu-i lipseşte nimic pentru a fi libertatea supremă decât primejdia de a fi distrus” (De *ei.,* procem., 1, 8). În felul acesta, Seneca se desparte de Cicero, care luptase pentru o republică liberă (De *breu.* ui*t.,* 5.1 – 3).

Iată, aşadar, adevărata miză a acestei doctrine: libertatea sub absolutismul antonian. Expunerea ei nu e lipsită de consideraţii tactice, ba dimpotrivă; circumstanţele o inspiră: Britannicus a fost eliminat, iar Agrippina a ieşit slăbită din criza produsă în anul 55, Prin urmare, ea aspiră, poate, la reconciliere şi la clemenţă din partea principelui. Şi senatorii, la rândul lor, au motive să spere mai multă îngăduinţă. Tocmai de aceea, Seneca se adresează tuturor: lui Nero, Agrippinei şi senatorilor, pentru ca toţi să accepte termenii contractului. Oricum, e evident că filosoful miza mult pe publicarea acestei lucrări; i! 1.

Pentru a-şi face credibilă doctrina în faţa lui Nero, Seneca recurge la câteva compromisuri, cedând exigenţelor teologiei solare. Limbajul prin care lansează mesajul antonian merge dincolo de stoicism şi se inspiră din acea simbolistică faraonică pe care el o cunoaşte atât de bine. Astfel, atunci când slăveşte în Nero „astrul care se înalţă”, enu face decât să traducă termenul egiptean *khă*, termen care desemna răsăritul soarelui şi ieşirea regelui din Palat... Valuri de lumină te înconjoară şi atrag privirile tuturor înspre tine”, spune, de asemenea, Seneca „adre –, **sându**-se împăratului, cu o formulă, desigur, tot egipteană *i0*.



Lucrurile n-au. stat însă-întotdeauna aşa: înainte de venirea lui Nero la domnie, filosoful **s**-a arătat tot timpul circumspect în ceea ce priveşte doctrina antoniană. Abia mai târziu va adera la ea: odată cu apariţia lucrărilor *Apocolocyntosis* şi *Despre clemenţă*. Aşa cum am subliniat şi mai înainte, operele pe care le-a redactat pe vremea lui Claudiu, în special dialogurile *Despre mânie* şi *Consolaţia către Polybiu*, deşi aveau un anumit caracter politic şi pregăteau teoria despre clemenţă, respingeau totuşi politologia antoniană. Raporturile delicate pe care le avea cu Claudiu îl opreau pe Seneca să se erijeze în îndrumător de conştiinţe, în creator de pareneză politică. Pe vremea aceea se mulţumea doar să-şi murmure opiniile 41. Devenit, însă,

prietenul lui Nero, opreliştile dispar. Mai mult decât atât, îl împinge înainte nevoia de a integra doctrina antoniană în propria sa concepţie politică.

Seneca nu va înceta niciodată să mediteze pe marginea societăţii şi a vieţii politice. Deşi, în ultimele lucrări, nu-şi ascunde dezamăgirea, filosoful caută mereu ceva, caută să desluşească în meandrele gândurilor sale un nou model al raporturilor dintre oameni, un nou tip de societate, alcătuit după preceptele eticii sociale stoice: o nouă morală, care să înlocuiască structurile neumanitare ale trecutului4

Dar i-au fost oare urmate sfaturile? Câteva inscripţii celebrează clemenţa lui Nero (M. Smallwood, nr. 25 şi 392: *ILS*, 5947), o clemenţă pe care, după cum ne informează Suetoniu, principele a afişat-o o vreme – scurtă, e adevărat (*Ner*., 10, 1). În adevăr, dacă a început prin a adopta această strategie, Nero a abandonat-o la scurt timp, după ce-şi va fi rezervat o destul de lungă perioadă de tranziţie. Perioadă în care principele îşi făurea propria doctrină, pornind de la câteva principii pe care le îmbrăţişase odată cu urcarea pe tron. Dându-şi seama că ideile sale nu vor face casă bună cu strategia clemenţei, el a preferat să schimbe şi politica, şi ideologia. Şi astfel s-a închegat propria politologie a lui Nero, în virtutea căreia împăratul putea să dea frâu liber megalomaniei sale şi gustului pentru Orient. Seneca proiecta reînnoirea codului socio-cultural într-un cadru stoic. Nero o doreşte într-un context cu totul diferit, străin de orice morală austeră.

*Inspiraţia politică şi ideologică*

10*

Înţeleptul „ştie să cumpere ceea ce este de vânzare”, spunea Seneca – *scit emere uenalia* (*De const. sap*., 14, 2). Concesiile acestui Machiavelli stoic au fost însă zadarnice. Proiectul său de contract politic nu a rezistat în faţa ambiţiilor principelui. Desigur, Nero va eşua, la rândul lui; dar aceasta este o altă problemă.

NOTE

*1*. Asupra acestui punct, vezi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p, 50 – 54). K. Lpewenstein, op. cit., p. 337 – 345, în special p. 340:

„A new political order was never seriously contested”; E. Wistrand.

op. cit., p. 93 – 94; şi Charles Wirzubski, *Libertas as Political Ideea at Rome, during the Late Republic and Early Principate*, Cambridge, 1950, care, la p. 125, notează: „as regards its motives, this.

chiefly senatorial opposition did not aim at abolishing the Principate and restoring the Republic". Mai târziu, A. Bergener, op. cit., p. 203, avea să dezvăluie motivele care au determinat această situaţie: „Die Struktur des Reiches liess ein Zuriick zur

Republik nicht mehr zu". În această privinţă, nici armata, şi nici noile familii senatoriale nu acceptau ideea unei restaurări a Re publicii.

*2*. Vezi E. Wistrand, op. cit., p. 93, ca şi Eugen Cizek, *Probleme de ideologie politică în Imperiul Roman*, în *Revista de Istorie*, 30.

1977, p. 1489 – 1501. În ceea ce priveşte filosofia politică în perioada de început a Imperiului, vezi Alain Michel, *La philosophie politique a Rome d'Auguste a Marc Aurele*, Paris, 1969, în special p. 8 – 10.

*3*. În ceea ce priveşte dihotomia personajelor la Tacit, *bord* şi *Mali*, vezi J. Lucas, op. cit., p. 4 – 43; 85 – 88 etc. Despre circulaţia ideilor elenistice privind regalitatea în primul secol al erei noastre, vezi E.R. Goodenough, *The Political Philosophy of the Hellenistic Kingship*, în *Yale Classical Studies*, 1.1, 1928, p. 55

şi urm.; M. Rostovzev, *Storia economica* e *sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1933, p. 131; ca şi Traute Adam, *Clementia Principis*. Der *Einfluss* hellenistischer *Fürstenspiegel* auf *den Versuch einer rechtlichen Fundierung des Principats durch Seneca*.

Stuttgart, 1970, p. 12 – 18.

*4*. P. Grimal, op. cit., p. 435. În legătură cu doctrina regelui

Şi a tiranului şi cu dezbaterile pe care aceasta le-a suscitat, vezi

J. BSranger, *R & cherches sur l'aspect idiologique du Principat*, Bale.

1953, p. 153; 218; 220 – 240; G. *Ch*. Picard, op. cit., p. 10 – 11;

— J0 – 274; Jean Gage§, *Les classes sociales dans l'Empire romain*.

Paris, 1964, p. 189 – 202; A. Michel, *ep. -cât*, p. 22 – 63; E. Cizek.

*L époque de Neron*, p. 51 – 55; şi E. Wistrand, op. cit., *p*. 93 – 99.

*5*. Plebea capitalei îl prefera pe Iulius Caesar lui Pompei, pe

gravian lui Antoniu, pe Genrianicus lui Tiberiii. Despre ceea ce anstocraţii numeau nestatornicia populară – *leuitas popularis*

*6*.



*Secvenţă romană* vezi Z. Yavetz, *Plebs and Princeps*, Oxford. 11)

39, p. 10 – 12; 35 90; 111 – 112; 130 – 140

6. P. Grimal, op. cit., p. 436. Vezi. e! e asemenea, E. Wistrand, op. cit., *p. 91* – 101. Acesta din urmă observ;! cât de mult puteau favoriza astrologii şi horoscoapele lor aiuiniiti candidaţi la tronul imperial.

7. În ceea ce priveşte modelul anloiiian şi implicaţiile Lui – teoeraţie şi democraţie regală – vezi Franz cu mont, *Trajan*

*Kosmokrator*? în *Revue des Études Anciennes*, 42.1940. p. 408

şi urm.; G. Gh. Picard. Les *trophi.es romains*. Coinributiona *l'histoire de la religion et de l'art truvmphal de Rome*, Paris – 1957, p. 9 şi 371: ca şi A. Michel, op. cit., p. 77 – 78.

8. În legătură cu doctrin a antoniană în viziunea lui Gaius-Caligula şi a familiei tatălui său. vezi G. Schumann, *Hellentâische und griecfiische Elemente în aer Regieritng Nero*, dizertatie. Leipzig, 1930, p. 2 – 8; Orsolina Montevecchi, *Nerone a una polis e ai*

*C475*, în *Aegyptus*, 50.1970, p. 5 – 33: P. Grimal, op. cit., p. 87; 117;

132. E de la sine înţeles că Germanicus era considerat de Tacit un *bonus*. Dar – da că ar fi devenit îmoărat, fără îndoială că domnia lui i-ar fi decepţionat pe mulţi. În timpul lui Claudiu, Germanicus se bucura încă de un fel de cult, pe care-l evidenţiază, de altfel, mo nedele de care dispunem (*BMC*, *Imp*., I, p. 193. nr. 215).

9. În legătură cu aceasta, vezi G Ch. Picard. Les *trophees romains*, p. 331 – 334; O. Montevecchi, *Nerone a una polis*, p. 15;

P. Grimal, op. cit., p... 94.

10. G. Ch. Picard, în *Les trophees romains*, p. 331 – 337, de monstrează această vigoare a curentului antonian şi teocratic, sub domnia lui Clădi u.

11. Un număr însemnat de monede şi de inscripţii ilustrează politica şi conduita Lui Claudiu. În legătură cu peeasfca. vezi

M. Smallwood, nr. 369 – 383 (administraţie); nr. 32 fJ-348 (drumuri); nr. 44 (pomerium); nr. 43 – 45: *ILS*, 216 – 217 (Britannia);

M. Smallwood, nr. 99 a: *ILS*, 210; *CIL*, VI, 917; 31232; M. Small wood, nr. 98 – 99 b (Messalina şi. copiii). Despre pretinsele defecte ale lui Claudiu, vezi în special SEN., *Apoc., l*, 1 – 2; 3, 1 – 2 etc.

În ceea ce priveşte opera administrativă, domnia şi viaţa lui

Claudiu, se pot consulta Arnaldo Momigliano. L'opera*dell' imperatore*. *Claudio*, Firenze, 1922: Denis van Berchem, *Les* distributions de *ble et d'argent à la* plebe *romaine* sous *l'Empire*.

Genève, 1939. p. 70 – 71: V. Scramuzza, The *Emperor Claudius*. Cambridge Mass., 1940; F. de Martino. op. cit., p. 334 – 336; 376; 424; şi Klaus Philipp Seif. *Die Claudiusbucher în den Annalen des Tacitus*, Mainz. 1973, p. XI; 295 – 297 etc.

12. Despre cariera lui Nero sub domnia lui Claudiu, vezi K. Heinz, op. cit., p. 14 – 17; B.H. Warmington, op. cit., p. 13 – 19; F. Miliar, op. cit., p. 430 – 431; şi G. Fusar Imperatore. op. cit., p. 17 – 19 etc. Importanta adopţiunii a fost subliniată de G. May. Notes complementaires sur les *actea* de *l'empereur Clent* de in *Revue tiistorique de Droit Français et Étranger*, 1944, p. 101 – 1X4, şi de E. Merse, op. cit., p. 177 – 180. V. Scramuzza, op. cit., *p*. 91 – 92, remarcă făptui că nimeni nu l-a obligat pe Câaudi u să-l adopte pe Nero şi că, fără îndoială, împăratul era conştient de ia-o (>Jica ţii] e acestei decizii.

13.
*Inspiraţia politică şi ideologică*
109

13. Versiunea omorului apare la PLIN., *Nat. Hist*., 22, 192; MART., *Epigr*., 1, 20; IUV., *Satir*., 5, 147 – 148; DI0,60, 34.2 – 3; AUR. VICT., *Caes*., 4, 13; şi PS-AUR. VICT., *Epit*, 4, 10. Oscilaţii Între o versiune şi alta se strecoară la IOS., *Bel. lud*., 20, 8, 1: PHILOSTR., Vita *Apoi*, 5, 27; OROS., 7, 6.18. Versiunea oficială este reluată de SEN., *Apoc*, 1 – 2. Problema testamentului lui Claudiu este minuţios examinată de E. Merse, op. cit., p. 186.

14. După cum semnalează O. Montevecchi, *L'ascensa al trono ăi Nerone*, p. 200 – 213. Cât despre venirea la domnie, care avea să urmeze, vezi mai ales L. Lesuisse, *Suetone et Vaspect juridique* de l'avenement *de Neron*, în *Les* Eludes *Classiques*, 29, 1961, p. 389 şi urm.; B.H. Warmington, op. cit., p. 20, şi K.R. Bradley, op. cit., p. 62 – 64 etc.

15. Vezi. de asemenea. *1GRR*, I, 1124; *OGIS*, II. 68B. Se poate consulta şi O. Montevecchi, *L'ascensa al trono di Nerone*, *p*. 208 – 217, şi *Nerone e VEgitio*, în *La Parola del Passato*, 100.

1975 (Neronia, 1974), p. 48 – 58, în acest din urmă articol, autoarea, pornind de la cuvintele *y*, *ăcic* şi *x<xplZ* °în< «analizează legătura dintre împărat şi supuşii săi. Despre modul în care Nero a fost glorificat, vezi, de asemenea., *Nerone a* una *polis*, p. 11 – 12. de aceeaşi autoare.

16. Aceasta este opinia lui G. Ch. Picard, Les *trophees.ro*

*mains*, p. 340, care afirmă că episodul concubinelor lui Nero deghi zate în amazoane (SUET., *Ner.*, 44.1) ar ţine de acea liturghie aulică a regatelor elenistice. Nero, în timp ce-şi pregăteşte expediţia împotriva răsculaţilor din 68. porunceşte să li se taie părui pretinselor sale concubine şi le înarmează, ca pe amazoane, cu securi şi scuturi.

17. Ultima salutaţie imperială datează din anul 66: *ILS*, 23.).

În ceea ce priveşte semnificaţia Coloanei din Mainz, vezi G. Ch.

Picard. *Les trophees romains*, p. 340. Cât despre fascinaţia pe care o exercită asupra lui Nero modelul Lagizilor, vezi G... Schumann.

op. cit., p. 2. Despre rolul virtuţii, vezi A. Garzetti, op. cit., p. 023 – 627.

18. J. Rouge. op. cit., p. 81, nr. 26 e de părere că Ioan

Chrysostomul exagerează. Numele tribului pu? ai; tOa/. a<K;! e/; – *vezi*

O. Montevecchi, *L'ascensa al trono* di *Nerone*, p. 214 – se leagă

mai degrabă de vocaţia maritimă a portului Alexandria. Totuşi, ÎVI – ichel V'Ieslin, *L'homme Romain*, *Des origines au Icr siècle de notre ère*. *Essai d'anthropologie*, Paris, 1978, p, 95; 113; 121. arată că la Roma chiar visul regal era o constantă încă de pe vremea lui Romulus.

19. G. Schumann, op. cit., p. 26 – 31 remarcă faptul că niciun. alt lulio-Claudian nu se bucurase, la Roma, de o asemenea cinstire în timpul vieţii. O inscripţie din Germania Inferioară îl asimilează pe Nero lui Marte: *ILS*; 235: M. Smallwood, nr. 159.

20. Acest simbolism teologic şi teocratic a fost analizat de Jean Beaujeu, *La religion romaine a Vapogee de l'Empire*. Paris. 1955, p. 46 şi urm. Vezi, de asemenea, A. Momigliano, *Nero*, p. 732, în ceea ce priveşte apollinismul şi teocraţia solară, vezi de asemenea G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, *p*. 199 – 233, şi O. Monte

 vecchi, *Nerone e l'Egitto*, *p*. 53 – 58. Despre asimilarea cu Hercule, vezi L. Deubner, *Nero als gefesselter Hercules*, în *Philologus*, 48, 1939 – 1940, p. 232 – 234 şi B.H. Warmington, op. cit., p. 120. Despre Nero ca un nou Dionysos, vezi G. Schumann, op. cit., p. 9, şi A. Momigliano, *Nero*, p. 732 etc. Despre cultul lui Hercule sub domnia lui Nero, vezi G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 215.

21. În legătură cu Nero <xyaG<% Saifiov t?)? t7 ârov; x /v; i; şi cu ori ginea epitetului, vezi O. Montevecchi, *Nerone e l'Egitto*, p. 50 şi

*L'ascensa al trono di Nerone*, p. 203 – 213; ca şi P. Grimal, op. cit., p. 76 şi 161.

22. Unii cercetători s-au lăsat înşelaţi de acest discurs-program. Pe lângă faptul că au afirmat caracterul lui exclusiv augustele, au dat crezare voinţei exprimate de Nero de a-l pune în practică: E. Hohl, op. cit., col. 356; G. Walter, op. cit., p. 60 şi urm.; B.H. Warmington, op. cit., p, 32 – 38. Alţii i-au remarcat totuşi limitele şi au întrezărit aici „o manipulare abilă a principiilor augusteice: Paul Jal, *Images d'Auguste chez Seneque*, în

*Revue des Études Latines*, 35, 1957, p. 242 – 264, în special, p. 253;

şi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 71 – 73. În ceea ce priveşte ve neraţia faţă de August, vezi şi G. Ch. Picard, *Les trophees romains*, p. 341; O. Montevecchi, *Nerone a una polis*, p. 16 – 20 şi

*L'ascensa al trono di Nerone*, *p*. 212; ca şi M. Grant, op. cit., *p*. 168 – 169 şi 232. Pentru monede, vezi *RIC*, I, p. 187 – 191.

23. M.A. Levi, op. cit., *p*. 35 – 37, este de părere că acest concept de *quinquennium* ar deriva dintr-o sursă posterioară epocii lui Traian. O. Murray, *The Quinquennium Neronis and the*

*Stoics*, în *Historia*, 14, 1965, p. 41 – 61, în special p. 56 – 57, crede că ideea unui *quinquennium* i-ar fi aparţinut lui Arulenus Rusticus. Jean Melmoux, *C*; *Helvidius Priscus, disciple et héritier de*

*Thrasea*, în *La* Parola *ael Passato*, 30, 1975 (Neronia, 1974), p. 23 – 40, în special p. 39, demonstrează că oricare dintre stoici, inclusiv Helvidius Priscus, ar fi putut enunţa acest concept.

Despre *quinquennium* şi datele sale exacte, vezi F.A. Lepper.

*Some Reflections on the „Quinquennium Neronis*", în *The Journal of Roman Stuăies*, 47, 1957, p. 95 – 100, şi Brian W. Jones, *Suâtone et Aurelius Victor*, în *La Parola del Passato*, 25, 1970, p. 346

347. Unii cercetători au încercat să plaseze această perioadă către sfârşitul domniei: J.C.C. Anderson, *Trajan on the Quinquennium*

*Neronis*, în *Journal of Roman Studies*, 1, 1913, p. 17.3 şi urm.

J.G.F. Hind, *The Middle Years of Nero's Reign*, în *Historia*, 14.

1965, p. 41 – 61; şi M.K. Thornton, The *Enigma* of *Neronis*

*Quinquennium*, în *Historia*, 22, 1973, p. 570 – 582. În sfârşit, alţi savanţi au combătut cu vehemenţă ideea însăşi a existenţei unui asemenea *quinquennium*: A. Garzetti, op. cit., p. 153 – 154;

P. Petit, op. cit., p. 93 etc.

24. În ceea ce priveşte politica „liberală” a lui Nero în acest *quinquennium*, limitele ei şi măsurile menţionate, vezi

Th. Mommsen, op. cit., II, partea a 2-a, p. 924 – 925; H. Schiller, op. cit., p. 103; A. Momigliano, Nero, p. 706 – 707; E. Hohl, op. cit., col. 356; Luigi Păreţi, Storia *di* Roma *e* del *mondo romano*, Torino, 195 r, IV, p. 042; E. Cizek, *L'époque de Neron*, *p*. 71 – 94; şi M.A. Levi, op. cit., *p*. 109 – 111.

25.



*25*. După părerea lui Emilio Radius, La *vita* di *Nerone*.

Milano, 1963, p. 82, ca şi a lui M. Grant, op. cit., p. 9 şi 40, Nero ar fi dat dovadă de slăbiciune în exercitarea puterii. O opinie contrară însă a fost susţinută de numeroşi istorici moderni, printre care: G. Pugliese Caratelli, *Note su epigrafi rodie dell'età imperiale*, îi l'intestazione *dell'epistola* di *Nerone* ai *Rodii*, în

Studi *di Antichità* Classica *Offerti* a *E*. *Ciaceri*, Roma, 1940, p. 255 şi urm.; A. Garzetti, op. cit. p. 154; 179; 194; 622;

B. H. Warmington, op. cit., *p*. 27 – 28; şi M. Griffin, op. cit., p. 87, care arată că Nero era „a pupil not a puppet”. Despre influenţa consilierilor, vezi DI0,61, 3, 3, iar în epoca noastră, F. Stella

Maranca, *L*. *Anneo Seneca nel Consilium Principis*, în *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei*, seria a 5-a, 32, 1923;

p. 282 şi urm.; W.C. McDermott. *Sextus Afranius Burrus*, în

*Latomus*, 8, 1949, p. 229 – 254; W.H. Alexander, op. cit., p. 300, ca şi F. Giancotti, *ÎI posto della biografia nella problematica senechiana*: *UI*. Seneca *antagonista d'Agrippina*, în *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei*, seria a 8-a, 8, 1953, p. 238 – 262.

*26*. În legătură cu aceste memorii, vezi R. Raffay, *Die Memorien der Kaiserin Agrippina*, Wien, 1884, passim; Henry Bardon.

La littérature *latine inconnue*, Paris, 1952 – 1956, II, p. 172;

E. Cizek, *L'époque de Neron*, *p*. 13 – 14 şi 80, ca şi *L'Apocoloquintose*, *pamphlet de Varistocraţie latine*, în *Acta Antiqua Philippopqlitana*, *Studia Historica et Philologica*, Sofia, 1963, p. 295

303.

*27*. În ceea ce priveşte lupta angajată între cele două clanuri, vezi A. Momigli ano, *Nero*, *p*. 707 – 714; L. Păreţi, op. cit., IV, p. 841; M.A. Levi, op. cit., p. 115 – 117; B.H. Warmington, op. cit., p. 31 şi 43 –

47; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 77 – 117;

K. R. Bradley, op. cit., p. 67 – 69; 111 – 112; 201 – 202; şi M. Grant, op. cit., p. 27 – 47; 60. Despre Suillius, partizanul Agrippinei, vezi P. Grimal, op. cit., *p*. 183 – 186.

*28*. În ceea ce priveşte viaţa lui Seneca, naşterea şi formaţia sa etc, vezi René Waltz, *La vie de Seneque*, Paris, 1909, passim;

Italo Lâna, Ludo *Anneo Seneca*, Torino, 1955, passim; *PIR2*

A 617; ca şi Z. Stewart, op. cit., p. 70 – 83; Jean Melmoux.

*L'action politique de Polybe de 41 a 47 et la puissance des* affranchis sous *le* regne *de Claude*, în *Bulletin* de *l'Association*

*Guillaume Bude*, 1975, p. 393 – 402; M. Griffin, op. cit., p. 23 – 52;

În sfârşit, P. Grimal, op. cit., p. 56 – 97. Pentru Galerius, cf. PIR2.

G 15.

*29*. Analiza conceptului de *eukairia* la Seneca o datorăm lui

P. Grimal, op. cit., *p*. 17; 193; 240 – 243 şi 310 – 311. Nicolae

Mircea Năstase, *Conceptul de libertate la Seneca*, în *Culegere de studii de civilizaţie romană*, Bucureşti, 1979, p. 77 – 93, arată că

*Übertas* este sinonimă, la Seneca, nu numai cu autonomia morală, e> Şi cu clemenţa; ea presupune o judecată corectă asupra oamenilor şi o cunoaştere temeinică a naturii*. În De tranq*. *anim*.

* 1 – 5, dialog scris puţin înainte de înscăunarea lui Nero, filosoful compara demersul înţeleptului cu cel al militarului: dacă

e foftat să dea înapoi, înţeleptul trebuie să facă acest lucru în eplmă ordine, salvâ**ndu-**şi demnitatea. Despre Seneca *amicus*, *vezi* M. Griffin, op. cit., p. 1; 26; 57; 68 – 76.





30. În ceea ce priveşte influenţa morală şi politica exercitată de Seneca, vezi F. Steila Maranca, op. cit., p. 282 – 301; J.A. Crook.

*Consilium Principia*. *Imperial Councils and Consellors from Augustus to Diocletian*, Catribridge, 1955, p. 119 – 125; M. Griffin, op. cit., p. 10; 68 – 88; 128; şi P. Grimal, op. cit., p. 120: 150;

163 – 168; 103 – 186; 208. Despre experienţa mai degrabă admi nistrativă decât militară a lui Burrus, vezi B.H. Warmington, op. cit., p. 72. Vezi. de asemenea, W.C. McDerrmott, op. cit., p. 24.9 – 250, care minimalizează rolul politic al lui Burrus.

31. Impactul şederii în Egipt asupra gândirii lui Seneca a fost analizat **de** Robert Turcan *Seneque et les religions orientales*. Bruxelles,

1967, p. *7 – 8*; 3.9 – 6. }; G. Scarpat, op. cit., p. 93;

și P. Grimal, op. cit., p. 65 – 78; 132; 241.

02. P. Grimal, op. cit., p. 8.: „Este evident faptul că Senaca a fost angajat în realitatea istoriei, că nu a rămas nicio clipă un martor insensibil al evenimentelor, că nu a fost nicidecum un om de școală, ci un om de acțiune”. Vezi, de asemenea, p 10 – 11 24 (5; 442 – 449 etc.

33. Așa cum susține R. Turcan, 073. *cât*, p. 38.

34. Savanții ezită să se pronunțe asupra datei redactării acestui text. K. Barvvick, *Senccas Apocolocyntosis*, *cine zweite Aufgabe des Verfassers*, în *Rheinisches Museum*, 92, 1943, p. 159 – 173, crede chiar că au existat două ediții diferite ale lucrării, una în 54 – 55, alta în *60*. M. Griffin, op. cit., p. 129 – 130 și P. Grimal, op. cit., p. 108 – 110 presupun că lucrarea datează de la sfârșitul lui 54. Cât. despre titlu, i se caută mereu explicații complexe, cu semnificații mistice. Raoul Verdiere, *Notes critiques sur V Apocolocyntosis*, în *Rivista di Studi Classici*, 11, 1963, p. 6 – 10, a ax ătat pe bună dreptate că nu e vorba de altceva decât de preschimbarea în dovleac.

Pentru adevăratele scopuri ale pamfletului, ne putem jreferi la considerațiile lui Konrad Kraft, *Der politische Hintergrund von Senecas Apocolocyntosis*, în *Historia*, 15, 1966, p. 96 – 122, care vede aici un atac împotriva partizanilor lui Britannicus, fa cele ale lui M.A. Levi, op. cit., p. 43 și la cele ale lui E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 80 – 8 fi.

35. După cum remarcă M. Griffin, op. cit., p. 133.

36. În legătură cu diversele tendințe politice care apar în

*Apocolocyntosis*, vezi în special P. Grimal, op. cit., p. 112 – 119.

Cât despre crearea unei noi poezii de curte, vezi G. Mazzoli, op. cit., p. 256.

37. Cu privire la data și structura dialogului, vezi A. Gercke, op. cit., p. 293; Italo Lâna, *L. Anneo Seneca e la posizione degli intellettuali romani di fronte al principato*, Torino, 1964, p. 118

119; P. Grimal, Le *„De clementia”* et *la* royaute *solaire de*

*Neron*, în *Revue des Études Latines*, '49, 1971, p. 205 – 217; *Seneque*, p! 20-j 22; B. Mortureux, *Recherches surle de clementia de*

*Seneque*, Bruxelles. 1973; M. Griffin, op. cit., p. 133 – 136; dar și

T. Adam. op. cit., p. 18 – 88.

*38*. E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 99. Despre concepția lui

Seneca privind regele ideal și absolutismul, vezi, de asemenea.

I. Lâna. *L. Anneo Seneca*, p. 218 – 223; Charles Favez, *Le roi et*

39.

*Inspiraţia politică şi ideologică* tlî *le tyran chez Seneque*, în *Hommages a Leon Herrmann*, Bruxelles, 1960, p. 346 şi urm.; Pierre A'ubenque – Jean-Marie André, *Seneque*, Paris, 1964, p. 19; A. Bergener, op. cit., p. 30 („clementia ist eine selbstant evlegte Kontroile der Macht") şi 212; T. Adam, op. cit., p. 18 – 19, 63 – 82; M. Griffin, op. cit., p. 133 – 169; şi p. Grima], *Seneque*, p. 119 – 131.

39. Cf. A. JVI – iehel, op. cit., p 94: „Sunt în joc politica, des unul Romei şi, la urma urmei, soarta însăşi a lui Seneca".

40. Aşa cum arată P. Grimal, înle de *clementia* et *la royaute solaire*, p. 205 şi urm., şi în *Seneque*, p. 128. Originea

„Divină" a concepţiei senecane privind suveranul este subliniată, pe drept cuvânt, de J. Fears, *Nero as the Viceregent of the Gods în Seneca's De clementia*, în *Hermes*, 103, 1975, p. 486 – 496; *contra*

T. Adam, op. cit., p. 40 – 45; 93 – 100.

41. În ceea ce priveşte caracterul politic al lucrărilor lui

Seneca publicate sub domnia lui Claudiu şi. despre pareneză, vezi

P. Grimal, *Les rapports de Seneque et de l'empereur Claude*, în Comptes Rendus *des Seances de VAcademie* des *Inscriptions et Belles Uitires*, 1973, p. 469 – 478.

42. În legătură cu această problemă, vezi P. Grimal, *Seneque*, p 176-if) 3: 306; 317; şi Paula Bălaşa, *Observaţia socială în*

*De beneficiis*, în *Culegere de studii de civilizaţie romană*, Bucureşti, 1979, p. 7 – 28.

43.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Neroftismul

FARMECUL ORIENTULUI

Neronismul n-ar fi putut exista fără componenta sa italică şi plebeiană. Mai mult, chiar această componentă i-a atras popularitatea pe lângă mulţimile Romei. Aşadar, această monarhie antoniană se dorea totodată o democraţie regală, iar precedentele ei nu lipseau, nici în Italia, nici în lumea greco-orientală. Pentru a înţelege însă ceea ce a reprezentat cu adevărat neronismul, trebuie să ne întoarcem privirea spre Orient: spre miturile, simbolurile şi idealurile lumii elenistice.

Jumătatea orientală a Imperiului exercita, de altminteri, o

puternică atracţie asupra multor romani. Se înţelege, nu era deloc vorba de Grecia clasică. În anii 66 – 67, Nero vizitează Elada, dar nu merge nici la Sparta, nici la Atena, veritabile promontorii ale tradiţiei în ochii „vechilor romani”. N-avem temeiuri să vorbim însă în acest caz de indiferenţa principelui, dimpotrivă: lumea greacă în ansamblul ei îl seduce pe împărat – îl atrage chiar şi Neapole, oraş în care va face mai multe vizite în timpul domniei sale. Viaţa intelectuală pe care o descoperă aici îl fascinează şi, în momentul în care va înfăptui reforma monetară, nu va ezita să stimuleze avântul economic al acestei părţi a Imperiului. Două inscripţii descoperite în Creta depun mărturie în acest sens; mai mult, Nero a



protejat şi a lărgit domeniile cetăţilor greceşti (*ILS*, 8901: M. Smallwood, nr. 335 şi 386)

Dar Orientul elenistic se află cel mai mult în graţiile sale; acest Orient bogat în cultură veche şi cu cetăţi prospere, graţie comerţului cu ţări îndepărtate: un Orient, repetăm, al cărui far este, pentru Nero, Egiptul. La Neapole, de pildă, împăratul primeşte o ambasadă trimisă de cetatea Alexandria (SUET., *Ner*., 20, 5). Numeroase documente depun mărturie despre raporturile strânse care s-au stabilit în această epocă între Muzeul din Alexandria şi curtea imperială. Mai mult, în această ţară cu moravuri şi naturi specifice, în care Nero este iniţiat de Chaeremon şi Seneca, continuă să se păstreze amintirea lui Antoniu şi a lui Germanicus. Oamenii care vin din Egipt se bucură de mare influenţă la curtea lui Nero. Înalţi funcţionari din Alexandria, asemenea lui Norbanus Ptolemeu, fac carieră în administraţie; începând din 63, de pildă, Norbanus se află în fruntea tezaurului imperial. Printre prefecţii-guvernatori ai Egiptului, în afară de Tiberius Claudius Babillus, semnalăm prezenţa lui Tiberius Iulius Alexander, membru al comunităţii iudaice şi nepot al lui Philon – care i-a dedicat două din scrierile sale –, una din figurile de primă mărime ale vieţii culturale din Alexandria, care l-a cunoscut pe Seneca, fiind chiar influenţat de acesta. Tatăl lui Iulius Alexander, fratele lui Philon, Alexander Lysimachus, a fost în Egipt agentul Antoniei, mama lui. Germanicus şi străbunica lui Nero. Antonia, de formaţie elenistică şi iudaică, avea, în adevăr, domenii în Egipt. Cu toate acestea, Tiberius Iulius Alexander a parcurs o carieră dificilă, căci nici comunitatea iudaică, nici cea

grecească din Alexandria nu aveau încredere în el. Pentru a urca treptele carierei administrative, Iulius Alexander a trebuit să abjure religia mozaică şi să se naturalizeze, integrându-se complet lumii spirituale elenistice şi romane. A guvernat Egiptul între 66 şi 70 e.n.

În ierarhia imperială, se află apoi şi alţi greco-orien-tali, mai ales după anul 61. În 62, Câaudius Athenodorus devine prefect al annonei (*CIL*, VI, 8470: *ILS*., 1535), post în care va reveni spre sfârşitul domniei lui Domiţian. Gessius Florus din Clazomene devine, începând din 64, procurator al Iudeii. Numirea sa a fost urmată de o răscoală. Caecina Tuscus, fiul unei liberté greco-orientale şi frate de lapte cu Nero, guvernează Egiptul între 63 şi 65, în

 timp ce Gaius Nymphidius Sabinus, şi el fiu de Liberia de origine orientală, este promovat ca prefect al pretoriului în 65 e.n... La plecarea sa în Grecia, Nero încredinţează întregul control al administraţiei romane nu consiliului imperial, ci unor liberţi greco-orientali, Helius şi Polyclitus (SUET., *Ner*... 23, 2, 2; DI0,63, 12). Să notăm însă că, în timpul domniei sale, lumea greacă n-a fost reprezentată în senat decât de cinci membri. Cu toate acestea, cvasi-totalitatea liberţilor puşi în fruntea birourilor imperiale era de origine greco-orientală şi rari erau senatorii care se puteau lăuda că posedă o putere comparabilă cu aceea pe care o deţineau unii dintre orientali. Greco-orientalii erau, în sfârşit, foarte influenţi în mediile comerţului şi ale industriei.

Această pasiune a împăratului pentru lumea greco-orientală a dat naştere celor mai absurde zvonuri. Astfel, după incendiul Romei, se răspândi zvonul că Nero avea intenţia să răpească Cetăţii Eterne statutul de centru al Imperiului şi să mute capitala în Orient. Şi, după Aureljus Victor, chiar pe temeiul unor asemenea zvonuri ar fi luat Galba hotărârea de a se răscula (*Caes*., 5, 14 – 15). Tot la fel, când, în 68, Nymphidius Sabinus reuşeşte să ridice împotriva împăratului masa pretorienilor, răscoala lui trebuie pusă evident pe seama intenţiei pe care ar fi avut-o Nero de a se retrage în Egipt (PLUT., *Galb*., 2). La rândul lui „Suetoniu afirmă şi el că împăratul dorea să meargă în Orient şi să întemeieze aici un stat nou (Ne*r.,* 40, 3).

Jată aşadar tot atâtea extrapolări abuzive care au totuşi meritul de a pune în lumină orientalismul funciar al lui Nero. Tot pasiunea aceasta, care a dominat practic guvernarea sa, l-a condus la hotărârea

ca, începând din 59, să organizeze jocuri şi spectacole inspirate după modelul elen 2.

JOCURI ŞI SPECTACOLE

Mulţimile romane, se ştie. erau mari amatoare de jocuri de circ. împăraţii, care vedeau în aceasta un mijloc de a-şi spori popularitatea, nu pregetau să organizeze cât mai multe asemenea spectacole şi să asiste la ele. Apariţiile lui Nero în arenă au suscitat întotdeauna entuziasmul mulţimilor de la oraşe. Lui Nero îi plăcea totodată să



participe la pantomine şi să se amestece în atari ocazii în mulţime.

De altfel, aceste spectacole aveau tradiţia lor, italică şi romană. Astfel, în 57, împăratul a organizat mari lupte de gladiatori cu prilejul inaugurării impunătorului amfiteatru de lemn ridicat pe Câmpul lui Marte, lupte la care au luat parte chiar şi senatori şi cavaleri (SUET., *Ner*., *12, 2*). Acestor lupte le-au urmat curse de cai, precum şi o somptuoasă naumahie ce s-a desfăşurat pe un lac artificial, amenajat anume pentru nevoile unei asemenea competiţii, împăratul prefera însă întrecerile atletice, după modelul luptelor greceşti de acest fel. Poate că de aceea, după 57, au avut loc puţine lupte de gladiatori; câteva, de fapt: în 59, & 3 şi 66J. Pentru a-şi impune gusturile, principele a invocat tradiţiile oraşelor greceşti şi chiar italice, făcând apel. chiar la numele lui Apollo; în valea Vaticanului, unde se aflau grădinile sale, el a dispus să se amenajeze, începând din 59 şi poate chiar mai înainte, un stadion pentru cursele de cai, stadion ce avea să devină circul lui Gaius şi al lui Nero. Pe acest stadion conducea singur atelajele, unicii spectatori fiind invitaţii săi personali (TAC*, Inn*., 14, 14, 5 – 8; SUET., Ner., 10, 5; 22, 4). După cum vom vedea, hotărârea aceasta are totuşi legătură cu atitudinea aristocraţiei senatoriale conservatoare şi cu deziluziile politice ale împăratului".

De îndată ce se eliberează de constrângerile impuse de mama sa, Nero organizează pe scară largă acei *ludi*, jocuri, care sunt de data aceasta de inspiraţie elenistică. De tradiţie romană sunt încă jocurile pe care le ordonă în 59, pentru a celebra eternitatea Imperiului. Alături de profesionişti, participă totuşi la ele amatori străluciţi, cavaleri şi senatori, iar cu acelaşi prilej sunt reprezentate şi o serie de piese de teatru (SUET., *Ner*., 11, 4; DI0,61, 17, 2). Tot în 59, Nero îşi taie pentru

prima oară barba şi o depune **într-**o lădiţă specială la picioarele lui Jupiter; el dă cu acest prilej, în incinta domeniilor imperiale, jocuri somptuoase, aşa-numitele Iuvenale (*luuenalia*), care se desfăşoară în valea Vaticanului. A fost invitată la desfăşurarea lor şi o parte din populaţie (TAC, *Ann*., 14, 15; PLIN., *Nat. Hist*, 37, 19; SUET., *Ner*., 11, 1; 12, 3). D. I0,61, 3 9, 1 – 3). Este vorba desigur de jocuri consacrate zeiţei romane a tinereţii (*Iuuentus*), ale căror antecedente romane nu lipseau. Dar chiar şi în cazul acestor jocuri, unde domină teatrul şi muzica, nu lipsesc amatorii;

118

*Secvenţă romană* între ei, înregistrăm cavaleri şi senatori de viţă nobilă, asemenea lui Sura, de pildă, fiu al unui demnitar consular, sau Aelia Catella, binecunoscuta matroană care se urcă pe scenă şi dansează în ciuda celor optzeci de ani ai ei. Or, se ştie că, pentru romani, tradiţia era ca numai profesioniştii – în majoritate, oameni de jos – să participe la aceste jocuri; prezenţa la competiţii a unor amatori din rândurile aristocraţiei era aşadar o inovaţie. La sfârşitul concursurilor, Nero însuşi putea fi văzut pe scenă, cântând la liră. În anii următori ai domniei sale, voinţa lui Nero xde a eleniza spectacolele a devenit o constantă care nu a însemnat totuşi completa abandonare a tradiţiei plebeiene şi italice 4.

Tot în 59, Nero a creat şcoli imperiale în care toţi cei ce doreau să ia parte la concursuri muzicale şi de gimnastică beneficiau de antrenamentul necesar (DI0,61, 19, 2 – 3). împăratul dorea astfel să încurajeze în toate domeniile o largă mişcare de opinie în favoarea spiritului „agonistic”. De altminteri, participarea aristocraţilor la aceste spectacole nu depindea decât de ei înşişi. Dar, dacă ar fi să dăm crezare opiniei lui Tacit, poate că recompensele seducătoare erau cele care influenţau, în parte, decizia de a participa la competiţii (*Ann*., 14, 14, 8 – 9). În acelaşi an 59, Nero întemeiază corpul aşa-numiţilor *Augustiani*, cuprinzâ**ndu-**i pe tinerii pionieri ai noii educaţii – de care vom vorbi mai departe – şi ordonă totodată construirea unui gimnaziu magnific.

În 60, fiind ales consul pentru a patra oară, Nero organizează, începând cu 13 octombrie, jocuri pentru a sărbători încoronarea sa. Acestea au căpătat denumirea de *Neronia* şi erau concursuri cincinale,*certaine n quin-quennale*. De data aceasta, spectacolele nu mai au nici cea mai mică legătură cu obiceiurile romane şi italice. Remarcăm totuşi o singură concesie importantă: jocurile au loc din

cinci în cinci ani, şi nu din patru în patru, cum cerea tradiţia grecească. În plus, laxismul moral care-şi pune amprenta chiar şi pe noile jocuri nu displace prea mult acelei plebe care, prin tradiţie, se lăsa cu uşurinţă sedusă de un anume comportament licenţios.

E vorba aşadar, după cum o spune şi Suetoniu. de un „lucru în întregime nou la Roma”: acest „concurs quinquenal, având după uzanţele greceşti trei tipuri de joc *i* muzical, gimnastic şi hipic” va lua „numele de jocuri nerordene” (SUET., *Ner*., 12, 7; vezi, de asemenea, TAC.



*Ann* „14, 20 – 21 şi DI0,61, 21, 1). În realitate, odată cu ele, vor fi organizate şi competiţii în domeniul poeziei şi al artei oratorice. Juriul este compus nu din specialişti de condiţie modestă, ci din foşti consuli. În afara profesioniştilor, la aceste competiţii participă şi tinerii aristocraţi formaţi în şcolile create în anul precedent. De data aceasta nu se mai înregistrează – cum s-a întâmplat în timpul Iuvenalelor – niciun fel de dezordine; totul se desfăşoară într-un climat de calm perfect. Pe toată durata jocurilor, s-au purtat – pentru a sublinia caracterul lor elenistic – veşminte greceşti, care vor fi abandonate odată cu încheierea spectacolelor.

Nero n-a luat parte la aceste întreceri, dar aceasta nu l-a împiedicat să obţină numeroase premii, inclusiv acela pentru elocinţă. Nepotul lui Seneca, Lucan, a câştigat la concursurile de poezie o coroană pentru că îl slăvise în versuri pe împărat (SUET., *Vita Lucani*, 1, 1).

O mare parte a opiniei publice şi chiar numeroşi aristocraţi s-au raliat spiritului novator care prezida organizarea acestor jocuri. La puţină vreme după aceea, strategia politică şi ideologică a împăratului avea să înregistreze o cotitură decisivă. Neronismul era deja instalat, numele folosit pentru desemnarea acestor întreceri – *Neronia* – fiind el însuşi o mărturie evidentă.

Odată angajat în această nouă cotitură politică, împăratul continuă să încurajeze competiţiile artistice şi sportive. Alte concursuri au fost organizate în 63 şi 64, ca şi o serie de balete greceşti (SUET., *Ner*., 12, 4). În 64, cu prilejul marii sărbători organizate la Neapole din patrii în patru ani, Nero se produce pentru prima oară pe o scenă publică. Până atunci nu o făcuse decât în chip particular, în

spatele zidurilor care-i înconjurau domeniile, în primăvara anului 65, aşadar înaintea datei normale, care era prevăzută pentru luna octombrie, Nero a organizat cea de a doua ediţie a jocurilor quinquenale. Fastul cu totul excepţional al acestei competiţii se explică şi prin aceea că a fost organizată la puţină vreme după reprimarea conjuraţiei lui Piso. Sperând să evite participarea împăratului, senatul i-a decernat dinainte cununile pentru elocinţă şi pentru cântec. Nero le-a refuzat însă şi, însoţit de garda sa de pretorieni, de *Augustiani* şi de favoriţi, se urcă, pentru prima oară, pe scenă, la Roma. Declamă Versuri, cântă la citeră. şi interpretează mai multe roluri

*Viii Secvenţă rumană* în diferite tragedii, conformându-se regulamentului competiţiilor. Consularul” Clavius Rufus făcu pe lângă împăra-tul-actor serviciile de prezentator solemn (TAC, *Arm*., 16.4; SUET., *Ner*., 21).

Propaganda imperială s-a dovedit cu acest prilej mai activă decât oricând. Astfel, provinciali în trecere prin Roma s-au pomenit că li se ofereau locuri în tribune. Oratori şi poeţi l-au glorificat pe împăiat într-o serie întreagă de panegirice. E posibil chiar ca cele două egloge anonime, cunoscute sub numele de *Carmina Einsidlensia*, să dateze din această vreme. S-au emis, atât la Roma e; t şi la Lugdunum (Lyon), monede consacrate special acestei împrejurări. Pe aversul lor este bătută efigia unui Nero încununat de lauri, în timp ce reversul reprezintă o urnă şi o ghirlandă, având drept legendă următoarele: „concurs quinquenal organizat la Roma” – *CER* (*tarnen*) *QVINQ* – *fennale*) ROM (se) *CO* (*nstitiitum*) (*BMC*, *Imp*., I, p. 251, nr. 251: M. Smallwood, nr. 57) r>.

Vizita pe care a făcut-o Tindate la Roma, călătoria împăratului în Grecia şi triumful din 68 au prilejuit spe cracole şi mai somptuoase, la care Nero a participat cu entuziasm; vom avea ocazia să le evocăm în detaliu în altă parte. Să precizăm deocamdată că aceste manifestări sunt deopotrivă relevante pentru ceea ce înţelegem prin neronism. În legătură cu acestea, s-a remarcat de altminteri că Suetoniu a folosit în patru rânduri termenul de *agon*, unul din cuvintele de care – limba latină dispunea pentru a desemna aceste jocuri şi lupte. Or, acest cuvânt este de origine greacă şi Suetoniu nu-l întrebuinţează decât în biografia lui Nero. O atare întâlnire nu este un hazard: o dată mai mult, vocabularul depune mărturie despre inspiraţia greco-orientală a neronismului”.

DOMUS AUREA –”.

Abia în 64, după incendiul Cetăţii Eterne, descoperă romanii noul palat imperial, Casa aurită, care va înlocui de acum încolo vechea „Casă de trecere”, cum se numea reşedinţa anterioară a principelui. Schimbându-şi strategia, Nero trebuia să-şi schimbe şi reşedinţa.

„În vestibulul acesteia, scrie Suetoniu, care ne-a lăsat descrierea care urmează, a fost ridicată o statuie colosală a lui Nero, înaltă de o sută douăzeci de picioare: casa



era atât de vastă, încât adăpostea în voie porticuri mari cu trei rânduri de coloane, lungi de o mie de paşi, un bazin asemănător cu o adevărată mare, înconjurat de edificii ca nişte oraşe şi, pe deasupra, o amplă suprafaţă amenajată în stil ţărănesc pe care puteau fi văzute diverse culturi, viţă de vie, păşuni şi păduri, cu tot soiul de animale domestice şi sălbatice. În restul complexului, totul era acoperit în aur, bătut în pietre preţioase şi în scoici cu perle, plafonul sălilor de masă era făcut din tăblii mobile de fildeş, brăzdate de orificii pentru ca, prin ele, să poată fi răspândite de sus, peste convivi, fie flori, fie parfumuri: încăperea principală era rotundă, astfel că se rotea în permanenţă ziua şi noaptea de jur-împrejur, întocmai ca lumea. În sălile destinate băilor curgeau deopotrivă apă de mare şi apele trase din Albula” (*Ner*., 31.2 – 3; vezi, de asemenea, TAC, *Ann*., 15.42, 1 – 2).

Lucrările gigantice pe care le reclama un asemenea ansamblu arhitectural – întins peste o mare parte a centrului oraşului – au început îndată după incidentul din 64. Ele n-au fost încheiate niciodată. Arhitecţii Seve-rus şi Celer, probabil de origine romană, şi-au folosit aici întreaga imaginaţie şi au apelat la toate resursele pe care le oferea tehnologia epocii; de altminteri, ei erau secondaţi de numeroşi tehnicieni extrem de ingenioşi. Armonia clasică a fost înlocuită de linia curbă, în unghiuri. Frescele graţioase care acopereau pereţii construcţiilor au fost executate sub conducerea unui pictor de mare talent, celebrul Fabullus sau Famullus. Nu e exclus de altfel ca la executarea frescelor să fi participat şi alt pictor. Minunile evocate de Sr. etoniu nu lasă nicio îndoială asupra ingeniozităţii de care au dat dovadă constructorii: mecanisme complexe, structuri inedite – ca, de pildă, bolta în formă de dom –, materiale necunoscute – ca acea specie de beton compozit cimentat, graţie unui mortar indestructibil, utilizat

pentru paramentul molonilor sau al cărămizilor; într-un cuvânt, această realizare a fost o adevărată sfidare la adresa naturii.

Acest complex arhitectural reprezenta o unitate topografică autonomă în interiorul unei Rome aflate ea însăși într-o transformare totală. Au fost înglobate în ea Palatinul, o-parte din Esquilin și din Caelius, ca și valea ce separa cele trei coline și unde avea să se înalțe mai târziu amfiteatrul Flavienilor, celebrul Coloseu. Suprafața totală a acestui ansamblu era de trei ori mai mare decât cea a



grădinilor Vaticanului și „a bazilicii Sf. Petru. Un lux în întregime urban și o natură campestră își dădeau armonios mâna. Construcția își datorează numele de *domus aurea* faptului că, la ridicarea ei, s-a folosit mult prețiosul metal, dar și majestății pe care o degaja în genere spectacolul acestui palat-paradis. Granițele domeniului urmau îndeaproape pantele colinelor, formând un fel de bazin natural al cărui centru era acel mare lac menționat de Suetoniu. E sigur că pe acest spațiu se ridică azi Colo-seul. Între numeroasele construcții descrise de Suetoniu, se detașează edificiul central. Această vastă clădire, palatul propriu-zis, ca și celelalte de altfel, nu avea, desigur, aspectul tern din zilele noastre. În adevăr, la o jumătate de veac de la moartea lui Nero, deschiderile au fost blocate, lipsind astfel de aer și de soare cele două aripi cu trei etaje, curțile interioare, camerele și faimoasele sufragerii pe care le cuprindea edificiul.

*Rotunda*, sala principală de care vorbește Suetoniu, nu s-a conservat; ca atare, nu știm precis care era mecanismul hidraulic ce asigura rotirea domului. Seneca însuși menționează, la rândul lui, existența în acea epocă a unor plafoane mobile (*Ep*., 90, 15). Băile și vestibulul, curtea mare cu coloane impresionau de fiecare dată vizitatorii. Statuiacolosală care se înălța aici, îndreptată cu fața spre For (cf. PLIN., *Nat. Hist.*, 34, 45 – 46) îl repfe-genta, cum am spus mai sus, pe Nero; mai târziu, Vespasian avea să-l înlocuiască pe Fostul împărat cu o statuie a Soarelui. Pretutindeni, se aflau sculpturi, toate datorate unor artiști celebri; între acestea unele aparțineau lui Praxitele. Frescele lui Fabullus dădeau clădirilor culori vii și luminoase: s-a remarcat astfel că, în Casa aurită, predomina albul, în timp ce la Pompei roșul le întrecea pe toate celelalte. Peisaje, personaje, animale, trofee și scene mitologice animau aceste vaste suprafețe pictate în linii precise. Aurul, pietrele prețioase, diversele

tipuri de marmoră şi mozaicurile dădeau edificiului o strălucire orbitoare.

Simbolistica acestui ansamblu ne apare mult mai simplă decât **s-**a vrut adesea în gândirea unor cercetători moderni; în acest sens, criticile al căror obiect au fost analizele lui H.P. L'Orange nu ni.se par deloc justificate. H.P. L'Orange a subliniat pe drept simbolismul religios, dacă nu chiar politic, care a prezidat la concepţia Casei aurite, ca şi influenţa orientală şi elenistică pe care o **de** *Neronismul*

133

tectăm aici. Palatul a fost conceput ca o reşedinţă sacră. El este traducerea, în termeni arhitecturali, a unei apoteoze imposibile, fiindcă, după cum se ştie, Nero nu putea Ei proclamat zeu la Roma. Astfel, *rotunda*, faimoasa sufragerie principală, era de fapt un fel de planetariu ilustrând tema unui Nero *cosmocrâtor*.

Înălţat spre gloria împăratului, glorie pe care vizita lui Tindate al Armeniei nu face decât **s-**o consolideze, acest complex se înscrie **într-**o tradiţie romană: aceea a reşedinţelor aristocratice ale epocii de declin a Republicii. Dar Casa aurită se inspiră mai ales din construcţia marilor palate şi parcuri ale monarhilor elenistici, precum şi din „paradisurile" **–** *parâdeisoi* **–** ale regilor iranieni. Influenţa părţilor ni se pare incontestabilă, cu atât mai mult cu cât aceasta este epoca în care Nero se reconciliază cu dinastia Arsacizilor, a căror religie şi ale căror concepţii politice împăratul roman le admira.

„O să încep în sfârşit să trăiesc şi eu ca un om" exclamă Nero în momentul inaugurării palatului (SUET., *Ner*., 31, 4). Un om pe care Colosul îl reprezintă sub trăsăturile lui Helios, un om destinat divinizării astrale, aflat în posesia *carismei* supreme. Iată**-**l acum stăpân peste un palat demn de soarele egiptenilor şi de zeul Mithra al părţilor. Opoziţia senatorială a detestat „acest palat odios ridicat prin despuierea cetăţenilor" (TAC, *Ann*., 15, 52, 2).

Din acest palat, din acest parc, din aceste grădini, din aceste chioşcuri, din aceste pavilioane şi coloane care evocă „paradisurile" suveranilor iranieni şi seraiul oriental, moştenitoare, la râ**ndu-**le **–** ca şi palatele chinezeşti **–** ale marilor construcţii partice şi babiloniene, ce va mai rămâne după Nero? Ce a mai rămas din acest simbol al doctrinei antoniene, ridicat spre slava unui *neos Helios* **–** a „noului soare?"

Doar Otho, la drept vorbind, a mai făcut efortul de a continua

construcţia acestui parc-palat-paradis. Succesorii lui n-au făcut însă la fel. Vespasian a dat o parte din parc în folosinţă publică. Flavienii au construit Coloseul în locul în care, mai înainte, fusese deplasat Colosul şi unde se afla marele lac. Pe teritoriul complexului arhitectural, Titus a construit terme. Traian a ordonat să se astupe deschiderile clădirilor neroniene şi a ridicat, te rândui, terme şi alte clădiri în jurul acestora. Totuşi, „i interiorul „teatrului maritim" al palatului lui Hadrian



(*uilla Hadriana*), se afla o sală ciudată, cu o cupolă în umbrelă, care se apropia ca „stil de salonul cu dom turnant din Casa aurită.

Această filiaţie nu ne apare deloc întâmplătoare. Casa aurită inaugurează, după opinia noastră, un proces în cadrul căruia *uilla Hadriana* constituie punctul final: trecerea de la mentalitatea care caracteriza vechea cetate romană la codul socio-cultural al unui imperiu cu vocaţie universală. Altfel spus, acesta este chiar procesul de trecere de la *ciuitas* la *anticiuitas*. Cele două complexe arhitecturale – «al lui Nero şi al lui Hadrian – au de altfel o componentă orientalizantă. După credinţa inspiratorului său. neronismul trebuia să umple golul ivit ca urmare a crizei prin care trecea vechea lume caracterizată de *ciuitas*. În privinţa umplerii acestui gol, împăratul se înşela însă. Dar din eroarea sa a luat naştere această uluitoare realizare care a fost palatul Soarelui, Casa aurită.

COTITURA *O*

Construcţia palatului-paradis **s**-a ridicat la un preţ exorbitant. Numeroase sculpturi şi opere de artă ce şi-au găsit aici adăpost veneau de fapt din temple şi din cetăţi ale Eladei şi Orientului, care au fost expropriate cu forţa. Chiar mai înainte de incendiul Romei, Nero îl însărcinase pe Acratus, un libert imperial, să-i alcătuiască o colecţie de artă vrednică de măreţia sa... După incendiu, agenţii împăratului parcurseră Ahaia şi Asia, confiscând tot ce ar fi putut să placă principelui. Delphi, Olympia, Atena, Thespiae, Pergamul fură astfel deposedate de o parte din patrimoniul lor artistic. Tot din Grecia au fost aduse capodoperele lui Praxitele care urmau să decoreze Casa aurită. Printre oamenii de curte, agenţi ai săi, pe care Nero îi folosea în scopul constituirii colecţiei, citām pe filosoful stoic Secundus Carrinas, pe Calviá Crispinilla, pe Vatinius şi pe Aegialus (PLIN., *Nat. Hist.*, 1*3, 14; TAC, *Ann.*, 14, 45, 2 – 4; 16, 23; SUET... *Ner.*, 37, 7; PAUSANIAS, 6,

25; 9, 27, 3).10, 7, 1). Chiar la Roma, împăratul nu şovăie să comande topirea unor statui de aur şi argint, inclusiv cele ale penaţilor, pentru a-şi procura sumele necesare 8.

Niciodată funcţionarii imperiali nu s-ar fi dedat la asemenea exacţiuni înaintea acestei mari cotituri a politi-*Neronismul*

125

cu neroniene pe care am evocat-o mai sus. Pentru a ne convinge de importanţa mutaţiei care s-a produs, putem să examinăm lista consulilor epocii. Descoperim astfel că, dacă mai înainte de 61, aceşti magistraţi sunt, în cea mai mare parte, recrutaţi dintre vechile familii romane sau din rândul senatorilor cunoscuţi pentru convingerile lor tradiţionaliste – asemenea lui Thrasea, consul în 56 –, începând cu anul 61, succesorii lor aparţin unor categorii mult diferite, fiind tehnicieni sau militari. De abia în 64 şi în 65 îi vom revedea pe cei dintâi având iarăşi acces la magistratura romană cea mai respectabilă. Alt simptom al acestei mutaţii este chiar numărul consulilor. După 61, acesta tinde să scadă, reducândindu-se totodată efectivul viitorilor foşti consuli. O diminuare care, se ştie, a fost dintotdeauna semnul unei deteriorări a relaţiilor dintre împărat şi senat.

Care sunt aşadar noii oameni plasaţi în funcţii înalte? Dacă unii sunt pur şi simplu delatori, asemenea lui Eprius Marcellus, se află printre ei şi generali loiali ca Verginius Rufus, atât de reprezentativ pentru noua generaţie de senatori, Caesennius Petus, nefericitul comandant al ofensivei romane din Armenia, Suetonius Paulinus, Lici-îius Mucianus şi Petronius Turpilianus, militar cunoscut pentru fidelitatea faţă de Nero, şi, poate, Marcus Ulpius Traianus. tatăl viitorului împărat Traian. Mai putem adăuga şi unele personaje extrem de influente la curte: Petroniu (Niger), un intelectual, precum şi un filosof amator ca Luccius Telesinus, sau Silius Italicus, amândoi oameni de litere şi neronieni necondiţionaţi.

Deşi unul dintre ei, Ulpius Traianus, este provincial – provenind din vestul Imperiului – aceşti oameni sunt, în cea mai mare parte, italici de obârşie modestă. Unii sunt originari chiar din Gallia Cisalpină – asemenea acelui Galerius Trachalus, foarte ataşat împăratului (*CIL*, V, 5812) – o Gallie Cisalpină în plin avânt economic, pepinieră de militari şi funcţionari de talent. Să nu uităm că Nero nu putea să aranjeze accesul la putere al greco-orientalilor în magistraturi senatoriale sau în posturi de mare răspundere în aparatul tradiţional decât cu mari

dificultăţi: ignorarea expresă a mentalităţii romane ar fi fost prea gravă9.

Dacă, în 61, a fost făcută veritabila cotitură a politicii neroniene, mutaţia a cărei expresie este această cotitură fiu **s-**a petrecut brusc. Ar fi deci zadarnic să împărţim

12 e *Secvenţă romană* domnia lui Nero în două perioade, independente una de alta şi opuse total între ele 10. Nero a crezut întotdeauna în vocaţia sa de monarh antonian, ca şi în necesitatea *de* a-şi spori autoritatea de suveran. Şi a acţionat întotdeauna în consecinţă. Aceste tendinţe nu vor face decât să se accentueze după cotitura din 61. O cotitură a cărei semnificaţie a fost exagerată de izvoarele literare antice, dar care nu a fost mai puţin reală.

ALTERNATIVA IMPOSIBILA

Această cotitură era inevitabilă. Despotul antic spera mai întâi să-şi ralieze opinia publică şi să opereze o vastă unitate de tendinţe şi forţe politice diferite, chiar divergente. Dar el voia, de asemenea, să-şi consolideze puterea şi să impună ideologia pe care aceasta o exprima. Era clipa în care se izbea de o opoziţie inevitabila. Fidel logicii sale, Nero nu putea decât să-şi înăsprească poziţia şi să ia măsuri represive.

Aceasta este experienţa pe care o trăieşte Nero, aceeaşi pe care Gaius-Caligula o trăise înaintea lui şi pe care Domiţian avea să o trăiască după el. Seneca miza pe unitatea romanilor, A şi depus, de altminteri, mari eforturi în acest scop. De fapt, se îndrepta spre un impas: nu putea să reconcilieze ireconciliabilul. Pentru a reuşi, ar fi trebuit ca Nero să se menţină în cadrele antoniene ale exerciţiului puterii – şi numai în cadrele acestea – sau ca aristocraţia senatorială să accepte să fie un instrument docil al absolutismului. Aceasta era însă o alternativă imposibilă: împăratul, nu se mulţumea deloc cu un despotism filosofic, ci dorea o autocraţie potenţată, pe măsura megalomaniei sale. Cât despre senatori, e de la sine înţeles că nu acceptau să fie reduşi la condiţia de slujitori de elită, în serviciul unui monarh oriental.

Din**tr-**o astfel de contradicţie derivă, fără îndoială, neronismul. Curentul senatorial nu putea să-i fie decât ostil. Coliziunea părea astfel ineluctabilă. Nero nu avea de ales: trebuia să-şi revizuiască strategia şi tactica. Compromisul, atât de râvnit de un Seneca – menajarea senatorilor şi cavalerilor bogaţi, prezervarea poziţiilor economice şi a privilegiilor de care aceştia se bucurau, respectarea sensibilităţii lor –

acest compromis, Nero

este nevoit să-l arunce peste bord. Şi, odată cu el, *clementia* suveranului-filosof.

Când nu o exclud dintru început, pretextând că sursele antice au creat o ficţiune acolo unde nu e, de fapt, decât o exagerare, istoricii moderni datează diferit această cotitură: în 55, odată cu moartea lui Britannicus; în 58, în urma eşecului reformei fiscale; cel mai adesea în 62, în momentul morţii lui Burrus; uneori în 64, legând evenimentul de intensificarea propagandei agonistice; sau chiar în 65, după represiunea conjuraţiei lui Piso”. Aceste momente constituie, fără îndoială, etape importante ale domniei lui Nero. Nu e mai puţin adevărat că, în ceea ce ne priveşte, anul 61 ni se pare a fi cel care marchează veritabila răsturnare a lucrurilor.

## PROIECTUL DE REFORMA FISCALA

În 57, ca şi la începutul lui 58, în senat nu domneşte un climat bun. Dezbaterile care au loc în Curie produc magistraţilor o stare de apatie. Thrasea însuşi, şeful grupării tradiţionaliştilor, este contestat. Câţiva senatori îi reproşează, în adevăr, faptul că **s**-a opus acelui senatus-consultum care ar fi permis oraşului Syracusa să se prezinte la jocuri cu mai mulţi gladiatori decât îi era permis până atunci (TAC, *Ann*., 13, 49, 1 – 5). Desigur, în spatele acestor critici trebuie să descifrăm iritarea partizanilor, Agrippinei şi reacţiile de reprobare ale ultratradiţionaliştilor faţă de uşurinţa cu care Nero îşi impune principiile de guvernare antoniană. În ciudă faptulai că Thrasea se apără, argumentând că nu trebuie neglijată nicio problemă, nemulţumirea persistă.

Puţin câte puţin, înăsprirea se accentuează. Mai întâi se remarcă votul unui senatus-consultum care sporeşte pedepsele aplicate oricărui sclav dovedit a fi ucigaşul stăpânului său (TAC, *Ann*., 13, 32, 1). Urmează apoi tentativa de eliminare a Pomponiei Graecina, acuzată de „superstiţie străină”, apoi a lui Eprius Marcellus, un Prieten al împăratului, care va deveni mai târziu delator. Cele două manevre eşuează, dar Cossutianus Capito, urmărit de cilicieni, este inculpat şi condamnat în virtutea legii asupra concusiunii (TAC, *Ann*., 13, 32 – 33). Acestea sunt tot atâtea conflicte sporadice care anunţă, de fapt, un

*Secvenţă romană* altul, cu adevărat important: senatorii află de proiectul de reformă fiscală.

La urma urmelor, în ce constă acest proiect? Dacă Suetoniu nu face în acest caz decât o succintă aluzie, mulţumi**ndu-**se să indice că Nero a suprimat sau diminuat impozitele indirecte cele mai grele (*Ner*., 10, 2), Tacit, în schimb, se arată, cum vom vedea, mai informat şi mai locvace (*Ann*., 13, 50 – 51). Abia la Cassius Dio aflăm în fine **–** în acel compendiu bizantin, singurul de care dispunem **–** un ecou al raţiunilor de a fi ale acestui proiect. După autorul grec, Nero se lovea de greutăţi financiare. Generozităţile lui costă mult, fiscul imperial este în suferinţă (DI0,61, 4, 5). În rândul acestor generozităţi se află îndeosebi congiariile, distribuirile de grâu, acele subvenţii, pe care Nero le acordă cu dărnicie, ca şi construcţia amfiteatrului din Câmpul lui Marte. E vorba apoi şi de alte măsuri care dereglează anumite mecanisme economice, precum decizia de a transfera de la cumpărător la vânzător impozitul perceput pe vânzarea sclavilor, decizie care are drept urmări ridicarea preţurilor, slăbirea comerţului şi, odată cu aceasta, amputarea veniturilor statului. În sfârşit, războiul din Orient este, şi el, destul de costisitor, ca şi multiplele şi grandioasele proiecte care dau târcoale închipuirii principelui. Pe scurt, Nero are nevoie de bani.

Asupra acestui punct, să ascultăm acum ce ne spune Tacit: „În acelaşi an [53], în urma cererilor repetate ale poporului, care se plângea de excesele publicanilor, Nero **s-**a întrebat chiar dacă n**-**ar trebui să desfiinţeze toate taxele pentru a. face astfel speţei umane cel mai magnific dintre daruri. Dar acest elan, care n**-**a încetat să fie mai întâi elogiat pentru generozitatea sa, a fost stăvilit de către senat, care i**-**a înfăţişat lui Nero destrămarea Imperiului în cazul în care ar scădea veniturile care constituiau chiar pârghiile de susţinere a statului; în adevăr, suprimarea vămilor ar fi condus în mod necesar la cererea abolirii impozitelor directe” (*Ann*., 13, 50, 1 – 2). Să precizămcă, în realitate, statul nu percepea aceste taxe vamale interioare direct de la locuitorii Imperiului, prin intermediul funcţionarilor, ci „închiria” perceperea impozitelor indirecte publicanilor, cavaleri specialzaţii arendaşi ele impozite.

Tacit atribuie deci acestui proiect raţiuni umanitare. Dar nu este decât o faţadă frumoasă, rod al unei propa

1

1

*Neronismul*

12 b gânde iscusite. Scopul urmărit de Nero este în realitate cu totul altul. După părerea noastră, împăratul voia să profite de exacţiunile publicanilor pentru a suprima impozitele indirecte – *uectigalia* – şi a le înlocui prin impozite directe – cetăţenii romani din Italia nu le plăteau deloc – şi care puteau procura astfel fiscului venituri foarte substanţiale. De aici, insistenţa iritată cu care senatorii subliniază necesitatea abolirii tuturor impozitelor directe, care până atunci grevau doar provinciile, în cazul în care s-ar fi suprimat *uectigalia*. Ei văd unde vrea să ajungă Nero. De aceea i-o şi iau înainte; introducerea impozitelor directe în Italia este pentru ei inacceptabilă 12.

Dincolo de faptul că impozitele indirecte luau calea diferitelor casierii: cea a senatului – *aerarium* –, cea a trezoreriei militare – *aerarium militare* – şi cea a fiscului. – singura, se pare, care ar fi beneficiat de pe urma noilor impozite directe – proiectul avea şi alte consecinţe. În adevăr, odată suprimată arendarea redevenţelor, grâul şi produsele alimentare importate din provincii ar fi devenit mai puţin scumpe şi, ţinând seama şi de rolul concurenţei, proprietarii italici, mici sau mari, ar fi fost constrânşi să scadă propriile lor preţuri. Societăţile publicanilor ar fi fost şi ele atinse, mai ales că erau deja nemulţumite, văzând cum încasarea taxelor trece puţin câte puţin în mâinile funcţionarilor imperiali; şi, odată cu ele, ar fi fost loviţi nu numai anumiţi senatori care le finanţau şi care trăgeau profituri de pe urma lor, dar şi alte pături sociale intermediare.

Aplicarea unei asemenea reforme ar fi favorizat deci mai ales administraţia imperială şi ar fi determinat o mişcare de descentralizare economică. Desigur, comerţul ar fi profitat de pe urma acestor lucruri. Dar, dintr-un punct de vedere social, cea care ar fi câştigat ar fi fost mai ales plebea de la oraşe. E în afara oricărei îndoieli că Nero a văzut totodată în reformă un mijloc de a consolida baza populară a regimului săuia.

Discutat probabil timp îndelungat în anturajul principelui, proiectul acestei reforme este definitivat abia în 57, pentru ca în 58 să fie prezentat senatului. Nero ţine mult la el. Din această pricină împăratul a fost consul pe toată durata anului 57. El se află încă în funcţie în 23 decembrie 57 şi de-a lungul primelor patru luni ale anului

58 u, dând astfel de înţeles senatului că voinţa sa este de a-şi duce proiectul până la capăt.

Dar, abia cunoscut, proiectul produce nemulţumire generală. Simţindu-se susţinut, senatul îl respinge, însoţind gestul de toate precauţiile şi condescendenţa necesară faţă de împărat. Nero nu se lasă însă amăgit. Dă înapoi şi renunţă la proiect, mulţumindu-se să ia, prin edicte, câteva măsuri compensatorii; astfel, de acum încolo, textele contractelor încheiate cu publicanii vor fi făcute publice şi afişate; activitatea lor va fi, deci, controlată cu stricteţe. Unele scutiri de impozite sunt acordate soldaţilor, este diminuat nivelul anumitor *portoria* – taxe vamale –, iar vaselor de comerţ care transportă grâu pentru Italia li se acofilă o serie de facilităţi importante (TAC, *Ann*., 13, 51). Mai târziu, în 62, se va constitui o comisie formată din trei senatori, însărcinaţi să supravegheze arendarea impozitelor indirecte. Dar ansamblul reformei a trebuit să fie abandonat.

Propunând acest proiect, Nero nu voia să lovească pe nimeni în mod special. El dorea numai să-şi asigure disponibilitatea financiară de care avea nevoie, să stimuleze comerţul, mai ales cu Orientul, să favorizeze plebea urbană printr-o scădere a preţurilor, în sfârşit, să pună capăt manevrelor nepopulare ale publicanilor. Şi voia să realizeze toate acestea cu sprijinul unei aristocraţii senatoriale, conservatoare pe care o considera ca şi câştigată de partea sa, datorită politicii Contractuale inspirate de Seneca. Dar constată destul de repede că aceste speranţe erau deşarte. Se înşelase: senatul nu-l urma. Din acest moment, ce rost mai are concordia, când partenerii se răscoală de îndată ce interesele le sunt compromise? Pe scurt, în 58, Nero devine furios pe senatori.

Chiar înainte de respingerea proiectului şi când decizia Curiei părea previzibilă, Nero se consolează în braţele frumoasei Poppeea şi-l îndepărtează din Roma pe soţul acesteia, Otho… numindu-l guvernator al Lusitaniei. De asemenea, îl relegă la Marsilia pe Faustus Cornelius Sulla (TAC, *Ann*., 13, 46 – 47). Odată cu eşecul, iritarea lui continuă să crească. Se spune că atunci au izbucnit incendii în Germania; se povesteşte că smochinul Ruminal. arborele din *comitium*, a suferit stranii metamorfoze; şi se crede că din aceste minuni trebuie desprinse prevestiri rele privind mânia principelui (TAC, *Ann*., 13, *57

– 58).

Dar, dincolo de reacţiile vii şi de zvonurile care aleargă pretutindeni, un lucru rămâne sigur: acest eşec îl întăreşte pe Nero în convingerea că trebuie să-şi schimbe strategia.

*Neronismul*

Câteva semne prefaţează această schimbare: de pildă, hotărârea de a se produce ca artist – chiar în ciuda părerii consilierilor săi – în valea Vaticanului. Aceasta s-a petrecut la începutul lui 59, dacă nu chiar spre sfârşitul lui 58

SENECA, ÎNTRE CIOCAN ŞI NICOVALA

Înainte chiar ca dezbaterile asupra reformei fiscale să se încheie şi pentru că dorea să facă presiuni asupra Curiei, împăratul îl lovi, exilându-l, pe Suillius, unul dintre cei mai importanţi senatori claudieni şi partizani ai Agrippinei, care era şi el adversar al abolirii impozitelor indirecte. Se constatase atunci că numeroasele critici ale lui Suillius la adresa lui Seneca stârneau ecoul favorabil al multor senatori. I se reproşa filosofului că sprijină proiectul de reformă. Nu credem, totuşi, că Seneca stă la originea acestui proiect, căci el cunoştea prea bine mentalitatea senatorială. În schimb, probabil că l-a sprijinit în consiliul imperial – unde nu lipseau unele opinii divergente – şi. că el e cel care i-a furnizat justificarea ideologică. E sigur, totodată, că Seneca se află la originea edictului care limita abuzurile publicanilor. Exemplul lui Cato şi îngrijorarea provincialilor, care sufereau adesea de pe urma abuzurilor comise de publicani, nu puteau decât să-l incite la aşa ceva 15.

Seneca se simte totuşi obligat să se apere. În fond, ceea ce-i reproşează senatorii este mai ales averea, atât de repede dobândită, ca şi sinuozităţile şi concesiile sale. Nero însuşi nu e insensibil la aceste critici; deocamdată, decis să schimbe tactica politică şi să abandoneze pentru multă vreme *clementia*, principele este contrariat de neputinţa consilierului său de a ţine în frâu senatul. Seneca este deci de două ori obligat să se apere şi să se justifice: pe plan personal şi pe plan politic; faţă de senatori, dar şi faţă de Nero.

Iată şi motivul pentru care, în 58, scrie *De uita beata* – „Despre viaţa fericită”. Şi în noul dialog hotărăşte să i se adreseze fratelui său, devenit Gallio prin adopţiune. În plin impas, nu-şi mai întoarce privirea spre un prieten, ci spre ruda cea mai apropiată, care valorează cel mai mult în ochii săi, o rudă pe care atacurile al căror obiect era o

alarmează, desigur. De obicei, deşti

 natarul dialogurilor senecane este fictiv; dar de data aceasta miza este gravă şi artificiul nu-şi mai are locul.

După o analiză teoretică a ideii de fericire, Seneca îşi propune să riposteze celor ce îi acuză pe filosofi şi pe înţelepţi că nu trăiesc după propriile lor precepte. Tonul e violent. Nu propria sa poziţie o apără, el, ci actele filosofilor în general. Cel puţin aşa afirmă Seneca. Averea poate fi dobândită pe căi oneste; mai mult, ea este un teren excelent pentru deprinderea virtuţii şi pentru consolidarea ei. Polemica, o simţim, nu este retorică decât în aparenţă. Seneca nu-şi menajează vocabularul – de fapt, invectivele – împotriva indivizilor mizerabili, demni de spânzurătoare, care latră la filosofie ca nişte câini.

Dar nu va reuşi nimic; cauza lui e pierdută. În senat, însuşi Thrasea va trece la o opoziţie tăcută, punctată din când în când de câteva manifestări spectaculoase de dezaprobare. Cât despre Nero, acesta îşi elimină mama şi organizează, în 59 şi 60, noi jocuri. La curte, se adună poeţii, filosofii şi mai ales acei propagandişti culturali, aşa-numiţii *Augustiani*, veritabilă Academie neroniană, după expresia lui Gilbert-Charles Picard 16. Totul este pregătit pentru marea cotitură.

STRATEGIA ÎNĂSPRIRII: O NOUĂ DIRECŢIE

Până atunci, după cum am văzut, *clementia* fusese ţinută la mare stimă. Propaganda senatorială o va mai invoca din când în când, dar de acum înainte ea aparţine trecutului. Acum, doar *seueritas* – severitatea – va mai avea trecere în ochii principelui. A venit vremea ei. Nero vrea să accelereze transformarea principatului în monarhie elenistică. Romanii nu l-au urmat însă. Pentru ei va urma subjugarea, apoi reprimarea. Rude îndepărtate, candidaţi potenţiali la tron, senatori conservatori, opozanţi reali sau virtuali – împăratul îi va lovi pe toţi şi pretutindeni unde simte primejdia. Asasinatele se succed, se complotează împotriva vieţii principelui; dar aceasta nu va face decât. să sporească represiunea. De fapt, urmează escaladarea violenţei.

Să precizăm însă că această „precipitare” politică nu a avut numai cauze interne. Roma întâmpină dificultăţi în Orient şi răscoala care a izbucnit în Britannia, în 60.

repede amploare. Desigur, şi situaţia aceasta îl **deter**îină pe Nero să acţioneze.

Anul 61 a marcat, după cum am văzut, o modificare 3 tărâtă a modului de recrutare a consulilor. Tot acum schimbă şi iconografia monetară. Înainte de 61, ea se vădeşte încă a fi rezultatul unei propagande în ultimă instanţă tradiţionaliste; pe aversul monedelor este, în

general, bătută efigia unui Nero cu capul gol, însoţit de titlurile sale; pe reversul monedelor însă, apare cununa civică, distincţie pe care numai senatul este îndrituit să o decerneze. Se subliniază în acest mod autoritatea senatorilor, colaborarea principelui cu Curia, ca şi aşa-numita *ciuilitas*, calitatea lui de cetăţean. Or, cu începere din 61, cununa civică dispare. Ea este înlocuită de figuri alegorice precum cele ale virtuţii şi Romei sau a zeiţei Ceres. Titlurile imperiale sunt prezentate cu mai puţină austeritate. Pe scurt, absolutismul se consolidează, iar iconografia monedelor este datoare să îl exprime 17.

Tot în 61, Nero trece la o nouă etapă a acţiunii sale de reformă culturală şi educativă. În acelaşi an, cum precizează Tacit, dispune construirea unui gimnaziu şi furnizează – gratuitate pur grecească – uleiul necesar cavalerilor şi senatorilor (*Ann*., 14, 47, 4). În zonele şi oraşele greceşti din Egipt, populaţia este reorganizată: divizată în unităţi noi, aceasta primeşte nume referitoare la dinastia imperială, nume care au totodată o semnificaţie cvasi-religioasă. Elocventă din acest punct de vedere este o inscripţie în onoarea lui Nero, datând, şi ea, tot din anul 61 (*OGIS*, 668: *IGRR*, 1302) 18. În sfârşit, comportamentul însuşi al împăratului se schimbă. Nu-i mai place să iasă şi nu se mai arată de acum înainte în public decât cu prilejul marilor spectacole şi pentru a-şi asigura simpatia mulţimilor capitalei (TAC, *Ann*., 15, 53, 1).

Moartea lui Burrus, intervenită în anul următor, accelerează această evoluţie. Deşi Nero nu este răspunzător de ea, această moarte îi serveşte şi-i uşurează acţiunile. Chiar înaintea morţii lui Burrus, are loc primul proces de lezmaiestate din timpul domniei lui Nero. Acuzatul, Antistius Sosianus, îşi salvează totuşi viaţa şi este condamnat numai la exil, datorită pledoariei lui Thrasea (TAC, *Ann*., 14, 48 – 49).

După moartea lui Burrus, Nero îşi reînnoieşte personalul politic, făcând apel de acum înainte la claudieni şi la oameni dispuşi să susţină

un absolutism lipsit de

124 *Secvență* romană orice scrupul: Tigellinus, Petronius Turpilianus, Cocceius Nerva, Epaphroditus şi mulţi alţii, printre care şi acei tehnicieni menţionaţi mai sus. Cât despre senecani, unii îşi vor mai păstra câtva timp influenţa şi poziţiile politice. Mela, fratele lui Seneca, va rămâne procurator, iar Luci-lius, vechi prieten al filosofului, va obţine în 62 o procu-ratelă în Sicilia – în 64, se mai află încă aici, aşteptând ca Roma să-i comunice alte eventuale funcţii. Mai mult, unii senecani fac acum carieră: este cazul tânărului Pompeius Paulinus, rudă prin alianţă a lui Seneca, sau al unui Trebellius Maximus, consul, apoi guvernator al Britanniei în 63, sau chiar al lui Galerius Trachalus, posibil descendent din Gaius Galerius, fostul prefect al Egiptului şi soţul mătuşii lui Seneca. Să amintim totuşi că ultimii doi şi-au schimbat părerile: hotărâţi să-l slujească pe Nero, au abandonat complet cauza Annaeilor.

Începând cu 62, Nero face un nou pas; de acum înainte, va recurge la eliminarea fizică sistematică. Numeroşi sunt cei ce vor dispărea astfel: membri ai familiei imperiale, precum Cornelius Sulla, Rubellius Plautus şi Octavia, dar, deopotrivă, liberţi ca Pallas şi Doryphorus, fostul secretar a *libellis* al împăratului. Roma devine capitala unui stat poliţienesc. Oraşul e un furnicar de spioni puşi să pândească, sub ordinele lui Tigellinus, noul prefect al pretoriului, cea mai mică manifestare de nemulţumire. Desigur, în senat se deliberează încă asupra unor probleme mai importante, dar aceasta nu e decât aparenţă. Reforma morală continuă să înregistreze noi succese: în 63, senatorii şi matroanele participă la luptele de circ şi, în ciuda unei revolte a gladiatorilor din Praeneste, care ameninţă pentru o clipă cu spectrul lui Spartacus, Nero dispune înmulţirea spectacolelor şi a jocurilor.

După represaliile din aprilie 65, ne spune Pierre Gri-mal, „regimul alunecă în tiranie iar principele, mai izolat ca oricând, se afundă în visările sale” 19. În 66, odată cu lichidarea lui Thrasea, la Roma domneşte teroarea. Helius şi Polyclitus, care deţineau puterea supremă în absenţa împăratului, fac adevărate ravagii. După conspiraţia lui Vinicianus, îndeosebi în 68, circulă zvonul că Nero ar intenţiona să-i execute pe toţi senatorii (SUET., *Ner*., 43, 1; DI0,63, 27, 2; AUR, VICT., *Caes*., 5, 14). În realitate, Nero nu avea o asemenea intenţie. Ceea ce doreşte împăratul înainte de toate este să

terea senatorială şi să o împiedice astfel să mai facă presiuni asupra regimului. Aşadar, când întreprinde construcţia canalului din Corint, Nero are grijă să nu menţioneze numele senatului (SUET., *Ner*., 37, 6). Mai mult: anumite izvoare antice pun pe seama lui proiectul de a lua senatorilor dreptul de guvernare asupra provinciilor – un avantaj considerabil, ştiut fiind că pe unele teritorii sunt cantonate o serie de legiuni –, pentru a-l încredinţa cavalerilor şi liberţilor (SUET., *Ner*., 37, 5; PI0,63, 23, 3; 27, 2). Este, evident, o exagerare. În orice caz, nu poate fi vorba de provinciile senatoriale. În schimb, e posibil ca Nero să fi proiectat sustragerea anumitor provincii imperiale de sub controlul Curiei, înlocuind legaţii senatoriali prin procuratori ecveştri şi anticipând în acest domeniu un fenomen ce se va petrece în perioada Imperiului Târziu. Aceasta înseamnă, evident, atacarea puterii senatoriale chiar la temelia ei. Cu toate acestea, aplicarea unei asemenea mutaţii constituţionale nu putea fi făcută de pe o zi pe alta.

În 67, Nero se mulţumeşte deci să elimine principalii comandanţi ai Imperiului, prea legaţi de vechea politică de clemenţă şi amestecaţi poate în unele conspiraţii. Sunt eliminaţi astfel Corbulo comandantul forţelor romane în Orient, şi fraţii Scribonii, legaţi în Germania Inferioară şi Superioară. Aceştia sunt înlocuiţi, pe Rhin, cu doi senatori credincioşi lui Nero şi de origine mai modestă, Fonteius Capito şi Verginius Rufus, iar Vespasian, mai puţin sigur – fusese prieten cu Thrasea şi Soranus – ia comanda forţelor imperiale care luptă împotriva iudeilor. „Meritul” lui Vespasian este acela că nu descinde dintr-o mare familie aristocratică; la fel se întâmplă cu Mucianus, care devine guvernator al Siriei după moartea lui Cestius Gallus, în 66. Această îndepărtare de la putere a marilor dinastii senatoriale este o constantă a neronis-naului. De data aceasta, mişcarea afectează marile posturi militare şi de frontieră ale Imperiului20.

STOICUL SE RETRAGE

În momentul acela, Seneca era – din punct de vedere Politic – un om mort. Cotitura din 61, apoi dispariţia Prietenului său Burrus, unul din cei mai siguri susţinători ai săi, îl determină să iasă de pe câmpul de luptă.

*Secvenţă romană* înăsprirea unui regim care se afundă în violenţă îl va constrânge să-şi recunoască eşecul.

Lui Seneca nu-i place să se opună lui Nero. De aceea îşi şi pregăteşte retragerea, treptat, încă din anul 62. Folosi**ndu-**se de pretextul morţii lui Burrus, cere principelui învoirea de a părăsi curtea şi senatul şi de a se retrage din viaţa politică. Ca urmare a acestui fapt, suportă criticile pe care Tigellinus şi noii consilieri ai împăratului le formulează împotriva lui, critici care reiau acuzaţiile formulate odinioară de Suillius: i se reproşează orgoliul şi bogăţia excesivă. Tacit a imaginat această întâlnire dintre primul „prieten al principelui" şi stăpânul său: în discuţia dintre ei, împăratul refuză retragerea consilierului său, care se» va arăta însă din ce în ce mai dezinteresat de viaţa politică (*Ann*., 14, 53 – 56) *2 i*. Până la urmă, când, în 64, după incendiul Romei, se va retrage definitiv, Seneca va fi în totul un om dezabuzat.

Lucrările scrise în această epocă reflectă dezamăgirea filosofului. E cazul, mai întâi, al lucrării *De otio*. Acest dialog asupra tihnei dezvăluia preţuirea pe care filosoful o acordă unei contemplări a universului şi unei acţiuni morale pe care numai retragerea le poate permite. **Inte**rogâ**ndu-**se fără încetare asupra condiţiilor vieţii lăuntrice şi asupra posibilităţilor unui univers spiritual autonom, el descoperă, în cercetarea sa curajoasă, profunzimi ascunse, a căror forţă nimeni nu o putea bănui. Acelaşi este sensul capodoperei lui: *Scrisori către Lucilius*. Această corespondenţă, care, la început, a existat cu adevărat, filosoful a adaptat-o mai târziu în vederea publicării, în această operă fundamentală îşi apără, uneori cu îndârjire, dreptul la izolare, argumentând – în a 74-a epistolă, de exemplu – că ea nu vatămă nici pe cezar, nici pe altcineva. La urma urmei, Nero nu e chiar nemulţumit că a scăpat de tutela lui Seneca, ultima care-i mai frâna megalomania. Cu toate acestea, el bănuieşte unele intrigi în umbra acestei retrageri voluntare a fostului său preceptor. Ca atare, îl va ucide – asasinat inutil, desigur, în anul următor, 66, domnia sa atingea apogeul.

VIZITA LUI TINDATE, APOGEU AL DOMNIEI

Reforma morală şi axiologică pare, în adevăr, să-şi arate roadele şi neronismul triumfă. Manifestările artisr

tice, marile spectacole şi pofta nelimitată de risipă a principeluiâi impresionează pe unii romani. Chiar o serie de aristocraţi se raliază acestui absolutism hipertrofiat. Decimată, prin însăşi teama de represalii, opoziţia este îngenuncheată: ea se ascunde în umbră. În acest moment, Tindate, regele Armeniei, devenit de câtva timp vasalul lui Nero, soseşte la Roma.

Călătoria lui costă enorm statul roman, dar mulţimile Imperiului, din Italia şi din Roma, se minunează în faţa luxului desfăşurat cu ocazia sosirii prinţului arsacid. Frumuseţea tânărului monarh, care aşteaptă să primească diadema din mâna lui Nero, şi strălucirea vârstei sale fascinează. Vom descrie în altă parte acest voiaj. Amintim deocamdată succint că, ajuns la Roma, Tindate se prezintă în For şi îngenunchează în faţa împăratului care îl primeşte aşezat pe tron, în costumul său triumfal. Tindate îl venera de parcă Nero ar fi fost zeul Mithra. Nero l-a proclamat rege al Armeniei în explozia de entuziasm a mulţimii (DI0,63, 4 – 5; SUET., *Ner.*, 13, 3).

Implicaţiile acestei încoronări erau numeroase. Nero îşi asigura astfel sprijinul necondiţionat al părţilor şi un drept de supraveghere, relativ, desigur, asupra Armeniei. Reconstruit, oraşul Artaxata va primi numele de Neroneia. De acum înainte, pacea se instalase solid la frontiere. împăratul putea astfel să decidă închiderea templului lui Ianus (SUET., *Ner.*, 13, 4), uriaş gest simbolic, pentru că el însemna, în ochii romanilor, sfârşitul oricărui război şi instaurarea păcii universale – temă scumpă, se ştie, propagandei neroniene, încă din 54.

Nero profită totodată de răsunetul şederii lui Tindate la Roma pentru a scăpa de ultimul focar important al opoziţiei ideologice, grupul lui Thrasea. În adevăr, după ce-i interzisese senatorului să asiste la primirea lui Tindate (TAC, *Ann.*, 16, 24, 1), împăratul îl constrânse pe filosoful stoic – prin intermediul unui proces în întregime montat – la sinucidere; merse chiar mai departe, luând severe măsuri de pedepsire a rudelor şi partizanilor lui.

În sfârşit, la modelul politic al Lagizilor se adaugă acum un aâtul, acela al Iranului părţilor, el însuşi elenizat în parte. E posibil apoi ca Tindate să-l fi iniţiat pe Nero în misterele zeului Mithra şi să-l fi convertit la religia iraniană...

Cât despre prestigiul împăratului în sânvil plebei, mi

*Secvenţă romană* litarilor, cavalerilor şi vsenatorilor care nu-l urau încă, acesta sporea considerabi122. Cultul principelui face un veritabil salt înainte chiar în Occident. Titlurile impenale sunt modificate şi, dacă Fraţii Arvali se roagă şi fac sacrificii, în 66, „sub magisterul împăratului Nero Claudiu" (M. Smallwood, nr. 25 – 26), ei dau acestuia din urmă titlul de „al doilea August", adică al doilea fondator al imperiului. Aceleaşi documente convoacă, alături de principe, divinităţile abstracte: Providenţa, Fericirea publică, în sfârşit, Geniul împăcatului. Aceasta e o cvasi-sacralizare. Monedele îl asociază, încoronat, pe aversul lor, cu zeiţa Romei, aflată pe revers; aceasta e aşezată pe o armură şi are pumnal, scut şi cască (*BMC*, *Imp*., I, p. 216, nr. 144: M. Smallwood, nr. 116). Alţi sesterţi, bătuţi la

Roma şi la Lugdunum, exaltă abundenţa nesfârşită da torată păcii universale şi închiderii templului lui Ianus.

Pe reversul lor, Nero, aflat alături de Minerva şi Liberalitatea, ţine în mâini tesera în schimbul căreia poporul primea bani sau grâu şi o întinde unui cetăţean roman şi copilului său (*BMC*, *Imp*., I, p. 224, nr. 136: M. Small wood, nr. 56).

Pentru a-şi desăvârşi triumful, Nero urmează să rea lizeze vechiul său vis: să viziteze Grecia şi, dacă e po sibil, Orientul. Ştie bine că aici îl aşteaptă performanţe agonistice inedite şi că, din această călătorie, întregul

Imperiu va ieşi apoi mai elenizat decât oricând…

CĂLĂTORIA ÎN GRECIA

Nero călătorise înainte vreme, destul de des, mai ales în Italia. În 10 aprilie 63, Fraţii Arvali aduc sacrificii în cinstea principelui care se întoarce la Roma. El revine din Antium, unde Poppeea adusese pe lume o fiică, moartă însă înainte de a fi împlinit patru luni (TAC, *Ann*., 15, 23). Puţin mai târziu, în 64, Nero se află la Neapole. Cum se ştie, Nero se urcă aici pentru prima oară pe o scenă publică. Proiectează apoi să meargă în Egipt. După performanţa sa agonistică de la Neapole, principele-citared pleacă la Benevent, unde asistă la o luptă cu gladiatori dată de Vatinius. Nutreşte în continuare proiectul de a petrece vara lui 64 în Egipt şi iarna anilor '64 – 65 în Grecia, numită pe atunci provincia Ahaia (TAC, *Ann*., 15, 33 – 36). Până la urmă, întors la Roma, renunţă. Ce **s**-a

Întâmplat? De ce a dat Nero înapoi? Iată ce spune. Tacit despre aceasta: „Închipuirea lui era în taină populată de provinciile Orientului şi mai ales de Egipt. El dădu **printr-**un edict asigurări că absenţa sa nu va fi lungă şi că liniştea şi prosperitatea statului nu vor fi nicicum tulburate; apoi, cu prilejul plecării, urcă în Capitoliu. Aici adoră zeii, dar, de îndată ce intră în templul Vestei, începu. să tremure din tot trupul, fie înspăimântat brusc în faţa zeiţei, fie chinuit de amintirea crimelor sale, ce nu-i lăsau o clipă de linişte. Atunci abandonă acest proiect, repetând că toate grijile lui aveau pentru el mai puţină valoare decât dragostea de patrie” (*Ann*., 15, 36, 1 – 3). Văzuse, adaugă acesta, tristeţea romanilor şi voia să asculte de popor, care dorea să-l reţină. Tacit precizează că plebea se temea în adevăr ca aprovizionările cu grâu să nu încetinească dacă principele ar fi lipsit din Roma. Renunţând la călătorie, Nero organizează în Cetatea Eternă festinuri şi spectacole. Interpretarea lui Tacit îşi dă aici mâna cu aceea a lui Suetoniu, care vedea în această renunţare un scrupul religios şi teama de pericol (*Ner*., 19, 1).

Nero pune, aşadar, pe primul plan dragostea de patrie pentru a-şi justifica decizia. Dar aceasta să fie, oare, adevărata raţiune? În mod curios, istoricii moderni **s-**au interesat destul de rar de această problemă şi, de câte ori au făc**ut-**o, explicaţiile lor au fost divergente. Ce **s-**a petrecut în acest caz? În primăvara lui 64, pregătirile de călătorie sunt foarte avansate. Caecina Tuscus, frate de lapte al lui Nero şi prefect al Egiptului – ocupă acest post de la 5 septembrie 63 până la 17 iulie 65 – se pune deja pe lucru şi dă ordine să fie pregătite pentru împărat săli somptuoase de baie. De ce atunci această schimbare? Superstiţia şi teamă nu sunt explicaţii satisfăcătoare. **S-**a pretins, de asemenea, că Nero a renunţat la proiectul său în urma incendiului Romei, care a izbucnit spre jumătatea lui iulie 64. Or, dacă e să acceptăm opinia lui Tacit, împăratul a abandonat proiectul său şi a organizat, spre consolare, o serie, de orgii înainte de incendiu. Atunci? Să fie dragostea bruscă pentru Cetatea Eternă cauza renunţării sale? E greu de crezut, când se ştie că aceste sărbători pe care le dă în capitală, provocat de Tigellinus, au un foarte puternic parfum egiptean şi nu pot măguli decât mulţimile orientale. În fine, după unii, la baza acestei decizii **s-**ar afla dificultăţi militare. Dar acestea

*Secvenţă romană* nu-l împiedică deloc pe Nero să plece mai târziu în Grecia.

După opinia noastră, dacă Nero şi-a amânat călătoria în Orient, aceasta s-a petrecut pentru a calma îngrijorările romanilor: acelea. ale plebei urbane, dar şi acelea ale unei bune părţi a curţii. În adevăr, există la Roma temeri ca această călătorie să nu determine o serie de transformări constituţionale. Numeroşi sunt aceia – chiar din rândul partizanilor săi – care îl bănuiesc pe principe că ar dori, cu prilejul şederii în Orient, să mute centrul Imperiului pe ţărmul celălalt al Mării Adriatice, Altfel spus, există temeri în legătură cu o recentrare a dominantelor constituţionale care ar favoriza Orientul în detrimentul Cetăţii Eterne. De unde şi zvonurile alarmante care circulă în rândurile poporului în legătură cu aprovizionarea24. Dacă această ipoteză este sau nu întemeiată, şi încotro se îndreaptă simpatiile profunde ale principelui, nu se ştie foarte precis; e limpede însă că Nero nu-şi asumă riscul de a se lipsi da sprijinul plebei romane şi al partizanilor săi italici. În faţa nemulţumirii generale, ca şi în 58, Nero este constrâns să dea înapoi. În ciuda imensei sale vanităţi, ştie uneori să deschidă ochii şi să accepte compromisuri. Va aştepta deci un moment mai favorabil. Orientul îi bântuie spiritul şi Nero are încăpăţânarea megalomanilor. Nu e vorba decât de o simplă amânare. Grecii au fost de altminteri preveniţi încă din 65, dacă nu chiar din 64, despre vizita sa.

Încoronarea lui Tindate la Roma a dat un nou suflu neronismului, după cum am subliniat mai sus. Ea a pregătit, de altfel, călătoria în Grecia şi a grăbit chiar data voiajului. Oricum, lumea elenică se pregăteşte de mult să-l primească pe Nero. În Egipt, propaganda promovează un adevărat panelenism. Se bat monede, care-i reprezintă pe zeii greci asociaţi acelor centre urbane la jocurile cărora Nero va trebui să participe. În Olympia, se realizează amenajări importante pentru mai buna primire a principelui: reşedinţa imperială este pregătită pe locul pavilionului judecătorilor şi în onoarea lui este ridicat un arc de triumf. Mai mult, în Corint, teatrul este reamenajat. Pe scurt, Ahaia îl aşteaptă pe împărat.

Plecarea spre Grecia are loc la sfârşitul lunii septembrie 66 24. Pe 25 septembrie, Arvalii se roagă pentru o întoarcere fericită a împăratului – *reditus* (*CIL*, VI, 2044: M. Smallwood, nr. 6). În octombrie, Nero se află deja la



Corcyra, actualul Corfu. Nu va părăsi Grecia până în septembrie

67. Este însoţit de Sporus, efeminatul său favorit, însoţit la rândul său de Calviá Crispinilla (SUET., *Ner*., 23, 4; DI0,63, 12, 3 – 4), şi de soţia sa, Statilia Messalina, a cărei prezenţă este atestată de mai multe mărturiz>. Femeie lipsită de pudoare, Statilia Messalina nu se simte deloc stingherită de prezenţa lui Sporus. Dacă e să dăm crezare compendiului lui Cassius Dio, împăratul nu se duce în Grecia precum odinioară generalii romani care e cuceriseră, ci pentru a conduce cvadrige, pentru a rivaliza cu heralzii şi a se purta ca un histrion. Suita imperială este organizată ca o armată, de fapt ca o armată muzicală, intenţionat opusă unei armate tradiţionale. Cinci mii de *Augustiani*, câteva mii de pretorieni şi *neroneioi*, suporteri ai împăratului, deghizaţi în citarezi, compun cortegiul imperial (DI0,63, 8, 4). Generali, senatori şi oameni de litere se alătură acestei suite, al cărei fast îi impresionează pe locuitorii din Italia meridională şi din Grecia. Dar voiajul nu întruneşte aprobarea unanimă a curţii. Unii nutresc aceleaşi îngrijorări ca în 64. Sunt, cum vom vedea, aceiaşi care vor participa la conjuraţia lui Vinicianus…

La Corcyra, în luna octombrie, Nero artistul dă prima sa „reprezentaţie”: cântă lângă altarul lui *Iuppiter Cassius*, divinitate elenistică târzie, de origine siriană (SUET., *Ner*., 22, 9). La Actium se produce din nou în cursul sărbătorilor şi jocurilor pe care le dă în oraş. De aici, se deplasează în Corint, capitala provinciei Ahaia, unde-şi petrece iarna, până în aprilie 67; e reţinut aici de o serie de măsuri administrative referitoare la viitorul Greciei, precum şi de alte dosare importante vizând eliminarea unor generali stingheritori, precum Corbulo şi fraţii Scrâbonii. În Corint, este bătută o monedă de bronz, având pe avers efigia lui Nero – figurează şi titlurile sale –, iar pe revers o galeră, simbolizând flota care i-a transportat pe principe şi suita sa în Grecia (M. Smallwood, nr. 62).

Primirea care i se face pe pământul lui preferat este deosebită. Grecii sunt măguliţi să vadă un împărat participând la *agones*, întrecerile lor, chiar dacă, uneori, entuziasmul lor este fructul constrângerii; câteodată, spectatorii sunt ţinuţi în teatre cu forţa; alteori, sunt răsturnate statuile foştilor învingători la jocuri (SUET., *Ner*., 23, 24, 3). Dar acestea sunt doar câteva ieşiri care nu diminuează cu nimic fervoarea generală (DI0,63, 10 – 15;

PS.

— LUC, *Nero*, 6; PHILOSTR. *Vita Apoi*. 5, 7 etc). Îndrăgostit de concursurile greceşti, principele ia parta la jocuri şi este proclamat *periodonikes*, învingător, la cele patru mari jocuri naţionale: olimpice, nemeene, istmice şi pythice (SUET., *Ner*., 22 – 24). Dacă ultimele două se desfăşoară la datele prevăzute, programul primelor două este devansat pentru ca împăratul să poată participa la ele. Tot în onoarea lui, au fost introduse probe muzicale. În adevăr, jocurile olimpice, de exemplu, se limitau doar la competiţii atletice şi hipice, la care cita-rezii nu participau de drept.

CORINT

Cu toate acestea, Nero nu neglijează miza politică a călătoriei sale. El evită anume să meargă la Eleusis şi să se iniţieze în misterele acestei cetăţi greceşti şi, după cum am spus, nu vizitează nici Atena, nici Sparta (SUET. *Ner*., 34, 8; DI0,63, 14, 2 – 3). Mai întâi – din raţiuni psihologice: ştie că iniţierea în misterele de la Eleusis este refuzată ucigaşilor şi poate că de aceea îi este frică. Dar o face, de asemenea, din motive politice: Eleusis este un simbol al Greciei clasice şi preelenistice. Tot aşa cum sunt Atena şi Sparta; prima este patria democraţiei greceşti şi, prin mentalitate, se opune absolutismului, în timp ce a doua a născut legile lui Lycurg, pe care aristocraţia romană conservatoare le admiră dintotdeauna. Tocmai această Grecie clasică s-a ridicat împotriva lui Alexandru; Nero, ca emul al cuceritorului macedonean, nu poate decât să o respingă. Şi pentru că preferinţele sale se îndreaptă spre Grecia elenistică, orientală chiar, va alege Corintul drept reşedinţă permanentă pe timpul şederii sale: Corintul, pe care conservatorii romani l-au urât dintotdeauna şi în care au văzut şi văd un rival virtual al Cetăţii Eterne (CICERO, *De lege agraria*, 2, 32, 87). Cetatea aleasă este totodată un mare centru comercial şi maritim. Un adevărat mozaic etnic. Corintul adăposteşte mulţi orientali, ai căror strămoşi l-au venerat odinioară pe Alexandru (SEN., *De benef*. 1, 13, 1). După ce a participat la jocurile olimpice şi pythice, în iulie şi august 67, Nero revine în Corint. Nu va mai părăsi oraşul decât pentru scurte deplasări26.



Să fi avut împăratul ideea de a face din Corint o a doua capitală? Nu credem. Măsurile pe care le ia, în timpul şederii sale în Ahaia, în

favoarea acestei ţări sărace, au mai degrabă un caracter administrativ, economic şi cultural decât politic. Una dintre cele mai importante hotărâri luate de Nero în Grecia a fost cea privitoare la săparea unui canal în istmul Corint. Sursele istorice dau date diferite asupra obiectivelor şi importanţei acestor lucrări. În timp ce Cassius Dio le consideră un efect al capriciilor unui Nero care se plictiseşte în Grecia (63, 16, 1), Filostrat apreciază că e vorba de cea mai importantă hotărâre a împăratului (*Vita Apoi*., 5, 7). **Pseudo**Lucian vede aici vanitatea principelui – nu voia el să transforme Peloponezul în „insula lui Nero”? –, dar insistă asupra beneficiilor pe care le-ar dobândi comerţul de pe urma unei asemenea acţiuni (*Ner*., 1 – 3). Pentru Suetonhi, este incontestabil o măsură pozitivă (*Ner*., 19, 3), iar pentru Pliniu cel Bătrân, necesară (*Nat. Hist*., 4, 10).

Proiectul nu e nou. Un tiran al Corintului, apoi Demetrios Poliorcetul au visat ceva similar înaintea lui

Nero, ca şi Iulius Caesar, care a introdus Corintul în centura coloniilor romane, iar după el, Gaius-Caligula

(SUET., *lui*. 44, 5; *Cal*, 21, 4; PLUT., *Caes*., 58, 4).

Interesul unei asemenea acţiuni era evident: odată construit canalul, nu mai era nevoie să înconjuri Pelopo –, nezul, nici capul Malea pentru a ajunge în Orient, iar economia greacă nu putea decât să fie stimulată de a astfel de prefacere. u

La sfârşitul lunii septembrie 67, după minuţioase pregătiri, încep lucrările. Întreprinderea era, desigur, de anvergură. Au fost angajaţi ingineri egipteni şi şase mii de ludei, prizonieri de război trimişi de Vespasian, care au fost puşi la lucru alături de pretorieni şi de deţinuţi politici Străpungerea istmului **s**-a făcut porni**ndu**-se de la extremitatea lui orientală, adică din portul Lecheae. Dar lucrările nu avansau prea repede şi fură întrerupte, probabil în timpul crizei din 68. Numai o cincime din canal fusese realizată. Urmaşii lui Nero au abandonat proiectul şi abia la sfârşitul secolului al XIX-lea el a fost reluat, lucrările fiind continuate exact pe locul unde le începuse Nero 27.



IUPPITER LIBERATOR

Şederea lui Nero costă scump. O parte din cheltuielile enorme făcute cu ocazia vizitei sale cad în sarcina grecilor bogaţi. Să ne gândim numai la cheltuielile legate de organizarea jocurilor. Pentru a-i

despăgubi pe greci, Nero le întoarce gestul, făcând daruri şi cheltuieli excesive. Judecătorilor şi arbitrilor jocurilor olimpice şi istmice le face importante daruri în bani. Celor ce încă nu o au – judecători şi alte notabilităţi –, Nero le acordă cetăţenia romană; o cetăţenie de care unii se bucurau deja – ca de exemplu, Tiberius Claudius Dinippus, agonotet al jocurilor istmice, care conducea comisia de arbitri, sau cei zece judecători, *hellanoăikai*, care-l asistau la jocuri (SUET., *Ner*., 24, 5; DI0,63, 14, 1).

Dar această călătorie n-ar fi însemnat desigur mare lucru fără importanta hotărâre pe care Nero o ia în 28 noiembrie 67, zi în care împăratul decretează libertatea grecilor28. Izvoarele literare relatează prea puţine lucruri despre acest eveniment. Pliniu cel Bătrân notează tă „Domitius Nero a dat libertate Ahaiei întregi", în timp ce Suetoniu precizează că faptul **s**-a produs în clipa în care Nero se pregătea să părăsească Grecia şi când se organizau jocuri istmice (*Nat*. *Hist*., 4, 10, 2 şi *Ner*., 24, 5). Alţii fac o paralelă între decizia lui Nero şi aceea a lui Titus Quintius Flamininus, generalul roman care dăduse libertate Greciei în sec. II î.e.n. (PLUT., *Flam*., 12, 8; DI0,63, 11, 1; PAUS., *Descript*. *Graec*, 7, 17, 3).) Nero e în adevăr pe picior de plecare când ia această hotărâre: o plecare cu atât mai neaşteptată, cu cât principele se vede nevoit, odată cu ea, să abandoneze celelalte proiecte de călătorie în Orient. Îşi dă seama că trebuie să câştige timp şi să-şi impresioneze totodată supuşii. Cât despre analogia cu Flamininus, ea nu este lipsită de tâlc: nu vesteşte Nero grecilor că, de acum înainte, se vor bucura, în sânul Imperiului, de o largă autonomie? Flamininus nu le acordase decât o libertate formală; el merge mai departe, sau cel puţin aşa pretinde. Pentru a sublinia importanţa hotărârii sale, reeditează, în acelaşi an, jocurile istmice şi convoacă delegaţii tuturor cetăţilor greceşti, în afară de Sparta, pe care o dispreţuieşte din raţiuni politice, dar şi pentru incompetenţa ei artistică. L O stelă de marmură cenuşie, descoperită la Karditza.



atestă existenţa a trei documente referitoare la libertatea acordată Greciei de împărat: primul reprezintă o circulară adresată grecilor, prin care sunt convocaţi pe 28 noiembrie; al doilea este discursul pronunţat de Nero în acea zi; ultimul constă **într-**un decret votat de oraşul Akraiphie cu scopul de a mulţumi cezarului, în maniera

în care au făcut-o şi alte cetăţi greceşti (*SIG*-\, 1814: F.F. Abott – A.C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, 1926, nr. 56: *ILS*, 8794: M. Small-wood, nr. 64).

Cuvântarea lui Nero este lipsită de orice ambiguitate. Principele afirmă că toţi grecii vor deveni liberi: „primiţi libertatea”, spune el, şi adaugă că vor beneficia de imunitate fiscală. Remarcând că locuitorii Greciei n-au fost niciodată egali între ei, el făgăduieşte să înfăptuiască acest vis străvechi, care este unitatea Eladei. În sfârşit, subliniază în discurs respectul pe care-l poartă grecilor şi dragostea pe care o nutreşte faţă de ei *w*.

Dar să restabilim lucrurile la adevăratele lor proporţii. Nu e vorba, în niciun caz, de o independenţă reală a Greciei. În schimb, statutul ei de provincie, mai precis de provincie senatorială, este abolit. Grecii vor beneficia de favoarea imperială – *chiris* – şi, fără să primească totuşi cetăţenia romană, de o cvasi-egalitate economică, dacă nu chiar administrativă cu romanii. Cetăţile greceşti, care nu sunt nici colonii romane, asemenea Corintului, nici cetăţi „libere”, nesupuse tributului, aidoma Atenei şi Spartei, obţin astfel imunitate fiscală. Grecia este săracă şi o asemenea măsură nu poate decât să o avantajeze.

Apelul la unitate, chiar la solidaritate „în numele elenismului şi în sânul unui imperiu parţial elenizat, este pandantul politic al acestei decizii economice. Nero doreşte sprijinul mulţimilor greceşti şi orientale, tot aşa cum l-a dorit pe acela al plebei romane. Arsacizii iranieni aveau drept principiu să se ţină departe de popor. Dimpotrivă, pentru Nero, în ciuda faptului că admiră modelul lor politic, esenţial este „filonul” plebeian30. Deşi trăieşte mai mult retras în palatele sale, el înţelege să coboare uneori în mijlocul poporului şi să stabilească un contact cald şi uman cu mulţimea, aidoma acelor semizei din mitologia greco-romană.

Grecii i-au fost de altfel recunoscători, o recunoştinţă ubliniată în mai multe rânduri de Plutarh şi Pausanias.

«otărârea lui Nero a suscitat într-adevăr entuziasm: o

*Secvenţă romană* serie de inscripţii menţionează noua *eleutherla* – liber – tate – sau îl exaltă pe împărat (*IG*, IV2, 80 – 81: Smallwood, nr. 65 şi *CIL*, II, 1085). Unele monede bătute în Grecia îl proclamă Jupiter Eliberatorul. O piesă de aur din Corint, cu efigia principelri, îl reprezintă încununat cu lauri, în timp ce pe revers figurează căpetenia

zeilor, aşezată pe tronul său, ţinând în mâini o furcă şi un sceptru lung. Legenda e semnificativă; IVPPITER LIBERATOR (*MBC*, *Imp*., I, nr. 110: M. Smallwood, nr. 66). Alte monede, provenind din toate părţile Greciei, au aceeaşi semnificaţie[31]. În Alexandria, unde Nero era probabil aşteptat, unele monede fac aluzie la victoriile agonistice ale împăratului, altele la săparea canalului Corint şi altele, în sfârşit, la libertatea pe care grecii au dobândit-o recent, asociindu-l pe împărat cu numele unor zei ca Apollo, Poseidon sau chiar cu Zeus Olimpianul (M. Smallwood, nr. 65). Grecii nu-l vor uita pe Nero; cu atât mai mult cu cât Vespasian va suprima imunitatea fiscală pe care principele o acordase şi va reduce Grecia la statutul ei de provincie (SUET., *Vesp*., 8, 6).

Nero ar fi dorit să-şi amplifice călătoria. Astfel, proiecta să se îmbarce la începutul anului 68 pentru Egipt. Poate că nutrea chiar intenţia să meargă în Siria şi în Armenia, dacă nu chiar în Babilonia, la curtea Arsacizilor, stăpânii Iranului. Dar din Roma îi parvin ştiri îngrijorătoare: nemulţumirea aristocraţilor pare să fi renăscut din cenuşă, iar în provincii se urzesc revolte (PS.

— LUC, *Ner*., 5; PLUT., *Galb* „4). Intervine de asemenea răscoala iudeilor. Pe scurt, voiajul este brusc întrerupt. împăratul trebuie să se întoarcă în Italia.

Unde l-ar fi condus fantezia sa utopică dacă împrejurările n-ar fi pus capăt călătoriei? E greu de imaginat.

Oricum, împăratul a atins în parte obiectivele pe care şi le propusese la plecare. Principele-citared nu voia doar să recompenseze primirea pe care Grecia o rezervase demonstraţiilor sale artistice şi de care se îmbătase atâta.

Ambiţia sa era alta: dorea să propage neronismul într-un mediu propice şi unde ar fi putut găsi în viitor un sprijin activ*...!*

Oare trebuie să vedem în hotărârea din 28 noiembrie 67 un proiect politic de mai mare anvergură? Am susţinut undeva, într-o altă lucrare, că Nero, printr-o asemenea măsură, crease de fapt un al doilea pol politic în sânul Imperiului şi-i făcuse pe greci stăpâni peste juma-*Neronismul*

147

tate din statul roman, prefigurând astfel, mult înaintea lui Constantin, crearea unei monarhii bicefale. Această ipoteză nu are în ea nimic extravagant, dar dovezile care ar putea s-o susţină lipsesc[32].

Chiar dacă Nero nu avea ca obiectiv o bipolarizare politică a Imperiului, viza în schimb crearea unui pol axiologic, altul decât cel roman. El voia să destrame nu structura politică a Imperiului, ci mentalitatea romană conservatoare şi valorile străvechii *ciuitas*, care se opuneau consolidării puterii sale. împăratul avea aşadar nevoie să diminueze ponderea axiologică a vechii Rome şi să consolideze zona unde mentalităţile primiseră bine absolutismul său solar. Grecii nu deveneau, desigur, cetăţeni romani. În schimb, cultura lor nu era aceea a unei simple provincii, ci a unei ţări libere şi unite în sânul Imperiului. Ea putea să se propage cu atât mai uşor până în inima Imperiului, la Roma. Astfel, procesul de elenizare socio-culturală a Imperiului primeşte un ultim şi puternic stimulent.

TRIUMF LA ROMA

Lui Helius, care-i cerea să se întoarcă la Roma, principele îi răspunse printr-o scrisoare în care afirma că se va întoarce „demn de Nero” (SUET., *Ner*., 23, 2; DI0,63, 19, 1). Se gândea desigur la *triumphus*, la acea grandioasă ceremonie de primire – cea mai importantă dintre ceremoniile militare – pe care Roma republicană o rezerva generalilor întorşi de pe câmpul de luptă. Sub Imperiu, triumful era privilegiul cezarilor, o prerogativă pe care le-o conferea puterea militară şi administrativă supremă.

Nero părăseşte aşadar Grecia la începutul lunii decembrie 67. Se întoarce în Italia pe mare, înfruntă o furtună violentă şi poate că trece chiar printr-un naufragiu (SUET., *Ner*., 40, 5; DI0,63, 19, 2). Debarcă în sudul Italiei şi ajunge, se pare, în chip oficial la Roma, pentru a primi urările de 1 ianuarie 68 (SUET., *Ner*., 40, 5; DI0,63, 19, 2). Apoi pleacă iar spre Italia meridională Pentru a pregăti un triumf care să fie, după cum dorea, Progresiv. În ianuarie 68, pătrunde în Neapole printr-o *? reşă făcută în zidul cetăţii. Ceva mai târziu, intră înntium, apoi în Alba pe un car tras de cai albi, după obiceiul rezervat învingătorilor la jocurile greceşti (SUET., era 25, 1). Deşi N-au amploarea aceleia de la Roma.

143

*Secvenţă romană* aceste ceremonii operează în schimb o sinteză între întoarcerea zisela-Stică grecească şi triumful roman: breşa făcută în zidul oraşului aminteşte de prima, în timp ce caii albi evocă deopotrivă pe Camillus şi întoarcerea generalilor romani. Această întoarcere pe etape, care îl va prinde pe împărat până în luna martie,

are. şi raţiuni politice. Nero nu poate să nesocotească seismele care încep să producă fisuri în edificiul politicii sale. Nori grei întunecă cerul Imperiului şi-l fac să se neliniştească.

În sfârşit, în martie 68, are loc intrarea în Roma. Traseul tradiţional al triumfurilor militare a fost puţin modificat. De obicei, cortegiul pornea din Câmpul lui Marte pentru a ajunge la templul lui Jupiter de pe Capi – toliu. Cortegiul lui Nero va pătrunde în oraş prin *Porta Capenna*, va străbate Circul Mare, căruia i **s-**a demolat o arcadă special pentru această împrejurare, apoi Veâabru, forul şi Calea' Sacră, pentru a sosi la Palatin, de unde împăratul ajunge în cele din urmă la templul lui Apollo. Nero îl preferă, lui Jupiter, pe zeul citarezilor, subliniind astfel caracterul ambivalent, militar şi artistic, pe care înţelege să-l acorde triumfului său. Nu era de altfel Apollo zeul lui August şi nu acesta din urmă fusese cei ce instalase sanctuarul pe Palatin?

Această opţiune este unică în istoria Romei. Nero nu doreşte desigur să substituie complet un triumf artistic unui *triumphus* militar tradiţional. Şi nici să-l parodieze pe acesta din urmă. El caută mai degrabă să combine cele două triumfuri, să-l amestece pe cel dintâi – victorie „à la grecque" – cu cel de-al doilea. O sinteză în care prevalează concepţia şi arta agonistică. Principele urmează itinerarul în carul triumfal al lui August, dar acest car este împodobit cu aur. Mantaua de purpură în care este îmbrăcat este brodată cu stele, tot din aur: cum bine remarcă Gilbert-Charles Picard, „acelui *paludamentum* al generalului, Nero îi substituie mantaua cu stele, simbol al bolţii cereşti, ca acel *uelum* care acoperise teatrul în timpul omagiului lui Tindate sau domul mobil din Casa aurită, apărând astfel ca un *cosmocrator*, ca stăpân al naturii şi al oamenilor" 33. Principele poartă **într-**o mână cununa cucerită la jocurile olimpice. Alături de el stă citaredul Diodorus, pe care îl învinsese în Grecia. Cortegiul care-l precede arborează pancarte proclamâ**ndu-**i victoriile. În urma sa, imediat, vin *Angustiani*, militarii şi senatorii. La trecerea sa, se fac jertfe şi se răspân-*Neronismul*



deşte şofran. Mulţimea în delir îi oferă daruri, îi aclamă pumi**ndu-**l Nero-Apollo, Nero-Herakles, „noul August", îl salută ca pe cel mai bun citared, cel dintâi conducător de care şi *periodonikes*, învingător la toate luptele greceşti, şi îi laudă „vocea sfântă". O mie opt

sute de coroane vor fi depuse în templul lui Apollo, în palatul imperial şi în Circul Mare (SUET., *Ner*., 25, 1 – 4; DI0,63, 20, 45; 21, 1) → *K*

Acest eteroclism, oricât de somptuos, eşua în grotesc şi nu era deloc în acord cu mentalitatea romanilor. Nero ştia bine acest lucru şi ţinea seama de el. Iconografia monedelor care îi exaltă obiectivele trădează această preocupare: un sesterţiu, bătut în această perioadă bogată în emisii monetare, aşa cum remarcă şi Suetoniu (*Ner*., 25, 4), îl arată, pe avers, pe principe, încoronat cu laurii victoriei, ţinând în mâini o creangă din acelaşi laur şi statueta Minervei – zeiţa înţelepciunii, a culturii şi a artei (*BMC*, *Imp*., I, p. 217: E. Sydenham, op. cit., p. 103, nr. 44 şi p. 128: M. Smallwood, nr. 67). Prezenţa Victoriei romane – Victoria. – este la fel de semnificativă ca şi adoptarea ceremonialului militar sau ca referirea-la August. Altfel spus, victoria artistică are drept temei o structură aproape militară; Nero citaredul nu uită totuşi că este totodată *imperator*. **Într-**un moment în care, în provinciile occidentale, oamenii se răscoală în numele tradiţiilor romane, principele înţelege să arate că el rămâne fidel acestora din urmă. Ceea ce nu-l împiedică deloc să abandoneze tot ceea ce nu ţine de viziunea şi scopurile sale politice. De acum înainte, regimul neronian se va axa pe o dublă bază: militară şi romană, pe de o parte, agonistică şi elenică, pe de altă parte.

Iată de ce nu credem, nu mai credem că Nero ar fi proiectat atunci să schimbe direcţia, să adopte o nouă strategie. Cele câteva modificări ce intervin în realizarea proiectului său sunt de ordin tactic. În acest context, triumful este destinat să consolideze, chiar să încununeze neronismul. Desigur, opoziţia prelungită a romanilor îl irită pe împărat; o opoziţie pe care senatorii nu sunt singurii care o întreţin: printre cavalerii şi provincialii sus-situaţi apar rezistenţe şi refuzuri – răscoala lui Vindex o va dovedi curând – şi chiar şi la Roma se găsesc plebei care să li se alăture. Nero nu-şi dispersează totuşi tirul. Senatorii rămân ţinta lui principală. Am văzut că împăratul plasează în fruntea armatelor şi provinci

ilor o nouă generaţie de senatori, de obârşie mai modestă. El va dori să limiteze, de asemenea, prerogativele Curiei şi să micşoreze numărul legaţilor imperiali de condiţie senatorială. Din acest punct de vedere, Nero, o spunem din nou, este un precursor al monarhilor din Imperiul târziu, din veacurile III şi IV.

Eveniment emblematic al neronismului, *triumphus-ul* din 68 va fi-aşadar, pentru orchestratorul său, ocazia de a-şi afirma mai mult decât oricând elenismul. Imperiul bicefal la care visează şi care prinde formă puţin câte puţin nu este, cum am mai spus, deloc politic, ci cultural şi axiologic. El a fost visat nu de către un principe-*imperator* ci de către un împărat-citared, un împărat-conducător de care, ce, neputând să înrădăcineze în vechea lume romană noul cod socio-cultural conceput în acest scop, îl desfăşoară pe scenă şi în Circ. După Tacit, Nero ar fi explicat **într-**o zi lui Seneca, lui Burrus şi consiliului său că „a lua parte la lupte ecvestre era o practică curentă la regii şi la generalii din vechime, o practică celebrată – de cântecele poeţilor şi destinată să onoreze zeii”, că aceste cântece „erau consacrate lui Apollo” şi că „datorită acestor atribute zeul era considerat nu numai în oraşele greceşti, dar şi în templele Romei, ca zeu suveran şi stăpân al divinaţiei” (*Ann*., 14, 14, 2 – 3). Bazată pe fapte reale sau fabricate, această explicaţie este, ea însăşi, o profesiune de credinţă. Aceşti regi, aceşti generali, aceşti poeţi – să ne gândim la Pindar – sunt cu toţii oameni ai lumii elene. Numai Apollo – dar el este un zeu – ţine atât de tradiţia romană, cât şi de cea greacă. Viziunea axiologică a lui Nero este clară: el acceptă componenta italică – în realitate de origine plebeiană – dar o subordonează elenismului său.

AGON ŞI LUXUS

E vorba cu adevărat de o viziune axiologică a lumii, a vieţii cotidiene, a culturii şi a relaţiilor dintre suveran şi supuşi. Jocurile din 59 – 60, cotitura din 61, strategia acelei *cletrâentia*, apoi a opusului acesteia, *seueritas*, construirea Casei aurite, vizita lui Tindate, turneul artistic şi sportiv în Grecia, triumful din 68 constituie tot atâtea etape care au permis neronismului să se decan-*Neronismul*

151

teze şi să se formuleze. Politic prin ceea ce extrage de la doctrina antoniană şi din teocraţia solară, neronismul se situează mai ales pe un alt teren: acela al mentalităţilor. Câmpul lui de acţiune este chiar această infrastructură imaterială care determină activitatea mintală şi psihologia colectivă a unui popor şi organizează ansamblul regulilor şi valorilor care constituie codul său socio-cultural: o infrastructură produsă, ea însăşi, de o realitate istorică ambiantă şi înregistrând, după câtva timp, adesea cu încetineală şi întârziere, mutaţii şi seisme economice, sociale şi politice 35.

Curios lucru, megalomania lui Nero, vanitatea lui fără margini, teama lui bolnăvicioasă de rivali au fost chiar semnele revelatoare ale pieirii vechii lumi romane. Cetatea antică era în criză; consilierii principelui n-au încetat să i-o amintească, unii căutând, ca Seneca, un compromis cu trecutul, alţii, ca Tigellinus, după cum vom vedea, împingându-l spre soluţii mai radicale.

Vechea ordine a lucrurilor preţuia în mod deosebit acea *uirtiis Romană*, virtutea romană, noţiune-cheie concentrând o jerbă de atitudini şi de valori constitutive ale unei tradiţii; printre cele mai importante, menţionăm *grauitas* – gravitatea, seriozitatea –, *parsimonia* – spiritul de economie –, *pudicitia* – decenţa –, *lucidus or de* – ordinea netă şi clară –, *certainen* – adică lupta, emulaţia în slujba cetăţii, salvarea Republicii fiind suprema lege. Dar aceste Valori erau ele însele subordonate altora, adevărate pârghii ale mentalităţii tradiţionale a Cetăţii Eterne; într-un fel, ele erau un cod al codului: *pietas* – pietate, respect, devoţiune – şi *fides* – lealitate; amândouă se constituiau ca un motor al datoriei, prima al îndatoririlor religioase, filiale şi patriotice, a doua al îndatoririlor civice, mai ales în timp de pace, dar şi în timp de război. Aceste metavalori, stând la temelia culturii, moralei şi educaţiei, continuau încă să fie referinţe ultime chiar pe vremea lui Nero. Ele impuneau fiecăruia obligaţii cărora nimeni nu putea să li se sustragă 36.

Dar, pentru ca aceste frontiere interioare şi morale să persiste, era nevoie de existenţa unei alte frontiere, aceea exterioară, materială şi instituţională: cetatea femei. Or, Nero şi ai săi nu mai vedeau această graniţă.

— r le plăcea să viseze la un imperiu mondial, pe care

152

*Secvenţă romană* nu-l mai vedeau la scara unei *ciuitas*, ci a unei *aniiciuitas*. Încercară deci să substituie – fără a le părăsi în întregime – valorilor cetăţii pe cele ale anti-cetăţii:

bucuria de a trăi, plăcerea fără margini, exuberanţa, extravaganţa, permisivitatea. Nero credea că poate îndrăzni orice. Umflat de orgoliu pentru succesul obţinut prin politica sa represivă, nu declara el – ne aminteşte

Suetoniu – că „niciun împărat nu ştiuse până atunci ceea ce îi era îngăduit?” (*Ner*., 37, 5). Era o adevărată sfidare pe care o lansa astfel supuşilor. Cuvântul latin *audaeia* nu redă decât în mică parte

ceea ce această

„Îndrăzneală” conţine ca substanţă dementă, lipsă de măsură şi de moderaţie. Îndrăzneala lui Nero este **într-**o anumită măsură fructul unei întâlniri între pulsiunea unui om şi maniera lui de a proiecta o lume şi de a acţiona în cadrul ei, o „*Weltanschauung*” care, în acest caz, nu e altceva decât cultură greacă elenistică şi orientală. Pulsi unea îl va împinge pe principe spre această „*Weltan schauung*”. Aceasta din urmă va permite celei dintâi să se exprime.

Codul socio-cultural. pe care Nero voia să-l impună se axa pe două cuvinte-cheie, unul grec şi altul latin: *agon* şi *luxus*. Aceşti, doi termeni definesc metavalori care, în mintea împăratului şi a partizanilor lui, trebuiau să înlocuiască *pietas* şi *fides*. *Agon*, în greacă, înseamnă joc, concurs; înseamnă totodată şi locul în care aceste jocuri se desfăşoară şi unde se adună spectatorii pentru a asista la ele. Desemnează deci concursul sportiv sau artistic prin el însuşi, dar şi un loc privilegiat prin excelenţă „un spaţiu în care merită să-ţi petreci timpul cel mai preţios. Satisfacţia de pe urma participării la un *agon* este dezinteresată. Suntem departe de acel *certainen* roman în care emulaţia nu are sens pentru că se află în serviciul cetăţii. Tacit considera jocurile neroniene ca o veritabilă denaturare a certainen-ului tradiţional. Astfel, descriind Iuvenalele din 59, el se indignează în faţa „creşterii desfrâului şi a nelegiuirilor”, ca şi în faţa „acestei emulaţii a viciilor” – *certamina uitiorum* – care transformă jocurile **într-**o „cloacă impură” (*Ann*., 14, 15, 5). Să remarcăm un lucru: Tacit nu utilizează termenul *agon*. Fidel obiceiului său, el evită cuvintele greceşti, preferând – preferinţă de scriitor, dar şi de moralist – să recurgă la resursele lexicale ale latinei: la un



sinonim, de exemplu, atunci când evocă acele *ludicrae artes* neroniene – artele scenei –, prin care el înţelege mai mult decât simplul platou de teatru (*ibid*., 14, 16 1). Suetoniu însă nu este atât de vigilent. El foloseşte chiar cuvântul *agon*, dar întotdeauna, am mai spus, pentru a se referi la Nero sau la Grecia. Astfel, uneeri el menţionează cea de a doua ediţie a jocurilor neroniene – *Neroneum agona* – (*Ner*., 21, 1), alteori vorbeşte de organizarea concursului de către principe (*ibid*., 23, 1) sau de către cetăţile greceşti (*ibid*., 22, 6)...

*Luxus*, după cum spuneam, este un cuvânt latin. El este sinonim

cu fast şi cu splendoare, dar, de asemenea, în ochii romanilor tradiţionalişti, cu excesul şi chiar cu desfrâul, semnificaţii pe care neronismul le asumă întru totul, făcându-şi chiar din ele un titlu de glorie. Nicio altă noţiune n-ar putea să redea mai bine această pasiune a magnificenţei, a fastului şi a paradei, a acestei îndârjiri de a depăşi atât obiceiurile oamenilor şi regulile societăţii, cât şi legile naturii. Faptul că acest cuvânt este de origine latină nu ni se pare lipsit de importanţă. El simbolizează tot ceea ce este plebeu, italic şi popular în ne-ronism: configurează astfel o componentă care nu era străină acelui *sal italicum*, acelei „sări italice", de unde farsa, satira şi comicul buf îşi trăgeau, toate, seva. În sfârşit, pentru neronieni, *luxus* însemna tot ceea ce permitea desfătarea fără margini. De data aceasta, Tacit nu face economie şi utilizează cuvântul de mai multe ori, în mod invariabil pentru a condamna. îl foloseşte pentru a descrie bogăţia – condamnabilă în ochii săi – a festinului pe care l-ar fi dat Tigellinus în 64, spre a calma emoţiile opiniei publice, emoţii prilejuite de proiectul călătoriei în Grecia, amânat, desigur, de împărat. Îl foloseşte, de asemenea, şi mai ales într-un sens mai puternic, pentru a zugrăvi, de pildă, viaţa dezordonată pe care o duce Nero încă în anul 55, şi acele festine imperiale la care participă, noaptea târziu, histrionul Paris „pentru a însuketi plăcerile principelui", altfel spus, pentru a-l împinge spre noi excese, în noi desfrâuri (*Ann*., 13, 20, 1). Acelaşi este cuvântul ce revine sub pana sa când evocă divertismentele care însoţesc *Iuvenalele* din 59, aceste *inritamenta* jwjut, aceste „stimulente vizând să încurajeze risipa" °*id*14, 15) 3) Sau atunci când blamează absenţa de «reţinere în plăceri", în care se distingea Calpurnius so, viitorul conjurat din 65 (*ibid*., 15, 48, 3).

151 *Secvenţă romană*

Acest termen, *luxus*, se găseşte, de altfel, la Tacit în centrul unei constelaţii de sinonime mai mult sau mai puţin apropiate şi de care istoricul se foloseşte când este nevoie: astfel, în legătură cu acelaşi Piso, el vorbeşte de *majignificentia* – magnificenţa lui – şi de *leuitas* – de superficialitatea lui. În altă parte, mai sever, el atacă *lasciuia*, dezordinea, destrămarea moravurilor (*ibid*. 14, 20, 5; 21, 6) şi chiar *licenţia* – licenţa (*ibid*., 14, 2*0, 5*)] care permite „poziţii şi dansuri obscene" (*ibid*., 15, 37, 7). În sfârşit, în această constelaţie semantică, există o ultimă noţiune pe care o vom evoca, fiind utilizată chiar de partizanii noului sistem axiologic: *laetitia*, bucuria (*ibid*., 14, 21, 6). O

bucurie de a trăi care, după cum am văzut, se traduce prin căutarea, unei plăceri fără limite. Aşa a fost generaţia neroniană: supusă unei *uitiorum dulceão*, farmecului său, mai degrabă, dulceţii viciilor (*ibid*., 15, 48, 3). La urma urmei, o *dolce vita*...

NOTE

1. În legătură cu strălucitele cariere administrative ale grecilor şi orientalilor, în general, vezi G. Schumann, op. cit., *p*. 34

59; despre influenţa pe care au exercitat-o egiptenii asupra

Eomei, vezi şi *3*. Volpilhac, *Lucain et l & gypte dans la seine de necromancie de la Pharsale VI, 413 – 830 de la lumière des papyrl grecs magiques*, în *Revue des Études Latines*, 56, 1978, p. 272

288, în special p. 285 – 286. Despre Gessius Florus, vezi *PIR2*.

*G*. 170. Henriette Pavis d'Escurac, în cartea sa la *prefecture de l'annone*. *Service administratif imperial d'Auguste a Constantin*.

Paris, 1976, p. 45 şi 329 – 330, apreciază totuşi că greco-sirianul

Claudius Athenodorus n-a fost prefect al annonei decât la sfârşitul domniei lui Domiţian. Despre Tiberius Iulius Alexander, vezi, de asemenea, B.H. Warmington, op. cit., *p*. 58 şi 110. P.R.C.

Weaver, Familia *Caesaris*. A *Social* Study *of* the *Emperor's*

Freedman and *Slaves*, Cambridge, 1972, p. 87 – 91, semnalează abundenţa acelor *cognomina* greceşti pe inscripţiile sepulcrale referitoare la liberţii imperiali din *familia Caesaris*. De altminteri, e foarte posibil ca anumiţi liberţi să fi adoptat, din snobism şi spirit de imitaţie, supranume greceşti. Despre elenism la Roma în primul secol al erei noastre, vezi şi M.P. Charlesworth, op. cit., p. 69 – 76.

*2*. B.H. Warmington, op. cit., p. 114: „His approach was to introduce into Roman society games in the Greek pattern". În legătură cu pretinsele proiecte ale lui Nero de a schimba capitala, vezi mai ales Gheorghe Ceauşescu, *Aspectele şi consecinţele po*

3.

*Neronismul*

155

*rtice ale călătoriei lui Nero în Grecia*, în *Revista de Istorie*, 27, 1974, P. 413 – 428.

3. G. Schumann, op. cit., p. 61, consideră că Nero a redus importanţa luptelor de gladiatori, prin hotărârea pe care a luat-o de a interzice uciderea finală a luptătorului învins (SUET., *Ner*.

2), Vezi, de asemenea, A. Maiuri, *Dell'opposizione ai ludi*

*gladiatori*, în *Atene e Roma*, N.S., 2, 1952, p. 45 – 48. Despre importanţa spectacolelor, în general, vezi Z. Yavetz, op. cit., p. 21 – 24. O descriere a spectacolelor organizate de Nero este dată de Bishop în cartea sa *Nero*: *the Man and the Legend*, London, 1964, p. 114 – 130.

4. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 217 – 218, deşi subliniază existenţa unor precedente în Italia, consideră totuşi că serbări asemănătoare fuseseră organizate odinioară de Lagizi

(*ibid*., p. 202).

5. Despre cele două ediţii ale jocurilor neroniene, vezi

J. D.P. Bolton, *Was the Neronia a Freak Festival*? în *Classical*

*Quarterly*, 42, 1948, p. 82 – 90, pentru care – ipoteză inaccepta bilă – cea de a doua ediţie a acestor jocuri ar fi avut loc în 64;

A. Garzetti, op. cit., p. 165 şi 627; G. Ch. Picard, Auguste *et*

*Neron*, p. 226 – 228; E. Cizek, L'époque *de Neron*, p. 125 – 126

şi 201 – 202; G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 63 – 65. În legătură cu atracţia pe care o are Nero pentru oraşul de tip grecesc, vezi A. Balland, *Nova Vrbs et Neapolis*, în *Melanges d'Archéologie et d'Histoire*, 77, 1965, p. 349 – 393.

6. Asupra acestei chestiuni, vezi K.R. Bradley, op. cit., p. 129, care utilizează A.A. Howard-Ch. N. Jackson, Index *uerborum*

*C*. Suetonii *Tranquilli* stilique *eius* proprietatum *nonnullaruni*.

Hildesheim, 1963.

7. În ceea ce priveşte Casa aurită, se poate consulta

H. P. L'Orange, *Domus aurea – der Sonnenpalast*, în *Serta Eitremiana*, Symbolae *Osloenses*, fascie, suppl., 11 „Oslo, 1942, p. 68 – 100; Le Nâ*ron* constitutionnel et *le* Ner*on apotheose,* în Fr*om the Collection* of *the* Ny *Carlsberg Glyptothek,* 3, 1942, p. 246 şi urm; Apotheosis în *Ancient Portraiture,* Oslo, 1947;

*The Iconography of Cosmic Kingship*, Oslo, 1953; A. Boethius.

Nero's Golden *House*, în *Eranos*, 44, 1946, p. 442 – 459; *The*

Golden House *of Nero*, Ann Arbor, 1960; J.M.C. Toynbee.

*Ruler Apotheosis* în *Ancient Rome*, în *Numismatic Chronicle6*.

7, 1947, p. 126 şi urm.; C.C. van Essen, *La topographie de la*

*Domus Aurea Neronis,* în *Mededelingen der Koninklijke* Nederlandse Akademie *van Wetenschappen*, n.r., 17, 1954, p. 371 şi lrm.; j. B. Wardperkins, *Nero's Golden House*, în *Antiquity*, 30.

L956, p. 209 – 219; G. Ch. Picard, *Les trophees romains*, p. 339

340; *Auguste et Neron*, p. 176 – 198; G. Zander, *Nuovi studi e*

*Heerche sulla Domus Aurea*, în *Palladio*, 15, 1965, p. 157 – 159;

M.P.O. Morford, *The Distortion of the Domus Aurea, Tradition*.

n *Eranos*, 66, 1968, p. 158 – 179; P. Howell, The *Colossus of yero*, în *Athenaeum*, N.S., 46, 1968, p. 292 – 299; Pierrfe Grimal, kes *jardins romains*, ed. a 2-a, Paris, 1969, p. 155; 344 – 346 şi *ţeneque*, p. 130; H. Lavagne, *Le Nymphee au Polypheme de la*

*„Omus Aurea*, în *Melanges d'Archéologie et d'Histoire*, 82, 1970.

P673 – 721; K.R. Bradley, op. cit., p. 169 – 182; Jean-Michel oisille, *Poésie et art figure de Neron aux Flaviens*. *Recherches*

156

*Secvenţă romană*.

*sur Vico-nograyhic et la correspontanee des aris à l'époquenale*, teza de doctorat, Lille, 1978, pl 300 – 322. Despre pictura murală din *Domus aurea*, vezi şi N. Dacos, *Fabullus et l'auire peintre de la Domus Aurea*, în *Dialoghi d'Archéologia*, 2, 1903, p. 210 – 226.

*8*. Vezi K. Heinz, op. cit., p. 45 şi urm.; şi M. Grant, op. cit., p. 152 – 153.

*9*. Iată lista consulilor, furnizată de M. Smallwood, p. 5 – 8, care este folosită mai ales de A. Degrassi, I *Fasti Consolări dell'Impero Romano* (1952): P. Petronius Turpilianus, L. Caesennius Paetus. (61); P. Mavius Celsus, L. Asinius Gallus, Q. lunius

Marullus, T. Clodius Eprius Marcellus şi un altul, cu nume ne sigur (62); G. Memmlus Regulus, L. Verginius Rufus (63);

G. Laecanius Bassus, M. Licinius Crassus Fragi (64); A. Licinius

Nerva Silanus Firmus Posidienus, M. Iulius Vestinus Atticus.

G. Pomponius Pius, G. Anicius Cerialis (65); G. Luccius Telesinus, G. Suetonius Paulinus, M. Arruntius, M. Vettius Bolanus

(66); L. Iulius Rufus, Fonteius Capito, L. Aurelius Priscus (67);

Ti. Catius Asconius Silius Italicus, P. Galerius Trachalus, Nero însuşi (consul fără coleg, după SUET, *Ner*., 43, 2 sau suffect al lui Silius Italicus: CIL, VI, 9190) (68, înainte de moarte). Printre numele mai puţin sigure de consuli care şi-au exercitat mandatul după anul 61, remarcăm cele ale următoarelor personaje: Gn. Pedanius Salinator, L. Velleius Paterculus (61); A. Ducemius

Geminus, Q. Manlius Torquitius Saturnius, T. Petronius Niger

(fără îndoială în 62); Appius Annius Gallus, L. Verulanus Severus (între 63 şi 68); Caesennius Maximus (înainte de 65);

(M. Annius) Afrinus, (G. Paccius) Africanus, L. Licinius Mucianus,

Q. Fabius Barbarus Antonius Macer, Bordeonius Flaccus.

Rubrius Gallus, Vibius Crispus, M. Appius Saturninus (înainte de 68 – 69) şi M. Ulpius Traianus (către 68).

Despre aceşti consuli, vezi şi Paul A. Gallâvan, *The Number* of *Consuls per annum under the Principate*: *the Evidence from the Reign of Nero*, în *Filologike Listy*, 96, 1973, p. 213 – 218. M.A. Levi, op. cit., p. 134 şi 146 – 147, notează modificările survenite pe lista consulilor, dar nu plasează cotitura istorică în 61. Cât despre influenţa politică a cisalpinilor, vezi E. Chilver, *Cisalpine Gaul*. *Social and Economic History from 49 B.C. to the Death of Trajan*, Oxford, 1941, p. 95 – 107, şi J. Gage, *Les classes sociales*, p. 38.

*10*. Cesare Questa, *Studi sulle fonti degli Annales di Tacito*.

Roma, 1960, p. 188, constată existenţa unei asemenea dihotomii la istoricii primului secol al erei noastre. În mod obişnuit, sur sale antice consideră că ruptura **s-**a produs în 59, anul malricidului. Doar Tacit tinde să situeze cotitura istorică în 62: *Ann*.

14, 52, 1. Cassius Dio, 61, 7, 5 – 11, 1, ezită între 55 (afacerea Britannicus) şi 59.

*11*. În 55, după opinia lui P. Jal, op. cit., p. 244**. În**58, după cea a lui M.A. Levi, op. cit., p. 136; 145 şi 161. Pentru anul 62, se pronunţă un număr însemnat de specialişti: E. Hohl, op. cit., col 375; G. Schumann,op. cit., p. 2 – 3; A, Momigliano, *Nero*, p. 820; G. Giannelli **–** S. Mazzarino, op. cit., p. 146; P. Petit.

op. cit., p. 93 – 95; M. Griffin, op. cit., p. 90 – 93; 118 şi 423

427; J. Wankenne, op. cit., p. 144. A Garzetti, op. cit., p. 167 – 16*

*12*.

*Neronismul*

157

şi 621”, oscilează între 62 şi 64, an pe care-l propune, de altfel, şi ţip. L’Orange, *Le Neron constitutlonnel*, p. 242 şi urm. Georges

Rou’x, *Neron*, Paris, 1963, p. 208 – 209, plasează această cotitură în

65. F. Taeger, *Charisma*, Stuttgart, 1960, II, p. 303 – 311, constată schimbări importante **–** survenite în 65 **–** în iconografia mo nedelor.

12. M.A. Levi, op. cit., p. 141 – 145, este cel dintâi care a intuit ceea ce senatorii considerau inacceptabil în proiectul lui

Nero. împărtăşim punctul de vedere al acestui savant.

13. După cum precizează Tacit şi după cum susţine – într-un strălucit articol, Clementina Gatti, Nerone *e îi progetto* di *rijorma tributaria ael* 58 DC, în La *Parola del Passato*, 30, 1975.

(Neronia, 1974), p. 41 – 47. Dar nu credem. că Nero s-a gândit la o adevărată aplicare a reformei cu unicul scop de a determina senatul să reprime abuzurile. Despre celelalte posibile explicaţii ale proiectului – megalomania lui Nero, avântul comerţului etc. –, vezi B. Henderson, op. cit., p. 83; A. Momigliano, *Nero*, p. 712 şi urm.; R. Syme, *Tacito*, p. 542. Conform opiniei exprimate de

G. Gianhelli – S. Mazzarino, op. cit., p. 144 – 145, reforma ar fi fost îndreptată împotriva ordinului ecvestru sau, în orice caz, ar fi determinat scindarea acestuia „opunându-i pe cavalerii-publicani cavalerilor-funcţionari. P Petit, op. cit., p. 94 – 95, ezită să se pronunţe asupra motivelor acestei reforme. Despre reforma fiscală, vezi, de asemenea, G. Boulevert, *Esclaves et affranchis imperiaux* sous le *Haut-Empire Romain*. Role *politique* et *administraţii*.

Napoli, 1970, p. 49 – 50 şi 130 – 133; M.E.K. Thornton, The *Augustan Tradition and Neronian Economics*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 2, Berlin-New York, 1975, p. 149

175; şi G. Pusar Imperatore, op. cit., p. 100 – 102.

14. În pofida criticilor formulate de K.R. Bradley, op. cit., p. 92, în legătură cu interpretarea dată de noi în *l'époque de*

*Neron*, p. 108 – vezi de asemenea L. Păreţi, op. cit., IV – p. 844

845, şi M.A. Levi. op. cit., p. 146 –, nu vedem o altă explicaţie pentru aceste două consulate. dintre care primul a fost atât de lung…

*15*. P. Grimal, în *Seneque*, p. 170 – 171, afirmă că fermitatea

aţă de publicani i-ar fi fost dictată lui Nero de către Seneca.

C. Gatti –, op. cit., p. 44, se îndoieşte că Seneca s-ar fi amestecat.

„Ar nu avansează argumente. I. Lâna, în Lucio *Anneo Seneca*.

232 – 235, stabileşte o legătură între procesul lui Suillius şi alogul senecan De *uita beata*. În ceea ce ne priveşte, am propus oeja o corelaţie între cinci fapte: proiectul de reformă fiscală, criza pe care acest proiect a generat-o, poziţia dificilă a lui Seneca.

Procesul lui Suillius şi De *uita beata*. Vezi, de asemenea, E. Cizek.

Despre redactarea dialogului De uita beata, în Studii *Clasice*, 5.

963, p. 211 – 222 şi l'époque de *Neron*, p. 108 – 117.

16. G. Ch. Picard, Auguste et *Neron*, p. 218.

17. În legătură cu aceasta, vezi *RIC*, I, p. 137 şi urm.; BMC, nP I. p.

200 şi urm. şi C. Sutherland, *Coinage în Roman Impe*
„GI *Policy 31BC-AD68*, London, 1951, p. 159 – 160.
g 18. Vezi O. Montevecchi, *Nerone a una polis*, p. 20 – 26; şi
— H. Warmington, op. cit., p. 120. Despre gimnaziul din 61, vezi
— Vassileiou, *Sur la date des thermes de Neron*, în *Revue des*



*Études Anciennes*, 74, 19J2, p. 94 – 106, care arată că gimnaziul şi termele sunt două construcţii cu totul diferite.

19. P. Grimal, *Seneque*, p. 239; cu privire la această înăsprire I
a regimului neronian, vezi, de asemenea, K. Heinz, op. cit., p. 63; I
W.C. M.C. Dermott, op. cit., p. 25 şi urm.; D. Gills, op. cit., I
p. 20 – 22; D.C.A. Shotter, *Tv-o Notes on Nero*, în *Classical Phi*-l
*lology*, 64, 1969, p. – 109 – 111; şi E. Cizek, L'époque *de Neron*, I
p. 196 – 199 şi 222 – 224. Despre crimele lui Nero. din 62, vezi I
R. S. Rogers, Five *Over-Crowded Months*? în *Class*. *Med*. *and* I
*Renaissance Studies în Honour of B*. *L*: *Ullman*, Roma, 1954, I, I
p. 217 – 222, şi E. Merse, op. cit., p. 201 – 202.

20. După B.H. Warmington, op. cit., p. 156 – 157, schimbările I
de personal survenite în 67 „reflect the fear of the old nobility I
now felt by Nero and nianifested in the numerous executions". I

21. Despre retragerea lui Seneca din viaţa publică şi lucrările I
scrise în această perioadă, vezi P. Grimal, *Le discours de Seneque* *r* dans les *Annales* de *Tacite*, în *Giornale* Italiano *di Filologia*, k
20, 1967, p. 131 – 138; *Seneque*, p. 207 – 239). 294 – 298; 317 – 326 I
şi 441 – 456; I. Lâna, *L. Anneo Seneca*, p. 14 – 18; 192 – 193; I
259 şi 270; P. Aubenque-l. M. André, op. cit., p. 27 – 29;
E. Cizek, *Despre redactarea scrisorilor lui Seneca*, în *Studii Cla zice*, 2, 1960. p. 256 – 276; *L'époque de Neron*, p. 147 – 159; şi
D. Gills, op. cit., p. 20 şi urm.

22. În ceea ce priveşte consecinţele politice şi psihologice ale f încoronării lui Tindate, vezi G. Schumann, op. cit., p. 29; A. Mo –, migliano, *Nero*, p. 734; M.A. Levi, op. cit., p. 208; J. Gagă, I
*Les classes sociales*, p. 207; ca şi E. Cizek, *L'époque de Neron*, I
p. 209 – 212.

23. Pentru această explicaţie, vezi Gh. Ceauşescu, op. cit., I

p. 415 – 416. Despre seriozitatea proiectului vorbeşte G. Schumann, op. cit., p. 14 şi urm. M. Grant, op. cit., p. 189, afirmă că n-ar

putea să explice abandonarea proiectului. A. Garzetti, op. cit., p. 170 – 171, îşi explică, însă, faptul, prin aşa-numitul am*or pal*

*triae*. B.H. Warmington, op. cit., p. 100 şi 115 – 116, avansează

O motivaţie de ordin „militar”: dificultăţile întâmpinate la fron tieră l-ar fi convins pe Nero să nu părăsească Roma. K.R. Bradley, op. cit., p. 115; 125 – 129 şi 134, consideră că incendiul Romei este mobilul care a provocat amânarea călătoriei în Grecia. Pe de altă parte, P. Grimal, *Seneque*, p. 235, semnalează faptul că

Tigellinus l-ar fi înspăimântat pe Nero. La drept vorbind, e foarte posibil ca Tigellinus să fi devenit purtătorul de cuvânt al nemulţumirii generale. Sesizând cu abilitate opoziţia îndârjită a capitalei f şi a curtenilor faţă de această călătorie, Tigellinus l-ar fi putut I

avertiza pe Nero.

24. Despre cauzele imediate ale plecării, pregătirile şi iti-l

nerarul călătoriei, vezi G. Schumann, op. cit., p. 68 şi urm!

B. Henderson, op. cit., p. 382; E. Cizek, L'époque *de Neron*, I

p. 213 – 215; Gh. Ceauşescu, op. cit., p. 414 – 417 şi 427, care I

consideră acest turneu placa turnantă a domniei lui Nero; I

K. R. Bradley, op. cit., *p*. 137 – 140, care se inspiră de la J. Vogt, I

*Die alexandrinischen Münzen*, Stuttgart, 1924, I; şi O. Broneerf I

*Excavations at Isthmia*, în *Hespera*, 31, 1962, p. *l* şi urm.

25. Ne gândim la Arvali (mărturie deja citată), la o inscripţie



din Beoţia (*IG*, VII, 2173) şi la inscripţia din Akaraiphie. G. Walter, *ap cât*., p. 231, greşeşte, deci, atunci când neagă prezenţa celei jela treia soţii alături de Nero. Aceleaşi observaţii se pot enunţa n ceea ce priveşte îndoielile exprimate de A. Garzetti, op. cit., p. 189 şi 630.

26. Istoricii moderni explică destul de rar motivul pentru care

Nero a evitat Atena, Sparta şi Eleusis şi a preferat Corintul.

Explicaţia noastră am dat-o anterior în *l'époque de Neron*, p. 219.

O găsim, de asemenea, la Gh. Ceauşescu, op. cit., p. 417 – 422.

pentru Corint, vezi M.A. Levi, op. cit., p. 211. În ceea ce priveşte

datele jocurilor, vezi Paul A. Gallivan, Nero's *Liberation of Greece*, în *Hermes*, 101, 1973, p. 230 – 234.

27. Ca surse antice referitoare la această problemă, menţionăm: PLIN., *Nat. Hist*, 4, 10; SUET., *Ner.*, 19, 3; IOS., Bei. *lud.*, 3, 10, 10; PS.

— LUC, *Nero*, 2 – 4; DI0,63, 16, 1 – 2; şi

PHILOSTR., *Vita Apoi.*, 5, 19. Despre realizarea şi semnificaţia acestor lucrări, vezi B. Gerster. *L'isthme de Corinthe*, în *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 8.1884, p. 225 şi urm.; G. Schumann, op. cit., p. 75; J. Kofver. *Neron et Musonius. À-propos du dialogue* de **Pseudo***Lucien* „Neron *ou* sur *le percement de l'isthme de Corinthe*", în *Mnemosyne*, 3, 1950, p. 319 – 329; ca şi

E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 216.

28. Pentru A. Momigliano, *Nero*, p. 735, şi A. Garzetti, op. cit.

p. 192, evenimentul a avut loc la 28 noiembrie 66, când Nero a făcut un fel de troc cu senatul, cerând libertatea Greciei în schimbul Sardiniei, care va deveni provincie senatorială la data de 1 iulie 67 (*CIL*, X, 7852; *ILS*, 5974: M. Smallwood, nr. 392).

Această manevră fusese îndelung gândită de împărat. De aceea, nimic nu l-a împiedicat să ofere senatului Sardinia, înainte chiar de a proclama oficial eliberarea Greciei. Data reală a acestui eveniment (28 noiembrie 67) o datorăm lui P.A. Gallivan, *Nero's Liberation of Greece*, p. 233 – 234.

*29*. În legătură cu aceste mărturii şi cu eliberarea Greciei, în general, vezi Maurice Holleaux, *Discours de Neron prononce*i *Corinthe* pour *rendre* aux *Grecs* la *liberté*, în *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 12, 1888, p. 510 şi urm.; A. Momi gliano, *Nero*, p. 735 – 736; şi M.A. Levi, op. cit., p. 211 – 212;

B. H. Warmington, op. cit., p. 53 şi 117 – 118; E. Cizek, *L'époque* de *Neron*, p. 217 – 219; P.A. Gallivan, Nero's *Liberation of Greece*, p. 230 – 231 şi 254; ca şi J. Collin, *Les villes libres de Orient Greco-Romain* et *l'envoi* au *supplice* par *acelamation populaire*, Bruxelles, 1965, p. 39 şi urm.

*30*. După cum semnalează G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*. P171.

*31*. BMC, *Imp.*, I, p. 233, nr. 9; E. Sydenham, *The Coinage* °> *Nero*, London, 1920, p. 126.

32. După cum remarcă, pe bună dreptate, K.R. Bradley.

*Peit.*, p. 146: „There is no evidence for this view whatsoever".

— Spre intenţia lui Nero de a-şi prelungi călătoria în Orient, vezi G. Schumann, op. cit., p. 16 – 20.

33. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 232.

34. În ceea ce priveşte cronologia, conţinutul şi semnificaţia triumf, vezi E. Makin, *The Triumphal Route*, în *Journal*

160

*Secvenţă romană of Roman Studies*, 11, 1921, p. 25 şi urm.; G. Ch. Picard *Auguste et Neron*, p. 230 – 233; M.A. Levi, op. cit., p. 213 K.R. Bradley, op. cit., p. 142; 148 – 150; 249 şi 279.

35. Vezi M. Meslin, op. cit., p. 27, în ceea ce priveşte aceste cadre care „structurează viaţa mintala, individuală şi colectivă".

şi care determină moduri de gândire, reprezentări religioase şi mijloace de a pune stăpânire pe lume.

36. Despre sensul acestor două cuvinte, vezi M. Meslin, *op. cit* p. 24 – 25; 39; 44; 128 şi 232 – 235 – istoricul defineşte aici conceptul de *fides*: „faptul de a acorda fiecăruia ceea ce i se da torează; în respectul lucrurilor contractate, condiţia însăşi a oricărei vieţi sociale" – şi p. 28; 117 – 120 şi 247, unde vorbeşte de *pietas*, care va deveni sub Imperiu „buna înţelegere dintre fii şi tată, dintre cetăţeni şi principe". Opinia noastră este că aceste două metavalori îşi pierd o mare parte din importanţă în cursul primului secol al erei noastre, spre deosebire de M. Meslin, care consideră că ele rămân valori fundamentale până la sfârşitul

Imperiului.

37.

CAPITOLUL AL V-LEA

Curtea şi mero-iifiităţile sociale

NERONISMUL: UN LOC ŞI UN MIJLOC

În antichitate, cu cât regimul politic era mai autoritar, cu atât anturajul monarhului era mai puternic. Din cine este, aşadar, alcătuit anturajul lui Nero? Din soţiile, favoriţii, consilierii, servitorii, întregul personal care-l slujea, senatorii şi cavalerii care-i frecventau palatul, intelectualii care-l înconjurau pe cezar: toţi aceştia alcătuiau curtea imperială.

P I

a

Era în obiceiul locului, la Roma, ca reşedinţa senatorială să joace

un rol public. Pe colina Palatinului, câteva dintre marile şi somptuoasele locuinţe private au dăinuit până la incendiul din anul 64 e.n. Înainte de construirea Casei aurite, împăraţii dispuneau de mai multe reşedinţe în capitală şi de vile la ţară, în Latium şi în Campania, la Alba Longa, la Antium sau Baiae. Un important personal afla în serviciul lor permanent; să-i menţionăm pe *amici* – prietenii –, deseori membri ai consiliului **im**5 rial, şi *comites* – însoţitorii –, în general mai puţin nu eroşi decât cei dintâi. Dintre *amici*, doar câţiva erau şi *venites* ai principelui. Aceştia din urmă nu trebuiau să cupe neapărat vreo funcţie în administraţia imperială: Pă cum am văzut, *un* astfel de caz este Seneca însuşi, I a fost totuşi comes-ul cel mai apropiat al lui Nero 61. Nu trebuie să dăm acestei prietenii conotaţia

n 61. Nu trebuie să dăm acestei prietenii conotaţia KVĂ pe care o are în zilele noastre. Astfel, în docu

162

*Secvenţă romană*mentele oficiale, anumiţi guvernatori de provincii sau procuratori sunt calificaţi drept prieteni ai împăratului: epitetul are aici o simplă valoare onorifică, accentuând doar importanţa funcţiei. Mai târziu, *amici* vor fi împărţiţi în categorii, după rangul lor. Vom descoperi printre ei consilieri şi curteni, dar şi soldaţi sau guvernatori care trăiesc în majoritatea timpului departe de Roma, fiind solicitaţi în capitală numai când este nevoie de sfatul lor de specialişti.

Acestei curţi în continuă mişcare, trebuie să-i adăugăm şi pe secretarii cezarilor, acele „modeste” ajutoare de care împăraţii timpului erau nedespărţiţi. Prin intermediul lor, principii comunicau cu guvernatorii de provincii, cu cetăţile sau cu persoanele particulare, reglând astfel treburile de stat. Într-adevăr, începând cu Gaius-Caligula şi continuând cu Claudiu, aceşti administratori particulari, la originea lor slujitori în marea casă a senatorului suprem care era împăratul, se transformă, prin forţa lucrurilor, în funcţionari. Cu alte cuvinte, ei nu mai supraveghează doar bunul mers al afacerilor particulare ale cezarului, ci intervin, treptat, în mecanismele statului, domeniu aproape exclusiv al împăratului. Mai întâi administratori gestionari ai provinciilor şi bunurilor imperiale, ei vor obţine curând dreptul de control asupra funcţiei publice în totalitate, şi uneori chiar asupra unor anumite activităţi senatoriale. În mâna lor se află toată corespondenţa imperială – sarcină extrem de importantă –, şi, în această calitate, sunt

autorii unui număr considerabil de scrisori care vor fi apoi – aşa cum o dovedesc papirusurile din Egipt menţionate anterior – copiate şi recopiate de funcţionarii administraţiilor provinciale. Tot ei sunt cei care redactează aşa numiţii *comentarii* ai cezarilor, acele memorii unde sunt consemnate principalele" evenimente ale domniei. Ştim, de exemplu, că Nero consulta cu atenţie*comentari i* alcătuiţi sub Claudiu (TAC, *Ann*., 13, 43, 5).

Nu erau rare cazurile în care provinciile trimiteau pe lângă cezar o ambasadă însărcinată să-i transmită doleanţele, în 66, spre exemplu, după masacrul din Ierusalim ordonat de către procuratorul Gessius Florus, poporul face presiuni asupra marelui-preot şi regelui Agrippa II ca să trimită la împăratul Nero o ambasadă, înştiinţâ**ndu-**l astfel cine este adevăratul răspunzător de declanşarea revoltei nimeni altul decât guvernatorul (IOS., *Bel*. *Iud*., 2, 16, 3) – Doi aristocraţi iudei vor ajunge la Nero – care se afla atunci în Grecia –, dar nu vor putea să-şi formuleze



plângerile în faţa împăratului, căci aceste ambasade trec, de regulă, prin birourile imperiale, care le manipulează după bunul lor plac. Aici, în birourile imperiale, sunt elaborate edictele şi rescriptele – deci răspunsurile împăratului. Aceşti funcţionari sunt, de obicei, liberţi şi sclavi: sub Nero, ei nu mai au puterea cu totul excepţională de care beneficiau pe vremea lui Claudiu, dar rămân totuşi foarte influenţi. Mulţi funcţionari înalţi şi consilieri de la curte sunt de origine provincială. Este atât cazul lui Burrus – originar din Vasio (Vaison), localitate din Gallia Narbpnensis –, cât şi cel al lui Seneca – originar din Hispania. Toţi aceşti oameni care formează anturajul imperial au puţine legături cu aristocraţia senatorială, chiar dacă împărtăşesc unele din idealurile sale. Ii se constituie **într-**un aparat autonom care dispune de ijloace proprii de acţiune.

Dar. deşi împăratul se înconjura de tot felul de aju-e, viaţa la palat rămânea pentru el împovărătoare. Cu ale că eticheta nu ajunsese încă la complexitatea de mai rziu, Nero avea totuşi multe de făcut, multe hotărâri de at, mulţi oameni de primit. Pretutindeni mergea însoţit de garda sa, de prietenii săi şi de funcţionari. Astfel, nu e de mirare că-i plăcea uneori să evadeze pentru a petrece câteva clipe plăcute în vilele prietenilor intimi, unde povara rangului înceta să-l

mai striviească (TAC, *Ann* „15, 62, 1).

OCTAVIA

Soţiile şi iubitele lui Nero au jucat un rol important la curte. Acest lucru se înscrie, de altfel, **într-**o tradiţie a monarhiei romane, moştenită de la nobilimea republicană2.

era **s-**a străduit să limiteze această putere a femeilor, putere pe care o considera mult prea acaparantă: e vorba «î primul rând, de cea a mamei sale, dar şi de aceea a nevestelor pe care le-a avut. Influenţa lor n-a putut fi însă neutralizată; Tacit socotea că această influenţă a fost

— Nenca în cazul Octaviei, dar nefastă în cazul Agrippinei alcă al P°PPeei> Pe care° a? eza în rândul „femeilor fi-D” Pă cum ştim, în 53, Nero se căsătoreşte cu Octavia, doi Cla” din. El are şaisprezece ani, iar tânăra soţie.

«prezece. Este o căsătorie de convenienţă, cum va ră

164

*Secvenţă romană* mâne, de altfel, până la divorţ. În momentul adoptării lui de către Claudiu, Nero devine fratele viitoarei sale soţii. Rude de sânge, tinerii căsătoriţi se află, aşadar, în postura de soţ şi soţie, dar şi de frate şi soră: combinaţie arhetipală *pe* care o regăsim în Egiptul Lagizilor, dorită de Agrippina şi încercată de Gaius-Caligula, fratele ei. Nero nu şi-a iubit niciodată prima soţie, o femeie-copil pe care a ucis-o când nu împlinise încă douăzeci şi unu de ani.

Dar mai înainte a avut loc divorţul; un divorţ întâr-zlat – după nouă ani de căsătorie – din raţiuni politice: Nero nu-şi putea îngădui riscul de a o lăsa pe fiica lui Claudiu să se mărite cu un alt aristocrat. Rezervată, rece, ştearsă, am putea spune, cinstită şi prea puţin dispusă să adopte modul de viaţă al soţului ei, Octavia nu era lipsită totuşi de o fineţe şi de o abilitate politică, fără de care – să nu uităm că a asistat la otrăvirea lui Britanni-cus – nu şi-ar fi putut ascunde sentimentele frăţeşti (TAC, *Ann*., 13, 16, 6). Dezinteresul pe care Nero l-a manifestat de la început în privinţa ei a fost dublat, rapid, şi de un dezgust fizic (SUET., *Ner*., 53, 3; TAC, Ann., 13, 12, 2). Această soţie neglijată nu a beneficiat niciodată de o veritabilă influenţă politică. Şi totuşi Nero i-a acordat onorurile pe care poziţia ei le cerea. Astfel, unele monede, bătute la Alexandria şi în Orient până în 59 – 60, reprezintă cuplul imperial, ea pe revers, el pe avers (*BMC*, *Alexandria*, p. 16, nr. 119; *Corinthus*, p. 68 şi urm.; *Ionia*, p. 319 şi urm.; *Lydia*, p. 254). Pe aceste monede, Octavia poartă chiar titlul de *Augusta*, pe care, oficial, nu l-a

avut niciodată. De altfel, la Roma, ea nu apare pe nicio monedă şi singura inscripţie în care i se recunoaşte titlul de soţie a împăratului provine din insula Samos (*IGRR*, IV, 969; M. Smallwood, nr. 120 b). Sentimentul dinastic fiind extrem de puternic în Orientul roman, entuziasmul pentru soţia cezarului se manifesta aproape spontan. Nero considera că acest lucru este suficient; fapt deosebit de semnificativ. De altminteri, împăratul se consola în braţele frumoasei Acte, acea libertă care ţinuse cândva de casa Oc-tavici şi care avea să-i rămână credincioasă lui Nero până în ultima clipă a vieţii; legătura lor avea să dureze cel puţin patru ani.

Aşadar, în 62, cuplul imperial divorţează. Cotitura din 61 se produsese, iar Burrus fusese eliminat. De-a lungul anilor, Octavia acumulase o ură tenace împotriva soţului



ei o ură cu atât mai de temut cu cât fusese sistematic disimulată (PS.

— SEN., *Octau*., 174 – 176; 222 – 226; 540 – 543; 56 – 657). Dar acest lucru nu i-a fost de niciun ajutor. După ce îi lichidase pe Rubellius Plautus şi pe Suua, spre a evita o coaliţie a principalelor vlăstare iulio-claudiene, Nero o elimină şi pe ea, nu fără oarecari dificultăţi: Octa-via se bucură de popularitate şi deposedarea ei de drepturi riscă să provoace tulburări. Pentru a-şi justifica divorţul, Nero invocă mai întâi sterilitatea căsătoriei lor. Apoi hotărăşte să organizeze un proces. Tigellinus este însărcinat să conducă ancheta. Anicetus, supu**nându**-se din nou vechiului său discipol, declară că a fost amantul Octaviei. În cele din urmă, Octavia este înlăturată şi, la 11 iunie 62, executată (SUET., *Ner*., 35, 3 – 4; TAC, *Ann*., 14, 60 – 64; IOS., *Ani*. *lud*., 20, 8; *Bel*. *lud*., 2, 13, 1; PS.

— SEN., *Octau*., 174 – 835; DI0,62, 13, 1 – 4) 4. „Afacerea” va avea câteva urmări, printre care şi lichidarea – menţionată mai înainte – a lui Doryphorus (TAC, *Ann*., 14, 65, 1).

POPPEEA, STATILIA MESSALINA

Popeea este numele aceleia pentru care împăratul-ci-tared o părăseşte pe fiica lui Claudiu. Nero „o iubeşte mai presus de orice”, exclamă Suetoniu (*Ner*., 35, 5). Ea va fi cea de-a doua soţie a lui. Tatăl Poppeei, Titus OUius, fusese senator. Fost prieten al lui Seian, el nu reuşise să scape de epurarea căreia îi căzuseră victime partizanii

puternicului prefect al lui Tiberiu. Fiica sa își luase numele străbunilor pe linie maternă, nume de ilustră și nobilă memorie: Sabina Poppeea – cum se va numi de aici înainte – o ura pe Agrippina, chiar și pentru simplul motiv că descindea dintr-un clan politic dușman familiei lui termanicus. Ceva mai în vârstă ca Nero, Poppeea era ineligentă, spirituală, dar fără scrupule, și de o frumusețe cu totul ieșită din comun, pe care și-o îngrijea în mod deoîbit. Inventase chiar o pomadă specială pentru întreţierea tenului și, ajunsă împărăteasă, se scălda în laptele Juls de la cinci sute de măgărițe (IUV., *Sat*, 6, 462; AG, *Ann* „13, 45, 1 – 7; DI0,62, 28, 1).

Primul soț al Poppeei fusese Kufrius Crispinus, un cavaler roman, fost prefect al pretoriului, pe care Nero avea a-l suprime în 66 (TAC, *Ann*., 16, 17, 2). Apoi, chiar sub mia împăratului, Poppeea divorțase de Crispinus.

*16 B*

*Secvență romană* pentru a se recăsători cu Salvius Otho, unul din principalii favoriți ai principelui (TAC, *Ann*., 13, 45 – 46; SUET., *Otho*, 3; PLUT., *Galb*., 19). Și astfel își făcuse intrarea la curte, unde extrem de repede avea să-l seducă pe Nero. Să fi încurajat, oare, Otho pasiunea cezarului, spre a-și mări astfel creditul în anturajul imperial? E greu să răspundem categorie la această întrebare.

Un lucru e sigur: împăratul dă semne de plictis în ceea ce-o privește pe Acte și în mod manifest o preferă pe Peppeea 5: anul 58 marchează intrarea în scenă a noii sale alese. Soțul acesteia este îndepărtat de la curte și chiar din Roma, căci numirea lui în funcția de guvernator al Lusi-taniei echivalează cu o izgonire. Cu toate acestea, Nero-va trebui să aștepte până în 62 pentru a se căsători cu Poppeea, la numai douăsprezece zile după divorțul de Octavia (SUET., *Ner*., 35, 5). Era o căsătorie pe care noua soție o dorise nespus. Dragostea împăratului pentru această femeie nu va înceta să sporească. de-a lungul anilor, fapt demonstrat, în parte, și de producțiile literare ale principelui care cântă, la un moment dat – după cum am semnalat mai înainte arpărul de chihlimbar al iubitei sale (PLIN., *Nat*. *Hist*, 37, 50).

Înrâurirea de care se bucura la curte Poppeea, înainte, ca și după căsătorie, nu trebuie nicicum desconsiderată, Dacă Octavia n-a fost niciodată recunoscută oficial *Augusta*, Poppeea, în schimb, a beneficiat de acest titlu: astfel, în 63, Frații Arvali se vor ruga pentru sănătatea celei pe care o cinstesc drept *Poppeea Augusta* (M.

Smallwood, nr. 24). O tetradrahmă din Alexandria reprezintă pe Poppeea pe revers şi pe Nero pe avers (M. Smallwood, nr. 111 a). O monedă de bronz din Asia Mică îi înfăţişează pe cei doi soţi împreună, pe aversul ei – *Neron-Poppaia* –, aş. ezindu-i astfel pe picior de egalitate (*BMC*, *Ionia*, p. 74, nr. 212: M. Smallwood, nr. 240), în timp ce o inscripţie din Pont (63 – 65) îi slăveşte pe Nero, Britannicus şi Poppeea la un loc (*SEG*, 16, 748: M. Smallwood, nr. 111 b). Alte monede şi inscripţii amintesc de faptul că, după moartea împărătesei, este întreţinut un cult pentru *alua Poppaea*, ca şi pentru fiica acesteia, la rândul ei, divinizată; şi Fraţii Arvali vor aduce deseori sacrificii în onoarea celor două zeiţe (E. Sydenham, op. cit., p. 53, nr. 1: M. Smallwood, nr. 148; *ILS*, 233: M. Smallwood, nr. 149 şi M. Small-wood nr. 25 – 26).



Poppeea nu era însă nici Messalina şi nici Agrippina, Niciodată ea nu a jucat un rol politic comparabil cu acela pe care l-au avut cele două femei, pe vremea lui Claudiu. Aşa ceva nu se putea întâmpla sub Nero, care nu se prea lăsa condus de femei 6; aşadar, influenţa Poppeei a fost mai slabă şi s-a exercitat doar asupra unei trăsături de caracter a împăratului: acea pornire spre cruzime, spre represiune. A fost alături de Nero în toate acţiunile lui brutale, mai ales în pedepsirea conjuraţilor lui Piso, dar şi în hotărârea de a-l elimina pe Seneca. Relatând această scenă, Tacit nu evită să amintească faptul că Poppeea şi Tigel-linus erau „consilierii intimi ai principelui în ce priveşte cruzimea” (*Ann*., 15, 61, 4).

Puţin influentă din punct de vedere politic, Poppeea strălucea, în schimb, la curte prin inteligenţa şi frumuseţea ei. Ca şi Nero, avea gustul fastului şi al Orientului, încurajând astfel elenismul împăratului. Era pasionată de astrologie – precum fostul ei bărbat, Otho – şi fascinată de cultul zeiţei Isis. Fără a fi o adeptă a mozaismului, ea îi proteja pe iudei, în rândul cărora avea numeroşi prieteni. Flavius Iosephus o numea „pioasă”, cu alte cuvinte, favorabilă iudaismului (*Ani. lud*., 20, 8, 11). Evident, acest lucru este o exagerare. Poppeea era în primul rând filo-orientală, iar iudeii, prin dinamismul lor, dar şi prin atracţia pe care o exercita religia lor, jucau un rol important în Orient şi la Roma. În 61, după o întâlnire pe care o avusese cu marele preot de la Ierusalim, ea îl convinge pe Nero să acorde iudeilor dreptul de a

despărţi, printr-un mare zid, templul capitalei lor de palatul regelui Herodes Agrippa II. în 64, Flavius Iosephus – prin intermediul mimului, de origine iudaică, Alityrus – este introdus la curte, discută cu Poppeea, care se afla la Puteoli, şi obţine eliberarea câtorva rabini închişi de autorităţile romane (IOS., *De vita sua*, 3, 13 – 16). Până şi funeraliile împărătesei sunt organizate conform ritualurilor orientale – lucru care i-a indignat pe romanii conservatori –, dar aceste ritualuri sunt mai degrabă egiptene decât iudaice (TAC, *Ann*., 16, 6, 2). Ca şi Nero, şi chiar mai mult decât el, „oppeea pare să fi optat pentru o sinteză a acestor două regii care-şi disputau întâietatea în Orient, cel puţin până în omentul pătrunderii masive a mithraismului Arsacizilor7. În ianuarie 63, Poppeea aduce pe lume o fetiţă, Claudia /j-uste, care va muri, precum se ştie, după patru luni i*1 Smallwood, nr. 24 referitoare la Actele Fraţilor Arvali

*168*

*Secvenţă romană şi* TAC., *Ann*., 15, 23; SUET., *Ner*., 35, 6) 8. Naşterea copilei prilejuieşte serbări magnifice la Roma. După moarte, i se ridică temple şi i se aduc onoruri divine. În anul următor, probabil în cursul verii şi după jocurile neroniene, Poppeea moare, ea însăşi, însărcinată fiind. Să fi fost, oare, cum sugerează Tacit, „victima unei clipe de furie a soţului ei” şi a „violentei lovituri cu piciorul”, pe care acesta i-ar fi dat-o? Oricum, chiar dacă lucrurile s-au petrecut astfel, credem că totul a fost involuntar. Dar, fără îndoială, împărăteasa a fost victima unui accident nefast survenit în timpul perioadei de sarcină. Principele a rămas de altfel credincios memoriei sale şi a continuat s-o iubească. Înmormântarea a fost somptuoasă. Nero a pronunţat o vibrantă cuvântare funebră şi a organizat apoteoza acestei neobişnuite femei (TAC, *Ann* „16, 6; SUET., Ne*r.,* 35, 5; DI0,62, 26 – 28; 63, 9, 5). În ciuda strădaniilor de a-i lumina personalitatea, strania Poppeea îşi păstrează şi astăzi misterul.

Văduv fiind, Nero decide să se recăsătorească. Nu va face totuşi acest pas decât la un an după moartea Poppeei. Spre finele lui 65, întrevede totuşi o căsătorie cu Antonia, singura fiică a lui Claudiu rămasă în viaţă. Antonia este văduvă şi, în momentul conspiraţiei lui Piso, circulă zvonul unei eventuale uniri între ea şi conducătorul conjuraţilor. Nero trebuie să fie, aşadar, vigilent. Dar Antonia n-a uitat că acela care-o cere acum în căsătorie este ucigaşul fratelui ei, Britannicus, al surorii ei Octavia şi al fostului ei soţ, Faustus Cornelius

Sulla. Refuzul ei este, aşadar, categoric: nu se va căsători cu împăratul. De aceea, Nero o va ucide (SUET., *Ner*., 35, 8; Şcolii la Juvenal, *Satir*., 8, 218). În cele din urmă, Nero îşi va îndrepta atenţia către o altă văduvă, frumoasa Statilia Messalina, cu care avusese o legătură pe vremea când mai trăia Poppeea. Dintr-o veche familie a nobilimii senatoriale, mondenă şi elegantă, cu obiceiuri moderne şi lipsită de scrupule, Statilia Messalina avusese deja patru soţi. Căsătoria – care se produce: ară îndoială, la insistenţele ei – are loc, probabil, în 66, a puţină vreme după vizita lui Tindate şi după dispariţia ui Thrasea; afirmăm acest lucru în virtutea faptului că facit, relatând aceste două evenimente, nu face nici*o* nenţiune despre cea de a treia împărătească. Pe de altă parte, ştim de la Suetoniu că, în 65, Nero îl lichidează P – «îarcus Atticus Vestinus, cel de-al patrulea bărbat al McS alinei – spre a-i răpi nevasta –, profitând de vâltoare3



opresiunii antipisoniene (SUET., *Ner*., 35, 2). Desigur că altele au fost raţiunile care au determinat uciderea consulului Vestinus: sinceritatea lui, de pildă, ca şi atitudinea lui opoziţionistă.

Nu ştim în ce măsură Statilia Messalina a încercat să influenţeze viaţa de la curte şi deciziile soţului ei. Ştim doar că l-a însoţit în călătoria prin Grecia şi că a strălucit, alături de el, la serbările imperiale. Dar Statilia Messalina s-a amestecat puţin în viaţa politică. Deşi monedele din Orient o reprezintă, pe reversul lor, asociată noţiunii de *Securitas* – liniştea, siguranţa pe care împăratul o dăruise Greciei –, aversul acestor monede îl înfăţişează pe Nero cu mai multă strălucire (*BMC*, *Lydia*, p. 103, nr. 68: M. Smallwood, nr. 114). O inscripţie, tot de origine orientală, pare să-i confere titlul de *Augusta*, dar nu ştim dacă împărăteasa deţinea în chip oficial această calitate (*Journal of Roman Studies*, 20, 1930, p. 43: M. Smallwood, nr. 115).

Statilia Messalina a fost prudenţa personificată. A ştiut să fie vicleană şi nu. a ezitat nicio clipă să-l abandoneze pe Nero, în momentul în care totul s-a prăbuşit în jurul lui; se pare că a potrivit în aşa fel lucrurile, încât a părăsit palatul imperial şi, poate, chiar Roma, în acele ultime zile ale domniei soţului său. Într-adevăr, nicio sursă nu menţionează prezenţa ei alături de împărat în acele ultime clipe. Nimeni n-a luat vreo măsură împotriva ei, după moartea principelui. Ba, mai mult, se pare că Otho, care înclina spre un neronism. moderat,

ar fi intenţionat să o ia *de* soţie (SUET., *Otho*, 10, 2). Altceva nu se ştie despre ea. Fără îndoială că această hedonistă şi-a trăit liniştită restul zilelor, retrasă undeva, în vilele ei de la ţară. Se Mre totuşi că **s-**a bucurat de o poziţie strălucită în înalta societate romană, sub domnia lui Vespasian şi a fiilor lui a.

AULA NERONIANA

Nimeni în afară de Agrippina – în primele săptămâni e domniei – şi, mai târziu, Seneca – până în 58 – n-a – reitat la curte o influenţă politică pe care am putea-o şi decisivă. Nero n-ar fi putut guverna însă, nici nu r fi putut pune în aplicare proiectul axiologic şi nici fi avut posibilitatea să organizeze jocurile şi spectaco

170 *Secvenţă romană* lele agonistice, dacă n-ar fi fost slujit, sfătuit, ba chiar influenţat de anturajul său. Individual – cutare sau cutare curtean – sau pe grupuri, se acţiona asupra luării deciziilor. Extrem de repede, curtea lui Nero, centrul principal pentru *agon* şi *luxus*, avea să îmbrace un caracter specific, care o va distinge printre anturaj ele celorlalţi împăraţi romani. O lume închisă în adevăratul sens al cuvântului, ea se va constitui **într-**o societate *per* se pe care istoricul Gilbert-Charles Picard o va numi *aula Neronis*. Tacit a avut şi el intuiţia particularităţilor acestei „societăţi neroniene", pe care o desemna prin formula *aula Ne-roniana* (TAC, *Hist*., 2, 71, 2) 10 – formulă pe care o vom utiliza şi noi în lucrarea de faţă.

*Aula Neroniana* a început să capete formă în jurul anilor '55 – 56. Între 64 şi 66 e.n., ea este, ca să spunem aşa, un corp constituit, în stare de funcţionare, ba chiar un mecanism rodat. Într-adevăr, funcţiile sale axiologice, sociale şi ideologice vor fi pe deplin solicitate începând cu cotitura politică din anul 61. Sacralizâ**ndu-**l pe Nero, aducând elogii nemăsurate virtuţii sale regale elenistice, dar şi talentelor lui de citared şi conducător de care, *aula Neroniana* prefigurează somptuoasele curţi imperiale ale monarhilor teocratici din Imperiul-Târziu. Gaius-Caligula visase la o asemenea curte, dar timpurile îi stătuseră împotrivă. *Aula Neroniana* va fi o excepţie în istoria romană. Fără precedent, ea va rămâne unică: leagăn al unei culturi uimitoare, a fost, în acelaşi timp, laboratorul unei reforme axiologice cu totul singulare prin amoralismul ei.

Prima ediţie a jocurilor quinquenale va reprezenta un moment esenţial în formarea *aulei Neroniene*. Suntem în anul 60. Desfăşurarea jocurilor trezeşte entuziasm. Câţiva conservatori adversari ai

agonurilor – neputând fi, de drept, urmăriţi de justiţia imperială sau senatorială – sunt atacaţi spontan, poate chiar lapidaţi, de partizanii şi soldaţii lui Nero, pe care îi iritau criticile acestor păstrători ai tradiţiei (DI0,61, 19, 4). La Roma, atmosfera devine cu atât mai încărcată, cu cât asistăm la un eveniment la care superstiţia populară îşi va da din plin obolul: apariţia unei comete. Spiritele se înfierbântă, văzând în aceasta semnul unei schimbări de domnie. Vine să se adauge trăsnetul care loveşte o masă a împăratului, nu departe de locul de baştină al strămoşilor lui Rubellius Plautus, tânărul senator stoic, pe care moralitatea şi austeritatea îl fac să fie, în ochii tradiţionaliştilor, prezumtivul succesor al lui Nero.



pe altfel, aceştia din urmă răspândesc zvonul că Nero, o dată răsturnat, urmează să fie înlocuit de Rubellius Plautus (TAC, *Ann*., 14, 22, 1 – 5). împăratul şi consilierii săi – printre care şi Seneca – reacţionează cu promptitudine: Plautus este trimis în Asia. împăratul va manipula superstiţia populară în avantajul său: hotărăşte să ia o nouă putere tribuniciană, exprimându-şi astfel voinţa de a da un nou impuls domniei. Să nu uităm că ne aflăm în preajma cotiturii politice din 61 il.

Nemulţumit de a fi un membru privilegiat al cercului cultural, literar şi politic creat în jurul lui Seneca sub domnia lui Claudiu, Nero pare să fi deturnat, încetul cu încetul, această mişcare înspre el, în ciuda faptului că ea trebuia să păstreze o relativă autonomie. Sunt adunaţi astfel, la curte, intelectuali, artişti, arhitecţi, pictori, sculptori, poeţi şi prozatori, muzicieni şi actori. Printre prietenii literari ai principelui se distinge Lucan, nepotul lui Se-neca, devenit quaestor înaintea vârstei admise şi învingător la jocurile neroniene; apoi Calpurnius Siculus, Cocceius Nerva, Fabricius Veiento şi autorul poemului *Ilias Latina* – Iliada latină –, probabil Baebius Italicus, care a făcut elogiul Iulio-Cleudienilor, numindu-i descendenţi ai lui Enea (899 – 903). Lucillus, cunoscut prin epigramele sale greceşti, se numără fără îndoială printre aceştia, dacă e să dăm crezare acelei mărturii în care povesteşte cum a fost ajutat într-o situaţie pecuniară dificilă (*Anth*. *Gr*., 9, 572). Se ştie, de altfel, că Nero îi susţinea pe poeţii săraci şi-i atrăgea la curte spre a-i coopta la noul său cerc literar. Baebius Italicus, şi poate Nerva, erau dintre acei tineri poeţi de talent,

neafirmaţi încă, pe care principele – conform aserţiunilor lui Tacit – îi aduna în jurul persoanei sale (*Ann*., 14, 16, 1). Nu este exclus ca şi Lucillus să fi fost unul dintre aceştia.

Împăratului îi plăcea să se înconjoare şi de filosofi. Nudele de frunte în acest domeniu au fost Seneca, Chaere-nion, Cornutus şi Telesinus. Înfăţişarea sobră a stoicilor «condimenta", şi ea, viaţa de la curte. Ei înşişi, spune Tacit, abili şi ipocriţi, se mândreau cu prezenţa lor la curte (*Ann*., 14, 16, 4). Şi, la urma urmei, avantajele erau şi de că natură, întrucât Nero acorda anumite imunităţi fiscale unele gratificaţii acestor filosofi şi retori.

Gaius Luccius Telesinus se număra printre aceşti **pri**[legiaţi. Filosof de renume, el avea să devină, ulterior, «sul. De la Philostrat aflăm că i se întâmpla deseori să se râ2 *Secvenţă romană* ia la întrecere, pe diverse teme date, cu Apollonios din Tyana, căruia îi cerea, uneori, să improvizeze dizertaţii (*Vita Apoi*, 4, 40 şi 43). Sub Domiţian, împăratul care hotărâse să-i alunge din cetate pe toţi filosofii, Telesinus a fost exilat, fără îndoială şi pentru că trădase în 68. Să fi fost el, oare, stoic? Nu avem dovada unei asemenea opţiuni filosofice. Epicureismul, foarte la modă în epocă, preconiza o morală extrem de apropiată de aceea care domnea în sânul *aulei Neroniana*: poate că Telesinus a fost unul din adepţii acestui curent filosofic.

Stoicii acestei „academii neroniene" profitau de avantajele materiale care le recompensau supunerea. Ceea ce nu înseamnă că erau trădători sau eretici. Întrucât Porticul le recomanda să slujească monarhia, iar doctrina *eu-kaifiei* favoriza concesia şi compromisul, ei se considera). fără îndoială, credincioşi atât filosofici, cât şi principelui. Printre aceşti stoici se numărau Egnatius Celer, acuzai – rul lui Barea Soranus în procesul grupului lui Thrasea, Sscundus Carrinas, care luase parte la jefuirea templelor ordonată de Nero, şi Heliodor. delatorul din procesul intentat lui Lueius Silanus Torquatus. Toţi aceştia, oricât de irrjg Hşitori **s**-au dovedit a fi, erau totuşi stoici autentici. Nu e mai puţin adevărat că tovarăşii lor întru filosofie – ostili lui Nero – îi dispreţuiau şi le reproşau' că ar fi renegat şi înjosit doctrina Porticului (EPICTET, *Diss*.:.:, 19, 29 etc). Prin urmare, ar fi fals să susţinem – precum face uneori exegeza modernă – că stoicismul, în ansamblul lui, ar fi devenit, către sfârşitul domniei lui Nero, o doctrină de opoziţie 12.

Un alt curent al acestei „academii" este ref Hrezentai de acei

intelectuali şi senatori, plini de rafinament dar prea puţin preocupaţi de morală, al căror prototip este. În felul lui, Petroniu. Autorul *Satyricon*-*v. lui*. maestru subtil şi rafinat, este cel care dă tonul eleganţei la curte. Înaintea lui. deci înainte de constituirea unui cerc literar propriu-zis, cel care jucase acest rol fusese Otho: cu cinci ani mai mare decât Nero, acest prieten al lui Seneca pare să fi fost, prin excentricitatea şi amoralismul lui, încarnarea însăşi a acelui *luxus* de la curtea lui Nero – înainte de a fi. după cum am arătat, alungat din Roma de către împărat-Căci. deşi lui Nero îi place să se înconjoare – începând mai ales de prin 60 – de poeţi – cu care discută despre arta poeziei –, de istoriografi – cărora le solicită sfaturi – şi de filosofi – pe care-i incită la controverse

*Curtea şi micro-unităţile sociale*



AC, *Ann*., 14, 16, 1 – 4) –, el rămâne, să nu uităm, principele cgdn-ului şi al luxus-ului. Oamenii care-l înconjoară sunt tineri, ca şi el, excepţie făcând câţiva curteni bătrâni, precum Seneca. Aceşti fii de senatori sau de cavaleri, aceşti profesori şi elevi ai şcolilor de muzică şi sport fundate în 59, **într**-un cuvânt, această *cohors amicorum* (SUET., *Vita Lucani*, 4) – această cohortă de prieteni ai împăratului – reprezintă noua generaţie. Ei vor să fie şi sunt, cu adevărat, forţa motrice a neronismului. Tinereţea, lipsa de griji şi amoralismul sunt singurele lor valori. De aceea, nu e de mirare că, în această *aula Neroniana*, pe care o frecventează de asemenea citarezi, actori şi gladiatori – dintre care Terpnus, Menecrates şi Spiculus sunt cei mai cunoscuţi –, discuţiile literare şi orgiile nu sunt deloc incompatibile. Lui Nero îi plac petrecerile prelungite, în timpul acestor banchete, nu rareori i se întâmplă ca, în compania curtenilor săi, să se arunce în bazine cu apă caldă sau rece ca gheaţa. Generozitatea lui nu cunoaşte limite. Face daruri magnifice şi uluitoare prietenilor, dar şi muzicanţilor sau gladiatorilor (SUET., *Ner*., 30, 2 – 5; *Galb*., 15, 1; PLUT., *Gălb*., 16, 2 – 3; TAC., *Hist*, 1, 20; DI0,63, 1, 1). Principele nu uită însă că şi plebea iubeşte această viaţă de plăceri: de aceea, chiar dacă, de cele mai multe ori, rămâne retras între pereţii reşedinţelor sale, ia uneori masa în public, prilejuind astfel manifestarea afecţiunii pe care i-o poartă poporul (SUET., *Ner*., 27, 2; „\C, *Ann*., 15, 37, 1 – 6).

AUGUSTIANII

În pofida acestei forfoteli aparente de indivizi şi interese, nu

trebuie să considerăm anturajul imperial un mediu confuz şi dezorganizat. *Aula Neroniana* este, dimpotrivă, un ansamblu structurat pe compartimente şi organisme adaptate diferitelor nivele ale societăţii romane. Printre aceste instrumente, o funcţie extrem de importantă revine corpului de *Augustiani* sau *Augustani* – *Augouste-ioi*, în greceşte. Având ca sursă de inspiraţie companiile de copii regali – *basilikoi paides* – din capitalele elenistice şi & în anumite colegii sacerdotale ale Pergamului, Augustanii! t organizaţi conform criteriilor militare romane şi **mo**elului de efebie atică. Încă din 55, îl vedem pe Nero în – ajut „de cavaleri – gărzi de corp” (DI0,61, 9, 1).

174

*Secvenţă romană* care-i prefigurează pe Augustiani. Crearea acestora din urmă la Roma va constitui o inovaţie.

Suetoniu, oferi**ndu-**ne câteva detalii despre organizarea Augustianilor (*Ner*., 20, 6), datează apariţia lor în 64 – anul debutului artistic al lui Nero or, la acea dată are loc, de fapt, o întărire a corpului acestor Augustiani. Ne vom îndrepta, aşadar, din noii atenţia înspre Tacit, care îşi încheie în felul următor descrierea Iuvenalelor din 59: „Atunci, pentru prima dată, au fost înrolaţi cavaleri romani, denumiţi Augustiani, remarcabili prin vârstă şi vigoare, unii având o fire neruşinată, alţii lacomi de putere” (*Ann*., 14, 15, 9 – 10).

Corpul Augustianilor avea în fruntea sa un senator. Voluntarii aparţineau tineretului ecvestru, deseori de rang senatorial. Gărzi de corp şi ofiţeri de elită, ei erau în egală măsură suporteri necondiţionaţi ai reformei axiologice; constituiau, de fapt, un veritabil contingent de profesionişti în slujba acestei vaste mişcări culturale şi sportive iniţiate de Nero, alcătuind, încetul cu încetul, nucleul unei noi categorii sociale. Aceşti tineri, care hărăzeau un cult religios cu totul deosebit – e drept, mai degrabă privat decât public – împăratului lor, în care vedeau un nou Apollo, erau ei înşişi copleşiţi de elogii, precum fuseseră odinioară reprezentanţii exemplari ai acelei *virtus* romane. Un tineret înlocuia un alt tineret. *Agon* şi *luxus* se aflau, aşadar, pe primul plan: asistăm, de fapt, după cum subliniază Tacit, la o mutaţie în mentalităţi.

Cam cinci sute, în 59, Augustianii erau, în 64, mult mai numeroşi şi mai specializaţi. După Suetoniu, ei erau susţinuţi de aproximativ cinci mii de plebei. În schimb, pentru Cassius Dio, cei care „se numeau *augousteioi*” erau ei înşişi cinci mii (DI0,61, 20, 4), cifră atinsă, dacă nu

chiar depăşită, spre sfârşitul domniei lui Nero. Aceşti cinci sute de Augustiani reprezentau, într-adevăr, o elită, susţinută de patru mii cinci sute de plebei. După cum am subliniat şi în altă parte, „puteau fi recunoscuţi după părul lor bogat, după costumul somptuos pe care-l purtau, după absenţa oricărui inel la mâna stângă. Şefii lor câştigau în jur de patru sute de mii de sesterţi” (SUET., *Ner*., 20, 6), sumă enormă, care compensa abandonarea inelului, însemn al ordinului ecvestru.

O dată ajunşi Augustiani, ei nu mai aparţineau nici unei clase sociale. Un singur lucru era important: să-l slujească pe Nero, să slujească ideologia şi axiologia sa.



Unii, de altminteri, treceau astfel de la condiţia de plebei la statutul de cavaleri romani. Alcătuiţi ca un fel de cor al principelui, Augustianii îndeplineau şi „funcţia” de oameni tocmiţi ca să aplaude”: împărţiţi pe echipe, ei îl aplaudau pe împărat în maniera marinarilor alexandrini, fiecare echipă avându-şi propria sa cadenţă. Se percepeau astfel trei ritmuri principale de aplauze. Augustianii erau dublaţi, în atari situaţii, de un alt corp – e vorba de acei *neroneioi*, „neronienii”, de care vorbeşte Cassius Dio –, alcătuit din plebei robuşti, recrutaţi şi ei pentru a-l aplauda pe împărat şi pentru a cânta din gură şi din diverse instrumente.

Vârf de lance al neronisrriului, Augustianii nu l-au părăsit nicio clipă pe împărat. L-au însoţit în Greoia şi au înălţat acolo o statuie triumfală în onoarea lui (DI0,63, 18, 3). Cu ocazia triumfului din 68, au mers scandând: „Noi suntem Augustiani şi soldaţi ai victoriei sale” (SUET., *Ner*., 25, 1), subliniind astfel particularitatea unei vocaţii militare puse în slujba ideologiei agonistice a celui de-al doilea August, cel de-al doilea fondator al Imperiului. După căderea lui Nero, Augustianii au dispărut; fără îndoială, Galba nu a fost deloc blând cu ei13.

Celălalt corp constituit, care **s-**a impus la curte prin nu-hăr, a fost cel al ofiţerilor pretorieni. Puşi în slujba secutăţii împăratului, dar, în fapt, amestecâ**ndu-**se în toate **in**igile de la curte, ei au jucat uneori un rol important în luarea deciziilor imperiale. Unii au participat chiar la comploturile organizate împotriva lui Nero; de altfel, pretorienii sunt cei care, în ultimă instanţă, au provocat căderea principelui. În schimb, gărzile de corp germanice, leătuite din mercenari angajaţi

tocmai pentru a con-acara o eventuală mişcare a pretorienilor împotriva mixatului, s-au achitat conştiincios de misiunea lor. au, oricum, consideraţi mai siguri. Cu toate acestea, în ei nu vor îndrăzni să bareze calea pretorienilor pen-i a-l apăra pe împărat, considerându-se prea puţinintru o luptă faţă în faţă. Se păstrează şi astăzi o înfipţie în care este menţionat unul dintre aceşti merceari germani14.

SNATORII

În orice fel – s-ar fi manifestat neîncrederea lui Nero aţă de senatori, aceştia nu au fost totuşi excluşi de la



 curte. După cum am văzut, unii au ocupat chiar funcţii importante şi au rămas credincioşi împăratului până în ultima clipă. Nero însuşi era senator, iar familia sa aparţinea, de multă vreme, acelui aşa-numit *ordo senatorius*.

Magistrul (*magister*) Gaius Vipstanus Apronianus. Marcus yalerius Messalla Corvinus, consul desemnat, Sulpicius Camerinus, Faustus Cornelius Sulla Felix, Titus Sextius Africanus, Gaius Piso, Aulus Vitellius, Lucius Salvius Otho Titianus, Publius Memmius Regulus, Lucius Piso, Marcus Salvius Otho, Marcus Aponius să-turninus: acestea sunt numele senatorilor care, în 57, fac parte din colegiul Fraţilor Arvali (M. Smallwood, op. cit., nr. 19). Lista este instructivă, întrucât apar aici nobili de viţă veche, precum Valerius Messalla, sau favoriţi ai principelui, activi la curte şi ei înşişi viitori împăraţi, precum Otho sau Vitellius. Regăsim, printre cei enumeraţi, viitoarele victime ale lui Nero – Faustus Sulla şi Sulpicius Camerinus –, dar şi membri ai familiei lui Piso, care se vor ridica împotriva principelui pe parcursul deceniului al şaptelea.

În 57, toţi aceşti senatori frecventează, mai mult sau mai puţin, curtea. Unii dintre ei sunt oameni de litere; ne referim în special la Lucan, care, de altminteri, este augur i5. Începând din 61, se impune însă o nouă generaţie de senatori. Cândva reprobaţi de Agrippina, aceştia sunt în general mult mai devotaţi lui Nero decât predecesorii lor. Printre ei se numără Flavienii, Aulus Vitellius, Titus Clodius Eprius Marcellus, Publius Petronius Turpilianus, cei doi fraţi Fonteius, ca şi doi senatori deja menţionaţi: Marcus Cocceius Nerva şi Titus Petronius Niger. Li se adaugă mai târziu şi alţii, precum Marcus Ulpius Traianus, Fabius Valens şi Tettius Iulianus, toţi trei oameni noi, senatori la prima

generaţie şi ofiţeri de carieră. Ulpius Traianus este tatăl viitorului împărat Traian. El a ajuns la funcţia de consul sub domnia lui Nero sau, poate, puţină vreme după înlăturarea împăratului. Originar din Hispania, Ulpius Traianus s-a bucurat de protecţia lui Seneca, protecţie de care s-a dispensat mai târziu. Prin 67 – 68, el comanda, în perioada războiului purtat de Vespasian în Iudeea, legiunea a X-a Fretensii (IOS., *Bel. Iud.*, 3, 7, 31).

Despre originea lui Petroniu, de fapt Titus Petronius Niger, nu ştim nimic. Ştim însă că în 62 era consul suffect



(PLIN., *Nat. Hist.*, 37, 20). Acest arbitru al bunului gust, care trecea drept maestru în arta voluptăţilor, a fost întotdeauna ostil brutalităţilor şi violenţei criminale. Om cu o exprimare concisă, care reuşea să ajungă la esenţă în câteva cuvinte, Petroniu ar fi dorit ca obiceiurile de la curte să evolueze spre un epicureism rafinat (*Ann.*, 16, 18, 2 – 5) 16.

Printre favoriţi, unii aparţineau totuşi aristocraţiei de viţă veche. Este cazul viitorului împărat Aulus Vitel-lius, fiul atotputernicului consilier al lui Claudiu. Organizatorul celei de-a doua ediţii a jocurilor quinquenale, Vitellius este „tovarăşul de *agon*" al lui Nero (SUET., *Vit.*, 4). Personaj fără scrupule, el pare a fi un complice convins al tuturor escapadelor, isprăvilor şi mârşăviilor săvârşite de Nero. O altă figură, cam de acelaşi calibru – cu mici nuanţe – este Marcus Cocceius Nerva. Om de litere, acesta frecventează curtea, pozând într-un nou Tibul. Nerva provenea dintr-o mare familie sena)nală, care încă pe vremea lui Antoniu, număra, prinde vlăstarele ei, jurişti, administratori şi consuli. Mama II Sergia Plautilla, aparţinea şi ea înaltei nobilimi. ferva era, de altfel, un fel de rudă îndepărtată a Iulio-Claudienilor, în virtutea unei căsătorii contractate de unul dintre unchii săi pe linie maternă. De o lealitate desăvârşită, Nerva nu a fost niciodată bănuit că ar râvni la tronul lui Nero. De pe urma acestui fapt a şi beneficiat, de altfel, cariera sa senatorială: pretor în 66, va ajunge la funcţii sacerdotale şi onorifice, dintre care unele reveneau, în mod obişnuit, doar membrilor familiei imperiale. Mai mult decât atât: pentru a-i răsplăti fidelitatea şi sprijinul acordat în timpul anchetei iniţiate împotriva conspiratorilor pisonieni, Nero îl va onora cu ornamentele triumfale (TAC, *Ann.*, 15, 72, 2; CIL, XI, 5 743: *1LS*, 273: M.

Smallwood, nr. 246). Într-adevăr, chiar dacă triumful era privilegiul împăratului, anumite însemne ale triumfului – toga brodată, de exemplu – erau uneori oferite acelora care îi slujiseră cu credinţă pe cezari. Nerva a avut chiar dreptul la două „Statui: una, în Forum, **care-**l reprezenta în veşmintele sale triumfale, iar alta pe Palatin 17.

1 Ornamentele triumfale i-au fost oferite şi lui Puplius Petronius Turpilianus. Numele său figurează, după u am văzut, pe lista consulilor din anul 61. Senator, el a aderat, într-adevăr, fără ezitare, la tabăra

178

*Secvenţă romană* partizanilor lui Nero. Consul >. ordinar în chiar anul „cotiturii" politice, se pare că a încurajat schimbarea de direcţie şi că l-a convins pe împărat să acţioneze cu energie pentru a grăbi mutaţia dorită. La sfârşitul aceluiaşi an, ajuns guvernator al Britanniei, duce totuşi o politică plină de prudenţă (TAC, *Ann*., 14, 39). Mai târziu, Petronius Turpilianus îl va sluji pe Nero cu zel şi credinţă, frecventând asiduu curtea imperială, unde se bucura, desigur, de o mare influenţă. La sfârşitul domniei, va mobiliza forţele neroniene în Italia,» uni**ndu-**se cu Rubrius Gallus. Atât de mare i-a fost credinţa faţă de Nero, încât a fost singurul senator executat de Galba, atunci când acesta a pus mâna pe putere (PLUT., *Galb*., 15). Am putea spune aceleaşi lucruri despre predecesorul său în Britannia, generalul Gaius Suetonius Paulinus. Acest vechi militar guvernează provincia cu o asemenea energie, încât uneori ea pare excesivă: Nero îl înlocuieşte, dar continuă să-i acorde încredere. Îi va oferi chiar onoarea unui al doilea consulat în 66, an hotărâtor pentru neronism şi pentru politica imperială. Remarcabilele sale talente militare au făcut din Suetonius Paulinus adevăratul rival al lui Corbulo. Tacit îl elogiază, numi**ndu-**l „bun şi modest" (*Hist*., 1, 87, 6), şi-l socoteşte capabil să domnească, *capax imperii*. Acest general leal pare să fi fost partizanul unui neronism moderat. Mai târziu, se va distinge printre ofiţerii superiori ai lui Otho. Un alt guvernator de provincie care **s-**a ilustrat în această perioadă este guvernatorul Siriei, Gaius Ummidius (TAC, *Ann*., 13, 8 – 9; 14, 26; *ILS*, 972).

Dacă Tacit are cuvinte de laudă la adresa lui Suetonius Paulinus, nu-l apreciază deloc pe al doilea consul ordinar din acel faimos an de cotitură – ne referim la Lucius Caesennius Paetus. îl consideră un *malus* – un „rău": militar incapabil, senator infatuat, impulsiv, iraţional, însetat de glorie, laş, prost şi egoist. Totuşi, Paetus aparţinea şi el

acelui nou val de consuli credincioşi împăratului. Propovăduind mai multă severitate faţă de clasa politică în general şi faţă de senatori în special, el reprezenta partidul ofensivei militare, acel partid pentru care expansiunea cu orice preţ constituia mijlocul de a înălţa prestigiul neronismului cu ajutorul unei mari victorii militare. E foarte posibil ca-Nero să-l fi trimis în Orient pentru a-l supraveghea pe Corbulo, în care avea din ce în ce mai puţină încredere (DI0,62, 23).



pupa înfrângerea sa din Armenia, Paetus a pierdut orice influenţă (TAC, *Ann*., 15, 6 – 20).

Câţiva din aceşti senatori de dată recentă erau specialişti în domeniul lor. Este şi motivul pentru care puteau sluji de minune scopurilor lui Nero. Printre ei se numără generalul Lucius Verginius Rufus, originar din Gallia Cisalpină, pe care l-am menţionat mai înainte. Consul în 63, el devine legat şi comandant al Germaniei Superioare după eliminarea Scriboniilor. Fără a fi vreodată atât de influent încât să aibă un cuvânt de spus în politica neroniană, Verginius Rufus va rămâne multă vreme credincios împăratului şi va şovăi, în 68, înainte de a-l trăda. În această privinţă, Flavienii îi seamănă. Într-adevăr, dacă Vespasian ar fi putut să pară suspect, având în vedere legăturile pe care le avusese cândva cu Thrasea şi cu Barea Soranus, originea sa modestă şi spiritul de disciplină făceau din el un militar de încredere. Se pare chiar că, în 61, Nero ar fi încredinţat postul de *praefechis Urbi* – guvernator al Romei, prefect al oraşului – fratelui lui Vespasian, Flavius Sabinus, pentru a-l înlocui pe Pedanius Secundus, prietenul lui Seneca, ucis de propriii săi sclavi. Tocmai această fidelitate faţă de Nero i-a atras, lui Flavius Sabinus, destituirea din funcţie în timpul domniei lui Galba, funcţie pe care şi-o va recăpăta însă ulterior, sub Otho (PLUT., *Otho*, 5). Fără a fi unul din favoriţii cei mai puternici ai împăratului, influenţa lui la curte nu a fost mai mică decât cea a fratelui său.

Alţii se bucurau, într-adevăr, în anturajul împăratului, de o înrâurire mai mare: senatori de origine modestă, cum e cazul delatorului Eprius Marcellus, pe care vom mai avea prilejul să-l evocăm, dar şi acei consuli ordinari din anul 68, Galerius Trachalus – menţionat anterior – şi **Tibe**rius Catius Asconius Silius Italicus, viitor autor al unei epopei, unul din promotorii reformei axiologice şi

elogiator al talentului artistic şi al concepţiilor estetice ale lui Nero; nu trebuie uitat, în această enumerare, nici Cluvius Rufus, viitor istoric, curtean şi suporter fervent al isprăvilor agonistice ale principelui-citared 18.

CAVALERII

Mai influenţi chiar decât senatorii au fost poate cavalerii – în special marii cavaleri. Prin funcţiile pe care le

180 *Secvenţă romană* ocupau, ei puteau, într-adevăr, să acţioneze asupra orientării administraţiei imperiale.

Marii cavaleri ajungeau în astfel de posturi la capătul unei îndelungate cariere militare. Prefectul pretoriului era cel mai important funcţionar ecvestru şi răspundea de securitatea principelui. Simbolul misiunii sale era sabia (PLUT., *Galb.*, 8, 3; PHILOSTR., *Vita Apoi.*, *A*, 42; 7, 16; *De uita sua*, 2, 1). În această calitate, îi comanda pe pretorieni şi avea monopolul forţei în anturajul imediat al împăratului. Era mâna dreaptă a principelui în acţiunile de judecată, rol care avea să-l facă încetul cu încetul conducătorul afacerilor judiciare şi primul personaj al Consiliului imperial; în această calitate, era împuternicit cu investigaţiile şi anchetele cele mai importante, inclusiv acelea al căror obiect puteau fi regii vasali, marii senatori şi chiar membrii familiei imperiale. În unele cazuri, prefectul pretoriului făcea el însuşi dreptate. Aflându-se în fruntea Consiliului principelui, îndeplinea deci atribuţiile unui adevărat „cancelar", unui adevărat prim-ministru al împăratului: este şi motivul pentru care Tigellinus îl însoţeşte pe Nero în Grecia 19.

În momentul în care vine la putere, Nero îl găseşte în postul de prefect al pretoriului pe Sextus Afranius Burrus. Acest roman originar din Gallia Narbonensis este mai degrabă administrator decât militar. El a parcurs diferitele etape ale unei cariere care l-a dus la funcţia de procurator financiar al împăraţilor şi al Agrippinei (TLşi 1321: M. Smallwood, nr. 259). Unii istorici au vrut să facă din Burrus un soldat frust şi cinstit20. N-au reuşit însă. Acest om cultivat şi rafinat nu s-a mulţumit să aplice în mod pasiv idealurile cercului senecan din care făcea parte, ci a contribuit activ la realizarea lor. Seneca şi Burrus alcătuiau împreună un fel de tandem politic. Graţie poziţiei sale importante, Burrus dubla influenţa, deseori ocultă, a filosofului cu acel instrument concret şi eficient de care aceasta avea nevoie pentru a fi tangibilă. Tot el controla politica externă şi judiciară – investigaţii şi

execuţii (SUET., *Ner*., 10, 3) –, în calitate de prim asesor al împăratului, ori de câte ori acesta din urmă conducea un proces, inclusiv atunci când el însuşi, Burrus, va fi acuzatul (TAC, *Ann*. *f* 13, 23).

Ca şi Seneca, prefectul susţinea doctrina antoniană şi absolutismul în creştere, dar dorea să realizeze un coi» *



promis în consens cu aspiraţiile clasei politice: întocmai ca filosoful stoic, era partizanul unei politici de clemenţă şi al unui despotism de natură filosofică. Burrus va susţine mai târziu reforma propusă de Nero, deşi se pare că o dezaproba *in petto* (TAC, Ann., 14, 14, 4). Cu prilejul jocurilor din 59, „mâhnit dar aplaudând" îl însoţea, alături de soldaţii săi, pe împăratul care-şi făcea intrarea în scenă (*ibid*., 14, 15, 8). Burrus se va strădui, de altfel, să frâneze înmulţirea crimelor: aşa se şi explică de ce i-a protejat, până la moarte, pe Sulla şi pe Rubellius Plautus. Dacă ar fi să dăm crezare lui Suetoniu şi lui Cassius Dio, Nero ar fi dorit să se debaraseze de acest prefect supărător şi l-ar fi otrăvit (SUET., *Ner*., 35, 12 şi DI0,62, 13, 3). Tacit se îndoieşte însă de acest lucru (*Ann*., 14, 51, I) 21. Şi pe bună dreptate, după cum am arătat: deşi i-a picat bine principelui, acea faimoasă *mors Burri*, care l-a afectat atât de mult pe Seneca, a fost totuşi o moarte naturală. Burrus se opunea cu înverşunare divorţului imperial. Şi, într-adevăr, abia după dispariţia sa, Nero se va despărţi de Octavia, demonstrând astfel enorma influenţă pe care o avusese Burrus.

TIGELLINUS ŞI NYMPHIDIUS SABINUS

După moartea lui Burrus, Nero a hotărât să-l înlocuiască cu doi prefecţi, revenind astfel la sistemul instituit de August. Prin această împărţire a prefecturii, el limita, de fapt, puterea noilor însărcinaţi: Faenius Rufus şi Tigellinus. Lucius Faenius Rufus, născut, probabil, tot în Gallia, fusese numit în 55 prefect al annonei la intervenţia împărătesei, al cărei partizan era. Vechi „agrippinian", aşadar, el păstra o oarecare distanţă faţă de grupurile conservatoare care acţionau atunci în senat. În plus, ocupându-se onest de aprovizionarea cu alimente a Romei – cum cerea slujba –, dobândise o imensă popularitate (TAC, *Ann*.; 13, 22, 1 14, 51, 5). Ne aflăm în anul 62. Nero încerca să stăvilească influenţa senatorilor tradiţionalişti. Trebuia, prin urmare, să dea satisfacţie ebei cu orice preţ. L-a ales, deci, pe Faenius Rufus, care nu s-a dovedit totuşi a fi un personaj principal în luarea

deciziilor. Probabil că amintirea legăturilor sale cu Agrippina îi bloca iniţiativele, iar abilitatea lui Tieuinus îl eclipsa. Cu un caracter destul de labil, se pare.

183

*Secvenţă romană* el se va hotărî în cele din urmă – prin 64 – 65 – să comploteze împotriva lui Nero 22.

Dintre cei doi prefecţi, Tigellinus este, de departe, omul cel puternic – şi va fi „din zi în zi mai puternic”, notează Tacit (*Ann*., 14, 57, 2), care a calchiat portretul făcut acestui geniu al răului – conform opiniei unor istorici moderni – după cel al lui Seian. Familia lui Gaius Ofonius Tigellinus provine dintr-un mediu grecesc; tatăl său era sicilian din Agrigentum. Viitorul prefect a fost crescut în casa Agrippinei şi a surorilor ei. Surghiunit de Gaius-Caligula, Tigellinus trăieşte câtva timp în Grecia, înainte de a se stabili în sudul Italiei. Aici, ajuns proprietar de terenuri şi crescător de cai pentru curse, se îmbogăţeşte (Şcolii la Juvenal, *Satir*., 1, 55). Acest aventurier ambiţios, venal, lipsit de scrupule şi vicios – după spusele lui Tacit (*Hist*., 1, 72) – cunoaşte bine civilizaţia şi mentalitatea elenă. Dacă, la acest portret, adăugăm legăturile pe care le înnodase cu Agrippina, ne putem da seama că, în niciun caz, n-a fost de partea conservatorilor din senat.

Vechea sa îndeletnicire îl apropia de Nero, a cărui simpatie nu va întârzia s-o câştige, începând, în special din 59, după uciderea Agrippinei şi organizarea jocurilor. Succesor al lui Annaeus Serenus, Tigellinus devine prefect al vigiliilor şi obţine reintegrarea în senat a ginerelui său, Cossutianus Capito. Apoi, în calitate de prefect al pretoriului, sprijină cu fermitate reforma axiologică şi comportarea din ce în ce mai dură a principelui faţă de senatorii tradiţionalişti, nemaipunând la socoteală lichidarea fizică a opoziţiei şi a eventualilor pretendenţi la tron. La curte, duce o viaţă de dezmăţ şi dă petreceri somptuoase impregnate de misticism. Capabil de crimele cele mai odioase, dobândeşte destul de repede o influenţă considerabilă (DI0,62, 13, 3; PHILOSTR., *Vita Apoi*, 4, 42 – 44). Îl înlocuieşte pe Seneca şi devine o figură-cheie printre acei *deteriorares amici* – „prietenii mai răi” ai principelui. Acest prieten va obţine şi el statuile şi ornamentele triumfale. Investit cu asemenea onoruri, relansează procesele de lezmaiestate şi împânzeşte Roma cu spioni. Ei îl convinge pe Nero să-i execute pe Plautus şi pe Faustus Cornelius Sulla şi tot el supraveghează îndeaproape torturarea slujnicelor Octaviei (TAC, *Ann*.,

14, 57; 60; DI0,62, 13, 4). Specialist în drept, în administraţie şi în tot ceea ce ţine de siguranţa statului, Tigellinus este **per** *Curtea şi micro-unităţile sociale*

183

sonajul care va conduce anchetele declanşate odată cu descoperirea conspiraţiei lui Piso şi care îl va seconda pe Nero atunci când acesta va hotărî să se debaraseze de Seneca. Aceasta a fost, în câteva cuvinte, descrierea personajului: un „bun administrator, dar expert în crime şi dezmăţ şi extrem de ostil senatului" 23.

Cariera sa atinge apogeul prin 65 – 66, când împăratul îi dă mână liberă ca să-i elimine pe toţi cei care îi par primejdioşi. Tot în această perioadă are loc călătoria în Grecia, la care Tigellinus, aşa cum ştim, va lua parte din plin. La întoarcere, însă, începe declinul înrâuririi sale. Ce **s**-a întâmplat, de fapt? Presimţind căderea apropiată a principelui, să fi vrut, oare, Tigellinus să se despartă de un regim compromis, sau, dimpotrivă, Nero, nemaiavând încredere în el, să-şi fi arătat în felul acesta nemulţumirea? În orice caz, un lucru rămâne limpede: în toiul crizei din 68, Tigellinus se retrage în favoarea colegului său de prefectură, Nymphidius Sabinus. Fie că invocă boala pentru a-l trăda pe împărat (IOS., *Bel. lud*., 4, 9, 2: TAC, *Hist*, 1, 72, 1; PLUT., *Galb*., 2; *Otho*, 2), fie că suferă, într-adevăr, de ceva, oricum, Tigellinus nu se află la Roma în momentul căderii lui Nero, iar în 69, adversari şi partizani ai împăratului trec de aceeaşi parte a baricadei, cerând cu toţii capul lui Tigellinus. La ordinul lui Otho, fostul prefect se va sinucide (TAC, *Hist*., 1, 72).

După cotitura politică din 61, Tigellinus a fost cel mai influent consilier al lui Nero, fără să fi atins, totuşi, puterea deţinută cândva de Seneca şi Burrus. Nu se poate vorbi, aşadar, de o „guvernarea, lui Tigellinus", care a fost mai degrabă un incitator privilegiat şi un executant „de excepţie". Ar fi deci fals să acuzăm slujitorul pentru a-l scuza pe stăpân şi să atribuim prefectului crimele împăratului – aşa cum au încercat să facă autorii greci ai antichităţii, admiratori orbi ai „eliberatorului". De altminteri, niciodată – nici chiar în 65 – Nero nu a lăsat pretoriul doar în murale lui Tigellinus, aşa cum se **în**tâmplase odinioară în cazul lui Burrus: totdeauna Tigellinus a avut un coleg de prefectură.

De data aceasta, e vorba de Nymphidius Sabinus, cel care-l va înlocui pe Faenius Rufus, compromis în conspiraţia lui Piso. Omul nu

este un necunoscut. Pentru că l-a asistat cu zel pe Tigellinus în cursul anchetelor din 65, uimeşte însemnele consulare şi, întocmai ca partenerul

184

*Secvenţă romană* său, are reputaţia de a fi un excelent specialist în treburile siguranţei statului. >Tacit îl descrie astfel: „Întrucât este pentru prima oară că acest personaj apare în scrierile mele, mă simt dator să spun câteva cuvinte despre el: căci a fost unul dintre flagelele Romei. Aşadar, născut dintr-o libertă, care-şi oferise frumuseţea primului venit dintre sclavii şi liberţii principilor, el se dădea drept fiu al lui Gaius Caesar, deoarece hazardul îi dăruise – ca şi acestui împărat – o statură înaltă şi o privire sălbatică; deşi e posibil ca Gaius Caesar, căruia îi plăceau curtezanele, să fi abuzat într-o zi de mama acestui bărbat” (TAC, *Ann.*, 15, 72, 3 – 4). În realitate, tatăl lui Nymphidius să-binus era un gladiator, probabil greco-oriental, ca şi mama sa, fiică a unui important libert imperial şi a unei croitorese. În ciuda obârşiei sale extrem de modeste, Nymphidius Sabinus devine totuşi cavaler. Evident, niciodată nu s-a bucurat de prestigiul unui Tigellinus. La curte, însă, unde se arăta partizan convins al elenizării, al absolutismului teocratic şi al ogfdn-ului, dispunea de o oarecare putere. Ceea ce nu l-a împiedicat să trădeze, în momentul în care şi-a dat seama că imperiul neronian se prăbuşeşte, şi chiar să dea principelui lovitura de graţie.

PREFECŢII EGIPTULUI

În rândul celorlalţi mari funcţionari ecveştri, un loc privilegiat îl ocupă prefecţii Egiptului. Aflându-se în fruntea unui teritoriu atât de important pentru economia şi politica Imperiului, ei se bucură de un prestigiu considerabil. Egiptul constituie domeniul rezervat puterii imperiale şi nu oricine are acces la prefectura sa. Lucru, de altfel, bine ştiut de senatori, care nu au acest drept. Este adevărat că prefecţii Egiptului trăiesc departe de curte şi de intrigile de aici, asupra cărora nu pot avea niciun fel de influenţă. Dar, în Est, rolul lor este primordial: sunt răspunzători, în primul rând, de propaganda imperială. Iar atunci când se află la Roma – înainte sau după mandat – creditul lor este atât de mare, încât nimeni nu-i poate ignora.

Principalii prefecţi ai Egiptului, sub domnia lui Nero, sunt, de obicei, greco-orientali, ajunşi de relativ puţină vreme la condiţia ecvestră – într-adevăr, numărul cavalerilor de origine greco-orientală

îl întrecea cu mult pe



cel al senatorilor de aceeaşi obârşie. Lista exactă a acestor guvernatori este greu de stabilit, iar opiniile istoricilor moderni diferă în această privinţă. Dar cei mai importanţi dintre ei, Babillus, Tuscus şi Alexander, sunt recunoscuţi ca prefecţi ai Egiptului neronian de către toţi savanţii moderni. Toţi trei erau greco-orientali.

În momentul venirii lui Nero la putere, prefectul în funcţie, Lusius-Geta, partizan al lui Britannicus, este înlocuit de Mettius Modestus, care, la rându-i, este schimbat, spre sfârşitul anului 55, cu Tiberius Claudius Babillus. Babillus este alexandrin şi fiu de alexandrin. Tatăl lui, fiu al lui Thrasyllus, este de origine regală. Astroleg cunoscut, pledează în faţa lui Claudiu, cu ocazia unei ambasade, cauza concetăţenilor săi. Tânărul Babillus datorează postul de prefect Agrippinei: într-adevăr, profitând de eşecul acuzaţiilor îndreptate împotriva ei de către Silana, împărăteasa îşi impune partizanii în posturi-cheie. Babillus este apreciat însă, deopotrivă, de Seneca, care va recunoaşte, mai târziu, în el un personaj distins, desăvârşit în toate genurile literare (*Nat. Quaest*, 4, 2, 13). Filosoful

— Ca şi Chaeremon, de altminteri – a sprijinit, deci, nu mirea în funcţie a protejatului împărătesei.

Babillus se dovedeşte a fi un excelent administrator. Când îşi ia în primire postul, ajunge în numai şase zile din strâmtoarea Messina la Alexandria, bătând astfel un record de viteză (PLIN., *Nat. Hist*, 19, 3). În Egipt, va dezvolta viaţa economică şi administrativă şi va favoriza propaganda proneroniană. În numele lui Nero şi urmând sfaturile lui Chaeremon, ale lui Seneca şi ale împăratului însuşi, Babillus, scoate la suprafaţă sfinxul din Gizeh

— Zeul Soare „Harmakhis" –, acoperit de nisip. Prefectul cunoaşte extrem de bine religia egipteană – asupra că reia îşi exercita de multă vreme tutela –, ca şi tradiţiile ţării sale. Ştie deci foarte bine că acest gest răspundea

...visului lui Thoutmosis IV": în vis, Amon-Re ar fi promis faraonului dominaţia asupra întregului Egipt, în cazul n care ar fi scos statuia sfinxului de sub nisipuri. Aşadar, superstiţia populară a văzut, în marile creşteri ale Nilucare au urmat evenimentului, consecinţa feraită a acestei „dezveliri": precum odinioară faraonii, Nero, prin

ermediul prefectului său, onora zeităţile ţării şi Egipse vedea recompensat. În ochii locuitorilor de pe NIL

era *ho agathos daimon ţes oikoumenes*, acel „geniu

186

*Secvenţă romană* bun al lumii” pe care îl celebra inscripţia – citată anterior – din satul Busiris, aproape de Memphis.

Reîntors la Roma, Babillus are o influenţă reală asupra lui Nero, căci devine astrologul împăratului. Considerat drept unul din personajele cele mai importante de la curte şi din cercul literar al aşa-numitei *aula Neroniana*, el îl va încuraja pe împărat să-i lovească fără milă pe şefii opoziţiei senatoriale şi îi va prezice căderea (SUET., *Ner*., 36, 2; DI0,61, 18, 2). O inscripţie din Efes, rău conservată, îl evocă pe Babillus şi cariera lui.

Urmaşul său a fost Lucius Iulius Vestinus, dar mai influent s-a dovedit a fi cel de-al patrulea prefect al domniei, Gaius Caecina Tuscus. Faţă de acesta, principele avea o afecţiune deosebită căci, fiind fiul uneia dintre doicile sale, îi era frate de lapte. Încă de pe vremea prefecturii lui Geta, acest favorit al viitorului împărat îl asista pe guvernator în afacerile judiciare, în calitate de *iuridicus*. Ajunsese apoi cavaler. Fabius Rusticus afirmă că Nero ar fi avut intenţia să-l facă pe Caecina Tuscus prefect al pretoriului, în perioada scurtei crize provocate, în 55, de acuzaţiile Silanei şi Domitiei împotriva Agrippinei (TAC, *Ann*., 13, 20, 2). Ştim însă, din mărturii care oferă date precise, că Caecina Tuscus a fost prefect al Egiptului din 5 septembrie 63 până în 17 iulie 65. E posibil, însă, să-şi fi exercitat mandatul puţin înainte şi după aceste date. Însărcinat de împărat să se ocupe de pregătirile pentru o călătorie în Egipt – pe care Nero o proiecta încă de pe atunci –, Tuscus primeşte, în septembrie 63, o delegaţie militară (M. Smallwood, nr. 297 a şi b) şi ordonă construirea unor terme somptuoase. Având nevoie de bani pentru a-i pregăti lui Nero o primire fastuoasă, iar apoi pentru a contribui la reconstrucţia Romei incendiate, va impune locuitorilor grele poveri fiscale, mărind impozitele funciare şi complicând contractele de arendare a pământurilor. Mai târziu, un edict al lui Tiberius Iulius Alexander va aboli aceste măsuri (*IGRR*, 1, 1263: M. Smallwood, nr. 391). E foarte probabil ca, în 65, Nero să-i fi retras lui Caecina Tuscus prefectura Egiptului tocmai ca urmare a plângerilor egiptenilor. La aceeaşi dată, împăratul va face o excepţie de la regulile administraţiei imperiale,

numind ca prefect al Egiptului – pentru puţină vreme, de altfel – un libert: pe Ponticus.

Influent, fără îndoială, la curte, înainte de mandatul său egiptean, odată reîntors în capitală, Tuscus este re".



legat în 66, ca urmare a nesatisfăcătoarei sale politici fiscale şi administrative, dar poate şi pentru că se opunea represiunilor îndreptate împotriva multor senatori. Conform celor relatate de Suetoniu, ar fi fost acuzat de a se fi „scăldat în termele construite special pentru sosirea împăratului" (*Nev*., 35, 10). Nero îi reproşa, de fapt, că şi-a depăşit atribuţiile, că i-a tiranizat pe supuşii împăratului şi că a fost insolent, erijându-se în rege al ţării. Caecina Tuscus va reveni la Roma în 69.

L-am pomenit, mai înainte, pe ultimul prefect al Egiptului în timpul domniei lui Nero: Tiberius Iulius Alexander. Acest „proaspăt" cavaler, iudeu apostat şi nepot al lui Philon, frecventase, probabil, curtea de la Roma, unde lăsase o bună impresie. Se pare că a fost protejatul Poppeei. Ajuns prefect, el încearcă să îndrepte erorile lui Caecina Tuscus, orchestrează întreaga propagandă care pregătea turneul grecesc al lui Nero – turp-neu care ar fi trebuit să sfârşească în Egipt – şi joacă un rol important în vârtejul mişcărilor provocate în 63 de căderea lui Nero.

Trebuie să semnalăm, în sfârşit, prestigiul şi influenţa de care a beneficiat la curte succesorul lui Chaeremon la direcţia Muzeului din Alexandria, Dionysios. Devenit conducător al tuturor bibliotecilor, el a fost însărcinat, la Roma, cu redactarea unei părţi din corespondenţa imperială şi cu primirea anumitor ambasadori M.

LIBERŢII CEZARULUI

*Familia Caesaris*, „familia cezarului": astfel se numeşte la Roma totalitatea liberţilor şi sclavilor principelui. Am văzut, la începutul acestui capitol, cum, încetul cu încetul, *familia* imperială câştigă tot mai mult teren, şi e pe punctul să devină o categorie socială aparte, o elită: *ordo libertorum et seruorum principis* – ordinul iberţilor şi sclavilor principelui, veritabil stat în stat. Împăratul îşi dobândeşte sclavii prin moştenire sau, f şi simplu, cumpărându-i. Odată ajunşi liberţi, fie în mpul vieţii stăpânului, fie după moartea sa, prin ţes –ment, ei devin automat clienţii principelui. Sclavii şirţii se deosebesc în funcţie de

posturile pe care le cupă. Unii au ca sarcină treburile casnice şi aprovizio-ea, ai îi se îngrijesc de reşedinţele şi proprietăţile

 împăratului, alţii, în sfârşit, supraveghează domeniile imperiale, dar şi finanţele şi administraţia statului. Pentru a face carieră în sânul aşa-numitei *familia*, ei trebuie să se mulţumească mai întâi cu slujbele umile, apoi cu diverse însărcinări intermediare, pentru a ajunge, în cel e din urmă, la poziţiile de prim rang.

*Officia palatina* – funcţiile la palat – sunt, desigur, cele mai râvnite. Şefii birourilor centrale şi ai departamentelor publice sunt, într-adevăr, atotputernici: secretarii membri ai cabinetului imperial, şeful finanţelor private şi publice – *a rationibus* –, şeful corespondenţei imperiale – *ab epistolis*, care se ocupă şi de politica externă a Imperiului –, conducătorul biroului unde se primesc reclamaţiile şi plângerile adresate principelui

— A *libellis* –, sau libertul care se ocupă de dosarele necesare anchetelor – a *cognitionibus*. Din această enumerare nu trebuie să-i uităm pe şefii acelor departamente unde se redactează documentele cu valoare de lege şi unde se formulează instrucţiunile imperiale. Mai sunt apoi: responsabilul bibliotecii, cel al arhivelor palatului

— Probabil-a *studiis*, însărcinat şi cu supravegherea dosarelor –, a *memoria*, *a ăiplomatibus* etc. Toţi aceşti secretari – şefi de birou şi de departament echivalează cu adevăraţi miniştri. Ei sunt ajutaţi de un important număr de asistenţi, dintre care cei mai mulţi sunt sclavi. Ajunşi în aceste posturi, liberţii rămân în funcţie vreme îndelungată, în medie cam zece ani – mult mai mult decât cavalerii.

Sub domnia lui Claudiu. Îşi fac apariţia funcţionarii intermediari: a *comentariis* – responsabil cu dosarele şi arhivele –, *tabularius* – controlorul conturilor şi al administraţiei în general – şi *dispensator* – intendentul responsabil cu banii percepuţi de fisc. Aceste două ultime funcţii vor prolifera şi le vom regăsi în toate marile centre administrative ale provinciilor.

Ierarhia *familiei cezarului* este complexă şi stufoasă, întrucât fiecare responsabil dispune de propriul său cabinet. Mulţi liberţi imperiali îndeplinesc oficiul de procuratori. Aici, însă, avem a face cu o carieră, cu un *cursus*, cum se spune, cu totul specific. Procuratorii administrează casele şi proprietăţile împăratului la Roma în Italia şi în provincii. Aici, în provincii, rolul lor estdecisiv, întrucât sarcina care

le-a fost încredinţată îmbracă, în mod firesc, un caracter public. Unii sunt cava-*Curtea şi micro-unilăţile sociale*

1 S9

Ieri, dar alţii – simpli liberţi. Uneori – ca în Asia, în 54 – există doi procuratori pentru fiecare provincie: un cavaler şi un libert (TAC, *Ann*., 13, 1, 3) – sistem care tinde să se generalizeze sub Nero, în special în provinciile asiatice şi africane. Eliberaţi în jurul vârstei de treizeci de ani, sclavii imperiali pot ocupa funcţia de procuratori între patruzeci şi patruzeci şi cinci de ani. Mult mai numeroase decât posturile majore de la curte, aceste slujbe se diferenţiază între ele prin responsabilităţile pe care le implică şi remuneraţiile pe care le procură.

Ierarhia în sânul *familiei cezarului* se va rafina mai ales în secolul al II-lea. În timpul lui Nero, ea abia se înfiripă. Liberţii cu funcţie publică conduc poşta, administraţia drumurilor, apeductele, bibliotecile, lucrările publice, minele şi carierele de marmură. Altora le sunt rezervate slujbele domestice, la palat sau pe domeniile particulare ale cezarului. Cei mai umili poartă lecticele Împăratului, îi pregătesc mesele, sunt grădinari sau simpli paznici. Totuşi, şi ei exercită o influenţă deloc neglijabilă, în special *cubicularii*, care supraveghează camera de dormit a principelui şi accesul în ea. O inscripţie face astfel aluzie la un *gustator* al lui Nero, însărcinat cu masa împăratului, dar şi cu camera lui intimă (*CIL*, X, 6 324). Ca apogeu al ascensiunii lor sociale, unii dintre aceşti liberţi imperiali – sau copiii lor – sunt primiţi în ordinul ecvestru 25.

Ambiţiile tot mai mari ale liberţilor – fenomen caracteristic acestui prim secol al erei noastre – nu sunt, de altminteri, pe gustul tuturor şi-l deranjează în mod special pe Seneca. În *Apocolocyntosis*, este persiflată în mai multe rânduri slăbiciunea de care dă dovadă Claudiu în privinţa lor. La insistenţele filosofului, Nero, odată ajuns la putere, hotărăşte să reducă influenţa liberţilor, modificând legea cu privire la moştenirea bunurilor lor. Până atunci, împăratul avea dreptul să pretindă jumătate din

— Este bunuri, în cazul în care libertul purta numele de familie – *gentilicium* – de Iulius, Claudius sau Domitius. J-te acum înainte, îi vor reveni de drept cinci şesimi, ori e câte ori defunctul îşi va fi arogat, fără a avea acest

Pt, unul din patronimele familiei imperiale – pracij se pare, din

ce în ce mai frecventă la vremea aceea.

„După cotitura din 61 însă, *familia Caesaris* va redomdi, în mare parte, influenţa trecută, o influenţă care, fa Pt, nu fusese decât parţial ştirbită. Să nu uităm că



Nero apelase la liberţi pentru a-şi ucide mama, iar Torquatii Silani îi promovaseră la rangurile de *ab epistolis*, *a libellis* şi a *rationibus* pe liberţii casei lor care se ocupau de corespondenţă, de reclamaţii şi de finanţe. Acest lucru va fi motiv de acuzare, căci numai cezarul are de acum înainte dreptul să creeze asemenea posturi, în 55, când Agrippina se află pe banca acuzaţilor datorită intrigilor urzite de Silana şi Domitia, Nero nu-l lasă pe Burrus să întreprindă singur» ancheta: prefectul pretoriului îşi va îndeplini misiunea „în prezenţa lui Seneca; erau de faţă şi anumiţi liberţi, însărcinaţi să supravegheze convorbirile" (TAC, *Ann*., 13, 21, 2). Pe scurt, Seneca îl supraveghează pe Burrus, iar liberţii imperiali îl supraveghează pe Seneca. Nu sunt, de altfel, singurii implicaţi în această afacere: întreaga acuzare fusese urzită prin mijlocirea lui Iturius, Calvitius, Atârnetus şi Paris, toţi patru liberţi, primii doi ai Silanei, ceilalţi ai Domitiei (TAC, *Ann*., 13, 19, 4 – 5). Iată cum liberţii participă, aşadar, la intrigile de la curte. După Suetonia, tot nişte liberţi pregăteau la Ostia fuga împăratului când, în 68, căderea sa părea inevitabilă: fără îndoială că istoricul se referă la Patrobius, Polyelitus, Petinus şi Pythagoras (*Ner*., 47, 1). Alţii l-au însoţit pe împărat în ultimul său adăpost, vila lui Phaon: Phaon însuşi, Epa-phroditus, Neophytus şi Sporus. Suetoniu îl acuză pe Nero că ar fi ucis mulţi liberţi (*Ner*., 35, 12). În realitate, doar trei au pierit la ordinele lui. Dar însuşi faptul că principele a fost constrâns la asemenea execuţii dovedeşte puterea dobândită de aceşti oameni26.

Helius a fost, cu siguranţă, cel mai puternic dintre liberţii. imperiali. Să ne amintim doar de faptul că el este cel ce guvernează Roma în timpul călătoriei lui Nero în Grecia. Libert al lui Claudiu, la origine, Helius ocupă în 54 un post de procurator în Asia (TAC, 13, 1, 3). Spre sfârşitul anului 68, se duce în Grecia pentru a-l convinge pe Nero să se întoarcă la Roma; îşi dădea seama că scrisorile lui nu au niciun efect asupra împăratului. Înflăcărat de succesele sale artistice, principele nu are însă decât o singură dorinţă: aceea de a-şi continua turneul (DI0,63, 19, 1). Să fi fost, oare, Helius un a *cognitionibus* al

monarhului, un fel de ministru al anchetelor, deci al justiţiei? E greu de ştiut. În orice caz, Helius a rămas alături de împărat până la capăt.



În momentul venirii lui Nero la putere, un alt libert domină însă, după cum am văzut, *familia Caesaris*: e vorba de Pallas. Născut odată cu secolul şi grec de origine, acest fost sclav al Antoniei, mama lui Claudiu, a fost eliberat între 31 şi 37. Marcus Antonius Pallas devine în curând ministrul finanţelor sub Claudiu – a *rationibus*. El o sprijină pe Agrippina şi favorizează căsătoria ei cu împăratul. Influenţa lui atinge apogeul în 52, în momentul în care pregăteşte un senatus-consultum prin care sunt pedepsite femeile ce întreţin relaţii cu sclavii. Că ţiva senatori, precum Barea Soranus şi Cornelius Scipio, propun atunci senatului să-i decerneze însemnele pretoriene, statutul senatorial onorific şi să-i ofere o importantă gratificaţie în bani, pe care el o va refuza, de altfel (TAC, *Ann*., 12, 53; PLIN., *Ep*., 7, 29; 8, 6; SUET., *CI*, 28, 2). Unii au pretins chiar că Pallas se trăgea din vechii regi ai Arcadiei, iar consularul Lucius Vitellius venera chipurile în aur ale lui Pallas şi Nar-cissus printre zeii săi lari (SUET., *Vit*., 2, 11).

Dacă în timpul primelor săptămâni ale domniei lui Nero, Pallas îşi menţine imensa putere politică, extrem de repede aroganţa şi pretenţiile sale aristocratice – nu obişnuia nici măcar să vorbească cu sclavii – îi vor displăcea împăratului (TAC, *Ann*., 13, 2, 4; 23). Astfel încât, în 55, voind totodată să slăbească puterea Agrippinei, Nero îi retrage controlul asupra finanţelor (TAC, *Ann*., 13, 14, 1).

Pallas era foarte bogat. Acumulase, de cele mai multe ori pe căi necinstite, averi imense şi poseda o proprietate pe Esquilin, ca şi vaste domenii în Egipt (TAC, *Ann*., 12, 53, 5; IUV., *Satir*., 1, 109: FRONTINUS, *De Aq*., 1, 20; SUET., *CI*, 28, 2; DI0,62, 14, 3). Cum am semnalat anterior, îşi va menţine totuşi o influenţă destul de mare ca să-şi salveze fratele Felix, criticat pentru conduita lui în postul de guvernator al Iudeei (IOS., *Ani. lud*., 20, 8.9). Va muri în 62, poate ucis la ordinul lui Nero, în oiul represiunilor declanşate în acel an (TAC, *Ann*., 14,» 1; SUET., *Ner*., 35, 12; DI0,62, 14, 3). Sau, poate, line ştie, de moarte bună: avea, în fond, peste şaizeci «e ani.

k – „a urmat în post – a *rationibus* – Lucius Domitius tlaon. Se pare că la origine este un sclav al mătuşii lui.ro, Domitia Lepida – care l-ar fi eliberat ulterior.

— Pă uciderea mătuşii sale, împăratul îl integrează în
193
*Secvenţă română* aşa numita *familia Caesaris*. Se pare că a ocupat acest important post între 55 şi 68. Un sigiliu de pe o amforă descoperită la Carnuntum se referă la „Phaon, libert al împăratului şi conducător al finanţelor” (*CIL*, III, 14 112, 2). Ca şi predecesorul său, se va îmbogăţi de pe urma exercitării acestei funcţii, care, de altfel, a dăunai: statului, dacă e să judecăm după dificultăţile financiare de care **s-**a lovit regimul în această perioadă. După cum am văzut, Phaon îl va adăposti în vila sa pe împăratul care fugea în 68, denunţâ**ndu-**l în acelaşi timp – se pare – urmăritorilor. Îşi va petrece restul zilelor, sub Domiţian. retras pe domeniile sale (*CIL*, X, 444: *ILS*, 3 546) 27.

Un alt ministru important al lui Claudiu, Narcissus. şeful corespondenţei imperiale, va fi eliminat de Agrip-pina – constrâns la sinucidere –, fără ştirea lui Nero, în timpul primelor zile ale domniei (TAC, *Ann*., 13, 1, 5). Principele, care intenţiona să limiteze puterea excesivă a mamei sale, va regreta acest lucru. Tare mult ar fi dorit să profite de avariţia, dar şi de înclinaţia spre risipă a lui Narcissus. După dispariţia lui, departamentul corespondenţei imperiale a fost divizat. împăratul a creat două birouri, unul pentru corespondenţa în latină, celălalt pentru corespondenţa în greacă. Amândouă aveau în sarcină politica externă a Imperiului şi primeau ambasadele provinciilor, unul pe cele de limbă latină, celălalt pe cele de limbă greacă. Şi astfel îl aflăm pe Beryllus, vechiul dascăl al lui Nero, în fruntea departamentului *ab epistolis Graecis*, unde se lasă uneori corupt.

Polyclitus era urât de toţi cei care se temeau de regimul lui Nero. „Mâna de fier” a celui care a dirijat biroul de corespondenţă latină a fost, într-adevăr, legendară. Bucurâ**ndu-**se de un mare credit la curte şi pe lângă împărat, el devine rapid prototipul însuşi al libertului atotputernic şi neînduplecat (TAC, *Hist*, 2, 95, 4). În 61, se află printre adepţii înăspririi regimului şi Nero îl însărcinează cu o misiune cu totul excepţională: îl trimite în Britannia să arbitreze litigiul dintre guvernatorul Suetonius Paulinus şi procuratorul Iulius Classicianus. Faptul că o asemenea misiune i-a fost încredinţată unui simplu libert îi va surprinde chiar şi pe locuitorii Britanniei (TAC, *Ann*., 14, 39, 1 – 3). Totuşi, Polyclitus nu e singurul care a beneficiat de un asemenea statut. Prin 66 – 67, în calitate de adjunct al lui Helius – însărcinat să guverneze Roma în lipsa împăratului –, se distinge

prin exacţiunile sale (DI0,62, 12, 3). Polyclitus îi va răpune credincios lui Nero până în ultima zi a domniei.

În 50, Diadumenus îl va înlocui pe Callistus în postul de ministru al plângerilor adresate împăratului şi al răspunsurilor trimise oraşelor şi diverselor comunităţi (*CIL1*, XV, 7 444). După moartea lui Claudiu, cel care îi succede, ca a *libellis*, în fruntea acestui serviciu cu numeroşi funcţionari – printre care şi medicul Xenophon – este Doryphorus, libert mult iubit de Nero şi tovarăş nedespărţit al orgiilor sale. împăratul îl va recompensa din plin dăruindu-i zece milioane de sesterţi şi numeroase pământuri. Câteva papirusuri vorbesc de altfel de domeniile pe1 care le poseda în Egipt (DI0,61, 5, 4). Dar puterea şi bogăţia nu-i vor mai fi de niciun folos în ziua în care se va opune căsătoriei principelui cu Poppeea. Considerând că „sărise peste cal”, împăratul îl va ucide la sfârşitul anului 62 (TAC, *Ann*., 14, 65, 1).

Îi va lua atunci locul Epaphroditus. Mai influent chiar decât predecesorul său, acesta acumulează bogăţii nemăsurate, iar măreţia grădinilor sale devine celebră (FRONT., *De aq*., 68). El este cel care, datorită unui denunţ, descoperă conspiraţia lui Piso (TAC, *Ann*., 15, 55, 1). Nero îi va fi pe deplin recunoscător (*ILS*, 9 505). Epictet îl prezintă ca pe un parvenit ambiţios şi arogant, dar umil în faţa celor mai puternici ca el [*Diss*., 1, 1, 20; 19, 20 – 21; 26, 11 – 12). Şi totuşi acest om îl va încuraja pe Flavius Iosephus să-şi scrie operele, în special *Anti-quitates Iudaicae. În* 68, îl va trăda pe împărat şi-şi va păstra slujba până în 95, când Domiţian îl relegă şi apoi îl execută, pretextând că-l părăsise cândva pe Nero (DI0,67, 14, 4 – 5).

Mai sunt şi alţi liberţi, a căror influenţă s-a făcut simţită la curte şi în administraţia Imperiului. Este cazul, spre exemplu, al lui Halotus; care, pe vremea lui Claudiu, gusta mâncărurile şi băuturile împăratului. Nu se ştie ce funcţii a mai ocupat după aceea, dar rolul lui de intrigant pare comparabil cu cel al lui Tigellinus.

Către sfârşitul. domniei, puterea liberţilor devine mai n-are ca oricând. *Cura ludorum* – supravegherea jocu – or şi a distracţiilor –, încredinţată cândva unui membru ordinului ecvestru, revine puternicului Patrobius, pe

are-l aflăm deja în funcţie în cursul anului 66 (DI0,63.

PLIN., *Nat. Hist*., 35, 168). Un alt libert, Acratus.

1 controlul direct al lui Poayclitus, conduce acţiunea

*Secvenţă romană* de spoliere a Greciei şi Orientului, atunci când Roma incendiată trebuie reconstruită (TAC, *Ann*., 15, 45; 16, 23 1; DIO CHRIS., *Orat*, 31, 149). Dintre cei patru liberţi care au comandat flotele imperiale în cursul primului secol doi şi-au exercitat funcţiile sub Nero: Anicetus şi Mos-chus. Trebuie să adăugăm, în sfârşit, la această listă, numele lui Petinus, pe lângă cel al lui Anicetus, care a fost – după cum am văzut – adânc implicat în intrigile politice ale epocii şi în crimele săvârşite de Nero. Exilat în Sardinia, îşi va sfârşi zilele în linişte şi va muri I de bătrâneţe.

Alţi liberţi, cu funcţii mai puţin importante la palat, acţionează totuşi din umbră şi primesc uneori misiuni de mare încredere. Este cazul eunucului Pelagon, cel care a comandat unitatea militară însărcinată să-l doboare pe Rubellius Plautus în 62 (TAC, *Ann*., 14, 59, 4), sau al lui Claudius din Smyrna, care va face o îndelungată şi strălucită carieră în *familia Caesaris*, sub mai mulţi împăraţi. Ultimul se va căsători chiar cu o femeie liberă de familie bună şi va avea privilegiul să-şi vadă fiii – unul dintre ei fiind Claudius Etruscus – ridicaţi la rangul de cavaleri (STATIUS, Silit., 3, 3). Din aceeaşi categorie de liberţi face parte fratele lui Pallas, Antonius Felix, care guvernează Iudeea, ca procurator cavaler, între anii 52 – 60, şi Claudius Athenodorus, acel fost libert greco-oriental devenit cavaler şi prefect al annonei în 62; cazul lui demonstrează, o dată mai mult, cât de mare încredere acorda Nero noilor cavaleri de origine greco-orientală, în detrimentul reprezentanţilor tradiţionali ai ordinului ecvestru, ataşaţi vechii clase politice. Athenodorus avea, de altfel, ca adjunct, un alt libert, Carpus, fost sclav al lui Pallas, după cât se pare (CIL, VI, 8 470; *ILS*, 1 535; de asemenea *ILS*, 3 896 a). Nu-l putem lăsa deoparte nici pe Gaius Iulius Samius, eliberat de împăratul Gaius-Caligula*. Ţ* care va ocupa, sub Claudiu şi Nero, diverse posturi de pe” curator (*ILS*, 1 942).

Mimul Paris, personaj cunoscut – libert al Domiţiei, şi fost unul din acuzatorii Agrippinei în 55. Influenţa lu’j la curte era atât de mare, încât în pledoaria sa *pro* doWdF aprigă de altminteri, Agrippina încearcă să-l menajeze>t afirmând că Paris **s-**ar fi lăsat atras împotriva ei motive pur estetice, fiind mult prea obişnuit cu i>cu unde scenice” (TAC, *Ann*., 13, 21, 6). În timp ce toţii ceilalţi adversari au avut de suferit în urmă, victorr

Ippinei, Paris a fost cruţat deoarece „juca un rol jr important în sfera plăcerilor împăratului pentru a I pedepsit” (TAC, *Ann*., 13, 22, 3). Nero îl va ucide abia 66 (SUET., *Ner*., 54, 4; DI0,63, 18, 1); din gelozie artistică, fără îndoială, dar poate şi din pricina posibilei participări a acestui libert ambiţios la conspiraţia pisoiană…

În sfârşit, să nu uităm încrederea pe care o avea aceeaşi igrippina în libertul ei Lucius Agerinus – sau Agermus. Ca să meargă în plină noapte la Nero spre a-l înştiinţa că mama lui era vie şi nevătămată, trebuie că frecventa deseori – ca foarte mulţi dintre liberţii rudelor principelui – curtea imperială. Ceea ce nu l-a împiedicat să servească apoi drept ţap ispăşitor (TAC, *Ann*., 14, 7, 7;

UET., *Ner*., 34, 5; DI0,61, 13, 4) 28.

În 63, deşi unii dintre liberţii imperiali nu vor ezita

— şi trădeze principele, alţii, mult prea compromişi datorită crimelor şi exacţiunilor acestuia, îi vor rămâne credinşi până la capăt. Aşa se face că pătura politică domi-etă şi chiar mulţimile vor cere lui Galba capetele lor:

Itfel au fost executaţi Helius, Patrobius, Petinus, un arecare Narcissus şi Pythagoras (SUET., *Galb*., 15;

LUT., *Galb*., 17, 2; DI0,64, 3, 4). Plăteau preţul acelei considerabile influenţe de care se bucuraseră, şi aceasta, cu atât mai scump cu cât condiţia lor socială îi expunea din plin răzbunării dezlănţuite.

ALTE CÂTEVA PERSONAJE

Nu am putea duce mai departe această galerie de portrete, fără a evoca aici alte câteva personaje care **s**-au numărat printre favoriţii principelui şi pe care, de altfel.

c-am menţionat anterior. Unul dintre ele este Terpnus, elebrul citared şi maestru de muzică al lui Nero, care a

croitat o puternică influenţă asupra fostului său disol. El şi-a pus amprenta asupra reformei axiologice, r nu a avut de suferit mai târziu ca urmare a acestui lucru: căci va fi tot atât de respectat de urmaşii princi

5 H pe cât fusese de Nero însuşi (PHILOSTR, *Vita Apoi*;

E cazul să evocăm aici figura celuilalt citared, Mene-rates-pe care darurile împăratului îl vor îmbogăţi peste asură, ca şi pe

gladiatorul Tiberius Claudius Spiculus.

196

*Secvenţă romană* care făcea parte din garda, personală a principelui (*Cili* X, 6 690); pe acesta Galba îl va lăsa pradă furiei ucigaşe a mulţimii (PLUT., *Galb*., 8, 5); nu-l vom uita nici pe Sporus, prieten credincios chiar şi în momentul dezastrului final (SUET, *Ner*., 48 – 49; DI0,63, 27, 3; PS.

— AUR, VICT., *Epit*, 5, 7).

Galeria nu poate fi completă fără figurile acelor curtezane, din care Nero face instrumentele eficiente ale fărădelegilor sale: Calviá Crispinilla, de exemplu, foarte activă în anturajul imperial şi trimisă în misiune în Africa în perioada crizei din 68; sau înfiorătoarea Locusta, originară din Gallia, mare expertă în „arta” otrăvurilor, Condamnată pentru crimele sale, Locusta scapă de pedeapsă datorită lui Nero, care decide să o folosească pentru a-l ucide pe Britannicus. Potrivit relatării lui Suetoniu, principele o va înzestra apoi cu vaste domenii şi o va încuraja în crearea unei veritabile şcoli de „otrăvitoare” (SUET., *Ner*., 33, 4 – 7; de asemenea TAC, *Ann*., 13, 15, 4 – 9; Şcolii la Juvenal, *Satir*., 1, 71). În ciuda reputaţiei sale – poetul satiric Turnus o va acuza că a distrus descendenţa cezarilor –, Locusta, ajunsă1 femeie bogată, se află încă în viaţă în anul 68 (SUET., *Ner*., 47, 1).

Un rol mult mai important l-a avut celebrul medic Xenophon din Cos. Frate al unui fost funcţionar local şi ofiţer roman (*SIG*3, 805), Gaius Stertinius Xenophon vine la Roma în anul 23 e.n., ca ambasador al oraşului său natal, devenind curând medicul cel mai renumit din capitală. Veniturile sale se ridică la 600.000 de sesterţi pe an. împăratul Claudiu îl ia în slujba sa, oferi**ndu**-i anual 500.000 de sesterţi. Promovat în postul de şef al medicilor de la curte – *ariiiatros* –, Xenophon îndeplineşte şi alte funcţii, dintre care unele sacerdotale. În 43 – 44, îl însoţeşte pe Claudiu în Britannia şi, cu acest prilej, este decorat. O inscripţie îl declară „favorit al lui Claudiu”, iar mai târziu va fi proclamat „favorit al lui Nero” (*IGRR*, IV, 1 086 şi *SIG*3, 804). În 53 – la insistenţele acestui medic pe care-l preţuieşte mult, după cum el însuşi mărturiseşte –, Claudiu acceptă să acorde imunitate fiscală cetăţii lui Xenophon (TAC, *Ann*., 1 61, 1 – 2). Cu toate acestea, potrivit celor relatate „e Tacit – deşi Suetoniu se abţine asupra acestei eventua e

— Cel care menţionează, cel dintâi, participarea Locustei la

uciderea lui Britannicus este Cluvius Rufus.



complicităţi –, medicul, nerecunoscător, va contribui la otrăvirea binefăcătorului său (*Ann*., 12, 67, 2 – 3). Nero îi retrage funcţia de medic al curţii şi îi oferă un post important, în departamentul a *libellis* condus de Dorypho-rus, unde va primi sarcina să examineze plângerile şi petiţiile trimise de cetăţile greceşti. Să nu fi îndrăznit, oare, Nero, să se lase în grija unui medic care participase la uciderea unui împărat? Misterul dăinuie. Oricum, influenţa lui Xenophon în administraţia imperială nu scade în niciun fel. În locul lui, principele ia în serviciul său doi medici, purtând amândoi numele de Andromachus. Unul dintre ei, cretan de origine, era renumit pentru medicamentele importante pe care le descoperise.

În sfârşit, iată-ne ajunşi la acel personaj care va prolifera începând din 61 şi fără de care *aula Neroniana* n-ar fi fost ceea ce a fost: delatorul. Delatorii sunt de toate soiurile şi de toate categoriile: de la umilul spion de joasă obârşie, până la senatorul avid să-şi strângă în scurt timp o avere scandaloasă. În timpul Imperiului, delaţiunea politică devine mult mai „rentabilă” decât delaţiunea fiscală. Aceasta, deoarece suspiciunea îi macină pe împăraţi. Unul dintre aceşti mari delatori la curtea lui Nero este Vatinius. Acest om care îi va oferi principelui un spectacol de gladiatori a fost, după opinia lui Tacit, „una dintre cele mai hidoase monstruozităţi ale acestei curţi; crescut **într-**o dugheană de cizmar-cârpaci, el avea un trup schilod şi era năzdrăvan ca un bufon: adus mai întâi la curte spre a servi ca ţintă de batjocură, în scurtă vreme, calomnii**ndu-**i pe oamenii de bine, a dobândit o asemenea înrâurire, încât, prin creditul de care se bucura, prin avere şi prin puterea de a vătăma, era mai influent chiar decât i răi” (*Ann*., 15, 34, 3). „Cei răi”, adică Poppeea şi Tigellinus. Puterea sa a atins apogeul prin 65.

Dar nu a fost singurul. Alţi doi, denunţători se doedesc a fi extrem de periculoşi: jovialul Vibius Cris-Pus şi plângăreţul fanatic Eprius Marcellus. Pe acesta pin urmă l-am evocat deja pe parcursul acestei lucrări. Lei care-l introduce în senat pe Titus Clodius Eprius larcellus este Claudiu (*CIL*, XIV. 2 612). Sub acest **îm**Lrl

(...)

el este comandant de legiune şi apoi guvernator al iei. Învinuit

de senatori pentru proasta sa administrae> scapă – cu greu – de condamnare, este repus înţia d d g, p de guvernator, de data aceasta în Cipru, şi devine spre sfârşitul anului 62. îl regăsim mai târziu par

198

*Secvenţă romană* – ticipând la intrigi şi ac. uzând de trădare câţiva senatori, cu o veritabilă vervă oratorică. În 66, i se alătură lui Cossutianus Capito pentru a-l doborî pe Thrasea. Cossu-tianus Capito, fost legat al Ciliciei. fusese, într-adevăr, atacat de Thrasea pentru corupţie şi condamnat în 57 Şi el este unul dintre senatorii „de viţă nouă”, senator la prima generaţie. Încurajat de Tigellinus, al cărui ginere este, îşi lansează năprasnic atacurile împotriva lui Thrasea şi a partizanilor săi, reuşind în cele din urmă să determine condamnarea senatorului stoic. «Se pare că influenţa sa va creşte până spre sfârşitul domniei.

Un ultim delator pe care-l vom cita în acest sumar inventai”, dar nu şi cel mai puţin sălbatic, este tânărul Marcus Aquílius Regulus, care a provocat condamnarea mai multor senatori importanţi, printre care Sulpicius Camerinus şi Salvidienus Orfitus (PLIN., *Ep*., I, 5, I)».

Acestea sunt. aşadar, personajele care alcătuiesc *aula Neroniana*: mici sau mari, politicieni, administratori sau curteni ambiţioşi, aceşti *happy jew*, care, fie că acţionează pe faţă, fie că se agită prin culise, nu sunt totuşi factori decizionali foarte importanţi în strategia imperială. Singurul care hotărăşte este Nero. Chiar dacă liberţii greco-orâentali se dovedesc, în general, mai abili şi mai puternici decât senatorii şi cavalerii care sprijină politica şi reforma propusă de principe, după anul 61, nimeni nu se bucură, în fapt, de o influenţă predominantă. Şi totuşi, Nero nu poate acţiona singur. Marile direcţii ale politicii imperiale, dar şi activitatea criminală a regimului şi uneori anumite măsuri concrete ţin de resortul împăratului. Administraţia cotidiană şi afacerile judiciare se află în mâna mulţimii de funcţionari, favoriţi şi curteni imperiali: evident că, în această situaţie, ei influenţează deciziile, ba chiar sunt în întregime răspunz»tori de ele.

CONSILIUL PRINCIPELUI

În inima acestui vast dispozitiv social, politic şi logic, care este *aula 'Neroniana*, acţionează *consilium cipis* – consiliul principelui. Membrii săi sunt *puiri* – cei mai de seamă cetăţeni – ai cetăţii, pentru relua formula utilizată de Suetoniu (*Ner*., 41, 4). Dacă *Vr0* blemele de

rutină, administrative şi politice, sunt rezolva.



]

În departamentele conduse de liberţi, consiliul principelui discută perspectivele generale şi deciziile cele mai însemnate. În mod progresiv, *consilium principis* se va substitui senatului; ca principal organ de deliberare politică şi ideologică al Imperiului. Deşi membrii săi sunt „aleşi pe sprânceană”, consiliul nu este totuşi un organism închis: împăratul îi convoacă la şedinţe şi pe marii săi liberţi, în cazul în care prezenţa acestora devine necesară. Creat de August, *consilium principis* are antecedente în istoria antică: elenistice, dacă ne gândim la acei *philoi* – prieteni – de care se înconjurau succesorii lui Alexandru; dar şi romane – să ne amintim, de exemplu, de acele clanuri care gravitau în jurul marilor personalităţi ale Republicii. Claudiu operase câteva distincţii între consilierii săi de maximă importanţă şi cei de influenţă restrânsă, după cum semnalează şi Seneca, de altfel (*De benef*., 6, 34, 1 – 2). Primiţi în audienţe private, individual sau în grupuri mici, aceşti *amici* veneau să-l salute pe împărat în zorii zilei, când se trezea, îl însoţeau în călătorit, se adunau, fie în reuniuni secrete la palat sau la reşedinţa, cezarului, fie în şedinţe **semi**publice, pentru a examina litigiile sau a primi ambasadele.

Prefigurând sfaturile pairilor regatului din vremurile medievale şi chiar cabinetele preşedinţilor americani, consiliul principelui coordonează finanţele, armata, politica externă, relaţiile cu ambasadele. El deliberează în egală măsură asupra afacerilor judiciare, măsurilor legis-itive, destinului tronului şi problemelor pe care le ridică succesiunea Imperiului (SUET., *Tib*., 30; HIST. AUG., *Alex*., 16, 3). Participă activ la elaborarea edictelor, decre-îlor, rescriptelor şi mandatelor imperiale. Douăzeci de laţori şi treizeci de cavaleri asistă în mod curent la niunile consiliului. În general patern, binevoitor şi} eros-faţă de consilierii săi, împăratul nu ezită totuşi înlăture sau să-i pedepsească fără milă, în cazul in re se îndoieşte de lealitatea lor. Nu e mai puţin adevărat tut! seori> ace şti privilegiaţi ai soartei şi-au păstrat sta-uţui mult mai multă vreme decât şi-au’menţinut tronul ţeipii pe care îi slujeau; numeroşi.au fost aceia care listat ca membri ai consiliului sub mai multe domnii. Ostac! rea Pe bună dreptate, acest *consilium principis* a îi n wzut ca un organ garant al continuităţii

Imperiului ** Politicii sale 30

Nero, consiliul se dovedeşte a fi extrem de activ.

200

*Secvenţă romană* după cum o dovedeşte şi izvoarele. Subiectele de discuţie sunt numeroase, soluţiile propuse sunt uneori divergente, fapt care duce de multe ori la discordie. Proiectul de reformă fiscală e doar un exemplu în acest sens: conceput de Nero şi de câţiva dintre consilierii săi, acest proiect va fi mai întâi respins de alţii, apărat apoi de Seneca şi abia în final susţinut de majoritatea consilierilor. Ca şi predecesorii săi, Nero prezidează instanţa juridică înconjurat de consilieri. În acelaşi context, primeşte ambasadele, cum a fost cazul celei trimise de armeni, în 54. Culpele anumitor liberţi şi măsurile luate în urma asasinatului lui Pedanius Secundus au fost şi ele discutate în sânul acestui areopag politic. În momentul în care izbucneşte criza din 68, Nero, în toiul nopţii, convoacă de urgenţă consiliul (DI0,63, 26, 4; SUET., *Ner*., 41, 4). După cum remarcă Suetoniu, împăratul se află **într**-un impas şi, în această situaţie, nu se îndreaptă către senat sau către popor, ci spre aceşti oameni pe care-i consideră *primoresuiri* ai cetăţii. Cu câţiva ani mai înainte, în 60, consiliul respinsese ideea abandonării Britanniei şi-l propusese pe Corbulo drept comandant al forţelor romane angajate în zona Orientului, unde părţii păreau a fi extrem de periculoşi.

Nero a provocat moartea câtorva dintre consilierii săi, dar, după uciderea lui Britannicus, i-a copleşit cu daruri pe cei mai puternici dintre ei – pe Seneca şi Burrus, în primul tind, dar şi pe alţii, fără îndoială (ŢAC, *Ann*., 13, 18, 1).

MICRO-UNITĂŢILE SOCIALE

*Aula Neroniana* a fost, **într**-un anume fel, o lume închisă. Curtenii se simţeau *altfel* decât ceilalţi romani. Dincolo de intrigile, ambiţiile şi interesele personale care-i dezbinau, exista între ei – grupuri sau indivizi – ° solidaritate tacită care acţiona până la un anume punct.

Dar această societate în societate n-a fost singura. Coexistau multiple grupuri de presiune, expresie a acelei nevoi irezistibile a romanilor de a se reuni în jurul unui3 sau mai multor focare.

Această proliferare de grupări, de cercuri, de clanul 1 constituie un fenomen pregnant pentru primele două secole ale erei noastre şi în special pentru perioada & *O*

mână. Tradiţiile clientelare din vremea Republicii şi obiceiurile unei vieţi comunitare ancestrale nu puteau decât să favorizeze un asemenea avânt. Dar doi alţi factori, contemporani, au dat amploare fenomenului. Primul, pe care l-am constatat deja, se referă la atenuarea, ba chiar la lispariţia structurii specifice de *ciuitas*. Aceasta nu era doar o mentalitate; ea reprezenta şi un cadru de viaţă lamică. Romanii, îndelung obişnuiţi să trăiască între zidurile cetăţii, se simţiseră solidari şi părtaşi la tot ce întâmpla în sânul ei. Or, acum, aceste ziduri se prăbuşau, *ciuitas* se spulbera şi locuitorii se descopereau **din** r-odată singuri în faţa unui orizont fără margini. În anunţe privinţe, Imperiul le apărea ca un microcosmos – nu îngloba el cvasi-totalitatea lumii civilizate? – dar, în alte privinţe, li se părea imens. Această percepere nesigură a unui univers politic răvăşit îi incita pe romani să găsească adăpost în colectivităţile în care se recunoşteau; pe scurt, îi îndemna să strângă rândurile. Cel de-al doilea factor al acestei modificări a peisajului social roman este întărirea absolutismului. Puterea se exercită acum altfel. Principele impune cetăţenilor constrângeri şi guvernează pe baza acumulării de interdicţii. La Roma, se trăieşte, acum – cum spune Tacit – *în arto*, „la **strâm**toare" (*Ann*., 4, 32, 3) 31. Întrucât regimul nu permite vieţii publice să se desfăşoare în for, dezbaterile de idei şi discuţiile politice au loc „în aparteu", în cercuri private. Curtea, armata, aristocraţia citadină şi cea provincială, intelectualii, absolut toţi se integrează în această mişcare, ba chiar şi poporul de rând – mulţimea anonimilor de condiţie modestă, a celor lipsiţi de cetăţenie şi săraci, întregul corp social în ansamblul lui este afectat de acest fenomen şi atomizat **într**-o mulţime de micro-unităţi. În sânul acestor comunităţi, se adună cei care se aseamănă: cei care împărtăşesc aceleaşi interese, aceleaşi idei, dar şi – ei care locuiesc în aceeaşi *insula* – imobil cu camere ieftine de închiriat –, sau cei care frecventează aceeaşi *Popina* – acelaşi birt, aceeaşi cârciumă, ca şi cei care obţin apa necesară gospodăriei lor din aceeaşi conductă oricare locuiesc în acelaşi cartier.

COLEGIILE

Printre aceste micro-unităţi sociale, un loc aparte îl colegiile – *collegia* – şi aceasta încă de multă vreme:

*Secvenţă romană* colegiile sacerdotale, Aogurii sau Arvalii de exemplu, sunt adevărate instituţii. Asociaţii sau corporaţii, colegiile se înmulţesc pe parcursul sec. I î.e.n. şi, încurajate de Clo-dius în 58, tind să se afirme ca veritabile cluburi politice. Iulius Caesar şi urmaşii săi nu văd cu ochi buni proliferarea stor centre potenţiale de agitaţie. Este şi motivul pentru a Caesar le dizolvă pe acelea care nu se pot prevala de privilegiul vechimii" (SUET., *lui*., 42, 4). Cât despre cele care rămân neatinse de această măsură, ele sunt riguros controlate de poliţia dictatorului. După moartea lui Caesar, fenomenul înregistrează un anumit progres. Apar noi colegii: *ciuitas* se află în plina criză, iar forul nu mai este ceea ce a fost. August, la rândul său, intervine şi încearcă să le reglementeze activitatea: în baza unei legi promulgate în anul 7 î.e.n., colegiile au de acum înainte nevoie de o autorizaţie imperială pentru a funcţiona. Urmând. exemplul lui August, principii care se succedă vor urmări cu înverşunare colegiile ilegale, având totodată grijă să împiedice crearea altora noi.

La Roma, în Italia sau pe teritoriul oraşelor de provincie, colegiile îi reunesc pe cei care exercită aceeaşi profesie, împărtăşesc aceleaşi interese sau au aceleaşi preocupări. Există astfel colegii ale negustorilor de grâne, de ulei sau de vin; colegii ale meşteşugarilor în lemn, ale artizanilor textili, ale brutarilor, marinarilor sau luntraşilor. Sportivii, atleţii şi artiştii îşi au propriile lor colegii. Există, de asemenea, colegii cu caracter funerar, unde până şi sclavii au acces. În oraşele Italiei şi uneori în provinciile cele mai romanizate, sunt create colegii ale tineretului – care organizează serbări religioase şi jocuri sportive. Tinerii din cetăţile elenistice – denumiţi *neoi* „>sunt adevărate modele pentru fiii notabilităţilor pe care-i regrupează aceste cluburi aristocratice. Dar elitismul nu constituie o regulă; el este o excepţie a acestui fenomen, într-adevăr, numeroase colegii reunesc oameni simpli, oameni de rând, şi uneori negustorul bogat îşi dă aici mâna cu vânzătorul ambulant sau chiar cu sclavul; solidaritatea meseriei şi a comunităţii se dovedeşte a fi mai puternică decât deosebirile de avere. Vor lua naştere chiar colegii ale unor etnii sau culturi religioase: Flavius Iose-phus menţionează, spre exemplu, existenţa unui colegiu al iudeilor (*Ani. lud*., 14, 10, 8).

Aceste corporaţii erau bine structurate, iar activitate-l or meticulos organizată. Ţineau adunări generale şi dispu-*Curtea şi micro-unităţile sociale*

20. *!

ne-au de fonduri provenite din cotizaţiile membrilor activi, îşi aveau propriile sărbători şi divinităţi protectoare şi se străduiau să ofere membrilor defuncţi morminte convenabile. Participând activ la viaţa cetăţii, fiecare colegiu apăra interesele profesiunii sale, dar conlucra în egala măsură la cultul imperial. Adunările generale îi desemnau pe conducători – *magiştri* sau *praefecţi* –, care, de multe ori, erau liberţi bogaţi. Colegiile aveau patroni din rândul notabilităţilor oraşului, oameni de vază care le furnizau bani şi localuri. În schimb, corporaţiile îi sprijineau pe binefăcătorii lor cu prilejul alegerilor pentru. magistraturile locale 32.

Nero se dovedeşte a fi favorabil acestor asociaţii, extrem de numeroase şi variate în momentul venirii lui la putere, căci vede în aceste *collegia* verigi necesare înfăptuirii reformei sale şi, mai mult decât atât, o contrapondere în faţa forţelor conservatoare. Senatul, în schimb, este mai circumspect; şi pe bună dreptate. Când, în 59, izbucnesc, la Pompei, tulburări cu prilejul unei lupte de gladiatori, Curia pronunţă „dizolvarea colegiilor înfiinţate contrar legilor” (TAC, *Ann*., 14, 17, 5). Din dorinţa de a menţine ordinea, Nero nu se opune de data aceasta. Mărturia lui Tacit spune multe despre rolul pe care-l deţin de acum înainte colegiile şi despre interesul pe care, în ciuda sprijinului acordat deciziei senatoriale, li-l poartă împăratul: sunt numeroase, într-adevăr, colegiile care funcţionează fără autorizaţie legală. Colegiile au un impact enorm asupra vieţii cetăţilor. Mediile plebee sunt pentru ele ceea ce este apa pentru peşti; **într-**atât de mare este implicarea colegiilor în spectacolele sportive şi atât de uşor se modelează după reacţiile unui public popular, încât uneori ele devin chiar purtătorii de cuvânt ai acestuia. Au capacitatea de a grupa poporul de rând şi.de a-l mobiliza, dacă e cazul, împotriva puterii locale sau chiar a regimului în totalitatea lui. De fapt, *collegia* substituie vechii *ciuilas*: Nero nu putea să ignore aceste micro-unităţi atât de temeinic organizate şi de influente.

CERCURILE CULTURALE ŞI POLITICE

Deşi alcătuite din senatori, cavaleri şi intelectuali.

Rodată cercurile nu vor dispune de organizarea desăvâr

Ş «a a colegiilor. Oricum, acest lucru n-ar fi fost tolerat



 de monarhi. Clanurile aristocratice, oricât de

puternice, nu puteau fi recunoscute oficial şi nici nu aveau cum să dispună de un statut legal. Pe de o parte, fiindcă acest lucru nu ţinea de tradiţia grupurilor politice ale Republicii; pe de altă parte, împăraţii n-ar fi văzut cu ochi buni existenţa unor asemenea corporaţii. Prin urmare, în aceste cercuri nu poate fi vorba nici de o adeziune explicită, nici de adunări generale, şi nici de conducători oficiali.» *

Cercurile sunt, în primul rând, locuri de conversaţie politică şi literară. Aici se citesc, spre exemplu, versuri: astfel, Marţial doreşte să placă unui număr restrâns de auditori de elită; cu totul altfel se petrec lucrurile pentru gramaticul Remmius Palaemon, pe care autorul *Epigramelor* îl sfătuieşte să scrie „poeme pentru gurile-cască din cercuri” (*scribat carmina circulis Palaemon*, MART., *Epigr.*, 2, 86, 11). Tot aici se comentează evenimentele zilei: astfel, la vestea morţii lui Iunius Agricola, povesteşte Tacit, „mulţimea şi chiar poporul din Roma, îndeobşte nepăsător, se strânge totuşi în faţa locuinţei defunctului şi vorbeşte despre el în pieţe sau în cercuri” (*Agr.*, 43, 1). Deci în for şi în sânul cercurilor – *circulos*, spune Tacit –, cele două mari centre de discuţii, deliberări şi... bârfă. În cercuri se discută însă şi despre morală. Tiberiu, **într**-un discurs pe care autorul *Analelor* îl atribuie împăratului, atacă vehement luxul invadator: „Ştiu foarte bine, adaugă el, că la petreceri şi în cercuri, un strigăt de revoltă se ridică împotriva acestor abuzuri, care se cer reprimate” (*Ann.*, 3, 54, 1).

Reuniţi frecvent pentru a asista la lectura cutărei sau cutărei opere poetice – Pliniu cel Tânăr, în corespondenţa sa, evocă acea lună de aprilie în care reuniunile au fost zilnice (PLIN., *Ep.*, 1, 13, 1 – 2) –, auditorii, în timp ce aşteaptă sau dacă sunt puţin obosiţi, pot discuta unii cu alţii în acele *stationes*, încăperi publice rezervate conversaţiei, sau în sălile bibliotecilor. Discuţiile importante se desfăşurau totuşi – să ne amintim – *în arto*, dar, prin însuşi acest fapt, **într**-o „intimitate” a cărei importanţă îi este semnalată lui Seneca – tot **într**-un text al lui Tacit – de către Piso (*Ann.*, 15, 60, 4).

Nefiind organizaţii propriu-zise, oamenii aveau posibilitatea să frecventeze două sau chiar mai multe asemenea cercuri sau cenacluri. Astfel, în timpul domniei lui Nero, Demetrius Cinicul frecventează în acelaşi timp



cercul lui Cornutus, al lui Seneca, al lui Thrasea, al lui Musonius

şi poate chiar *aula Neroniana*. Într-adevăr, *circuli* nu constituie un privilegiu al marilor case. Profesorii de filosofie şi retorică, deşi asistă la reuniunile private ale acestora din urmă, organizează ei înşişi *circuli*, fie în şcolile pe care le conduc, fie în propriile lor locuinţe. Prin astfel de întâlniri şi interacţiuni, aceste cercuri, care uneau demersul cultural, filosofic şi artistic cu acţiunea politico-ideologică, au contribuit, fără nicio îndoială, la formarea spiritului epocii.

Deşi lipsite de o structură oficială, cercurile presupuneau totuşi o scară ierarhică, prin însuşi faptul că fiinţau în jurul unei sau a doua personalităţi marcante, fără de care existenţa lor nu şi-ar fi avut rostul. În jurul acestor personalităţi gravitau câteva personaje importante – cam zece, uneori douăsprezece –, oameni politici şi literaţi, senatori sau cavaleri, pentru care literatura şi filosofia erau, în chip declarat, mai degrabă o modalitate de a trăi decât un mijloc de trai. În sfârşit, ceva mai departe de centru, se aflau diverşi clienţi de condiţie modestă, tineri intelectuali sau aristocraţi care doreau să se afirme şi să facă o rapidă carieră, dar şi intelectuali de profesie, dascăli, retori şi filosofi, consilieri, uneori „confesori" ai marilor senatori şi cavaleri – cum era obiceiul pe vremea aceea –, care influenţau, adesea, profund viaţa cercurilor.

Artiştii plastici, consideraţi pe vremea aceea simpli meşteşugari, erau foarte rar admişi în asemenea grupări. Cu totul altfel stăteau lucrurile cu poeţii, chiar şi cu cei mai săraci. Unii scriitori nu frecventau însă niciun cenaclu; sau, frecventând mai multe în acelaşi timp, nu împărtăşeau opţiunile nici unuia.

Moştenind un sistem cHentelar, fără de care viaţa capitalei şi a Imperiului n-ar putea fi nicicum înţeleasă, *circuli* erau, de asemenea, expresia unor reţele de prietenii: convingeri filosofice asemănătoare, afinităţi literare, apartenenţa la acelaşi clan sau la acelaşi grup de Presiune, o comunitate de interese – iată tot atâtea raţiuni care determinau aceste prietenii, dincolo de legăturile

Personale pe care le presupuneau33. *Contubernalis* – la °rigine, tovarăş de cort – este acel prieten intim cu care petreci cele mai frumoase clipe şi cu care schimbi opinii

1 impresii. Pe acest prieten nu-l primeşti în *atrium*, în parte salon al casei romane, ci în *cubiculum*, în dormitor, tă şi „sufrageria pentru prieteni" – *triclinium amico*

*Secvenţă romană rum* –, unde animatorii acestor cenacluri îi adună după masă pe prietenii intimi. Aici, *în arto*, se citesc versuri şi literatură în general, se dezbat, în dezordine, probleme filosofice şi de morală, se discută despre opoziţia dintre *rex* şi *tyrannus*. Tot aici se elaborează esteticf şi poetici.

În momentul în care subiectul „deviază" către politica împăratului, toţi devin prudenţi şi-şi cântăresc cuvintele:

prin tradiţie, cercurile se apropie de ideile şi interesele aristocraţiei senatoriale.» a

E dificil uneori să faci distincţie între clanul de prieteni şi cercul cultural-politic. Totuşi acesta din urmă este mult mai cuprinzător, iar aria sa de influenţă, prin natură şi ampl & are, o depăşeşte cu mult pe cea a clanului de prieteni. Cercul însuşi este de multe ori expresia unui grup de presiune – în special atunci când apar opţiunile politice. Sub Nero, grupul Annaeilor dispunea de doi *circuli*, unul al lui Seneca, altul al lui Cornutus. Există însă situaţii în care grupurile de presiune nu controlează niciun cerc, tot astfel cum există cenacluri independente de orice grupi

Prezenţi şi activi în perioada Republicii, *circuli* îşi vor spori în mod sensibil influenţa începând cu domnia lui August şi pe parcursul întregii perioade imperiale; se

Vor multiplica şi. se vor manifesta din plin, ori de câte ori între prâncipe şi aristocraţia senatorială vor exista raporturi de bună înţelegere. Aşa se întâmplă în primii ani ai domniei lui Nero, până la cotitura din 61 şi chiar până în 64. Când tensiunea creşte şi se instalează teroarea, cercurile trec – în general – în opoziţie; împăraţii le

„Decapitează" sau le distrug. Excepţie fac de la aceasta cenaclurile care, dezvoltându-se la curte, pot fi direct controlate. Se întâmplă uneori ca cercuri apropiate, ca intenţii, dar rivale, să intre în conflict sub presiunea unor interese personale. Astfel, Piso refuză, în 65, ca Nero să fie asasinat în vila sa. de la ţară, unde împăratul îi fusese deseori oaspete, de teamă ca nu cumva cercul

Silanilor şi cel al lui Vestinus să profite de acest atentat la caracterul sacru al mesei şi la legea străveche a ospitalităţii şi să-l îndepărteze de la tron (TAC, *Ann*., 15, 52.

3 – 4)» \.

*Curtea şi micro-unitâlile sociale* „CIRCULI" ÎN TIMPUL DOMNIEI

Numeroase şi active, mai ales înainte de cotitura din 51, aceste cercuri şi grupuri nu au apărut odată cu venirea putere a ultimului Iulio-Claudian. Principalii *circuli* se formează, într-adevăr, prin 50 – 51, în momentul în care începe, de fapt, ceea ce noi numim epoca lui Nero.

Acesta este cazul cercului cultural şi politic al lui lusonius Rufus. Născut la Volsinii, în Etruria, prin? O e.n., acest cavaler propovăduia un stoicism sever, întemeiat pe demnitate – *dignitas* –, austeritate şi seninătate, ca şi pe respingerea oricărei extravaganţe morale sau politice. Devenit suspect datorită prieteniei sale cu Rubel-lius Plautus, va fi exilat în 65: se pare că ar fi alimentat, într-adevăr, ardoarea tinerilor din opoziţie (TAC, *Ann*., 15, 71, 9). Va reveni mai târziu la Roma, pentru a înfrunta, de data aceasta, ostilitatea imperială a Flavienilor: surghiunit, din nou, de Vespasian, va trăi până la sfârşitul secolului.

Prin 55, tânărul Rubellius Plautus, văr cu Nero? devine sigura centrală a cercului musonienilor, atât prin comportarea sa politică, cât şi datorită preocupării constante pentru filosofie; cercul lui Musonius şi propriul său clan politic par a fi una şi aceeaşi grupare. Respectat pentru firea sa austeră, tânărul Plautus începe să fie suspectat, încă de prin 55, că râvneşte la tron. Alungat din Roma în 60, va fi ucis în 62. Tigellinus a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-l nimici, raportând împăratului că Plautus făcea paradă de admiraţia sa faţă de vechii romani, că-şi asuma aroganţa acelor stoici turbulenţi şi nerăbdători din punct de vedere politic, cu alte cuvinte, că transforma dezangajarea sa politică **într-**o formă de opoziţie. Rubellius Plautus nu va opune rezistenţă asasinilor săi. urmând astfel recomandările celor doi mentori spirituali şi confesori totodată: e vorba de Musonius, care l-a însoţit, probabil, în exil şi l-a îndemnat la tărie şi constanţă în faţă. morţii, dar şi de filosoful stoic grec Ceranus.

Acest cerc era frecventat, de asemenea, de socrul lui Plautus, senatorul Lucius Antistius Vetus, care, aflând de intenţia ucigaşă a lui Nero, l-a îndemnat pe ginerele său să instige trupele din Orient împotriva principelui (TAC, *Ann*., 14, 58, 3 – 5); de Plautius Lateranus, consul în 65? i eliminat în timpul represiunilor declanşate în chiar acel an (TAC, *Ann*., 15, 49, 3; 60, 1); probabil, de Faustus

*Secvenţă romană*

Cornelius Sulla, care avea să cunoască aceeaşi soartă; şi de Barea Soranus, proconsul al Asiei în 62, fost agrip-pinian care **s-**a alăturat, probabil, cercului în momentul în care, Plautus fiind ameninţat, o revoltă părea iminentă. După moartea lui Rubellius Plautus, Soranus va trece în cercul lui Thrasea.

Întâlnim în acest *circulus* şi alte personaje importante atât înainte, cât şi după eliminarea lui Plautus: Lucius Calpurnius Piso Frugi Licinianus, de exemplu, viitorul fiu adoptiv al lui Galba. Frate cu Gnaeus Pompeius Magnus, eliminat în timpul domniei lui Claudiu, Piso Licinianus este prima oară exilat de acelaşi împărat. Întors la Roma, aderă la cercul lui Musonius, împreună cu un alt frate, Marcus Licinius Crassus Frugi, care va deveni consul în 64, înainte de a fi ucis din ordinul lui Nero. Prieten cu Rubellius, Piso Licinianus se află în Asia Mică atunci când acesta din urmă trăieşte aici în **semi**exil (TAC, *Hist*., 1, 14, 1). Spre sfârşitul domniei lui Nero, va fi din nou relegat (*ibr*ă, 1, 38, 1). Laco, viitorul consilier al lui Galba, face şi el parte din cenaclu (*ibid*., 1, 14, 1). După cum se constată, acest *circulus* cuprinde numeroşi adversari ai neronismului şi ai împăratului, ca persoană. Corbulo se numără printre ei, ca şi retorul Verginius Flavus, exilat în 65, în acelaşi timp cu Musonius. Printre tinerii ucenici-filosofi ai cenaelului figurează şi un personaj a cărui condiţie socială diferă mult de a celorlalţi membri, dar care va ajunge celebru: e vorba de Epictet. Eliminarea lui Plautus va da o lovitură capitală cercului musonian. Restrâns după 60, el îşi va întrerupe activitatea în 65 şi o va relua abia în 68, impulsionat de Galba.

Adepţi ai stoicismului şi ai non-violenţei, membrii acestui cerc doreau să înlocuiască vechiul cod socio-cultural prin**tr-**o morală a demnităţii – *dignitas* –, pe care o opuneau noţiunilor de *agân* şi *luxus*, caracteristice neronismului. Când ucigaşii lui Nero se vor apropia de Rubellius Plautus, îl vor descoperi gol, pe punctul de a face „exerciţii corporale" (TAC, *Ann* „14, 59, 3). Atletismul roman tradiţional şi *certainen-u***l** *er*au, de altfel, în atenţia permanentă a membrilor cercului. Literatura pe care au practicat-o a fost, fără îndoială, austeră şi de factură clasică, deşi unii dintre ei s-a**u** îndreptat spre neoasianism. Cât despre opţiunile lor politice, ştim că respingeau strategia lui Nero – **p**robabil după 57 – 5**8** –, inclusiv despotismul filosofic senecan. Credincioşi modelului augustele, sau mai

degrabă imaginii pe care şi-o formaseră despre acesta, **s**-au dovedit totuşi divergenţi în ceea ce priveşte atitudinea faţă de Nero, unii optând pentru răzvrătire, alţii pentru resemnarea demnă 35.

Mai puţin important, dar foarte dinamic, a fost cercul Silanilor Torquati – pe care i-am urmărit participând la manevrele rudei lor apropiate, Gaius Cassius Longinus. Tacit îl consideră, de altfel, pe acesta din urmă filosoful grupului (*Ann*., 15, 52, 3). Silana, sora lui Lucius, a lui Marcus şi a lui Decimus, extrem de activă şi ambiţioasă, este şi ea prezentă în viaţa cercului. Încă din 55 – să ne amintim –, ea încercase să o înlăture pe Agrippina, din răzbunare, dar şi pentru a întări poziţia grupului său. E de la sine înţeles, însă, că tânărul împărat – şi consilierii săi – acordă mai mult credit mamei cezarului decât surorii celor doi bărbaţi căzuţi victime ale m-cării lui Nero pe tron. În sânul cercului mai sus pomenit, liberţi credincioşi şi inteligenţi îndeplinesc cele mai importante sarcini: e suficient să-i numim, de exemplu, pe Iturius şi Calvisius, cei care au întocmit capetele de acuzare împotriva Agrippinei (TAC, *Ann*., 13, 19, 4). Ceva mai târziu, aşa cum am notat mai sus, Silanii vor dispune, în casele lor, de o veritabilă curte de liberţi. În ciuda ostilităţii pe care Silana o manifesta faţă de Rubellius Plautus – pe care-l acuza că unelteşte împreună cu Agrippina –, şi a moravurilor mai degrabă îndoielnice ale acestei femei mondene, Silanii au profesat un stoicism sever şi au visat întotdeauna o reîntoarcere la vârsta de aur: la monarhia de tip augustele, monarhia strămoşului lor. Agrippina, la rândul ei, îşi conducea cu mână de fier propriul grup de presiune, un grup care-i slujea mai degrabă ca instrument al uneltirilor sale. Abilă şi câteodată brutală, ea a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a instaura politica lui Claudiu. Pallas, Antonius Felix, uillius, Faenius Rufus şi Agerinus, după cum ştim, numai câţiva din oamenii care i-au stat alături, ameni care, după matricid, au aderat fie la opoziţie, fie a neronism şi la viaţa uşoară de la curte.

După eclipsa cercului musonian şi moartea lui Rubel-s Plautus, cel care încearcă să-şi alcătuiască propriul UP de presiune este Domitius Corbulo. El va acţiona „cu multă prudenţă, având aerul că, de fapt, nu întrebe nimic. Acest grup nu avea opţiuni culturale precise, reunea, într-adevăr, mai ales*uiri militares,* senatori n...

militari, precum fraţii Scribonii sau Corbulo însuşi. Vini-eianus, ginerele acestuia din urmă, îşi făcea din plin simţită prezenţa în sânul grupului, iar Lucius Antistius Vetus se număra printre simpatizanţi. E posibil ca şi Mucian sau Vespasian, cu fiii lui, să fi nutrit simpatii secrete faţă de Corbulo şi partizanii săi.

Marcus Iulius Vestinus Atticus, consulul din 65 şi soţul Statiliei Messalina, se afla, probabil, şi el, în fruntea unei asemenea mici grupări. Spirit auster şi mândru, Vestinus practica – se pare – stoicismul. Nu se cunosc preferinţele sale literare. A fost, poate, unul dintre ultimii partizani ai restaurării Republicii la Roma (TAC., *Ann*., 15, 52, 4). Totuşi nu cunoaştem prea bine opţiunile lui politice: faptul că îi dispreţuia în egală măsură pe Nero şi Piso este un lucru cert; dar e foarte posibil să fi fost gata să accepte un Silanus pe tron, preferând, la urma urmei, o monarhie solidă unei Republici iluzorii.

În schimb, de slabă orientare politică s-a dovedit a fi cercul constituit de Marcus Valerius Probus Berytius, gramatic aticist şi arhaizant. Cu siguranţă că Probus şi ai săi nu-l preţuiau prea mult pe Nero. Dar niciodată nu au făcut dovada unei cât de neînsemnate opoziţii – fie, măcar, pe plan politologic –, deşi, pe ascuns, împărtăşeau, fără îndoială, opiniile politice şi ideologice ale unui Persius sau Thrasea. Admirator al autorilor vechi şi arhaici – Probus îi edita şi îi comenta cu pasiune în propriile sale lucrări. Dintre contemporani, singurul care i se părea demn de toată lauda era Persius, poet auster şi partizan al tradiţiei, în literatură şi în morală deopotrivă. Probus a scris biografia lui Persius, în care a aprobat fără rezerve reticenţele tânărului stoic faţă de Seneca şi l-a declarat superior lui Lucan – superioritate pe care însuşi Lucan o recunoştea, pretinde Probus (*Vita Pers*., 5). Gramatic strălucit, Probus îşi petrecea amiezile dezbătând probleme filologice, înconjurat de discipoli şi adepţi, puţin numeroşi, după spusele lui Suetoniu, dar – extrem de credincioşi: erau mai curând *sectatores* decât „discipoli” (*De gram*., 24, 4).

PISONIENIT

Ca toate marile cercuri ale epocii neroniene, cel şi Calpurniilor – expresie a grupului lui Piso – se constitui



jurul anilor ’50 – 52. Gaius Calpurnius Piso aparţinea mei mari familii din *nobilitas* republicană, plebeiană la origine, dar promovată

curând în rândurile patricienilor. Unul din strămoşii lui Piso fusese consul în 67 î.e.n. Fără să avem dovezi în acest sens, e posibil ca Piso să se fi înrudit cu Iulio-Claudienii. Înrudire, desigur, foarte îndepărtată, din moment ce unii conjuraţi din 65 socoteau necesară căsătoria şefului casei Calpurnia cu Antonia, văduva lui Sulla şi fiica lui Claudiu – după Tacit, Piso nu era favorabil acestei alianţe –, pentru ca pretenţiile lui la tron să fie legitime (*Ann*., 15, 53, 3 – 4). Calpurnii Pisoni se înrudeau, oricum, cu alte familii ilustre ale Imperiului, cu Scipionii şi Licinii, de exemplu.

După 29 mai 40, Piso este exilat de Gaius-Caligula (*CIL*, VI, 2030, 18). Reîntors la Roma în 41, ajunge consul, sub Claudiu, şi devine legat guvernator al Dalmaţiei. Cu toate acestea, nu este un senator militar, ci un aristocrat rafinat şi elegant, amator de artă, înzestrat cu o elocinţă subtilă, afabil, generos şi popular. Se spune chiar că era un bărbat frumos căruia îi plăceau Iraiul bun şi măreţia. Cel puţin aşa îl descrie Tacit, care, de altfel, nu-l iubeşte deloc şi-l clasează în categoria celor *Mali* „răi” (*Ann*., 15, 48, 2 – 3). Nu de aceeaşi părere fusese tânărul poet Calpurnius Siculus, autorul *Elogiului lui Piso* – *Lans Pisonis* –, poem din ultimii ani ai domniei lui Claudiu. Calpurnius Siculus proslăveşte în versurile sale virtutea lui Piso, dar şi nobleţea lui sufletească, trăsătură care-l caracterizează mai mult chiar decât nobleţea sângelui ce-i curge prin vine (*De laud*. *Pison*., 3 – 4 şi 15 – 26). Demnitate, generozitate, blândeţe, amabilitate, gravitate, farmec, vitejie, talent poetic şi oratoric – iată tot atâtea însuşiri prin care scriitorul îşi ridică în slavă modelul. Ocrotitor al concetăţenilor săi, Piso este un om popular, iubit de senatori, de popor şi de clienţii casei Calpurnia (*ibid*., 27 – 215; în special 39 – 40; 65 – 67; 84 – 86; 98; 109 – 127). Poetul ace, de asemenea, aluzie – în mod deschis – la constituirea cercului şi la statutul de conducător care-i revine lui o: tinerii aleargă să-l asculte vorbind, iar oamenii de re, pe care-i protejează, îl admiră şi îl imită (*ibid*.) *p-8G* –, 109 – 137; 244 – 245). Însuşi Calpurnius Siculus plicită sprijinul, un sprijin pe care Piso i-l va acorda, mând exemplul lui Mecena, celebrul protector al poetu-Vergiliu (ibid., 216 – 258). Toate aceste teme, poetul – va relua în eglogele sale: prin intermediul păstorului.



Corydon, el reaminteşte că Piso – deghizat în ciobanul Meliboeus – l-a salvat de la mizerie şi că este inspiratorul poeziei sale

(*Ecl*, 4, 31 – 57). Cu alte cuvinte, acest om este *capax imperii*.

Calpurnius Siculus insistă şi asupra bunelor relaţii existente între eroul său şi Nero. Scriitorul nu ignoră faptul că Piso, care-l elogiase cândva pe Claudiu în faţa senatului, frecventează cu asiduitate palatul şi că l-ar putea sprijini acolo (*De laud*. *Pison*., 68 – 71; *Ecl*, 1, 92 – 94). Începând de prin 57, când Piso se «va instala la Roma şi în Italia, se întâmplă destul de des – într-adevăr – ca împăratul să-şi viziteze prietenul în vila sa de la Baiae şi să cineze în tovărăşia lui, „fără să se înconjoare de gărzi şi fără să se sinchisească de onorurile plicticoase cuvenite rangului său” (TAC, *Ann*., 15, 52, 1; *CIL*, VI, 2039 – 2043; 2048). Cei doi bărbaţi au, de altfel, gusturi comune: Piso este un bun sportiv, cântă din liră şi-i place să joace roluri de tragedie (TAC, *Ann*., 15, 65, 2). Nu încape îndoială că **s**-a manifestat chiar pe scenă, cu prilejul Iuvenalelor sau jocurilor quinquenale. Înclinat „uneori spre risipă” – *et aliquando luxu indulgebat* (*ibid*., 15, 48, 3) –, Piso profesează, de fapt, un neronism moderat – „uneori”, spune Tacit –, pe care-l va abandona după 61 pentru a conspira, în faţa ostilităţii crescânde pe care principele o manifestă faţă de aristocraţi (*ibid*., 14, 65, 2 – 3) 3G.

Printre cei care frecventau cercul lui Piso, îi vom menţiona pe cei mai importanţi: cavalerul Antonius Nata-lis, confidentul lui Piso (*ibid*., 15, 50, 1), Antonia, fiica lui Claudiu, senatorii Flavius Scaevinus şi Afranius Quintia-nus, înclinaţi, şi ei, către *luxus* (*ibid*., 15, 49, 4), Calpurnius Siculus, bineînţeles, Sergius Cornelius (Scipio) Salvidienus Orfitus, consul în 51 şi proconsul al Asiei prin 61 – 63 (*Ann*., 12, 41, 1; 16, 2, 3; *ILS*, 4375; 5025) şi poate **Petro**niu, aderent la grup, datorită gusturilor rafinate şi hedonismului său.

Din poemele lui Calpurnius Siculus se degajă o estetică clasicizantă, dublată totuşi de anumite trăsături manieriste şi baroce, după chipul acelui mediu favorabil unui neronism măsurat. Piso şi adepţii lui reprobau excesele împăratului, plebeiene sau elenistice, ca şi dezmăţul saiJ extravaganţa lui. Pe plan politic, ei respingeau strategi3 severităţii şi despotismul în creştere al principelui, preferând varianta de dinaintea anului 61 şi clemenţa serie



cană. Desigur, la pisonieni e vorba de o clemenţă de natură epicureică, şi nicidecum stoică; epicureismul lor neortodox acorda

credit toleranţei politice, prieteniei şi vieţii de cenaclu – precum în Grădina filosofului atenian – şi punea preţ pe eleganţă, rafinament şi pe o anume supleţe a moravurilor, la antipodul austerităţii stoice. În fine, un epicureism încrezător în resursele nenumărate ale naturii, precum o dovedesc versurile lui Calpurnius Siculus; dar ne gândim şi la Petroniu.

Interogat de Nero, care suspectează existenţa conspiraţiei pisoniene, Scaevinus se apără printr-o adevărată profesiune de credinţa epicureică, replicând împăratului că „a organizat totdeauna petreceri cu dărnicie, căci îi plăcea să ducă o viaţă veselă, care nu era pe placul judecătorilor severi” (TAC, *Ann*., 15, 55, 6). Această *uita amoena*, această „viaţă veselă” sau „plăcută”, propovăduită de anumiţi epicureici, este, după cum se poate constata, foarte apropiată de neronism. Cât despre acei „judecători severi”, ei nu sunt alţii decât austerii stoici din cercurile lui Thrasea şi Musonius, cu care epicureicii polemizau stăruitor. Atacurile lui Scaevinus amintesc, de fapt, de cele ale lui Petroniu, care, la rândul lui, îi combătea pe „severii Catoni” (*Sat*., 132, 15, 1) 37.

CERCUL LUI THRASEA

Originar din Patavium, actuala Padova, Publius Clo-dius Paetus Thrasea aparţinea generaţiei de oameni noi. – eroul lui, de inspiraţie stoică şi mai degrabă conservatoare, în pofida originii destul de modeste a membrilor săi, va fi unul dintre cele mai marcante din epoca lui Nero. Cunoaştem puţine lucruri despre începuturile şi difetele etape ale carierei lui Thrasea. Înainte de 42, deci II} ainte de a împărtăşi soarta lui Scribonianus, cu care era allat, socrul său, Caecina Paetus, avusese grijă să-i Plesnească intrarea în senat. Se pare că Thrasea s-a ucurat şi de sprijinul Agrippinei, fapt care ar putea Plică, dincolo de independenţa morală pe care o mani-ssta, retragerea sa din senat, în 59, în momentul în care unarea acestuia se grăbeşte să-l felicite pe împăratul tricid. Fapt este că în 56 Thrasea devine consul. Mai o face parte din colegiul sacerdotal „al celor cincispre-l bărbaţi însărcinaţi cu sacrificiile” – este, cu alte



 cuvinte, *XV un sacris jaeiundis*. Prea puţin înclinat spre stoicismul monden aiului Seneca – îi reproşează faptul că se modelează mult prea uşor după împrejurări –, acceptă totuşi jocul cinstit al colaborării cu principele şi cu consilierul acestuia,

păstrându-şi în acelaşi timp convingerea că *Übertas senatoria* – independenţa senatului – este indispensabilă statului (TAC, *Ann*., *1*3.49, 2), Moştenindu-l pe socrul său, Thrasea profesează un stoicism destul de ortodox, dar mai suplu decât cel al lui Musonius sau Rubellius Plautus, iar pe plan politic adoptă calea concilierii, chiar dacă, în realitate» concepţiile «sale sunt'mai conservatoare decât ale celor doi mai sus pomeniţi. Astfel, în 58, i se reproşează faptul că este preocupat doar de „lucruri inutile", făcându-se aluzie la afacerea „cotei" de gladiatori afectată syracuzanilor; cei care-i aduc asemenea învinuiri sunt, în majoritate, partizani ai lui Rubellius Plautus, care fac, de data aceasta, figură de ultraconservatori. Prietenilor, care sunt neliniştiţi, Thrasea le răspunde că el nu ignoră situaţia, dar că vrea să demonstreze, prin atitudinea sa, că tocmai cei interesaţi de chestiuni minore sunt în stare să intervină în problemele cele mai importante (TAC „An*n.,* 13, 49, 4). Thrasea obţinuse, de altfel, după cum am văzut, condamnarea lui Cossutianus Capito, în virtutea legii privind concusiunea.

În urma' situaţiei încordate din 57 – 58, Thrasea şi partizanii săi renunţă la colaborarea limitată. Niciunul dintre ei nu va mai avansa de acum în cariera onorurilor. Dezangajarea politică şi retragerea parţială reflectă totuşi moderaţia de care dă dovadă Thrasea în faţa lui Nero. Părăseşte senatul în 59, în mod ostentativ, şi, după cum ştim, îl scapă pe Antistius – acuzat de lezmaiestate – de pedeapsa capitală. În acelaşi an, fidel vechilor tradiţii italice, Thrasea se ridică împotriva ascensiunii politice a provinciilor, cu prilejul procesului unui cretan bogat, Timarchus. Odinioară, exclamă el, provincialii tremurau în faţa unui simplu cetăţean roman. Acum, romanii sunt cei care-i – măgulesc fără ruşine pe bogaţii locuitori al provinciilor (TAC, *Ann*., 15, 20 – 21). Cu câtva timp înainte, tot el provocase emiterea unui senatus-consultum, în baza căruia adopţiunile simulate – multe dintre ele determinate de acest unic scop – nu mai îngăduiau accesul 13 magistraturi şi la funcţiile publice (*ibid*., 15, 19).

Mânia lui Thrasea împotriva insolentului cretan nu lipsită de implicaţii politice. Timarchus aparţine lumii



cești, astfel încât, defăimându-l, Thrasea atacă, de fapt, luându-şi precauţiile necesare – reforma axiologică a lui Nero. În

perioada Iuvenalelor din 59, entuziasmul lui este din ce în ce mai lipsit de vigoare (*ibid*., 16, 21, 1). Nero îşi dă atunci seama că Thrasea alunecă spre opoziţie. Astfel se explică gestul din 63, care marchează ruperea oficială a relaţiilor dintre împărat şi Thrasea şi, prin urmare, dizgraţia. Reconcilierea aranjată de Seneca va fi de scurtă durată. Începând din 63, Thrasea părăseşte în mod declarat viaţa publică. Opoziţia lui capătă o coloratură ideologică, deşi înverşunarea rămâne aceeaşi. Din acest moment apare ca un nou Cato: *contumacia* sa – Mândria lui îndârjită – îl desemnează ca şef al opoziţiei. Această transformare este cu atât mai semnificativă, cu cât Thrasea are reputaţia unei fiinţe blânde.

Printre adepţii lui Thrasea se număra în primul rând propria lui soţie, Arria. Arria păstra o vie amintire exemplului mamei sale, care-şi îmbărbătase soţul – pe Paetus – în clipa sinuciderii „sugerate” prin ordin imperial. Dar cel mai activ dintre toţi era ginerele lui Thrasea, Helvidius. Gaius Helvidius Priscus se trăgea dintr-o modestă familie din Cluviae, oraş din Italia centrală. Tatăl lui nu depăşise gradul de centurion primipil, **mulţu**mi**ndu-**se cu o carieră militară şi locală. Helvidius, însă, ajunsese în ordinul senatorial sub domnia lui Claudiu, care încuraja ambiţiile tinerilor italici şi provincia Îi merituoşi. Fără îndoială ca a îndeplinit funcţia de quaestor, proba-5 între 44 şi 50 (Şcolii la Juvenal, *Satir*., 5, 35). În 54, este legat al unei legiuni în Siria (TAC, *Ann*., 12, 40, 3), iar în 56, tribun al plebei (*ibid*., 13, 28, 5). El însuşi colaborează ra regimul şi-l ajută chiar pe Nero să retragă quaestorilor controlul asupra trezoreriei senatoriale. Între 52 şi 56, a fost căsătorit cu Fannia, unica fiică a lui Thrasea, **asigurându-**şi astfel un loc de frunte printre *primores*, cei mai e seamă cetăţeni ai Romei. Urmând îndeaproape exemplul ocrului său, încearcă mai întâi să îmblânzească măsurile a aspre pe care Nero le sugerează senatului; apoi va şi reforma axiologică şi-l va urma cu patimă pe în opoziţie, în momentul în care acesta trece de partea adversă. Mai ofensiv decât socrul său, idius este partizanul unui comportament dur. În 66, Peramentul său de luptător îl împinge alături de ujenus Rusticus, cel care îl sfătuieşte pe Thrasea să argă în senat şi să-şi apere energic cauza. Helvidius



*Secvenţă romană* va fi exilat, de altminteri, la Apollonia (TAC, *Ann*., 16, 33, 3; Şcolii la Juvenal, *Satir*., 5, 36). Cât despre Fannia, soţia

sa, membră – evident – a aceluiaşi cerc, ea va face dovada întregii ei. capacităţi intelectuale şi morale. Urmând exemplul celor două Arria, mama şi bunica ei, va rămâne până la sfârşit credincioasă soţului şi tatălui.

După 63, un alt personaj va juca un rol de frunte în sânul cercului lui Thrasea: Quintus Marcius Barea Sora-nus, fost guvernator al Asiei şi partizan al lui Rubellius I Plautus. Soţia sa, Servilia, era fiica istoricului Servilius Nonianus, iar fiica lor, tot Servilia, va deveni soţia lui Annius Pollio, unul dintre conjuraţii conspiraţiei pisoniene, Soranus este acum un om bătrân, auster şi stoic convins, înrudit poate cu Corbulo, e foarte posibil ca el să fi plănuit o insurecţie a provinciei pe care o avea în subordine, în momentul lichidării lui Rubellius Plautus. În orice caz, când agenţii lui Nero sosesc la Pergam pentru a pune mina pe patrimoniul artistic al cetăţii, li se opune categoric.

Antistius Vetus, el însuşi proconsul al Asiei după Soranus, şi fiica acestuia, Pollitta, soţia lui Rubellius Plautus, se numără şi ei printre cei care frecventează-l cercul lui Thrasea începând din 64. Se cuvine să-l menţio-l năm de asemenea printre membrii acestui cerc pe Annius Pollio, vechi prieten cu Otho şi cu Nero însuşi, dar mai presus de orice, ginerele lui Soranus.

În afară de filosoful cinic Demetrius şi de stoicul Publius Egnatius Celer – care mai târziu se va întoarce împotriva vechilor săi protectori –, printre simpatizanţii grupului figurează prietenul intim al lui Thrasea, Domi-tius Caecilianus, şi bogatul Cassius Asclepiodotus, demn bithynian care îi va rămâne credincios până la capăt lui Soranus. Mai sunt şi alţii ale căror nume nu pot fi trecute cu vederea: tânărul şi impetuosul stoic Arulenus Rusticus, tribun al plebei în 66 (TAC, *Ann.*, 16, 26, 6), chemat să ajungă un moralist celebru; Paconius Agrippinus, senator stoic, exilat la Rhodos în 66 (*ibid.*, 16, 33, 3); Curtius Montanus, tânăr senator şi poet satiric (*ibid.*, 16, 28, 2); Plautius Lateranus, discipol al lui Musonius care, pl” O” babil, înainte chiar de moartea acestuia, frecventa reuniunile cenaclului lui Thrasea; Plautia Quinctilia, ° rudă a celui dinainte, care s-a căsătorit cu fratele lui Helvidius Priscus; Curiatius Maternus, autor de tragedii; Titus Avidius Quietus (PLIN., *Ep.*, 6, 26, 1); şi, în



fine, Herennius Senecio, quaestor în 56, care şi-a făcut în cercul

lui Thrasea ucenicia politică şi intelectuală.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre Persius. Tânărul poet, fiu de cavaler, este rudă cu Arria şi prieten cu Thrasea, pe care-l însoţeşte în deplasări (PROB., *Vi**, *a Pprs*., 5). Ca şi Montanus mai târziu, şi până la moartea sa, în 62 – la numai douăzeci şi opt de ani –, Persius îşi va pune satira moralizatoare în slujba grupării lui Thrasea, al cărei prim cântăreţ a fost. În versurile sale face elogiul lui Cor-nutus şi al discipolului acestuia, Caesius Bassus, deşi frecventa destul de rar reuniunile organizate de cei doi. Persius îl stima pe Cornutus, dar nu împărtăşea stoicismul lui elenizant şi mai conciliant. El a satirizat, de altfel, cu oarecare moderaţie, pasiunea agonistică a împăratului şi preocupările sale poetice, ca şi politica brutală dusă de principe (PROB., Vita *Pers*., 10; PERS., *Satir*., 1, 69 – 70; 103 – 105; 115—130; 3, 35 – 58; 77 – 87). Satirele lui Persius constituie singura mărturie păstrată până azi cu privire la activitatea literară a cenaclului lui Thrasea. Oricum, o putem caracteriza printr-o scriitură energică, virilă, prea puţin preocupată de claritatea clasică sau de eleganţa alambicată a stilului nou. Scriitorii arhaici sunt ţinuţi la mare preţ şi deosebit de apreciată pare a fi asprimea discursului stoic 38.

Acest *circulus* era unul dintre cele mai bine organizate şi mai coerente grupuri ale epocii, membrii săi fiind extrem bine sudaţi. În 66, când Thrasea şi câţiva dintre par tiii săi sunt acuzaţi în senat, cercul se întruneşte spre – şi stabili conduita în timpul procesului (TAC, *Ann*... 25, 1). Pe parcursul acestei veritabile adunări generale, cerile contrare se ciocnesc cu violenţă. Ceva mai târziu, înd Thrasea se află în aşteptarea verdictului senatorial verdict impus, în realitate, de Nero –, are loc o altă >nsfătuire, care reuneşte „grupuri numeroase de persoje şi de femei ilustre”: printre participanţi se află şi partenerul de discuţii al lui Thrasea, Demetrius Cinicul (TAC, *Ann*., 16, 54, 2). Raporturile dintre membrii cercului şi conducătorul lor erau, aşadar, complexe: şeful decidea asupra orientării generale, dar aplicarea practică a principiilor rezulta din deliberările comune.

În sânul grupului, nu s-a pus niciodată problema restaurării Republicii. Ceea ce voiau Thrasea şi ai săi erau J-n principat tradiţionalist, de inspiraţie mai curând augus-teică. Dar lucrul cel mai important în ochii lor era să se

218 *Secvenţă romană* păstreze intactă influenţa senatului şi să existe o oarecare libertate de expresie. De aceea se şi opuneau

ascensiunii politice a provincialilor. Din aceleaşi raţiuni, din 54 până în 58, au respectat cu rigurozitate „contractul" senecan şi termenii practici ai despotismului filosofic, spre deosebire de partizanii lui Rubellius Plautius şi ai lui Musonius, care nu au aderat niciodată la proiectul lui Seneca, deşi nu **s-**au dovedit a fi opozanţi sistematici. După 63 însă, grupul lui Thrasea intră **într-**o zonă de rezistenţă pasivă, opoziţia sa morală nereuşind totuşi să ascundă critica indirectă la adresa regimului neronian. Nero însuşi realizează acest lucru, atunci când, în mesajul către senat citit de quaestor, îi acuză pe anumiţi senatori „că au dezertat din serviciile publice şi au încurajat, prin pilda lor, cavalerii romani să se iasă pradă trândăviei" (TAC, *Arin*., 16, 17, 2).

Thrasea acceptă compromisul senecan, dar niciodată nu-şi va putea însuşi doctrina antoniană a regalităţii solare, după exemplul filosofului din Corduba. Acesta din urmă, în schimb, manifestă rezerve faţă de politica practicată cândva de Cato din Utica, a cărui rigoare stoică e îmbrăţişată cu entuziasm de Thrasea şi adepţii săi (*Ep*., 14, 13; 24, 6). Totul îndreptăţeşte presupunerea că după 63 – deci după ce se alesese calea „durităţii" – Thrasea a redactat o biografie, ca să nu spunem o hagiografie, a eroului său, unde abundau aluziile la realităţile regimului neronian. În aceeaşi ordine de idei, dacă Seneca blama uciderea lui Iulius Caesar (*De benef*., 2, 20, 2), prietenii lui Thras ea, în schimb, celebrau aniversările asasinilor acestuia, Brutus şi Cassius (IUV., *Satir*., 5, 36 – 37).

În perioada 63 – 66, cercul lui Thrasea devine o adevărată facţiune, un adevărat partid – *partes*, cum îl vor numi delatorii lui Nero, care se tem de o răzvrătire deschisă. Şi, în parte, au dreptate. Discipolii lui Thrasea, deşi sunt cu toţii de acord asupra principiilor, au păreri divergente în ceea ce priveşte conduita pe care o vor adopta. Cu toţii doresc gloria conducătorului lor; numai că unii sunt de părere că aceasta trebuie să fie de natură morală şi interioară, aşadar concretizată în abţinerea de la manifestări publice; în schimb, alţii „ca Arulenus Rusticus şi Helvidius Priscus, visează la o consacrare în faţa senatului şi îndeamnă la acţiune, chiar **într-**un cadru legal: Arulenus Rusticus plănuieşte cu entuziasm să-şi opună veto-ul de tribun condamnării şefului său de facţiune (TAC, *Ann*., 16, 26, 6). În final, vor învinge, însă. cei

dintâi: căci Thrasea moare şi, prin moartea sa, lansează *o* sfidare represiunii, lui Nero şi neronismului (*ibid*., 16, 34 – 35). Resemnarea sa constituie un rămăşag cu viitorul. El miza pe răsunetul pe care l-ar putea avea propria sa moarte. Sacrificându-şi viaţa, nutrea speranţa că va asigura pe termen lung triumful unei ideologii întemeiate pe austeritate, moderaţie şi chiar pe pietatea tradiţională. Pentru aceasta însă, va trebui să aştepte sfârşitul veacului. Or, ne aflăm abia în anul 66: Thrasea moare, iar principalii săi discipoli sunt trimişi în exil. Astfel, cercul dispare de pe harta ideologică şi politico-socială a Imperiului.

CERCUL LUI CORNUTUS

Dintre cei doi *circuli* care serveau drept relee culturale şi politice grupului Annaeilor, de mai mică importanţă a fost cel al lui Cornutus. Lucius Annaeus Cornutus, african din Leptis, era fără îndoială libert. Deci nu pare probabil să fi existat o înrudire între el şi Annaeii cei-mari. Retor, poet tragic, filosof şi teolog stoic, e e în egală măsură un profesor strălucit, ale cărui calităţi morale şi pedagogice sunt elogiate de Persius, care, ca şi Lucan, îi fusese discipol (*Satir*., 5, 22 – 26). Cornutus frecventa sistematic curtea imperială şi nu de puţine ori se afla în preajma lui Nero, care i-a solicitat sfaturile chiar şi atunci când ceilalţi Annaei fuseseră eliminaţi. Spre sfârşitul domniei, poate prin 66, principele îşi propune să scrie un vast poem despre istoria Romei. Întrucât Cornutus îl sfătuieşte să nu întreprindă acest proiect, Nero îl citează, în sprijinul argumentelor sale, pe Chrysippus şi imensa lui operă. Desigur, răspunde Cornutus, dar această operă a lui Chrysippus a fost utilă umanităţii – insinuând astfel că cea a împăratului n-ar putea fi folositoare omenirii. Furios, principele îl va izgoni din Roma (DI0,62, 29, 3 – 4).

În *Compendiu de teologie greacă*. Cornutus reia ideile fundamentale ale învăţăturii pe care o răspândea în rândul discipolilor săi. Expune, în limba greacă, concepţiile lui Seneca şi susţine că zeii panteonului tradiţional nu sunt altceva decât denumiri date forţelor naturii, deci alegorii (*Theol*., 2 – 13). Cornutus este şi autorul unei lucrări privind pronunţia şi ortografia, al unor comentarii vergiliene, 1 unor cărţi de retorică, al câtorva satire şi, poate, al



 unei tragedii – *Octavia* –, scrisă probabil după moartea lui Nero şi întoarcerea din exil. Cercul pe care-l îndruma era

frecventat de foştii săi elevi: poetul liric Caesius Bas-sus, cântăreţ al stilului nou, Persius şi Lucan – din când în când –, dar şi de alte personaje, în majoritate intelectuali de profesie: filologul Quintus Remmius Palaemon, important profesor de gramatică de formaţie neoasianică, şi el apărător înverşunat al stilului nou, istoricul Marcus Servilius Nonianus, mort în 59, Calpurnius' Statura, Petronius Aristocrates Magnes şi medicul Clâudius Agathur-nus (PROB., *Vita Pers.*, 5). Şi, probabil, Lucillus, autorul de epigrame, care s-a inspirat uneori din ideile cenaclului. Adepţi ai ideilor senecane, în filosofie, ca şi în politică, aceşti oameni apărau estetica anticlasică, întruchipare a vremurilor noi. Persius evocă acele seri tainice pe care fostul său profesor le petrecea înconjurat de tineri, seri de poezie şi filosofie (*Satir.*, 5, 41 – 44). Dacă, în majoritatea lor, membrii cenaclului aderau la noua mişcare literară iniţiată de Seneca, criticând anumite aspecte ale operei lui Vergiliu (AULUS GELLIUS, 9, 10, 5), literatura pe care au făurit-o s-a dovedit mai puţin îndrăzneaţă şi inovatoare decât aceea a cercului senecan. Ea căpăta, de altminteri, note distincte prin elementele baroce şi filoelenismul pe care-l comporta – să nu uităm că Petronius Magnes şi Clâudius Agathurnus erau greci. Favorabili anumitor elemente ale reformei lansate de Nero, Cornutus şi adepţii săi nu-l urmau însă pe împărat pe calea crimelor şi a represiunii. Acest cerc a dispărut prin 66 şi nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem ca îndrumătorul lui ar fi încercat să-l reconstituie după căderea împăratului40.

CERCUL LUI SENECA

Cel de-al doilea *circulus* legat de grupul Annaeilor a fost, desigur, cel al lui Seneca. În perioacia premergătoare formării la curte a unui puternic cerc politic şi cultural, care avea să atragă înspre el pe adepţii rivalilor lui, cercul senecan a constituit cel mai de seamă focar al vieţii intelectuale romane, reunind o elită numeroasă, alcătuită din romani de cea mai bună calitate. Nero însuşi l-a frecventat, la începutul carierei sale fiind sensibil influenţat de ideile care emanau de aici.



Lucius Annaeus Seneca hotărăşte să-şi constituie propria comunitate de expresie în anii '50 – 51. La aceeaşi dată, să ne amintim, apare cercul lui Cornutus, a cărui acţiune politică, minoră de altfel, va rămâne mereu în umbra marelui stoic. Prestigiul lui Seneca, aria sa de

influenţă politică, filosofică şi literară îl vor desemna, dintru început, ca *leader* al grupării. Dintre cei doi *arcuit* care existau la vremea aceea şi la care filosoful ar fi putut adera – al lui Musonius Rufus şi al lui Thrasea –, niciunul nu se suprapune perfect idealurilor sale: primul, deoarece nu-i iartă filosofului interpretarea prea suplă a conceptului de *eukairia* şi sinuozităţile politice, pe care le manifestă sub domnia lui Claudiu; al doilea, întrucât este un cerc încă mult prea modest. Şi unul, şi celălalt profesează, de altminteri, un stoicism intransigent şi auster care nu e deloc pe gustul lui Seneca.

Contribuţia cercului senecan la înflorirea literaturii şi artelor este dintre cele mai însemnate. Constituirea sa va permite, într-adevăr, cristalizarea aspiraţiilor unei întregi generaţii, obosite de estetica de tip clasic şi căutând forme noi. Tinerii scriitori vor adera cu entuziasm la noua mişcare literară şi la stilul colorat de un asianism moderat, pe care îl va impune. În anii ’50, povesteşte Quintilian, tinerii se dau în vânt după Seneca şi nu-l citesc decât pe el, străduindu-se să-l imite, fără a reuşi întotdeauna. Mai intransigenţi decât Seneca, mai rebeli decât propriul lor maestru, ei ajung, de cele mai multe ori, la excese ne-permise (*Inst. Or.*, 10, 1, 125 – 126). Dar Seneca ştie să profite de această înflăcărare cvasi-generală. Vocaţia sa de „instigator” intelectual nu-l împiedică să-şi asculte discipolii, să-i consulte şi chiar să-şi însuşească argumentele şi propunerile lor. Pasiunea sa pentru inovaţie, pentru înnoirea literară şi politică datorează mult intervenţiilor anturajului.

Cei care-l înconjoară sunt, de altminteri, eterogeni din punct de vedere social: mulţi liberţi şi clienţi de origine oarecum modestă, dar mai ales cavaleri, „proaspeţi” senatori şi notabilităţi provinciale. Seneca însuşi – să nu uităm – nu este de origine nobilă. Pledând pentru o înţelegere între puterea imperială şi aristocraţia senatorială, filosoful trebuie să ţină seama de aspiraţiile şi preocupările acestor oameni. De aceea va condamna fără înconjur orgoliul aristocraţilor de sânge, declarându-se, până în Ultimele sale lucrări, apărător al conceptului de nobleţe a

222 *Secvenţă romană* caracterului (*Ep.*, 44, 5; de asemenea De *benef.*, 3, 28, 1). Începând cu *Despre liniştea sufletului*, lucrare scrisă puţin înainte de moartea lui Claudiu, până la *Scrisori către Luci-lius*, probabil ultima sa operă, el se adresează tuturor adepţilor săi, propunându-le – ca şi Thrasea, de altfel – o nouă etică şi un nou cod

socio-cultural, o etică şi un cod care vor sfârşi prin a se impune numai după prăbuşirea completă a proiectului neronian.

*Scrisorile către Lucilius* dovedesc vivacitatea şi fecunditatea schimburilor de opinii dintre Seneca şi prietenii săi. Ele se constituie, de altminteri, ca un jurnal de bord al filosofului: pe lângă crâmpeiele de viaţa cotidiană, aflăm aici dialogul tainic pe care autorul îl întreţine cu sine-în-suşi, trudă îndelungată de clarificare şi iluminare a drumului său intelectual şi moral. Încă din lucrarea *Problemele naturii*, adresându-se aceluiaşi Lucilius, Seneca subliniase cât de mari speranţe îşi pusese în asocierea dialogului interior, instrument de perfecţionare individuală, cu cel angajat cu membrii propriului său cenaclu: „Aşadar, scrie el prietenului, trebuie să fugi şi să te retragi în tine. Ba chiar să te retragi de la tine însuţi. Deşi suntem despărţiţi de mare, am să încerc să te ajut, să mă folosesc de o mână a mea energică, pentru a te îndruma pe o cale mai bună. Ca să nu te simţi singur, voi conversa de aici cu tine” (*Nat. Quaest.*, 4 A, praef. 20) 4 i.

Am semnalat mai înainte rolul pe care l-a jucat. Bur-rus în sânul cercului senecan. Extrem de activi şi influenţi s-au dovedit a fi, însă, şi proprii fraţi ai filosofului, Mela şi Gallio (în realitate, Lucius Iunius Gallio Annaeanus prin adopţiune). Seneca, extrem de încrezător în fratele său mai mare, îl ajutase, spre sfârşitul domniei lui Claudiu, să devină guvernator al provinciei Ahaia, pe care acesta a condus-o, de altminteri, cu înţelepciune. Filosoful îi va păstra întotdeauna o afecţiune şi o admiraţie manifestate în portretul pe care i-l schiţează în *Naturales Quaestiones*: Gallio apare aici ca un bărbat inteligent, cumpătat, amabil, fermecător, detestând linguşirea şi pasionat de studiul naturii; prudent, el ştie să combată răul când acesta este moral. Cu alte cuvinte, conchide Seneca, nicio altă fiinţă nu poate inspira o asemenea afecţiune (*Nat. Quaesv*, 4 A, praef. 10; Ep., 104, 1).

Printre membrii cercului se află şi alte rude sau partizani ai filosofului, menţionaţi, în parte, cu alte ocazii: Lucan; Pompeius Paulinus, cumnat al lui Seneca, originae



din Gallia Narbonensis; Pedanius Secundus”, compatriot, adică originar din Barcino – astăzi Barcelona –, consul în 53 şi prefect al Romei din 56 până la moartea lui brutală în 61; Caesonius Maximus, căruia filosoful îi scrie în repetate rânduri în perioada exilului corsican

(MART., *Epigr*., 7, 45 v., 3 – 4); şi Serenus, ataşat dintotdeauna de Seneca printr-o puternică intimitate spirituală – el va fi destinatarul dialogurilor despre seninătatea înţeleptului, despre liniştea sufletului şi despre tihnă. Mai frecventează cercul Otho şi Senecio, tovarăşii de dezmăţ ai lui Nero, şi fără îndoială Duvius Avitus, protejatul lui Burrus. Chaeremon, renumitul preot egiptean şi filosof stoic, vechiul dascăl al lui Nero, a jucat, cu siguranţă, de aproape sau de departe, un rol major în formarea ideologiei cercului şi în conduita sa practică. Să nu-l uităm nici pe faimosul Corbulo, care-şi datora funcţia intervenţiei lui Seneca şi care a frecventat, probabil, cercul în timpul domniei lui Claudiu (TAC, *Ann*., 13, 6, 4).

Dar interlocutorul privilegiat căruia maestrul i se adresează **într**-un important număr de lucrări, cel căruia îi acordă prietenia cea mai complexă este – desigur, Lucilius. Atras către stoicism – după ce, mai întâi, trecuse prin epicureism – datorită perseverenţei lui Seneca, Lucilius este un poet distins, pe care filosoful îl încurajează (*Nat*, *Quaest*, 3, 1,]; 26, 5; *Ep*. 8, 10; 24, 21). I se atribuie opera denumită *Aetna*, un poem despre celebrul vulcan sicilian, în care Lucilius critică poezia mitologizantă, îndrăgită de partizanii clasicismului, şi elogiază adevărul ştiinţific. Mare admirator al lui Vergiliu şi Ovidiu, poetul se dovedeşte a fi totuşi un modern: în repetate rânduri, Seneca încearcă să tempereze neoasianismul excesiv al stilului său (Ep., 59, 6; 115, 1).

Născut în Pompei, Lucilius a fost, în felul său, un *self-made man*: un cavaler care şi-a datorat cariera publică propriilor strădanii (SEN., *Ep*., 19, 5; 44, 2; 49, 1; 53, 1; 70, 1). Îşi va continua cariera chiar şi după dizgraţia Annaeilor şi retragerea prietenului său şi, încântat de funcţiile procuratoriene din Sicilia, nu va urma sfaturile de dezangajare civică pe care i le va da Seneca (*Nat*. *Quaest*., 4 A, praef. 1 – 3 şi 20).

Această listă, a cărei întindere dovedeşte, prin ea inimportanţa şi influenţa cercului senecan, poate fi

În special în versurile 9 – 23.

224 *Secvenţă romană* completată şi cu alte nume*”: Aebutius Liberalis, cel căruia i se dedică tratatul despre binefaceri, un „om excelent”, după cum afirmă Seneca (*De benef*., 1, 1, 1); Columella, scriitor şi agronom pasionat, compatriot, vecin şi, desigur, protejat al maestrului; senatorul Novius Priscus, pe care filosoful îl sprijinise la începutul carierei sale şi care va fi exilat în 65 ca urmare a faptului că

făcuse publică prietenia cu Seneca (TAC, *Ann*., 15, 71, 6); senatorul Mareus Manlius Vopiscus, un alt „hispan”, ajuns consul prin 60; sau Proculus, de asemenea compatriot şi prieten cu Seneca, jurist de renume, care a influenţat, poate, politica lui Nero în materie de testamente şi contracte.

Cenaclul senecan reunea, de asemenea, oratori străluciţi, formaţi la şcoala noii mişcări literare; în afară de Gallio, îl putem numi pe Iulius Africanus, cel cu vocabularul mult prea meticulos, potrivit opiniei lui Quintilian (*Inst. Or*., 10, 1, 118); pe Iulius Secundus şi chiar pe Aper, personajul care, în *Dialogul despre oratori* al lui Tacit, pledează cauza stilului nou. După părerea lui Aper, efectele stilistice trebuie să fie precum aurul şi pietrele preţioase care împodobesc mobilierul unei case (*Dial*., 22, 4). Practicând un limbaj rafinat şi sclipitor, el prefera frazei greoaie şi înzorzonate acea *breuitas* – concizie – propovăduită de noua mişcare literară. Viitorul istoriograf Fabius Rusticus se află, şi el, printre cei care frecventează cercul lui Seneca. Nu e de mirare, aşadar, că va realiza o adevărată hagiografie a Annaeilor, al căror client şi protejat a fost, după cum relatează Tacit: „E de la sine înţeles că Fabius înclina să-l laude pe Seneca, din moment ce situaţia sa o datora prieteniei cu acesta” (*Ann*., 13, 20, 2). Istoricul se exprimă, şi el, în acea limbă nervoasă, colorată, asimetrică şi sugestivă în care recunoaştem trăsăturile noii şcoli. Printre aceşti oameni şi-a făcut, fără îndoială, ucenicia literară şi Vacca; dintre toţi biografii poetului Lucan, el se distinge prin supleţea şi varietatea scriiturii *.

Seneca nu **s**-a angajat niciodată **într**-o opoziţie sistematică împotriva lui Nero. În ultimele sale tragedii, când abordează vechea temă a antitezei dintre rege şi tiran, strecoară, poate, câteva critici la adresa fostului său elev şi mai tânăr prieten 43. Dar toate acestea sunt simple aluzii lipsite de o semnificaţie deosebită. Seneca este bătrân, obosit, decepţionat şi învins... Marele său proiect de contract politic, de reconciliere între cezari şi senat a dat făli-*Curtea ţi viicro-unităţile sociale*

22.5

ment. Şi nu poate bănui că, mai târziu, sub Antonini, unele dintre ideile sale vor fi reluate şi puse în practică. Cruzimea şi megalomania, extravaganţa şi crimele lui Nero l-au umplut de amărăciune. Se retrage şi refuză acţiunea, „chiar dacă va fi ţinut la curent cu mişcările şi comploturile opoziţiei.

Începând de prin 61 – 62, activitatea cercului intră **într-**o zonă de umbră, care se amplifică după 64. Desigur, Seneca întreţine încă relaţii cu câţiva dintre prietenii apropiaţi, cu Lucilius spre exemplu. Ofiţerul trimis de Nero să-l interogheze în momentul conspiraţiei lui Piso îl găseşte cinând în compania soţiei sale şi a doar doi prieteni (TAC, *Ann*., 15, 60, 7). Mai mulţi prieteni îi vor fi alături atunci când va primi, de la Nero, ordinul să se sinucidă (*ibid*., 15, 62, 1 – 2); dar, oricum, numărul lor va fi mult mai mic decât al acelora care, în anul următor, îl vor asista pe Thrasea în ultimele sale clipe de viaţă. Fapt explicabil prin scindarea produsă în sânul grupării, începând din 64: câţiva dintre adepţii filosofului urmează exemplul maestrului şi se retrag din viaţa publică. Alţii, însă, îşi continuă cariera socială, precum Lucilius, sau se angajează **într-**o opoziţie activă şi hotărâtă, mergând până „la complot: este cazul lui Lucan, nepotul filosofului. După moartea maestrului, cercul dispare.

LUCAN

Lucan a fost întotdeauna adeptul politicii, filosofiei şi poeticii unchiului său. Dar demersul său se caracterizează prin**tr-**o fermitate şi o nervozitate care-l vor duce uneori la exagerare, iar temperamentul lui pătimaş îl va despărţi mereu de ilustra sa rudă. Primele lui poeme sunt opere de tinereţe, perioadă în care scrie enorm; sunt, de fapt, exerciţii de stil, de o factură sobră şi, uneori, oarecum clasică. Se va hărăzi însă, curând, compunerii capodoperei sale, *Pharsalia*. Acest lung poem evocă istoria războaielor civile din secolul I î.e.n., mai exact conflictul dintre Iulius Qaesar şi Pompei. Tinerii care frecventează la acea epocă cenaclul lui Seneca şi care mai târziu vor intra în opoziţie se vor regăsi în această epopee.

Lucan începe să-şi scrie opera în 60: puţin înainte de it din 61, **î**ntr-un moment în care cercul senecan are să aprobe reforma axiologică a lui Nero. Poetul este

*Secvenţă romană* prieten vechi al principelui, pe care vrea să-l avertizeze prea pericolelor pe care le implică evoluţia recentă a onismului. Îi susţine acţiunea, dar doreşte să-i stăvi

3 că tendinţele elenizante, înclinaţiile plebeiene şi influa progresivă pe care o au *agon* şi *luxus*. **S-**a spus, pe la dreptate, că acest poem este o revoltă împotriva logiei victoriei, încărcată de un pesimism funciar, can împărtăşeşte, într-adevăr, stoicismul unchiului i, dar îi dă o coloratură cu totul specială. Veneraţia lui intru Cato – căruia

îi înalţă un adevărat monument stâc – capătă forma unui autentic antropocentrism, în Ţuţea căruia este proslăvită capacitatea omului de a mina Istoria şi de a nu se înclina în faţa destinului:

baza învingătorului a fost agreată de zei, dar cea a

Insului a fost îndrăgită de Cato", scrie Lucan (*Phars*.

128). Nu e vorba aici de o apologie a revoltei împotriva stinului, ci de un elogiu adus omului, care acţionează inform imperativelor conştiinţei şi ideii lui despre virte şi libertate *Vt*.

Lucan se lansează astfel într-o polemică multiplă, carezează deopotrivă epopeea tradiţională de inspiraţie vergi-ină şi imaginea triumfalistă a istoriei romane. Îi ripos-ază lui Vergiliu vers cu vers, personaj cu personaj, astfel, în cartea a Vi-a din *Pharsălia*, introduce în scenă 1 Enea degradat şi umilit, sub trăsăturile lui Sextus smpeius transformat, de circumstanţă, într-un nepuncjos (Phars., 6, 589). Cu alte cuvinte, Lucan îşi îneaptă atacul împotriva optimismului vergilian, pentru a ine în loc o viziune sumbră asupra destinului Romei.

Lucan nu a devenit niciodată republican, aşa cum s-a retins destul de frecvent. Dimpotrivă, rămâne convins e inevitabilitatea monarhiei, de necesitatea sa istorică45.

oemul său debutează, de altfel, cu un elogiu sincer la dresa împăratului (*Phars*., 1, 1 – 66). Lucan acceptă ideea e virtute regală a principelui, pe care-l consideră făgăduit nu-i destin astral. Apreciază totuşi că absolutismul lui

Tero ar trebui să fie limitat: de însăşi conştiinţa împă –atului şi de instituţii adecvate, dar mai ales de respectarea legalităţii, adică a senatului şi a compromisului prous cândva de Seneca. Neîncrezător în ceea ce priveşte lenizarea obiceiurilor romane, îi recomandă lui Nero ea.

[după moartea sa, odată devenit zeu, să se fixeze în acel ºC al cerului de unde va putea să contemple mai bine loma (*Phars*., 1, 53 – 55). Cu alte cuvinte, Lucan cere



Împăratului să nu deplaseze centrul moral şi politic al lumii şi să nu renunţe la preeminenţa Cetăţii Eterne" <*. În 63, se produce ruptura dintre principe şi poet. Nero, gelos pe talentul lui Lucan, părăseşte brusc una din şedinţele de lectură ale poemului. Din acel moment, nepotului lui Seneca îi va fi interzisă orice activitate poetică

publică – publicare sau recitare (VACCA, *Vita Lucani*, 14; SUET., Vita *Lucani*, 4; TAC, *Ann*., 15, 49, 3; DI0,62, 29, 4). Faptul că Nero vede în Lucan un rival este un lucru incontestabil; i **s-**a întâmplat şi cu alţi artişti. Dar se pune întrebarea de ce această gelozie n-a izbucnit mai devreme, în 60, de exemplu? Se pare că, de fapt, gestul împăratului este motivat şi de alte raţiuni: în primul rând, tonul pesimist al primelor trei cărţi din epopee – publicate deja sau cunoscute graţie lecturilor –, un ton care contrastează în mod ciudat cu elogiul iniţial al poemului; apoi, avertismentul adresat împăratului de a pune capăt elenizării moravurilor şi de a-şi tempera absolutismul; totodată, factura anticlasică a operei, care nu mai e pe placul principelui, după cum vom vedea **într-**un alt capitol; şi, poate, în cele din urmă, chiar retragerea lui Seneca din viaţa publică.

În faţa unei asemenea severităţi, Lucan trece de partea opoziţiei, optând chiar pentru conspiraţie. Urmarea *Phar-saliei* – cărţile IV-X – oferă indicii de netăgăduit în acest sens. Fără a altera unitatea fundamentală a operei, fără a renunţa la filosof ia şi poetica de până atunci, poetul îşi modifică, totuşi, în parte, atitudinea politică. Ostilitatea sa faţă de cezar se accentuează: îl elogiază mai mult pe Cato şi-l ridică în slava cerului pe cel înjosit la începutul poemului, pe Pompei, care nu mai este un om slab şi nicio victimă a destinului (*Phars*., 1, 135 şi urm.), ci un stăpân al lumii, cel mai viteaz dintre cetăţeni, ultimul meterez al libertăţii (*Phars*., 8, 553 – 872; 9, 190 – 207).

Totodată, Lucan îşi va îndrepta critica înspre monarhice orientale şi, în primul rând, înspre regalitatea elenistică şi inspiratorul acesteia, Alexandru (*Phars*., 10, 21 – 36; 402 şi urm.). Prilej cu care se avântă dezlănţuit împotriva tiraniei şi autorităţii fundamentate doar pe forţa armelor, 11 aduce ditirambi libertăţii. În sfârşit, atacă moravurile receşti şi vlăguirea morală elenică: e ca şi cum ar face *” deschis – o declaraţie de război reformei lui Nero *lphars*., 7, 270 – 271)”.

828

*Secvenţă romană* în momentul în tare Lucan îşi scrie versurile, se pregăteşte răsturnarea principelui şi înlocuirea lui cu un monarh capabil – virtual vorbind – să reconcilieze noile şi vechile obiceiuri sau, în orice caz, să se inspire din ceea ce se imagina a fi modelul augustele. Opera lui Lucan constituie, **într-**un cuvânt, faţada ideologică a acestei

posibile întreprinderi.

NOTE

1. În ceea ce priveşte importanţa curţii, vezi P. Petit, op. cit., p. 131 – 133; F. Miliar, op. cit., p. 16 – 18; 23 – 26; 39; 42;

116 – 117; 260 – 261; 269; 378 – 379. M. Grant, op. cit., p. 9 şi 45, arată că rezolvarea problemelor curente – dat fiind tocmai caracterul ei permanent, foarte semnificativ – era asigurată de funcţionari greco-orientali.

Despre *amici principis*, vezi J.A. Crook, op. cit., p. 22 – 30.

2. Este ceea ce remarcă F. de Martino, op. cit., p. 397. Pe bună dreptate, istoricul italian consideră exagerată teza lui Th. Mommsen, op. cit., II, partea a 2-a, p. 1168, despre „coregenţa" femeilor şi a cezarilor în fruntea Imperiului (*ibid*., p. 399).

3. Vezi în această privinţă J. Lucas, op. cit., p. 197 – 201.

4. În ceea ce priveşte această căsătorie şi acest divorţ, vezi

A. Momigliano, *Nero*, p. 721; K. Heinz, op. cit., p. 34 – 35;

B. H. Warmington, op. cit., p. 50 – 51; E. Cizek, L'époque *de*

*Neron*, p. 148 – 149; R. Verdiere, *A verset au dossier sexuel de*

*Neron*, p. 7 – 8; şi M. Grant, op. cit., p. 32 – 33; 120 – 122. Se pare că Nero nu a ordonat totuşi omorârea Octaviei prin stran gulare, în mai multe rânduri şi înainte de divorţ, cum lasă să se înţeleagă Suetoniu (*Ner*., 35, 4).

5. R. Verdiere, *verset au dossier sexuel de Neron*, p. 9 – 11.

Despre această" legătură şi despre Poppeea, vezi, de asemenea.

M. Grant, op. cit., p. 120 – 124; 179; şi P. Grimal, *Seneque*, p. 187.

6. În ciuda opiniei contrare formulate cândva de Philippe

Fabia, în *Comment* Poppee *devient imperatrice*, în *Revue de*

*Philologie*, 21, 1897, p. 221 şi urm.; şi mai ales în *Le regne et la*.

mort de *Poppee*, în *Revue* de *Philologie*, 22, 1898, p. 333 şi urm. Ph. Fabia punea pe seama Poppeei toate crimele lui Nero:

uciderile lui Seneca, a Octaviei etc. Aceeaşi părere a fost împărtăşită de Manlio Canavesi (= M.A. Levi), *Nerone*, Milano, 1945, p. 67. Despre rolul politic al Poppeei, vezi de asemenea E. Cizek.

*L'époque de Neron*, p. 100.

7. Textul din *Ani*. lud. 20, 8, 11, afirmă că Poppeea

OeoGs37) ţ *văp-v*. Acei esocrsfki; sau *timentes aeura* erau simpati zanţii mozaismului. Faptul că Poppeea a fost considerată astfel de iudei nu înseamnă totuşi că ea a aderat la iudaism.

J. Rouge, op. cit., p. 82 – 83, relevă un ecou al simpatiilor filoorientale ale Poppeei la Ioan Chrysostomul. În ceea ce priveşte aţi



tudinea Poppeei faţă de iudei şi de cultele orientale, vezi şi Ph. Fabia, *Comment Foppee devient imperatrice*, p. 226 – 227; M. Canavesi, op. cit., p. 68; R. Turcan, op. cit., p. 10; 54; G. Scarpat, op. cit., p. 85; 137; P. Grimal, *Seneque*, p. 314; M. Grant, op. cit., p. 124; 136 – 137; şi F. Miliar, op. cit., p. 373.

8. Despre acest copil, vezi şi *PIR2*, C. 1061. În ceea ce priveşte moartea lui şi aceea a Poppeei, vezi K. Heinz, op. cit., p. 38;
R. Verdiere, A *verset* au *dossier* sexuel *de Neron*, p. 15 – 16;
K. R. Bradley, op. cit., p. 212 – 213; şi M. Grant, op. cit., p. 126
127; 179.

9. Tatăl, bunicul şi străbunicul Statiliei Messalina fuseseră cu toţii consuli. Străbunicul ei îndeplinise această funcţie de două ori şi primise însemnele triumfului (SUET., *Ner*., 35, 1). Despre
Statilia Messalina şi despre căsătoria ei cu Nero, vezi PIR S.
625; W.H. Waddington, *Fastes des provinces asiatiques de l'Empire romain*. Paris, 1872, nr. 93; B. Henderson, op. cit., p. 382;
B. H. Warmington, op. cit., p. 140 şi 167; K.R. Bradley, op. cit., p. 208 – 209; şi M. Grant, op. cit., p. 179 – 180; 223; 235.

*10*. Despre aula *Neronis*, vezi G. Ch. Picard, Auguste *et*
*Neron*, p. 201; 218 – 222; 254; 262 etc. Despre *aula Neroniana* şi cercul literar pe care l-a generat, vezi E. Cizek, *L'époque de*
*Neron*, p. 130 – 133; 201 – 209; ca şi John Patrick Sullivan.
*Petronius*, Seneca *and Lucan*: a *Neronian* Literary *Feud*, în
*Tramactions and Proceedings of the American Philological Association*, 99, 1968, p. 453 şi urm.

*11*. E. Hohl, op. cit., col. 391 – 392, trage această concluzie *ăid* schimbările survenite în 60 în sistemul de calcul al aşa-numitei *tribunicia potestase*

*12*. Ipoteză care reiese mai ales din consideraţiile Alexandrei
Ştefan, *Stoicismul*, ideologie *opoziţionistă* şi *ideologie oficială*, în *Studii Clasice*, 8, 1966, p. 183 şi urm. (în special p. 188 şi urm.)
şi ale lui E. Wistrand, op. cit., p. 94 – 101; contra E. Cizek.
*L'époque de Neron*, p. 206. Despre Telesinus, vezi Stéphane Gsell.

*Essai sur le regne de Domitien*, Paris, 1894, p. 285.

*13*. Despre Augustiani, despre originea şi funcţia lor socială, vezi monografia Clementinei Gatti, Studi *Neroniani*, II *Gli*

*Augustiani*, în *Centro*, *Riderche e Documentazione sull' Antichità*

*Classica* (*Atti*) 8, 1976 – 1977, p. 103 – 121; şi G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 62 – 63. P. Romanelli, Iscrizione *inedita* di *Leptis*

*Magna con nuovi contributi ai fasti della provincia d'Africa*, în

*Quaderni di archeologia della Libia*, 2, 1951, p. 71, a publicat o inscripţie relativă la unul din comandanţii Augustianilor, personaj de viţă senatorială. Despre Augustiani, vezi şi G. Schumann, *op*.

«., p. 62; A. Momigliano, *Nero*, p. 717 – 718; M.A. Levi, op. cit.

P160; G. Ch. Picard, op. cit., p. 218 şi urm.; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 123 – 124 etc.; şi K.R. Bradley, op. cit., p. 82; 127;

131; 149 – 150 etc.

*14*. Citată de M. Grant, op. cit., p. 110 şi 228, capitolul 7, n, 4. Ea se referă la batavul Indus (*Notizie di Scavi*, seria a 8-a.

4> 1951, p. 86 şi urm.).

*15*. În ceea ce priveşte cariera lui Lucan, vezi Donato Ga-EUardi, *Lucano*, *poeta della libertă*, ed. a 2-a, Napoli, 1968, p. 21;

*16*.

239 *Secvenţă romană*

Frederick Ahl, *Lucan*. *An introduction*, Ithaca şi London, 1970. p. 36 – 38.

Pe vremea lui Nero, curtea era frecventată de*uiri triumphales*. senatori care primiseră distincţii importante, mai ales înainte de 60. Aceşti bărbaţi au murit cu toţii, de altfel, de moarte bună, precum Quintus Veranius –, decedat în 57 sau 58; vezi K.R. Bradleyj op. cit., p. 166.

16. Despre această nouă generaţie de senatori bucurându-se de mare influenţă la curte, vezi E. Cizek, L'époque *de Neron*, p. 141 – 142; M. Griffin, op. cit., p. 90 – 91. În ceea ce priveşte carieră tatălui lui Traian, vezi Roberto, Paribeni, Optimus *Princeps*.

*Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina.

1926 – 1927, I, p. 48 – 49; Albino Garzetti, *Nerva*, Roma, 1950, p. 201.

Cât despre Petroniu, bibliografia sa este imensă: recomandăm totuşi spre consultare R Syme, *Tacito*, p. 506 şi 709 – 710; John

Patrick Sullivan, *The Saiyricon of Petronius*. *A Literary Study*.

Bloomington, London, 196P; şi Kenneth F.C. Rose, The *Data and Author of the Saiyricon*, Leiden, 1971.

17. Despre Nerva şi despre cariera sa sub domnia lui Nero, rezi R. Paribeni, op. cit., I, p. 123 – 124; A. Garzetti, *Nerva*, p. 17 – 24; R. Syme. *Tacito*, p. 13 – 14; şi B.H. Warmington, op.

*cât*., p. 112; 139.

18". Despre Petronius Turpilianus, vezi B.H. Warmignton, op. cit., p. 78; 139; 162 – 166; M. Griffin, op. cit., p. 90. Despre Suetonius Paulinus, vezi B.H. Warmington, op. cit., p. 74 şi 78. Despre Caesennius Paetus, vezi M.A. Levi, op. cit., p. 32; 147; 182 – 184; 193. Despre Verginius Rufus, vezi F. Chilver, op. cit., P. ff5 şi urm.; A. Garzetti, *Nerva*, p. 160; M.A. Levi, op. cit., p. 147; 214. Despre Flavius Sabinus, vezi J. şi P. Willems, *Le Senat romain en Vain 65 apr*. *J*. C, în Musée *Belge*, 6, 1902, p. 271; Bruno Grenzheuser, *Kaiser und Senat în aer Zeit von Nero bis Nerva*, dizertaţie, Paderborn, 1964, p. 67 – 69. Despre **Ves**pasian, vezi *PIR* 2, F. 398.

19. În ceea ce priveşte rolul esenţial al prefectului pretoriului, vezi Marcel Durry. *Le-s cohortes pretoriennes*, Paris, 1938, p. 149

189; A. Passerini, Le *coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 205 – 306;

şi F. Miliar, op. cit., p. 123 – 129.

20. Cândva, H. de la Ville de Mirmont, op. cit., p. 100, spunea:

„Seneca este capul, Burrus doar braţul". În *L'époque de Neron*, p. 74—76, susţineam ideea că Seneca şi Burrus **s**-au bucurat de o influenţă absolut egală. Afirmăm acum că impactul real al lui

Seneca a fost mai important decât cel al lui Burrus, deloc ne glijabil de altfel.

Despre cariera lui Burrus, vezi Hans Georg Pflaum, *Les* car-*rieres procuratoriennes equestres sous le Ha***ut-***Empire romain*, Paris, 1960 – 1961. nr. 13. Ponderea politică a lui Burrus a fost. subliniată în sec. I e.n. de IOS., *Ani*. *lud*., 20, 8, 9. Vezi şi *FIRI* A. 441; W.C. McDermott, op. cit., p. 229 – 254). B. Henderson, op. cit., p. 135; E. Hohl, op. cit., col. 247 şi urm.; A. Garzetti, L'Impero, p. 167; 622; M.A. Levi, op. cit., p. 8; 13; 26; 90 – 93; 146; 197; *V*. Gills, op. cit., p. 5 – 22; şi F. Miliar, op. cit., p. 123 – 129; M. Grant, op. cit., p. 47; 118 – 119. Burrus nu a fost un intrigant, aşa cum pare să-l considere B. Baldwin, *Executions*.



*Trials and Punishments in the Reign of Nero*, în *La Parola del*

*issato*, 22, 1967, p. 430 – 433.

21. După opinia lui R7 Syme, *Tacito*, p. 349, Pliniu cel Bătrân ar fi autorul acestei versiuni a omorului. Burrus a murit în

„Urma unei boli de gât, poate a unui cancer.

22. Despre Faenius Rufus, vezi M.A. Levi, op. cit., p. 155

197; Z. Yavetz, op. cit., p. 123; E. Cizek, L'époque *de ron*, p. 147; și H. Pavis d'Escurac, op. cit., p. 322.

23. P. Petit, op. cit., p. 95. Despre portretul pe care Tacit i-l face lui Tigellinus, vezi R. Syme, *Tacito*, p. 349; 506; 730;

C. Questa, op. cit., p. 189. Despre Tigellinus, originea și rolul său politic, vezi Philippe Fabia, *Le gentilice de Tigellin*, în *Revue de*

*Philologie*, 21.1897, p. 160 – 166; B. Henderson, op. cit., p. 470;

E. Hohi, op. cit., col. 375; A. Garzetti, *l'impero*, p. 167 – 169;

176; 194; M.A. Levi, op. cit., p. 13; 15: 155; 197; B.H. Warmington, op. cit., p. 49; 139; 162; F. Miliar, op. cit., p. 123;

126; și M. Grant, op. cit., p. 118 – 119; 172 – 174; 178; 189; 207;

234 – 235. Despre Nymphidius Sabinus, colegul lui Tigellinus, vezi

M. A. Levi. op. cit., p. 214; M. Grant, op. cit., p. 178; ca și *ILS*.

1322; M. Smallwood, nr. 269; TAC, *Hist*., 1, 5; SUET., *Galb*.

11; și DI0,64, 3, 2.

24. Despre prefecții Egiptului sub domnia lui Nero, vezi L. Cantarelli, Le *serie* dei *prefetti d'Egitto*, 1, Roma, 1906; A. Stein.

Die Prăfekten *von Ägypten*, Bern, 1950, p. 30 și urm.; și

O. Reinmuth, *Working List of the Prefects of Egipt*, în *Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 4, 1967, p. 82 și urm.

Despre Babillus, vezi *PIR* 3, B. 38; H.G. Pflaum, op. cit., nr. 15;

J. Schwartz. op. cit., p. 45 – 55; G. Schumann, op. cit., p. 47 și urm.; H. Herme, *Petites recherches sur le directeur des cultes dans l'Égypte romaine*, în *Melanges Iorga*, Paris, 1933, p. 434 – 464;

B. H. Warmington, op. cit., p. 46 și 58; F. Miliar, op. cit., p. 86

87; și K.R. Bradley, op. cit., p. 219 – 220; 246 – 247; și P. Grimal.

*Seneque*, p. 160 – 162. Despre Caecina Tuscus, vezi *PIR* \ C. 109;

G. Schumann, op. cit., p. 45; H.G. Pflaum, op. cit., nr. 16 bis;

K. R. Bradley, op. cit., p. 114; 216 – 217; și M. Griffin, op. cit.

P. 83 și 95, care, totuși, se îndoiește – și nu are dreptate – de originea elenă și orientală a lui Tuscus. Despre Tiberius Iulius

Alexander, pe lângă lucrările deja citate din nota 1 a capitolului

IV, vezi H.G. Pflaum, op. cit., nr. 17. Despre Ponticus, vezi

G. Schumann, op. cit., p. 58.

25. În ceea ce priveşte *familia Caesaris*, importanţa şi le rarhia acesteia şi carierele membrilor ei, vezi în special P.R. C.

Weaver, op. cit., p. 2 – 295, care ţine seama de cercetările lui

— Boulevert, op. cit. Inscripţiile semnalează în general aparte-fiţ unui sclav şi mai ales a unui libert la *familia Caesaris*, ercalând, în Interiorul numelui său, o menţiune referitoare la statutul lui social – sclav sau libert al cezarului şi al lui August: *Caes* (*aris*) *ser* (*uus*), *Aug* (*usli*) *seru* (a) şi *Aug* (*usti*) *l* (*ibertus*).

26. Despre liberţii lui Nero, în general, vezi H. Schiller, op.

I* –, p. 506; B. Henderson, op. cit., p. 60 – 84; G. Schumann, op.

<? p. 34 – 58; A. Momigliano, *Nero*, p. 727; E. Cizek, L'époque

Se *Neron*, p. 144; F. Miliar, op. cit., p. 74 – 77; 269; şi K.R. Bradley. op. cit., p. 190 – 218; 272.

232

*Secvenţă romană*

27. Despre cariera lui Helius. vei *PIR 2*, H. 55; P.R.C. Weaver, op. cit., p. 279. Despre Pallas, vezi *PIR2*, A. 858; S.I. Oost, *The*

*Zareer of M. Anionius Pallas*, în *American Journal of Philology*.

79, 1958, p. 113 şi urm.; G. Schumann, op. cit., p. 43 şi urm.

E. Hohl, op. cit., col. 357; P.R.C. Weaver, op. cit., p. 233; 282

284; F. Miliar, op. cit., p. 74 – 77; 378; K.R. Bradley, op. cit., p. 186 – 187; 218 – 219. Despre Phaon, vezi *PIR* \ P. 248; Hans jreorg Pflaum, *Essai sur les procurateles equestres sous le Haui*-Empire *romain*, Paris, 1950, p. 208; şi G. Boulevert, op. cit.

?. 97; şi P.R.C. Weaver, op. cit., p. 287; 289.

28. Despre Polyclitus. vezi *PIR*», P. 430; E. Cizek, *L'époque le Neron*, p. 143; P.R.C. Weaver. op. cit., p. 281; şi F. Miliar.

p. *cât*, *p*. 77. Despre Doryphorus, vezi *PIR 2*, D. 194; G. Schumann.

— >p. cit., *p*. 49 şi urm.; P.R.C. Weaver, op. cit., p. 261; şi F. Miliar.

p. cit., p. 77. Despre Epaphroditus, vezi *PIR2*, E. 69; Th. Frank

ori, *La date de l'autobiographie de Flavius Josephe* et les *oeuvres le Justus de Tiberiade*, în *Revue Belge de Philologie et d'Hisoire*, 39, 1961, p. 52 şi urm.; F. Miliar, op. cit., p. 77 – 78. Despre

Uarpus, vezi *PIR2*, *C*. 794; P.R.C. Weaver, op. cit., p. 231.

În ceea ce priveşte caracterul excepţional al misiunilor lui

\nicetus şi Moschus, vezi G. Schumann, op. cit., p. 54 – 55; H. Grant, op. cit., *p*. 121; 152 – 153. Anicetus avea propriul său *i rationibus*, pe Macrinus Diadumenus, care va deveni mai târziu *îispensator* al împăratului (*ILS*, 1474).

Despre statutul ecvestru al lui Antonius Felix, vezi P.R.C. Veaver, op. cit., p. 279 şi 282. Despre tatăl lui Claudius Etruscus, ezi PIR2, C. 763; P.R.C. Weaver, op. cit., p. 2; F. Miliar, *op*. *it*., p. 73 – 74. Despre Paris, *PIR l*, P. 49; K. R, Bradley, op. cit., >. 219 şi 290. Despre Agerinus, PIR 2, A. 456. G. Schumann, op. cit., i. – 38, a demonstrat că la curte existau liberţi care, neavând uncţii stabile şi permanente, primeau misiuni extraordinare. E orba de aşa-numiţii *Kxia & ptioi*. O inscripţie se referă la un mume Polytimus, *dispensator* al Poppeei (*CIL*, X, 5610: M. Small-vood, nr. 192), altele la procuratorii lui Nero, printre care Eutyhus (*CIL*, VI, 9015: 29847 a: *ILS*, 8120), Domitius Lemnus (*CIL*, *îl*, 8500: XI, 1753: *ILS*, 1490) şi probabil Tiberius Iulius Mello.

29. Despre Terpnus, vezi *PIR* \ T. 84; B.H. Warmington, p. *cât*, p. 113. Despre Spiculus, *PIR1*, S. 579; K.R. Bradley.

*p*. *cât*, p. 166; 275. Despre Locusta, vezi PIR2, L. 414; Antonio lazzarino, *Lucusta*, în *Orpheus*, 1956 (f.p.); K.R. Bradley, op.

*It*, p. 198 – 200. Locusta era supravegheată de un tribun al gărzii retoriene, Iulius Pollio, la care se referă H.C. Pflaum, *Carrières roc*, nr. 29 şi M. Griffin, op. cit., p. 87. Despre Stertinius Xenohon, vezi F. Miliar, op. cit., p. 85 – 86; 226; M. Grant, op. cit.

25 – 26; 44; 87 – 88. Despre Eprius Manfellus, vezi *PIR*!

84, care trebuie corectat în funcţie de descoperirile epigrafice îai recente (vezi M. Griffin, op. cit., p. 91). Despre Capito, vezi

„Bergener, op. cit., p. 182 – 183 şi 301. Despre Regulus în această pocă, vezi A. Garzetti, *Nerva*, p. 109; B.H. Warmington, *op*it, p. 155.

30. În ceea ce priveşte *consilium principis*, originile, statutul atribuţiile lui, vezi J.A. Crook, op. cit., p. 22 – 128; P. Peti

*O*. *cât*, p. 166; şi F. Miliar, op. cit., p. 110 – 120; 234 – 269



După DIO (52, 2 – 15), Mecena i-ar fi sugerat lui August să creeze un consiliu specializat în legislaţie, unul în politica externă, un altul însărcinat cu desemnarea guvernatorilor şi unul, în fine, care să atribuie recompensele şi pedepsele.

31. Formula este greu de tradus. Tacit compară aici osteneala sa cu statutul mult mai comod şi mai glorios al istoricilor din perioada Republicii: „noi ne aflăm la strâmtoare, iar truda noastră e lipsită, de glorie” – *nobis în arto et înglorius labor*.

*Artum* evocă verbul arceo şi diferitele sale sensuri: „a închide”.

„A îndepărta”, „a opri”.

În ceea ce priveşte micro-unităţile sociale în general, vezi E. Cizek, *Epoca lui Traian*. *Împrejurări istorice şi probleme ideologice*, Bucureşti, 1980, p. 124 – 125. În această privinţă, datorăm mult articolelor şi conferinţelor lui G. Knabe, ca şi corespondenţei pe care am av**ut**-o cu domnia-sa.

32. Bibliografia despre colegii este extrem de bogată. Totuşi, din mulţimea titlurilor, cităm: J.P. Waltzing, *Étude historique* sur les *corporations professionnelles chez Ies Rornains*, 4 volume.

Louvain, 1895 – 1900; F.M. de Robertis, *ÎI fenomeno associativo nel mondo romano*, dai *collegi della republica alle corporazioni* del basso *impero*, Napoli, 1955; J. Gage, Les *classes sociales*, p. 307 – 313; Robert Étienne, *La vie quotidienne* o *Pompei*, Paris.

1966, p. 408 – 411; Z. Yavetz, op. cit., p. 45; M. Jaczynowska, *Les organisations de iuvenes et l'aristocraţie municipale*, în *Recherches sur les structures sociales de l'Antiquité classique* (Colloque

Caen). Paris, 1970, p. 265 – 274; şi P. Petit, op. cit., p. 56; 230

232; 259.

33. În ultimul veac al Republicii, Salustiu făcuse următoarea afirmaţie: „căci a dori aceleaşi lucruri şi a respinge aceleaşi lucruri înseamnă, de fapt, o solidă prietenie” n-am *idem uelle atque idem noile ea demum* – *firma amiciţia est* (*Cât*., 20, 4). Despre prietenie la Roma, vezi în special Anne-Marie Guillemin, *Pline et la vie littéraire de son temps*, Paris, 1929, p. 59 – 61; P. Grimal.

*Sâneque*, p. 13.

34. De multă vreme istoricii au semnalat existenţa acestor *circuli*. Vezi Constant Martha, Les *moralistes sous* l'Empire *romain*, Paris, 1887, p. 114; Gaston Boissier, *L'opposition sous les*

*Cesars*, ed. a 9-a, Paris, *sine anno*, p. 69 – 77; A.-M. Guillemin, *op.*

P., p. 22 – 23; 83 – 85; J. Gage, *Les classes sociales*, p. 71 – 74;

36 – 238; şi E. Wistrand, op. cit., p. 100, care subliniază importanţa filosofilor consilieri, confesori şi îndrumători spirituali.

În ceea ce priveşte amestecul social în interiorul cercurilor, vezi

Henry Bardon, *La notion d'intellectuel a Rome*, în *Studii Clasice*, 13, 1971, p. 95 – 107, în special p. 102 – 106, I. Lâna, *L. Anneo Seneca e la posizione degli intellettuali*, p. 7; 21 etc, încearcă să limiteze *circuli* la pătura intelectualilor. Dar, după cum se ştie, cercurile erau frecventate şi de oameni care nu **mă-**lifestau decât un interes secundar, de amatori, pentru viaţa culturală. Istoricii moderni au crezut multă vreme că viaţa cercurilor

limita la divertismente şi că avea un caracter spontan şi neorganizat, însă Tacit considera tăcerea impusă cercurilor un **ade**vărat dezastru (*Agr.*, 2, 3). Noi înşine am susţinut în multe rânduri

ea că, în ciuda absenţei unei structuri închise şi recunoscute l, cercurile aveau o activitate serioasă care influenţa codul

234

*Secvenţă romană* socio-cultural, politica, filosofia şi literatura. Vezi în special *l'époque de Neron*, p. 55—60; *Probleme de ideologie politica*, *p*. 1491 – 1492; *Epoca lui Traian*, p. 124 – 127; dar şi A. Ştefan, op. cit., p. 186 – 188, şi P. Petit, op. cit., p. 97, care împărtăşesc **–** se pare **–** ideile noastre.

35. Despre cercul lui Musonius şi membrii acestuia, vezi Cora E. Lutz, *Musonius Rufus, The Roman Socrates*, în *Yale Classical Studies*, 10, 1947, p. 3 şi urm.; A. Bergener, op. cit., p. 158 – 1**6**4; 180; 196; 292; B.H. Warmington, *op. cit.,* p. 46 – **4**8; 143; 149 – 1**5**2; E. Cizek, *L'époque de Neron,* p. 67 şi 415: F. Miliar, *op. cit.,* p. 141 – 1**4**2; şi E. Wistrand, *op. cit.,* p. 95 – 9**9**. Prin marna sa, Scribonia, Lucius Calpurnius 4 Frugi Licinianus descindea din Pompei, ceea ce făcea din el – **î**ncepând cu domnia lui Nero – **u**n candidat potenţial la tronul Imperiului, dat fiind prestigiul lui Pompei, care, de altfel, era rudă prin alianţă cu înlius Caesar.

36. Despre Caius Calpurnius Piso, vezi H. de la Ville de Mirmont, *C. Calpurnius Piso* et *la* conspiration *de* Van *818/65*, în

*Revue des Études Anciennes*, 15, 1913, p. 405 şi urm.; 16, 1914, p. 295 şi urm.; J. şi P. Willems – *Le Senat romaini en Vain 65 apr.*

*J. C*, în *Musée Belge*, 4, 1900, p. 236 şi urm., mai ales p. 261; şi

B. Henderson, op. cit., p. 261 – 262, care scrie: „His house became a center for the fashionable youth of Rome and himself a Maecenas în Nero's Court, patron of poets"; vezi şi M.A. Levi, op.

cât, p. 204 – 205; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 67 – 69; J. Lucas.

op. cit., p. 31; şi P. Grimal, *Seneque*, p. 226. Despre *Laus Pisonis*.

vezi A. Bergener, op. cit., p. 294, care arată că, sub domnia lui

Nero, nu era obligatoifu ca un senator să-şi ceară scuze deoarece

I la liră, demonstrând aşadar că poemul ţine de perioada domniei lui Claudiu; şi A. SeCl, *Laus Pisonis*. *Text*. *Vbersetzung*. *Xommentar*, dizertaţie, Erlangen, 1969, care însă îl atribuie lin Lucan.

37. În ceea ce priveşte poetica şi epicureismul cercului pisonian. vezi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 68 – 69. Despre Salvidienus Orfitus, vezi *PIR* 3, C. 1444; K.R. Bradley, op. cit., p. 222.

În *L'époque de Neron*, p. 167, nr. 2, noi i-am considerat pe Scaevinus şi Quinti-anus stoici mondeni. Cu toate acestea, Scaevinus era prieten cu Petroniu şi-i împărtăşea, în mare parte, modul de viaţă şiopţiunile filosofice (TAC, *Ann*., 16, 18, 7). De aceea, acum suntem înclinaţi să credem că Scaevinus şi Quintianus erau amândoi epicurei şi membri ai cercului calpurnian. Despre-Calpurnius

Siculus, vezi R. Verdiere, *La bucolique postvirgilienne*, în *Eos*, 66.

19 S7, p. 161 şi urm.

*38*. Despre Thrasea, cariera, opţiunile şi statutul său de şef de cerc, vezi H. Schiller, op. cit., p. 679 şi urm.; *PIR2*, *C*. 1187:

A. Sizoo, *Paetus Thrasea el le stoicisme*, în *Revue des Études*

*Latines*, 4, 1926, p. 229 şi urm.; 5, 1927, p. 41 şi urm.; Charles

Saumagne, *La passion de Thraseas*, în *Revue des Stuăes Latines*.

*9 S*, 1955. p. 241 şi urm.; G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 238

239: A. Bergener, op. cit., *p*. 181 – 193; B.H. Warmington, *op*.

*cât*, *p*. 41; 140 – 141; 148; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 181 şi mai recent *l'eloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le*

*„Complot" des consulaires*, în *Bulletin de VAssociation Guillaume*

*Bude*, 1980, p. 276 – 294, în special p. 289 – 294; P. Grimal, **şi**

39.

*Curtea şi micro-unităţile sociale*

„... u» e *zvliaie* 335

*neque*, p. 241; şi E, Wistrand. op. cit., p. 98. Despre raporturile lui Thrasea cu puterea imperială în timpul primilor ani ai domniei, vezi O. Murray, op. cit., p. 52 – 56. Despre Helvidius, *PIR l*, *H*. 59; J. Melmoux. *C. Helvidius Priscus*, p. 23 – 40. Despre I Thrasea, Helvidius şi partizanii lor, vezi şi René Chevalier, Le *milieu sto icien a Rome au Ier siècle ap*. *J.C. ou l'âge héroïque \ du stoicisme romain*, în *Bulletin de VAssociation Guillaume Bude*, 1960, p. 535 – 562, în special p. 545 – 546. Despre

Soranus, *PIR* –, B. 55; A. Bergener, op. cit., p. 164; 194 – 200. Despre Paconius Agrippinus, *PIR*, p. 16; B.H. Warmington, op. cit., p. 150. Despre Persius şi raporturile sale cu Thrasea, vezi H. Schiller, op. cit., p. 614; C. Martha, op. cit., p. 110 – 136; 119; François Villeneuve, *Essai sur Perse*, Paris, 1918, p. 33 – 51; K.F. Reckford, *Studies în Persius*, în *Hermes*, 90, 1960, p. 476 – 504; şi István K. Horvath, *Perse et Neron*, în *Studii Clasice*, 3, 1963, p. 337 – 343. Despre Demetrius Cinicul, vezi R. Chevalier, op. cit., p. 543 – 544.

39. Despre obiectivele practice ale grupării lui Thrasea, poli

tologia şi filosofia sa, vezi François Villeneuve, *Études de littérature latine*, adunate şi publicate de colegii, elevii şi prietenii săi, Montpellier, 1947: *Rome et le stoicisme*, p. 120 – 123; Claude Nicolet, *Les idées politiques a Rome sous la République*, Paris, 1964, p. 34 – 35; A. Sizoo, op. cit., p. 234; R. Chevalier, op. cit., p, 554 – 557; J. Melmoux, *C. Helvidius Priscus*, p. 23 – 29; P. Gri-mal, *Seneque*, p. 233 – 234; şi E. Wistrand, op. cit., *p*. 95 – 100.

40. Despre Cornutus şi cercul său, vezi B. Schmidt, *De Comuti theologia e Graecae compendio*, Halle, 1912; M.A. Levi, op. cit., p. 218; C. Martha, *op. cit.,* p. 112 – 113; A. Ştefan, *op. cit.,* p. 187; B.H. Warmington, *op. cit.,* p. 112 – 113: 150 – 153 şi

E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 64 – 65; 254; 349 – 358.

41. Despre raporturile lui Seneca cu discipolii săi, ca şi despre acest jurnal complex pe care-l constituie *Scrisorile către Luciliis*, vezi în special Anne-Marie Guillemin, *Seneque. directeur d ames*, în *Revue des Études Latines*, 30, 1952, p. 202 şi urm.; 31, 1953.

P. 215 şi urm.; 32, 1954, p. 250 şi urm. Vezi şi E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 62: P. Grimal, *Seneque*, p. 219 – 231; 434; şi Liviu

Octav Andrei. Viaţa *cotidiană* romană *în* scrisorile *lui Seneca*.

Bucureşti, 1974, în special p. 5 – 42.

42. Despre cercul Lui Seneca în general, vezi E. Cizek. *L'époque de Neron*, p. 60 – 64 şi 294 – 296. Despre Gallio, vezi J. şi P. Wilâems, op. cit., *5. p*. 90; Paolo Tremoli, *M. Anneo Lucano. L'ambiente familiare e letterario*, Trieste, 1964, p. 34 – 37. Despre Mela, vezi *PIR* 2, A. 613. Despre Serenus, vezi P. Grimal, *Seneque*, *p*. 13 – 14. Despre Proculus, A.M. Honore, *Proculus*, în *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 30.1962, p. 473 şi urm. Despre Lucilius cel Tânăr, *PIR* 2, L. 388; H.G. Pflaum, *Cărrières porc, I*, nr. 30. p. 70; Hi, p. 961 – 962; B.H. Warmington. op. cit., p. 112; G. Mazzoli, °*Peit*, p. 31; 258 – 264; şi M. Griffin, op. cit., p. 91.

Despre Fa-oius Rusticus şi legăturile lui cu Tacit, vezi Ettore Paratore, *Tacita*, ed. a 2-a, Roma, 1962, p. 724 – 726.

43. Vezi *l'époque de Neron*, p. 158 – 159.

44. În ceea ce priveşte semnificaţia fundamentală a poemului, i E. I-Tarducci, op. cit., în special p. 20. Despre pesimismul

«Perei, vezi D. Gagliardi, op. cit., p. 157; 161; E. Narducci, *op*.

236

*Secvenţă romană i cât*., p. 25 – 36, 66 – 144. Despre elogiul adus lui Cato, vezi B.H. Warmington, op. cit., p. 153; E. Narducci, op. cit., p. 130 – 144. Despre antropocentrism, vezi Ugo Piacentini, *Observazioni sulla tehnica epica di Lucano*, Berlin, 1962, p. 13 – 39; D. Gagliardi, op. cit., p. 70; 115; 124 – 130.

45. Vechea teză a republicanismului lui Lucan îşi află încă audienţă la A. Momigliano, *Nero*, p. 728; F. Ahl, op. cit., p. 35

56; 278; 344 – 345; B: H. Warmington, op. cit., p. 152 – 153;

M. Grant, op. cit., p. 176 – 177; E. Narducci, op. cit., p. 16. Pe bună dreptate, această teză a fost criticată de Jacqueline Brisset.

*Les idées politiques de Lucain*, Parts, 1964, p. 171 – 194; 202 etc.

şi de A. Michel, op. cit., p. 71. D. Gagliardi, op. cit., p. 151 – 167, arată că, deşi Lucan admira Republica, nu dorea totuşi restau rarea ei.

46. Aşa cum judicios au interpretat acest pasaj M.A. Levi, op. cit., p. 63, şi J. Brisset, op. cit., p. 199 – 201. Despre elogiul lui

Nero la începutul *Pharsaliei* şi despre sinceritatea poetului, vezi

P. Faider, La *vie littéraire a Rome sous le regne de Neron*. *Le rêve de SGneque*, în Les *Études Classiques*, 3, 1934, p. 3 şi urm., în special p. 15 – 16; Pierre Grimal, *L'eloge de Neron au debut de la Pharsale est-il ironique*? în *Revue des Études Latines*, 38.

1960, p. 296 – 299; Wolfgang Dieter Lebek, Lucans *Pharsalia*.

DicMungsstruktur und *Zeitbezug*, Gotting en, 1976, p. 18—44;

E. Narducci, op. cit., p. 21 – 26; şi E. Cizek, L'epoane de Neron.

D. 171 – 174.

47. Ideea unităţii fundamentale a poemului Pharsalia a fost susţinută de mulţi exegeţi: vezi, în ultimă instanţă, F. Ahl, op.

cât, p. 55 şi urm. Cu toate acestea, considerăm că modificările de ton, pe planul ideilor politice, erau inevitabile. În sfârşit, nu ne îndoim de faptul că Lucan a operat transformări chiar în acele versuri scrise înainte de producerea rupturii şi care, desigur, nu fuseseră încă citite în public.

48.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Politica internă şi societatea romană în faţa crimelor şi exceselor principelui, în faţa reformei axiologice, în faţa unui stil de conducere care nemulţumeşte din ce în ce mai mult clasa politică, ia naştere opoziţia. Se angajează o luptă surdă, uneori. declarată. Miza va fi în curând evidentă: eliminarea cauzei cauzelor: Nero.

Pe acest invizibil câmp de bătaie fiecare îşi conduce trupele cum poate. Grupul Silanilor încearcă să-şi asigure o poziţie privilegiată la curte şi doreşte să-şi răzbune morţii, dar în zadar. Practică atunci o colaborare limitată şi, după anul 61, o opoziţie destul de discretă, în aşteptarea evenimentului care ar putea să răstoarne regimul, pentru ca, spre anii 65 – 66, să dispară, complet de pe scena politică. Grupul lui Musonius şi al lui Rubellius Plautus, la rându-i, n-a acceptat niciodată cu adevărat principiul contractului senecan. Dintr-o expectativă distantă, el trece, după 58, la o opoziţie mai degrabă ştearsă. Cercul lui Thrasea, în schimb, începe prin a accepta jocul cooperării, ezită după 58, pentru ca, spre 61 – 63, să formeze un grup de opoziţie ideologică fermă, care-i va stimula pe toţi **ad-**Versarii regimului, ascunzâ**ndu-**se sub o rezistenţă pasivă-Grupul Annaeilor, după ce mai întâi susţinuse şi chiar nfluenţase puterea, se împrăştie după retragerea lui Se-neca de la curte, unii dintre membrii săi alăturâ**ndu-**se °Poziţiei active. În sfârşit, grupul Calpurniilor şi al Piso

238 *Secvenţă romană*nilor, după ce, la rându-i, susţinuse pe împărat şi reforma lui axiologică, decide să se revolte. Din rândurile sale se va naşte cea mai mare conspiraţie urzită vreodată împotriva lui Nero.

CONSPIRAŢIA LUI PISO

Precum ştim, după anul 55, atmosfera politică nu este totdeauna bună la Roma, pentru a nu» spune mai mult. Coaliţie, conjuraţie, maşinaţie, complot şi intrigă, cuvintele nu ne lipsesc pentru a distinge, în agitaţia creată, ceea ce, adesea, reprezintă rivalităţi împinse la incandescenţă, pofte prost deghizate, stări de spirit schimbătoare sau chiar simple miraje. În mai multe rânduri, se vor da nume şi se vor acuza oameni: Burrus, de pildă, sau Rubellius Plautus. Apoi febra scade: acuzaţiile se dovedesc nefondate, în majoritatea cazurilor, aşa şi este. Dar uneori bănuiala se justifică, chiar dacă nu se poate înainta dincolo de ea, şi este mai mult decât probabil că multe dintre

conspiraţiile ce luau naştere nu depăşeau adesea stadiul embrionar. Se ştie de pildă că, în jurul anului 60, un curent de opinie deosebit de favorabil venirii la putere a lui Rubellius Plautus, încurajat de către grupul lui Musonius, apare în mediile politice tradiţionaliste. Să fie acesta punctul de plecare al unei acţiuni de mai mare anvergură? Poate, dar nu o putem afirma în mod categoric, în ceea ce priveşte conspiraţia condusă de Piso, lucrurile se proiectează la un cu totul alt nivel.

Dacă preceptele lui Epicur propovăduiau, în general, neamestecul în afacerile statului, ele admiteau totuşi participarea, chiar în mod activ, în cazuri excepţionale. Cal-purnii vor reţine lecţia şi, o dată sosit momentul, vor începe să-i concentreze în jurul lor pe nemulţumiţi şi pe adversarii lui Nero. Totul a început pe parcursul anului 62 şi Tacit ne povesteşte în ce împrejurări: în anul acela, susţine istoricul, delatorul Romanus descoperă existenţa unor contacte secrete între Piso şi Seneca. Acuzat de a fi complotat, filosoful, care nu se mai afla la curte, reuşeşte să-l convingă pe Nero că este vorba doar de o calomnie. În ceea ce-l priveşte însă pe Piso, acesta se sperie şi decide că trebuie acţionat cât mai repede cu putinţă (*Ann*., 14, 65.



3 – 2). Astfel va lua naştere această conjuraţie, cu o structură eteroclită şi compozită, desigur – cum sugerează Tacit – dar care se va dovedi „vrednică de temut” (*Anii*., 14, 65, 3).

Cauzele ei sunt complexe. Totul decurge din ceea ce am analizat mai înainte. Reticenţele aristocraţiei senatoriale şi ecvestre cu privire la reforma axiologică sunt mari. Dacă, după cum am văzut, unii o acceptă parţial, alţii în schimb ci neagă în totalitate. Ostilitatea creşte şi mai mult după incendiul Romei: Nero reînalţă oraşul după planurile sale şi construieşte Casa aurită. Mulţi au fost aceia care nu au apreciat deloc atitudinea acestui „nou Apollo”, a acestui „nou Horus”, care pare să ignore cu desăvârşire amploarea dezastrului Romei, I se reproşează, de asemenea, principelui aventurismul său, atât în interiorul cât şi în exteriorul Imperiului, şi mulţi au fost aceia, printre aristocraţi, care se temeau pentru viaţa lor. În sfârşit. alţii, din prietenie sau interes, sunt gata să-l susţină pe Piso. împinşi de convingeri politice, de teama de represiune sau de raţiuni şi simpatii personale oamenii sunt, de acum înainte, dispuşi să se ralieze la complot. Iată analiza lui Tacit, pe care o

găsim rezumată în următorul pasaj care evocă starea conspiraţiei în anul 65: „Atunci au devenit consuli Silius Nerva şi Atticus Vestinus. Era vremea în care se ţesea şi se dezvolta o conjuraţie în „care s-au îmbulzit oameni de toate categoriile – senatori, cavaleri, militari, chiar şi femei –, unii din ură faţă de Nero, alţii din simpatie faţă de Gaius Piso” (*Ann*., 15, 48, 1).

Conspiratorii erau de altfel întăriţi în acţiunea lor de amintirea unui antecedent reuşit: conjuraţia din anul 41, care pusese capăt domniei lui Gaius-Caligula. împăratul putea fi înlăturat, deci, printr-o lovitură a a-istocraţiei senatoriale. Cu condiţia, însă, de a dobândi sprijinul pretorienilor. Era suficient, prin urmare, să se câştige sprijinul principalilor comandanţi, în scopul de a evita instalarea pe tron, prin surprindere, a unui nou Claudiu. Nero însuşi era obsedat de succesul loviturii din 41 şi, începând cu anul 62, îşi intensificase măsurile poliţieneşti. Dar în realitate sprijinul pretorienilor era insuficient. Era necesar, de fapt.

— Textul lui Tacit este important în această privinţă şi constituie principalul nostru izvor. Dar şi Suetoniu face aluzie la aceasta (*Nev*., 32, 2 – 3), ca şi Cassius Dio (62, 24 şi urm.) sau Plutarh.

210

*Secvenţă romană* şi sprijinul armatelor provinciale: dar acest lucru n-a fost înţeles decât mai târziu.

Obiectivul conjuraţilor? Eliminarea lui Nero şi aducerea pe tron a lui Piso: un om binevoitor, popular, destul de frivol, desigur, dar împăciuitor cu senatorii şi apărător al unui program politic moderat, cu toate că destul de vag; de fapt, acela al cercului Calpurniilor. Piso, explică Tacit, „era înclinat spre superficialitate şi magnificenţă şi câteodată spre lux, iar aceasta era un titlu în plus în ochii celor care într-o atât de mare dulceaţă a viciilor r-u doreau să afle în puterea supremă o constrângere şi o severitate excesivă” (*ibr*ă, 15, 48, 3). Altfel spus, o parte din aristocraţi şi din romani în general prinseseră gustul noilor moravuri încurajate de Nero şi păreau puţin dispuşi să renunţe la ele, chiar dacă doreau eliminarea principelui. Dar vom vedea cum unii militari din rândurile conjuraţilor erau ostili mentalităţii preconizate de partizanii aşa-numitului *luxus*. Se poate măsura astfel ambiguitatea consensului care îi reunea pe aceşti oameni. Acestei slăbiciuni i se mai adaugă o alta: conjuraţia, în realitate, nu beneficia de o foarte largă bază socială, în ciuda caracterului său eteroclit, astfel

încât, odată descoperită, Piso va refuza să meargă în tabăra pretorienilor şi în tribunele forului pentru a face apel la mase. Ştia bine că o astfel de iniţiativă era sortită de la bun început eşecului1.

Cine erau conjuraţii? în majoritate, senatori, cavaleri şi militari. S-au mimărat cincizeci şi una de persoane bănuite sau implicate în complot, dintre care nouăsprezece senatori, cel puţin şapte cavaleri – în realitate au fost mult mai numeroşi –, unsprezece ofiţeri pretorieni şi patru femei. Alături de Piso, se distingeau doi senatori, Flavius Scaevinus şi Afranius Quintianus; cel din urmă fusese ridiculizat cândva de Nero (TAC, *Ann*., 15, 49, 4). Li se adăugase consulul desemnat Plautius Lateranus, care trăsese învăţămintele de rigoare din eşecul non-violenţei lui Rubellius Plautus, şi Lucan, care adusese cu sine o parte din membrii cercului lui Seneca. Doi foşti partizani ai Agrippinei, Publius Anteius şi Ostorius Scapula, se pare că ar fi aderat şi ei la conspiraţie. În ceea ce-i priveşte pe cei şapte cavaleri, îi cunoaştem datorită lui Tacit (*Ann*., 15, 50, 1). În afara lui Cervanus Proculus, Vulcacius Araricus, Iulius Augurinus, Munatius Gratus, Marcus Festus, se afla printre ei şi Antonius Natalis, unul dintre prietenii intimi ai lui Piso, şi Claudius Senecio, favorit al principelui



— Unul dintre „stâlpii” curţii imperiale –, dar, în acelaşi timp, membru al cercului senecan. Prezenţa acestuia din

urmă printre conjuraţi este de altfel revelatoare pentru al

mosfera care domnea atunci în sânul aşa numitei *aula Ne-roniana*: acolo, ca peste tot, plutea pericolul. Oricine putea fi denunţat şi arestat pentru simplul motiv că-i scăpase vreo glumă nefericită referitoare la performanţele agonistice ale împăratului. Astfel, nu trebuie să ne mire că unii dintre obişnuiţii curţii trecuseră de partea conjuraţiei, printre ei se aflau şi unii liberţi: de pildă Epicharis – o atrăsese oare în conspiraţie Annaeus Mela, cel mai tânăr dintre fraţii lui Seneca? Faptul este puţin probabil, participarea acestuia fiind ea însăşi oarecum nesigură. În sfârşit, conjuraţii numărau simpatizanţi printre intelectualii de profesie, precum Musonius Rufus şi Verginius Flavus. Cel de-al doilea nucleu al conjuraţiei îl alcătuiau ofiţerii gărzii pretoriene. În fruntea lor se găsea prefectul Faenius Rufus însuşi. Aceşti ofiţeri, printre care tribunii Subrius Flavus, Statius Proximus, Gavius Silvanus şi centurionii Sulpicius Asper, Maximus Scaurus,

Venetus Paulus, îl detestau pe Tigellinus, urau neronismul şi doreau să pună capăt crimelor pe care acesta nu înceta să *le* comită, în plus, unii rămăseseră fideli memoriei lui Burrus. Această latură militară a conjuraţiei era austeră şi intransigentă în condamnarea a tot ceea ce era *luxus*. Unul

dintre aceşti conjuraţi, Subrius Flavus, ar fi pus la cale uciderea lui Nero atunci când acesta se producea pe scenă, apoi în palatul său în flăcări, în timpul incendiului Romei (TAC, *Ann*., 15, 50, 5) 2.

Numeroşi au fost simpatizanţii acestei conjuraţii, transformată **într-**o vastă coaliţie secretă. Unele dintre aceste simpatii nu erau neglijabile: aceea a lui Annius Pollio, de pildă, membru al cercului lui Thrasea şi fiul unui fost conspirator împotriva lui Gaius-Caligula şi a lui Claudiu; de asemenea, aceea a Antoniei, fiica predecesorului lui pro; aceea a senatorului consular Gallio, fratele mai frstnic al lui Seneca, şi, poate, aceea a cavalerului Mela, celălalt frate al filosofului.

j Seneca însuşi a aderat oare la această conjuraţie? Izarele sunt contradictorii în această privinţă. Pliniu cel rân consideră că Seneca ar fi fost unul dintre membrii

1 mai activi. Cassius Dio pretinde chiar că filosoful ar fi

st, alături de Faenius Rufus, unul dintre capi (62, 24, 1).

după Pliniu – informaţia vine oare de la Cluvius





Rufus? – *l* Subrius Flavws ar fi constituit o facţiune, chiar în sânul conspiraţiei, având drept scop să-l proclame cezar pe prietenul lui Burrus, adică pe Seneca. Ceea co implică, desigur, faptul că filosoful era la curent. Tacit aminteşte şi el de această ipoteză, acest „zvon”, cum îl numeşte (*Ann*., 15, 65, 1; şi, de asemenea, IUV., *Satir*., 8, 211 – 214). Fără îndoială, trebuie văzută aici o analogie forţată cu Galba, sau chiar cu Nerva, care ajunseseră la principat pe când erau bătrâni. În mai multe rânduri, de altfel. Tacit afirmă că Seneca nu se «amestecase *t* în conjuraţie (*ibid*., 15, 60.3). Suetoniu nu îl menţionează nici el pe stoic printre conjuraţi. Desigur, aceasta era şi părerea lui Fabius Rusticus. Este de reţinut doar faptul că Seneca vădea o atitudine critică faţă de Nero, în unele dintre tragediile sale, dar şi-atunci când îi condamnă pe Filip şi pe Alexandru, pe care îi acuză de tâlhărie şi de flagele mai devastatoare decât un potop universal sau o conflagraţie mondială (*Nat. Quaest*... 3, praef., 5). Dar, să ne amintim, filosoful era prea obosit

şi prea dezgustat, pentru a se mai avânta **într-**o asemenea aventură. Fără îndoială, Piso a încercat să intre în contact cu el, şi fără îndoială că a fost respins. Tacit subliniază de altfel faptul că, nici măcar o singură clipă, Seneca nu a avut în vedere să-şi încredinţeze propriul cerc lui Piso (*Ann*., 15, 60, 4 şi 61, 1). Mai târziu, când unii dintre apropiaţii săi **s-**au alăturat conspiraţiei, stoicul trebuie că a aflat despre existenţa şi obiectivele acesteia. Ceea ce nu înseamnă că a sprijinit-o. Nu se poate presupune nici că el ar fi cunoscut planurile ofiţerilor pretorieni ai lui Subrius Flavus, chiar dacă, pentru unii conjuraţi, Seneca reprezenta o călăuză spirituală şi o invitaţie vie la tiranicid. Şi Cicero refuzase cândva să participe la conspiraţia de la idele lui Marte împotriva lui Iulius Caesar. Seneca, la rândul său, prefera să rămână în afara conspiraţiei lui Piso. Aceasta este, în orice caz, opinia noastră 3.

La începutul anului 65, lucrurile se precipită. Am văzut că atitudinea lui Nero, după incendiul Romei, a displăcut profund şi mulţi au fost aceia care din acea clipă vor avea faţă de principe un viu resentiment, de care conjuraţii vor să profite. Mai mult, Piso nu are încredere în grupurile Silanilor şi al lui Vestinus. Străine conspiraţiei, aceste grupuri sunt de o importanţă redusă, dar cu siguranţă au o atitudine de profund dispreţ faţă de Piso şi de epicureismul lui. Acesta din urmă, la rândul său, se temea ca, după



eventuala detronare a lui Nero, grupurile menţionate *să nu-l*. profite cumva de reacţia neronienilor şi să-l înlăture de la tron, pentru a-l înlocui cu un altul, de pildă cu tânărul Lucius Iunis Silartus Torquatus (TAC, *Ann* „15, 52, 3). Poate că şeful conjuraţiei cunoştea planurile lui Subrius Flavus şi dorea ca, printr-o acţiune decisivă, să anihileze deosebirile de vederi existente în sânul coaliţiei între civili şi militari, epicureici şi stoici – **f**oştii membri ai grupului Anna-e**i**lor, spre exemplu. În sfârşit, are loc şi arestarea libertei Epicharis, care încercase zadarnic să atragă flota Campaniei în conjuraţia lipsită de un sprijin militar mai larg, în exteriorul capitalei. Toate aceste motive îi determină pe conspiratori să acţioneze rapid: ei decid să-l ucidă pe Nero la 19 aprilie 65 (TAC, Ar*in.,* 15, 53, 1 – 3).

Dar în 17 aprilie 65 – sau poate chiar în 18 – complotul este descoperit (TAC, *Ann*., 15, 54 – 56). Denunţătorul este Milichus, un libert al lui Scaevinus, care are bănuieli serioase şi câteva dovezi.

Epaphroditus, libertul-ministru al lui Nero, îl primeşte şi-i dă ascultare. Din acel moment până la începutul lunii mai – Lucan moare la 1 mai 65 (VACCA, *Vita Lucani*, 17) –, demascările conspiratorilor se ţin lanţ: pe etape, conspiraţia este lichidată. Fiecare conjurat este denunţat de un altul care, la rândul său, divulgă alte nume. Şi aşa mai departe. Arestări, anchete, represiuni, teroare – povesteşte Tacit – se instalează curând pe străzile Romei: „S-ar fi putut spune că întregul oraş era în temniţă. Alergau prin pieţe, prin case, la ţară şi chiar prin municipiile vecine, infanterişti şi călăreţi, amestecaţi cu mercenarii germani, în care principele avea încredere, aceştia fiind străini. Fără încetare erau târâte cete de arestaţi, care se înghesuiau în spatele porţii grădinii lui Servilius. Şi atunci când le sosea rândul spre a îi judecaţi, simplul fapt de a fi adresat un zâmbet conjuraţilor, pura întâmplare a unei conversaţii, o întâlnire cu totul neaşteptată, prezenţa simultană la un banchet sau 1 un spectacol, toate acestea deveneau capete de acuzare” (*Ann*., 15, 58, 1 – 4).

Represiunea a făcut cumplite ravagii. Principalii contaţi au fost executaţi sau au murit în timpul anchetei: so, Lateranus, Lucan, Senecio, Quintianus, Scaevinus, la>ta Epicharis, Faenius Rufus şi ofiţerii săi. În total, s-au registrat douăzeci de morţi, dintre care trei sinucideri? Juntare. Numeroşi conjuraţi au fost exilaţi sau degra

844 *Secvenţă romană* daţi, dacă erau militari. Unsprezece ofiţeri au fost astfel afectaţi de represiune şi numai patru persoane au fost achitate sau graţiate. Poate că împăratul a lovit chiar în anumite rude ale conjuraţilor (SUET., *Ner*., 36, 4).

Răspunsul dat de Subrius Flavus lui Nero când acesta l-a întrebat de ce îşi călcase jurământul, a rămas celebru: „Te uram, îi răspunse, deşi nu a fost nimeni, printre soldaţi, care să-ţi fie mai credincios, atâta timp cât ai meritat să fii iubit; am început să te urăsc din ziua în care ai devenit ucigaşul mamei şi soţiei tale, conducător de care, histrion şi incendiator” (TAC, *Ann*., 15, 67, 3). Anchetele şi execuţiile au dat astfel prilej unui straniu amestec de josnicie şi eroism. Conjuraţii făcuseră greşeala de a-şi limita acţiunea la Cetatea Eternă şi avuseseră slăbiciunea de a nu-şi asigura decât sprijinul unui număr mic de militari – printre care nu figurau decât o parte a pretorienilor: plăteau acum preţul acestor neglijenţe.

Nero, precum se ştie, va profita de descoperirea acestei conspiraţii pentru a-i elimina pe Vestinus şi Seneca. Va ieşi deci

triumfător şi de această dată. Va distribui recompense şi daruri pretorienilor şi va acorda distincţii deosebite, menţionate mai sus, lui Petronius Turpilianus, **Ţi-**gellinus, Nymphidius Sabinus şi Cocceius Nerva. Ce rol a avut acesta din urmă în anihilarea' conspiraţiei nu ştim şi nu vom şti niciodată; având în vedere excelenta impresie lăsată de scurta lui domnie (96 – 98 e.n.), Tacit şi ceilalţi scriitori ai epocii se abţin să-i atribuie vreun act criminal.

Videan şi prudent, Nero se opreşte aici. Înăbuşise conspiraţia şi zdrobise două grupuri de presiune foarte importante: cel al lui Piso şi acela al Annaeilor. Îşi putea deci îngădui, să amâne lichidarea grupului lui Thrasea: nu era cazul să răscolească prea mult ura împotriva sa (TAC, *Ann*., 15, 61, 1). **S-**au bătut monede în cinstea lui Jupiter Păzitorul (*Custos*), întru cinstirea Salvării şi Securităţii (E. Sydenham, op. cit., p. 116 – 120). Consulul desemnat, Anicius Cerialis, propuse să i se ridice lui Nero un templu chiar la Roma. împăratul însă respinge propunerea (TAC.

— Să notăm, în această privinţă, că moartea lui Seneca S* aceea a lui Thrasea au fost povestite de primii lor biografi şi is" torici, după. modelul morţii lui Socrate. Oare Seneca şi Thrasea să fi avut exemplul lui Socrate în minte în clipa când „şi-au băut cucuta"? Fără a răspunde la această întrebare, trebuie să sem; nalăm că Tacit însuşi subliniază această „socratizare" a celor două morţi celebre (*Hist*., 1, 3, 1).



*Ann*., 15, 74, 3 – 4). Ştia perfect că, în ciuda reformei axiologice, nu putea fi proclamat zeu la Roma.

Conjuraţia avea să aibă, cu toate acestea, şi alte urmări. La sfârşitul anului 65 şi în 66, opinia publică se mai calmase puţin şi, de la starea de teroare, se revenise la o atmosferă cât de cât normală. Nero loveşte atunci în alţi complici, reali sau imaginari, ai conspiratorilor, dar noul val de represiuni va fi declanşat mai ales după moartea Poppeei. De această dată, grupul Silanilor va constitui ţinta. Lui Cassius Longinus i se interzice să asiste la funeraliile împărătesei şi, după puţin timp, va fi exilat, împreună cu nepotul lui (TAC, *Ann*., 16, 7 – 8). Nero a prins atunci momentul pentru a da lovitura de graţie celor care mai rămăseseră din grupul Annaeilor: Gallio, care se aşteptase la orice în momentul morţii lui Seneca, fratele său (*ibid*., 15, 73, 4), este lichidat către sfârşitul anului 65 (DI0,62, 25, 3; HIER., *Cronic*, p. 183 – 184).

Este constrâns să se sinucidă, aşa cum va fi, în anul următor, şi celălalt frate, Mela. Tatăl lui. Luc-an, foarte bogat, era un personaj cu greutate în viaţa economică şi socială romană. Nu fusese niciodată ispitit de onorurile senatoriale, dar îi fuseseră conferite importante demnităţi ecvestre şi manifesta, după Tacit, „o ambiţie de-a-ndoaselea": simplu cavaler, dorea să devină, prin puterea influenţei sale, egalul consularilor (*Ann*., 16, 17, 3). Mela fusese oare amestecat în conjuraţia pisoniană? Legăturile sale cu Epicharis ne permit să presupunem aceasta, dar nu putem afirma nimic cu certitudine, în sfârşit, un alt pisonian, scăpat ca prin miracol de represaliile din aprilie şi mai, este şi el acuzat şi ucis la sfârşitul lui 65: Salvidienus Orfitus. A fost acuzat de a fi pus la dispoziţia prietenilor săi – italici şi provinciali, n special – prăvăliile pe care le poseda **într-**o casă situată în apropierea forului (SUET., *Ner*., 37, 2; DI0,62, 27, 1). Este într-adevăr posibil ca aceste prăvălii să fi servit drept e de întâlnire a conjuraţilor şi ca punct de contact cu «exteriorul".

În 66, represiunea atinge momentul culminant. Vizita lui Tindate se apropie şi se profită de ea pentru a elimina a «e personalităţi: Mela, după cum am văzut, şi Petroniu, unul dintre stâlpii cercului Calpurniilor. Petroniu este asu – e P™ei. Pe> mai a-es în aspectele referitoare la

*Us*> şi Tigellinus îl consideră de aceea un rival. I se va roşa deci prietenia cu Scaevinus (TAC, *Ann*., 16, 17.

Şi este într-adevăr posibil ca Petroniu să fi avut cunoş

246

*Secvenţă romană* ţintă de proiectele conspiratorilor5. Vor dispărea, de asemenea, Anicius Cerialis şi Rufrius Crispinus, fostul soţ al Poppeei, exilat deja în aprilie-mai 65, care, pare-se, se alăturase, din 64, cercului Calpurniilor şi, deci, conjuraţiei (*ibid*., 16, 17, 1 – 2).

Puţin după aceea, în timpul vizitei lui Tindate, estt-rândul grupului lui Thrasea de a fi spulberat. Procesul lichidării acestui grup a început de fapt în 65, când Lucius Antistius Vetus, socrul lui Rubellius Plautus, devenit partizan al lui Thrasea, a fost constrâns să se sinucidă. Lucius Antistius Vetus, după cum am văzut, îi urmase lui Bătea Soranus la proconsulatul Asiei, după ce fusese. În 55 – 56, legat al Germaniei Superioare (TAC, *Ann*., 13, 53, 2; *ILS*, 2491; *CIL*, XIV, 2849). Familia sa ajunsese de puţin timp să dobândească patriciatul. Trebuie, fără îndoială, să legăm procesul lui de acela al lui Barea Soranus, din 66.

Relaţii complexe îi legau, într-adevăr, pe Antistius Vetus, Barea Soranus şi Corbulo. Odată cu el, sunt eliminate soacra şi fiica sa, văduva lui Rubellius' Plautus. Cavalerul Publius Gallus, care servise drept intermediar între Vetus şi Faenius Eufus – va fi şi el aspru pedepsit (TAC, Ann., 16, 10 – 12).

Dar Nero nu dorea să se oprească aici. Dorea nimicirea completă a grupului lui Thrasea, pe care îl considera ultimul focar al unei opoziţii serioase. Barea Soranus a fost deci acuzat că a stingherit politica imperială în timpul **pro**consulatului şi, îndeosebi, activitatea agenţilor însărcinaţi de Nero cu acapararea operelor de artă. A fost acuzat, de asemenea, de a fi instigat la revoltă în favoarea prietenului său Rubellius Plautus. Era adevărat, de altfel – că Plautus şi Thrasea beneficiau în provincie de susţinători destul de numeroşi şi importanţi. I se mai reproşa, în sfârşit, că ar fi încercat să cunoască, prin practici magice, viitorul lui Nero. Alături de el, era acuzată fiica sa, Sei" vilia, soţia lui Armivts Pollio, exilat în 65 (TAC, *Ann*., 16, 23 şi 30). Procesul intentat lor a fost în fapt pandantul juridic al „loviturii" montate împotriva lui Thrasea. Cossutianus Capito şi Eprius Marcellus îşi dădură toată silinţa să-l incrimineze pe Thrasea în faţa senatului (*ibid*... 16, 28). Teroarea puse stăpânire pe adunare. Soldaţii veniră să supravegheze dezbaterile cu arma în mână (*ibid*., 16, 29, 1 – 2). Urmarea acestor întâmplări o ştim: Soranus şi Thrasea au fost constrânşi să se sinucidă, în timp ce Paconius, Helvidius şi Agrippinus au fost exilaţi, ca şi Cassius Asclepiodotus, care



simboliza atât sprijinul dobândit de opozanţii stoici în provinciile asiatice, cât şi ameninţarea unei răscoale, posibilă chiar şi **într-**o zonă dezarmată.

CONJURAŢIA LUI VINICIANUS

Principele are într-adevăr motive să fie neliniştit. De sigur, în acest mijloc de an 66, aristocraţia senatorială şi numeroşi cavaleri sunt cuprinşi de teamă. Dar această teamă are şi un revers: cu cât Nero este mai temut, cu atât i se doreşte mai mult pierzania. Opoziţia trage învăţăminte din dezastrul pisonian: conspiraţia eşuase, pentru că se limitase la capitală. Cu puţin înaintea plecării principelui în Grecia, un nou complot prinde rădăcini.

Mai modest, va câştiga, cu toate acestea, sprijinul armatelor

imperiale celor mai importante. Aceasta va fi *coniuratio uiniciano* – „conjuraţia viniciană” – de la numele principalului său organizator de la Roma, Annius Vini cianus. „— Unica mărturie antică de care dispunem în această privinţă o constituie o frază a lui Suetoniu, în care biograful ne povesteşte despre divulgarea, în timpul domniei lui Nero, a „două comploturi, dintre care primul, şi cel mai însemnat, al lui Piso, la Roma; cel de-al doilea, al lui Vinicianus, **s**-a format şi a fost descoperit la Benevent” (*Ner*., 36, 2).

După toate aparenţele, obiectivul conspiratorilor era să-l pună în fruntea Imperiului pe generalul Gnaeus Domitius Corbulo. Corbulo reprezenta cea mai importantă personalitate aristocratică aflată încă în viaţă. După şisprezece ani de campanii militare în provinciile din Est.

— Uneori au fost puse pe seama eşecului acestei **conju**şi au fost interpretate ca manifestări ale gratituimperiale anumite rugăciuni şi un sacrificiu al Fraţilor pe altarul zeilor tradiţionali – Jupiter, Iunona, Minerva – dar şi al divinităţilor abstracte – Providenţa, Onoarea, Mltatea – „văzâ**ndu**-se în formula OB DETECTA NEFARIO-Hn CONSILIA – „pentru că au fost descoperite intenţiile celor „Psiti de pietate” – o aluzie la acest eşec (*CIL*, VI, I, 2044: ref. al wood, nr. 25). Nu credem, însă, că este vorba aici de o omnnr la conjuraţia lui Vinicianus. În primul rând, pentru că sunt snite „intenţii sau „planuri” (consilia), şi nu o veritabilă con-19 ™ei. chiar de mică amploare. În plus, data sacrificiului este e 66. Or, conjuraţia trebuie că **s**-a constituit puţin mai ale n v: nalii se referă aici, fără îndoială, la pretinsele acţiuni Partizanilor lui Thrasea, denunţate de propaganda imperială.

348 Secvenţă *romană* dobândise o mare popularitate şi îşi formase un grup propriu. Corbulo avea o mie de motive ca să se teamă pentru propria-i viaţă. Legăturile sale cu Annaeii, Thrasea şi Mu-sonius erau numeroase; fusese vin protejat al lui Seneca; în 62, Antistius Vetus căutase să-l atragă de partea lui **Ru**bellius Plautus; soţia sa, Longina, era fiica unui exilat, Cassius Longinus (*ILS*, 9158). Salvidienus Orfitus, conjurat pisonian, îi era probabil nepot, fiu al unuia dintre fraţii lui mai vârstnici; în sfârşit, Annius Pollio, care, să ne amintim, se căsătorise cu Servilia, fiica lui Soranus, şi se afla în exil, era fratele ginerelui lui.

Corbulo era un om energic şi disciplinat: de talie înaltă, avea prestanţă şi o voce frumoasă (TAC, *Ann*., 13, 8, 4). Născut între anii 4 şi

1 î.e.n., făcuse o carieră strălucită. Consul suffect în 39, sub Caligula, comandase în Germania Inferioară, şi apoi în Orient, sub Nero. Fără să fi repurtat vreodată o mare victorie militară, înregistrase însă numeroase succese, diplomatice şi chiar militare, prin forţa răbdării şi a prudenţei. De pe vremea lui August, niciun alt general roman nu dispusese de atâtea" trupe şi nu comandase pe un teritoriu atât de vast. Înrudiţi cu mai multe mari familii, Domiţii Corbulii proveneau, se pare, din Italia Centrală. Printre fraţii şi fraţii săi vitregi – mama sa avusese şase soţi – se numărau P. Suilliuş Rufus, dar şi Milonia Caesonia, cu care Caligula se căsătorise în 40. Corbulo era, deci, prin alianţă, o rudă a Iulio-Claudienilor. În ochii lui Tacit, el reprezintă modelul conducătorului militar, un om de valoarea lui Iunius Agricola sau, mai târziu, a generalilor lui Traian. Istoricul îl clasează printre personajele „pozitive" ale naraţiei sale – printre *boni* – şi îl consideră *capax imperii*; „în stare să domnească".

Corbulo avea în spatele lui armata Orientului. Dar, pentru conjuraţi, aceasta nu era suficient. De aceea, au încercat să-i câştige pentru cauza. lor pe legaţii-guvernatori ai Germaniei, şi prin ei, armata Rinului: fraţii Scribonius Rufus şi Scribonius Proculus, care comandau forţele Germaniei. Superioare şi, respectiv, pe cele ale Germaniei Inferioare. Foarte legaţi unul de celălalt, Scribonii se distinseseră la Puteoli, în 58, prin relativa moderaţie şi abilitate cu care ştiuseră să restabilească ordinea (TAC, *Ann*., 13» 48) °. De fapt, nu se ştie până la ce punct au fost implicaţi în conjuraţie. Cu siguranţă la curent cu complotul care se urzea, ei nu s-au clintit, în tot cazul, atunci când Vinicianus a fost trimis la moarte. Motivul? Fără îndoială, neprega".



tirea şi lipsa unui plan clar de acţiune, care să prevadă intervenţia armatelor din provincii. Această tactică vagă este perceptibilă şi în intenţiile lui Corbulo. Dar pentru alte. motive. Conducătorul militar preferă, în realitate, să-i lase pe conjuraţi să acţioneze la Roma. Cu siguranţă la curent, în cele mai mici detalii, cu cele ce se pregăteau, Corbulo nu, te cu toate acestea hotărât să-şi pună trupele în acţiune potriva împăratului: aşteaptă ca Nero să fie ucis7. Mingea se află deci în terenul ginerelui său Vinicianus, are acţionează la Roma. Odată Corbulo ajuns împărat, inicianus ar fi devenit succesorul său desemnat, căci mitarul nu avea fii. Înrudită, poate prin

sânge, cu Iulioaudienii, familia lui Vinicianus avea cu siguranţă legături de rudenie cu aceea a lui Marcus Vinicius, soţul fruoasei Iulia Livilla, fiica lui Germanicus şi sora lui Gaius – aligula. Tatăl lui, Lucius Annius Vinicianus, conspirase sub Caligula şi, mai ales, sub Claudiu: în 42, îl instigase la revoltă pe legatul Dalmaţiei, Arruntius Camillus. Annius Vinicianus servise ca tribun militar şi legat provizoriu de legiune – nu era încă senator – în 63, sub comanda socrului său (TAC, *Ann*., 15, 28, 3). Pertru a-l linişti pe Corbulo, Nero îl numise pe Vinicianus *adlectus*, „adăugat" rândurilor senatorilor, şi îl desemnase chiar consul, fără să fi fost mai înainte pretor. În schimb, Corbulo îl însărcinase să-l însoţească pe Tindate în timpul şederii lui la Roma (DI0,62, 23, 6). Deşi dorea să-şi asigure fidelitatea lui Corbulo, Nero nu avea încredere în general. Nu îl va lăsa deci pe Vinicianus să se reîntoarcă în Orient, păstr**ându-**l în preajma sa ca pe un fel de ostatec, de altfel foarte bine tratat. Şi, pentru ca socrul lui să nu se supere, Nero hotărâse ca Vinicianus să facă parte din suita sa, în perioada proiectatei călătorii în Grecia.

În faţa întorsăturii pe care o iau evenimentele, lui Vinicianus i se face frică. Înaintea plecării sale la Roma, trebuie că a stabilit, în linii mari, împreună cu socrul său, roiectul unei conjuraţii împotriva lui Nero. Odată ajuns însă în capitală, se alarmează. Neîncrederea principelui, ar şi activitatea poliţiei lui Tigellinus şi Nymphidius i îl nelinişteşc. Foarte curând, simte nevoia să ac-ze. Cine îi sunt complicii? Desigur, membri ai curţii şi* printre ei, unii dintre cei care urmau să-l însoţească! împărat în Grecia. Aluzia lui Suetoniu la Benevent este, altfel, clară: acolo, în acest oraş italic, aşezat în drumul către Grecia, îşi propun conspiratorii să-l asasineze pe



Nero. Sunt prea grăbiţi, dorind să lovească înainte ca principele să ajungă în Elada, unde este foarte popular, şi nu au timp să-şi definitiveze planurile: sprijinul armatelor provinciale nu le este încă asigurat sută la sută. Mai mult chiar, se tem de trădare. Şi pe drept cuvânt, pentru că proiectul lor va eşua. Au fost, pare-se, descoperiţi repede, închişi şi ucişi: la Roma chiar, poate în Italia, la începutul călătoriei imperiale, cum pare să o sugereze Suetoniu, în tot cazul, între sfârşitul lunii august şi ultimele zile ale lui septembrie.

Suetoniu sublinia pe bună dreptate că această conjuraţie a fost

mai puţin importantă decât cea a lui Piso. prin însuşi gradul ei de organizare; cu toate acestea, nu comporta mai puţine aspecte îngrijorătoare: pe de o parte, participarea aşa-numitei *aula Neroniana*, pe de alta, apeea a marilor armate provinciale. Nero, preocupat de călătoria' sa, pare să nu fi sesizat adevărata amploare a acestui complot, şi, îndeosebi, gravitatea complicităţii conducătorilor militari. Cu toate acestea principele va lua măsuri severe. Ajuns în Grecia, îl cheamă la el pe Corbulo, în termeni pompoşi, numi**ndu-**l tată şi binefăcător. Dar, odată debarcat, acesta primeşte ordinul clar de a se sinucide. Generalul se va executa, după ce va fi exclamat: „*ăxios*!" – adică: „am meritat-o pe deplin" – sau „sunt vrednic de aceasta!" (DI0,63, 17, 4 – 6). Vrednic de ce? de a muri pentru vina de a fi luat parte la o conspiraţie şi deci de a fi violat jurământul militar? sau, mai degrabă, de a pieri pentru că a avut încredere în Nero acceptând, prea credul, elogiile împăratului şi separâ**ndu-**se de trupele pe care le conducea şi pe care ar fi trebuit să le răscoale împotriva împăratului? Nu vom şti niciodată cu certitudine; cea de-a doua ipoteză ni se pare însă mai verosimilă 8. Chemaţi în Grecia, fraţii Scribonii au fost şi ei constrânşi să se sinucidă (DI0,63, 17, 2). Complicii lui Vinicianus din sânul marii aristocraţii senatoriale şi pt esupuşii lui simpatizanţi au fost în egală măsură loviţi La Roma, au fost ucişi sau obligaţi să se sinucidă Marcus Licinius Crassus Frugi, consul în 64, şi Quintus Sulpâcius Camerinus, fostul proconsul al Africii, ca şi fiul lui toţi, din ordinul libertului Helius. În sfârşit, aceste îi**" prejurări îi vor întări lui Nero ura împotriva senatorii şi intenţia de a le retrage guvernarea anumitor provine"; în ceea ce îl priveşte pe Corbulo, memoria sa va fi *ce* brată de numeroşi scriitori antici, iar cea de-a doua j



a sa, Domitia Longina, se va căsători, în 70, cu Domiţian, viitorul împărat.

ITLURI IMPERIALE LA SFÂRŞITUL DOMNIEI

Principe, monarh, împărat, titlurile suveranului în toma imperială nu sunt niciodată neutre: ele exprimă şi rezumă natura, întinderea, uneori limitele suveranităţii lui. Ansamblul acestor titluri se numeşte *formula* **im**Derială.

Dar cuvintele nu sunt întotdeauna transparente. Între lesemnarea puterii şi exercitarea ei există decalaje, dis-îţări, tensiuni,

prin care se definesc raporturile suveralului cu supuşii săi. Faptul major care determină acest isamblu este potenţarea absolutismului. Propaganda imsrială a încercat mult timp să amăgească, sugerând că principatul nu constituia în niciun caz o formă de moarhie. Acţiona, într-o asemenea situaţie, teama de a nueza ataşamentul romanilor faţă de o instituţie instaurată o Republică şi care concentra puterile în mâinile unui r om, principele – *princeps senatus*, „primul sena-Sfr”. Unii cercetători moderni s-au lăsat înşelaţi până într-atât, încât au vorbit despre d „diarhie” a lui August despre o monocraţie. Tacit, mai lucid, ştia că de la Lugust încoace romanii trăiau într-un regim monarhic: apă bătălia de la Actium – 31 î.e.n. – scrie el”, în insul păcii, întreaga putere a fost încredinţată unui ingur om” (His*t.,* 1, 1, 2).

La Roma chiar, Octavian August dispunea de prerogativele de tribun al plebei (*tribunicia potestas*): invio-abil, el putea, după bunul lui plac, să-i aresteze pe romani, dar şi să-i sprijine, să anuleze decizii din partea ricui ar fi venit ele, şi să convoace senatul. Asigurat, aşa J şi dorea, de puterea civilă în capitală, îşi aşază resursele forţei militare în afara Cetăţii Eterne. Într-adevăr, a doua pârghie a autorităţii princiare o constituie impe*num*: comandarea armatelor, administrarea directă a unei (i a provinciilor – provinciile imperiale – şi control1 guvernării celorlalte – administrate de senat. Această oritate – *imperium* a devenit acum Imperiul – poU roman o încredinţa principelui într-un cadru legal ine definit. Un act specific al senatului, un senatus-con-tum> era, de asemenea, necesar.



Dar temelia reală a acestui *imperium* rezida în voinţa armatei şi în comandarea acesteia de către împărat. Sueto-niu se referă astfel de preferinţă la *dies imperii* – la „ziua *imperium-ului*”, ceea ce înseamnă ziua în care împăratul fusese aclamat *imperator* prima oară de către armată (*Ner*., 9, 3) – mai degrabă decât la *dies principatus* – „ziua principatului”, adică zj.ua în care senatul îl proclamase *princeps* pe monarh. Mai târziu, sub Hadrian, prietenilor care îl învinuiau că, în materie de erudiţie, se înclina în faţa împăratului, Favorinus le va răspunde printr-o glumă semnificativă: „Sunt nevoit să-l cred mai savant decât toţi pe acela care are treizeci de legiuni” (HIST., AUG., *Hadr*., 15, 13). În sfârşit, acestor două baze ale puterii imperiale li se adaugă o a treia: preeminenţa morală – *auctoritas* – a unui împărat

considerat de supuşii săi ca patron şi tată al tuturor locuitorilor Imperiului9.

Încetul cu încetul, principatul devine, după cum subliniază şi Tacit, o *dominaţie* – o „stăpânire” 10. *Formula* imperială înregistrează această transformare mai ales sub Nero. Anumite titluri rămân constante – acela de *Caesar*, sau de *Augustus*, de pildă. Dar Nero se proclamă de asemenea fiu al lui Claudiu şi menţionează în *formula* sa numele lui Drusus Germanicus, tatăl predecesorului său. Şi dacă Nero omite să precizeze faptul că, după mamă, se trage din Germanicus, o face numai pentru că ţine să pună în valoare mai ales filiaţia paternă: apartenenţa sa, prin adopţiune, la familia Iulio-Claudienilor. Consulatele lui Nero – momente cardinale ale domniei –, sunt consemnate şi ele de *formula* lui: cel din 55, anul care urmează venirii lui la putere, cele din 57 şi din 58 – când încearcă să determine aprobarea proiectului său de reformă fiscală –, cel din 60, anul în care pune în funcţiune dispozitivul necesar înfloririi neronismului, şi, în sfârşit, cel din 68, consulatul crizei. Am văzut, pe lângă aceasta, că împăratul nu va accepta titlul de *pater patriae* – „părinte al patriei” – decât în 56, anul publicării scrierii *Despre clemenţă*. Nu este vorba doar despre o simplă coincidenţă: în ochii lui Seneca, împăratul este un stăpân, un filosof, dar şi un tată pentru supuşii săi.

Rămâne de discutat titlul de *imperator* – un titlu care a fost de altfel utilizat de împărat ca un prenume, precum *Caesar* şi *Augustus*. Tiberiu îl refuzase, urmaşii săi de asemenea, inclusiv Claudiu – în ciuda insistenţei celor care i-l propuneau –, toţi mulţumi**ndu**-se să-şi preceadă p „°”.



priile lor nume de Caesar-ul tradiţional. Şi Nero a procedat la fel la începutul domniei. Către 60 – 61, anumite inscripţii îl proclamă, în fruntea titlurilor şi numelor sale, *autokrâtor* [traducerea greacă a cuvântului *imperator* (M. Small-wood, nr. 127 şi 128; *IGRR*, III, 986). Dar aceste inscripţii proveneau din jumătatea greacă a Imperiului: este vorba despre o iniţiativă locală, şi de altfel, termenul de *autokrâtor* pare a fi mai puţin un prenume decât un titlu general care să definească autoritatea lui Nero.

În 66 lucrurile se schimbă: cu prilejul vizitei lui Tiri-date, mulţimea îl aclamă pe Nero şi salută în el pe *imperator*. Cele două

prenume – *imperator* şi *autokrâtor* – vor figura de acum înainte în *formula* imperială, după cum o dovedesc inscripţiile de la Roma şi de pretutindeni (M. Smallwood, nr. 25 – 26; *ILS*, 233 *IGRR*, I, 876 etc). Şi monedele pun în lumină această schimbare, atât în zona greacă a Imperiului cât şi în capitală (M. Smallwood, nr. 62 – 69). Unii leagă adoptarea acestui prenume de pacea universală, pe care Nero o declară în timpul călătoriei lui Tindate. O pace de scurtă durată, pentru că, la puţin timp după aceea, iudeii se răscoală şi, în septembrie 66, romanii îşi pierd poziţiile de la Ierusalim.

Nimeni după August nu mai fusese *imperator* în acest „mod 11. Care este sensul pe care să-l dăm, aşadar, hotărârii lui Nero? Se afla în joc mai întâi revendicarea moştenirii lui August şi a Italiei în general: în ciuda filoelenismului său, Nero nu reneagă nimic din tradiţia militară romană. Este vorba apoi de afirmarea unei opţiuni axiologice.

Într-adevăr, adoptarea acestui titlu ca prenume nu este legată de o victorie dobândită pe calea armelor – cum **s**-ar fi cuvenit –, ci de un triumf pacific: prin persoana lui Tindate, întregul Orient se pleca, **într-**un fel, în faţa aparatului. Este implicată în acelaşi timp şi o întărire monarhiei absolute: noul prenume, venind în fruntea vârstei titlurilor imperiale, îl face pe Nero superior tuturor lorlalţi cezari şi îl transformă în egalul lui August, dar l monarhului părţilor, Regele regilor, Marele Rege.

evenind depozitarul acestui titlu suprem, Nero îşi **pre** Sateşte, în sfârşit, călătoria în Orient şi viitoarele **repre**iuni. O dată mai mult, tradiţionaliştii trebuie să se plece„Osolutil este consolidat.

254 *Secvenţă romană*

SOCIETATEA ROMANĂ

Nero se dorea deci purtătorul semnului unei noi civilizaţii care ar fi trebuit să se bizuie pe *luxus* şi pe *agon*. Răspunsul societăţii romane dat încercării lui de reformare a moravurilor diferă, în funcţie de feluritele ordine şi pături sociale 12. Care sunt, în vremea lui Nero, forţele sociale existente? Mai întâi, există, pe de o parte, cetăţenii romani şi, pe de alta, necetăţenii, sclavii şi peregrinii. Dar chiar în sânul masei de cetăţeni – şi sunt peste cinci milioane **într-**un imperiu care numără cincizeci de milioane de locuitori –, există diferenţieri profunde. După Tacit, acest ansamblu cuprinde, în ordinea importanţei *patres* – senatorii –, *populus* – poporul –, *urbanus miles* – soldatul de la Roma –, *legiones* – legiunile –, şi, în sfârşit, *duces* – comandanţii-militari

(*Hist*., 1, 4, 2). Aceştia din urmă, Tacit o ştie bine, sunt, de asemenea, în majoritatea cazurilor, senatori. Dacă operează însă o distincţie limpede, o face pentru a sublinia că singurii care contează sunt senatorii care se află în fruntea legiunilor. În ceea ce îi priveşte pe senatorii civili, ataşaţi vechilor instituţii şi mentalităţi, ei sunt mai puţin importanţi decât soldaţii şi pretorienii Romei, şi decât poporul capitalei, acest popor pe care cezarii au încercat întotdeauna să-l seducă. Această gradaţie – un adevărat *climax* – stabilită de către Tacit, se bazează, după cum se vede, nu pe criterii economice şi sociale, ci politice. Istoricul adaugă acestui tablou şi – alte forţe sociale ale capitalei – mai ales forţe intermediare: cavalerii de prim rang, plebea legată prin raporturi de clientelat de marile familii, dar şi „plebea de jos" şi „cei mai răi dintre sclavi" (*ibid*., 1, 4, 3). Oricât de pertinent ar fi un asemenea decupaj politic, nu înseamnă că nu existau şi importante diferenţieri sociale şi economice, în primul rând, între marii proprietari de pământ – în Italia ca şi în provincii, de pildă în Africa – şi plebea Romei.

În timpul lui Nero, populaţia capitalei se apropia de un milion de locuitori. Prin eliberarea sclavilor.se crease un mozaic etnic, în care se amestecau italici, greci, asiatici, egipteni, iliri şi galii. – Viaţa celor care nu se bucurau de privilegiul cetăţeniei romane era grea. Epidemii cumplite făceau periodic ravagii în rândurile acestor oameni (SUET., *Ner*., 39, 1). Poliţia, constituită din vigili şi din soldaţi ai cohortelor urbane aflate sub comanda prefectului oraşului are aşadar mult de lucru; vagabondajul este ei*:



Ci sunt numeroase pungăşiile de toate felurile, furtuânfăptuite cu arma în mână şi crimele tâlhăreşti.

Echilibrul social este deci fragil. Dacă marile tulburări sociale au dispărut, o agitaţie mocnită se menţine: încăierări – inclusiv la Circ –, răzmeriţe – organizate sau spontane –, spargeri de magazine sau violente proteste verbale sunt monedă curentă sub Iulio-Claudieni. Dificultăţile economice, incendiile, inundaţiile produse de Tibru şi chiar motive politice – sprijinirea casei lui Germanicus, sprijinirea Octaviei etc. – vor da naştere deseori unor tulburări destul de serioase. Astfel, în Italia sclavii se răscoală de câteva ori. În 64, gladiatorii de la Praeneste încearcă în zadar să evadeze din şcoala lor imperială şi să se

răzvrătească: amintirea lui Spartacus este atunci prezentă în gândul tuturor, comentează Tacit (*Ann*., 15, 46, 1). În 58, violente conflicte sociale izbucnesc la Puteoli. Altă dată, cu prilejul unui spectacol de gladiatori, locuitorii Nuceriei se încaieră cu cei din Pompei, fapte la care ne-am referit şi mai sus. Pe scurt, chiar pasivă, opoziţia plebei îi stinghereşte pe împăraţi.

În ce-l priveşte, Nero va cunoaşte destul de puţine obstacole. Cu siguranţă, au existat, sub domnia lui TNT – era, câteva tensiuni în momentele de dificultăţi economice, dar împăratul, mai mult decât alţi cezari, a ştiut să fie „popular".

PLEBEA ŞI SCLAVII

Tacit nu manifestă prea multă simpatie faţă de plebe: în cel mai bun caz, vorbeşte despre ea ca despre o „mulţime" sau o „gloată" – un dispreţ pe care îl împărtăşeşte şi aristocraţia senatorială, pentru că nu poate suporta entuziasmul popular stârnit de Nero. Această *plebs*, să ne «nintim, se deosebeşte de *populus* – „popor" – care îi dude şi pe cavaleri şi uneori chiar pe senatori. Tacit Jstinge plebea *integra* – „sănătoasă" – de *sordida plebs* – «plebea de jos" sau „plebea josnică" – în care se **în**îlnesc partizanii lui Nero, pe care aristocraţii îi dispreţuiesc atât de mult.

— Vreme îndelungată această distincţie a fost explicată n condiţiile care guvernau distribuirile gratuite de grâu, ionizate de stat: *frumentationes*, practică datând din



 vremea Republicii. Sub Claudiu şi Nero, aceste *frumentationes* se desfăşurau sub controlul fiscului şi al administraţiei imperiale, reprezentate de prefecţi specializaţi. Cetăţenii romani săraci, care în principiu erau singurii ce aveau dreptul la aceste distribuiri, constituiau plebea *frumentară* sau urbană, pe care chiar şi veşmintele o deosebeau de necetăţeni. Plebea cetăţenească a Romei se compunea din mici negustori, meşteşugari liberi şi muncitori lipsiţi de calificare. Aceştia, erau angajaţi uneori pe şantierele publice sau mergeau la ţară, pe-ntru culesul strugurilor şi măslinelor. Cetăţenii romani nu se mulţumeau cu distribuţiile frumentare din care nu puteau să se întreţină, deşi ele le erau utile. Totuşi, acest drept, care îi distingea de peregrini şi de necetăţeni, contribuia la transformarea plebei *urbane* sau *frumentaria* **într-**o clasă conştientă de privilegiile ei – oricât de relative erau acestea –, clasă al cărei patron era principele

14.

În ceea ce îi priveşte pe neeetăţeni, ei nu erau cu totul nişte dezmoşteniţi ai sorţii şi beneficiau, de asemenea, de protecţia principelui. Faptul că izvoarele antice, de cele mai multe ori, nu fac diferenţa între cele două categorii de plebei ne fac să credem că deosebirea nu era foarte limpede., cu toate că, după toate aparenţele, plebea urbană îi dispreţuia pe aceia care erau mai săraci decât ea. De asemenea, este greu de precizat care a fost rolul politic jucat de fiecare dintre aceste două categorii de plebei la Roma, ştiindu-se bine că împăratul trebuia să ţină seama de sentimentele şi reacţiile mulţimii – o mulţime care se exprima cu predilecţie la Circ şi la teatru. Atunci când izbucneau tulburări, izvorul lor erau cel mai adesea necetăţenii, deşi nu putem exclude nici participarea cetăţenilor meşteşugari şi a micilor negustori. Astfel, atunci când sclavii lui Pedanius Secundus trebuie trimişi la moarte, plebea se răscoală: pretorienii intervin şi împrăştie mulţimea indignată (TAC, *Ann*., 14, 45, 2 – 3). Dar cine predomină în această mulţime, în aceasta *multitudo*, după expresia lui Tacit? Plebea urbană sau necetăţenii? Fără îndoială că aceştia din urmă, chiar dacă unii cetăţeni de condiţie modestă li se asociază cu prilejul respectiv. Încă o dată, atunci când „mulţimea” se adună şi acţionează, este greu de ştiut cine pe cine reprezintă.

În afara plebei citadine, exista însă şi o plebe rurala în Italia şi în provincii fiinţau mai multe tipuri de proprietate: mica proprietate a ţăranilor independenţi – dintre



care unii erau veterani ai armatei romane – care îşi lucrau ogoarele împreună cu familia, câţiva sclavi şi muncitori salariaţi; pământurile oraşelor, închiriate unor fermieri care le exploatau cu ajutorul a numeroşi sclavi; proprietăţile mijlocii, *uillae*, ferme de aproximativ 100 de hectare, aparţinând, în general, decurionilor oraşelor; în sfârşit, marile domenii, proprietăţi ale orăşenilor bogaţi, cavalerilor şi senatorilor, exploatate de către sclavi şi mici fermieri. Dacă mica proprietate nu a dispărut complet, procesul de concentrare a pământurilor, demult început, îşi A” continuă cursul în perioada Imperiului. Numărul sclavilor se micşora, iar munca lor dădea un randament scăzut, marii proprietari dându-şi din ce în ce mai des domeniile în arendă colonilor (COLUMELLA, *De re rustica*, 1, 7). În

provincii, italicii emigraţi introduseseră sclavii, dar munca liberă precumpănea în regiunile mai puţin evoluate 15.

Condiţiile de viaţă ale ţăranilor erau grele, mai ales pentru sclavi. Aceştia din urmă constituiau încă principala categorie de producători în Italia, ca şi în provinciile cele mai romanizate sau elenizate. Această masă de sclavi nu era omogenă. J.M. Engel notează, pe drept cuvânt, că „între sclavi, se diferenţiază sclavul principelui, sclavul public, care este un mic funcţionar, sclavul domestic, care adesea este sortit eliberării, şi sclavul rural, care este un «adevărat ocnaş» „16. Într-adevăr, „familia”, ansamblul sclavilor, era în mod tradiţional divizată în familia urbană (*urbana*) şi rurală (*rustica*). În oraş şi în casa stăpânului trăiau sclavii privilegiaţi. Adeseori cu o înaltă calificare, aceşti oameni aveau o meserie: erau frizeri, bucătari, muzicanţi, unii dintre ei fiind chiar intelectuali de mare valoare, pentru a nu-i menţiona pe intendenţi şi supraveghetori, funcţionari în adevăratul sens al cuvântului. Să adăugăm că statutul sclavului era pe măsura aceluia al stăpânului: dacă stăpânul era sărac, sclavul era şi mai nevoiaş.

Sclavii de la oraş erau în general eliberaţi în jur de 35 ani. Odată eliberaţi, deveneau cetăţeni sau primeau statutul de „latini” – un fel de**semi** cetăţeni –, sau rămâneau peregrini. Mulţi dintre ei trăiau modest în du-ghene sau în atelierul lor, ca mici negustori sau **meşte**ugari. La Roma, două treimi şi în Italia jumătate dintre meseriaşi erau foşti sclavi. Dar unii liberţi ajungeau să Jaune mari averi: aceştia erau negustori, armatori, specialişti în „import-export”, în tranzacţii bancare şi în ea

258

Secvenţă *romană* mată. În transporturi, beneficiari ai unor numeroase contracte cu statul, intendenţi şi antreprenori de toate felurile, sau chiar administratori ai bunurilor principelui. Perioada iulio-claudiană a fost pentru aceşti oameni, cu o vocaţie mercantilă reală, o eră de prosperitate, atât în Italia, cât şi în porturile şi în oraşele comerciale din Hispania şi Gallia. precum atestă exemplul cetăţii Lugdunum (Lyon).

Preocupat să conserve, dacă nu chiar să lărgească, baza plebeiană şi italică a regimului său, Nero ştia ce aştepta de la el marea masă a acestor oameni mărunţi, liberţi şi sclavi: să fie drept, să ştie să fie popular, să le dea în sfârşit pâine şi jocuri – *panem et circenses*.

Orice împărat trebuia să treacă prin aceasta. De aceea, între echipele de vizitii de la Circ, Nero a preferat-o întotdeauna pe aceea pe care o susţinea plebea: „verzii” (PLIN... *Nat*. Hist., 33.90; SUET., *Ner*., 22, 1; DI0,63, 6, 3). Pentru a-şi marca preferinţa, le oferea veşminte şi obiecte.

*Congiarium* era un dar pe care împăratul îl făcea, după tradiţie, plebei frumentare a cetăţenilor romani, sub forma distribuirii de bani. Nero prefera însă să arunce aceşti bani mulţimii de spectatori în care predominau adesea necetăţenii. Totuşi, în 57, când a vrut să-şi asigure un sprijin popular larg pentru reforma sa fiscală, a dispus să se distribuie un *congiarium* de 400 de sesterţi fiecărui plebeu-cetăţean roman (TAC, *Ann*., 13, 31, 2; SUET., *Ner*., 10, 2). Fără să frustreze plebea frumentară de drepturile ei, Nero pare aşadar să fi căutat să câştige mai ales favoarea acelei *sordida plebs*.

Aprovizionarea capitalei constituia, în consecinţă, unul dintre suporturile fundamentale ale acestei politici. împăratul îi acorda cu atât mai multă atenţie cu cât, în mai multe rânduri, în timpul domniei sale această aprovizionare a cunoscut dificultăţi. Monede – mai ales între 64 şi 66 –, cu efigia principelui pe avers, reprezintă, pe revers, Annona în chip de divinitate a aprovizionării, Ceres, zeiţa agriculturii, sau chiar portul Ostia, pe unde treceau merindele destinate alimentării Romei (*RIC*, I, p. 150, *BMC*, *Imp*., I, p. 235, nr. 193: M. Smallwood, nr. 314 etc): împăratul a făcut tot posibilul pentru scăderea preţului griului, aruncând pe piaţă rezervele acumulate în antrepozitele statului, pentru a veni în ajutorul peregrinilor săraci care nu beneficiau de distribuţiile frumentare. Cu toate acestea, când apăreau tulburări, Nero nu şovăia să



pună în mişcare trupele pretoriene împotriva mulţimii (TAC, *Ann*., 13, 48, 3) 17.

„Plebeianismul” lui Nero era într-adevăr limitat, între altele şi de ideologia epocii. Săracul era dispreţuit: să ne gândim la acele documente egiptene în care unii medici îndeamnă ca muncitorii agricoli să fie îngrijiţi aşa cum erau trataţi caii sau catârii bolnavi. În 57, senatul decide ca atunci când un om liber ar fi fost ucis de un *seruus*, orice sclav, fie că îl ucisese sau nu pe stăpânul lui şi chiar dacă ar fi fost eliberat de acesta prin testament, în cazul în care s-a aflat sub

acoperişul victimei, să fie supus supliciului. Nero nu se va opune acestei hotărâri (TAC, *Ann*., 13, 32, 1). De asemenea, modificarea. În 57, a regimului impozitului de 4° „pe vânzarea sclavilor nu este decât o simplă măsură administrativă. Totuşi, acelaşi Nero se opune, în – 5**6**, la anularea actului de eliberare a sclavilor eliberaţi care s-a**r** fi făcut vinovaţi de nerecunoştinţa faţă de fostul lor stăpân (TAC, An*n.,* 13, 28 – 2**7**). Prin urmare, Nero încearcă să împace şi capra şi varza, să îşi asigure sprijinul noilor forţe sociale, inclusiv al săracilor, fără a afecta cumva ierarhia socială consacrată. Dar, în cazul unor confruntări sau răzmeriţe, puterea politică îşi cunoaşte tabăra: este aceea a „estab lishemenf-u**l**ui – **a** ordinii de fapt.

NOTABILI ŞI MILITARI

Domnia lui Nero a fost favorabilă notabililor italici şi provinciali. Această clasă a prosperat. Ordinul decurionilor **–** foştii magistraţi municipali **–** joacă astfel un rol foarte important. Mulţi dintre ei îşi încheie cariera în calitate de cavaleri. Cu toate acestea, spre deosebire de Claudiu, Nero pare să nu fi acordat cetăţenia romană decât cu parcimonie: numai unii greci au dobândit**-**o, în timpul călătoriei împăratului în Elada. De asemenea, principele nu a fondat nicio colonie romană în exteriorul Italiei.

Militarii de meserie ai Imperiului jucau un rol politic esenţial **–** să ne amintim de importanţa acelor *dies imperii*.

Staţionând în general la frontiere **–** pe Rin, Dunăre şi Euj**-**atr? soldaţii depuneau în fiecare an un jurământ de crea împăratului. La suirea pe tron a lui Nero, povesteşte

aceste forţe militare provinciale **s-**au raliat fără nici Şovăire noului principe (*Ann*., 12, 69, 5). Oştenii legiunilor u aleşi dintre italici sau dintre romanii coloniilor, în

860

*Secvenţă romană* timp ce auxiliarii, ale căror numeroase forţe le completau pe acelea ale legiunilor, erau recrutaţi dintre provincialii necetăţeni cei mai apţi. După douăzeci şi cinci de ani de serviciu militar, uneori chiar mai mult, li se acorda cetăţenia (*CIL*, XVI, 4; ILS, 1987: M. Smallwood, nr. 296). În ciuda anumitor tendinţe ale neronismului, împăratul nu va subestima niciodată rolul armatei. La suirea sa pe tron, în faţa Curiei, Nero declară că se sprijină pe autoritatea senatorilor, dar şi pe asentimentul militarilor. El a vegheat asupra intereselor soldaţilor săi, şi, în primul rând, asupra intereselor

lor materiale. La Roma, militarii cei mai influenţi ai garnizoanei erau, desigur, pretorienii. Griul pe care îl primeau în schimbul unei sume reţinute din soldă, Nero a decis, în 65 – după lichidarea conjuraţilor pisonieni –, că le va fi distribuit, gratuit, în fiecare lună. Şi-a însoţit, chiar, decizia de o gratificaţie de două mii de sesterţi pe cap de om (TAC, *Ann*., 15.72, 1; SUET... *Ner*., 10, 2). Mai mult, aceiaşi pretorieni – ca şi soldaţii din legiuni – primeau, la sfârşitul serviciului militar, o primă de demobilizare. Nero va fonda pentru ei colonii de veterani în Italia: la sfârşitul a 16 ani de serviciu militar, pretorienii, bogaţi deja, se retrăgeau din armată, pentx-u a lua parte la viaţa publică a municipalităţilor italice (DI0,55, 23, 1; *CIL*, III, 3486; X, 6489). Oare, după toate acestea, împăratul a fost susţinut în toate privinţele de către armată? Se ştie că nu şi că, mai ales în provincii, conduita sa, pe plan politic ca şi pe plan personal, nu a fost întotdeauna aprobată. Să ne amintim aici de răspunsul clar al lui Subrius Flavus> atunci când Nero îl întrebase de ce a conspirat18.

ORDINUL ECVESTRU

Ordinul ecvestru constituia cel de al doilea stâlp al ierarhiei sociale. În timp ce clasa senatorială îşi conserva preponderenţa socială, cavalerii şi liberţii bogaţi tindeau în mod progresiv să se eriize în clasă conducătoare din punct de vedere politic. Se estimează că ordinul ecvestru număra în epoca aceea aproximativ douăzeci de mii de membri. Calitatea de cavaler presupunea un cens de 400.000 de sesterţi, un brevet imperial şi autorizaţia de a purta inelul de aur. Această calitate nu era ereditara. Ordinul ecvestru se regenera de jos, adăugându-şi noi membri din rândurile notabililor municipali şi ale ilit



rilor. Promovarea socială se desfăşura după următoarea schemă: agricultorul devenea magistrat municipal, apoi fiul său intra în ordinul ecvestru, după care vlăstarul lut, al cavalerului procurator, ajungea în senat. Uneori, la sfârşitul carierei municipale, italicul sau provincialul romanizat ajungea el însuşi la rangul de cavaler. Centurionul primipil avea şi el această posibilitate: trecea atunci de la triplul tribunat al – cohortelor Romei – vigile, urbane şi pretoriene – la procuratelele ecvestre. Italicii, mai ales cei originari din Campania, Etruria şi Gallia cisal-pină, provincialii regiunilor romanizate, notabilii şi intelectualii din Orientul grec, erau foarte numeroşi în sânul

ordinului ecvestru. De altminteri, italici în marea lor majoritate înainte de Claudiu, cavalerii-procuratori, la sfârşitul domniei lui Nero, provin în mare parte din provincii, mai ales din cele orientale.

În timpul Republicii, cavalerii erau mai ales oameni de afaceri, negustori, cămătari, publicani şi mari proprietari funciari. Sub Imperiu, şi mai ales sub Nero, ei nu au renunţat la practica acestor meserii. Ba chiar au profitat de reforma financiară, pentru a-şi lărgi afacerile. Îi găsim adeseori *conduclores*, intendenţi şi arendaşi ai marilor domenii agricole imperiale, unde se mai folosesc încă, fă Ră distincţie şi obligaţii precise, cavaleri şi liberţi.

Serviciul public devine din ce în ce mai mult vocaţia ordinului ecvestru. Încă de pe vremea lui Claudiu, se vorbea de *cursus* – despre „cariera" – de cavaler, aşa cum se vorbea despre aceea de senator: după un serviciu milii de trei ani ca ofiţer de rang ecvestru, cavalerul trece prin procuratelele din provincii, uneori chiar din Italia, intensă ajungă la marile prefecturi – a vigililor, a monei, a Egiptului şi a pretoriului. Apartenenţa la **dife**clanuri şi cercuri culturale şi politice înseamnă foarte mult pentru cel care aspiră ia însărcinările cele mai înalte».

după

Binevoitor faţă de cavaleri, mai ales faţă de cavam funcţionari, Nero combate abuzurile publicanilor şi, cum am văzut, încearcă să le retragă perceperea iţelor indirecte. Cât îi priveşte pe cavalerii care erau de marile familii senatoriale şi care au conspirat, Paratul îi zdrobeşte fără milă.

262

SENATUL

*Seci>enţă romană*

Am desprins mai sus principalele momente care au marcat raporturile împăratului cu ordinul senatorial: partizan al compromisului la începutul domniei, Nero va trece, după dezamăgirile din 57, la o atitudine mult mai rigidă, mai ales începând din 61; este momentul în care încearcă să-i dreseze pe senatori şi să facă din ei mari slujitori ai statului. La sfârşitul domniei sale, Nero se gândeşte chiar să-i lipsească de o parte din privilegii, privilegii care, de altfel, fuseseră micşorate spre folosul unei adrfiinistraţu imperiale ia plin avânt.

Reamintim că Nero, cu prilejul venirii lui la putere, invocase

„autoritatea Părinţilor”, adică pe cea a senatorilor. Pe parcursul acestei prime perioade – *quinquennium Neronis* –, împăratul îi va ajuta chiar, din punct de vedere financiar, pe quaestorii desemnaţi, care nu mai erau obligaţi să dea jocuri de gladiatori: ei erau cei mai tineri exponenţi ai ordinului senatorial şi dispuneau deci de mijloace financiare mai modeste. Întregul ordin a fost ele altfel favorizat. Gel puţin tix>i senatori sărăciţi au fost ajutaţi de împărat: Marcus Valerius Messala Corvinus, consul în acelaşi timp cu Nero, în 58, care a primit 500.000 de sesterţi; Aurelius Cotta. fiul unui consul din anul 20, căruia i-a fost acordată o subvenţie anuală, începând din 58; şi Quintus Haterius Antoninus, consul în 53, care va beneficia de acelaşi ajutor (TAC, *Ann.*, 13, 34, 1 – 3) *.

La sfârşitul domniei, când revolta va izbucni. Nero va trece peste neîncrederea şi iritarea pe care i-o provocau senatorii: Curiei îi va adresa el discursul împotriva rebelilor (SUET., *Ner.*, 46, 5; PLUT., *Galb.*, 5, 4).

Care era de fapt statutul acestui ordin, de care împăratul trebuia să ţină seama? Care era componenţa lui? Mari proprietari funciari din Italia, senatorii alcătuiau vârful piramidei sociale. Totuşi, temeliile economice ale puterii lor slăbeau puţin câte puţin. Luxul excesiv, stagnarea agriculturii în Italia meridională, unde se găseau nenumărate proprietăţi senatoriale, dificultăţile creşeânde întâmpinate de cei care sperau să se îmbogăţească în provincii şi confiscarea de bunuri ca urmare a conflictelor, care-i opuneau pe senatori împăratului, au avut drept consecinţă ineluctabila sărăcire a numeroşi *patres*.

Absenteismul politic făcea pe de altă parte profunde ravagii în rândul senatorilor de viţă veche. Celibatul, lipsa



copiilor şi represiunile au eliminat multe familii aparţinând vechii *nobilitas* – „nobilime” – republicane, mai al es patriciatului. împăraţii au introdus printre patricieni reprezentanţi ai familiilor plebeiene cele mai vechi, dar şi acestea, la rândul lor, au dispărut curând. În 69 nu mai existau decât 13 senatori descendenţi din vechii patricieni, pe când în epoca lui August erau 77. Dintre cele 19 familii ridicate la patriciat în 29 î.e.n., nu mai existau decât 14 în 69. Iar dintre cele 8, cărora Claudiu le acordase acelaşi privilegiu, mai rămăseseră

doar 4 la sfârşitul domniei lui Nero. Dacă rarii exponenţi ai vechii nobilimi păstrau prioritatea când era vorba de consulatul ordinar, funcţiile sacerdotale şi proconsulatele Asiei şi Africii, oamenii noi, proveniţi adesea din Gallia cisalpină şi din provincii, înregistrau progrese vizibile în sânul Curiei.

August a fost, de fapt, acela care a organizat cu adevărat ordinul senatorial. El coborâse numărul de senatori la 600 şi fixase condiţiile de apartenenţă la ordin. Era necesar un cens – adică o avere – de un milion de sesterţi şi trebuia să fii deja membru al unei familii de senatori sau de cetăţeni care puteau fi promovaţi în rândurile Curiei. În secolul I e.n., casta senatorială număra aproape două mii de persoane. Fiii senatorilor purtau laticlavul, o bandă lată de purpură care împodobea toga. Acest laticlav şi dreptul de a postula magistraturile senatoriale puteau fi acordate şi tinerilor cavaleri. Aceştia, după ce îşi exercitau quaestura, deveneau senatori şi erau astfel apţi să ajungă succesiv la rangul de tribun al plebei sau la cel de edil, de pretor şi, în sfârşit, de consul. În timpul lui Claudiu, chiar notabilii Galliei au avut posibilitatea să ajungă la magistraturile senatoriale. În sfârşit, datorită procedurii aşa-numitei *adlectio*, orice cavaler putea fi integrat diferitelor categorii de senatori: fost quaestor, tribun, pretor şi chiar consul. Principii foloseau adesea *adlectio* ca să completeze rândurile Curiei. Tot ei controlau şi alegerile magistraţilor şi recomandau unii candidaţi – *candidaţi Caesaris* – enturiile prerogative, alcătuite în principal din senatori, Jegeau magistraţii pe care îi confirmau comiţiile – sau ceea ce mai rămânea din ele. Cum am mai Observat, în senat nu mai rămăseseră decât puţini urmaşi ai vechii nobili romane.

oh P” 1 lui Nero, mai mult de 200 de senatori erau de Ţine italică şi peste 40 proveneau din provincii: ace-a care se aflau deja în Curie la venirea sa pe tron.



Nero le-a adăugat încă 30 ele *adlecti*, provenind, în majoritatea lor. din provinciile occidentale, din Hispania” şi din Gallia. Nero a adăugat unicului senator provenit din zona greco-orientală, pe care l-a găsit în Curie, alţi patru *patres*, originari din Est. Toţi erau foarte activi şi ambiţioşi. În timpul consulatelor sale, Nero şi-a ales totuşi colegii de magistratură printre descendenţii familiilor nobile. Lucius Antistius Vetus în 55, Lucius Calpurnius Piso în 57, Marcus Valerius Messala C6

rvinus în 58, Cossus Cornelius Lentulus în 60 21.

Cariera senatorială nu se limita numai la magistraturi. Proconsulatele Africii şi Asiei, precum şi prefectura Romei reprezentau încoronarea acestei cariere. În absenţa împăratului, prefectul Oraşului era acela care îl înlocuia, asigurând securitatea capitalei, conducând poliţia şi cohortele urbane, şi veghind la bunul mers al justiţiei; Existau, de asemenea, doisprezece senatori, consulari sau pretorieni, numiţi *curaiores*: ei răspundeau de drumuri, de ape, de Tibru şi de lucrările publice. Dar mai ales în conducerea legiunilor şi în guvernarea provinciilor imperiale – la care senatorii puteau ajunge numai după preţură sau consulat – trebuie căutată esenţa influenţei reale a senatorilor 22.

Autoritatea senatorilor slăbea progresiv. Nero, ca majoritatea împăraţilor, controla îndeaproape emisiile monetare ale senatului. Desigur, Curia dispunea încă de o oarecare libertate de acţiune: astfel, Vespasian a fost ales pretor împotriva voinţei lui Gaius-Caligula (SUET., *Vesp*., 5, 4); ştim, de asemenea, că senatul a reuşit să respingă un mare proiect de reformă fiscală propus de Nero. Dar această capacitate de manevră a senatului era totuşi slabă.

Senatul nu era omogen. Interese divergente se înfruntau în sânul lui, iar grupurile de presiune adoptau faţă de împărat strategii şi tactici diferite, slăbi**ndu-**se astfel reciproc. Motivaţiile personale jucau un rol important, mulţi senatori evitând, uneori, complotul din grijă pentru siguranţa lor personală, alteori revoltâ**ndu-**se în momentul de mare tensiune politică, pentru a nu vorbi despre aceia care U vor rămâne credincioşi împăratului până la sfârşit. Mari deosebiri de mentalitate ieşeau adesea la iveală în dezbaterile Curiei. Unii rămăseseră ataşaţi vechii scări de valon, în timp ce alţii susţineau, parţial sau în totalitatea ei, din interese său” din convingere, reforma axiologică şi b tismul imperial.



Sunt uimitoare rapiditatea şi zelul cu care noii senatori, mândri de a aparţine acestei caste, vor adopta starea de spirit a conservatorilor. Annaeii, Thrasea şi Helvidius îi vor fi dat Iţii Nero mai mult de furcă decât toţi descendenţii familiilor ilustre. Câteodată se va opera o alianţă ciudată între aceştia – de pildă, între Silanii, Cornelii Sullae, Cassii, Pisonii şi Anii Vinicianii – şi oamenii noi sau fiii lor.

Această alianţă nu era doar ideologică: căsătoriile mixte abundau şi o complexă fuziune de interese rezulta de aici. Annaeii au fost cu toate acestea mult timp purtătorii de-cuvânt ai acestor oamenii noi, încă puternic legaţi de originea lor – erau fii de notabili şi cavaleri – precum şi de principat.

În ciuda conflictelor de interese, solidaritatea senatorială se refăcea în momentele cruciale şi în problemele esenţiale. Cea mai importantă în ochii lor nu era, cu toate acestea, problema libertăţii senatului, sau aceea a autorităţii lui, ci problema securităţii acestuia: ocrotirea membrilor acestui ordin, dar şi salvgardarea averilor şi bunurilor lor. Într-adevăr, pentru a face faţă dificultăţilor economice, împăraţii luaseră obiceiul de a recurge la confiscări, ceea ce, pentru senatori, era un motiv constant de nelinişte.

F

Prestigiul Iulio-Claudienilor nu le îngăduia senatorilor să se opună eredităţii de fapt a puterii imperiale. De altfel, senatorii nici nu preconizeau restaurarea Republicii. Doreau, în majoritatea lor, să menţină puterea monarhică la stadiul în care aceasta se aflase în epoca lui August. Cu toate acestea, unii dintre ei au susţinut întărirea unui absolutism, pe care de altminteri l-ar fi dorit moderat. Favorabili doctrinei antoniene a puterii, ei sperau, în schimb, să reducă, **într-**un fel sau altul, componenta reliioasă elenistică a neronismului. Astfel, au acceptat reforma axiologică, cu condiţia evitării exceselor. Dar totul a fost zadarnic, pentru că, exceptâ**ndu-**i pe delatori şi pe i fideli, cum a fost Nerva, toţi, mai devreme sau mai wziu, au ajuns la concluzia că Nero trebuia răsturnat.

BAZELE SOCIALE ALE NERONISMULUI

Pon St°I-aommei lui Nero este istoria declinului unei puiarităţi. Concentrarea generală realizată în jurul perbrul rf Cezarului> între 54? * 56> s „a măcinat treptat. Echili

— Forţe la care se ajunsese datorită eforturilor lui



Seneca şi Burrus, se sprijinea pe o speranţă de mulţi împărtăşită, dar repede spulberată. Acest echilibru se va prăbuşi, când se va înţelege – de către senatori, intelectuali şi, odată cu ei, de către „opinia publică” – că principele nu va fi niciodată un *rex iustus*, acel

monarh drept pe care toţi îl doreau.

Senatorii au fost cei care s-au despărţit primii de împărat. Aceia care l-au susţinut în reforma axiologică, aceia care i-au aplaudat distracţiile în valea Vaticanului – adesea pentru că erau săraci şi pentru că lui Nero i-a fost uşor să-i corupă – şi aceia care au participat la Iuvenale şi la jocurile quinquenale din 60 au ajuns şi ei, în cele din urmă, după cum ştim, să-şi schimbe atitudinea.

Datorită faptului că era uşor de abordat în timpul spectacolelor, Nero păstra însă simpatia oamenilor mărunţi ai capitalei. De aceea a încercat să întreţină această simpatie a plebei, ţinând cont de exigenţele ei şi calmându-i neliniştile: aşa s-a întâmplat în 64, când s-a hotărât să renunţe la călătoria în Grecia. Tradiţionaliştii sunt atunci prea puternici pentru ca principele să-şi poată permite să dezamăgească păturile populare, care îi fuseseră favorabile încă de la începutul domniei; acest public al Romei, povesteşte Tacit, care îl aplaudă şi îl ridică în slăvi, „pentru că mulţimea, lacomă de plăceri, este fericită să vadă un principe care are aceleaşi gusturi ca şi ea” (*Ann*., 14, 14, 5). Totuşi, am constatat că o parte a plebei frumentare se va detaşa la rândul său de Nero, în 62. Ea o va susţine pe Octavia. Această spărtură se va lărgi şi mai mult în momentele de foamete şi în timpul incendiului capitalei. Vizita lui Tindate şi triumful din 63 îi vor îngădui împăratului să-şi recapete o parte din popularitate în rândurile plebei, şi mai ales în acelea ale necetăţenilor, mult mai permeabili la inspiraţia elenistică a politicii lui. Această mulţime de peregrini, deşi în majoritatea ei devotată lui Nero, trebuie totuşi manipulată cu prudenţă. Pentru că, dacă nemulţumirea acesteia poate crea o stare de spirit de care aristocraţii ştiu iute să profite pentru a complota, entuziasmul ei faţă de principe nu îi este acestuia de niciun folos în luptele politice. În 68, fracţiunea plebei urbane favorabilă principelui se va dovedi incapabilă să-l susţină în mod eficace.

Armata, în continuă înflorire sub Nero, joacă un rol decisiv. împăratul îşi mobilizează mijloacele de propaganda pentru a-şi asigura sprijinul militarilor, mai ales atunci



când regimul trece prin crize grave – conspiraţii sau calamităţi. Monedele bătute între 64 şi 66 îl reprezintă, pe revers, pe Nero adresându-se unor soldaţi, trei la număr, dintre care doi poartă

flamuri (*BMC*, *Imp*., I, p. 210, ar. 122 şi p. 259 – 260). Simţi**ndu-**se prea puţin entuziasmată de reforma axiologică, armata nu-i va acorda principelui decât un sprijin reticent şi mai curând limitat în timp. Unii dintre pretorienii şi comandanţii militari au rămas, cu toate acestea, alături de Nero vreme îndelungată.

Mai rămâneau liberţii casei imperiale şi anumiţi oameni de afaceri. Sperând să profite de pe urma politicii orientale a împăratului şi a dezvoltării comerţului, aceştia au fost, fără îndoială, cei mai siguri susţinători ai lui Nero. împăratul ştia acest lucru, căci rezerva la Circ locuri speciale cavalerilor – semn de consideraţie, pentru că în acest fel nu mai erau amestecaţi cu mulţimea (TAC, *Ann*., 15, 32, 2). Negustorii de gnu, afaceriştii şi speculanţii beneficiară de dărnicia principelui. Acesta a organizat chiar funeralii somptuoase cămătarului Cercopithecus Paneros, pare-se un libert îmbogăţit (SUET... *Nev*., 30, 6). În ciuda acestor eforturi. Nero nu va ajunge niciodată să câştige în întregime pentru cauza sa noile forţe sociale – să ne amintim cât de greu le era acestora să primească cetăţenia romană atunci când nu o aveau – şi. Încetul cu încetul, lumea provincială a adoptat şi ea o atitudine destul de echivocă faţă de împărat.

Acestea sunt deci componentele sociale ale neronismului, după 61: majoritatea plebei nefrumentare din Roma, o parte a plebei cetăţenilor, câţiva – foarte puţini – senatori, o fracţiune a cavalerilor, liberţii bogaţi, afaceriştii, unii provinciali provenind din estul Imperiului şi unii militari. Aceştia din urmă vor sfârşi prin a-l abandona, atrăgând împotriva lui majoritatea forţelor noi ale provinciilor. Pe scurt, atunci când criza finală va izbucni, se va vedea cât de precar era sprijinul la care împăratul putea să se aştepte din partea susţinătorilor săi –.

ITALIA ŞI PROVINCIILE

În pofida gustului său pentru Orient şi elenism. Nero nu a îndrăznit niciodată să neglijeze Roma, capitala Impepului şi a vieţii politice, sociale, economice şi culturale a

I populate, al cărei *epitome* – rezumat – era încă de

„Îi deşi avea să fie proclamată astfel abia în secolul

268

*Secvenţă romană* următor. Acest oraş către care, fără contenire, se îndreptau supuşii Imperiului, era, din această cauză, „un enorm centru de consum” 24. Din**tr-**o populaţie de aproape un milion de

locuitori, doar două sute de mii aparţineau „poporului roman” şi se bucurau deci de cetăţenie. Ceilalţi beneficiau numai de dreptul „latin” sau „latin iunian” şi de un statut intermediar – destul de apropiat de acela de cetăţean –, sau erau peregrini, dacă nu sclavi.

Străzile acestei metropole cosmopolite gemeau de lume. Imigranţii, care soseau mai ales din Orient, practicau meseriile cele mai diverse. August primise de la Republică o Romă de cărămidă şi lăsase una de marmură, înzestrată cu edificii impresionante, temple, monumente şi parcuri. Oraşul era împărţit în 14 *regiones* – „districte” – şi în 265 *nici* – „cartiere”. Străzile erau strâmte şi întortocheate, străjuite de imobile de închiriat, zgomotoase din cauza circulaţiei intense a pietonilor şi lecticelor, care nu contenea nicio clipă complet, nici măcar în timpul nopţii. Activitatea meşteşugărească şi industrială era prosperă şi variată în următoarele domenii: construcţii, metalurgie, prelucrarea lemnului, textile, producţie vinicolă şi alimentară, în jurul oraşului se întindeau culturile de zarzavaturi, care, în parte, hrăneau această populaţie enormă.

Italia se afla la apogeu. 80% din cetăţenii romani erau locuitorii ei. Oraşele înfloreau. Viaţa rurală rămânea fundamental axată pe producţia de vin, măsline, fructe şi legume, ca şi pe aceea de grâu. Industria alimentară şi artizanatul metalelor, sticlăriei, textilelor şi al ceramicii cunoşteau o dezvoltare remarcabilă. Olăria de Arezza, fabricată în Etruria, era celebră. Comerţul, lăsându-l său, se dezvolta mulţumitor: se exportau vin, ulei şi produse de manufactură şi se importau grâu, materii prime, articole de lux şi sclavi, care erau aduşi din Orient. Din această prosperitate, notabilii oraşelor şi marii proprietari sau cei mijlocii au tras foloase mult mai mult decât micii agricultori.

Cu toate acestea, în acest mijloc de secol întâi, nu toate lucrurile mergeau bine. Anumite sectoare ale vieţii economice sunt atinse de o relativă recesiune: aşa stau lucrurile cu producţia destinată exportului, care înregistrează o scădere sensibilă. Orientul, în schimb, se redresează şi atelierele Alexandriei şi ale oraşelor feniciene desfăşoară o înfloritoare activitate meşteşugărească. De asemenea, după ce se lăsaseră invadate de produsele italice, unele provincii occidentale, precum Gallia şi Hispania, îşi vor făuri repede

*Politica internă şi societatea romană*

*ZS9*

*O* puternică industrie locală şi-şi vor dezvolta o agricultură intensivă. În stare să opună o concurenţă activă produselor importate. În Italia, metoda de lucru o constituie de regulă agricultura extensivă, iar domeniile funciare nu încetează să crească. Proprietarii lor nu se limitează doar la investiţii menite să îmbunătăţească tehnicile agricole – uneltele devenind mai eficace –, ci îi alungă pur şi simplu pe micii proprietari de pe propriile lor pământuri. La aceasta se adaugă o tendinţă către depopulare şi deci începe să se resimtă lipsa mâinii de lucru. Italicii preferă de acum înainte să se instaleze în provincii, unde se pot îmbogăţi mai repede. Acesta este cazul unor veterani, caz relatat de Tacit: odată serviciul militar încheiat, aceşti italici nu mai. doresc să se reîntoarcă „acasă"; îşi părăsesc locuinţele şi se stabilesc în provincii (*Ann*., 14, 27.3 – 4). Tuturor acestor dificultăţi li se adaugă – şi **într-**o manieră aparent paradoxală – încă una: inflaţia.

Să fie oare vorba despre o depresiune reală? Cu siguranţă, nu. Fără a fi chiar ruinată, numai Italia meridională este atinsă de această stagnare. Şi chiar şi acolo, câteva centre urbane şi Campania rămân prospere: cetăţi şi porturi continuă să se îmbogăţească, datorită mai ales comerţului cu obiecte de lux, şi „reşedinţe" somptuoase se întâlnesc pretutindeni. Italia centrală şi Etruria profită de vecinătatea cu Roma şi încă se menţin înfloritoare. Italia septentrională este în plin avânt. Acolo încă mai subzistă micile proprietăţi agricole, solide, şi se dezvoltă fabricile de cărămidă, ţiglă şi lămpi, ca şi industriile textilă şi a lemnului. Gallia Cisalpină devine o adevărată placă turnantă a comerţului cu provinciile danubiene.

Pentru a remedia depopularea Italiei, Nero va trimite veterani în unele colonii, ca Nuceria şi Capua. Aceeaşi măsură o va lua şi pentru Tarent. Puteoli şi Pompei vor primi statutul de colonii, iar Ostia se va dezvolta puternic [TAC, *Ann*., 14, 27, 1 – 3). Aceste dispoziţii nu se dovediră Însă a fi eficiente pe termen lung. Mai mult, ele urmăreau a protejeze mai ales un comerţ necesar alimentării populaţiei Romei şi întregului Imperiu. În majoritatea lor, aceste oraşe erau şi porturi: Antium, Ostia, Tarentul, sau entre situate în zona comercială şi cvasi-industrială a Campaniei 2 r!

Provinciile, în schimb, se dezvoltau simţitor. Adminisp> rea lor se ameliorase sensibil şi abuzurile se reduseseră.

„Ani progresa în Occident. În fiecare an, provin

2 T0

 cialii trimiteau delegaţii în capitala provinciei pentru a celebra cultul Romei şi al împăratului sau al predecesorilor săi. Adunările provinciale votau texte de felicitare sau, mai rar, de blam, către guvernatori. Uneori, senatorii se mâniau din pricina influenţei excesive a anumitor provinciali (TAC, *Ann*., 15, 20 – 22). Preocupat să amelioreze soarta provinciilor, Nero va favoriza procesele intentate guvernatorilor corupţi, mai ales între 54 şi 61. După 61, preocupat să-şi impună la Roma noua strategie şi reforma axiologică, împăratul le va acorda mai puţină importanţă. Oricum, trebuie reţinut că regimul său va interveni mult mai des în viaţa micilor comunităţi provinciale decât administraţiile precedente, interesândU-se, de pildă, despre dreptul la pescuit şi despre delimitarea frontierelor (*OGIS*, 538). În 55, de exemplu, administraţia imperială-veghea la salvgardarea domeniului public, pe care unii particulari încercau să şi-l însuşească în Cyrenaica (M. Smallwood, nr. 386).

În districtele germanice, unde staţionau importante forţe militare, romanizareaşi economia progresau, deopotrivă, ca şi în Gallia: cel puţin, în acest ultim caz, în cea mai mare parte a domniei lui Nero. În provinciile nordice, particularităţile locale erau încă vii, în ciuda dreptului de a postula magistraturi ale capitalei imperiale, acordat aristocraţilor galliei, care se bucurau deja de cetăţenia romană. Chiar la Bordeaux (Burdigaia), subzista o puternică minoritate celtică. Educaţia romană câştiga totuşi teren peste tot, la Autun şi în alte locuri. În Gallia narboneză, romanizarea era practic încheiată: după spusele lui Pliniu cel Bătrân, această regiune constituia mai degrabă o parte a Italiei decât o provincie (Nat. *Hist*., 3, 31). Acolo, ca şi în Sicilia, senatorii romani puteau să se deplaseze fără vreo autorizaţie specială, necesară în schimb pentru alte provincii. Chiar şi creşterea economică era mai puternică decât în restul Galliei. În afara culturii griului, viticultura era în plin avânt. Exportatoare de obiecte de ceramică, metal şi lemn, de textile – mai ales de stofe din lână –, Gallia narboneză era în acelaşi timp cunoscută pentru comerţul său cu cositor. Hispania, în special Baetica, se va urbaniza şi se va romaniza la rândul ei. În provinciile africane, în ciuda unor puternice rezistenţe locale, asimilarea îşi urma drumul.

Egiptul, precum se ştie, era considerat de către cezar domeniul lui personal. În această provincie a cărei guvernare era inaccesibilă

senatorilor, societatea era puternic *în*

*Politica internă ţi societatea romană*.

271

Ierarhizată: cetăţenii romani, cetăţenii Alexandriei, grecii, perşii, egiptenii indigeni şi sclavii constituiau diferitele categorii. Începând cu Nero, non-rezidenţilor, mai ales romani, li s-a interzis să mai posede pământuri în Egipt. Prefecţii Egiptului, Babillus şi Iulius Alexander mai ales, au înzestrat administraţia ţării cu resorturi solide. După cum am văzut. Alexandria a fost profund reorganizată, mai ales triburile şi demele – cadrele instituţionale ale cetăţeniei alexandrine. Au fost luate şi alte măsuri, ce urmăreau separarea indigenilor de grecii privilegiaţi, care se stabiliseră în interiorul ţarii, şi reformarea fiscalităţii. Egiptul exporta grâu, dar şi veşminte de in papirus, sticlărie, bijuterii, parfumuri şi mirodenii. Dispunea, în plus, de un sistem monetar autonom. Toate acestea nu vor împiedica însă criza economică şi frământările sociale care vor sfârşi prin a izbucni.

Siria romană, în care amestecul etnic era foarte variat, număra între şase şi zece milioane de locuitori. Agricultura, industria artizanală şi comerţul erau prospere, iar la Palmyra, cetate vasală, cultura greco-romană era influentă, după cum atestă şi o inscripţie din 58 (*IGRR*, III, 1539: M. Smallwood, nr. 432).

DOUĂ RĂSCOALE

Asimilarea nu se desfăşura însă totdeauna fără oprelişti. Spiritul de rezistenţă al anumitor provincii şi administraţia imperială, uneori neîndemânatică, uneori prea slabă, iar alteori incapabilă să înţeleagă situaţia locală, au fost cauzele reale ale unor grave revolte. Astfel se va răscula Britannia romană: guvernatorul lui Nero, celebrul Gaius Suetonius Paulinus, rivalul lui Corbulo, lupta, în Ţara Galilor şi în insula Mona, în scopul nimicirii focarelor druidiee ale rezistenţei celtice, atunci când, în spatele său. a izbucnit insurecţia. Răscoala a început în 60. sub conducerea reginei Boudicca, soţia unui fost rege al iceenilor, care erau exasperaţi de abuzurile funcţionarilor, ale militarilor şi ale coloniştilor romani. Romanii au pierdut aproximativ optzeci de mii de oameni şi centrele cele mai importante ale provinciei. Ameninţaţi de un dezastru asemănător aceluia, pe care îl suferise August în Germania, Syau. gândit, la un moment dat, să abandoneze ţara şi retragă complet administraţia şi trupele. În cele din *a* au reuşit să zdrobească insurecţia, dar acest lucru

272 *Secvenţă romană* s-a întâmplat abia în 63 (TAC.* *Ann*., 14, 29 – 39; SUET., *Ner*., 39, 1; DI0,62, 1-12).

Mai complexă a fost însă răscoala din Iudeea. Sprijinindu-se pe particularismul şi pe numărul lor, căci erau împrăştiaţi în tot Imperiul – inclusiv la Roma –, iudeii reprezentau o considerabilă forţă politică. Foarte numeroşi în Orient, duceau o viaţă aparte. În Egipt, din cinci cartiere câte avea Alexandria – în care de mult timp domneau neînţelegerile între greci şi iudei – două erau locuite de către aceştia din urmă. În ceea ce priveşte Iudeea, aceasta era o provincie suprapopulată. În ciuda protecţiei Poppeei, dificultăţile economice şi nesocotirea de către romani a tradiţiilor poporului iudeu stârneau nemulţumiri '26. În vecinătatea provinciei lor, în Palestina şi la est de Iordan, romanii creaseră – dar în zadar – un regat vasal, acela al lui Agrippa II, pe care o monedă şi câteva inscripţii ni-l reprezintă asociat cu Nero (M. Smallwood, nr. 211 a şi b: IGRR, III, 1244: *OGIS*, 419). Secte fanatice şi tâlhari bântuiau într-o Iudee neîndemânatic condusă de către procuratorii romani, Antonius Felix (52 – 60) şi succesorii săi, Porcius Festus şi Albinus (60 – 64). Exigenţele capitalei agravau mizeria iudeilor săraci. În sfârşit, procuratorul Gessius Florus, în funcţie începând cu 64, a confiscat o parte din tezaurul marelui templu al Ierusalimului şi a persecutat populaţia. În mai 66, a izbucnit revolta. În ciuda eforturilor depuse de Agrippa II, ea cuprinsese, în luna septembrie a aceluiaşi an, întregul teritoriu al Iudeei, atrăgându-şi sprijinul Tyrului şi al Alexandriei, unde se produc răscoale, iar elementele cele mai naţionaliste – zeloţii – au luat conducerea luptelor, masacrând populaţia romană şi greacă. Legatul Siriei, Cestius Gallus, a încercat să înăbuşe, răscoala. Tentativa sa s-a soldat cu o grea înfrângere. Această rebeliune a dat o lovitură puternică politicii orientale a lui Nero, dar, din fericire pentru romani, părţii nu au încercat să profite de ea. În februarie 67, împăratul l-a trimis pe Vespasian împotriva răsculaţilor. Un denar din Roma, care ilustrează propaganda imperială de atunci, îl asociază pe Nero cu un vultur încadrat de două steaguri (BMC, *Imp*., p. 214, nr. 107: M. Smallwood, nr. 68). La rândul lor, răsculaţii şi-au bătut propriile monede (*BMC*, *Palaestina*, p. 269, nr. 1: M. Smallwood, nr. 67). Vespasian i-a respins pe răsculaţi iar fiul său, Titus, ajutat de Tiberius Iulius Alexander (*OGIS*, 586), a ocupat Ierusalimul în septembrie 70. Templul oraşului a fost în întregime distrus

şi consiliul marilor preoţi, centrul religios al iudeilor, abolit.

Aceste răscoale demonstrează că politica provincială a lui Nero nu era lipsită de defecte. În ciuda câtorva eforturi, ea nu a fovst în stare să suprime abuzurile, care se înmulţeau spre sfârşitul domniei, uneori încurajate chiar de guvernatori, şi nici să şteargă nemulţumirea şi particularităţile anumitor zone ale Imperiului. Romanizarea, ca şi economia, nu se dezvoltau peste tot în acelaşi ritm. Evenimentele din 68 – 70, care vor zgudui din străfunduri Imperiul, constituie ilustrarea dramatică a acestei incapacităţi de a înţelege lumea provinciilor – mai ales în Occident – de care a dat dovadă Nero 27.

ADMINISTRAŢIA

Administraţia neromană nu a fost însă totdeauna ineficace şi incompetentă. Dacă administrarea Imperiului nu constituie principala preocupare a principelui, nu înseamnă că el o neglija complet; iar consiliul lui veghea la buna funcţionare a mecanismelor administrative: Se-neca, Burrus şi partizanii acestora, dar şi acei „prieteni mai răi” ai anilor ’61 – 68 – 8.

Pe drept cuvânt, un istoric britanic a subliniat cât de mult se inspira administraţia imperială din modelul pus în funcţiune de către guvernatorii Republicii. Înconjuraţi de un stat. major format din prieteni, scribi, liberţi şi sclavi, guvernatorii comandau o armată, exercitau o jurisdicţie, dădeau verdicte, controlau probleme curente, primeau ambasadori şi negociau cu regii străini. Aceste funcţiuni, exercitate mai întâi la scara provinciei, Iulio-Claudienii le-au importat la Roma şi le-au extins la ansamblul Imperiului – 9. În virtutea „puterii sale superioare” – *imperium maius* –, principele era în măsură să-i împuternicească pe guvernatorii sau funcţionarii imperiali cu rezolvarea anumitor probleme, din proprie iniţiativă sau pentru a răspunde la cererile supuşilor săi. Stabilirea unei legislaţii şi a unui statut al oraşelor, ca şi trebuirea de pământuri, depindeau, de asemenea, de puterea de decizie a cezarului.

În ciuda extravaganţelor împăratului-citared, meca

[smele de stat au funcţionat până la capătul domniei sale, aparatul de stat intrând cu adevărat în dezordine abia în ttiniele luni dinaintea sfârşitului. Reglementările care

Vizau asigurarea ordinii publice au fost îmbunătăţite şi au

2 W
fo’ = t adoptate o fant de rutina
*Secvența* roman»
Imin
*MBBR*
dentare și de J «ta Pf-fă» ăistinle n, tot scump. irr «”; <. Q fără a se b, pus cel
Iii



reformă fiscală urmărea să înlesnească importul de grâu, pe lângă cel al mărfurilor de lux. În sfârșit, în 56 – 57, administrația imperială a deschis în capitală o nouă piață de carne, pește și legume, care va fi reconstruită după incendiul orașului.

Balanța comerțului exterior roman era însă defavorabilă Imperiului. Prea mult aur se scurgea către exterior, mai ales către India, de unde se importau mirodeniile, parfumurile și pietrele prețioase, și către Arabia, de unde se cumpărau imense cantități de tămâie, necesară cultului zeilor, dar și luxului care caracteriza viața de curte. Pentru funeraliile Poppeei, de pildă, **s**-a cumpărat întreaga producție arabă de tămâie a unui an. Romanii erau neliniștiți, dar minele aurifere ale Hispanici erau bogate și, în Dalmația, fuseseră descoperite noi zăcăminte.

Finanțele împăratului au fost întotdeauna fragile și în dificultate, în ciuda prosperității relative a economiei romane din acea epocă. Încă în 57, situația pecuniară a Imperiului nu era strălucită: campaniile din Orient și primele cheltuieli excesive ale principelui puneau în pericol vistieria publică. Jocurile și spectacolele din 59 – 60 și începuturile reformei axiologice nu au făcut decât să agraveze dezechilibrul bugetar.

Pentru a remedia acest impas financiar, administrația imperială a accentuat presiunea fiscală. Astfel, Boudioca explica răscoala britannilor din 60 – 63 prin asprimea impozitelor și intețirea confiscărilor de bunuri. Aceeași rapacitate II la determina pe Nero, potrivit lui Suetonki, să restabilească aplicarea legii de lezmaiestate, care stipula că bunurile condamnaților urmau să devină bunuri ale fiscului (*Ner.*, 32, 1 – 2; DI0,61, 5, 2 – 3; 63, 11; 17, 1); Astfel, au fost

confiscate bunurile lui Publius Glitius Gallus, exilat în 65 (TAC, *Arin*., 15, 71, 7), ale lui Cassius Longinus şi ale lui Publius Anteius Rufus, acuzat în 66” de către Antistius Sosianus (*ibid*., 16, 16, 3 – 6), ale lui Thrasea, Barea Soranus şi ale multor altora, dintre care şase erau mari proprietari în Africa (PLIN., *Nat*. *Hist*, 18, 35). a5 U1 majoritatea cazurilor, alte motive decât simpla ne-Ole de a mări resursele imperiale explicau asemenea recesiuni. Totuşi, confiscările din ce în ce mai numeroase, eperea mai riguroasă a impozitelor, acapararea sis-ftatică a operelor de artă ale templelor din Grecia şi erau câteva din mijloacele cele mai variate la care vrea. imperială recurgea pentru a introduce fonduri noi fezoreriiie sale. Desigur, nu se practica o spoliere săi-*Zid*

*Secvenţă romană* bancă. Atunci când oraşul Lugdunum. la care se făcuse apel după incendiul Romei, va fi la rându-i lovit de aceeaşi catastrofă, i se va acorda ajutor (TAC, *Ann*., 16, 13, 4; DI0,62, 18, 5). Dar administraţia neroniană nu se afla deloc în largul său: altminteri, cum se explică faptul că **s**-a putut încrede în elucubraţiile unui cartaginez, cavaler roman totuşi, Caesellius Bassus, care pretindea să cunoască locul în care Didona îşi ascunsese comorile? (TAC, *Ann*., 12.1 – 2; SUET., Ner., 31, 7). Iar în Egipt, aşa cum se ştie, abuzurile funcţionarilor au fost atât de mari, în cât, la suirea pe tron a lui Galba, prefectul Tiberius Iulius Alexander a fost obligat să adopte, prin edict, măsuri severe pentru a pune capăt spolierii la care erau supuşi locuitorii provinciei (M. Smallwood nr. 391) *.

REFORMA MONETARA

În 64 – deşi. fără îndoială, exista un plan precis încă din 63 – Nero se hotărăşte să reformeze sistemul monetar. Cheltuielile generate de reforma axiologică, războiul din Armenia şi răscoala Britanniei l-au determinat la o asemenea acţiune. Mai mult chiar, împăratul avea în vedere noi cheltuieli şi dorea să-şi asigure atât sprijinul populaţiei din capitală, cât şi pe acela al cercurilor financiare. În esenţă, reforma consta, după spusele lui Pliniu cel Bătrân, în diminuarea greutăţii aureilor – monedele de aur – şi a denariilor – a „denarilor” din argint (Na*t*., His*t*., 33, 13, 5). Au*reus u*rma să treacă deci de la 7.70 g – **1**/42 dintr-o livră – **l**a 7, 30 g – **1**/45 dintr-o livră –, iar denarul de argint de la 3, 70 g la 3, 25 g – **a**dică de la 1/84 la 1/96 dintr-o livră. Cu toate acestea, aureus continua să valoreze oficial 25 de denari, ca mai înainte. Raportul între aur şi argint se modifica deci, în

profitul celui din urmă. Pe deasupra, acest denar, mai subţire, se apropia mai mult de drahma orientală. Această măsură a favorizat nu numai fiscul – pentru că împăratul fie poseda, fie controla minele –, pe cavalerii şi oamenii de afaceri, care tezaurizau argintul, dar şi provinciile din Orient. În acelaşi timp, se ajustau, unele în raport cu celelalte, toate monedele greceşti şi romane care circulau în bazinul mediteranean. Acesta a fost cel mai important efort de sistematizare monetară întreprins în primul secol al erei noastre. Circulaţia monedelor greceşti va fi astfel facilitată, dar senatorii, tradiţional legaţi de aur, nu au



profitat de această reformă. De altfel, regimul imperial făcuse toate eforturile ca să împiedice scurgerea de aur către exterior. Baterea monedelor din aramă sau bronz a fost, de asemenea, stimulată şi accelerată, iar împăratul şi-a luat responsabilitatea unor emisii, care până atunci ţinuseră de competenţa senatului.

Pe termen scurt, devalorizarea monedelor şi în special a denarului *a* fortificat economia şi finanţele. Schimburile deveniseră mai uşoare şi mai rapide. Cavalerii, oamenii de afaceri, orientalii, dar şi plebea turbană, au fost principalii beneficiari ai noii situaţii create. Cu toate acestea, pe termen mediu, o asemenea măsură comporta o serie de inconveniente. Într-adevăr, scăderea valorii reale a monedelor a provocat creşterea preţurilor. Producătorii nu doreau să vândă în pierdere, declanşându-se astfel un proces inflaţionist, care nu va înceta până la sfârşitul Imperiului. Unii vor tezauriza monedele mai vechi, iar triburile germanice nu vor accepta niciodată denarul nero – nian. Lovitura dată valorii aurului îi va nemulţumi pe senatori şi va înlesni conspiraţiile ce aveau să se nască, în timpul ultimilor ani ai domniei, inflaţia s-a alăturat dificultăţilor financiare şi economice anterioare şi unii dintre cei care profitaseră la început de reforma monetară se vor întoarce împotriva principelui. Aşadar, reforma nu a obţinut decât un succes parţial, chiar dacă, pe termen lung – dar Nero nu mai era pe tron spre a profita –, devalorizarea a fost relativ binefăcătoare pentru economia Imperiului 3 l.

JUSTIŢIA

La venirea sa pe tron, pentru a se deosebi de Claudiu, Nero făgăduise senatorilor ca, în materie de justiţie, să nu decidă totul de unui singur. Palatul imperial – de fapt chiar dormitorul principelui –

nu va fi deci singura curte de justiţie (TAC, *Ann*., 13, 4, 3). Şi şia ţinut promisiunea. În principiu, locuinţa principelui constituia o curte de usţiţie deschisă tuturor, dar, în realitate, numeroşi factori politici, sociali sau pur şi simplu de ordin practic >itau accesul. Uneori, Nero îşi însărcina prefecţii premiului, dacă nu chiar liberţii, să conducă anchetele şi facă dreptate. împăratul era de altfel întotdeauna se) r>dat de asesori. Majoritatea proceselor importante, **in**siv cele politice, se desfăşurau în faţa senatului. Pre

2*S

*Secvenţă romană*torii şi guvernatorii provinciilor prezidau şi ei curţi de justiţie. Nero, în calitate de judecător, respecta, în general, regulile consacrate, «mai ales în materie de jurisdicţie civilă. Dar competenţa imperială nu era supusă unui statut rigid. Şi este de la sine înţeles că împăratul şi consilierii săi au influenţat adeseori procesele care depindeau de alte instanţe decât de cele proprii, mai ales de acelea ale senatului.

„Atunci când făcea dreptate (se referă la Nero), povesteşte Suetoniu, aproape întotdeauna nu răspundea solicitatorilor decât a doua zi şi în scris. În anchfetele imperiale, şi-a făcut o regulă din interzicerea pledoariilor prelungite şi din a dispune înfăţişarea, rând pe rând, de către cele „două părţi, a cauzelor lor în detaliu. Ori de câte ori însă se retrăgea pentru deliberări, nu-şi consulta niciodată asesorii asupra vreunei probleme fiind toţi laolaltă şi în mod deschis, ci, după ce citea în tăcere, de unul singur; părerile scrise ale fiecăruia dintre ei. rostea apoi hotărârea care îi convenea, ca şi cum ar fi fost cea a majorităţii” (*Ner*., 15, 1 – 3). Cei care îndeplineau funcţiile de *assessores* nu ştiau deci niciodată cu adevărat cum se pronunţase majoritatea colegilor lor. Printre marile procese politice în care Nero a decis, în calitate de judecător suprem, cele mai importante au fost acelea ale conjuraţilor pisonieni şi acela al lui Clodius Quirinalis, prefect al flotei din Ravenna în 5G (TAC, *Ann*., 13 – 14). Prudent şi şiret. Nero a lăsat în grija senatului judecarea procesului lui Thrasea. Dar toate scrupulele sale şi respectul pentru justiţie piereau brusc atunci când era vorba să se decidă soarta oamenilor care erau – sau, cel puţin aşa credea el – duşmanii săi politici „*2*.

CONSTRUCŢIILE

Nero a fost un mare constructor. Totul îl împingea să construiască, şi încă somptuos: megalomania sa. tendinţa către risipă,

un absolutism bazat pe „virtutea” regală şi elenistică – virtutea acelor mari constructori care fuseseră succesorii lui Alexandru şi ai regilor părţi –, chiar noua scară de valori, care solicita un peisaj nou

Cu excepţia unei perioade scurte, care a urmat imediat urcării sale pe tron, Nero a construit pe tot parcursul domniei sale, având tot timpul în minte exemplul predecesorilor: August, dar şi Iulius Caesar, Gaius-Caligula şi Clau-*Politica internă şi societatea romană*

*IVI* din. Fără îndoială, către 60 sau 61 – data exactă nu *es* & *e* cunoscută – Nero începe construirea unui palat, **intruzându-**se pe mii de metri în valea care separă Palatinul de Esquilin, unind *domus Tiberiana* – palatul lui **Ţi-**beriu –, cu *horii Maecenatis* – parcul lui Mecena –, ca şi cu alte proprietăţi imperiale ale Esquilinului; făcând deci legătura sau trecerea, acest ansamblu se va chema *ăomus Transiloria*, „Casa Trecerii” (SUET., *Ner*., 31, 1; TAC, *Ann* „15, 39, 1). Ne-a**u** rămas puţine vestigii din acest ansamblu: o grădină prăbuşită, cu un nimfeum şi un portic. În acest palat, în care domina marmura, cu bogate decoraţiuni murale, se pare că Nero ar fi transportat – **î**ncă de atunci – **o**pere de artă provenind din templele greceşti, aşa cum va proceda pentru do*mus a*urea.

Alte construcţii au fost ridicate la Roma, înainte de 64, din iniţiativa împăratului. Am menţionat mai sus amfiteatrul din lemn ridicat în 56 – 57, pentru luptele de gladiatori, pe Câmpul lui Marte, şi marele târg, inaugurat în aceeaşi perioadă, pe Caelius; *Macellum Magnurn*, clădire circulară cu două etaje, se pare. Tot pe Câmpul lui Marte, Nero va construi, probabil în 61, dacă nu în 62, un gimnaziu destinat senatorilor şi cavalerilor care aderaseră la modul de viaţă neronian. Terme luxoase, celebre în timpul antichităţii, au fost ridicate pe ruinele acestuia, în 66 (MART., *Epigr*., 2, 48; 7, 34; PHILOSTR., *Vita Apoi*., 4, 42). Roma era bogată în locuinţe frumoase: Nero poseda una dintre acestea pe Esquilin: ja.

După incendiul oraşului şi în timp ce se ridica *domus aurea*, împăratul locui **într-**o casă care se găsea în parcul lui Servilius. Aici a fost de altfel informat despre conjuraţia lui Piso (TAC, *Ann*., 15, 55 – 53).

Principele a fost şi un mare constructor public şi datorită lui **s-**au realizat numeroase amenajamente în Italia. El va încheia construcţia portului artificial de la Ostia, început de Claudiu. Astfel, la Ostia **s-**au realizat importante lucrări edilitare care mărturisesc o grijă

deosebită pentru armonia arhitectonică. Către 62, Nero avea în idere chiar legarea Ostiei de Roma, dorind să încorporeze sortul capitalei; a dispus, aşadar, construirea unei incinte semănătoare Zidurilor Lungi, care se întindeau de la tena la Pireu. În sfârşit, un canal trebuia să lege, pori de la Ostia, capitala de mare (SUET., *Ner*., 16, 2).

est proiect, conceput ca urmare a unui incendiu şi a iil din 62, nu **s-**a realizat niciodată. În concepţiaistraţiei imperiale, în felul acesta urma să se îmbu

280

*Secvenţă romană*nătăţească aprovizionarea Romei. Sesterţi bătuţi în capitală, între 64 şi 66, cu efigia principelui pe avers, reprezintă, pe revers, portul Ostiei cu digurile şi farurile lui, sau, uneori, pe zeiţele Annona şi Ceres (BMC, *Imp*., I, p. 122, nr. 132 sau p. 264: M. Smallwood, nr. 313 a şi *BMC*, *Imp*., I, p.220. nr. 127 sau p. 260: M. Smallwood, nr. 313 b). A mai fost proiectat şi un sistem complex de canale. În scopul evitării cabotajului de-a lungul coastei italice, administraţia lui Nero a plănuit într-adevăr să aducă vasele de la Puteoli direct la Roma* Iată de ce **s-**a intenţionat săparea unui lung canal, care să lege Puteoli de lacul Avem, de Ostia, şi deci de capitală* prin canalul Ostia-Roma. Acest ansamblu, pe care ar fi trebuit să-l realizeze arhitecţii Severus şi Celer, era proiectat să se întindă pe aproape 100 de kilometri. În ce priveşte mlaştinile, acestea trebuiau desecate. Dar în faţa dificultăţilor de a străpunge colinele Avernului. acest proiect a fost» de asemenea, abandonat (TAC, *Ann*” 15, 42, 2 – 4: SUET… *Ner*., 31, 5; LUC, *Phars*, 2, 667 şi urm.). Totuşi, în legătură cu acest ultim canal, a fost începută construcţia unei piscine acoperite, înconjurată de portiee. la Misenum, pe lacul Avem. Pentru realizarea acestor prime lucrări, extrem de costisitoare, un număr mare de deţinuţi de drept comun au fost trimişi la muncă (SUET., *Ner*., 31, 5). Administraţia imperială n-a rămas inactivă nici în provincii, străduin**du-**se să îmbunătăţească mai ales reţeaua de drumuri. Stau mărturie a acestor amenajări câteva borne din Gallia narboneză (*ILS*, 228: M. Smallwood, nr. 351), din Tracia (*ILS*, 231) şi din Orient – în Bithynia şi în Siria (*CIL*, III, 346; *1GRR*, III. 13: M. Smallwood, nr. 349 – 350). A fost construit un teatru **într-**un oraş din Lusitania (ILS, 5646: M. Smallwood. nr. 319) şi importante amenajări au fost înfăptuite la Leptis Magna. În Libia (*The Inscripţiona of Roman Tripolitania*, ed. J. M-Reynolds şi J.B. Ward Perkins. 1952. nr. 341; M. Smallwood, nr.

321)”.

INCENDIUL ROMEI

În nsaptea de 18 spre 19 iulie 64. a izbucnit focul care avea să distrugă capitala imperială. Timp de şase zile, incendiul a bântuit cu furie, înainte de a fi înăbuşit de ruinele oraşului. Va reizbucni pe Câmpul lui Marte, **pre**lungi**ndu-**se încă trei zile, fără a mai produce, totuşi, de

*Politica internă şi societatea romană* SS1

această dată, mari pagube. În ziua de 27 iulie 64, totul se terminase.

Acest incendiu nu trebuie să ne surprindă. Îngustimea străzilor şi îngrămădeala permanentă de pe ele. concentrarea lemnului şi a materialelor inflamabile, căldura, seceta şi vântul foarte puternic, care sufla atunci, îl explică cu uşurinţă. Doar dimensiunile lui înspăimântătoare au părut anormale. Izvoarele îl prezintă ca pe un flagel sau o catastrofă şi stăruie asupra puterii sale devastatoare (TAC, *Ann*... 15, 38 – 43: SUET, *Ner* „38, 3 – 7; DI0,62, 16 – 1**8** etc). Focul a izbucnit mai întâi în zona Marelui Circ, de lângă colinele Palatinului şi a lui Caelius. unde se stocase. În magazii, o mare cantitate de mărfuri. De acolo, incendiul a pus stăpânire pe Palatin şi, urmând traseul Casei de Trecere, a ajuns la Esquilin. Din cele paisprezece districte ale oraşului, patru doar au scăpat dezastrului: I (Po*rta Capenna*), V (Es*quiliae*), VI (Al*ia Semita*) sau VII (ui*a Lata*) şi XIV (Tr*ans Tiberim*)*:* trei au fost distruse până la temelie: III (Is*is* e*t Serapis*), X (*Pal***a***tium*) şi XI (Ci*rcus Maximus*)*;* celelalte şapte au fost serios afectate. Un mare număr de case de raport (in*sulae*), de locuinţe elegante, de palate particulare, de grădini, de temple şi de monumente publice au ars în întregime sau parţial. Templul zeiţei Luna a fost complet distrus. Cele ale lui Jupiter şi Apollo. care se ridicau pe Palatin, templul zeiţei Vesta, biblioteca Palatină, teatrul lui Marcellus şi palatele lui Tiberiu şi Nero au suferit cumplit de pe urma incendiului şi, odată cu ele. numeroase alte edificii. Doar forul şi o parte din Capitoliu au fost mai mult sau mai puţin cruţate. Panica domnea pesfe tot în oraş; unii romani, împinşi de deznădejde, pentru că îşi pierduseră familiile, s-a**u** sinucis.

Nero va reveni imediat de la Antium, unde fusese alungat de căldura excesivă a Romei pe timp de vară. Au fost ridicate construcţii provizorii pe Câmpul lui Marte, iar grădinile Vaticanului au fost deschise sinistraţilor. **S-**au adus provizii din Ostia şi din oraşele

apropiate de capitală şi **s-**a scăzut artificial preţul griului.

Opinia publică l-a acuzat totuşi pe principe de a fi Provocat incendiul; pe nedrept, după cum am arătat mai sus. Asupra acestei probleme, izvoarele au păreri **împăr** Pte. Seneca subliniază mai ales pericolul pe care îl reprezintă pentru oraşe un habitat iraţional, în care oamenii: înghesuie de-a valma (*Ep*., 90, 43). Se pare că şi **Du-**Us Rufus l-ar fi considerat nevinovat pe Nero. de această

2 *Secvenţă nitmmă* aţă, ca de altfel şi Flavius Iosephus şi Marţial, în ciuda stilităţii lor faţă de principe. În ceea ce-i priveşte pe de-ractorii împăratului, nici ei nu au lipsit: Fabius Rusticus, după toate probabilităţile, dar şi Pliniu cel Bătrân şi au-orul *Octaviei* (*Nat*, *Hist*., 17, 1 – 5 şi *Octau*., 831 – 333; 57). Mai târziu, Suetoniu, Cassius Dio, Eutropiu, Hiero-rymus şi Orosius l-au acuzat formal pe Nex o de a fi trinis oameni care să aprindă focul şi să întreţină incendiul, centru unicul motiv de a putea să reconstruiască Roma iupă dorinţele sale (SUET., *Ner*., 33, 3 şi 6; DI0,62, 16, 1; KUTROP., 7, 9; HIER, *Chronic*, p. 183; OROS., 7, 7). Facit se va arăta mai ambiguu, naraţia sa oferind două versiuni antitetice: una dintre ele l-a absolvit pe principe de orice vină şi a lăudat energia cu care combătuse incendiul – versiune provenind probabil de la Cluvius Ru fus –, iar cealaltă – datorată poate lui Pliniu cel Bătrân şi lui Fabius Rusticus – l-a acuzat pe Nero fără înconjur (*Ann*., 15, 38, 1; 40 – 44).

Fără îndoială că zvonul culpabilităţii lui Nero **s-**a răspândit chiar în momentul în care oraşul era pradă flăcărilor. Opoziţia, care pregătea conspiraţia lui Piso, era interesată ca o asemenea versiune să circule prin mulţime. După Suetoniu, de altfel, consularii se aflǎ printre primii acuzatori: or, se ştie că aceştia sunt, cel mai adesea, duşmani ai lui Nero. Măsurile luate împotriva creştinilor, admiţând că ele au fost adoptate în 64, demonstrează persistenţa acestui zvon. Plebea era împărţită. La numai un an după catastrofă, Subrius Flavus îl va califica pe Nero drept incendiator. Anumite fapte au încurajat această ipoteză şi au contribuit la formarea unei veritabile tradiţii orale: mai întâi, somptuoasa reconstrucţie a capitalei şi ridicarea Casei aurite, chiar pe ruinele magaziilor de grâu, de unde izbucnise focul; apoi, faptul că anumiţi incendiatori au străbătut efectiv străzile Romei, înfreţinând focul, pentru ca, în condiţiile create, să se poată deda mai uşor jafului. Pentru a avea o acoperire în faţa furiei mulţimii şi a evita arestarea, unii dintre ei **ar fi** putut spune că sunt trimişi de Nero. Nu este exclus

ca printre aceşti oameni să fi figurat chiar şi sclavi ai casei îi” penale. acţionând pe cont propriu, în căutarea unei prăzi bogate. În sfârşit, **s-**a pretins că împăratul-citared ar fi dorit, prin spectacolul acestui incendiu, să-şi stimuleze inspiraţia poetică, pentru a cânta mai bine căderea Troiei, pe care încerca pe atunci **s-**o descrie în versuri (TAC – *Ann*... 15, 39, 3, care nu este, cu toate acestea, sigur!



SUET, *Ner*., 38, 6; DI0,62, 18, 1; OROS, 7, 7, 6 etc.). Că această ipoteză se potriveşte cu temperamentul personajului, nu încape discuţie. Dar de aici şi până la a-l face răspunzător de incendiu este un pas mare pe care nu-l putem face. Chiar dacă Nero va fi contemplat oraşul în flăcări, din turnul care se ridica în grădinile lui Maecenas de pe Esquilin, chiar dacă acest spectacol îi va fi inspirat stihurile, împăratul nu a dat foc Romei. Cvasi-majoritatea cercetătorilor moderni sunt categorici în această privinţă. **S-**a subliniat de nenumărate ori că, dacă ar fi avut intenţia să dea foc Romei, Nero ar fi ales un moment mai prielnic pentru a acţiona, şi nu o noapte cu lună plină, prea luminoasă pentru a nu trăda pe incendiatorii săiăr>. Acuz**ându-**i, la rândul său, pe creştini de a fi adevăraţii vinovaţi, a încercat oare Nero să reorienteze zvonurile până atunci ostile lui? Este posibil, dar, cum vom vedea, deloc sigur.

NOVA VRBS

Trebuia, deci, să se reconstruiască oraşul, mai ales centrul şi zonele distruse sau afectate de incendiu... (Nero) a plănuit, povesteşte Suetoniu, să dea *o* formă nouă edificiilor Romei (... *formam*... *urbis noiiam*, *excogitauit*) ş-L. dorea ca, în faţa caselor de raport şi a locuinţelor particulare, să existe porţi ce, de pe terasele cărora să se poată zăgăzui incendiile: aceste portice le-a ridicat pe propria sa cheltuială” (*Ner*., 16.1). Măsurile luate cât; împărat au fost numeroase, după cum notează Tacit: alinierea caselor1, lărgirea străzilor, portkje destinate protecţiei clădirilor, de acum înainte înzestrate cu terase., pe care”. Pompierii” puteau să circule cu uşurinţă, reducerea obligatorie a înălţimii edificiilor, ajutor pecuniar pentru ca locuinţele să fie reclădite în piatră, şi nu în lemn. servicii e ajutor public în caz de incendiu, şi, în sfârşit, înmulţirea gurilor de apă. *O nouă urbs* – un „oraş nou” – se năştea, înlocui**ndu-**l pe cel vechi, *uetws urhs* (*Anii*., 15.43).

— Nimic nu mai trebuia construit la întâmplare. Orice instrucţie

urma să se supună unui proiect de urbanizare serent. Fără îndoială că împăratul a determinat chiar aoptarea unei legi care să limiteze înălţimea caselor. Bffte

«bil, aşa cum s-a susţinut, ca N-are e\ fi căutat, prin castă reconstrucţie, să pună capăt zvonurilor care preieau că ar fi avut de gând să mute capitala şi să abandone Roma „*. Reconstruind somptuos şi raţional. Ce

284 *Secvenţă roman*ătatea Eternă, Nero o transforma în cea mai măreaţă cetate a Imperiului roman: era, de fapt, o renaştere, care în ochii împăratului constituia un simbol. Suetoniu va merge până acolo încât va susţine că principele proiectase reconstruirea capitalei încă înaintea incendiului (*Ner*., 31, 1).

Într-adevăr, vestigiile arheologice pun în evidenţă consolidarea şi dotarea cu colonade a caselor de raport. Sistemul de apeducte al oraşului a fost întăăit: s-a adăugat astfel o nouă ramură la *aqua Claudia*, apeductul care transporta apa către Caelius. Marele Circ şi târgul au fost repede reconstruite. În această privinţă, urbanismul Ostiei ne îngăduie să înţelegem ceea ce s-a realizat pe atunci la Roma.

*Via sacra* – „Calea sacră” –, aceea a învingătorilor, artera principală a cetăţii, a fost lărgită şi transformată într-o stradă largă, din punctul de vedere al anticilor. flancată de mari portice. Din această cale se deschideau alte străzi largi, dotate şi ele cu arcade. Palatul imperial reprezenta punctul de plecare şi centrul acestui nou sistem urban. Lucrările, care nu au afectat decât o parte a Romei, au continuat sub domnia lui Vespasian (*ÎLS*, 245). Expresie a dirijismului neronian, ele echivalau, în concepţia cezarului, cu o nouă întemeiere a oraşului.

Asemenea monarhilor elenistici, principele dorea să confere o semnificaţie mistică reconstrucţiei capitalei sale. De aceea Roma trebuia să fie mai frumoasă, mai modernă şi mai sigură. Chiar dacă, dintr-un punct de vedere strict material, ea nu a fost reconstruită complet, Roma trebuia să devină *o nouă urbs*, o *nea polis* – o „cetate nouă”. Urma să fie cu adevărat oraşul în care se înălţa palatul Soarelui, imensă pergolă deschisă către razele astrului binefăcător. Acolo urma să se trăiască „viaţa inimitabilă” a Lagizilor, suveranii Egiptului elenistic, şi a Arsacizilor, regii părţilor. Semnificaţia teocratică a reconstrucţiei Romei a fost contestată, pe nedrept, după părerea noastră. Tacit face aluzie la aceasta şi chiar menţionează un zvon, potrivit căruia „se credea că Nero căuta gloria de a întemeia un oraş

nou, căruia să-i dea numele lui” (*Ann*., 15, 40, 3). Nero se considera cu adevărat un al doilea fondator al Romei, un nou Romulus. O frescă din piaţa oraşului Pompei, realizată la puţină vreme după incendiu, pare să-l reprezinte pe împărat, plasat **într-**un decor de



teatru, purtând un trofeu, aşezat pe un morman de arme şi încoronat de Victorie. Fără îndoială, apare aci o aluzie la acea identificare a lui Nero cu Romulus”.

NOTE

1. Despre originile, cauzele şi scopurile conspiraţiei, ca şi despre raporturile acesteia cu poporul şi despre izvoarele antice de care dispunem – izvoare ce utilizează mai ales relatările lui Pliniu cel Bătrân şi Fabius Rusticus – vezi H. de la Ville de Mir-mont, C. Calpurnius *Piso et la conspiration*, 15, p. 405 – 420; 1.6, p. 295 – 316; B. Henderson, op. cit., p. 225 şi urm.; E. Hohl, op. cit., col. 384 şi urm.; A. Momigliano, op. cit., p. 726 şi urm.; E. Ciaceri, *La congiura pisoniana contra Nerone*, în *Processi politici e rela-zioni internazionali*, 1918. p. 363 şi urm., mai ales p. 378; vezi şi

B. H. Warmington. op. cit., p. 136 – 137. M. Grant, op. cit., p. 174
175.

2. Despre participanţii la conspiraţie, vezi H. Schiller, op. cit., p. 184 – 185: B. Henderson, op. cit., p. 261; A. Momigliano. *Nero*, i. 728; A. Bergener, op. cit., p. 169 – 178; 301. D. Corsi Zoii, *Aspetti inavvertiii della congiura pisoniana*, în *Studi Romani*, 20, 1972, p. 329 – 330, analizează naşterea conjuraţiei şi ritmul lent al desfăşurării acestui proces.

3, Despre izvoarele pretinsei participări a lui Seneca. vezi K. Heinz, op. cit., p. 42; C. Questa, op. cit., *p*. 172. Punctul nostru de vedere l-am exprimat în *l'époque de Neron*, p. 167 – 168. Se pare că de aceeaşi părere sunt şi I. Lâna. *L. Anneo Seneca*, p. 297, şi P. Grimal, *Seneque*, p. 44; 238 – 239. Teza participării lui Seneca la complot este respinsă de H. de la Ville de Mirmont.

C. *Calpurnius Piso et la conspiration*, 16, p. 303. dar admisă de

Paolo Trèves, *11 giorno della morte di Seneca*, în *Studia Floren tina A. Romani oblata*. Roma. 1970. p. 507 – 524, ca şi de B. Hen derson. op. cit., p. 283; A. Momigliano. *Nero*, p. 728. Potrivit lui

B-H. Warmington, op. cit., p. 138, „it is not clear whether or not

he knew of the conspiration”.

4. Despre represiune, aşa cum o prezintă TAC. *Ann*., 15, ™-71, şi SUET., *Ner*., 36, 3 – 4. vezi şi B. Henderson, op. cit., p. 486: o –, H. Warmington, op. cit., p. 132 – 139: E. Cizek *l'époque de Neron*, p. 193 Despre monedele bătute în acea perioadă, vezi Sydenham, op. ei t, p. 116 – 120.

5 – Cum a susţinut G. Walter, op. cit., p. 221 – 222, Tigellinus

3 ţine astfel condamnările la exil a Sillei, fostă iubită a lui Nero, det imoa-e au* Petroniu, pe care împăratul însuşi începuse să-l ţeste. Tigellinus se afla şi la originea uciderii fostului pretor unucius Felix, duşmanul său personal (TAC, *Ann*., 16, 20, 3).

Pre represiunile din 65 – 66, vezi şi E. Cizek. *L'époque de Neron*.

Iw 1™-199; K. R, Bradley, op. cit. p. 187 – 188; 223 – 225; 261;

Irant, op. cit., p. 176 – 182. R.S. Rogers, *Tacitean Pattern în*

P/ii7 n7°n” Tria! se în *Transactions* and *Proceedings of American wogical Association*, 83, 1952, p. 279 – 341, încearcă să-l dispe Nero de această cascadă de omucideri şi represiuni.



6. Despre Corbu! o, originile l-ai, legăturile familiale şi ca nera, vezi *PUI* –, D. 142; IVI. Hamrnond, Corbiuo *and Nero's*

Eastern *Policy*, în *Harvard* Studies – Classical *P'nilology*, 14.

1934, p. 81 şi urm.; R. Syme, *Corbulo*, p. 27 – 39. G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 54, apreciază că Scribonii se aliaseră cu Sulla împotriva lui Nero, în timpul exilului lui Faustus Cornelius Sulla în Galli a. Împăratul ar fi aliat de această alianţă şi i-ar fi ucis.

Dar eliminarea Scriboniilor se produce la puţin timp după eşuarea conspiraţiei lui Vinicianus.

7. B. Henderson, op. cit., p. 333 şi A. «Bergener, op. cit., p. 180, îl apreciază ca fiind nevinovat, poate chiar neşuind nimic despre conspiraţie. Fapt care nu ni sepaie defel posibil.

B. După Werner Schur, *Die Orientpolitik*. des *Kaisers Nero*, *Beiheft 15* la *Klio*, Leipzig, 1923, p. 94 – 105, Nero era mâniat pe Corbulo din cauza înfrângerii suferite de Cestius Gallus în faţa iudeilor răsculaţi. M. Griifin, op. cit., p. 465 – 40<l împărtăşeşte această interpretare. Nu este imposibil ca Nero să-i fi imputat lui Corbulo, comandantul suprem al armatelor din Orient, acest eşec. Considera el oare că acesta ar fi trebuit să trimită o forţă militară mai importantă

împotriva rebelilor? Tot ce se poate. Totuşi, motivaţii de politică internă au cântărit mult mai greu în decizia de a-l elimina pe Corbulo. Se pare că unul din adjuncţii lui, chiar Arrius-Varus, l-ar fi denunţat pe Corbulo lui Nero (TAC, *Hist*., 3, 6, 2). Despre moartea lui Corbulo, vezi şi A. Momigliano, *Nero*, p. 731. Despre *coniuratlo Viniciana*, originile, data şi amploarea ei, vezi şi H. Schiller, op. cit., p. 229 şi 253; E. Hohl, op. cit., col. 387 şi 390; M.A. Levi, op. cit., p. 210; K.R. Bradley, op. cit., p. 220 – 221; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 199-SOI; şi M. Grant, op. cit., p. 182 – 183. Despre Annius Vinicianus, vezi PIR2 A 700, şi R. Syme, Corbulo, p. 37 – 38.

9. Despre „Constituţia" romană, ejare asigura stabilitatea mo narhiei absolute, vezi André Magdelain, *Auctoritas principis*, Paris.

1946, p. 47 – 113; J. Beranger, op., cât., p. 132 – 2T2; J. Gage, *Les clo. sses sociales*, p. 201 – 202; A. Michel, op. cit., p. 22 – 32; F. de

Martino, op. cit., p. 4.03 – 415; K. Loewenstem, op. cit., p. 240 – 324, pentru care August nu a instaurat decât o monocraţie; şi M. Meslin, op. cit., p. 112 – 120. Vezi şi tezele originale despre *imperium*, formulate de Jean Beranger, *Imperium*, *exprension et conception* du pouvoir *imperial*, în *Revue* des *Études Latines*, 55, 1977, p. 325 – 344.

10. După cum subliniază H. Benario, op. cit., p. 59; 91 „>

126 – 134; 141. Despre – potenţarea absolutismului, vezi F. de Mar tino, op. cit., p. 337 – 338, care analizează cum s-au impus principalele lui componente: vocaţia elenizantă şi religioasă, caracterul birocratic şi militar, universalismul.

11. Despre adoptarea termenului de imperator ca prenume.

vezi H. Stuart Jones, *La chronologie des salutations imperiales de*

*Neron*, în *Revue Archioao* (*iique*, N.S., 3, 1904, p. 271 şi urm. Vezi şi F. de Martino, op. cit., p. 332, 401 – 402.

12. Pe urmele lui Santo Mazzarino, regretatul P. Petit, *op. du*

p. 78; 127 – 130, se referă la un Imam senatorial. Desigur, P1" O

pensiunea senatorilor pentru o existenţă opulentă a favorizat 8".

bâţiile lui Nero. Cu toate acestea, hixtis-ul senatorial nu coincid63

cu acela al înţi & ratulul.

13.

Estimaţia care rezultă din numărul de locuitori şi de cetăţeni ai Imperiului se găseşte la Jean-Marie Engel, *L'Empire romain*. Paris, 1973, p. 12. Savantul dijonez se bazează pe cercetările întreprinse de către specialiştii în demografia romană. Despre cetăţenia romană, vezi şi M. Meslin, op. cit., 135 – 140, ca şi Claude Nicolet, *Le metier de citoyen dans la Rome republicaine*, ed. a 2-a revăzută şi corectată, Paris, 1976, passim, mai ales p. 425 şi. urm.

13. Despre tulburările sociale sub Nero, vezi mai ales B. H. Warmington, op. cit., p. 35 – 37, şi Z. Yavetz, op. cit., p. 12 – 36.

14. Despre plebea îrumentară, clasă privilegiată, vezi, mai ales, Z. Yavetz, op. cit., p. 135", The plebs în Rome were not like the proletariat at the time of the industrial revolution, nor did they resemble any backward class… the plebs romană comprised a privileged class…" D. van Eerchem scria, de asemenea, *op. cit…*

p. 61: „Plebea îrumentară este un ordin privilegiat care participă la beneficiile puterii"; vezi şi *ibid*., p. – 15 – 74 şi Z. Yavetz, op. cit., p. 5 – 153.

15. Despre această situaţie, vezi P. Petit, op. cit., p. 137 – 144 Şi M. Rostevzev, op. cit., p. 110 – 122.

16. Op. cit., p. 17. Despre problema sclavilor şi a liberţilor. vezi. de asemenea, A.M. Dufi, *Freedmen in the* Early *Roman Empire*, Oxford, 1928, p. 114 şi urm; J. Gage, *Les classes sociales*. p. 138 – 143 şi 194→285; E.M. Staermann, *Krizâs anticvnoi kuuurî*.

Moskva, 1974, p. 134 – 173 şi *Die Krise* des *Sklavenhalterordnimg* im Westen *des* rb mischen *Reiches*, Berlin, 1964, p. 48 – 75: şi

P.R.C. Weaver, op. cit., p. 1 – 8; 201 – 206, 295 – 296.

17. Despre atitudinea lui Nero fată de plebe, vezi Pi. Goosens. *Note sur les factions du cirqm* o Rome. În *Byzantion*, 14, 1939. P. 205 şi urm.; D. van Berchem, op. cit., p. 74 – 92; 119 – 165: Z. Yavetz, op. cit., p. 11 – 12: 127 – 143; K.R. Bradley, op. cit… P. 75 – 85; 102 – 103; 135 – 136; 151; 288; şi M. Grant, op. cit. p. 9; 121; 140; 167 – 169. Despre atitudinea lui Nero faţă de sclavi şi liberţi, vezi F. de Martine, op. cit. p. 328 şi E.M. Staermann. Die *Krise*, p. 55 – 59.

18. Despre rolul armatei în această epocă şi atitudinea lui Nero faţă de militari, vezi M. Durry, op. cit., p. 367 – 370 şi F. de

Martino, op. cit., p. 338; 415 – 416.

19. Despre cavaleri în sec. I şi sub Nero, ca şi despre conduita lui TST – era faţă. de ei, vezi M. Rostovzev, op. cit., p. 94 – 129;

«G. Pflaum, *Essai sur les prxrcurateles equestres*, p. 170 – 185. 221 – 237; J. Gage, Les *classes sociales*, p. 107 – 116; G. Ch. Pi «ard, Auguste *et Neron*, p. 277 – 278; şi P. Petit, op. cit., p. 127; 133 – 135.

20. Despre bunăvoinţa lui Nero faţă de senatori la începutul mei şi mai târziu, vezi *PIR l*, V. 91 (Messala Corvinus), şi PIR2.

„26 (Hateriuzntoninus).

21. Despre compoziţia ordinului senatorial sub Nero, ca şi Iespre destinul senatului în secolul I e.n., vezi M. Rostovzev; Peit., p. H7 şi urm… Siegfried de Laet, De *Samenstelling van* «4 i *Romvinschen Senaat* (*28 au. J.-C.* – 68 *apr. J.*

— *VJ*, An vers.

*m>* P. „224 – 311; Iza Biezunska-Malowist, *Poglady nobilitas* 07 c: *u Nerona*, Varşovia, 1952. p. 112 şi urm.: A. Bergener, op. cit…

288 Secvenţă *romană* p. 7 – 9; 201 – 213; 239; 316; B.H. Warmington, op. cit., p, 23; 39 – 41; Ronald Syme, La révolution *romaine*, tradvicere franceză, Paris, 1967, p. 467 – 181; *Tacito*, p. 74 – 75; E. Cizek, L'époque de *Neron*, p. 48 şi 142; şi F. Miliar, op. cit., p. 292 – 294.

*22*. Asupra acestui punct, vezi Alain Michel, *Tacite et le destin* de *l'Empire*, Paris, 1966, p. 94. Despre etapele aşa-numitului «mus *honorum* senatorial, vezi A. Bergener, op. cit., p. 9 – 10. Despre facţiunile senatoriale şi diferitele lor puncte de vedere, vezi *ibid*., p. 32; 200 – 214; F. de Martino, op. cit., p. 376 şi 417;

B. H. Warmington, op. cit., p. 10 – 11; 22; 36; 66; 145 – 146; 172; F. R. Rossi, Tracce *di lotta politica* nel *senato di Caligola*, în RtiHsta *di Filologia et di Istruzione Classica*, 99, 1971, p. 169 – 171;

P. Petit, op. cit., p. 127 – 130; ca şi K. Loewenstein, op. cit., p. 280;

317, 335; 370 – 373 etc.

*23*. Despre precaritatea bazei sociale a neronismului, vezi A. Garzetti, *L'lmpero*, p. 166 – 169; F. de Martino, op. cit., p. 337 – 338;

B. H. Warmington, op. cit., p. 165 – 168; şi Z. Yavetz, op. cit., p. 15

– 27; 105 – 153.

*24*. Despre Roma în epoca lui Nero, vezi Jérôme Carcopino.

La *vie quotidienne a Rome a Vapogee de l'Empire*, Paris, 1939, passim; P. Petit, op. cit., p. 141 – 142 (din care provine citatul), și

*3*. M. Engel, op. cit., p. 17 – 18. Cu toate acestea, J. Le Gal, Rome, *viile de ţaineants*? în *Revue des Études Latines*, 49, 1971, p. 266

277, observă că se muncea „din greu” la Roma. El notează, pe drept cuvânt, la p. 272: „Din moment ce nici annona, nici sportula nu le ajungeau pentru nevoile lor, cetăţenii trebuiau să-și câştige banii care le erau necesari. Oraşul însuşi atestă fără încetare activitatea economică a locuitorilor săi”.

25. Despre Italia sub Nero şi raporturile ei cu provinciile, vezi M. Rostovzev, op. cit., p. 103 – 110; G. Giannelli – S. Mazzarino, op. cit., p. 224; E. Chilver, op. cit., p. 86 şi urm.; P. Petit, op. cit., p. 136 – 140; B.H. Warmington, op. cit., p... 38 – 39; 57;

şi Claude Nicolet, *Rome et la conquête du monde méditerranéen*.

2 volume, Paris, 1977 – 1979. Coloniile create de Nero, între 57

şi 63, sunt: Capua, Nuceria, Puteoli, Antium, Tarentum, Pompei.

Tegianum (în Lucania, deci în sud), Verona (deci în nord). În majoritatea lor, aceste colonii se aflau în Campania şi pe malul mării. La Antiurn, Nero a creat un mare port maritim.

26. M. Grant, op. cit., p. 184, afirmă că iudeii erau pentru romani ceea ce sunt astăzi irlandezii pentru britanici.

27. Analizele şi informaţiile despre politica provincială a lui Nero sunt extrem de numeroase. Le găsim în istoriile Impe

râului, dar şi în monografiile lui H. Schiller, B. Henderson.

M. A. Levi, G. Ch. Picard, B.H. Warmington, M. Grant etc, mai sus citate. Le adăugăm, pentru diferitele zone: H.I. Bell.

*The Economic Crisis în Egipt under Nero*, în *Journal* of *Roman Studies*, 28, 1938, p. 1 – 8; C.B. Welles, The *Immunity of* tăe Roman *Legionaries în Egipt*, aceeaşi revistă şi acelaşi an, p. 41”. 49; M. Amelotti-L. Migliardi, Nerone *agii Alessandrini*, în”. *Doc*, Hist, *Jur*., 36, 1970, p. 410 – 418; O. Montevecchi, *Nerone* e *VEgitto*, p. 48 – 58; *Nerone e una polis*, p. 5 – 33 (Egiptul); E. Bir ley, Britain *under Nero*, The *Signijicance* of Q. *Veranius*,» *Durham University Journal*, 1952, p. 88 – 92; S.S. Free, *VeruM mium*. *Three Roman Cities*, în *Antiquity*, 38, 1964, p. 103 şi un»-*
28.

C. M. Bulst, *The Rebeuion of Queen Boudicca în A.D. 60*, în *Historia*, 10, 1961, p. 496 – 509; D.R. Dudlev-G. Webster, *The Rebeuion of Boudicca*, London, 1962; S.L. Dyson, *Native Revolt in the Roman Om-pire*, în *Historia*, 20, 1971, p. 258 – 264; D.P. Orsi, *Sulla rivolta dl Budicca*, în *Annali della Facoltă di Lettere di Bari*, 18, 1973, p. 531 – 535 (Britannia); H. Kreissig, *Die landwirtschaft-liche Situa*tion in *Palăstina vor dem judaischen Krieg*, în *Acta Antiqua Acaderniae Scientiarum Hungariae*, 17, 1969, p. 223 – 254; M. Hengel, *Die Zeloten. Vntersuchungen zur jüdischen Freiheitsbe-wegung in der Zeit von Herodes I bis* 70 *n. Chr.*, Leiden, 1971 (Iudeea) etc.

28. Revoltele din Britannia şi din Iudeea, ca şi eşecul final al principelui la Roma nu atestă o administraţie centrală iresponsa bilă. Aceste fapte sunt mai degrabă imputabile calculelor strategice greşite şi anumitor deficienţe. Megalomania nu-l împiedica pe

Nero să înţeleagă necesitatea unei administraţii structurate.

29. După cum remarcă F. Miliar, op. cit., p. 16 – 17: „Indeed the evolution of monarchy în Rome could be described, în part at least, as the importation into city of the attributes and functions of a supreme and permanent provincial” government”.

30. Despre economia şi politica financiară a lui Nero, vezi

M. Rostovzev, op. cit., p. 98 – 118; M.A. Levi, op. cit., p. 197.

213 – 214; Fergus Miliar, The *Aerarium and its Officials under the Empire*, în *Journal of Roman Studies*, 54, 1964, p. 33 şi urm.

B. H. Warmington, op. cit., p. 64 – 70; C. Gatti, *Nerone e îi progetto di riforma tributaria*, p. 42 – 43; Tadeusz Zawadski, *La legation de Ti. Plautius Aelianus Silvanus en Mesie et la politique frumentaire de Neron*, în *La Parola del Passato*, 160, 1975 (Neronia, 1974), p. 59 – 73, mai ales p. 68. M. Sadek, *On the Billon*

*Output of the Alexandrian Mint under Nero*, în *Phoenix*, 20, 1966, p. 131 – 147, afirmă că, la începutul domniei lui, Nero a preferat să practice o politică monetară prudentă, înainte de a opta, mai târziu, începând cu 63, pentru dinamismul financiar. M.E. K.

Thornton, op. cit., p. 158 – 175 şi *The Roman Tesserae. Observations on Two Historical Problems*, în *Historia*, 29, 1980, p. 335 – 355, consideră că Nero adoptase o politică deliberat inflaţionistă,

inspirată de către... Keynes! Exagerarea este manifestă. De observat de altfel că teserele nu erau monede.

31. În legătură cu reforma monetară, vezi mai ales cercetărilei Michel Soutzo. Le *sisteme* monetaire *de Neron*, în *Revue*

*Numisviatique*", 2, 1892, p. 656 – 666. Şi 3, 1899, p. 9 – 21. Vezi şi B. Henderson, op. cit., p. 84 şi 462 şi urm.; Gustave Bloch, *L Empire romain*. *evolution et decadence*, Paris, 1922, p. 265 – 266; Sydenham, op. cit., p. 15 – 23; C. Sutherland, op. cit., p. 162 – 164; M.A. Levi, op. cit., p. VI-VII şi 194 – 195; M. Rabossi, a *coniazione* di *Nerone*. *La riforma* dell'oro *e dell'argento*, în Bem<5, 6, 1953, p. 470 – 487; G. Giannelli – S. Mazzarino, op. cit., P. 146 – 148; S. Bolin, State *and* Currency *în* Roman *Empire*, kholm, 1958, p. 59 – 62; 183 – 198; B.H. Warmington, op. cit., 6 – 67; M.E.K. Thornton, *Nero's New Deal*, în *Transactions* 1971 cecăin9 s *of* the *American Philological Association*, 102, Quar J P? 21? 29? i A. Savio, *La riforma monetăria di Nerone*, în *Tni Ticinesi di Numismatica e Antichità Cussiche*, 1, 1972-v. «9 – 99



32. În ceea ce priveşte justiţia sub Nero, vezi J.A. Crook, op. cit., p. 112; F. Miliar, *The Emperor*, p. 236 – 238; şi K.R. Bradley, op. cit., p. 93 – 96; 105 – 106.

33. În legătură cu construcţiile din Roma înainte de 64, vezi B. H. Warmington, op. cit., p.127 – 128; V.S. Rainbrid – F.B Sear, *A Possible Description* of *the Macellum Magnum of Nero*. În Papers *of* the *British School at Rome*, 39, 1971, p. 40 – 46; A. Vassileiou. op. cit., p. 94 – 100; K.R. Bradley, op. cit., p. 85 87 171 – 172; ca şi M. Grant, op. cit., p. 86 – 88; 142.

34. În ceea ce priveşte constricţiile din afara Romei, vezi B. Henderson, op. cit., p. 247 şi urm.; P. Grenade, Un exploit *de Neron*, în Remte des *fAudes Anciennes*, 5, 1948, p. 272 – 287; A. Maiuri, *Fossa Neronis*, în *Bull. Wereiniging Antieke Buschaving*, 29, 1954, p. 57 – 61: R, Merggs, *Roman Ostie*, Oxford, 1960, p. 60 şi urm.; şi A. Balland, op. cit., p. 378 şi urm.

35. H. Schiller, op. cit., p. 17, afirma că Nero incendiase Roma.

Puţini cercetători au fost însă de aceeaşi părere. În legătură cu acest incendiu, cu pricinile şi urmările sale, vezi în primul rând monografiile şi istoriile Romei. Noi îi vom menţiona pe: C. Pas cal, *L'incendie de Rome et les* premiers *Chrétiens*, traducere în limba

franceză, ed. a 2-a, Paris, 1902; U. de Franco, *L'incendio* di Roma *e* la *congiura di Pisone*, Catania, 1946; G. Lugli, *La* vecchia (toanta *incendiata* da *Nerone*, în Capitolium, 22, 1947.

p. 41 – 50; M.F. Gyles, Nero *Fidăled* lohile *Rome* Burned, în *Classical Journal*. 42.1947. p. 211 – 217; Jean Beaujeu, L'incendie de *Rome en 64 et les Chrétiens*, în *Latomus*, 19, 1960, p. 65 – 80 şi

291 – 311; – R\ Hanslik, *Die Erzählungskomplex von Brand Rotrus* unter Christenverfolgung *bei Tacitus*, în Wiener *Stuăien*, 76.

1963. p. 92 şi urm.; Ch. Saumagne, Les *incendiaires de Rome* (*Ann*.

*64 p. Chr.*) *et les* îois *penales des Romains*, în *Revue Historique*.

227, 1962, p. 337 – 360; şi Günther Scheda, *Nero und der Brand Roms*, în *Historia*, 16, 1967, p. 111 – 115.

36. Ipoteză propusă de Gh. Ceauşescu, op. cit., p. 426.

37. Despre reconstrucţia Romei şi despre semnificaţia acelei noua *urbs*, vezi G. Ch. Picard, *Les trophees*, p. 338 – 339; *Auguste et Neron*, p. 157 – 158; B.H. Warmington, op. cit. p. 127 – 130;

K. R. Bradley, op. cit., p. 100 – 101; 174; 229 – 230; şi, de asemenea.

E. E. Van Deman, *The Sacra Via of Nero*, în *Memoirs of the American Academy în Rome*, 5, 1925, p. 115 – 126; A. Boethius. *The Neronian Nova* Urbs, în *Corolla Archaelogica* Principi *hereditario Gustavo Adolpho Dedicata*, Lund, 1932, p. 84 – 97; ca şi A. Bal; lard, op. cit., p. 349 – 393, după opinia căruia Nero plănuia să Construiască o nouă *urbs* în sudul Romei.

## CAPITOLUL AL VII-LEA

## POJ – ăiâea externă

### LINIILE DIRECTOARE

În Imperiul roman al primelor două secole – Imperiul Timpuriu – politica externă juca un rol mult mai puţin important decât în statele noastre moderne. Mai puţin important chiar decât pe vremea Republicii sau a Imperiului Târziu. Imperiul acoperea cu aproximaţie ceea ce anticii numeau *oikoumene*: „lumea locuită" sau tivi-îizată. Doar statul părţilor, care, în ochii romanilor, aparţinea acestei lumi locuite, nu fusese anexat sau vasalizat de Imperiu. În momentul în care gallii, de exemplu, au fost consideraţi ca făcând parte din această „lume locuită" şi „apţi" de a asimila modalităţile de viaţă specifice acestei o*ikournene,* Iulius Caesar le-a cucerit teritoriile şi a pus capăt

independenţei lor. Traian avea să acţioneze în acelaşi mod cu Dacia: pentru romani, statul lui Decebal îşi îcuse intrarea în o*ikoumene,* deci cel de-al doilea dintre Antonini trebuia să-l cucerească. Romanii n-aveau decât «spreţ pentru „barbari”, pentru acele popoare care nu făceau parte din lumea locuită. Deşi adesea se temeau de îi considerau prea săraci, prea sălbatici şi prea departe «e civilizaţia lor pentru a-i asimila.

Romanii trăiau într-un univers închis, în interiorul ImflU-u*> Z1 se se intereseze prea mult de ceea ce se în afară l. Începând cu August, ei adoptaseră de politică externă fundamental defensivă, de di

292

Secvenţă *romană* suasiune, limitându-se la ocrotirea frontierelor naturale: marea, Rinul şi Dunărea la nord, munţii Asiei Mici şi Eufratul la est, deşertul la sud.

Nero a respectat aceste principii, cu excepţia Orientului, unde s-a dovedit a fi mai ambiţios. El a încurajat propaganda pacifistă, după cum stau mărturie – pentru prima jumătate a domniei – stihurile lui Calpurnius şi-culus (Eel., 1, 42 şi urm.) şi una dintre denumirile date triburilor alexandrine. Mai târziu, în 66, administraţia imperială va închide – după cum am văzut – templul lui Ianus, instaurând astfel pacea universală. Nero nu va vizita niciodată trupele de la frontierele Imperiului şi va fi salutat cu titlul de *imperator* mai rar decât predecesorul său şi decât Vespasian, cel mai important dintre urmaşi. Comerţul exterior va cunoaşte o continuă dezvoltare, şi aşa se face că, de la Dunăre până la Marea Baltică, îi aflăm pe cavalerii romani importând chihlimbar şi exportând obiecte de argint, vase de sticlă şi ceramică.

Au existat, desigur, războaie, în Armenia – şi unui chiar de lungă durată –, operaţiuni militare sau expediţii pe Rin şi pe Dunăre, în Caucaz şi în Etiopia, ca să nu mai vorbim de revoltele din Britannia şi Iudeea; dar, după opinia lui Suetoniu, Nero ar fi practicat o politică prudentă, exclusiv defensivă, pe care istoricul o aprobă, de altfel (*Ner*., 18). Atitudinea lui este pe deplin explicabilă, din moment ce Suetoniu, la epoca în care îşi redactează lucrarea, sprijină conduita circumspectă a lui Hadrian în acest domeniu. Cât despre Tacit, evident că se îndoieşte de capacităţile lui Nero în materie de politică externă (*Ann*., 13, 6).

E adevărat că Nero nu avea înclinaţii spre arta militară şi nici nu dorea să-şi rişte viaţa în război. Cu toate acestea, politica externă nu-l lăsa deloc indiferent, chiar dacă la acest capitol prefera să se lase pe seama consilierilor săi: Seneca, Burrus şi mai târziu Tigellinus. Nero **s**-a interesat astfel de întrevederile pe care administraţia sa le avusese cu ambasada armeană în 54, în ciuda planurilor Agrippinei După 57. Şi mai ales după 61, împăratul **s**-a preocupat, destul de intens de raporturile cu ţările străine. În Occident, a rămas consecvent politicii lui August; în Orient, proiecta însă o strategie energică, reflectare a puterii absolute şi a sistemului de valori pe care dorea să-l impună **S**-a gândit la un moment dat să anexeze Armenia şi. e ataret; a întreprins în această regiune, ca şi în zona Mâfa

*Politica externă*



Negre, mai multe ofensive. Toate acestea reprezentau, în mintea lui, o primă etapă a unei mari expediţii către India, pe urmele lui Alexandru, al cărui exemplu îl fascina neîncetat. Aristocraţia senatorială şi Corbulo erau adepţii unei prudente politici defensive, în linia celei preconizate odinioară de August. După 61, aşadar, Nero înclină pentru o cale de mijloc, pentru un **semi**expansionism, pentru o afirmare energică şi dinamică a prezenţei romane: puţine cuceriri, dar largi zone de influenţă, acţiuni ofensive, expediţii impunătoare şi câteva explorări îndrăzneţe. O soluţie care trădează, poate, o oarecare şovăire, dar care rămâne destul de originală în istoria politicii externe a Romei 2.

Nero a anexat Imperiului mai multe teritorii, care înainte erau vasale: astfel, în Orient, a suprimat regatul Pontului din Asia Mică – destitui**ndu**-l pe regele Polemon (SUEŢ., *Ner*., 18; AUR. VICT., *Caes*., 5, 2; PS-AUR. VICT., *Epit*., 5, 4, etc.) –, Armenia Minor şi oraşul Damasc. Un protectorat roman destul de sever a fost stabilit în regatul Bosforului, din Crimeea. Aceste măsuri ţineau de politica ambiţioasă pe care Nero o iniţiase în zona orientală. De asemenea, a anexat Imperiului, prin 58 probabil, regatul clientelar al Alpilor cottieni, al cărui acces îl avea deja sub control (SUET., *Ner*., 18; AUR. VICT., *Caes*., 5, 2). Ca să acţioneze, aşteptase totuşi moartea regelui acestui ţinut, Marcus Iulius Cottius, care-i fusese client şi care domnea din 44. Locuitorii Ţării Alpilor, zonă devenită provincie procuratoriană, primiră, de altfel, în 63 dreptul „latin”, etapă către cetăţenia romană

completă (TAC, *Ann*., 15, 32, 1) 3.

FRONTIERA RINULUI

Încă de pe timpul lui August, romanii învăţaseră să uiască şi să respecte vitejia popoarelor germanice, vitejie elogiată şi de Seneca (*De in a*, 2, 2 – 3). Nero însuşi ea o gardă alcătuită din mercenari germani, cărora le

™a mai multă încredere decât pretorienilor.

Infp* °” Provincii renane ale Imperiului, Germania

3 ară şi Germania Superioară, erau, înainte de toate, izoane uriaşe; legaţii lor nu erau inferiori în rang agatului din Siria. Nero a păstrat de-a lungul Riaispozitivul militar stabilit aici de Claudiu; patru

294

*Secvenţă romană* legiuni în Germania Inferioară şi cel puţin trei în Germania Superioară, dublate şi susţinute de numeroase trupe auxiliare regrupate în forturi şi citadele. Pe fluviu, patrula flota germanică a romanilor. Nero a dus. În această regiune, o politică strictă de pace şi de disuasiune. Cele câteva incursiuni ale triburilor barbare. Înregistrate în special prin 57 – 5! S, au fost cu iuţeală respinse. Frisii i-au cerut lui Nero. prin intermediul unei ambasade, autorizaţia de a se stabili pe malul stâng al Rinului (TAC. *Ann* „13, 54 – 55). împăratul le-a respins cererea, la „sfătui lui So-neca, temător ca nu cumva în aceste teritorii să se infiltreze germani. Revolta batavilor din 69 – în număr de aproximativ zece mii. ei locuiau în delta Rinului, în interiorul Imperiului – avea să demonstreze primejdia pe care o implica tolerarea unor asemenea excepţii. De altfel guvernatorii lui Nero au întărit neîncetat fortificaţiile romane. Astfel, marca tabără întărită de la Ve-tera (Xanten. În Germania Inferioară), unde staţionau două legiuni – a V-a Alaucla şi a XV-a Primigenia –, a fost înconjurată de un puternic meterez de cărămidă. Alte importante lucrări au transformat bazele romane în adevărate contre urbane. În acelaşi context, au fost săpate canale între fluvii. Într-un cuvânt, teritoriile de frontieră au căpătat o cu totul altă înfăţişare”.

FRONTIERA ORIENTALĂ ŞI ARMENIA

O mare parte din produsele de lux după care Roma se dădea în vânt – mătase, mirodenii, parfumuri. metale preţioase – pătrundea în Imperiu pe căi controlate de părţi, al căror monarh era la vremea aceea Vologaeses I (51 – 79 e.n.). Trecutul fusese martor al unor războaie destul de crâncene între părţi şi romani. Nero dorea să ducă în Orient o

„Ostpolitik” mai energică, după exemplul lui Alexandru, dar să deschidă, în acelaşi timp, noi drumuri comerciale. Evident, nu lua deloc în derâdere pe neolul part”.

Stat-tampon între cele două mari puteri, Armenia con – stituia un permanent prilej de conflict între romani I părţi. Şi unii, şi ceilalţi încercau să-şi asigure o influent determinantă asupra acestei ţări. August, de exemplui voise să-şi impună protejaţii pe tronul Armeniei. Arsacizji monarhii dinastiei parte, nu intenţionau pe de altă parl



să abandoneze Armenia romanilor. Cât despre aristocraţia armeană, care în mare parte era de religie şi de obiceiuri iraniene, îşi îndrepta opţiunile către părţi (TAC, *Ann*., 13.34, 5). Romanii aveau aşadar de ales între trei soluţii: fie să renunţe la Armenia în favoarea părţilor, fie să transforme ţara în provincie romană, fie să impună o suzeranitate, chiar nominală, menţi**nându-**şi totodată trupele pe Eufrat. În 54, dispozitivul militar roman era constituit din patru legiuni, cantonate în Siria sau în Asia Mică: a III-a Gallica, a Vi-a Ferrata, a X-a Fretensis, a XII-a Fulmânata; sub Nero **s-**a adăugat a IV-a Scythica.

Spre sfârşitul domniei lui Claudiu, puternice conflicte dinastice zdruncină Armenia. Regele Mithridate, de origine transcaucaziană, care fusese instalat de romani în 36, este înlăturat de la tron. În 51, Vologaeses, care pusese mâna pe regatul Armeniei după ce îl izgonise pe candidatul romanilor, îl aşază pe tron pe propriul său frate, Tindate. Acesta este răsturnat, la rândul său, de Rada-mist, nepotul şi vechiul adversar al lui Mithridate. În 54, însă, Tindate, bizui**ndu-**se pe sprijinul părţilor, revine a doua oară la domnie (TAC, *Ann*., 13, 10, 1). Aceasta se petrece imediat după venirea lui Nero ia putere. Situaţia devine intolerabilă pentru romani: după ce dominaseră, zeci de ani de-a rândul, Armenia, prin intermediul protejaţilor lor, susţinuţi de cohortele romane, văd cum ţara trece sub controlul părţilor. O ambasadă, alcătuită din armeni ostili lui Tindate, soseşte la Roma pentru a cere ajutor. Am menţionat acest lucru în mai multe rânduri. Izbucneşte războiul; un război care va dura nouă ani. a primul rând, Roma consolidează poziţiile şi forţele re-făbr-elienţi, Antioclius-IV din Commagene (Asia Mică) Agrfppa II (de pe râul Iordan). Romanii încredinţează Armenia Minor lui Aristobul şi Sophene (la sud-est de

Armenia Minor şi la est de Eufrat) lui Sohaemus din lfsa: amândoi clienţi şi aliaţi credincioşi ai Romei. Do-ius Corbulo, legat-guvernator al Cappadociei şi Ga-[*el*, devine comandant suprem al forţelor romane. Părţii se văd astfel obligaţi să-şi retragă provizoriu trupele din raenia. Sunt chiar construite poduri peste Eufrat (TAC, Btic" – e* Seneca, principalul inspirator al poţi externe la epoca aceea, şi nici Corbulo nu erau cum unui război total. Cdfbulo prefera mate, presiunile, demonstraţiile de forţă sau ameninţe-Această politică iscusită i-a adus, de altfel, o re



 putaţie măgulitoare. Procedând la un antrenament continuu, el îşi supunea trupele unui „dresaj" riguros. îmbrăcat subţire, cu capul descoperit, chiar şi pe vreme de iarnă, era prezent pretutindeni, în marşuri şi cu prilejui exerciţiilor, şi totdeauna gata să-şi încurajeze soldaţii sau să-i dojenească, după caz (TAC*, Inn*., 13, 35.4 – 11).

În 55 şi în 56, războiul este „purtat alene", conform formulei lui Tacit (*ibid*., 13, 34, 4). Cele două părţi încep tratativele, fac schimb de ambasade, dar nu se ajunge la niciun rezultat: Arsacizii nu vor să piardă Armenia, iar romanii refuză să admită un principe part pe tronul acestei ţări (TAC, *Ann*... 13, 34 r 4 – 5). Chestiunea armeană are repercusiuni până şi în cultura romană. Dacă Seneca, în *De clementia*, îl înzestrează pe Nero cu atribute solare, este desigur, pentru a nu-l contraria pe împărat, dar şi pentru că cezarul trebuia să apară în ochii armenilor investit cu un prestigiu religios egal cu cel al monarhilor părţi.

În 57, războiul reîncepe. Tindate ocupă Armenia pentru a treia oară. Corbulo, în 58, porneşte împotriva lui o campanie prudentă, dar energică: îl izgoneşte din ţară, după ce, mai înainte, luase cu asalt Artaxata, una dintre capitalele Armeniei (TAC, *Ann*., 13, 37 – 41). **S**-au descoperit, de altfel, inscripţii care dovedesc prezenţa lui Corbulo în Armenia (*ILS*., 9108: M. Smallwood, nr. 51 a; *ÎLS*, 232: M. Smallwood, nr. 51 b). Romanii trag un real folos şi de pe urma răscoalei hyrcanienilor – populaţie din zona Mării Caspice – împotriva Marelui Rege al părţilor, suveran al Iranului. Hyrcanienii devin aliaţii romanilor, cărora le trimit şi o ambasadă (TAC, *Ann*., 14, 25.3). În 59, Corbulo duce la bun sfârşit cucerirea Armeniei şi pune stăpânire pe Tigranocerta, capitala meridională a ţării. Aşază pe tron un principe

trimis de Nero, Tigranes V, multă vreme ostatic al romanilor, urmaş al acelui **Ţi-**granes IV pe care August încercase să-l impună ca rege al Armeniei. Prin mamă, el este nepotul lui Archelaus, ultimul rege al Cappadociei, iar prin tată, strănepotul lui Herodes cel Mare, rege al Iudeei. Deşi nu aparţine nici unei case regale din Armenia, Tigranes este întâmpinat cu bunăvoinţă de anumiţi nobili, pe care orgoliul părţilor» irita. El era sprijinit, de altfel, de o mie de legionari r° mani şi de trei mii de auxiliari, ca şi de ceilalţi regi vasal ai Romei. Sistemul dinastiei elenistice înfeudate Cetăţi Eterne reintră, aşadar, în drepturile sale.

*Politica externă*

29?

În Orient, romanii îşi fundamentează dispozitivul de apărare pe trei elemente: Armenia şi garnizoana sa romană, un cerc de state vasale, de la iberi până la **Com**magene, şi, în sfârşit, cele cinci legiuni ale armatei orientale. Corbulo crede războiul terminat şi se retrage în provincia Siria, încredinţată lui după moartea legatului în funcţie (TAC, *Ann*., 14, 26) (i.

Icto

Dar în 60, după numai un an de pace, războiul va reîncepe. Vologaeses pare să accepte soluţia romană în Armenia; în schimb, fratele său, Tindate, aflat în exil şi lipsit de regat, îl incită pe Marele Rege să intervină. În acest context, părţii profită de un incident survenit în cursul verii 60: Tigranes V atacă ţara Adiabenei, al cărei „rege” este un vasal al lui Vologaeses. Pare imposibil ca operaţiunea să fi fost lansată fără învoirea autorităţilor imperiale. Romanii ştiau, într-adevăr, că autoritatea lui Tigranes V este şubredă şi se gândeau fie să anexeze Armenia, fie să-l reaşeze pe tron pe Tindate – anturajul lui Nero înclinând către prima soluţie, Corbulo către a doua. Cât despre Tigranes, el doreşte să anexeze Adiabene, pentru a-şi mări regatul spre sud şi pentru a-şi consolida astfel apărarea. Dar părţii îl resping fără probleme şi, în 61, Vologaeses încheie un acord de pace cu hyreanienii, îl proclamă pe Tindate rege al Armeniei şi invadează ţara. Părţii îl izgonesc din Armenia pe Tigranes V, care, din acel moment, nu va mai juca niciun rol în istorie. Corbulo, atacat pe Eufrat, consideră că demonstraţiile de forţă ar fi suficiente pentru a stăvili ofensiva parta. Se înşală însă. Armenia cade în mâinile Arsacizilor. La Roma şi la

„curte. adepţii războiului şi anexiunii câştigă tot mai mult teren. Cavalerii şi liberţii care fac comerţ cu Orientul speră să tragă foloase şi mai mari de pe urma unei expansiuni teritoriale. Pentru Nero, politica de cucerire dusă în Orient, eci un fapt de politică externă, întregeşte schimbarea de strategie internă din 61. Propaganda imperială stă mărturie acestei situaţii: un *aureus* din Roma prezintă pe mersul său Virtutea în ţinută militară şi cu armele în una, în timp ce pe avers figurează efigia lui Nero (*BMC*, *mP*: I, p, 204, nr. 27: M. Smallwood, nr. 49). Reversul noi alte monede, care provine din Cappadocia, reprezintă victoria şi menţionează clar Armenia (ARMENIAS, *BMC*, J P281, nr. 405: M. Smallwood, nr. 50). Seneca.

P281, nr. 405: M. Smallwood, nr. 50). Seneca. izan consecvent al unei politici prudente în Orient, ondamna această propagandă războinică, dimpreună

298

Secvenţa romană cu proiectele militare pe care ea le presupune: filosoful stigmatizează războaiele inutile stârnite de curteni (*De benef*., 6, 30, 5). Cedând presiunilor exercitate la curte de adepţii expansiunii, Corbulo se vede constrâns să solicite împăratului împărţirea comandamentului militar din Orient: astfel, propune ca un general să fie trimis în fruntea forţelor angajate în Armenia, în timp ce el însuşi va acţiona în Siria. Pune de altfel la disp Oziţia acestui nou comandant legiunile sale cele mai slabe, a IV-a Scythica şi a XII-a Fulminata. În această situaţie, Corbulo însuşi primeşte noi întăriri, precum legiunea a XV-a Apollinaris – care venea din Pannonia în Orient –, ca şi detaşamente din Egipt şi din Illyria. Dă legiunilor trimise în nord instrucţiuni să acţioneze cu multă băgare de seamă (TAC, Ann. /15, 3 – 6).

În 62, Nero trimite în Armenia, în fruntea legiunilor, unul din consulii anului 61, pe Caesennius Paetus, hotărât partizan al noii strategii absolutiste şi al expansiunii teritoriale. Adversar al politicii prudente adoptate de Corbulo, el îşi declară intenţia de a anexa Armenia (TAC, *Arin*., 16, 6, 7). În timp ce Corbulo se războieşte pe Eufrat, în Armenia, Paetus angajează împotriva Tigranocertei forţe insuficient pregătite (*ibid*., 15, 8 – 9). Este învins de părţi, care îl închid şi îl asediază în tabăra fortificată de la Randeia (*ibid*., 15, 11 – 14). Cu trei zile înainte de sosirea trupelor de întărire comandate de Corbulo însuşi, Paetus capitulează în modul cel mai ruşinos.

Toate acestea se petrec în timpul iernii, spre sfârşitul anului 62. Tacit relatează umilinţele îndurate de peruani această ocazie: soldaţii Arsacizilor, scrie el, „pătrună în tabără înainte ca armata romană să o fi părăsit şi se orânduiră de-a lungul drumurilor, recunoscând şi răpi**ndu-**ne sclavii şi vitele de povară pe care noi le dobândisem cu multă vreme înainte. Ei au pus mâna chiar pe veşmintele şi pe armele noastre, fără ca ostaşii noştri înspăimântaţi să schiţeze cel mai mic gest de împotrivire, ca să nu se stârnească vreo luptă" (*ibid*., 15, 15, 3). Corbulo nu se prea grăbise să vină în ajutorul lui Paetus: nu-i plăcea omul şi nici scopurile lui politice şi militare. E poate prea mult să ne închipuim **–** cum au făcut unii – că l-a abandonat dinadins, pentru a pune Mu politicii de expansiune teritorială. În orice caz, Corbulo a limita* urmările în Mngerii de la Randeia şi a cruţat Roma de un grav dezastru în Orient. Încurajaţi de victoria asupra l al



Paetus, părţii trimit în capitala Imperiului, în primăvara lui 63, o ambasadă, care evocă cu mândrie succesele repurtate de poporul pe care-l reprezintă şi cere ca Tindate să fie recunoscut rege al Armeniei: el ar urma să fie pus sub suzeranitate romană, dar nu va veni la Roma pentru a primi diadema princiară (TAC. *Ann*., 15, 24). Romanii refuză această propunere şi hotărăsc să continue războiul. Nero îi încredinţează lui Corbulo comanda supremă în Orient, aşa cum se întâmplase odinioară cu Pompei, în timpul războiului cu piraţii. Armata romană din Orient număra la vremea aceea peste şaizeci de mii de oameni. Corbulo acţionează, de data aceasta, extrem de energic, îi zdrobeşte pe duşmanii întâlniţi în drumul său, ataca regatul lui Tindate, pedepseşte notabilităţile armene trădătoare şi pune stăpânire pe Palmyra, cetate-oază caravanieră din deşertul sirian, care se afla sub influenţa romanilor încă de pe vremea lui Tiberiu. Ameninţă astfel să asfixieze Părţi a. lipsi**nd-**o de beneficiile aduse de comerţu] caravanier. Corbulo îşi concentrează forţele şi se pregăteşte să treacă Eufratul (TAC, *Ann*., 15.25 – 27). **Într-**un asemenea context, pe locurile unde fusese înfrânt Paetus, îi acordă o întrevedere lui Tindate. Arsacidul este recunoscut rege al Armeniei, dar îşi depune coroana înaintea statuii lui Nero. aşteptând ca împăratul însuşi să i-o redea (*ibid*., 15, 28 – 31). Ne aflăm tot în anul 63. Romanii pun astfel capăt conflictului cu părţii.

Nero scapă cu faţă curată, dar renunţă să-şi întindă imperiul în detrimentul părţilor. Nu a reuşit să zdrobească influenţa Arsacizilor şi nici să le anihileze puterea. În cele din urmă, s-a raliat strategiei propuse de aristocraţia senatorială, dând câştig de cauză lui Corbulo. După 61, acesta a fost unul din rarele prilejuri în care a trecut de partea tradiţionaliştilor: de altminteri, în avantajul lui, întrucât acest compromis a fost înfăţişat ca o mare victorie. cordul de pace cu părţii s-a aflat probabil la originea

clei dintâi închideri a templului lui Ianus şi a unei declaraţii de pace universală: monede din 64 – 66. cu efigia ui Nero pe avers, reprezintă pe reversul lor zeiţa Victoriei ţinând în mână un scut, sau un arc triumfal având deasupra

LPurile Victoriei şi Păcii, sau un trofeu care avea la jeioarele lui un prizonier îngenuncheat şi înlănţuit. Alte iede reprezintă templul lui Ianus sau altarul păcii *am paeis* – (*BMC*. *Imp*., I, p. 274, nr. 378: M. Smallnr. 22; BMC, *Imp*., I, p. 234, nr. 183: M. Small

300

*Seqvenţă romană* wood, nr. 54; *BMC*, *Alexandria*, p. 22, nr. 186 – 187; *BMC*, *Imp*., I, p. 214: M. Smallwood, nr. 53; BMC, *Imp*., I, p. 271, nr. 362 – M. Smallwood, nr. 55). Compromisul de care vorbim n-a fost, la urma urmei, o afacere proastă pentru romani. Desigur, ei făceau însemnate concesii acceptând un Arsacid pe tronul Armeniei; să nu uităm însă că părţii admiteau ca suveranitatea regelui Armeniei să nu vină din partea regelui părţilor, şeful suprem al dinastiei lor, ci din partea Romei. În felul acesta, recunoşteau împăratului roman calitatea de *cosmocrâtor*, de suveran suprem al lumii locuite. Acest fapt traduce, teoretic vorbind, o revizuire semnificativă a raporturilor dintre Imperiu şi părţi.

Compromisul va fi durabil, întrucât, spre satisfacţia ambelor părţi, va ţine cincizeci de ani. Romanii dobândesc astfel liniştea la frontiera lor orientală, iar Nero poate să-şi fixeze alte obiective de politică orientală, bazându-se pe această alianţă cu Arsacizii. Cât despre părţi, îşi văd recunoscut dreptul de existenţă ca stat independent – stare de lucruri care va dura până în epoca lui Traian –, dobândind privilegiul de a trata de la egal la egal cu Roma, în cadrul „lumii locuite”. Este o excepţie demnă de remarcat şi unică în istoria Imperiului. Părţii devin astfel aliaţii credincioşi ai Romei şi-i vor rămâne extrem de recunoscători lui Nero. Îi vor păstra o excelentă

amintire, precum o dovedeşte şi episodul acelor falşi Nero, care au apărut odată cu stingerea dinastiei Iulio-Claudiene. Părţii nu vor profita nici de revolta iudeilor, nici de criza izbucnită prin 68 – 69, pentru a rupe tratatele cu romanii. Se vor strădui să întreţină raporturi bune şi cu dinastia care îi va urma lui Nero.

Nero, de data aceasta, **s-**a dovedit inspirat şi abil. Renunţând în mod excepţional la monopolul dominaţiei romane asupra „lumii locuite”, el înlocuieşte vechea şi **crân**cena rivalitate cu o alianţă puternică, ceea ce, limitând doar parţial expansiunea Imperiului în *oikoumene*, va permite orientarea spre alte cuceriri ale tărâmurilor miririficului Orient 7.

VIZITA LUI TINDATE ŞI REZULTATUL ACORDULUI

Vizita lui Tindate din 66 a avut consecinţe importante asupra politicii interne şi ideologiei lui Nero. Este mo”.

*Politica externă*

301

mentul în care împăratul realizează – sau crede aceasta – că domnia lui se află la apogeu. Popularitatea lui creşte considerabil în mediile populare ale capitalei şi în provinciile din est. Să nu uităm că reuşise să elimine gruparea lui Thrasea. În acest context, Nero readuce la ordinea zilei proiectul de călătorie în Grecia. După cum ştim, templul lui Ianus este din nou închis şi e proclamată pacea universală. Pe zi ce trece, se impune tot mai mult modul de viaţă neronian, iar elenizarea Imperiului se accelerează.

Călătoria lui Tindate este îndelung şi minuţios pregătită; poate părea de necrezut, dar totul durează trei ani. Incendiul Romei, reconstrucţia „oraşului cel nou’: „conspiraţia lui Piso au constrâns, într-adevăr, cele două părţi să amâne întrevederea în mai multe rânduri. Călătoria în sine este foarte lungă, deoarece Arsacidul se deplasează numai pe uscat, pentru a evita marea: Tindate, ca rege şi preot mazdeist, nu are dreptul să călătorească pe mare mai mult de douăzeci şi patru de ore, apa fiind considerată de părţi un element sacru, ce nu poate fi pângărit cu excremente şi expectoraţii omeneşti. Tindate, plecând din Armenia, străbate Asia Mică, Bosforul, Illyria, nordul Italiei şi Campania, pentru a ajunge la Roma. Locuitorii Imperiului nu încetează să se minuneze de suita somptuoasă a Arsacidului. Despre fastul cu totul ieşit din comun al călătoriei şi despre vizita lui Tindate în capitală vorbesc numeroase mărturii, care

s-au păstrat până în zilele noastre (PLIN... *Nat. Hist.* 19, 24; 30, 16 şi 38, 54; SUET., *Ner*, 13, 1 – 3; 30, 4; DI0,63, 1 – 7). Caravana lui Tindate este, se pare, cea mai lungă pe care anticii o văzuseră până atunci. Romanii sunt fascinaţi de eleganţa şi frumuseţea lui Tindate, ca şi de strălucirea acelora care-l însoţesc: soţia sa – care poartă o vizieră de aur –, di-laştii părţi din Adiabene şi rudele Marelui Rege Volo-îeses. Fiecare demnitar este înconjurat de gărzi parte, lene şi romane, de notabilităţile ţării sale, de preoţi lazdeişti şi de femei. Trei mii de călăreţi, sub conducerea *n* Annius Vinicianus. ginerele lui Corbulo, îl însoţeau

— Undate. De-a lungul întregului traseu, oraşele române t gătite ca de sărbătoare: în cinstea lui Tindate şi a i sale se dau lupte de gladiatori şi numeroase alte – ole. Autorităţile romane finanţează întreaga călă«ar cele care suportă în realitate această sarcină iiil: se cheltuiesc până la opt sute de mii de

302

*Secvenţă romană* sesterţi pe zi. Chiar dacă – aşa cum se presupune uneori – romanii n-au plătit decât porţiunea italică a deplasării, era totuşi în joc o sumă uriaşa. Se pare că Nero, în mărinimia sa ostentativă, ar fi vrut să finanţeze întreaga călătorie a lui Tindate.

Împăratul l-a întâmpinat pe Tindate la Neapole. împreună s-au îndreptat spre Puteoli, unde au onorat cu prezenţa lor întrecerile de gladiatori etiopieni organizate de libertul Patrobius. Apoi au plecat spre Rqma. Un edict imperial stabilise data la care regele Armeniei urma să fie prezentat poporului. În ziua următoare sosirii la Roma, a avut loc ceremonia încoronării. Întregul oraş era împodobit somptuos. Nero, în veşmânt triumfal, aşezat pe tronul care fusese instalat în tribuna destinată discursurilor din for, l-a întâmpinat cu mare pompă pe Arsacid. Detaşamente pretoriene, plasate în străzile învecinate şi în spatele împăratului, aveau ca sarcină menţinerea ordinei. Nero era înconjurat de stindarde şi însoţit de întregul senat. Un pretor traducea în latină – pentru mulţimea adunată – cuvintele, mai bine zis suplicaţiile pe care Tindate le adresa lui Nero. Arsacidul l-a venerat pe împărat, ca şi cum acesta ar fi fost Mithra, zeul iranian al luminii. A urcat apoi pe o rampă şi a îngenuncheat în faţa cezarului. Acesta l-a ridicat cu mâna dreaptă, după care a urmat investirea propriu-zisă; pe fondul rugăciunilor Arsacidului, Nero i-a luat tiara de pe cap şi l-a

încununat cu diadema, pe care odinioară Tindate i-o înmânase lui Corbulo. Apoi, împăratul a ţinut un scurt discurs, curtenitor, dar categoric şi semeţ, care avea să-l prefigureze pe cel pronunţat mai târziu, cu ocazia eliberării Greciei. Nero a proclamat faptul că el îl făcea rege pe Tindate, act pe care nu îl putuseră înfăptui nici tatăl, nici fratele Arsacidului. În acest mod, Tindate şi familia lui erau avertizaţi asupra faptului că singur Nero putea face şi desface regi (DI0,63, 5; SUET., *Ner*., 13, 2). Mu*; ţimea în delir aclama cu aceeaşi fervoare împăraiu] Şi proclamarea regelui Armeniei.

Urinează apoi spectacolele. Nero îl conduce pe Tividate la teatrul lui Pompei, unde Arsacidul depune un alt ilî* pământ de credinţă şi supunere faţă de împărat. În °n" ţinuare, cei doi monarhi asistă la jocurile date în onoarea încoronării. Această zi va rămâne în amintirea romanşi ca o „zi de aur". Interiorul teatrului era de un lux fie mai văzut* Cortinele de purpură, care împodobesc c..."



oferă spectatorilor o imagine de vis. În tribuna spectatorilor, Tindate este aşezat la dreapta împăratului, care, probabil, cu acest prilej, îşi va desfăşura talentele de conducător de care şi de citared. Evenimentul va fi, de altfel, exploatat din plin de propaganda neroniană. „Salutat ca *imperator* din această pricină, relatează Suetoniu, Nero a purtat spre Capitoliu o coroană de lauri şi a închis templul lui *Ianus bifrons*, ca semn că nu mai era niciun război" (*Ner*., 13, 4). O coloană triumfală va fi apoi înălţată la Moguntiacum (Mainz), coloană care va celebra încoronarea lui Tindate ca mare victorie militară. După ceremonie, Arsacidul se va reîntoarce în Armenia, luând drumul mării Ioniene, în ciuda scrupulelor sale religioase. În timpul escalelor de pe uscat, Tindate nu va scăpa prilejul, să viziteze oraşele din Asia Mică. Promisese să reboteze Artaxata, capitala sa, cu numele de *Neroneia* şi să o înfrumuseţeze din punct de vedere arhitectural, pe măsura noii sale denumiri. Primise, în schimb, daruri somptuoase şi foarte importante sume de bani. Suetoniu vorbeşte de mai bine de o sută de milioane de sesterţi, dar cifra pare exagerată (*Ner*., 30, 4).

Această vizită constituia un mare succes în politica externă dusă de Nero. Problema frontierelor părea rezolvată, iar alianţa cu Arsacizii pe deplin consolidată. În plus, evenimentul scotea în evidenţă şi o altă semnificaţie: aceea că Nero dădea prioritate victoriilor pacifice, în

detrimentul succeselor militare. „Triumful” repurtat în timpul vizitei lui Tindate va constitui un model pentru triumful artistic din 68. Deşi prezenţa pretorienilor şi veşmântul triumfal purtat de împărat implicau totuşi şi conotaţii militare. Este foarte probabil ca Nero să fi dis-itat cu Tindate proiectul de a întreprinde o mare expediţie spre Marea Caspică, după exemplul lui Alexandru. * este la fel de plauzibil să fi obţinut, în aceste împrejurări, sprijinul Arsacizilor pentru iniţierea unei acţiuni omune – cu părţii şi armenii deopotrivă – în Orient, vizita lui Tindate a avut, de asemenea, importante con-cmţe pentru părţi, în general, dar şi pentru Arsacizi? special. Tindate a realizat, pe de o parte, forţa cres – a Romei, iar părţii, cărora Nero le-a apărut ca o naiita-te demnă de tot respectul, şi-au sporit în mod Admiraţia pentru marele Imperiu, pe care multă me îi avuseseră duşman.

date l-a iniţiat, desigur, pe Nero în misterele ira

304

*Secvenţă*, *romană* niene, deşi propriile sale convingeri religioase par să-şi fi pierdut din forţă, odată cu pătrunderea **într**-o altă civilizaţie. Arsacidul ajunsese să se simtă mai degrabă monarh elenistic, în slujba Romei, decât prinţ iranian. Acest lucru explică, în parte, faptul că, neglijând imperativele religiei sale, **s**-a reîntors în Armenia pe mare. Roma reuşise să-l „corupă”, să-l moleşească şi să-i domolească zelul iranian.

În ceea ce-l priveşte pe Vologaeses, acesta a refuzat invitaţia lui Nero de a veni la Roma. Nero însuşi să vină să viziteze Orientul, spunea el. În realitate, dorea o întâlnire pe teren neutru, spre a marca superioritatea regatului său faţă de acela al lui Tiriţlate. Armenia era vasala Romei, dar Parţia a fost dintbtdeauna un stat liber, care trebuia să trateze deda egal la egal cu Imperiul. Părţii nu îi recunoşteau împăratului roman decât o vagă superioritate morală, în calitate de *cosmocrâtor* şi şef spiritual al „lumii locuite”. Această reacţie a conducătorului casei Arsacizilor nu a afectat cu nimic bunele raporturi dintre părţi şi romani. Dovadă şi faptul că, în perioada crizei din 68, Nero a proiectat la un moment dat să se retragă în ţara Marelui Rege (SUET., *Ner*., 47, 2) 8.

FRONTIERA DUNĂRII ŞI BAZINUL MĂRII NEGRE

Nero **s**-a dovedit extrem de activ în regiunea Dunării şi în bazinul Mării Negre, căci voia să consolideze şi să dezvolte în aceste

zone influenţa romană. Faptul trebuie pus la legătură cu politica romană dusă în Armenia sau cu relaţiile dintre Imperiu şi părţi.

Şi Claudiu încercase să întărească prezenţa romană în regiune pentru a apăra mai bine oraşele greceşti, aflate pe ţărmul vestic şi septentrional al Mării Negre. Dispozitivul militar roman de pe Dunăre era alcătuit din şase legiuni şi din forţe auxiliare. Trei dintre legiuni erau cantonate în Moesia: a VII-a Claudia Pia Fidelis, a VIII-a Augusta şi a V-a Macedonica – ultima va fi deplasată to Orient, prin 61 – 62, înainte de a fi înlocuită în 68 prin a III-a Gallica. Celelalte forţe legionare erau instalate în Dalmaţia şi în Pannonia. Acest dispozitiv satisfăcea, se pare, ambiţiile lui Nero, care „ar fi vrut să facă din Marea Neagră un lac roman” [9]. împăratul, consilierii şi guvernatorii săi urmăreau, într-adevăr, să confere acestei ăi-i



un statut asemănător cu cel pe care-l avea Mediterana, a cărei prelungire geografică este, de altfel. Frontiera danubiană era ameninţată adesea de daci, pentru care fluviul nu reprezenta un obstacol de netrecut. Aceştia încercau să menţină contactul, cu fraţii lor de sânge care populau Moesia. Ţelul atacurilor întreprinse în sudul Dunării era slăbirea puterii romane şi prada de război. De asemenea, nu trebuia desconsiderată nici presiunea pe care o exercitau triburile sarmatice: alanii, cantonaţi în nordul Caucazului, dar mai ales roxolanii şi iazigii care se deplasaseră spre Balcani, împinşi către vest de triburile nomade din Asia centrală. Primul val de sarmaţi a năvălit în Carpaţi, purtâ**ndu-**i pe iazigi înspre Câmpia Tisei şi pe roxolani spre Dunărea de Jos.

Guvernatorul Moesiei primeşte misiunea să-i respingă pe barbari, să extindă zona de influenţă romană şi să furnizeze Imperiului grâul de care capitala avea atâta nevoie. Acest guvernator era unul dintre cei mai faimoşi senatori ai Imperiului, consulul din 45 şi viteazul general Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Cunoaştem funcţiile pe care le-a ocupat acest om şi faptul că a exercitat magistratura supremă – consulatul (*CIL*, X, 225: *ILS*, 6385; *CIL*, XIV, 4216; *CIL*, I, 774: *ILS*, 5161 etc). Tiberius Plautius Silvanus Aelianus îl însoţise pe Claudiu în Britannia şi se înrudea de departe cu prima soţie a acestuia. Proconsul al Asiei la începutul domniei lui Nero, din 57 până în 67 ocupă funcţia de legat-guvernator al Moesiei, după Flavius Sabinus – viitorul prefect

al Romei şi fratele lui Vespasian – şi înaintea lui Pomponius Pius, legat al provinciei în perioada 67 – 68. Din Moesia, Silvanus Aelianus va fi trimis în Hispania, de unde Vespasian îl va rechema pentru a-l numi prefect al Cetăţii Eterne şi, în final, consul, funcţie pe care o ocupă pentru a doua oară. Senatul îi va acorda onorurile triumfale.

Aelianus aparţinea acelei specii rare de înalţi funcţio-ari senatoriali care preferau slujirea Imperiului în provincii, intrigilor de la Roma. El obţinuse postul din Moesia ită protecţiei pe care i-o acorda Seneca, extrem de luiuent încă în 57 e.n. Aelianus adoptase atitudinea pe – are o va avea mai târziu Traian: se ţinea departe de gru-e de presiune şi de *circuli* capitalei.

turnin = Cesta'.la rândul lui. va fi înlocuit de Marcus Aponius **să**-b> apoi – la scurtă vreme – de Gaius Fonteius Agrippa.

*Mi*

*Secvenţă romană*

O inscripţie din Tibur relatează faptele lui Plautius Silvanus Aelianus în Moesia: este vorba de un elogiu funebru, redactat pe tonul panegiricului şi în stilul obişnuit acestui „gen literar 1. Epitaful pune pe acelaşi plan succesele militare sau diplomatice şi activităţile economico ale lui Plautius Silvanus Aelianus (*CIL*, XIV, 3608: *1LS*. 986: *Înscrii prionez Italiae*, IV. 1, 126: M. Smallwood, nr. 288). Conform acestui text, Aelianus ar fi deplasat o sută de mii de transdanubfleni pe malul stâng sudic al Dunării. În Moesia. Aelianus a operat probabil acest transfer de populaţie în 61. Se pare că a acţionat în acest mod din raţiuni (strategice, urmând astfel exemplul lui Aelius Catus, care transmutase pe malul drept al fluviului 50.000 de geţi în anul 4 al erei noastre; Aelianus urmărea însă, în primul rând. obiective de ordin economic: **printr**-o asemenea mişcare, Moesia căpăta mâna de lucru necesară. În aceste condiţii, Aelianus a putut să trimită mari cantităţi de grâu spre Italia şi să contribuie astfel la buna aprovizionare a Romei. Plasaţi în Dobrogea, aceşti **trans**danubieni – bărbaţi, femei, copii, şefi de triburi – lucrau pământul ca nişte colonişti liberi, dar aveau obligaţia să livreze statului o parte din producţia obţinută. Inscripţia precizează totodată că, ceva mai târziu, Aelianus, care nu mai dispunea decât de două legiuni după trimiterea celei de-a V-a Macedonica în Orient, i-a respins pe sarmaţi, probabil pe iazigi. Acelaşi epitaf menţionează, de asemenea, că, datorită unor abile manevre diplomatice, Aelianus i-a forţat pe nişte „regi” necunoscuţi sau

duşmani – năvălitori – să depună jurământ de supunere şi credinţă în faţa stindardelor legionare şi a efigiilor împăratului. El i-a constrâns totodată pe roxolani, pe bastarni şi pe daci să-i livreze ostateci.

Aelianus a întreprins operaţiuni militare în zona Dunării de Jos, în Basarabia şi Moldova. Expediţia împotriva iazigilor a avut loc în cursul verii anului 62. Aelianus nu s-a oprit însă aici: a întărit securitatea provinciei Moesia şi „a consolidat pacea pe teritoriul ei". Dobrogea a devenit în această vreme o regiune prosperă.

Aelianus a protejat Moesia făurind o centură de mici regate vasale la nordul Dunării: textul inscripţiei face astfel aluzie la acei principi barbari care venerează efigl" e



lui Nero. Textul relatează o altă faptă spectaculoasă, extrem de semnificativă în ceea ce priveşte propagarea influenţei romane spre nord: către sfârşitul mandatului lui Aelianus în Moesia, legatul l-a obligat pe regele sciţilor din Crimeea, pe Pharsos, a cărui capitală era Neapolis Scythica, să ridice asediul cetăţii greceşti Chersonesos, situată dincolo de fluviul Borysthenes (astăzi Nipru), în actuala Crimee. Se pune întrebarea cum a reuşit să facă acest lucru: să fi întreprins Aelianus o campanie terestră pentru a-i forţa pe sciţi să dea înapoi? sau i-a obligat să angajeze tratative printr-o demonstraţie de forţe navale? Prima ipoteză pare a fi cea mai plauzibilă. Expediţia a avut loc în 66 (IOS., *Bel*, *lud*., 2, 16). Ea dovedeşte importanţa influentei romane pe coasta septentrională a Mării Negre. Pontus Euxinus devenise aşadar un lac roman, graţie politicii abile şi energice u lui Plautius Silvanus Aelianus 10. Acţiunea guvernatorului nu a fost însă singura de această anvergură. Lueius Tampâus Flavianus, bărbat în vârstă – rudă prin alianţă cu Vitellius –, pe care Tacit îl caracterizează ca având o fire nehotărâtă (*Hist*., 3, 4, 2 – 4), guverna Pannonia spre sfârşitul domniei lui Nero şi în 69 e.n. O inscripţie destul de prost conservată ne înştiinţează că şi el a obţinut onorurile triumfale, ca urmare a operaţiunii de transmutare a transdanubienilor (*Transdanuuiani*) de pe malul stâng pe malul drept al Dunării, transfer operat în scopul de a asigura mâna de lucru necesară muncii ogoarelor şi plata unor noi impozite. El a întreprins., de asemenea, expediţii pe malul stâng al fluviului (CIL, X, 6225. restituită după *Année epigraphique*, 1916, nr. 110 şi *1LS*, 921; 1023). Analogia cu politica lui Aelianus este

izbitoare... Aceste două cazuri, notează un istoric, nu ilustrează oare consemnele date guvernatorilor de administraţia centrală neroniană?” u. Într-adevăr, Nero avea» s vedere mai multe obiective în zona danubiană: urmărea sa întărească provinciile romane, să furnizeze annoneii Roma mai mult grâu, să atenueze presiunea exercitată upra frontierei danubiene de popoarele ce locuiau pe 1 stâng al fluviului – geto-dacii şi. sarmaţii – şi, în rt, să consolideze influenţa romană. Nero şi consilierii Cădeau guvernatorilor instrucţiuni extrem de exacte acest sens. Ca şi Aelianus. Flavianus pregătea romanizarea Daciei.



Reacţiile barbarilor nu întârziară să se manifeste prin câteva contraofensive. La începutul anului 69, guvernatorul Moesiei, Marcus Aponius Saturninus, va fi nevoit să respingă o nouă invazie sarmatică, iar succesorul său, Gaius Fonteius Agrippa. va pieri în cursul unei campanii îndreptate împotriva sarmaţilor şi dacilor.

În scopul de a extinde influenţa Imperiului şi de a transforma Marea Neagră în lac roman, începând din 57, se face din ce în ce mai simţită prezenţa romană în cetăţile greceşti din Ucraina actuală, la Tyras în special, şi la gura fluviului Nipru. În acelaşi timp, în Marea Neagră se constituie o flotă imperială. Această *classis Pontica* va dispune, sub domnia lui Vespasian, de patruzeci de corăbii. O asemenea „Ostpolitik” în regiunea Dunării şi a Mării Negre va cunoaşte întreaga sa amploare începând din 61 e.n.: acţiunile de anvergură ale lui Aelianus şi Flavianus sunt posterioare acestei date. Politica externă dusă în această zonă se încadra perfect în strategia de întărire a absolutismului iniţiată după 61. Tentativa nereuşită a lui Paetus de a anexa Armenia ţinea, şi ea, de aceeaşi orientare. Acţiunile întreprinse de romani în această regiune se constituiau, aşadar, **într-**o politică coerentă.

Regatul Bosforului Cimmerian din Crimeea, vasal Romei, ocupa o poziţie-cheie în bazinul Mării Negre. Bosforul apărea ca un avanpost al civilizaţiei, expus atacurilor repetate ale sciţilor şi ale altor populaţii barbare. Regele său, Cotys, este prezentat de o inscripţie descoperită la Panticapaeum (Bosfor) şi datată în 58 e.n., ca un „rege iubitor de cezar şi de romani” (*basileus philo-kaisar kai philoromaios, IGRR*, I, 876: M. Smallwood, nr. 203 b). Începând cu anul 60 e.n. (anul 357 al erei bosforane), se constată dispariţia monedei locale, staterul, cu efigia lui

Cotys. Staterii reapar în 62 (anul 359 al erei bosforane). bătuţi însă cu efigia lui Claudiu, şi a lui Nero şi purtând monograma acestuia din urmă. Cotys moare sau este destituit de romani între 60 şi 62, iar ţara sa este invadată, regatul Pontului fiind baza de plecare. Romanii îi impuseseră, probabil în 61, un protectorat destul de apăsător. Totul îi împingea să ocupe acest regat: poziţia lui strategică, producţia lui de grâu şi comerţul cu sclavi. În timp ce Plautius Silvanus Aelianus dezvolta în Moesia



gricultura, cu intenţia expresă de a hrăni Roma, conducerea imperială plănuia, în virtutea aceluiaşi scop, să facă din Ucraina, grânarul de odinioară al Greciei, o reiune producătoare de cereale. Săparea canalului Corint rmarea să înlesnească transportul griului din Dobrogea, imeea şi Ucraina înspre Roma. Nero avea nevoie de această hrană, pentru a dobândi în continuare sprijinul ăturilor populare, pe care nu le mai putea satisface, datiind faptul că nechibzuinţa sa sfârşise prin a goli vistieia Imperiului *a*.

Protectoratul şi ocupaţia Bosforului Cimmerian făceau arte din strategia romană de expansiune în zona Mării care. Iniţiată înainte de alianţa cu părţii, în scopul expres e a-i încercui, această strategie va fi continuată şi după rfectarea acestei alianţe, sub forma unor proiecte la care rsacizii erau asociaţi. Bosforul Cimmerian nu a fost, de iminteri, niciodată anexat de Nero. Altfel **s-**au petrecut lucrurile cu Armenia Minor şi cu regatul. Pontului. Acesta în urmă a fost alipit Imperiului între 63 şi 65. Această nexiune prelungea ocupaţia Bosforului şi îi asigura puter-ice arierposturi. Guvernul imperial urmărea de asemenea amelioreze comunicaţiile maritime dintre Bizanţ şi apezunt (în latină, Trapezus), port din regatul Pontu-*i*, care ocupa o poziţie-cheie în bazinul Mării Negre. Flota Pontului va fi încorporată flotei romane, regele Polemon II destituit, iar teritoriul său integrat provinciei Galatia (SUET., *Ner*., 18). Polemon II avusese o atitudine echivocă după dezastrul de la Randeia; aceasta suscitase neîncrederea romanilor. În realitate însă, motivul principal al anexiunii îl constituia faptul că Nero căuta o compensaţie pentru abandonarea proiectului său de a transforma Armenia în provincie romană. Urmărea astfel să supravegheze regatul vasal al lui Tindate, să asigure înaintarea romană spre Orient şi să pregătească baze solide pentru expediţiile pe care

proiecta să le întreprindă în Caucaz şi regiunile estice 13. De aceea frontiera romană atingea la a epocă actualul oraş sovietic Batumi. Anexarea amascului şi a Armeniei Minor răspundea aceloraşi obiective14.

se oscila

Această „Ostpolitik” de care vorbim în cazul lui Nero? **într-**un plan de ansamblu, **într-**o strategie carentre ideea de expansiune nelimitată şi politica

— Lucea UC EAJJdUML

defensivă de tip augustele.

310, *Secvenţă romană*

EXPEDIŢII ŞI PROIECTĂ DE EXPEDIŢII

Pe lângă faptul că se constituiau ca puncte ale unui plan exact de politică externă, fascinaţia exercitată de ţinuturile îndepărtate a contribuit mult la realizarea acestor expediţii. Ceea ce nu înseamnă că interesele comerciale şi economice au jucat un rol secundar. La curte se consuma, de pildă, o mare cantitate de chihlimbar pentru sofisticatele distracţii ale împăratului. Acesta era importat din Iutlanda şi din ţările nordice. Un cavaler roman* pe nume luâianus, funcţionar al lui Nero, va pleca, pe la nord de Carnuntum. localitate de pe Dunăre, va străbate teritoriile actualei Cehoslovacii şi Polonii şi va ajunge până la marile septentrionale, de unde va aduce o mare cantitate de chihlimbar (PLIN., *Nat. Hist.*, 37, 45).

Comerţul cu regiunile din nord se va dezvolta considerabil sub domnia lui Nero, dar schimburile esenţiale vor rămâne orientate către mările sudului. De la sfârşitul domniei lui Nero datează, credem noi, acel Periplu *pe Marea Eryihree*, itinerar maritim, redactat de un autor anonim, care enumera şi descrie sumar etapele unei lungi călătorii. Începând cu porturile de pe ţărmul Mării Roşii. continuând cu fabuloasele ţinuturi ale Africii Orientale – coasta Somaliei şi actualul Yemen de Sud (Aden) – până la Golful Persic şi la ţărmurile Indiei. Interesul pentru această zonă era, la epoca aceea, extrem de viu. Monedele descoperite pe coasta occidentală a Indiei şi informaţiile furnizate de Pliniu atestă frecvenţa contactelor dintre Roma şi India. În perioada domniei neroniene, care se caracterizează, în general, prin intensificarea eforturilor de explorare a mărilor sudului.

O mare parte a comerţului cu India, Arabia şi Africa Occidentală tranzita Egiptul. În sud, însă, căpăta amploare noul şi puternicul stat

abisinian de la Axum, care amenința să reteze legăturile Romei cu centrul Africii, cu țărmurile Arabiei și Somaliei. Se va trimite deci o misiune de explorare către centrul Africii. Seneca, interesat de această problemă, ne-a lăsat o descriere a expediției: „Nero, scrie el, cezar îndrăgostit de toate virtuțile și în special de cercetarea adevărului, trimisese doi centurioni în căutarea izvoarelor Nilului. I-am ascultat pe când înfățișau lunga – călătorie pe care o făcuseră; Ajutați de regele Etiopiei și recomandați de acesta regilor vecini, ei au reușit să pătrundă pe meleaguri neatinse de alții. După multe și



multe zile, povesteau ei, am ajuns la niște mlaștini, al căror capăt nici băștinașii nu-l cunosc” (*Nat. Quaest.*, 6, 8, 3 – 4). Seneca adaugă că aceste terenuri mlăștinoase – sudul actual – sunt navigabile doar cu o mică pirogă și că centurionii descoperiseră un mare fluviu care ieșea dintre două stânci. Pliniu cel Bătrân aduce câteva informații suplimentare: în scopul pregătirii unei mari expediții militare în Etiopia, o unitate pretoriană condusă de un tribun părăsise Roma, traversase Egiptul și ajunsese la Napata, capitala unui regat vecin cu Axum. Expediția pătrunsese adânc în Africa (ea străbătuse 1500 de kilometri în linie dreaptă), înainte de a se reîntoarce și de a-l convinge pe Nero să nu pornească o campanie militară la sud de Egipt. Opinia membrilor misiunii pretoriene era că Meroe și regatele învecinate se aflau în declin și fără resurse. Se întorseseră totuși cu cantități importante de abanos și descriseseră animalele pe care le văzuseră: rinoceri, elefanți și paviani (PLIN., *Nat. Hist* „6, 35, 6; 12, 3, 2; DI0,63, 8). Expediția avea și un scop științific: acela de a alcătui o hartă geografică a Etiopiei. Dar motivul principal al operațiunii fusese de ordin economic și comercial: trebuiau croite drumuri sigure pentru negustori. Se avea în vedere.fi aurul etiopian și chiar eventuale baze navale pe coasta Africii Occidentale. Șefii misiunii de explorare promiseseră, se pare. la Napata sprijinul roman împotriva regatului Axum. Ideea unei mari expediții militare n-a fost totuși complet abandonată. În 06, au fost concentrate în Egipt forțe militare destinate ofensivei împotriva regelui de la Axum. În 67, însă, Vespasian a retras o parte din aceste trupe pentru campania sa din Iudeea și marea expediție din sud va fi cu totul abandonată. Cu toate acestea, se știe totuși că unii călători romani au ajuns până în zona actualului Zanzibar

15.

Frontul oriental se afla mult mai mult în atenţia lui.ro. Războiul împotriva părţilor fusese un bun prilej tru câteva explorări de anvergură. Astfel, escorta mană care îi însoţise până la Golful Persic pe ambasadorii hyrcanieni, în 58, cercetase cu grijă drumul caravanelor care ducea spre est şi trecea prin Falmyra.

Nero proiecta o mare expediţie militară spre Caucaz

P°ale chiar mai departe. Tacit relatează că, în 69, detaşante provenind din Germania, Britannia şi Illyria se aflaunţonate la Roma. El adaugă că împăratul „le alesese şi le

— Plase către Porţile Caspice, în vederea războiului pe

312

*Secvenţă romană* care-l pregătea împotriva albanilor; apoi le rechemase spre a zdrobi revolta lui Vindex” (*Hist*., 1, 6, 4 şi 1, 31, 7; 1.70, 2). Pliniu cel Bătrân şi Suetoniu precizează că scopul expediţiei erau Porţile Caucazului sau Porţile Caspice (Nat. *Hist*., 6, 15, 6; *Ner*., 19, 4), iar Cassius Dio menţionează că fuseseră trimişi cercetaşi în această regiune (63, 8, 1). Nero, scrie Suetoniu, „recrutase în Italia o nouă legiune alcătuită numai din soldaţi înalţi de şase picioare, pe care o denumise falanga lui Alexandru” (Ner., 19, 4). Este vorba de faimoasa legiune I Italica, formată exclusiv din tineri cu înălţimea de peste 1, 80 m, recrutaţi în vederea expediţiei caucaziene, începând din anul 66.

Proiectul era mai vechi, de prin 61 – 62, perioadă în care activitatea romană în bazinul Mării Negre era intensă şi se proiectase o ofensivă împotriva părţilor. Nero dorise atunci să ducă la bun sfâcşit ocuparea teritoriilor de coastă ale Pontului Euxin şi să-i atace, de la nord, pe Arsacizi. Eşecul lui Paetus şi situaţia de la Roma îl determinaseră pe împărat să amâne punerea în practică a acestui proiect. Ceea ce se şi întâmplă, de data aceasta însă cu sprijinul părţilor, şi nu împotriva lor. împăratul puse la pune detaliile proiectului în 66, în timpul vizitei şi cu acordul lui Tindate. Este şi motivul pentru care recrută faimoasa „falangă” şi luă cu el, în Grecia, un număr însemnat de pretorieni. Plănuise ca, la sfârşitul călătoriei, să plece în Armenia şi, de acolo, să iniţieze campania militară. În 67 – 68 însă, soarta îi dejoacă planurile şi Nero se vede constrâns să renunţe din nou la proiect. Câteva detaşamente ale lui Corbulo – cercetaşii menţionaţi de Cassius Dio – avansară, totuşi, în misiune de recunoaştere, până în Caucaz şi ocupară câteva teritorii din actuala

Gruzie meridională, unde Vespasian va instala mai târziu garnizoane. Anexarea Pontului lui Polemon avea să pregătească, şi ea, această campanie.

Care era. de fapt, scopul campaniei? Tacit face aluzie la o expediţie presupusă a fi îndreptată împotriva albanilor. Bănuiala pare a nu fi tocmai îndreptăţită, întrucât albanii (*Albani*) din Caucaz nu reprezentau un pericol real, care să determine Imperiul să concentreze asupra lor forţe de o asemenea importanţă. Este vorba, probabil, «e alani, care împingândi-i pe iazigi şi pe roxolani, ajunseseră la Marea Caspică şi ameninţau să treacă Caucazu şi să năvălească în Transcaucazia, Armenia şi Iran. Ei. *vot* trece, de altfel, Caucazul în 72. Nero, în deplin acord e *t*



părţii, intenţiona să le stăvilească înaintarea şi să ocupe, în acest scop, trecătoarea Daryal, la nord de actualul oraş Tbilisi. La această trecătoare situată la porţile Caucazului se referă Tacit şi Suetoniu, atunci când vorbesc despre ocuparea Porţilor Caspice. Campania pe care o discutăm presupunea însă şi alte obiective: romanii doreau să-şi întărească dominaţia asupra bazinului Mării Negre şi să-şi asigure, în acelaşi timp, controlul unuia dintre cele mai vechi drumuri comerciale ale antichităţii, drum care mergea de la porţile Asiei Mici până în India, trecând prin văile fluviilor Phasis şi Cyros. Totodată, voiau să supravegheze o rută importantă a caravanelor, care dădea ocol Mării Caspice. În acelaşi timp, considerau necesare orice informaţii asupra acestei zone, atât de însemnate din punct de vedere strategic, cu atât mai mult cu cât regiunea era în permanenţă expusă atacurilor triburilor nomade.

În sfârşit, putem enumera aici şi un obiectiv de ordin psihologic: Nero visa să reînvie aventura lui Alexandru cel Mare. Fascinat de figura celebrului cuceritor, se gândea la o expediţie care să ajungă până în India sau poate până în China, din care să iasă acoperit de glorie şi care să-i asigure pentru totdeauna securitatea comerţului cu aceste ţinuturi. Expediţia nu-i avea drept ţintă pe părţi; ea urma să-i ocolească pe la nord sau să-i antreneze – alături de armata imperială – spre India. Nero vedea în ocuparea Caucazului o trambulină spre alte şi alte proiecte îndrăzneţe. Numai că moartea împăratului le-a spulberat pe toate!…

NOTE

1. F. Ahl, op. cit., *p*. 21 – 23, este de această părere.

2. Unii îi atribuie lui Nero o politică prudentă, de apărare;

a tu fac din el un ambiţios expansionist care ar fi dus o politică extejrnă elenistică la scară mondială. În felul lui Iulius Caesar.

pentru Primul punct de vedere, vezi mai ales M. Hammond.

«*, p. 81 – 104; Eve M. Sanford. Nero *and* the *East*, în

*Aaryeird* Studies *în* Classical *Philology*, 48, 1937, p. 75 – 103;

momigliano, *Nero*, p. 713 – 714; A. Garzetti, *L'impero*, p. 178

188 – 190; B.H. Warmington, op. cit., p. 55 – 56; 71 – 72;

p plant> °Peit, p. 9; 103 – 113; 163; 231, n. 8; şi chiar P. Petit.

Punct)! cu c-eva rezerve totuşi). Pentru cel de-al doilea e vedere, vezi mai ales W. Schur, op. cit., p. 5 – 6; 110

314

*Secvenţă romană*

11.4; J.G.F. Hăaaţ op. cit., *p*. 492 – 497 (pentru anii 00 – 65); Eugen Cizek, *Traian şi moştenirea neroniană*, în *Culegere de studii de civilizaţie romană*, Bucureşti, 1979, p. 29 – 45 (în multe privinţe am adoptat un punct de vedere diferit de cel asumat în această lucrare).

3. În legătură cu aceste anexiuni, vezi PIR 2 I. 275 (Cottius);

B. Hen I»*p. cât*, p. 100: A. Momigliano, *Nero*, p. 713;

G. Fusai)...; tore, op. cit., 112.

4. Despre politica renană a lui Nero, vezi A. Garzetti, *L'impero*, p. 138; B.H. Warmington, op. cit., p. 80 – 83; F. Miliar.

*Th*, *Emperor*, p. 433; şi K.R. Bradley, 4 op. cit., p. 201; 274 – 275.

5. Nu putem fi de acord decât în parte cu părerea lui W. Schur, op. cit., passim, despre această „Ostpolitik" a lui Nero. Totuşi criticile la adresa analizelor lui Schur ni se par exagerate: s-a minimalizat prea mult semnificaţia politicii orientale duse de

Nero. Despre relaţiile dintre romani şi părţi, vezi mai ales lucrările lui Jozef Wolski, inclusiv *Caucase et Mer Noir entre Rome et Parthes*, *în Rapports au XV* «*Congres International des Scien* ces *Historiques* (*Bucarest*, *10* – 11 août *1950*), Bucureşti, 1980, p. 27 – 36. Discuţiile asupra obiectivelor strategice ale lui Nero în Orient au fost totuşi relansate de Arnaldo Momigliano, *Corbukme e la politica romană* versei *Parţi*, *în Atti del Secondo* Concresso Nazionale *di* Studi *Romani*: Roma *1930*, Roma, 1931, I, p. 268 – 375.

6". Despre prima etapa a războiului împotriva părţilor, vezi mai

ales W. Schur, op. cit., p. 1-18; M.A. Levi, op. cit., p. 167 – 176: A. Garzetti, *L'impero*, p. 179 – 182; 623 – 629; B.H. War-nabgton, op. cit., 85 – 92; 97; R. Syme, *Corbulo*, p. 36; P. Petit, op. cit., p. 99 şi 128; şi P. Griinal, *Seneque*, p. 150 – 154 etc. în legătură cu rolul lui Seneca. vezi A. Oltramare, *Seneque diplomate*, în *Retine des Studes* la *tines*, *16*, 1938, p. 318 – 335; E. Lepore, op. cit., p. 92 – 94.

7. Despre cea de-a doua etapă a războiului, despre eşecul lui

Tigranes, despre Randeia şi acordul cu părţii, vezi H. Schiller, *cp. cât* „p. 134 – 137; B. Henderson, *op. cit.,* p. 151 – 183; W. Schur, *op. cit.* p. 19 – 29; K.H. Ziegler, Di*e Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich,* Wiesbaden, 1959, p. 65 – 78; G. Ch. Picard.

Les *trophees*, *p*. 337 – 338; M.-A. Levi, op. cit., p. 181 – 187;

A. Garzetti, *L'impero*, p. 170 – 186; I. Richmond, *Palmyra under the Aegis of Rome*, în *Journal of Roman Studies*, 53, 1963, p. 43

54; B.H. Warmington, op. cit., p. 92 – 97; 168; K. Syme, *Corbulo*.

P. 36; şi M. Grant, op. cit., p. 103 – 106. Despre propaganda condusă de administraţia imperială în timpul războiului şi mai târziu, vezi

K. Gilmartin, *Corbulo's Campaigns in the East*, în *Historia*, 22.

1973, p. 583 – 626.

8. În ceea ce priveşte vizita lui Tindate, modul în care ea s-a desfăşurat şi implicaţiile pe care le-a avut în materie de politică externă, vezi B. Henderson, op. cit., p. 387 şi urm.: Fra-2

Cumont, *L'iniziazione di Nerone da parte di Tindate*, în *RivisM di Filologia e di Istruzione Clqssica*, N.S., 11, 1933, p. 145 S1

urm.; M.A. Levi, op. cit., p. 206 – 208; B.H. Warmington, *op*«j p. 95 – 97; E. Cizek, *L'époque de Nâron*, p. 209 – 212; şi K.R. B

ley, op. cit., p. 89 – 91.

9. Conform unei formule a lui P. Petit, op. cit., p. 100. Aces

*Politica externă*

31. –, punct *Ov* vedere este însă foarte vechi şi foarte general. El a fost adoptat de V. Chapot, *La frontiere du Nord de la Galalie ei ies Kaina du Pont*. În *Anatolian Studie* Presented to Sir W.M. Ramsay*, Manchester, 1923, p. 95 şi urm.: Franz Cumont. *l armexion du Pont Polemoniaque et de la Pelite Armenie*, în aceeaşi culegere, p. 112 şi urm.; Dionis M. Pippidi. *Contribuţii la istoria veche a României*. Bucureşti, 105}». p. 1 (50: J, G.F. Hirul, o/>. *cât*., p. 497; şi M. Grant, op. cit., p. 107 – 108 şi 197.

10. Iată textul inscripţiei: *Îl* (*berio*) PLAVTIO *M* (*aici*) *V* (*ilio*) ANI – fensi *Uibu*) SILVANO AELIANfo) *PONTIF* (*ici*). SOCIALT *AVG* (*ustu*! *i*). III *VIII* (*o*) *A* (*ere*) *A* (*rgento*) *A* (*uro*) *F* (*lando*) *F* (*cri*-*nndo*). *Q* (*uacstori*) *Îl* (*berii*) CAESARfă. LEGATfo) *LEG* (*Umis*) V ÎN GERMANIA, *PH* (*acelori*) *MR* (*bano*). LEG (<ifo) ET COMIŢI CLAVDfiO CAESARIS ÎN BRITTANIA, CONSVLI. *PROCO* (*n*) – *S* (*un*) ASIAE. LEGATfo) PRO PRAET – fon?) MOESIAE, ÎN QVA PLVKA QVAM CENTVM *MILL* (*ia*) EX NVMERO TRANSDANV-VIANOKfi? m) AD PRAESTANDA TRIPJVTA CVM CONIVGIBCu.s.) AC LIBERIS ET PRINNCIBVS AVT REGIBVS SVIS TRANSDV-XIT: MOTVM ORIENTEM *SARMATAR* (*um*) COMPHESSIT. 2UAMVIS PARTEM) MAGNA (m) EXERCITVS AD EXPEDî-TIOxvEIVI ÎN ARMENIAM MISISSET: IGNOROS ANTE AVT INFENSOS *P* (*opulo*) *R* (*omano*) PtEGES SIGNA ROMANĂ ADORATVKOS ÎN RIPAM QVAM TVEBATVR PERDVXri: REGIBVS BASTARNARVM ET RHOXOLANORVM FILIOS, DACORVM FRATIÎes) CAPTOS AVT HOŞTIBVS EREPTOS REMISIT; AB ALIQVIS EORVM OPSIDES ACCEPIT; PER QVEM PACEM PROVINCIAE ET CONFIRMAVIT ET PROTVLIT; SCYTHARVM QVOQVE REGEM A CHERRONENS1, QVAE EST VLTRA BORVSTENEN. OPSIDIONE SVMMOTO. PRIMVS EX EA PROVINCIA MAGNO TRITICI MODO ANNONAM *P* (*opuli*) *R* (*omani*) ADLEVAVIT. HVNC LEGATVM ÎN HISPANIAM AD PRAEFECTVR (am) VORBIS REMISSVM SENATVS ÎN PRAEFECTVRA TRIVMPHALIBVS ORNAMENTIS HONORAVIT. AVCTORE *IMP* (*eratore*) CAESARE AVGVSTO VESPASIANO VORBIS EX ORATIONE EIVS *Q* (*uae*) *l* (*nira*) *S* (*cripta*) *S* (*unt*): MOESIAE ITA PRAEFVIT VT NON DEBVERIT ÎN ME DIFFERRI HONOK TRIVMPHALIVM EIVS ORNAMENTORVM. MISI QVOD LATIOR EI CONTIGIT MORA TITVLVS PRAEFECTO VORBIS. HVNC ÎN EADEM PRAEFECTVRA VORBIS *JMV* (*cântor*) CAESAR AVG («*stus*) VESPASIANVS ITERVM *CO* (*n*) *S* (*ulem*) FECTT.

tură *y*. M.

< la erei vasue toen

29 – 31: M.A. Levi. op. cit., *p*. 19*10*. *p*, 188 – 189 şi C29; B.H. Warmington, 5 J-G. F. Hind, op. cit., *p*. 493; Th. Zawad-*Cit*> P59-*Ts* M-Grant'°*Peit*-P108 – 109; E. Cizek, *Tihe*? *m*°*Ştenirea neroniană*. *p*. 34 – 35; şi Emil Condurachi, ° *Plauzio Aeliano e îi tramferimento dei 100.000 Transdanu* etta Mesi*! *Eih*9 1959 4905

*zio Aeliano e îi tramferimento dei 100 00 etta Mesia*, în *Epigraphica* 19.1959. p. 49 – 05.

*În* ceea ce priveşte interpretarea acestei inscripţii şi în legără cu Aolianus în general, vezi în primul rând cercetările lui *y*. M. Pippidi, op. cit. p. 1.37 – 170 (capitolul al treilea care se rela Aelianus şi la frontiera Dunării de Jos în primul secol al noastre). Vezi. de asemenea. W. Schur. op. cit., p. 87 – 91; Pârvan, *Getica*. Bucureşti. 192G. p. 103 – 105; 733; J. Halkin, *Plautius Aelianus, legat de Mesie sous Neron*, în *Anti-Classique*, 3.1934, p. 121 – 161: A. Stein, *Die Legaten von* 1Q9 ST" BudaPGst. 1941. p, o n „– V" Garzetti*h imper* sief p84 – 8 r «i 5 *TreiinP i Tih*".

316

*Secvenţă romană*

11. Cel care ridică problema şi analizează această inscripţie restituită de A. Alfoldi şi W. Reidinger este Th. Zawadski, op. cit., p. 73.

12. Încă de pe vremea lui Claudiu, romanii îl destituiseră pe regele Bosforului, Mithridate, deoarece manifesta veleităţi de independenţă faţă de Imperiu. Fusese înlocuit cu fratele său vi treg, Cotys. O monedă din 45 – 46 reprezintă, de altfel, pe aversul ei efigia lui Claudiu (*BMC*, *Pontus*, p. 52, nr. 101: M. Smallwood, nr. 203 a). În 61 – 62, romanii nu anexează complet Bosforul, aşa cum **s-**a crezut multă vreme, căci în 67 domnea încă aici fiul lui

Cotys, Rhescoporis (SEG, 19, nr. 504: M. Smallwood, nr. 204).

Despre protectoratul şi ocupaţia regatului, vezi B.H. Warmington, op. cit., p. 98; şi Th. Zawadski, op. cit., p. 65 – 70 etc.

13. Despre răsunetul şi consecinţele anexării Pontului, vezi

H. Schiller, op. cit., p. 226; 480; W. Schur, op. cit., p. 85 şi urm.

B. Henderson, op. cit., p. 226; A. Momigliano, *Nero*, p. 774;

Th. Zawadski, op. cit., p. 67; şi K.R. Bradley, op. cit., p. 113 – 114.

14. Oraşul Damasc era guvernat, de douăzeci de ani, de mo narhi, clienţi ai Romei. Monedele locale dispar în 62 sau în 63.

Romanii au anexat oraşul şi au întărit fortăreţele de pe fron tieră; M. Grant, op. cit., p. 107. Data este semnificativă. Faptele lui Plautius Silvanus Aelianus, ocuparea Bosforului Cimmerian şi proiectul eşuat de anexare a Armeniei au survenit la aceeaşi epocă, puţin după cotitura din 61.

15. În legătură cu misiunea africană de explorare şi cu proiectul de expediţie în Etiopia, vezi W. Schur, op. cit., p. 4 – 5 şi

39 – 61; E. Sanford, op. cit. p. 75 – 103; M „A. Levi, op. cit., p. 198

şi 208; A. Garzetti, *L'impero*, p. 190 şi 628; J.G.F. Hind, op. cit., p. 484: B.H. Warmington, op. cit., p. 71; 99 – 100; P. Petit, op. cit., p. 101;

şi M. Grant, op. cit., p. 113 – 115.

16. Despre campania proiectată în Caucaz, pregătirile şi obiectivele ei, vezi, de asemenea, B. Henderson, op. cit., 226 şi urm.

A. Momigliano, *Nero*; p. 777; W. Schur, op. cit., p. 62 – 85; *Zur* neronischen *Ostpolitik*, în *Klio*, 20, 1925 – 1926, p. 215 – 222;

E. Sanford, op. cit., p. 86; A. Brühl, *Le souvenir d'Alexandre le*

*Grand et les Romains* în *Melanges a' Archeologie et d'Histoire de l'Scole Française* de *Rome*, 48, 1930, p. 205 şi urm., în special p. 207 – 211; M.P. Charlesworth, *Les routes et le trafic* commercial dans*l' Empire romain*, traducere în limba franceză, Paris.

1938, p. 116 şi urm.; D.M. Pippidi, op. cit., p. 169 – 170; B.H. War mington, op. cit., p. 98 – 99; E. Cizek, L'epoqwe *de Neron*, p. 140;

P. Petit, op. cit., p. 101 şi 439; şi G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 118 – 120.

17.

Capitolul: al viii-lea Religie, cultură şi stiluri

Nero a încercat să modeleze o nouă mentalitate bazată pe valori originale, valori a căror rezultantă se constituia **într**-un sistem socio-cultural amoral. E vorba* aşa cum am văzut, de o adevărată reformă axiologică. În ciuda câtorva succese de circumstanţă, Nero nu-şi va atinge scopurile. Abia spre sfârşitul secolului, vom asista la instaurarea unei noi mentalităţi, care însă nu se va opune total vechiului sistem de valori. Această nouă mentalitate va gravita în jurul câtorva concepte esenţiale: *dignitas* – demnitatea –, *persona* – rolul bine împlinit –, *libertas* – o anumită libertate – şi *disciplina* – disciplină. Toate cestea există doar în stare latentă în perioada de care ne °cupăm, şi anume în cercul lui Thrasea, al lui Seneca şi chiar al lui Musonius. Şi totuşi, în timpul domniei lui to, înfruntarea dintre vechi şi nou este manifestă: domeniile religiei şi culturii sunt, în această privinţă, tărî-muri privilegiate.

şi reuşia a Suetoniu' Nero dispreţuia orice fel de religie, era un *religionum*... *contemptor* (*Ner*., 56). **Afir**pare, desigur, exagerată. Este adevărat că împăra



 tul nu ora un spirit religios, iar amoralismul său, manifestat prin acel cult pentru *agon* şi *luxus*, nu putea fi decât incompatibil cu sentimente religioase sincere şi durabile. Acest fapt nu l-a împiedicat totuşi să ducă o politică religioasă.

Nero a încurajat, în scopuri exclusiv politice, cultul imperial. În provincii, şi mai cu seamă în Orient, se celebra cultul anumitor împăraţi defuncţi şi al cezarului în viaţă. Numele lui August, de exemplu, fiul „divinului Iulius” – Câesar –, fusese asociat cu cel al Romei, zeificate, la rândul ei. Paralel cu acest cult oficial, orchestrat de preşedintele consiliului provincial, mare preot al cultului imperial, oamenii de condiţie socială mijlocie îl venerau pe împărat şi pe predecesorii acestuia prin intermediul celor „şase bărbaţi ai lui August”, aşa-numiţii *seuiri augustales.* În vremea succesorilor lui August, cultul imperial, nuanţat uneori de influenţe orientale, se va perpetua. Şi totuşi, la Roma, împăraţii nu erau consideraţi zei adevăraţi, cel puţin atâta timp cât se aflau în viaţă. Înainte chiar de triumful creştinismului, măreţia lor era de plan „secund” – m**ai***estas secunda: că*ci ea provenea din măreţia primară a divinităţilor autentice, pe care împăratul nu făcea decât să le reprezinte.

În timpul domniei lui Nero, cultul împăratului devine un instrument al puterii absolute. Se afirmă astfel caracterul providenţial al misiunii imperiale. Însuşi glasul împăratului-citared este ridicat la rang divin, iar venerarea monarhilor defuncţi constituie, de asemenea, un instrument de întărire a autorităţii principelui. În acelaşi context, formulele rituale transpun pe plan religios priorităţile ideologice ale regimului neronian.

Nenumărate inscripţii, pe lângă faptul că depun mărturie de existenţa unor preoţi „specializaţi” în cultul imperial, îi atribuie lui Nero prerogativele mai multor zeităţi: Apollo, Hercule, Marte, Jupiter sau Mithra. În Orient, sunt veneraţi totodată şi alţi membri ai familiei imperiale: Agrippina, Octavia, Poppeea şi Claudia, fiica lui Nero. Până şi la Pompei **s-**au descoperit dovezi în sensul existenţei unui cult al lui Nero.

La curte, domneşte apollinismul. Dar nu este vorba de un Apollo de tip augustele, zeu echilibrat şi sobru, ci de un Phoebus iraţional şi pătimaş, divinitate a entuziasmului sacru, a extravaganţei şi a exuberanţei, cu alte cuvinte, a agen-ului neronian: un Apollo înrudit cu Bacchus, care



devine zeul tutelar al lui Nero. Bacanalele Messalinei, care se desfăşurau în secret, la curte şi în mediile aristocratice, aclimatizaseră încă înainte de Nero spiritul bacchic în anturajul cezarului1.

De fapt, Nero se dovedea a fi indiferent mai ales faţă de religia romană tradiţională. În schimb, era foarte superstiţios, îi consulta frecvent pe astrologi şi făcea mare caz de prezicerile acestora (SUET., *Ner*., 34, 4; 40, 2; 56). Nu dădea înapoi nici în faţa practicilor magice, foarte la modă pe vremea aceea (PLIN., *Nat*. *Hist*., 30, 14 – 17; SUET., *Ner*., 34, 8). Interesul pentru magie i-a sporit mai ales după vizita lui Tindate, care adusese cu el magi. Magii romani, împuterniciţi cu sacrificiile lugubre în onoarea lui Ariman, stăpânitorul tenebrelor, erau departe de a fi mithraici autentici. Ei celebrau cu precădere un cult „apotropaic" menit să atragă şi să domolească puterile Răului. Spre sfârşitul vieţii, Nero va abandona, de altfel, magia.

Împăratul, mare pontif, proteja totodată cultul Cybelei, Marea Mamă asiatică, şi al lui Attis. Cybele avea, într-adevăr, mulţi adepţi printre orientalii aflaţi la Roma şi la Ostia. În prima parte a domniei, Nero a fost şi un fidel al „zeiţei siriene" *Atargatis* – *Dea Syria* (SUET., *Ner*., 56). Adepţii lui Atargatis vor profita de această patimă a împăratului pentru a înălţa pe Ianiculum un sanctuar în cinstea zeiţei lor.

Dacă, în cele din urmă, Nero va părăsi cultul sirian, o va face deoarece aderase la epicureism. Itinerariul pe care va merge spre acesta este opus celui parcurs de Lucilius, prietenul lui Seneca. Fără să ajungă vreodată un autentic filosof, Nero va evolua de la stoicism, doctrina maestrului Seneca şi a prietenilor săi din tinereţe – renecio, Otho şi Lucan –, către un epicureism destul de puţin ortodox, de altfel: concepţia austeră pe care Epicur o avea despre plăcere nu corespundea în niciun fel hedonismului neronian. Un lucru însă îl atrăgea pe împărat ătre această filosofie: faptul că lupta deschisă pe care epicureicii o iniţiaseră împotriva vechilor culte religioase esnea instaurarea regimului teocratic pe care îl dorea era. Aşa se explică simpatia pe care împăratul o va masta, la începutul deceniului al şaptelea, faţă de epicu-Piso şi Petroniu. Interesul lui Nero. pentru ştiinţă cunoaştere, în general, a jucat, 1 probabil, un anumit în aderarea la epicureism.



Implicarea lui Piso şi a lui Petroniu în conspiraţia din 65 îl va face pe Nero să se îndepărteze şi de epicureism. În schimb, împăratul a început să adore o statuetă, care reprezenta o fată: este vorba de un

talisman, una dintre acele amulete, pe care le menţionează textele egiptene din epocă, amulete socotite a fi leac împotriva morţii 2. E foarte posibil ca această statuetă să fie simbolul vreunei Venere semitice. În orice caz, întrezărim aici o legătură evidentă cu, practicile magice, cu simbolismul oriental şi cu mithraismul, pentru care Nero manifesta interes.

În peninsula italică, cultul lui Mithra nu fusese încă asimilat cu cel al Soarelui sau al lui Apollo. Tindate este cel care i l-a relevat lui Nero. Conform relatărilor lui Pliniu cel Bătrân, Tindate „adusese cu el magi şi-l iniţiase pe Nero în praznicele magice” (*Nat. Hist.*, 30, 6, 1). Franz Cumont a demonstrat că Arsacidul i-a dezvăluit într-adevăr lui Nero liturghia secretă a misterelor lui Mithra, în cadrul cărora banchetele sacre constituiau un element fundamental. Convertirea lui Nero la mithraism pune **într-**o lumină cu totul specifică scena încoronării Arsacidului: Tindate se aruncă la picioarele lui Nero, declarâ**ndu-**i că îl adoră ca pe Mithra – *hos kai ton Mi-thran*. El adaugă apoi: „Tu eşti destinul meu şi ursita mea” (DI0,63, 5, 2). Acest episod trebuie pus în legătură cu tradiţia sacră a mithraismului şi cu legenda zeului luminii. Un basorelief mithraic îl reprezintă, într-adevăr, pe soare adorâ**ndu-**l pe Mithra, căruia îi devine un aliat credincios. Cuvântiil „ursită” pronunţat de Tindate echivalează, de altfel, aproximativ, cu vocabula iraniană *hvareno* – „lumină cerească”, „aureolă divină” –, care slujea la desemnarea suyeranului legitim. Conform legendei, Mithra coboară pe pământ şi instituie aici dreptatea şi abundenţa vârstei de aur. Vârstă a cărei reîntoarcere era de multă vreme vestită de propaganda ne-roniană3.

Convertirea lui Nero la mithraism constituia, de fapt. şi un act politic: împăratul încerca să se identifice în felul acesta cu Apollo, Soarele-Rege. Dacă alţii nu p*” ea percepeau legătura dintre Mithra şi soarele-Apouo, Nero, în schimb, o realiza perfect.

Mithraismul nu era un zoroastrism ortodox. Este adevărat că părţii tindeau către un anumit sincretism) gios, dar mithraismul era mai puţin răspândit în Pai (13

*Religie, cultură şi stiluri*

321

decât în restul Orientului. El se dezvoltase pe ţărmurile Mării Negre şi amalgama credinţele iraniene cu o teologie de origine semitică. împăratul l-a adoptat cu scopul de a-l transforma **într-**un

eficient instrument de propagandă. Mithraismul urma să propovăduiască imaginea lui Nero suveran absolut şi reprezentant al Soarelui pe pământ, căruia supuşii trebuiau să i se închine orbeşte, aşa cum credincioşii şi iniţiaţii lui Mithra erau oricând gata să se sacrifice pentru zeul şi fraţii lor de credinţă.

Şi cu toate acestea, mithraismul nu s-a bucurat de un succes durabil la curtea imperială. Odată ajuns în Grecia, împăratul nu s-a mai interesat de această religie a luminii, a cărei morală austeră – ce reclama adepţilor ei înalte virtuţi – şi al cărei simbolism complex coexistau aner voie cu valorile propovăduite de principe. Pe de altă parte, Nero era dezamăgit deoarece nu obţinuse puterile oculte şi magice, pe care sperase să le dobândească cu ajutorul practicilor mithraice. Nimic, nu atestă de altfel că împăratul ar fi devenit un bigot al liturghiei mithraice. Întocmai ca cea de-a doua lui soţie, a manifestat întotdeauna un anume interes pentru. cultele orientale 4, fără a deveni totuşi un adept ortodox al lor.

RELIGIILE ORIENTALE LA ROMA

În multitudinea religiilor orientale ale epocii, mithraismul era una dintre cele mai recente şi mai puţin răspândite. El s-a infiltrat la curte prin intermediul unor aerţi orientali, dar şi-a făcut intrarea oficială – după cum am văzut – numai odată cu vizita lui Tindate. Stoicii, preocupaţi să descifreze, în reprezentările mitice sau rituale, sensul propriilor dogme, se arătau interesaţi această religie. Dar romanii cultivaţi de atunci aveau rea puţină consideraţie pentru magi şi acest lucru va dauna propagării cultelor iraniene. Seneca însuşi a avut atitudine destul de ambiguă faţă de mithraism, deşi condamna din răsputeri practicile magilor şi orice mani«stare publică de cult oriental (De *benef*., 7, 7, 3 şi agmentul 123 al ediţiei HAASE). În fapt, cei care vor aşa mai târziu mithraismul vor fi soldaţii şi neanienii de rând aveau să rămână totuşi credincioşi



 riturilor tradiţionale, superstiţiilor banale, divinităţilor minore, domestice, penaţilor, larilor, lui Hercule sau Sil-vanus. În plus, obiceiurile şi interesele politice contribuiau la perpetuarea cultelor oficiale ale statului – ca cel al triadei capitoline –, deşi nimeni nu mai credea în ele.

În provinciile occidentale, persistau încă practicile religioase tradiţionale: în Europa, vechile culte celtice, druidismul, cultul zeiţei

Epona; în Africa, credinţele punico-libice. Înaintarea religiilor orientale părea însă a fi inevitabilă. Ele au dobândit la Roma un nou avânt şi nimic nu le mai putea stăvili răspândirea. Religii ale mântu-irii prin excelenţă, ele răspundeau spaimelor pe care lumea de dincolo le stârnea în imaginaţii, dar şi neliniştii provocate de mutaţiile rapide ale unei societăţi aflate în criză sporită prin decăderea modului de viaţă şi a mentalităţilor specifice aşa-numitei *câuitas*. Riturile spectaculoase ale acestor religii şi exotismul lor impresionau şi seduceau. Astrologia, şi miracolele au proliferat pretutindeni: taumaturgul Apollonios din Tyana, stabilit un timp chiar la Roma, a ajuns repede o celebritate. În fond, curiozitatea capricioasă a lui Nero faţă de culte şi superstiţii ilustrează pe deplin starea de spirit a multor romani. Se propagă astfel cultul unui Dionysos orientalizat, asimilat cu Sabazios şi Osiris, cultul Cybelei şi al paredrului ei Attis, cel al lui Men, divinitate lunară, dar şi cultul Baalilor sirieni, deseori asimilaţi cu Jupiter. Romanii au încercat să-şi însuşească aceste divinităţi orientale, romanizâ**ndu-**le. Este vorba de un fenomen cunoscut sub denumirea de *interpretatio romana*; fenomen din care şi-au tras seva tot felul de sincretisme 5.

Dintre aceste religii orientale, isianismul tinde să ocupe locul de frunte. Surghiunit de August şi Tiberiu, cultul lui Isis şi Serapis se va implanta la Roma începând cu domnia lui Gaius-Caligula, care îl va proteja, în ciuda faptului că sanctuarele isiace vor rămâne situate în afara incintei sacre a capitalei. Fervoarea credincioşilor, „ele” rul”, cu craniul ras şi înveşmântat în alb, rugăciunii6 zilnice, riturile morţii şi ale învierii, aspiraţia spre purtate şi credinţă vor atrage numeroşi adepţi, de condiţie modestă în cele mai multe cazuri, avizi de patos, de emoţii, de suferinţă, de bucurie şi durere. Isiacii



Numeroşi mai ales în porturile Mediteranei. Cultul modern ai Madonei se constituie, de altfel, ca o prelungire a cultului lui Isis, zeiţă universală a mântuirii, divinitate sincretică, la fel ca Serapis, moştenitoare a forţelor lui Jupiter, Neptun şi Pluto la un loc. Nu cunoaştem suficient de bine care a fost atitudinea lui Nero faţă de isianism, dar se ştie cât de mult stima el Egiptul, dimpreună cu religia şi cultura lui. Otho, însă, va deveni un adept al lui Isis şi va celebra cultul zeiţei egiptene, potrivit ritualurilor consacrate, înveşmântat precum adoratorii divinităţii (SUET., *Otho*, 12, 2). Seneca avea, desigur,

în vedere isianismul, atunci când denunţa psihozele colective care rezultau, după părerea lui, prin practica acestui cult (*De u*.b; 26, 8) 6.

Iudaismul – religie „naţională” totuşi – se va răspândi, de asemenea, în lumea romană. Iudeea, de multă vreme provincie procuratoriană (6 e.n.), s-a răsculat împotriva romanilor în anul 66. Iudeii însă erau răspândiţi în întregul Imperiu. O comunitate numeroasă se slabi lise la Roma, în anumite cartiere în care fuseseră deschise sinagogi – mai ales dincolo de Tibru. Unii romani luau în derâdere practicile religioase ale iudfeilor şi în special circumcizia. Existau, totuşi, mulţi simpatizanţi, inclusiv la curte. Să ne amintim că însăşi Poppeea îi ocrotea. Se neca se pare că a fost mai degrabă ostil cultului mozaic, dacă nu chiar iudeilor. Patriotismul încrâncenat al acestora şi exclusivismul mozaismului îi irita pe mulţi cetăţeni romani, fapt care nu a stăvilit totuşi răspândirea reigiei iudaice. Adepţii ei s-au înmulţit considerabil şi ast

’1 mozaismul s-a impus în curând ca unul dintre cultele

orientale cele mai importante7. Adepţii mozaismului nu manifestau niciun fel de îngăduinţă faţă de creştinism, isiderat ca o disidenţă a iudaismului. Răspândirea ra

Idă a creştinismului va face ca iudaismul rabinic să se

Jeze asupra lui însuşi **şi să-**şi accentueze caracterul

Patriotic…

CREŞTINISMUL

În Iurfeş „” Sfruntaseră pe adepţii legii lui Moise chiar

ea. Pe drumul care ducea de la Ierusalim la Be

». s-au descoperit osuare cu graf fiţi creştine de la primului secol al erei noastre, care menţionau

331, Secvenţă *romană* numele lui Iisus (SEG, 20, nr. 492: M. Smallwood, nr. 163). În 62, marele preot de la Ierusalim a declanşat un val de represiuni împotriva creştinilor.

La origine, creştinismul avusese legături cu secta mozaică ritualistă a esenienilor, dar se despărţise destul de repede de obârşiile sale iudee, abandonase circumcizia şi orice vocaţie patriotică. Cercetări recente par să dovedească faptul că propagarea creştinismului a fost mult mai rapidă decât s-a* crezut multă vreme. Mai mulţi factori ar putea explica acest neobişnuit avânt: vocaţia universală şi ecumenică a noii religii; claritatea doctrinei ei monoteiste; organizarea riguroasă a comunităţilor creştine şi a clerului; o propagandă abilă – astfel, de

exemplu, a de naştere a „Soarelui neînvins” (Mithra) va deveni aceea a lui Christos o doctrină socială îndrăzneaţă, cel puţin în epoca primelor comunităţi, care va face creştismul foarte popular în rândul oamenilor de condiţie modestă; în fine, faptul că această religie orientală a

Mirii se dovedea a fi, între religiile orientale, cea mai

hisă spre mentalităţile occidentale.

Creştinismul se va infiltra rapid în Egipt, Fenicia, Siunde Antiochia adăpostea cea mai veche metropola creştină –, în Asia Mică şi în Orientul semitic, pen-11 ut a se r aspândi apoi în Occident. Prin Balcani, creştinii vor ajunge în Italia, unde ostilitatea lor faţă de celelalte religii, faţă de cultul imperial şi faţă de modul de viaţă diţional al grecilor şi romanilor va stârni o puternică rezistenţă din partea autohtonilor. Izolarea voluntară a creştinilor îi va intriga pe romani, cărora împărtăşania şi

Vbolurile ei (carnea şi sângele divinităţii) le evocau ritualuri canibalice. Li se atribuiau, de altfel, creştinilor iplite nelegiuiri.

La Roma, comunitatea creştină, întemeiată, se pare. *Io* 42 e.n., s-a dezvoltat iute. E foarte posibil ca adepţii ei să se fi infiltrat până în anturajul lui Nero şi ca Seneca să fi luat, astfel, cunoştinţă de doctrina şi comunitatea creştină. Tiberiu se arătase tolerant faţă de creştinii din Imperiu, dar Claudiu, în 49, îi alungase pe iudeii din capitală, mozaici sau creştini, ca urmare a mişcărilor stârnite de rivalităţile lor religioase. Autorităţile imperiale îl vor face de altfel pe creştini responsabili de aceste tul burări. Aceasta este, în orice caz, opinia lui Suetoiiiu: „Întrucât iudeii se răsculau necontenit, instigaţi de Chres” tos, scrie el, [împăratul] i-a alungat din Roma” (*CI*, 25,! *)



Ceva mai târziu, prin anii şaizeci, iudeii s-au diferenţiat dar de creştini şi autorităţile imperiale au înţeles că aceştia din urmă reprezentau o religie cu totul diferită de iudaism: o „superstiţie nouă şi dăunătoare”, cum afirmă Suetoniu (*Ner*., 16, 3). În anul 57, o matroană respectabilă, Pomponia Graecina, fusese acuzată de „superstiţii străine”, dar soţul ei, Aulus Plautius, îi va proclama nevinovăţia (TAC, *Ann*., 13, 32, 3 – 4). Se pare că Pomponia aderase într-adevăr la creştinism: ceea ce demonstrează propagarea noii religii în mediile aristocratice, O jumătate de secol mai târziu, un anume Pomponius Grae-cinus va fi cunoscut ca adept al creştinismului. Iar Paulus din

Tars – numit de creştini sfântul Pavel – va fi aruncat în închisoare şi interogat la Roma de Burrus, prin 59 – 60 8.

Anul 64 e.n., după incendiul Romei, constituie momentul în care romanii realizează cu adevărat autonomia spirituală şi importanţa comunităţii creştine din capitală. După Tacit, Nero, pentru a pune capăt zvonurilor potrivit cărora el însuşi s-ar fi aflat la originea incendiului, va arunca vina pe creştini. Ca atare, va porunci ca toţi cei care-şi mărturisesc pe faţă credinţa creştină să fie aruncaţi în închisoare. Pe baza denunţurilor acestora, arestează şi torturează alţi creştini: „Nu se mulţumeau să-i ucidă pur şi simplu, scrie Tacit; îşi băteau joc de ei, îmbrăcându-i în piei de sălbăticiuni pentru a fi sfârtecaţi de colţii câinilor; ba, mai mult, erau răstigniţi pe cruci şi unşi cu materiale inflamabile, ca să ardă precum torţele nocturne, după asfinţitul soarelui” (*Ann*., 15, 44, 7).

După alte izvoare, n-ar fi existat niciun raport între neendiul Romei şi persecuţia creştinilor, care ar fi avut loc în 68, potrivit lui Hieronymus (*Chronic*, p. 185). În

Ice caz, persecuţia creştinilor cămine un fapt de netăâduit, care s-a desfăşurat, poate, începând chiar din inul 62. Modul de viaţă şi moralitatea comunităţii creştine erau incompatibile cu strategia politică şi sistemul de valori impuse de Nero, pe lângă faptul că împăratul se «mea de absolut orice putea să constituie focar de tulurări în capitală. Influenţa exercitată la curte de adepţii

Jdaismului a încurajat represiunea. Din punct de ve-ce, r. (r. iuridic, n-a existat un edict expres care să înfiereze – H iea de cre? un în schimb acuzaţiile vizau diverse ws delicte. pe de altă parte, este foarte posibil ca, în na incendiului din anul 64, prin septembrie sau ºC

326

*Secvenţă romană* tombrie, să se fi adoptat măsuri contravenţionale care vesteau o represiune fi mai puternică. Nero a profitat de proasta reputaţie a creştinilor pentru a devia de la el suspiciunea generală. Este, de asemenea, posibil ca anumite elemente extremiste ale comunităţii creştine să fi înfăţişat incendiul ca pedeapsă divină. Creştinii, însă, care se recrutau în general din mediile sărace, avură de suferit de pe urma dezastrului. Paulus din Tars şi, mai târzki, Ioan Chrysostomul atestă existenţa, în comunitatea creştină din timpul lui Nero, a unor fanatici care provocau autorităţile romane şi căutau supliciul: ei aşteptau Apocalipsul şi sfârşitul lumii (*Omilia despre*

*cuvinte* – *9*). Astfel se explică, poate, zvonurile care-i făceau răspunzători pe creştini de incendiul Romei9.



Sanatorii duceau de multă vreme o existenţă îmbelşugată, îşi petreceau viaţa – umeori depăşind resursele de care dispuneau – în adevărate palate particulare şi în yile somptuoase, împrejmuite de grădini şi bogate în marmură şi lemn preţios, având în jurul lor un furnicar de sclavi şi liberţi, meniţi să le satisfacă cele mai neaşteptate pofte. Nu lipseau nici vânătoarea şi nici cele mai rafinate ospeţe. Dar toate acestea, evident, costau enorm. Luxul senatorial a încurajat, fără discuţie, înclinaţia lui Nero spre *luxus*, care, la rândul lui, favoriza acest stil de viaţă: era apreciată orice experienţă nouă, chiar dacă „ea comporta şi o doză de violenţă. În 59, Nero i-a autorizat pe actorii unei tragedii să jefuiască, pe scenă, o casă în flăcări şi să-şi păstreze, după aceea, mobilierul „prădat" (SUET., *Ner*., 11, 4). Atmosfera din *Satyricon* reuşeşte să intuiască precis mutaţiile care se produc în mentalităţile epocii.

Nero a fost, totuşi, nevoit să ia câteva măsuri împotriva luxului. Se punea problema nu a impunerii unei anumite austerităţi, ci a limitării scurgerii aurului şi argintului în afara Italiei. Nero a interzis totodată folosire» purpurei (SUET., Ner., 32, 4 – 5 şi 16, 4), a limitat onorariile avocaţilor şi a pus capăt nesăbuinţelor conducători lor de cvadrigă (SUET., *Ner*., 16, 3; 17). împăratul Şridicat împotriva ipocriziei sexuale, încercând să desfiij? teze tabuurile tradiţionale: „Era absolut convins. ei»



Suetoniu, că nimeni nu respecta pudoarea şi (...) că cei mai mulţi îşi ascundeau viciul şi îl acopereau cu prefăcătorie; fapt care-l determina să ierte chiar şi celelalte abateri celor care-şi mărturiseau lipsa de pudoare" (SUET., *Net*., 29, 2). Matroanele de la curte şi din *aula Neroniana* erau cârciumăriţe în timpul ospeţelor – putem da ca exemplu, în acest sens, banchetul organizat de Tigellinus în 64 (TAC, *Ann*., 15, 37, 6 – 7; SUET., *Ner*., 27, 3) «Nero dorea ca „splendoarea" sa supraomenească să stârnească admiraţie. **S**-a emis, în câteva rânduri, ipoteza că amoralismul împăratului, exhibiţionismul estetic şi clasicismul lui cu tentă barocă de inspiraţie elenistică ar ţine de o

veritabilă „revoluţie culturală” 11. Acţiunea întreprinsă de principe n-avea însă nimic revoluţionar în ea: căci nu presupunea nici schimbare de ordin politic, şi nici impunerea unui nou tip de societate. Dar cu toate acestea, opera lui Nero implica o triplă reformă: politică, morală şi educativă. Ea pregătea instaurarea unor moravuri noi, mai degrabă greceşti decât romane – fără a respinge lotuşi radical tradiţia italică –, triumful artei-regină şi totodată izbânda unui sistem educaţional, care avea să-i obişnuiască pe romani cu „deprinderile greceşti” – *mores Graed*. Absolutismul înlesnea emergenţa acestor moravuri noi, care, la rândul lor, consolidau totalitarismul a. Nero considera succesele sale personale, artistice sau de altă natură, ca adevărate victorii militare. După descoperirea conspiraţiei lui Piso, spre exemplu, a decernat onoruri şi a convocat senatul, „ca şi cum ar fi avut de îfăţişat fapte de război” (TAC, *Afin*., 15, 72, 2; şi SUET., Ner., 15, 7). Era propusă şi impusă o nouă viziune asupra fără ca modelul de societate să fie schimbat în e-un fel. Reforma aceasta va determina apariţia unui i subsistem ideologic, care se va numi neronism. El constitui aportul cel mai original al domniei lui Nero… na dintre caracteristicile acestei reforme va fi tocmai irmarea faptului că Nero trebuia considerat un nou „o, uninou Horus. În Egipt, se organizau de multă le serbări asemănătoare celor date în cinstea lui Nero. aiul apei, se proslăvea viaţa, vinul, tinereţea şi *Ka* geniul, zeul tutelar al fiecărui om. Nu întâmplător Nero hih?

— C°n-ura se unei” i? i propovăduia cultul tinereţii. Ex-rusmul era pentru el o modalitate de a-şi învinge He şi neliniştile. Aristocraţii, în general, dar şi atacondiţie modestă şi anumiţi greci, nu priveau cu

32S

Secvenţă *romană* ochi buni aceasta nouă mentalitate. Unii senatori au acceptat neronismul, dar alţii l-au refuzat, în orice caz, în forul lor interior13.

Interpretarea cometelor ca semn al căderii iminente a împăratului, cum am văzut, a constituit, înaintea conjuraţiilor, un simptom al acestei respingeri. În ceea ce priveşte jocurile quinquenale, opiniile erau împărţite: unii nu puteau concepe să-i vadă pe senatori coborând în arenă. Paconius Agrippinus şi Gessius Florus au şovăit să apară pe scenă şi să gireze exhibiţiile imperiale. Primul va refuza în cele din urmă (EPICT., *Diss*., 1, 2, 12). Cel de-al doilea, de origine orientală, se va resemna. Nu elogiau oare alexandrinii talentul de

cântăreţ şi de citared al lui Nero?

Înainte de a părăsi curtea, Seneca, filosoful stoic care participase la elaborarea teologiei solare a lui Nero, a căutat o soluţie de compromis. Întemeiat pe adaptarea la împrejurări, acest „machiavelism” nu era totuşi lipsit de nobleţe. Cât despre senatori, mulţi dintre ei considerau că reforma constituia o constrângere intolerabilă. După opinia lui Tacit, moartea lui Nero i-ar fi bucurat pe senatori, care-şi redobândeau astfel libertatea de gândire şi de acţiune (*Hist*., 1, 4, 2) w...

Nero şi consilierii săi realizaseră cât de perimate se dovedeau a fi valorile tradiţionale ale aşa numitei *duitas*. Sub Nero, aşadar, începe procesul de tranziţie de la *duitas* – de la cetate – la Impeviu, proces care se va sfârşi în timpul domniei lui Hadrian, deci în secolul următor. Asistăm astfel la triumful reprezentării unei *aniiduitas* – anticetate –, la triumful unui stil de viaţă şi al unei modalităţi de gândire la scara Imperiului, hrănite de experienţa tuturor provinciilor statului roman şi corespunzătoare mai degrabă mecanismelor morale şi intelectuale ale omului roman – *homo Romanus* –, decât celor caracteristice cetăţeanului roman al capitalei.

Nero vrea deci să marcheze anticetatea cu o „Weltanschauung” proprie, să-i imprime modul său de gândire *Ş*] de înţelegere a lumii. Mulţi romani se opun, însă, acestei recentrări a mentalităţilor, preconizând o alta: aristocraţia senatorială dispreţuieşte, într-adevăr, moravurile greceşti şi manifestă neîncredere faţă de tradiţiile plebeiene, încă la Seneca, în De clementia, apare conceptul de Per” *sona*, cu sensul de rol, de funcţie socială, de statut (*pro* – ocm., 1, 2). Stoicismul introduce noţiunea de *dignitas*



aceasta îngăduie sfidarea morţii şi a represiunii, dar şi desfiderea tensiunilor permanente ale unei epoci în plină mutaţie, bravarea crizei de creştere a unei societăţi în mişcare. Concepţia senecană de *persona* o devansa pe aceea a. lui Tacit. Dihotomia operată de Tacit – bunii şi răii – ţine, **într-**acfevăr, de această concepţie. O mare parte a populaţiei aspira, aşadar, spre o altă anticetate, mai puţin utopică, poate, decât cea imaginată de Nero. Şi nu e vorba aici numai de senatori. Astfel, în Grecia, vă**zându-**l pe Nero înlănţuit pe o scenă

unde juca rolul lui Hercule, un tânăr pretorian se năpusteşte pentru a-l descătuşa pe împărat (SUET., *Ner*., 21, 6; DI0,63, 10, 5). Acest soldat nu putea pricepe că stăpânul lui se transformă în actor. Alţii manifestau un exces contrar: în 68, pretorul Aulus Larcius Lydus, simplu magistrat, îi va oferi lui Nero un milion de sesterţi ca să cânte din cithară **într-**un spectacol privat, al cărui organizator era (SUET „Ne*r.,* 21, 6; DI0,63, 21, 2).

După 61, asistăm la opoziţia dintre partizanii absolutismului şi ai proiectului neroman de anticetate amorală – pe de o parte –, şi partizanii unui alt proiect, abia conturat, încă vag, dar fundamentat pe demnitatea stoică – pe de altă parte 15. După căderea lui Nero, luxul senatorial va începe să dispară încet-încet. Viaţa „inimitabilă" a lui Nero şi a neronienilor va aparţine unui trecut detestat. Un nou tip de senator şi chiar de roman, mai auster, se va profila sub Flavieni.

Unele izvoare pretind că împăratul îi dispreţuia pe cel chibzuiţi cu banii şi îi ţinea, în schimb, la mare stimă pe aceia care-şi risipeau averile (SUET., *Ner*., 30, 1). Este de remarcat faptul că Suetoniu situează această anecdotă împă o alta, referitoare la toleranţa în ceea ce priveşte erotismul.

Dar, ca şi Nero, opoziţia şi romanii, în general, îşi au seama că orice proiect de *ţinticiuitas* trebuia să ePăşească limitele înguste ale vechii cetăţi şi să înglobeze gul Imperiu. Tacit şi Suetoniu au izbutit să exprime ista tendinţă spre deschidere, această aspiraţie către trara™plu> tendinţă care pare a fi, de asemenea, ilus-JL1 dimensiunile Casei aurite şi ale parcului ei con ooarelui.

330 *Secvenţă romană*

ARTE, ŞTIINŢA, FILOSOFIE

În decursul primului secol al erei noastre, niciodată activitatea culturală n-a fost mai strălucită ca pe vremea lui Nero. În „această epocă frământată şi extravagantă, în care stoicismul senatorilor se opune fanteziilor lui Nero"*, lecturile publice – *recitationes* – şi învăţământul au cunoscut o impetuoasă dezvoltare. Sunt studiaţi în şcoli marii clasici greci, iar concepţia lor despre educaţie – *paideia* – va fi adaptată spiritualităţii romane. Scriitorii de origine provincială, din Hispania mai cu seamă, veneau în număr mare la Roma.

Artele plastice cunosc un avânt remarcabil şi în special pictura „parietală" – care înfrumuseţează zidurile caselor şi palatelor cu scene dintre cele mai surprinzătoare. Este epoca celui de-al patrulea stil

pompeian. De multe ori sursa de inspiraţie este teatrul – care se bucură de favoarea lui Nero. Pereţi întregi sunt decoraţi cu episoade sugerate de tragediile lui Euripide. Peisajele care acoperă zidurile Casei aurite sunt conturate într-un stil dramatic. Pictorii tratează teme mitologice şi intime, uneori erotice. Dorotheos, spre exemplu, dă Afroditei Ana-dyomene o interpretare extrem de îndrăzneaţă, iar Fa-bullus execută acele stranii picturi din palatul imperial. Gustul pentru mister, ireal şi fantastic, o ornamentaţie bogată şi colorată sunt câteva dominante ale picturii din epocă. Artiştii caută efectele cele mai luminoase şi mai colorate, exagerarea şi violenţa. Zenodorus, un sculptor elogiat de Pliniu cel Bătrân, ciopleşte la Autun, în Gallia, statuia lui Mercur şi execută monumentala statuie a lui Nero, care va fi plasată în *domus aurea* (*Nat. Hist.*, 33, 18, 8). Arhitectura – se construieşte mult la acea epocă – tinde să substituie armoniei tradiţionale linia curbă sau frântă, deci invenţiunea liberă, şi se dovedeşte prea puţin preocupată de rezistenţa materialelor 17.

*ţ*

Filosofia, istoria, retorica, dreptul şi literatura cunosc un remarcabil avânt, sporit de interesul pe care-l manifestă faţă de ele cercurile politice şi culturale şi, în egală măsură, curtea imperială. Dintre poeţii erotici ai *epocii*, se evidenţiază numele lui Verginius Rufus şi Cocceiuş Nerva (PLIN., *Ep*., 5, 3, 5 şi MART., *Epigr*., 8, 70, 7). *Celţ* idintâi era un soldat auster, care, în alte timpuri, nu să



fi lăsat dus de valurile lirismului erotic, favorizat atât de nuilt de Nero; cel de-al doilea, un Tibul al epocii, era un senator celebru, rudă îndepărtată cu împăratul şi el însuşi viitor cezar. După cum am arătat cu alt prilej, Seneca şi Persius se disting în satiră, în vreme ce Lucillus străluceşte în epigramă. Poezia epică pătrunde, şi ea, într-o zonă fastă 18, iar gustul pentru teatru, sub impulsul principelui-actor, capătă proporţii din ce în ce mai. mari. Publicul preferă, în general, melodrama şi tragedia cu subiect mitologic. Atellana şi pantomima, genuri dramatice tradiţionale, se bucură de o adevărată revigorare. Opera lui Petroniu stă mărturie despre acest fenomen (*Satir*., 35, 6; 53, 13 şi 68, 5). Cel care „provoacă” renaşterea atellanei este Mummius (MACROBIUS, *Saturnal*, 10 – 3), în vreme ce mimograful Catuuus pune în scenă violente spectacole de mimi cu accente moralizatoare, dar 1

urmează şi alţii pe această cale (SEN., *Ep*., 8, 8 – 9; MART., *Epigr*., 5, 30, 5). Piso, el însuşi amator de mimi, s-a produs pe scenă (TAC, *Ann*., 15, 65, 2). Unele atel-lane îl atacau pe împărat prin aluzii extrem de transparente (SUET., *Ner*., 39, 5)

Pasă-Lui Nero îi plăceau mult pantomimii, acei dansatori care, acompaniaţi de orchestră, executau un balet mut, cu gesticulaţie expresivă şi adesea extrem de îndrăzneaţă. Ei erau foarte populari şi nu de puţine ori „fanii; lor provocau tulburări ale ordinii publice, fapt care a dus, în 56, la alungarea acestor comedianţi. Au fost însă reintroduşi în Italia prin anul 60 (TAC! An*n.,* 13, 25, 4; 14, 21, 7). Aceste spectacole aveau o atât de mare priză la lic, încât Aelia Catella, de exemplu, o venerabilă mă-a**n**ă, participa cu vioiciune. – **c**a actriţă – **l**a ele. În – Ida respectabilei ei vârste de optzeci de ani. Pantomima „espundea perfect noii mentalităţi pe care Nero voia s-o nă. Seneca a subliniat, la rându-i**,** popularitatea aces-**11** gen şi legăturile pe care le avea cu jocurile de arenă: tot oraşul, scrie el, se înalţă zgomotoase estrade. Băr? i femei se agită care încotro să urce pe o scenă. Soţi 1 S°JU se întrec în a oferi poze pline de voluptate. Şi apoi, ce pudoarea s-a măcinat îndelung sub mască, sc. 1 casca gladiatorului. De filosofie, nimănui nu-i

*Quaest*., 7, 32, 3 – 4).

33S5

*Secvenţă romană*

Muzica era, şi ea, extrem de apreciată la curte, ca şi în toate celelalte medii: semăna mult cu muzica tradiţională a arabilor, indienilor, chinezilor sau cu corurile gregoriene.

Cât despre ştiinţe, ele nu regresează, aşa cum s-a afirmat uneori. Se înregistrează inovaţii”, care nu depăşesc însă cadrul cunoştinţelor vremii. Este epoca marilor sinteze formulate de Seneca, în *Naturales Quaestiones* şi, mai târziu, de Pliniu cel fiătrân. Mecanismele complexe ale Casei aurite oferă dovada progreselor înregistrate de tehnologie, domeniu de care Nero se interesa uneori. Opera lui Pomponius Mela, originar din Hispania, atestă remarcabila dezvoltare a ştiinţei geografice, datorată în special expediţiilor de explorare. Medicina înregistrează, la rându-i, câteva reuşite notabile: este la mare trecere hidro-terapia, rod al strădaniilor şcolii de la Massilia (azi Marsilia); romanii se îmbăiau cu apă rece – sau îngheţată – chiar şi în timpul iernii: Sub Claudiu, Scribonius Lar-gus, autor al unui tratat de

farmacologie, dobândise prestigiul unui excelent practician, aşa cum vor fi socotiţi, la rândul lor, Stertinius Xenophon şi Annaeus Statius, în timpul domniei lui Nero (TAC, *Inn*., 15, 64, 4). La aceeaşi epocă, Thessalus din Tralles (Asia Mică) întemeiază o şcoală de medicină populară, unde procesul **de in**" văţământ se reduce doar la şase luni 19.

În ciuda pesimismului lui Seneca, filosofia se bucură de o mare audienţă. Ea se practică la curte, dar mai ales în cercurile culturale şi politice. Dascălii-filosofi ţin lecţii în şcolile lor private sau, pur şi simplu, pe străzi, unde se adresează poporului de rând. Şcoala cinicilor evoluează în mod sensibil; cunoaştem numele a doi dascăli, aparţinând acestei şcoli: Demetrius şi Isidorus, care se vor ciocni în repetate rânduri de mentalitatea lui Nero. În acel climat de „relaxare" morală şi efervescenţă ideologică, apelurile la o viaţă simplă şi dreaptă, sfidarea morală a ordinii sociale îşi află un anume ecou: Demetrius Cinicul satirizează luxul inutil, rafinamentele, modul de viaţă, grecesc, termele şi gimnaziile (PHILOSTR., *Vita Apoi*, *M* 42). Seneca face elogiul lui în repetate rânduri (*De* u. b – 18, 3; De *benef*., 7, 8, 2 – 3; *Ep*" 20, 9; 62, 3; 67, 14 *e***te-***h* Demetrius a activat în cercurile culturale şi politice ale



Istocraţiei. **S-**a aflat în preajma lui Persius şi Thrasea, care l-a vegheat, de altfel, în ultimele clipe de viaţă. Nero l-a exilat în Grecia, aşa cum va face şi Vespasian (PHILOSTR., *Vita Apoi*, 5, 19; 6, 31) 20.

Epicureismul, cum am văzut mai sus, se bucură un timp de preferinţele lui Nero. Epicureicii depăşesc concepţia austeră pe care fondatorul şcolii lor o avea despre plăcere; ei admit voluptatea senzorială oferită de *luxus*, alături de absenţa durerii, **într-**o existenţă calmă şi echilibrată. Se pare că Piso a fost epicureic, ca şi Petroniu, de altfel, care, după Epicur, respingea credinţa în supravieţuirea şi tfansmigraţia sufletului şi totodată ideea stoică a palingenezei – reîntoarcerea periodică şi veşnică a aceloraşi evenimente. Concluzia decurge firesc de aici: fiecare clipă a existenţei trebuie trăită intens şi complet (*Satyr*., 99, 1; 104, 3; 132, 15).

În Orient, capătă amploare neopitagoreismul. Celebrul taumaturg Apollonios din Tyana – cel care va predica şi la Roma – aparţine curentului pitagoreic.

La Roma, vreme îndelungată se bucurase de succes Noua

Academie; această şcoală filosofică era cel mai bine adaptată spiritului pragmatic al romanilor, care erau înclinaţi să creadă mai mult în probabilităţi decât **într-**un adevăr absolut şi tolerau foarte bine coexistenţa unor teze contrare. În opinia Noii Academii, doar practica şi experienţa puteau impune o teză în dauna alteia. Această filosofie antisistematică şi antidogmatică, pe care Cicero o reprezentase strălucit, constituia, înainte de toate, o me-odă de abordare a lumii, a cunoaşterii umane şi a cuini. Sub domnia lui Nero, Noua Academie „probabilă”, deşi a exercitat oarecare influenţă asupra lui = >eneca, a rămas totuşi minoritară.

Filosofia dominantă a epocii de care vorbim rămâne

să stoicismul, care comportă mai multe tendinţe. Muuş Rufus, de exemplu, profesa o virtute austeră, olitate semeaţă şi exigentă. Stoicismul lui Thrasea şi

rsius era, în schimb, mai moderat. Toţi stoicii vremii div – au ° atunc* cm[3]* omul se află în armonie cu ordinea no a universului, sărăcia, exilul, tortura şi teama de e nu-i pot atinge sufletul, nu-i pot tulbura pacea şi ea, Această linişte a spiritului poate fi dobândită nu

334

j *Secvenţă romană* mai prin voinţă şi prin**tr-**un antrenament continuu al răbdării. Spiritul uman nu trebuie să pună preţ pe ceea ce-i este exterior: bunurile intrinsece îi sunt suficiente. În aceasta constă inflexiunea romană a stoicismului.

Seneca este, fără nicio îndoială, cel mai important dintre stoici. În ciuda unor contradicţii aparente, itinerariul său spiritual constituie un adevărat sistem de gândire, profund coerent. La el, totul se concentrează în figura înţeleptului, care, prin stăpânire de sine, ajunge la o viaţă spirituală desăvârşită şi la starea de bucurie (*gaudium*). Doctrina lui Seneca, mai degrabă riguroasă la început, se va mlădia pe parcurs, pentru a se transforma, sub Nero. **Într-**un stoicism conciliant şi „monden”, adaptabil împrejurărilor. Pierre Grimal insistă asupra „darului pe care el [Seneca] îl posedă de a transforma în experienţă trăită raţionamentele abstracte ale Şcolii”, deoarece „gândirea sa nu se mărginea să reproducă, cât de cât, nişte formule doxografice, înţelese mai mult sau mai puţin exact” 21. Învăţătura lui Seneca avea, de altfel, un caracter terapeutic şi se întemeia pe un subtil talent de psiholog 22. Deşi stoicismul acesta lărgit accepta integrarea unor elemente provenind din alte şcoli23, „sincretismul” filosofic nu a constituit

caracteristica esenţială a sistemului senecan.

Stoicismul va tinde să devină o filosofie de opoziţie, în special sub influenţa neopitagoreicului Apollonios din Tyana. Faptul nu-i va împiedica pe anumiţi stoici să-l sprijine fără rezerve pe Nero – stimulând la extrem supleţea ideologică a doctrinei Porticului. Ei nu urmăreau, în felul acesta, decât să-şi întărească poziţia şi să obţină avantaje financiare.

La modul general, putem afirma că, în timpul domniei lui Nero, stoicii nu au fost nici persecutaţi – numai pentru opţiunea lor filosofică – şi nici alungaţi din Roma, cum se va întâmpla sub Flavieni, când Porticul se va radicaliza şi va deveni filosof ia opoziţieivi.

STILUL NOU ŞI NOUA MIŞCARE LITERARA

Participarea lui Seneca la guvernarea Imperiului poate fi mai uşor înţeleasă dacă facem apel la învăţătura cice roniană. Căci Seneca a fost, în felul lui, un Cicero al epoci1



sale: cu alte cuvinte, un anti-Cicero. Aşa cum Lucan a fost un anti-Vergiliu 25. Seneca a combătut vreme îndelungată clasicismul latin, străduindu-se să răspândească şi să organizeze stilul nou. În perioada domniei lui Nero, înfruntarea dintre clasicism, stilul nou şi aticismul arhaizant va depăşi simpla rivalitate literară: căci se confruntau culturi şi itinerarii spirituale.cu totul opuse.

După moartea lui August, clasicismul latin, ciceronian şi augustele, a străbătut o perioadă de criză. Viziunea optimistă despre viitor şi despre lume în general, armonia şi simetria pe care le implica, au fost respinse de mulţi romani şi, desigur, de artişti. Se căutau alte modalităţi de gândire şi exprimare. În felul acesta s-a constituit curentul literar şi cultural cunoscut îndeobşte sub denumirea de stil nou. El a prelungit, prin forme inedite, vechiul asianism patetic şi nuanţat al oratorilor şi anomalismul filologilor şi gramaticilor. Acest romantism *avânt la lettre* se caracterizează printr-o abordare tragică şi pasională a existenţei, printr-o expresie subiectivistă, prin introspecţie, prin căutarea cu orice preţ a ineditului şi uneori a fantasticului, printr-un cult al inventivităţii şi mai cu seamă al asimetriei. Pe plan literar, stilul nou este o sfidare lansată regulilor poeticii clasice, este triumful densităţii şi conciziei – *breuitas* –, este avântul scriiturii, gustul pentru cuvântul care merge direct la ţintă –

*cultus* –, este căutarea frazei surprinzătoare, a expresiei picante, a detaliului ieşit din comun, a sentinţei şocante. Prozatorii apelează la resursele retoricii şi ale poeziei încalcă cu bună ştiinţă normele sintaxei clasice. Stilul ou se impune sub Claudiu, dar mai ales sub Nero. Tacit inrmă în mod explicit acest lucru, atunci când ia în discu-elogiul funebru al lui Claudiu, pronunţat de Nero şiătuit de Seneca: el spune că discursul era împodobit raii de ornamente „şi dovedea un talent încântător, le gustul acelui timp” (*Ann*., 13, 3, 1) 26.

Începând de prin 50 e.n., în jurul lui Seneca ia naştere t „erată mişcare de opinie favorabilă stilului nou. Prie

filosofului vor accentua câteva dintre tendinţele stinou: căutarea expresiei concise, a sentinţei – *sen*

— A limbajului incisiv şi a lirismului, şi, nu în cele

338 *Secvenţă romană*, din urmă, o analiză psihologică bazată pe antinomia dintre bine şi rău. Stilul acestora este mai „romantic” chiar decât cel al predecesorilor. Lucan şi Lucilius, oratori precum Gallio şi Aper, istoricul Fabius Rusticus, Cornutus, poetul liric Caesius Bassus, Lucilius şi gramaticul Remmius **Pa**laemon sunt cei care-l înconjoară pe Seneca în sânul noii mişcării literare şi care-l orientează spre baroc. Poemul referitor la războiul purtat de August împotriva lui Antoniu şi a Cleopatrei – BeZZwro *Actiacum* – ilustrează de asemenea acest stil nou propriu epocii neroniene 27.

S-a făcut uneori afirmaţia că Seneca nu ştia să-şi compună dialogurile. Este adevărat că filosoful îşi organiza ideile, pe o temă dată, **într-**o serie de variante. Fiecare dialog este astfel alcătuit în jurul unui „nucleu spiritual”, de la care se pune în mişcare o dialectică abilă şi progresivă a ideilor28. Seneca îi ironizează pe poeţii clasicizanţi, pasionaţi de mitologie (Apoc, 2, 1 – 2). El pretinde pentru poeme un stil sobru şi energic (De *benef*., 1, 4, 5 – 6). Recomandă stilul simplu: sensul contează mai mult decât îmbinarea strălucitoare a cuvintelor – scrie filosoful (De *tranq anim*., 1, 14; Ep., 38, 1; 40, 12 – 14; 58, 6; 100, 1 – 6). Îi critică pe arhaizanţi şi clasicizanţi şi-l persiflează chiar pe Petroniu (Ep. 114, 10 – 13). Pledează pentru evoluţia stilului, împotriva esteticii normative, ridicând la rangul de principiu fundamental istoricitatea scriiturii şi a criteriilor valorice: „stilul nu cunoaşte o regulă absolută; modul de viaţă al cetăţii, care a fost totdeauna schimbător, îl modifică” (*Epr*, 114, 13). Ideile se-necane despre discurs şi despre *oratio* – în sensul de stil – dovedesc o

moderaţie pe care nu o întâlnim în propria sa operă literară. Seneca dorea, probabil, să tempereze ardoarea câtorva discipoli mai radicali, printre care şi Lucan.

Depăşind faza unor începuturi literare destul de tradiţionale, odată cu *Pharsalia*, marea sa epopee, Lucan **pro**clamă noutatea şi valoarea operei sale în raport cu epos-ul homeric (*Phars*., 9, 980 – 986). El nu pronunţă niciunde numele lui Vergiliu, dar este evident faptul că prea gustă arta marelui mantuan şi că doreşte să ap ca un „anti-Virgilio”, după formula criticilor italieni2<J-*Religie*, *cultură* şi *stiluri*

337

Lucan durerea este întotdeauna violentă, emoţia estt permanent prezentă, iar atmosfera generală apare încărcată de luptă, deznădejde, cruzime şi teamă 30.

PERMANENŢA CLASICISMULUI

Stilul clasic nu va dispărea, cu toate acestea, dar va tinde spre baroc. În artele plastice, tendinţele moderne domină cu autoritate covârşitoare. Cu totul altfel stau lucrurile în literatură: tratatul despre agricultură al lui Columella constituie, în acest sens, un elocvent exemplu pentru proză. Poeţi ca Saleius Bassus şi Serranus menţin, în genul epic, concepţia tradiţională mitologizantă, deşi, la acea vreme, Lucan o contestă. Epopeile lor **s**-au pierdut. **S**-a păstrat, în schimb, *Iliada Latină* – *Ilias Latina* –, scrisă probabil de Baebius Italicus, poem mediocru în stil clasicizant, care se mărgineşte să rezume opera lui Homer. Cele şapte poeme bucolice, redactate în prima parte a domniei lui Nero de Calpurnius Siculus, sunt de aceeaşi factură. Genul liric i-a inspirat cel mai mult pe clasicizanţi. Calpurnius Siculus, poet de structură vergiliană, se va deosebi totuşi de modelul său prin rafinamente suplimentare şi prin**tr**-un anumit manierism: poemul consacrat elogierii lui Piso, viitorul conspirator, stă mărturie în acest sens 3 t. *Carmina Einsidlensia*, două egloge anonime compuse spre mijlocul deceniului al şaptelea, ţin de aceeaşi orientare.

Opţiunile estetice ale lui Nero vor evolua – după cum afirmă Tacit; el îi face însă răspunzători de aceasta pe poeţii care ar fi lucrat pentru principe: „Aceştia, notează istoricul, se reuneau după cină, pentru a asambla versurile e care Nero le aducea cu el sau pe care le improviza pe

°e, ei străduin**du**-se să aducă îmbunătăţiri expresiilor

aparatului. Ceea ce se şi vede din stilul acestor poeme, în
2 nu există nici vervă, nici inspiraţie, nici unitate de
™n” – *nec ore uno fluens* (*Ann*., 14, 16, 2). În realitate.ro îşi scria singur versurile (SUET., *Ner*., 52, 3). Iar ca le lipseşte „verva”, este pentru că aşa voia autorul
Diferenţele de tonalitate corespund unei schimbări de teră. Seneca îşi formase elevul în spiritul stilului nou;
°niu precizează că filosoful îl ţinuse departe de influ
338
*Secvenţă romană*enţa vechilor oratori (*Ner*., 52, 1). Dacă primele discursuri ale lui Nero purtau amprenta neoasianismului, gustul şi concepţiile lui estetice **s**-au modificat odată cu anturajul, cu strategia politică şi cu sistemul lui de valori. În domeniul arhitecturii şi al picturii, Nero rămâne însă fidel unui anume „romantism”. Pe acest teren mai ales se manifestă străvechiul fond popular italic, ca şi influenţele greco-orientale, egiptene şi iraniene. În domeniul artelor plastice, orientarea modernistă se dovedea într-adevăr prea coercitivă şi prea sistematică, pentru ca Nero ş-o fi putut respinge”.
Marţial îl consideră pe Nero un poet. savant – *poeta doctus* – (*Epigr*., 8, 70, 8), iar Tacit recunoaşte că împăratul „vădea o anumită erudiţie” (*Ann*., 13, 3, 6). Îndrăgostit de cultură elenă, după 57 – şi mai ales după 61, Nero se îndreaptă spre o poezie de factură clasică, inspirată de Homer şi Apollonios din Rhodos. Întrucât îi plăcea să se dea drept descendent al Greciei glorioase şi totodată al lui August, şi pentru că se erija în al doilea fondator al Imperiului, era normal să-practice şi să încurajeze clasicismul; însă un clasicism de factură cu totul specială: erudit, rafinat, impregnat de retorică – la urma urmei, un clasicism de factură barocă. În această privinţă, este semnificativ faptul că Nero îl prefera pe Euripide celorlalţi autori tragici greci. Poezia sa lirică pare manieristă şi sofisticată. Firea exuberantă a împăratului nu putea, într-adevăr, să se împace pe deplin cu sobrietatea şi severitatea clasică. Rămâne totuşi fidel structurilor poemului epic tradiţional – homeric şi vergilian. În preajma anilor ’64 – 65 (vezi capitolul al II-lea), Nero va încheia un poem în mai multe cărţi consacrat războiului troian – *Troica* – „în care episodul principal îl constituie căderea Trbiei – **T**r*oiae halosis.* Spre sfârşitul vieţii, Nero intenţiona să compună un monumental poem închinat istoriei romane – **c**a ripostă la Ph*arsalia l*ui Lucan – poem care ar fi urmat să

reabiliteze maniera clasică, mi –, tologia şi limbajul simbolurilor.

Arta oratorică a lui Nero a avut o evoluţie similara. Discursul pe care-l rosteşte cu prilejul eliberării Greciei arată cât de mult gust avea împăratul pentru armonie, ba chiar pentru preţiozitate. Scrisoarea pe care o adresase egiptenilor la începutul domniei fusese, în schimb, redac-*Religie, cultură şi stiluri*

339

tată **într-**un stil limpede şi precis. Este adevărat că autorii ei reali au fost, probabil, funcţionarii imperiali.

La curte, mulţi alţi poeţi vor face uz de acest neoclasicism alambicat de tip baroc: este cazul lui Silius Italicus, care, sub Flavieni, va relua lupta dusă de împărat împotriva lui Lucan.

În concluzie, pe vremea lui Nero, clasicismul ocupă o poziţie cu totul specială. Urmând clasicismului de tip augustele **–** primul clasicism **–** şi precedâ**ndu-**l pe cel al Flavienilor şi Antoninilor **–** al doilea clasicism **–**, el se vădeşte mai sofisticat, mai exuberant, mai mitologizant şi decât unul, şi decât celălalt. La urma urmei, clasicismul lui Nero, al neronienilor şi al poeţilor clasicizanţi era cel mai puţin fidel lecţiei lui Horaţiu, chiar dacă nu renunţa la principiile fundamentale ale precursorilor săi32.

În cercul lui Piso, se practica poetica de tip clasic, ceea ce explică reproşurile la adresa lui Lucan şi a lui Seneca sau criticile îndreptate împotriva stilului nou şi a retoricii asianiste, critici pe care Petroniu le va formula, în ciuda faptului că *Satyricon-ul*, operă extrem de modernă şi barocă în sensul cel mai bun al cuvântului, amestecă mai multe stiluri. Autorul afirmă, de altfel, în mod explicit noutatea romanului său (*Satyr*., 132, 15). Şi cu toate acestea, personajele lui Petroniu atacă principiile stilului nou 33.

ATICISMUL ARHAIZANT

În secolul I î.e.n., aticiştii propovăduiesc o scriitură

bră şi riguroasă, în felul celei practicate de aticul Lysias, a cărui simplitate nu contenea să-i uimească. Neoatismul se va identifica cu clasicismul. Dar cei mai purişti e aticişti se vor alătura arhaizanţilor, denumiţi *antiarii*: ei afirmă că stilul frumos este apanajul scriitodin vechime. Acest curent aticist arhaizant este fezentat de gramaticul Pomponius Marcellus. Sub dorului Nero, retorul Verginius Flavus, ostil antitezelor favo radoxufilor> continuă această tradiţie şi militează în ea ei în cercul lui Musonius. Cu toate acestea, doar gramatici aderă la

mişcare: este cazul lui Nisus

 şi Probus. Acesta din urmă aplică cu stricteţe principiile analogiei gramaticale. Specialist în poeţi clasici şi arhaici, Probus i-a editat cu pricepere. El pregătea, în această a doua jumătate a secolului întâi, pătrunderea aticismului arhaizant în marea literatură 34.

IMPORTANŢA STILURILOR.

Nu va fi posibil să încadrăm toţi scriitorii epocii în şcoli bine definite. Această neputinţă va fi cu atât mai mare în cazul pictorilor şi sculptorilor. Artele plastice sunt, în general, dominate de tendinţele „moderniste”, dar artiştii, de obicei oameni de condiţie modestă, nu aderă la marile curente şi nu se amestecă în polemici estetice35. Dacă Nero a reuşit să impună un clasicism înclinat spre baroc în literatură, rămânând în acelaşi timp fidel impresionismului în pictură şi arhitectură, este pentru că artiştii plastici se arătau prea puţin preocupaţi de estetică.

În ciuda opţiunilor teoretice ale autorului său, romanul lui Petroniu se sustrage oricărui curent şi oricărui stil. Acelaşi lucru se întâmplă cu satira, şi în special cu cea a lui Persius. În general, autorii de satire rămâneau în afara dezbaterilor estetice, care constituiau apanajul genurilor aşa-zise nobile: arta oratorică, poezia epică sau teatrul. Este adevărat că aceşti autori se interesau în primul rând de viaţa cotidiană şi foloseau limbajul faptului trăit. Persius, înaintea lui Juvenal, va face ca *satura* latină, dezlânat şi voit amalgam de genuri, conversaţie intenţionat descusută, să evolueze spre satiră şi spre o critică severă a moravurilor *x*.

Ne-am înşela totuşi profund dacă am deduce de aici că polemicile stilistice au fost lipsite de importanţă. Însuşi Persius se va angaja uneori în astfel de „certuri” literare. Iar Petroniu, atunci când îi atacă pe poeţii care abandonează simbolurile şi structurile vechii poezii epice, îl *vi** zează, de fapt, pe Lucan (*Satyr*., 118, 2 – 6). Seneca, la rândul său, îl atacă pe Petroniu. El înfierează dezmăţu1 scriitorului, pasiunea sa extravagantă pentru banchetele nocturne şi spune despre el că face parte din „banda



oamenilor-păsări de noapte” sau „noctambulilor” – *turba*

*lucifugarum* (*Ep*., 122, 15 şi întreaga scrisoare). Filosoful critică, de asemenea, „trivialitatea lui stilistică” şi faptul că Petroniu utilizează un limbaj popular: „unii… care nu vor nimic altceva decât lucrul des folosit şi grosolan, cad în trivial” (*Ep*., 114, 13) 37.

Aceste polemici înverşunate dovedesc cât de mare importanţă aveau diversele stiluri. Eşecul sau succesul lor era strict dependent de contextul politic. Nero a abandonat stilul nou în momentul în care a schimbat strategia politică şi sistemul de valori. Clasicismul înclinat spre baroc şi elenizant slujea mai bine obiectivelor lui politice, etice şi estetice.

Împăratul însuşi a fost combătut de clasicizanţii epicureici ai cercului lui Piso şi de adepţii noii mişcări literare. *Octavin*, tragedie scrisă probabil de Cornutus după moartea lui Nero, atestă faptul că stilul nou nu va pieri:! 8.

NOTE

1. În legătură cu bacchismul de la curtea lui Nero, vezi

G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 206 – 209. Despre apollinism sub Nero, vezi J. Beaujeu, *La religion romaine*, p. 290; G. Ch.

Picard, op. cit., p. 40; 212. Apollo este considerat zeu tutelar al lui Nero de către Jean Gage, Apollon *romain*, Paris, 1955, p. 650 – 672. Despre cultul lui Nero la Pompei, vezi Robert

Étienne, *La vie quotidienne a Pompei*, Paris, 1965, p. 118 – 121.

Despre trăsăturile cele mai importante ale cultului imperial, vezi

Marcel Le Glay, *La religion romaine*, Paris, 1971, p. 64 – 74.

2. Despre atitudinea lui Nero fată de Cybele, dea *Syria*

targatis) şi astrologie, vezi R. MacMullen, *Ennemies of Roman der*. *Treason*, *Vnrest and Alienation in the Empire*, Cambridge.

P141; şi R.E. Witt, Isis in the *Greco-Roman World*.

! on, 1971, p. 224. Cu toate acestea, după opinia lui J. Beaujeau.

*a Tfligion romaine*, p. 45 – 47, nu se poate vorbi de o adevărată

Poitică religioasă la Nero. Despre progresele magiei în epoca lui *retsr*-Vezi J Annequin, *Recherches sur l'action magique et ses vresentations aux* Jer *et ne siècles après J*.

— *C*, Paris, 1973;

VolPilhac, op. cit., p. 277 – 231.

VBzi p Satură cu iniţierea lui Nero în misterele lui Mithxa, Grimal 5” umont> *L'iniziazione di Nerone*, p. 147 – 153; Pierre 89.

*civilisation romaine*, ed. a 4-a, Paris, 1965, p. 69 şi *l'ep Oa* ŞI J-*Ga* &, *Apollon romain*, p. 665 şi urm., şi E. Cizek – de *Neron*, p. 210 – 212. Despre mithraism în general.

342 *Secvenţă romană* vezi J. Vermaseren, *Mithra, ce dieu mystérieux*, Paris, 1960; şi Robert-Alain Turcan, *Mithra et le mithriacisme*, Paris, 1981.

4. R.-A. Turcan, *Seneque*, p. 10 – 11. subliniază că Nero va încuraja şi alte culte orientale, printre care iudaismul.

5. În legătură cu propagarea cultelor orientale şi slaba rezistenţă opusă de religiile naţionale tradiţionale, vezi Franz

Cumont, Les *religions orientales dans le păgânisme romain*. Paris.

1929, p. 19 – 41; H. Schiller, op. cit., p. 579 – 601; şi R.-A. Turcatx.

*Seneque*, p. 7 – 20; 25 – 26; 63 etc.; *Mithra*, p. 22 – 37.

6. În legătură cu isianismul de la Roma, sub domnia lui

Nero şi în cursul primului secol în general, vezi F. Cumont, Les *religions Orientales*, p. 75 – 86; şi V. Tran Tafn Tinh, Le *culte d lsis* o *Pompei*, Paris, 1964.

7. În ceea ce priveşte răspândirea mozaismului în Imperiu şi comunitatea iudaică de la Roma, vezi A. Benoît – M. Simon.

Le *judaisme et le christianisme antique*, Paris, 1968, p. 24 – 32;

şi G. Scarpat, op. cit., p. 79 – 107.

8. Despre începuturile creştinismului, vezi Marta Sordi, *II*

*cristianesimo e Roma*, Bologna, 1965, p. 27 – 91 etc.; J. Dauviller.

*Les teraps apostoliques*: 2 er *siècle* (*Histoire du droit et ies institutions de l'Église en Occident*, II), Paris, 1970; şi Dionis M. Pippidi, Note *de lectură*, în *Studii Clasice*, 19, 1980, p. 101 – 117 (în

special p. 112 – 116).

9. În ceea ce priveşte incendiul Romei şi creştinii, vezi

C. Pascal, op. cit., p. 9 – 17; Leon Hermann, *Quels chrétiens ont incendie Rome*? în *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 27.

1949, p. 633 – 645: şi unul, şi celălalt îi fac pe creştini răspunzători de incendiu; Karl Buchnex, Tacitus *tiber* die *Christen*, în

*Aegyptus*, 33, 1953, p. 181 – 192: J. Zeiller. *Institutum Neronianum*.

*Loi fantome* ou *réalité*? în *Reviie* d'Histoire *Ecclésiastique*, 5Q.

1955, p. 393 – 399; J. Beaujeu, *L'incendie* de *Rome*, p. 73 – 80;

292 – 299; 305 – 306; M. Sordi, op. cit., p. 79 – 84; 92 – 93; V. Capocci, *Christiana* II, în *Studia et Documenta Historiae et Iuris*.

36, 1970, p. 21 – 123; şi R. Bodeus, *Vingi remarques sur la persecution des chrétiens dans l'Empire Roviam aux aeux* premieri *siècles de notre ère*, în *Humanités Chrétiennes*, 1980, p. 489 – 403

etc. Se pare că Nero ar fi ucis în 64 două sute de creştini, poate chiar trei sute.

10. Despre luxul senatorial şi moravuri în timpul domniei Im

Nero, vezi P. Petit. op. cit p. 128 – 139: K.R. Bradley, op. cit., p. 84; 102 – 109; 158; 165; 193; 277; şi M. Grant, op. cit., p. 30; 158 – 159.

11. D. Gagliardi, op. cit., *p*. 15 – 25; P. Petit, op. cit., p. l» 2...”

103. G. Ch. Picard, Auguste et *Neron*, p, 199 – 233, încearcă şi el să definească „revoluţia neroniană”.

*12*. În ceea ce priveşte reforma educaţiei şi răsunetul *e*!

vezi B. Henderson, op. cit., p. 130; E. Hohl, op. cit., col. 3Ţ»

şi A. Momigliano, Nero, p. 471. Contra, K.R. Bradley. op. *ci*tă. 82 – 85; 128; 253.

*13*. A. Degrassi, *Un nuovo frammento dei Fasti dei*

Augustales *Claudiales*, în *Epigraphica*, 4, 1942, p. 17 – 22.

*14*.



niază faptul că, prin 64 – 65, înalta societate romană participă activ la cultul imperial. Despre Nero ca un nou Horus, vezi p. Grimal, *Seneque*, p. 196 – 198.

14. Despre comete şi impactul lor politic, vezi R.S. Rogers.

ŢTfte *Neroniah Comets*, în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 84, 1953, p. 237 – 249.

15. În legătură cu modelul de anticetate şi cu valorile preconizate de opoziţia senatorială, vezi H. Schiller, op. cit., p. 685;

Gh. Wirszubski, op. cit., *p*. 167; şi A. Bergener, op. cit., p. 206

208; S06, n. 605. Despre persoană şi *persona*, vezi M. Meslin, op. cit., p. 224 – 229; 251 – 252. Despre anecdota cu tânărul soldat, vezi K. Heinz, op. cit., p. 58; despre „afacerea” Larcius Lydus, vezi PIR2, L. 96; K.R. Bradley, op. cit., p. 134; şi M. Grant, op. cit., p. 196 ele.

16. P. Petit, op. cit., *p*. 281; vezi, de asemenea, p. 278 – 284;

B. Cizek, *L'ipoqwe de Neron*, p. 283 şi urm.

17. Despre avântul şi trăsăturile artei plastice sub domnia lui

Nero, vezi mai ales Jean-Michel Croisille, *Poésie et art figure*, *p*. 15 – 885. Vezi, de asemenea, de acelaşi autor, *Les natures mortes campaniennes*. Repertoire *aescriptif* des *peintures* de *nature morte du Musée National de Naples*, *de Pompei*, *Herculanum et*

*Stabies*, Bruxelles, 1965.

18. Despre avântul literaturii, vezi H. Schiller, op. cit., p. 611
619; P. Paider, *La vie Utteraire a Rome*, în special p. 5 – 6;
H. Bardon, *La littérature* latine *inconnwe*, II, p. 124 – 160; şi
E. Cizek, op. cit., p. 284 – 286.

19. În legătură cu medicina, vezi M. Grant, op. cit., p. 87 – 88;

În legătură cu celelalte ştiinţe, *ibid*., *p*. 115 – 116; 124; 149. Sta tutul Lui Annaeus Statius, medicul personal al lui Seneca, atestă ptul că fiecare cerc cultural şi politic, ba chiar fiecare mare familie, îşi avea propriul său medic.

20. Despre Demetrius şi despre cinici în perioada domniei lui
Nero, vezi I. Lâna, *L. Anneo Seneca*, p. 32; P. Aubenque – f. M. André, op. cit., p. 24; B.H. Warmington, op. cit., p. 147
! 50: E. Cizek, L'époque *de Neron*, p. 247 – 249; şi M. Grant, *op. cit.*, *p*. 86; 181; 233, n. 26.

21. P. Grimal, *Seneque*, *p*. 433 – 434. Vezi şi monografiile anterior citate ale lui I. Lâna, M. Griffin etc. Trebuie menţionaţi, asemenea, Marc Rozelaar, *Seneca*, Amsterdam, 1976, ca şi icetto Marchesi, *Seneca*, ed. a 2-a, Messina, 1934; şi E. Cizek.

<*era*, Bucureşti, L972. Despre epicureismul epocii, vezi Oskar
*Veri doctus Epicurus*. *Zum Text von Petron U2, 15*, în
««ei *Studien*, *Zeitschrift für Klassische Philologie und Patristik*.
1070, p. 138 – 151.

e P1. Primai. *Seneque*, *p*. 411, face următoarea remarcă: ja lui Seneca, în întregimea ei, tinde spre următorul *el*: „ea sufletului – atât la cel căruia i se adresează, cât şi la a fi *şi* însuşi, care mărturiseşte că scriitura este o modalitate de jsuşi idei, un mod de a-ţi stăpâni propria gândire". După >Uosofra ar fi în primul rând o *medicina animi*.! l în legătură cu influenţele exterioare stoicismului, veri» eh, *Der Bău von Senecas*, *Epistolae Morales*, Heidel – P. 182 – 188: M. Griffin, op. cit., p. 13 – 16; 38 – 40 f



P. Grimal, Seneque, p. 74 – 77; 337 – 353; 363; şi G. Scarpat; op.

cit., p. 68 – 94 etc.

24. Despre demersul opoziţionist adoptat de majoritatea stoicilor, vezi J. Korver, op. cit., p. 319 – 329; F. Grosso, La *vita* di *Apollonio di Tiana come jonte storica*, în *Acme*, 7, 1954, p. 333

352; B.H. Warmington, op. cit., p. 142 – 150; J. Melmoux, C. Helvidius *Priscus*, p. 39; E. Wistrand, op. cit., p. 94 – 97. Despre filosofia din vremea lui Nero, vezi şi Jean-Marie André, *La philosophie a Rome*, Paris, 1977, p. 15 – 20; 133 – 191.

25. Despre analogiile şi diferenţele, dintre Seneca şi Cicero, vezi P. Grimal, Seneque, p. 10 – 14; 131; 141; 150 etc.

26. Despre stilul nou şi asianism, vezi A.M. Guillemin, *op.*

*cât.*, p. 80 – 110; René Marache, *La critique littéraire de langue latine et le développement du goût archaisant au* II*e siècle* de *notre ère*, Rennes, 1952, p. 10 – 11; 27; 66; 70 – 72; Anton D.

Leeman, *Orationis ratio*. *Teoria e practica stilistica degli oratori*, *storici e filosoji latini*, traducere italiană, Bologna, 1974, p. 295→

388; E. Cizek, L'époque de *Neron*, p. 263 – 282; şi Fabio Cupaiuolo, *Itinerario della poesia latina nel 1 secolo aell' Impero*, Napoli.

1978, p. 13; 16; 18 – 40; 45 – 48; 51 – 55.

27. În legătură cu noua mişcare literară, vezi E. Cizek, L'époque de *Neron*, p. 291 – 365. P. Faider, op. cit., p. 4, remarcă, şi el, că

Seneca „a fost sufletul unei mişcări de opinie ce grupa în jurul tânărului principe, poet el însuşi în ceasuri de răgaz, o mulţime de admiratori". Dar noi avem în vedere cercul lui Seneca, şi nu curtea lui Nero. Cornutus, care preda şi scria în greacă, ca şi adepţii săi de altfel, a fost mai sensibil la influenţa elenă decât membrii cercului lui Seneca. De altfel Nero le va cruţa viaţa.

Despre *Bellum Actiacum* şi înrudirea sa spirituală cu Lucan, vezi Guy Cambier, *À-propos d'une edition recente du „Bellum*

*Actiacum"* (*Pap. herc.* 817), în *Chronique d ftgypte*, 36, 1961, p. 393 – 407.

28. În legătură cu sintaxa literară senecană, vezi mai ales

Karihans Abel, *Bauformen în Senecas Dialogen*. Fiinf *Strukturanalysen*, Heidelberg, 1967, şi P. Grimal, *Seneque*, p. 410 – 421.

Despre teoria şi practica stilistică a lui Seneca, vezi în special

Anne-Marie Guillemin, Seneque, *directeur* de *me*: *111*, *Ies theories littéraires*, în *Revue* des *Btuăes Latines*, 32, 1954, p. 265 – 272,

şi Seneque, *seconă fonă – ateur de la prose latine*, ibidem, 35, 1957, p. 277 şi urm.; A.D. Leeman, op. cit., p. 360 – 388; şi E. Cizek.

L'époque de *Neron*, p. 298 – 337 etc.

29. Despre episodul Erichtho, pandant al catabazei vergiliene a lui Enea, vezi L. Paoletti, *Lucano magico e Virgilio*, în *Atent* e Roma, N.S., 7, 1963, p. 11 şi urm.; E. Cizek, L'époque de Neron, p. 347 – 349; şi E. Narducci, op. cit., p. 54 – 61.

30. Quintilian îl califica drept înfocat şi impetuos (*Inst. OU*

10, 1, 90). Despre „tehnica" lui Lucan, vezi: Michel Rambaudt

*L'opposition* de *Lucain au Bellum Civile de Cesar*, în *L'Inforffl Otion Lltteraire*, 1960, p. 155 – 162; Berthe Marţi, *Lucan*'s *Narratroe*

Techniques, în La *Parola ael Passato*, 30, 1975 (Neronia, 19"?"1

p. 74 – 90; D. Gagliardi, op. cit., p. 72 – 148; E. Narducci, *op*. «V

p. 37 – 78; 115 – 118; şi J.M. Croisille, Poésie *et* art *lioure*>

p. 535 – 547; 840 – 841; 905 – 908.

31.



31. În legătură cu poezia clasicizantă, în general, vezi C. Ferrara *Calpurnic Siculo e îi panegirico a Calpurnic Pisone*, Pavia.

1905; A. Nathansky, Zur *Ilias Latina*, în *Wiener Studien*, 28.

1906 z? 7 – 288; Camillo Morelli, *Nerone poeta* ei *poeţi intorno a Nerone*, în *Athenaeum*, 2, 1914, p. 118 – 139; Günther Scheda.

*Zur Datierung des Ilias Latina*, în *Gymnasium*, 72, 1965, p. 303

307 *Studien zur bukolisclien Dichtung der neronischen Epoche*.

Bonn 1969; D. Korzeniewski *Die „Panegyrische Tendenz" în den*

*Carmina Einsidlensia*, în *Hermes*, 94, 1966, p. 344 şi urm.; Raoul

Verdiere, *La bucolique postvirgilienne*, în Eos, 66, 1967, p. 161 şi urm; E. Cizek, *À-propos de la littérature classique au temps de*

Neron, în *Studii Clasice*, 10, 1968, p. 147 – 157; L'époque de

*Neron*, p. 370 – 381; şi Denise Joly, *La bucolique au service de*

*l'Empire*. *Calpurnius interprete de Virgile*, în *l'ideologie de l'imverialisme romain*, Paris. 1974 (nepaginată).

32. M.A. Levi, op. cit., p. 79; 158; 161 – 162, consideră că

Nero a fost întotdeauna un partizan al poeticii clasice. De aceeaşi părere este D. Gagliardi, op. cit., p. 25. În schimb, H. Schiller, op. cit., p. 612, îl consideră pe împărat un discipol fidel al poeticii senecane. Ideea unui Nero romantic este susţinută de G. Ch. Picard.

*Auguste et Neron*, p. 140 – 198, şi de P. Petit, op. cit., p. 102. În ceea ce ne priveşte, am pledat şi cu alte prilejuri pentru evoluţia lui Nero de la stilul nou către clasicism: vezi *l'époque de Neron*, p. 387 – 398. În legătură cu Nero – poeta *doctus*, vezi H. Bardon.

Les *poésies* de *Neron*, p. 377 şi urm.; Les *empereurs* et les *lettres*, p. 226 – 256.

33. Despre opţiunile clasice ale lui Petroniu, cel puţin pe plan teoretic, vezi A.D. Leeman, op. cit., p. 391 – 393; E. Cizek, *L'époque de Neron*, p. 398 – 409, şi *Face a face eloquent*: *Encolpe et Agamemnon*, în *La Parola del Passato*, 30, 1975 (Neronia 1974), p. 91

101. Totuşi, clasicismul lui Petroniu a fost contestat; vezi, în acest sens, *A. Collignon*, *Étude sur Petrone*, Paris, 1892, p. 141;

207; M.A. Levi, op. cit., p. 72; 74 – 76 etc. Despre opţiunile estetice ale lui Petronia, vezi şi J.P. Sullivan, The *Satyricon*, p. 184 – 193; Pierre Grimal, La *guerre* civile *de* Petrone *dans*! *rapports avec la Pharsale*, Paris, 1977; şi Walter Kissel, *Pemus Kritik der Rhetorik* (*Sat. 1 – 5*), în *Rheinisches Museum fur*

*Philologic*, 121, 1978, p. 311 – 328.

34. În legătură cu Probus şi cu aticismul arhaizant, vezi

A 1 Aistei mann» De-M. *Valerii Probi uita et scriptis*, Bonn, 1910;

l-M. Guillemin, *Pline et la vie littéraire*, p. 89 – 91; R. Marache, i-66 – şi în special p. 65: „Probus i-a îndemnat pe

*Stud*: j«beivoietto, *L, a juologia ai vaieno irobo*, în Şi *Letteratura Latina Imperiale*, Napoli, 1963, p. 155 – 163; tt 1 Zr* L'epoqwe *de Neron*, p. 366 – 369.

ratip şi pţ (p

36 î? e îmbină şi interferează").

tre' **cla**e-ţi°que *de Nâron*> P381 – 386, l-A

niat tot Croisille> *Poezie et art figura*, p. 878 – 979. a **subli**figurati-l rela-iile dintre pictori şi poeţi (p. 878: „poezia şi arta e îmbră i itfă")

6

am situat pe Persius

Printre **cla**e-ţi°que *de Nâron*> P381 – 386, l-am situat pe Persius ţinea «, Acum, am ajuns la concluzia că Persius nu *apartG* ŞColi tiliti

Printr ţi

ŞColi t

7!

37 în *TG*-ŞColi stilistice.

*SUT* Senpoi tură cu Polemicile estetice, vezi Paul Faider, *Études we* Gând, 1921, p. 24; E. Cizek Les *controverses ti%*. *Secvenţă romană esthétiques de l'époque dans la lettre 114 de Seneque*, în *Acta Congressus Inter nationalis Habiti Brunae Diebus 12 – 16 Aptilis MCMLXVI*, Praha, 1968, p. 353 şi urm; *L'Spoque de Nero*: p. 263 – 409; J.P. Sullivan, *Petr onius*, *Seneca and Lucan*; a *Neronian Literary Feud*? p. 453 şi urm; P. Grimal, *La guern civile de Patrone*, p. 1 – 43; şi J.M. Croisille, *Poésie et art pQUât*. p. 905 – 929.

38. În ceea ce priveşte data alcătuirii *Octaviei* (69 – 72 e.n.) şi autorul ei, noi ne pronunţăm pentru punctul de vedere enunţ<v cândva de Vincenzo Ciaffi, *Intorno all'autore aell „Octavia"*, în

*Rivista di Filologia e di Istruzione* <*Classica*, N.S., 15, 1937, p. 246

265".

CAPITOLUL AL IX-LEA

Căderea lui Nero

I

CAUZELE

În 68, la începutul lui iunie, Nero a fost răsturnat şi constrâns la sinucidei e, pentru a scăpa în felul acesta de tortură şi de o moarte ruşinoasă. Prăbuşirea lui Nero consemna falimentul încercării sale de a impune un nou regim politic, o monarhie de felul celei instaurate de La-gizi şi Arsacizi, dar şi o anticetate bazată pe *luxus* şi *agon*.

„Nero, scrie Tacit, a fost doborât mai degrabă de veşti i de zvonuri decât de forţa armelor" (*Hist.*, 1, 89, 2). Iar că presiunile şi intrigile de la palat au cântărit mult în determinarea acţiunii întreprinse de pretorieni – jucând ol mai important chiar decât propriile convingeri ale acestora (*ibid.*, 1, 5, 1) –, acest lucru **s**-a datorat faptului a principele era din ce în ce mai izolat, şi că modul lui guvernare se izbea de ostilitatea forţelor vii ale Imului. Zvonurile i-au determinat pe anumiţi oameni dpf-1 ruPur*> care el>au gata să acţioneze, să treacă destu, cu / 40 – 49

un umtiv – opoziţiei. Nero şi-a dat seama de pri

„*Ziu*. Suetoniu descrie **într**-o povestire dramatic, episoadele căderii împăratului n biografia sa): istoricul începe prin a acpi iyi l-u inero liniştit în ceea ce priveşte viitorul său, i N.ro din Perioada călătoriei în Grecia (*Ner.*, 40, 5). O care supraevaluează popularitatea politicii sale.

Se pare că principele, într-adevăr, nu mai percepe realul. Căci, în curând, lumea provincială şi Roma îşi vor uni strădaniile pentru a-l răsturna pe ultimul dintre Iulio-Claudieni (SUET., *Ner*., 49, 1 – 7; DI0,63, 29; HIER., *Chronic*, p. 185 – 186).

Societatea romană, clasa politică şi păturile aristocratice nu mai erau dispuse să tolereze nici absolutismul antonian de inspiraţie greco-orientală, nici modelul de anticetate propovăduit de regim, şi nici, în sfârşit, personalitatea extravagantă a împăratului. Deşi» unele medii sociale aristocratice aderaseră iniţial la neronism, începuseră să-l respingă, șocate fiind, rând pe rând, de luxul exorbitant al Casei aurite, de demonstraţiile artistice ale principelui, de fastul vizitei lui Tindate şi al călătoriei împăratului în Grecia. Triumful din primăvara lui 68 nu avea să schimbe cu nimic situaţia. Răceala manifestată de Nero faţă de senatori în timpul turneului grecesc i-a iritat pe mulţi exponenţi ai primului ordin al societăţii. Dar ceea ce i-a îngrozit cu adevărat pe membrii Curiei şi i-a împins la conspiraţie au fost mai cu seamă represiunea şi crimele. De îndată, ce împăratul i-a executat pe câţiva dintre confraţii lor, ei „au trecut în opoziţie, având drept obiectiv precis eliminarea fizică a principelui, eliminare pe care o considerau singurul mijloc de a-şi salva propria lor viaţă. Nero spera să lichideze opoziţia prin executarea capilor ei. Dar represiunea care lovise principalele cercuri culturale şi politice nu a făcut decât să exaspereze aristocraţia senatorială. Supravieţuitorrii au rămas extrem de activi. Conjuraţia lui Vinicianus constituie o elocventă dovadă în acest sens. Eliminarea lui Corbulo a împins în opoziţie alţi şi alţi senatori şi cavaleri. Nemulţumirea atinge paroxismul în timpul vizitei în Grecia. Helius simte primejdia şi îl convinge pe Nero să-şi scurteze şederea, să abandoneze alte proiecte de călătorie şi să se întoarcă la Roma. Plebea frumentară şi] chiar necetăţenii suportau greu o absenţă atât de îndelungată. De acum zarurile erau aruncate şi aristocraţia senatorială nu mai avea cum să dea înapoi. Se aflase ca principele intenţiona să scoată anumite provincii de sub administraţia senatorilor şi să le retragă acestora dreptul de a conduce armata: fapt care i-a alarmat, desigur, *Ve* aristocraţi. Nero nu se mai putea bizui pe membrii Curie1 aproape nimeni nu-i mai păstra credinţă; chiar şi sena'torii provinciali îi erau ostili. Se formă, aşadar, o coaliă-l

al cărei scop era răsturnarea împăratului. Această coaliţie, deşi eterogenă din punct de vedere social şi ideologic, se va dovedi extrem de hotărâtă, spre deosebire de cele constituite în trecut. Trăgând învăţăminte din eşecurile anterioare, conspiratorii vor şti să profite de valul de zvonuri şi vor înţelege că uneltirile trebuie dublate de o acţiune militară.

Principele îi favorizase pe cavaleri şi liberţi. El îi ajutase să se îmbogăţească; un exemplu în acest sens îl constituie bancherul Hipparchus> care, sub domnia lui Vespasian, poseda uriaşa sumă de o sută de milioane de sesterţi, adunaţi pe vremea lui Nero (SUET., *Vesp*., 13, 3). Şi cu toate acestea, represaliile dezlănţuite de împărat nu-i lăsaseră indiferenţi pe cavaleri şi chiar pe liberţi. Tumultul peisajului socio-politic a fost sporit de vicisitudinile economice ale anilor ’65 – 63, care-i puseseră la grea în – cercare pe mulţi oameni de afaceri 2.

În mare parte, lumea provincială va trece, de asemenea, de partea opoziţiei. Se pare că destinul lui Nero şi al regimului său a fost, în parte, hotărât în afara graniţelor Italiei. Situaţia economică a provinciilor devenea dificilă. Ele fuseseră destul de frecvent puse la contribuţie pentru a finanţa extravaganţele împăratului, războiul dus împotriva părţilor, noile construcţii somptuoase ale Romei, vizita lui Tindate, călătoria imperială în Grecia şi represiunea iudeilor. E probabil chiar să se fi impus în această serioadă noi impozite; în orice caz, cele existente se încasau tot mai strict. Exacţiunile procuratorilor şi această presiune fiscală îi nemulţumeau pe provinciali şi mai cu seamă pe cei din Hispania şi din Egipt. Inflaţia apăsa **asu**a veniturilor lor, iar criza economică ameninţa Imperiul, ovinciile orientale nu erau nici ele cruţate. În timp ce situaţia devenea din ce în ce mai grea în Hispania şi în (la Gallia, care la începutul domniei cunoscuse un evărat avânt economic, era supusă acum unui regim scai zdrobitor. Notabilii provinciilor occidentale, prin ataşaţi principatului, se alăturară opoziţiei. Ei insu °V? ca t revolta din Gallia şi au sprijinit din răsputeri – cţia izbucnită în Hispania, unde nemulţumirile lo-Locneau de multă vreme. Vechii clienţi şi aliaţi llci ai Annaeilor, ale căror interese fuseseră **repre**e Ja Roma de către aceştia din urmă, nu puteau să Jarţa lui Seneca. Notabilii provinciali condamnau csiunile şi se dovedeau ostili elenizării moravurilor.

Secvenţă *romană* demonstraţiilor artistice şi histrionice ale împăratului. În plus, aceşti occidentali n-aveau niciun fel de stimă pentru „hieronicii” greci şi nu înţelegeau reforma axiologică.

Cum elitele occidentale nu erau martore directe ale extravaganţelor împăratului, opoziţia de la Roma putea în orice moment să exagereze necuviinţa lor, să nuanţeze în rău imaginea lui Nero şi să-l facă pe principe răspurfzator de tot felul de crime, inclusiv de cele de care nu era vinovat., *

Nero se izbi de o puternică împotrivire chiar şi în Orient. În provincia proconsulară a Asiei, Rubellius Plautus şi Barea Soranus, foşti mari proprietari de pământ, aveau încă un important număr de partizani şi de clienţi. Revolta iudeilor neliniştise toată regiunea, iar regimul neronian îşi vedea baza socială micşorâ**ndu-**se puţin câte puţin. De altfel, Nero realizase călătoria în Grecia şi cu scopul de a recâştiga sprijinul acestei provinciişi al Orientului. Dar această tentativă avea să fie sortită eşecului: Grecia, ţară săracă, nu-i va fi de niciun ajutor principelui în momentele critice ale anului 68. Cât despre partizanii pe care împăratul îi avea în Siria şi Egipt, aceştia nu-l vor susţine deloc.

În Italia, insurecţia putea să se bizuie pe bunăvoinţa, sau cel puţin pe neutralitatea unor pături sociale suficient de cuprinzătoare. Notabilii oraşelor italice împărtăşeau îndoielile şi nemulţumirea omologilor lor provinciali şi a cavalerilor din capitală. Plebea Romei, credincioasă cândva lui Nero, avea să fie cumplit lovită de penuria din 67 – 68 şi de inflaţia care a urmat ca o consecinţă firească. Adversarii împăratului au favorizat, probabil, în mod deliberat, această criză de alimente. Fapt este că navele care transportau griul soseau în mod cu totul neregulat pe coastele Italiei, întârziate sau rechiziţionate din cauza războiului din Palestina şi deturnate uneori pentru a aproviziona suita imperială din Grecia şi apoi din sudul Italiei. Mi târziu, insurecţia africană a tăiat una dintre sursele „e aprovizionare a capitalei.

Pe de altă parte, modul în care liberţii se ocupau «e administrarea treburilor de stat nu mai era pe pla majorităţii populaţiei. La Roma, antineronienii răspân” esg t zvonuri răuvoitoare în rândul plebei, scriau sau puneau fie scrise pe statuile lui Nero inscripţii defăimătoare adresa împăratului (SUET., *Ner*., 45, 1 – 5) 3.

Aşadar, J mea provincială şi italică, în ansamblul ei, era rer°



să contribuie la răsturnarea împăratului, sau, în cel mai bun caz, să o accepte şi să nu i se împotrivească.

Împăratul subestima influenţa exercitată de senatorii romani asupra celor care comandau legiunile. El se mulţumise să-i elimine pe şefii militari implicaţi în conjuraţia lui Vinicianus şi să-i înlocuiască cu oameni pe care-i considera leali. Otho, în exilul său din Lusitania, comanda forţe armate puţin importante, desigur, dar care puteau constitui o primejdie **într-**o conjunctură potrivnică lui

Nero. Galba, vechiul prieten al lui Seneca, fusese lăsat fără supraveghere în Hispania. Armata din Germania, pe de altă parte, cuprindea ofiţeri ostili împăratului, care **s-**au străduit, la momentul oportun, să-şi răscoale superiorii împotriva principelui: îl avem ca exemplu în acest sens pe Pedanius Costa, care-l va aţâţa pe Verginius Rufus şi îl va îndemna să treacă de partea rebelilor (TAC, *Hist.*

2, 71, 4).

În 68, totuşi, Nero se mai putea bizui încă pe majoritatea forţelor armate. În nordul Italiei, el dispunea de legiunea I Italica, de legiunea a XIV-a Gemina şi de câteva detaşamente luate din trupele Balcanilor şi Rinului, care fuseseră aduse şi cantonate în Italia. La acestea se adaugă trupe recrutate mai recent, pe care le vom menţiona mai jos. Nero se sprijinea, de asemenea, pe lealitatea sau neutralitatea unui însemnat număr de comandanţi sau guvernatori, mai cu seamă în Egipt, unde înainte să se fi sinucis, proiectase să se retragă. Este o realitate faptul că Tiberius Iulius Alexander, prefectul-guvernator al ţării, i-a rămas multă vreme credincios, deşi se pare că ar fi vut câteva contacte secrete cu Corbulo, în vremea **conju**iei lui Vinicianus, conjuraţie la care, totuşi, nu a luatte. În 6 iunie 68, la nicio lună după moartea lui Nero, s Alexander va publica un edict în numele lui Galba, **cunoscând u-**l, deci, ca împărat (*OGIS*, 669; *IGRR*, I.) Aflase, oare, de răsturnarea lui Nero? Opiniile-isto) r sunt împărţite: unii pretind că Alexander nu ştia ic de evenimentele petrecute la Roma, dar că nego-l Galba, spre a asigura continuitatea guvernării cees îşi partici Pase la insurecţie înainte de a afla final. Alţii consideră că ar fi fost informat în de rania°U sck-mkarea de domnie prin mesageri extrem jate *nnm* °-Şi-i de la Roma Tratativele ar fi fost anga-ai «î momentul în care căderea

lui Nero s-ar fi revitabilă. Atitudinea lui Alexander ne îngăduie

352 *Secvenţă romană* să înţelegem şi comportarea altor guvernatori importanţi: lealitatea lor, nefiind, de fapt, decât o neutralitate, ei nu vor ezita să treacă în tabăra adversă la momentul convenabil. Vespasian a adoptat o conduită similară: nu s-a asociat insurecţiei, dar a stopat ofensiva îndreptată împotriva Ierusalimului, pentru a duce tratative cu Gaius Licinius Mucianus – care guverna Siria – în ceea ce priveşte propriile sale şanse de a pune mâna pe tron. Forţele şi guvernatorii din Balcani l-au susţinut, în schimb, pe Nero, până în ultima clipă: este vorba de Pompeius Silyanus în Dalmaţia şi de Tampius Flavianus în Pannonia. La fel s-a comportat guvernatorul Germaniei Inferioare, Fonteius Capito, pe care Galba îl va ucide mai târziu (TAC, *Hist*, 1, 7, 1; SUET., *Galb*., 11; PLUT., *Galb*., 15, 2).

Marcus Trebellius Maximus, guvernator al Britanniei, a rămas, de asemenea, în afara rebeliunii, în timp ce guvernatorul Germaniei Superioare, Verginius Rufus, a adoptat o atitudine identică aceleia a lui Alexander, Vespasian şi Mucian5. În schimb, forţele cantonate în Hispania şi în Africa s-au răsculat pe faţă. Principele dispunea, deci, în Italia, de trupe credincioase, dar prea puţin numeroase; iar în provincii, majoritatea comandanţilor adoptase o atitudine ambiguă. Cât despre cei care ar fi putut să-l sprijine realmente pe Nero, aceştia nu erau în măsură să-l ajute pe împărat, căci se aflau prea departe de Roma.

Atitudinea ofiţerilor şi a soldaţilor faţă de aceste evenimente a fost la fel de echivocă. Unii soldaţi, precum cei din legiunea a XIV-a Gemina, îşi iubeau împăratul şi, în general, militarii rămâneau fideli cezarilor şi Iulio-Clau –, dienilor. Dar marea majoritate aacestor oameni dovedea mai multă supunere faţă de comandantul lor decât faţă de acest împărat care nu fusese niciodată văzut pe I un câmp de luptă şi care nu-şi vizita niciodată trupele-l Trebuie să mai spunem că, în ultimii ani, soldele nu erau I plătite cu regularitate (SUET., *Ner*., 32, 1). Pe de al» parte, soarta Scriboniilor şi a lui Corbulo reuşise sănemulţumească pe mulţi ofiţeri. Iar militarii din Orienjj I greu încercaţi în Palestina, aflau că principele *M* acest răstimp, se distra în Grecia şi în Italia. Oştenii?» legiuni şi ofiţerii acestora, în general de obârşie ta. jţi se dovedeau a „fi extrem de sensibili la starea de se f a provincialilor, în mijlocul cărora trăiau de multă vre f Acest fapt era şi mai valabil, în mod firesc, în ce prive.

trupele auxiliare 6. Militarii se temeau, pe de o parte, de eşecul unei rebeliuni deschise, iar pe de altă parte, nădăjduiau că un nou principe le-ar fi recunoscător. Pe scurt, armatele din provincii nu doreau să acţioneze împotriva lui Nero, dar nici să lupte alături de el şi pentru el. **Tru**ele din Germania Superioară au fost la început alături de tipărat, dar, ulterior, **s-**au gândit, la rândul lor, să-l **răs**arne. Cât despre pretorieni, umiliţi de faptul că fuseseră obligaţi să lucreze la săparea canalului Corint, şi cu sufletele îndoliate de uciderea ofiţerilor lor în 64, în toiul gpresiunii îndreptate împotriva complotului lui Piso, nici nu mai suportau regimul lui Nero. Aşa se face că împăratul, pe bună dreptate, nu prea le mai acorda încredere. Şi, într-adevăr, ei vor fi aceia care-l vor răsturna în iunie 68. În Gallia, în cursul primăverii 68, Vindex a organizat miliţii locale, dar ultimul cuvânt l-a avut totuşi armata regulată. Pretorienii au fost cei care au avut iniţiativa insurecţiei şi din alt motiv: se temeau ca nu cumva soldaţii legiunilor din provincii să le-o ia înainte. 7 l! îţi va membri din anturajul lui Nero participaseră la conjuraţia lui Piso şi la cea a lui Vinicianus. De data aceasta, marea majoritate a personalului de la curte şi chiar a favoriţilor va lua atitudine împotriva împăratului. Curtenii, Nymphidius Sabinus şi ceilalţi neronieni, care vor participa la conjuraţie, vor aştepta până în ultima clipă pentru a trăda: atunci când situaţia împăratului se va fi dovedit fără scăpare (PLUT., *Galb*., 2).

Cu sprijinul legiunilor rămase credincioase, Nero ar fi putut ţine piept unui război civil. Dar regimul nu mai era mut de nimeni, iar curtenii aleseseră cea mai simplă

abandonarea împăratului. Ei nădăjduiau chiar să

eze regimul, despovărâ**ndu-**l de excesele elenizării şi

Sesiunii. Pe parcursul ultimelor sale zile, Nero este

1 trădat, rând pe rând, de propriii săi consilieri, dei şi de liberţii-secretari. Unii se vor angaja ferm rivalul, alţii vor prefera să afişeze o neutralitate

Ditoare faţă de conspiratori. Elementele cele mai hoe acestei ultime conspiraţii făceau parte din *aula*

Pretor „ac* neronienii au fost cei care i-au hotărât pe sm să-l părăsească pe principe şi să-l proclame

Galba. Dar această trădare a oamenilor de la

*Secvenţă romană* curte nu a fost nici singura, şi nici principala cauză a răsturnării lui Nero 7. Ideea a încolţit iniţial în mediile senatoriale, precum şi în rândul supravieţuitorilor unor cercuri cultural-politice. Ei au îndemnat şi au împins forţele provinciale la revoltă. Iniţiativa insurecţiei a fost luată la Roma şi tot acolo şi-a aflat rezolvarea. Dar acest proiect nu ar fi reuşit fără rebeliunea armată a provinciilor şi a Occidentului.

După cum am afirmat anterior4 coaliţia care l-a răsturnat pe Nero a fost extrem de eterogenă: „galbienii" au depus eforturi uriaşe ca să-i pună de acord pe insurgenţi între ei. De altminteri, ei nu au reuşit să-i asocieze mişcării lor pe Macer şi insurecţia din Africa. Conjuraţii, de fapt, se înţelegeau doar asupra unui singur punct: eliminarea lui Nero. Unii dintre ei doreau un neronism fără Nero, în timp ce alţii visau un regim de tip augustele. Provincialii voiau un principat puternic, dar ceva mai maleabil faţă de senat şi mai puţin represiv – aşa cum avea să fie sub Flavieni. Oricum, nu exista niciun îel de înţelegere tacită asupra persoanei succesorului. După moartea lui Nero, va rezulta un război civil, care va pune în pericol coeziunea Imperiului şi va înlesni insurecţia batavilor şi galiilor.

TYei factori au precipitat, aşadar, căderea lui Nero 5 în primul rând, inadecvarea modelului politic şi a sistemului de valori preconizate de Nero la realităţile Imperiului şi la structurile mentale ale locuitorilor săi; în al doilea rând, nemulţumirea cvasi-generală, sporită şi de dificultăţile economice, resimţite din plin atât la Roma, cât şi în restul Imperiului; şi, în sfârşit, acţiunea iniţiată, la Roma şi în provincii, de o coaliţie disparată, dar care a ştiut să manevreze cu abilitate dispoziţiile psihologice ale populaţiei, zvonurile care circulau şi multe alte fenomene minore 8.

REVOLTA LUI VINDEX

I

Insurecţia nu a fost declanşată de armata regulată, de civiU organizaţi în miliţii – în „armată po la originea acestei revolte se află Gaius Iulius


unul dintre guvernatorii celor trei provincii din Gallia.

*legalus Auguşti pro praetore* – legat imperial de rang pretorian,

Vindex guverna probabil Gallia lyoneză

*Lugdunensis* –, deşi Suetoniu nu precizează acest lucru (*Ner*., 40, 1). Provenea dintr-o familie de notabili celţi romanizaţi, coborâtori ai casei regale din Aquitania, care dobândiseră cetăţenia romană pe vremea lui Iulius Caesar.

— Tatăl său ajunsese în senat după anul 48 e.n., sub dom mă lui Claudiu. Cariera lui Gaius Iulius Vindex fusese ocrotită de Nero, care-i apreciase îndrăzneala şi inteligenţa 9. Vindex pregătea revolta încă de pe vremea călătoriei împăratului în Grecia: a început prin a trimite mai multor guvernatori mesaje în care le solicita sprijinul şi-i îndemna la răscoală (PLUT., *Galb*., 4, 2). De asemenea, în a doua jumătate a lunii februarie 68 i-a cerut ajutor lui

Galba. Unii guvernatori au înştiinţat puterea imperială.

Alţii, cei din Gallia, ca şi mulţi şefi locali şi câţiva senatori, au susţinut demersul lui Vindex (DI0,63, 22, 2 etc).

Tacit citează, în legătură cu aceasta, numele lui Valerius

Asiaticus, guvernator al provinciei Belgica în 69, al lui

Flavus şi al lui Rufinus (*Hist*., 2, 94, 4). Vindex şi parţi zanii săi au convocat ulterior o reuniune generală a Galliilor la Lyon – *Lugdunum* – (sau la Reîms – *Durocortorum*) care a proclamat insurecţia între 9 şi 12 martie

68. Nero a aflat în 19 martie, la Neapole, că Vindex ros tise un discurs înflăcărat, în care denunţase crimele şi fărădelegile cezarului şi îl acuzase că ar fi fost un uzurpar – un Domitius Ahenobarbus şi nu un Iulio-Claudian

— Şi chiar un prost citared (DI0,63, 22, 2 – 6; SUET., *Ner*.

1 – 2). Vindex refuză tronul pe care i-l oferea adunarea aelilor şi-l propune ca împărat pe Galba, cu care se înţelesese în prealabil (DI0,63, 23, 1; PLUT., *Galb* „4) 10.

Insurecţia a cuprins cvasi-majoritatea triburilor gal

În Belgica s-au răsculat sequanii şi haeduii, în Aquí

«mă arvernii (PLIN „Na*t.* Hi*st,* 4, 33; TAC, Hi*st,* 1.

4, 17, 6), iar în Gaâlia Narbonensis, oraşul Vienna.

Vienne (TAC, *Hist*, 1, 65, 2 – 4). Multe alte cetăţi s-au raliat revoltei. Au rămas în afara mişcării

Populaţii din Gallia septentrională, trevirii şi lin care împărtăşeau interesele şi sentimentele legiu

*Secvenţă romanăn*ilor de pe Rin (TAC, *Hist*., 1, 53, 5). Oraşul Lugdunum, pe care împăratul îl ajutase cândva, i-a rămas credincios (TAC, *Hist*, 1, 51, 9; 65, 3). Mai târziu, Galba îşi va însuşi veniturile locuitorilor din Lugdunum (Lyon) şi-i va recompensa, în schimb, pe cei din Vienna, dând astfel naştere unei competiţii între cele două oraşe, care se va prelungi vreme îndelungată: „În felul acesta, scrie Tacit, izbucnesc rivalităţi $ invidii între cele două populaţii, despărţite de unul şi acelaşi fluviu, pe care o singură trăsătură le uneşte: ura” (Hi*st*., 1, 65, 3 şi 4 – 5). Vindex va asedia, de altfel, oraşul Lugdunum u.

Rebelii voiau, desigur, să-l elimine pe Nero, împreună cu regimul pe care el îl instaurase. Dar mai aveau, oare, şi alte obiective, mai ambiţioase? Theodor Mommsen a încercat să desluşească la Vindex şi la partizanii săi intenţia de a restaura Republica. Celebrul istoric german se baza, pe de o parte, pe Pliniu cel Bătrân, în ochii căruia Vindex apărea ca „apărător al libertăţii” – *adsertor libertăţis* (*Nat*. *Hist*, 20, 57, 1) –, pe de altă parte „pe descoperirea unor monede ale opoziţiei, care poartă în legendă următoarea formulă: li*bertas restituia* – „libertatea restaurată”. Pentru Vindex şi partizanii săi, această li*bertas n*u era însă sinonimă cu o reîntoarcere la Republică. Ei urmăreau, înainte de toate, să se descotorosească de împărat şi, eventual; să încurajeze o formă de principat mai puţin represiv decât cel al lui Nero.

Pentru alţi autori, aceste elemente, mereu aceleaşi, atestă o aspiraţie separatistă a galiilor. Ei folosesc ca bază de argumentaţie comparaţia stabilită de Flavius Iosephus între revolta galiilor şi cea a iudeilor (BeZ. *lud*., 4, 8, 1 şi 9, 2), dar şi epitaful lui Verginius Rufus, conform căruia zdrobirea revoltei lui Vindex de către Verginius Rufus ar fi salvat unitatea Imperiului (PLIN., *Ep*., 9, 19, 1 şi mă* înainte 6, 10, 4). Dar sensul epitafului este ambiguu. În plus, Verginius avea tot interesul să pretindă că e*” înăbuşise o răscoală care nu-l viza neapărat pe Nero – ds-testat atât de mult după moartea sa –, ci însăşi Roma. Este, desigur, foarte probabil ca, printre partizanii lul Vindex, să fi existat câţiva druizi fanatici, care să →cea” tească” lumii căderea Imperiului roman. Fapt este însă ca „Vindex şi majoritatea notabililor galii, romanizaţi cu



multă vreme în urmă, erau credincioşi Imperiului. Cum altfel ar

fi putut Vindex să se alieze cu Galba şi să câş-ţige simpatia romanilor? Pe lângă aceasta, dacă Vindex s-ar fi ridicat împotriva Romei, n-ar fi criticat conduita personală a lui Nero: ar fi fost cu totul inutil. Pe de altă parte, Galba n-ar fi acceptat o alianţă cu un duşman al Romei şi n-ar fi răsplătit, mai târziu, triburile care-l sprijiniseră pe Vindex. Acesta din urmă, cu siguranţă nu a gândit – aşa cum s-a putut crede – o federalizare a Imperiului şi autonomia pentru Gallia: asemenea noţiuni nu se vehiculau la vremea aceea. Vindex se considera roman, şi nu celt12.

Revolta lui Vindex a fost, dimpotrivă, foarte „romană”, atât ca principii, cât şi ca obiective. Şeful conjuraţilor era, probabil, adeptul unui principat de tip augustele, asemănător celui pe care avea să-l preconizeze Galba. Vindex va utiliza chiar câteva slogane lansate de Seneca la începutul domniei lui Nero. Monedele bătute la Vienna sunt, în această privinţă, extrem de semnificative: pe aversul unui denar, se poate vedea o Victorie, iar legenda care o însoţeşte – SALVS GENERIS HVMANI: „salvarea neamului omenesc” – reia o formulă a lui Seneca. Pe revers, se poate citi: *S* (*enatus*) *P* (*opulus*) *Q* (*ne*) Rfoma-*nus*) – „senatul şi poporul roman” (BMC, *Imp*., I, p. 1297, nr. 31: M. Smallwood, nr. 70 a). Alte monede atestă lealitatea lui Vindex faţă de Roma: pe aversul său, un *aureus* reprezintă bustul lui Marte, iar pe revers, două indarde, un vultur şi un altar; legenda precizează că îste vorba de flamurile poporului roman – SIGNA P.R. nii denari sunt bătuţi cu efigia lui Hercule sau cu imanea Romei, având, în legendă, formula: ROMA RESrUT (a) – „Roma restaurată”. Alţii, cu efigia Fortunei, °artă inscripţia: FLORENTE FORTVNA P.R. – „înorind soarta poporului roman” – sau reprezintă un lu' –, r Şezând şi ţinând în mână sceptrul şi trăsnetul, înde următoarea legendă: IVPPITER LIBERATOR – nr” 1?? * eliberatorul” (BMC, *Imp*., I, p. 299, nr. 38; 294, 295, nr. 19: M. Smallwood, nr. 70 b-d). După svede, nu este vorba de separatism. Consensul asuegitimităţii Imperiului este general, ca şi unanimitatea ce priveşte eliberarea cetăţenilor şi a supuşilor



 lui de sub jugul neronian. Până şi clemenţa stoică este pusă aici în valoare 13. La urma urmei, înainte de a scrie guvernatorilor din provincii, Vindex a stabilit, cu siguranţă, contacte secrete cu alţi membri ai opoziţiei, din Roma şi din alte părţi. Nu într-atât de nechibzuit încât să ridice la luptă o provincie în care se

afla doar o mână de soldaţi de meserie, Vindex se bizuia, desigur, pe un ajutor destul de consistent, inclusiv petsprijinul anumitor legiuni.

În ciuda acestor precauţii, ajutoarele i-au venit prea târziu. Nero trimisese împotriva trupelor lui Vindex forţele armate din Germania Superioară, comandate de le gâtul Lucius Verginius Rufus. Acest sever cisalpin, autor totuşi, cum am văzut în capitolul anterior, al unor delicate poeme lirice, l-a zdrobit pe Vindex în două luni. Ezi tarea lui iniţială este pusă pe seama faptului că voia să-şi dea seama dacă şeful conjuraţilor beneficia şi de alte sprijine. Verginius a refuzat să se lase proclamat împărat, înainte de a-l ataca pe Vindex, care asedia* Lyonul. Nero, oarecum neîncrezător faţă de Verginius, a încercat să organizeze, în Italia chiar, unităţi militare. Trupele lui

Verginius, bine antrenate şi bine echipate, i-au învins cu uşurinţă, la Vesontio – Besançon –, pe cei 20.000 de oameni care alcătuiau miliţiile neregulate ale lui Vindex

(SUET., *Galb*., 11, 1; PLUT., *Galb*., 7; DI0,63, 24.

3 – 4). S-a afirmat că bătălia ar fi fost începută fără ordinul celor doi comandanţi, care tocmai erau pe cale să negocieze un acord (PLUT., *Galb*., 6, 3). În realitate, Ver ginius însuşi a răspândit mai târziu această versiune a evenimentelor, pentru a lăsa să se creadă că nu avea intenţia să-l susţină pe Nero împotriva aliatului lui Galba.

Dar represaliile violente împotriva răzvrătiţilor care a' J I

urmat înfrângerii nu lasă nicio îndoială asupra acestui I

punct: Verginius voia cu tot dinadinsul să zdrobească I

revolta (SUET., *Ner*., 43, 1)... I

După Vesontio, Verginius a refuzat să i se alăture 1UJ Galba şi a respins pentru a doua oară tronul pe care H ofereau soldaţii, împinşi din urmă de ofiţerii ostili 1 Nero (DI0,63, 25, 1). Revolta o dată zdrobită, legatul s-grăbit să se întoarcă, în fruntea trupelor, în provincia's I Preocuparea sa esenţială va fi, de acum înainte, distanţeze cât mai mult de Nero. Reîntors în Renania. I



adopta o atitudine de neutralitate. Nu i se va alătura lui Galba decât după moartea lui Nero, nu fără a fi avut înainte contacte secrete cu viitorul împărat. Înfrângerea lui Vindex şi a partizanilor lui nu va pune totuşi capăt rebeliunii armate şi intrigilor (".

KEVOLTA LUI GALBA

Înainte de a se răscula. Vindex îi scrie în mai multe rânduri lui Galba (PLUT., *Galb*., 4, 2 – 3; SUET., *Galb*., 9, 2). Acesta se arată şovăitor, dar nu suflă un cuvânt împăratului despre proiectul lui Vindex. Servius Sulpicius Galba are, la vremea aceea, şaizeci şi frei de ani şi guvernează de şapte ani Hispania Tarraconensis. Aparţine unei familii de patricieni din perioada Republicii şi se bucură de un prestigiu imens. Leal faţă de împăraţi, el a parcurs etapele unei cariere strălucite: Tacit îl include printre aşa-numiţii *bont* în cele din urmă, Galba se alătură opoziţiei. Libertul său Icelus ia contact, la Roma, cu neronienii dispuşi să-şi trădeze stăpânul, cu senatorfi şi cu şefii pre—torienilor. În iunie, Icelus îl avertizează pe Galba de moartea lui Nero. Rolul acestui libert a fost extrem de important, căci, datorită lui, mulţi dintre cei şovăitori se vor decide să facă pasul hotărâtor. Influenţa lui Icelus la curtea lui Galba va fi, deci, cu atât mai mare (TAC, *Hist*., 1, 13, 1; PLUT.; *Galb*., 7 şi 20; SUET, *Galb*., 14, 2) 15.

Nero a aflat de tratativele duse între Vindex şi Galba.

Ca atare, a ordonat procuratorilor uciderea acestuia din i (AUR. VICT., *Caes* „5, 15). Galba a interceptat me-Bjul şi, la rândul lui, i-a trimis o solie de răspuns lui lex. Izbucnirea „oficială" a revoltei s-a produs la 2

1 aprilie 68: Galba se declara deschis împotriva lui

Pe care-l acuza de crime şi abuzuri. Dar nu accepta împărat, mulţumi**ndu-**se cu acela de „legat al se PLUT? i Şi? oporu Lui romă> „" (SUET., *Galb*., 10, *î*;

*Galb*., 5). Dădea dovadă, în felul acesta, de o prur de înţeles. Nu dorea să restaureze Republica;

M» ca nu cumva alt guvernator militar, Vergiâxel a d îxemplu, să revendice tronul şi să-l e Pe. În calitate de *legatus* – „locţiitor".

u, să revendice tronul şi să-l elimine din i al sta-S3<9 *Secvenţă romană* tukii roman, putea, la nevoie, să împingă înainte un alt general, fără să-şi rişte viaţa şi fără să dividă astfel coaliţia antineroniană. Revolta **s-**a întins cu iuţeală în peninsula iberică. Notabilii locali, care nu puteau uita soarta lui Seneca, i **s-**au alăturat de îndată lui Galba, dimpreună cu legatul Titus Vinius şi quaestorul provinciei Baetica, Aulus Caecina Alienus (TAC, *Ann*., 1, 53, 2 – 4). Sprijinul cel mai eficace i-a fost însă adus de guvernatorul Lusitaniei, Marcus Salvius Otho, cu mult (nainte de declaraţia din 2 sâni 3 aprilie. Otho 51 Ura pe Nero din motive personale, pe lângă faptul că fusese bun prieten al Annaeilor. În

plus, dorea să-i fie succesor lui Galba şi se bizuia pe sprijinul conjuraţilor neronieni (SUET., *Galb*., 4 – 5; TAC, *Hist*., 1, 13, 6). Guvernatorulprovinciei Baetica, Obultronius Sabinus, şi aju-ul său, Marcus Cornelius Marcellus, nu au luat parte la revoltă. Fidelitatea lor faţă de Nero nu a avut, de altminteri, niciun efect, căci cvasi-totalitatea peninsulei a fost implicată în insurecţie. Galba îi va elimina pe procuratorii principelui şi, mai târziu, pe Sabinus şi pe Marcellus (TAC, *Hist*., 1, 37, 6).

Revolta lui Galba l-a speriat pe Nero mult mai mult it cea a lui Vindex. Căci guvernatorul se afla în fruntea unei legiuni, iar insurecţia sa constituia un exemplu pentru trupele armatei regulate. Galba a recrutat, de altfel, o a a legiune, alcătuită din cetăţenii romani din Hispania – a VII-a Galbiană – şi a format un fel de curte şi de iar, ambele fiind alcătuite din notabili romanizaţi; EL., *Galb*., 10, 2 – 5). El a fost ţinta unui atentat – din care a scăpat, de altfel –, organizat de administraţia de la Roma; dar ceea ce l-a îngrijorat mai ales a fost eşecul i lui Vindex (SUET., *Galb*., 10, 6; 11, 1; PLUT., *Galb*., 7). Denarii bătuţi în această perioadă pun accentul pe solidaritatea dintre Gallia şi Hispania: pe aversul lor, se pot desluşi busturile reprezentând cele două ţări, faţă în faţă) şi având între ele o mică Victorie; legenda proclamă „concordia Hispaniilor şi Galiilor”: CONCORDIA HISPA-NARVM ET GALLIÂRVM (M. Smallwood, nr. 72, c). Pr°: I paganda galbiană prezenta revolta ca expresie a rrniuf1 legitime a poporului roman şi a provinciilor împotriva o ranului Nero, trădător al Imperiului. Pe alţi denari fi» u *i*



rează Geniul poporului roman, Marte răzbunătorul şi Libertatea, având în legendă următoarea formulă: LIBERTAS P.R. – „libertatea poporului roman” – (*BMC*, *Imp*, *t* I, p. 288 – 290, nr. 1 şi 8: M. Smalhvood, nr. 72 a-b), Proiectul politic care se degajă din aceste monede este clar de inspiraţie augusteică.

Eşecul lui Vindex l-a determinat pe Galba să-i solicite lui Verginius sprijinul care-i lipsea; dar această iniţiativă a fost zadarnică. Cu toate acestea, la Roma şi în alte părţi vegheau Icelus şi oamenii săi. Iar când Nero va fi răsturnat, Galba se va proclama împăratfifi.

REVOLTA LUI CLODIUS MACER

Revolta din Africa romană, instigată de Lucius Clodius Maeer,

legat al legiunii romane din Africa, n-avea nimic a face cu coaliţia formată împotriva lui Nero. Această revoltă, care avea să implice o altă fracţiune a armatei regulate, bloca una dintre principalele surse de aprovizionare a capitalei. După înfrângerea lui Vindex, Macer a proclamat în chiiD oficial revolta, l-a înlăturat pe proconsul, a preluat controlul asupra provinciei şi a declarat că nu se va supune nici lui Nero şi nici lui Galba. Macer spera să frângă Roma prin înfometare. După ce a anunţat că nu avea de gând să recunoască decât autoritatea senatului, a pus stăpânire pe Sicilia. Macer afişa convingeri republi-l un denar bătut la ordinul lui, la Cartagina, îl re«iată pe aversul său şi pune în evidenţă fidelitatea lui aţă de senat, în timp ce, pe revers, prezintă o galeră şi oenţiune a Africii (*BMC*, *Imp*... I, p. 285, nr. 1: M. Small-°°d, nr. 73). Macer nu era republican. Râvnea la tron cel puţin, încerca să-şi vândă cât mai scump posibil fitualul sprijin, pe care l-ar fi dat celui mai bine plasat e Pretendenţi. Într-adevăr, nu dispunea de puternice fe militare; de aceea, după sinuciderea lui Nero, Galba; a înlăturat fără nicio dificultate şi apoi l-a tjcâs (PLUT., *Ib*p 6; SUET., *Galb*., 11, 2; TAC, *Hist*, 1, 7, 1; 11.2» 97, 4) 17



Secvenţă *romană*

Toate aceste rebeliuni ridicaseră împotriva lui Nero doar o fracţiune a armatei. Totuşi, grav era faptul însuşi că anumite legiuni se răsculaseră. În trecut se urziseră comploturi, dar ele se limitaseră la grupurile senatorilor, cavalerilor sau ofiţerilor pretorieni. De data aceasta, situaţia căpăta o cu totul altă înfăţişare; celelalte legiuni aveau în faţă un exemplu de urmat. Nero nu se putea bizui pe şefi militari precum Verginiuă sau Vespasian. Atitudinea acestora, din ce în ce mai ambiguă, ţinea de o neutralitate care se învecina cu trădarea.

Cronologia defecţiunilor provinciale a fost următoarea: în februarie, schimb de scrisori între Vindex şi Galba; între 9 şi 12 martie, revolta lui Vindex: cu puţină vreme înainte, Nero dă ordin să fie ucis Galba; pe 19 martie, împăratul află, la Neapole, de insurecţia lui Vindex; la sfârşitul lui martie, un nou schimb de scrisori între Vindex şi Galba; pe 27 martie, Nero află de eşecul tentativei de asasinat asupra lui Galba şi se reîntoarce la Roma; în 2 sau 3 aprilie, insurecţia lui Galba; pe 7 sau 8 aprilie, Nero este înştiinţat de trădarea lui Galba – ştirile ajungeau la Roma după aproximativ cinci zile 18.

După cum ştim, Nero nu se alarmase peste măsură la vestea insurecţiei lui Vindex. Ştia prea bine că acesta din urmă dispunea de forţe militare slabe şi-şi amintea că, în 21 e.n., romanii îi zdrobiseră destul de uşor pe gallii care se răzvrătiseră instigaţi de Florus şi Sacrovir. Îşi continuă, aşadar, şederea la Neapole, fără să-şi modifice cu nimic plăcutele-i obiceiuri: ospeţe, spectacole, jocuri (SUET., *Ner*., 40, 6 – 7; PLUT., *Galb*., 5, 3; DI0,63, 26, 1 – 3). Neliniştea începu să-l cuprindă cu adevărat abia pe 27 martie, la opt zile după ce aflase de rebeliunea lui Vindex. Luă măsuri de reprimare a răscoalei şi se reîntoarse grabnic la Roma (SUET., *Ner*., 41, 1 – 3). Aflase, într-adevăr, că procuratorii săi nu reuşiseră să-l ucidă pe Galba. În plus, era la curent cu corespondenţa secretă dintre acesta din urmă şi Vindex. Totul prevestea, aşadar, că Galba va trece la revoltă şi va atrage în rebeliune J parte dintre soldaţii legiunilor. Într-o scrisoare adresat» senatului, Nero respinge atacurile îndreptate împotriva Ş<* de Vindex şi cere sprijinul senatorilor – este de dator1 lor să-i acuze pe rebeli de lezmaiestate *y* –, încercând



fel să dezamorseze mecanismul revoltei. Ceea ce nu-l împiedică, de altfel, să-şi continue viaţa de citared 1U.

Când vestea defecţiunii lui Galba ajunse în mod oficial la el, împăratul îşi pierdu orice nădejde de a vedea Hispania domolită. Ca adevărat histrion ce era, intra într-o cumplită criză de nervi, sfâşiindu-şi veşmintele, lovindu-se cu capul de pereţi, gemând de durere şi plângându-şi nefericirea (SUET., *Ner*., 42, 1; DI0,63, 27, 1). Îşi dădea seama, în sfârşit, că rebeliunea lui Galba marca o cotitură hotărâtoare. Îşi pierdu cumpătul. Se zice că ar fi avut o clipă gândul să-i ucidă pe exilaţi şi pe gallii din Roma şi să dea foc oraşului (SUET., *Ner*., 43, 1; DI*0,6*3, 27, 2; AUR. VICT., *Caes*., 5, 14). Se avântă apoi în febrile pregătiri militare. Concentra trupele care trebuiau să participe la expediţia din Caucaz şi recrută o nouă legiune, I-a Adiutrix, alcătuită din cetăţeni romani şi marinari ai flotei din Misenum. Unor liberţi din Roma li se dădură însărcinări subalterne în cadrul acestei legiuni (SUET., *Ner*., 44, 2; *Galb*., 12, 2: PLUT., *Galb*., 15, 3 – 4). Comanda forţelor din nordul Italiei, destinate unei eventuale campanii în Gallia sau în Hispania, a fost încredinţată lui Rubrius Gallus şi lui Petronius Turpilanus (DI0,63, 27, 1; PLUT., *Galb*., 6, 2 – 3; SUET., *Ner*., 43, 2 şi 44,

1). Nero i-a destituit pe consulii în exerciţiu şi s-a proclamat „consul fără coleg” (SUET., *Ner*., 43, 2). Nu se mai întâmplase un asemenea fapt de pe vremea lui Pompei. Nero răgea astfel atenţia asupra gravităţii situaţiei: con-sntrând în mâinile sale consulatul, voia să accentueze portanta pe care o atribuia acestei străvechi magistra-i şi, în acelaşi timp, să-şi asigure o legitimitate pe care manii i-o contestau. A pretins contribuţii financiare tionale pentru subvenţionarea trupelor şi a luat în & poi o parte din banii pe care îi dăruise grecilor (SUET., 44, 3 şi 32, 3). Lipsurile alimentare făceau ravagii la dar Nero continua să cheltuiască fără măsură *Ner*., 45, 1). Duşmanii săi profitară de situaţie a împânzi oraşul cu anecdote răuvoitoare pe seama elui, cerând pe străzile Romei, după căderea nopţii, *7 ex* – „un răzbunător” – sau răspândind zvonul aratul era asaltat de prevestiri îngrozitoare (SUET. – 5”, 46, 1, 4). În acest context – înainte de la *Vr*... a sosit vestea victoriei repurtate de Verginius, în ci de lmP°triva lui Vindex 2 o.

a satisfacţiei încercate, Nero nu a putut profita cees pentru a neutraliza o opoziţie care nu con

 lenea să crească la Roma şi care avea să-l copleşească în cele din urmă (SUET., *Ner*., 42, 2). Zvonurile defăimătoare alergau cu viteza vântului. Alte şi alte trădări militare i se anunţau lui Nero însuşi; astfel se murmura că flota din Egipt se răsculase, la rândul ei (SUET., Ner., 47, 1; *Galb*., 10, 5). Halotus şi Nymphidius Sabinus răspândeau ştiri false, pentru a-l convinge pe împărat că armata, în ansamblul ei, îl abandonase. Ceea ce nu era deloc adevărat. Se exagerau şovăirile lui Alexander. Se scotea în evidenţă atitudinea ambiguă a lui Verginius şi se făcea o mare publicitate ultimei lui declaraţii, în care afirmase că senatul şi poporul roman erau datoare să desemneze un nou împărat (DI0,63, 25, 2 – 3). Acest fapt constituia de altfel un act de rebeliune deschisă.

Spre sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie, principele, pierzându-şi cu totul cumpătul. O trimisese pe Calviá Cris-pinilla să ducă tratative cu Macer (SUET, *Ner*., 47, 1; PLUT., *Galb*., 5, 3; PLIN., Nat. *Hist*, 37, 29). Senatul va trece acum la acţiune, slujindu-se de Nymphidius Sabinus şi de alţi favoriţi ai împăratului (IOANNES ANTIOCHE-NUS, Fr. 91, p. 576; PLUT., Galb., 2). În mod paradoxal, victoria de la Vesontio îi va determina pe duşmanii lui Nero să precipite lucrurile. Intrară în contact cu Icelus, făcură act de supunere

faţă de Galba şi pregătiră grabnic răsturnarea lui Nero. În vreme ce se străduiau să-l convingă pe principe că armata îl părăsise în totalitatea ei, încercau să-i instige la revoltă pe pretorieni. La 10 tunie, Nymphidius Sabinus îl va convinge pe Nero să părăsească *domus* – *durea* şi să se retragă în locuinţa din parcul lui Servilius – unde mai fusese o dată instalat, în 65, cu prilejul conjuraţiei lui Piso. Apoi Nymphidius Sabinus îl va părăsi cu totul pe împărat. Neputând să facă faţă situaţiei, Nero plănui să se retragă în Orient, la parţi sau în Egipt, nădăjduind să găsească acolo mijlocul de a recuceri Italia şi Occidentul, înţelesese, în cele din urmă, trădarea lui Nymphidius Sabinus şi, deoarece nu avea încredere în Tigellinus, cel de-al doilea prefect, se adresă direct – dar fără succes – tribunilor din garda pretoriană. A renunţat însă la proiectul de a se retrage în Egipt când a aflat că nici acolo n-ar fi fos în siguranţă (SUET., *Ner*., 47, 1 – 2; DI0,63, 27, 2 – 3). ştiind încotro s-o apuce, Nero îşi petrecu noaptea în din palatele sale. Acolo, constată cu stupoare că pretor



şi mercenarii germani îl părăsiseră şi ei. Era fără gardă, fără prieteni, înconjurat doar de câţiva credincioşi (SUET.» *Ner*., 47, 4; PS-AUR. VICT., *Epit*., 5, 16) 21. Dintr-odată» domnia lui Nero se prăbuşea.

— A doua zi a venit şi sfârşitul. Nymphidius Sabinus, însoţit de câţiva senatori, se duse în tabăra pretorienilor, le oferi o importantă sumă de bani şi îi determină să-l proclame pe Galba împărat. Nero părăsise Roma şi se refugiase într-o vilă a lui Phaon, nu departe de oraş. În fuga sa, îi auzise pe pretorieni aclamându-l pe Galba. Iar în locul său de refugiu, unde era lipsit de orice confort, află că senatul îi detronase şi-l declarase duşman public (SUET., *Ner*., 48, 2; 49, 2; PLUT., *Galb*., 7, 2; DI0,63, 27, 2 – 3; 28, 1 – 5; EUTROP., 7, 15, 1; OROS., 7, 7, 13). Phaon şi – Epaphrodîtus îi înştiinţaseră în ascuns pe Nymphidius Sabinus şi pe Icelus de locul în care se ascundea principele. În timp ce un detaşament de pretorieni călări sosea ca să-l aresteze, împăratul se sinucidea cu un pumnal, ajutat fiind de Epa-phroditus (SUET., Ner., 49, 5; DI0,63, 29, 2; AUR. VICT., *Caes*., 5, 16; OROS., 7, 7, 13 etc). Înainte să moară, îşi manifestase pentru ultima oară vocaţia artistică 22. Potrivit

lui Suetoniu, sinuciderea s-a petrecut în ziua aniversară a supliciului Octaviei (*Ner*., 57, 1), deci pe 11 iunie, dată confirmată de studiul mărturiilor arheologice şi horoscoapelor. Nero avea treizeci de ani23.

Principele defunct a avut totuşi parte de funeralii somptuoase. Doicile sale, ajutate de Acte, i-au ars corpul şi i-au depus cenuşa în mormântul Domitiilor (SUET., *Ner*.]

1 – 3; PLUT., *Galb*., 9, 3). Astfel s-a petrecut sfârşitul dinastiei Iulio-Claudienilor. i

NERONISMUL FĂRĂ NERO

Galba nu a ocupat multă vreme tronul (68 – 69). Prin

Iri de stat, i-au urmat, rând pe rând, Otho în 69, apoi tiius, tot în 69 şi, în cele din urmă, Vespasian – 69 – 70.

„A din urmă a pus capăt unui război civil sângeros, dus

e cetăţeni înarmaţi, ci între soldaţi de meserie, dori

alrăa-şi aşeze generalii pe tron 2 \ Galba a acţionat în facă unui program augustele. A rezolvat problema suc

366

*Secvenţă romană* cesiunii, stabilind principiul unei monarhii elective. Socotea că, odată cu stingerea dinastiei iulio-claudiene, nicio altă familie n-ar fi avut prestigiul necesar pentru a păstra vreme îndelungată conducerea Imperiului. Monarhia electivă constituia, aşadar, în ochii lui, cea mai bună soluţie 25. Numai că tentativa lui Galba a eşuat. Succesorii săi, Otho şi Vitellius, vor încerca să restaureze un neronism fără Ner026. Nymphidius Sabinus întreprinsese anterior o asemenea tentativă sub domnia lui Ga>ba. Otho se va erija într-un nou Nero – în *alternero* sau *Nero-Otho* (TAC, *Hist*., 1, 78, 2). Cu mult mai moderat decât modelul său, nu a recurs la represiune şi s-a străduit să restalibească bunele relaţii dintre aristocraţie şi împărat, în spiritul ideilor preconizate de Seneca. Vitellius s-a dovedit mai violent şi mai aproape de Nero în atitudinea adoptată faţă de adversari. Dar a încercat, la rândul lui, să diminueze importanţa noţiunilor de *agon* şi de *luxus*, Ceea ce nu l-a împiedicat – după exemplul lui Nero – să caute sprijin în mulţimile sărace şi umile ale Italiei şi provinciilor, pentru a ţine în frâu senatu127. Victoria lui Vespasian a pus capăt acestor tentative de recuperare a moştenirii neroniene.

Nero a avut parte de admiratori şi după moarte: apariţia unor falşi Nero demonstrează cu prisosinţă acest lucru. Părţii au rămas credincioşi memoriei sale, iar Nerva şi-a datorat, în parte, venirea la

putere – în 96 –, înrudirii îndepărtate cu Iulio-Claudienii şi prieteniei pe care Nero. i-o arătase cândva.

Monarhia Flavienilor ţinea de o altă concepţie politică. Vespasian s-a străduit să apară ca un nou August, dar în numele unei epifanii reînnoite. Antoninii n-au reluat decât unele dintre ideile formulate de Seneca şi de opoziţia anti-neroniană. Cât despre imaginea anticetăţii, foarte răspândită pe vremea Antoninilorj ea îşi trăgea seva din tendinţe ideologice apărute în mediile aristocratice în timpul domniei lui Ner028.

NOTE

1. Oracolul din Delphi îi dăduse toate asigurările în pl ivin? viitorului: DI0,63, 14, 2. Fără îndoială că l-a consultat prin ap lie-mai 67; vezi G. Schumann, op. cit., p. 71; 73; şi K. R-Br ley, op. cit., p. 248.



2. În legătură cu opoziţia senatorilor şi cavalerilor, vezi

M. A. Levi, op. cit., *p*. 212 – 213; A. Garzetti, *L'Impero*, *p*. 193 – 197;

B. H. Warmington, op. cit., p. 163 – 165; şi E. Cizek, *l'époque de Neron*, p. 225 – 226.

3. Despre coaliţia antineroniană, vezi G. Manfre, La *crisi politica dell'anno 68 – 69 d.Hr.*, Bologna, 1947, p. 19 – 41, deşi anumite teze ale acestui cercetător sunt discutabile.

4. În acest edict, Galba poartă numele de *L. Liuius Augustus Sulpicius Galba imperator*, inspirat de cel al mamei sale vitrege. Livia Ocellina. Numele său definitiv va fi: *imperator Seruius Sulpicius Galba Caesar Augustus*. Dar aceasta nu dovedeşte că

Alexander nu era la curent cu opţiunile noii domnii, de a cărei proclamare oficială ar fi aflat cu surprindere. După opinia lui

R, Syme, *Tacito*, p, 779, şi a lui K.R. Bradley, op. cit., p. 239.

Alexander sprijinea insurecţia. În schimb, M. Grant, op. cit., p, 208; 234, n. 16, crede în fidelitatea necondiţionată a lui Tiberius

Alexander. În legătură cu edictul lui Alexander, vezi *PIR2*, I. 130, şi G. Chalon, *L'edit de Tiberius Julius Alexander*. *Étude historique et exegétique*, Lausanne, 1964, p. 43 şi urm. Cu privire la forţele de care dispunea Nero în Italia, vezi P.A. Brunt, *Revolt of Vindex and the Fall of Nero*, în *Latomus*, 18, 1959, p. 531 – 559, în special p. 540, şi K.R. Bradley, op. cit. *p*. 260 şi 265.

5. Despre atitudinea lui Vespasian şi Mucian, vezi *PIR* \ *L*.

216; B.H. Warmington, op. cit., *p*. 106; K.R. Bradley, op. cit., p. 259 – 260; în ceea ce-i priveşte pe guvernatorii din Balcani.

Germania Inferioară şi Britannia, vezi *PIR* \ P. 459 (Pompeius Silvanus), *PIR* \ T. 5 (Tampius Flavianus), *PIR* \ F. 467, 468 (Fonteius Capito); şi *PIR* \ T. 239 (Trebellius Maximus).

*6*. Despre legăturile dintre armată şi provinciali, vezi G. Man fie, op. cit., passim. În general, militarii din provincii erau sensibili la zvonurile care se răspândeau pe seama lui Nero. Vezi studiul specializat al lui G.E.F. Chilver, *The Army în Politics*: *68*/*70 A.D*., în *Journal of Roman Studies*, 47, 1957, p. 25 – 35.

7. Cum au susţinut G. Walter, op. cit., *p*. 257 şi G. Ch. Picard.

*Auguste et Neron*, *p*. 253. Despre cauzele ultimelor tribulaţii ale lui Nero, vezi M. A, Levi, op. cit., *p*. 214 – 216 şi mai ales E. Cizek.

*L époque de Neron*, p. 225 – 232.

De aceea Suetonââi (*Ner*., 40, 1) afirmă că întregul univers stituit pe Nero. J. Wankenne, op. cit., p. 151, scoate în evi-rolul provinciilor în mişcarea care a determinat răsturnarea

698, 9 P spre cariera lui Vindex, vezi DI0,63, 22, 12 şi *PIR* 2, I.

962 – o Hainsworth, *Verginius and Vindex*, în *Historia*, 11.

86 şi urm.; şi Ronald Syme, *Ten Studies în Tacitus*, Oxford.

V*26*°în *Yefă* de asemenea, P.A. Brunt, op. cit., *p*. 532; *şi PIR*!

(Pentru Valerius Asiâticus).

revoltă v? n Participarea aşa-numitelor oppida din Gallia la 181; p *T1* Julian, *Histoire de la Gaule*, Paris, 1929, IV, p. 180

Cp 88 Dt< °*P Cât*> P 532 Şi Urm şi J „B” Hainsworth>

În? *%p, retarea republicană a mişcării lui Vindex a fost inco «°r Mommsen, *Der letzte Kampf der römischen*



*Republik*, în *Hermes*, 13, 1878, p. 90 – 105. Aceasta a fost judicios criticată de L. Cantarelli, *Vindice* e Io *critica moderna*, în Râuista di Filoloflia Classica, 16, 1887, p. 1 şi urm., în special p. 17 – 31, şi de P. Brunt, op. cit., p. 535; şi J. Gag6, Les classes *sociales*, p. 223. Teza separatismului a fost propusă de H. Schiller, op. cit., p. 261 – 276. G. Roux, *Neron*, Paris, 1963, opinează că revolta la care a instigat Vindex era separatistă şi totodată antineroniană. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron*, p. 246, consideră că răscoala urmărea o federalizare a

Imperiului; A. Momigliano, *Nero*, p. 810, este de părere că legiunile din Germania atribuiau în mod sincer mişcării gallice intenţii separatiste, în care vedeau o ameninţare atât pentru siguranţa lor, cât şi pentru cea* a Imperiului; G. Man-fre, op. cit., p. 23 – 26, crede, de asemenea, în caracterul „naţionalist" şi antiroman al rebeliunii. În schimb, B.H. Warmington, op. cit., p. 160 – 161, subliniază orientarea **pro**romană a revoltei, admiţând totuşi, pe bună dreptate, participarea câtorva elemente separatiste izolate. Susţinuseră mai înainte aceeaşi teză: Colin M. Kraay, *The Coinage of Vindex and Galba A.D*. 68 and *the Continuity of the Augustan Principate*, în *Numismatic Chronicle*6, 9, 1949, p. 129 – 149; Mariano Raoss, La rivolta *ăi Vindice e îi successo di Galba*, în *Epigraphica*, 20, 1958, p. 46 – 102 (în special p. 73 – 93) şi 22, 1960, p. 37 – 151; P.A. Brunt, op. cit p. 534 şi 544 – 545; E. Cizek, L'époque de *Neron*, p. 233 – 234; M. Grant, op. cit., p. 199 – 202; şi G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 122 – 124.

13. Despre aceste monede opoziţioniste, vezi C.M. Kraay, op. cit., p. 129 – 149; B.H. Warmington, op. cit., p. 158 – 159;

M. Grant, op. cit., p. 199; şi Étienne-Paul Nicolas, De *Neron a*

*Vespasien*. *Stuăes et perspectives historiques, suivies de l'analyse du catalogue et de la reproduction des monnaies „oppositionnelles"*.

*connues des armées* 67 a 70, Paris, 1979, p. 267 – 278; 1339 – 1342;

ansamblul I, planşele I-IX.

14. Despre atitudinea lui Verginius, vezi ILS, 982: „M. Smallwood, nr. 71, care se referă la victoria generalului, dar nu-l menţionează pe Nero; fapt care ni se pare semnificativ. Armata de pe Rin era pe cale să se detaşeze de Nero. Cu toate acestea, unii istorici sunt de părere că Verginius a fost leal până la capăt:

M. A. Levi, op. cit., p. 214; C.M. Kraay, op. cit., p. 144 şi urm.

H. Mattingly, Verginius *at Lugdunum 7* în Numismatic *Cum*.

*nicle* 6, 14, 1954, p. 32 – 39; G.E.F., Chilver, *The Army în Politics*, p. 32 – 33; D.C.A. Shotter, Tacitus *and* Verginius *Rufus*, în

Classical *Quarterly*, 17, 1967, p. 370 – 381. G.B. Townend, *The*

*Reputation of Verginius Rufus*, în *Latomus*, 20, 1961, p. 337 – 341, şi S. Van Ooteghem, Verginius et Vindex, în Les *Études Classi*

*ques*, 36, 1968, p. 18 – 27, evită orice Judecată categorică asupra fidelităţii sau infidelităţii lui Verginius. Totuşi, P.A. Brunt, op.

cât., p 538; J.B. Hainsworth, op. cit., p. 90; E. Cizek, *L'époque de*

*Neron*, p. 235 şi M. Grant, op. cit., p. 202 – 203, au demonstra.

că, în realitate, Verginius, sub aparenţa neutralităţii, era şovăit™

15. Despre Galba şi cariera sa, vezi PIR*, S. 723.

16. Despre desfăşurarea revoltei lui Galba, vezi mai ale

M. Raoss, op. cit., p. 58; B.H. Warmington, op. cit., p. 159T oi

E. Cizek, L'époque de *N & ron*, p. 235; şi I. Daly, Verginii I

*Vesontio*: *the Incongruity of the* Bellum *Neronis*, în WIŞ*° I

24, 1975, p. 75 – 100. Despre monedele lui Galba. vezi E.P. Nicol

17.



op. cit., p. 1333 – 1336, ansamblul II, planşele X-XIV. Despre Galba, în calitate de legat sau locţiitor al senatului şi al poporului, vezi Gheorghe Ceauşescu, *Conflictele politice din timpul domniei lui Galba*, în *Revista de Istorie*, 30, 1977, p. 1855 – 1870.

17. Despre monedele lui Macer: *RIC*, I, p. 193, nr. 1. Despre revolta lui Macer, vezi *PIR2*, C. 1170; Ian Burian, *L. Clodius Macer – dominus minoris Africae*, în *Klio*, 1960, p. 167 – 173; J. B. Hainsworth, op. cit., p. 92 şi urm.; B.H. Warmington, op. cit., p. 162; de asemenea, K.R. Bradley, op. cit., p. 260 şi 266.

18. Despre cronologia evenimentelor, vezi Ronald Syme, *The Colony of Cornelius Fuscus, an Episode in the Bellum Neronis*, în *American Journal of Philology*, 58, 1937, p. 7 – 18; P.A. Brunt, op. cit., p. 535 (cu anumite erori); şi mai ales J.B. Hainsworth, op. cit., p. 90 – 92; D.C.A. Shotter, *A. Time-Table for the Bellum Neronis*, în *Historia*, 24, 1975, p. 59 – 74; ca şi G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 125.

19. Despre comportarea lui Nero înainte de a se afla la Roma de „secesiunea" lui Galba, vezi K, Heinz, op. cit., p. 61 – 62; P. A. Brunt, op. cit., p. 542; K.R. Bradley, op. cit., p. 250 – 256; M. Grant, op. cit., p. 203 – 207.

20. P.A. Brunt, op. cit., p. 540 şi urm., se declară pentru începutul lui mai. CM. Kraay, op. cit. p. 129; J.B. Hainsworth, op. cit., p. 86, şi alţi autori preferă sfârşitul lunii mai sau începutul lui iunie, în timp ce D.C.A. Shotter, *A Time-Table*, p. 64 şi urm., şi K.R. Bradley, op. cit., p. 257, plasează această dată în aprilie. Totuşi, dacă bătălia a avut loc la începutul lui mai, se poate înţelege mai bine zăbava lui Verginius, ca şi retragerea sa în Germania,

după victoria de la Vesontio.

21. După opinia lui R. Syme, *The Colony*, p. 10 – 13, cetatea Aquíleea, din Italia de nord, s-ar fi răsculat împotriva lui Nero. Această revoltă ar fi zdruncinat lealitatea forţelor concentrate în zona septentrională a peninsulei. D.C.A. Shotter, *A Time-Table*, p: 70 – 7*> afirmă totuşi că Petronius Turpilianus continua să-i amână credincios lui Nero. Tot acest cercetător, în *Tacitus and erginius*, p. 373, a arătat că zvonul cu privire la trădarea generală a forţelor armate se referea în special la ezitările trupelor din Germania Superioară şi la declaraţiile lui Verginius.

22. Despre sinuciderea lui Nero, vezi K. Heinz, op. cit., p. 64; K. R. Bradley, op. cit., p. 275 – 278.

*23*. În legătură cu data tradiţională de 9 iunie, acceptată de Jttajoritatea autorilor, vezi L. Holzapfel, Römische *Kaiserdaten*. *Klio*, 12, 1912, p. 483 şi urm. Unii istorici au susţinut data e ** iunie, pe care şi noi o adoptăm: vezi B.W. Reece, op. *ei t*, P72 şi urm *t* ca şi K R Bradley, op. cit., p. 211 şi 292.

Ioc024 Cum a subliniat Paul Jal, *La guerre civile a Rome*, Paris, 1963, P. 489 şi 492 – 496.

m. *25* – Despre eşecul monarhiei elective dorite de Galba, vezi ba?

— Fie Martino, op. cit., p. 377 – 378, şi E. Cizek, *L'époque* p 203 07* P237 – 239 – Despre monedele lui Galba, vezi *RIC*, I, v, în lşturà cu războiul civil, vezi Paola Zancan, *La crisi del* Pato *nell'anno 69 D.C.*, Padova, 1939, p. 99 şi urm.; Q. Ch. Pi





caid, *Auguste* et *Neron*, p. 258 – 259; B.H. Warmington, op. cit., p. 167; şi E. Cizek, L'epoqwe de Neron, p. 230 – 240.

27. În ceea ce priveşte demersul lui Vitellius, vezi G. Ch. Picard, Auguste et Neron. p. 259 – 263; R.F. Newbold, *Vitellius and the Roman* Plebs, în *Historia*, 21, 1972, p, 308 – 319. În legătură cu monedele şi ideologia anului 69, vezi, de asemenea, G. Ch. Picard. Les trophees, p. 341 – 342, şi E.P. Nicolas, op. cit., p. 1363 – 1459

28. Despre falşii Nero, vezi A.E. Pappano, *The Falşe* Neros, în *Classical Journal*, 32, 1937, p. 385 şi urm. Despre epifania lui Vespasian, vezi G. Ch. Picard, Les trophees, p. 342 – 343.

29.

CAPITOLUL AL X-LEA

Încheiere

Acesta a fost Nero. După o copilărie lipsită de afecţiune şi de dragoste maternă, la şaptesprezece ani, i s-a încredinţat spre administrare Imperiul. A fost înlăturat şi ucis pe când abia depăşise treizeci de ani. Era tânăr, iubea tinereţea şi rafinamentele artei. A fost extravagant şi exuberant, cabotin, megaloman şi capricios, cum nimeni nu mai fusese până atunci. Se temea de cei din jurul său, ca şi de adversarii săi, reali sau imaginari, pe care i-a asasinat tră cea mai mică şovăire. Şi astfel s-a instaurat, încetul încetul, o monarhie absolută represivă. Cu cât împăratul mai neîndurător, cu atât mai mult îşi lărgea cercul nanilor şi alimenta alte şi alte conspiraţii, care, la rânor, determinau o represiune crescândă. Până când duş-i şi prietenii la un loc – ba chiar şi curtenii – l-au răsturnat şi l-au obligat să se sinucidă.

sva din crimele lui Nero – ne referim mai ales la şi la uciderea lui Seneca, bătrânul său dascăl – t inutile şi îngrozitoare. Unei comedii groteşti i-a urmat o tragedie.

convins al modelului antonian de monarhie ta, Nero a început prin a crede în compromis, în acel *). recomandat de Seneca, între aristocraţia senato-Uust Uterea Pă. Doctrina despotismului filosorează politologia senecană a acestui contract. Când





Nero şi-a dat seama, prin 57 – 58, că era vorba de un lucru greu şi care cerea timp, din pricina exigenţelor – pe care le socotea excesive – ale senatorilor, şi-a pierdut răbdarea şi a abandonat principiile lui Seneca. A încercat atunci să restructureze total sistemul de valori pe care se baza societatea romană. Conştient de faptul că mentalitatea tradiţională a vechii „cetăţi” era caducă, a vrut să făurească un model de anticetate, întemeiată, din punct de vedere moral, politic şi educativ, pe *agon* şi *luxus*. Aceasta a fost esenţa neronismului. Principele îşi satisfăcea astfel gustul pentru histrioni, pentru risipă şi pentru tot ce era atins de amoralism. Influenţele greco-orientale „elenă, egipteană şi partă apar aici ca evidente. Deşi trebuie adăugată şi componenta plebeiană şi italică. Anturajul a exercitat asupra lui Nero o puternică înrâurire, cu toate că deciziile importante le lua împăratul mai întotdeauna singur. Compoziţia acestui anturaj s-a

modificat mult pe parcursul anilor de domnie: curtea, au*la Neroniana,* avea ca sarcină să propage noul sistem de valori.

În 61, Nero şi-a modificat strategia, iniţiind o cotitură politică, manifestată printr-o atitudine dură faţă de aristocraţia senatorială. La acea epocă, funcţionau numeroase cercuri culturale şi politice, cum erau cele ale lui Seneca, Cornutus, Thrasea, Musonius sau cel al Calpurniilor, micul cerc al lui Probus, sau diverse grupuri de presiune în slujba Silanilor, al lui Corbulo, Vestinus ori cum fusese cel al Agrippinei.

Majoritatea membrilor acestor grupuri au acceptat iniţial – sau numai s-au prefăcut că acceptă – neronisnaul, pentru ca, ulterior, să i se opună şi să treacă în opoziţie. Nero va nimici aceste cercuri, în schimb coaliţia opoziţionistă din 68 îl va elimina, la rândul ei. În materie de politică externă-Nero a fost partizanul unui semiexpansionism, situat la mijlocul drumului între riguroasa politica defensivă a lui August şi expansionismul practicat mai tir* ziu de Traian. Vocaţia artistică a principelui, absolutism" teocratic bazat pe „virtutea" regală şi elenistică, valoruş neroniene şi expansiunea limitată la frontierele Imperiulau constituit temelia unui sistem pe care Nero s-a strădui zadarnic să-l pună în funcţiune.

Societatea, economia, cultura erau în plin avânt. *f*vorbeşte deseori, cu referire la acestea, de criză. acae a fost cu adevărat o criză, aceasta a fost o criză de creşte unui secol de Renaştere. Totuşi, spre sfârşitul domniei



ficultăţile economice s-au acumulat; ele au favorizat defecţiunile şi au cristalizat opoziţiile.

Epoca s-a caracterizat şi prin coexistenţa unor stiluri diverse. Întâietatea o deţinea stilul nou, ridicat de Seneca la rangul de mişcare literară; trebuie, de asemenea, men*t*ţionate clasicismul cu tentă barocă, gustat din plin de

— Nex-o, şi aticismul arhaizant.

Strategia politică absolutistă, adoptată după 61, şi idealul unei monarhii teocratice, de inspiraţie elenistică nu aveau cum să triumfe în Roma acelor ani. Acestea mai trebuiau să aştepte încă două veacuri.

APENDICE I

Repere cronologice f

* 31 î.e.n. La Actium, trupele lui Octavian zdrobesc armata lui intoniu. Octavian devine singurul stăpânitor

al teritoriilor romane.

1

14 37

Î.e.n. Octavian devine August. Republica este, practic, înlocuită prin Imperiu. Se instaurează Principatul. Odată cu August (27 î.e.n. -14 e.n.), începe dinastia Iuiio-Claudienilor.

Presupusa naştere a lui Seneca, la Corduba (Hispania).

e.n.

Moare August. Îi urmează fiul său vitreg, Tiberiu (14 – 37).

16 martie: moare Tiberiu. Ajunge la putere fiul lui Germanicus, Gaius, supranumit Caligula

(37 – 41).

*15 decembrie*: *se naşte, la Antium, Lucius Domitius Ahenobarbus*. Este fiul lui Gnaeus Domitius

Ahenobarbus şi al Agrippinei cea Tânără, fiica lui

39

Germanicus, sora lui Gaius-Caligula.

27 octombrie: este descoperit complotul pus la cale de Gaetulicus şi Lepidus, iar Agrippina este exilată.

316 40

41

’48 49

50

51

53

54

*Secvenţă* romano

Moartea lui Gnaeus Domitius Ahenobarbus. Orfan, *Luduş* va fi *crescut în casa mătuşii sale*, Do-*mitia Lepiă a*, sora tatălui său. Se naşte Octavia, fiica lui Claudiu şi a Messalinei.

24 ianuarie: este asasinat Gaius-Caligula.

Vine la domnie Claudiu, fratele lui Germanicus

(41 – 54).

Agrippina se reîntoarce la Roma şi, mai târziu, se căsătoreşte cu Crispus Passienus.

12 februarie: se naşte Britannicus, fiul lui Clau-l din şi al

Messalinei.

În cursul toamnei, Iulia Livilla, sora Agrippinei, este surghiunită, Seneca relegat în Corsica, dar

Crispus Passienus o salvează pe Agrippina de exil.

August-septembrie: Claudiu ordonă uciderea soţiei sale, Messalina.

Ianuarie: *Claudiu se căsătoreşte cu Agrippina, mama lui Lucius*.

În primăvară, Seneca este rechemat din Corsica.

Devine pretor desemnat şi dascăl al lui Lucius.

Spre sfârşitul anului, Agrippina primeşte titlul de

Augusta.

Logodna lui Lucius cu Octavia.

25 februarie: *Lucius devine Nero, fiu adoptiv al*.

*lui Claudiu, sub numele de Tiberius Claudius*

*Nero*. *Mai târziu, se va numi Nero Claudius Caesar*

*Drusus Germanicus*.

4 martie: Nero îmbracă* toga virilă. Burrus devine prefect al pretoriului. Seneca conduce cel mai important cerc cultural şi politic al epociij *Nero se căsătoreşte cu Octavia*, soră prin adopţi une şi rudă de sânge. El are 16 ani, iar Octavia 12 – Seneca îşi publică dialogul despre liniştea sufle” tului.

13 octombrie: se anunţă oficial moartea lui Clţu’ I

din. *Venirea la domnie a lui Nero* (*5*4 – 68). În fluenţa Agrippinei în administrarea Imperir I

Începutul războiului din Armenia, împotriva P

ţilor.

56

57

58

59

60

55

*Repere cronologice*

37T

Ianuarie: Agrippina îşi publică *Memoriile*, în care îşi apără cauza. Influenţa ei scade considerabil. Seneca şi Burrus încearcă să orienteze regimul către un „contract” cu majoritatea senatorilor. *Quinquennium Neronis*.

13 februarie: Britannicus are 14 ani împliniţi. La puţină vreme după aceasta, Nero îl va ucide.

Domitia o acuza de complot pe Agrippina, care reuşeşte să se disculpe.

În primăvară, Seneca publică *Apocolocyntosis*, în care propune propria sa politică drept bază de guvernare şi o atacă pe Agrippina. În Orient, Corbulo luptă împotriva părţilor. Tratative între romani şi părţi.

Ianuarie sau februarie: Seneca publică dialogul *De clementia*, în care propovăduieşte despotismul filosofic şi o politică de contract cu aristocraţia senatorială; devine consul. Se continuă tratativele cu părţii.

Nero plănuieşte să transforme sistemul fiscal roman. Corbulo începe o nouă ofensivă împotriva părţilor. Plautius Silvanus Aelianus devine guvernator al Moesiei.

Senatul respinge proiectul de reformă fiscală propus de administraţia lui Nero. Suilius, acuzat în senat, îl atacă pe Seneca. Acesta se apără în *De uita beata*. împăratul îşi pregăteşte reforma axiologică. Nero, conducător de care şi citared, propulsează noile valori: *agon* şi *luxus*. Începutul legăturii sale cu Poppeea. Naşterea probabilă a lui Tacit. Corbulo pune stăpânire pe Artaxata. Îi alungă pe Tindate şi pe părţi din Armenia. Sfârşitul lui martie: *Nero pune la cale uciderea mamei sale*, *Agrippina*. *Organizează apoi Iuvenalele. Începutul reformei aotiologice*. Corbulo îl instalează pe Tigranes V pe tronul Armeniei şi face din el un vasal credincios Romei. Părţii par să se resemneze.

*Jero organizează prima ediţie a jocurilor quin-luenale. Încearcă să elenizeze obiceiurile romane*.

318

*Secvenţă romană*

Tigranes V atacă Adiabene, teritoriu vasal părţilor; este respins.

În Britannia, izbucneşte marea revoltă condusă de Boudicca. Grave înfrângeri suferite de.ro mani… j.

61 *Nero îşi modifică strategia politică*; *atitudinea* sa *faţă de aristocraţia senatorială devine din ce în* ce *mai dură*. Personalul din administraţia centrală este schimbat. Senatori de origine relativ modestă devin consuli. La Roma, se construieşte un gimnaziu care simbolizează noul cod socio-cultură T. Primele scrisori către Lucilius

ale lui Seneca. Petroniu începe Satyricon-ul (61 – 66?). Regatul Bosforului devine protectorat roman. Plautius Silvanus Ăelianus transferă un mare număr de transdanubieni în Moesia. Începe cea de a doua etapă a războiului part: Vologaeses îl izgoneşte pe Tigranes V din Armenia şi îl instalează aici pe Tindate, fratele său.

tje Primăvara: moartea lui Burrus. Tigellinus şi Fae-l

nius Rufus devin prefecţi ai pretoriului. Seneca se retrage încetul cu încetul de la curte. Nero îi ucide pe Rubellius Plautus şi pe Faustus Cornelius Sulla. Octavia este repudiată şi împăratul se căsătoreşte cu Poppeea. Libertul Doryphorus, partizan al Octaviei, este omorât. Octavia, exilată mai întâi, este apoi ucisă – în 19 iunie – la or – clinul lui Nero. În senat, încep procesele de lezma-iestate.

Nero îl trimite pe Caesennius Paetus în Orien spre a anexa Armenia. 24 noiembrie: moare Persius, poet satiric şi: bru al cercului lui Thrasea. La sfârşitul anului, Caesennius Paetus este zdrobit de părţi la Randeia. Plautius Silvanus Ăelianus îi învinge pe la nord de Dunăre. Nero proiectează o mare pediţie în zona Mării Caspice. Obiectivul că India.

*Repere cronologici*

379

Ianuariei Poppeea dă naştere unei fete, Claudi-Augusta.

Mai: Moartea micuţei Claudia Augusta. Ruptura dintre Nero şi Lucan, căruia i se interzice citirea în public a *Pharsaliei*. Corbulo stăpâneşte din nea situaţia pe frontul oriental. Romanii îl recunosc pe Tindate rege al Armeniei şi vasal al Romei, Războiul cu părţii ia sfârşit. Revolta din Britannia este definitiv înăbuşită.

Nero apare pentru prima oară pe o scenă publică; la Neapole.

Sfârşitul lui iulie: Roma este pustiită de un mare incendiu. Nero începe construirea unei noi Rome (*noua urbs*) şi a Casei aurite (*Domus aurea*). August: incendiul oraşului Lyon, reconstruit mai târziu cu ajutorul lui Nero, căruia cetatea îi va rămâfte credincioasă în 68.

Anexarea Pontului.

Sfârşitul lui aprilie: *este descoperită conjuraţia lui Piso, Sunt ucişi sau constrânşi la sinucidere Piso, Lucan, Seneca, Faenius Rufus* etc. Vara: cea de a doua ediţie a jocurilor quinquenale, Poppeea, însărcinată fiind, moare, Va fi divinizată după moarte.

La. ordinul lui Nero şi îndemnat de Tigeâlinus, Petroniu se sinucide. *Tindate soseşte la Roma, unde este încoronat rege al Armeniei.*

*Apogeul domniei şi al neronismului. Închiderea teviplului lui Ianus* şi proclamââea păcii universale. Iniţierea lui Nero la mithraism. Ţferasea este condam—nat şi se sinucide: cercul său cultural şi politic este lichidat. Nero se căsătoreşte cu Statuia Messalina. *Descoperirea conjuraţiei lui Vinjcâanus*. Sfârşitul lui septembrie: *Nero pleacă în Grecia*, Helius îi ţine locul la Roma. Val de represiuni la Roma şi în întregul Imperiu. Înaintează pregăti „rile în vederea expediţiei dâri zona Mării Caspice; Recrutarea legiunii I Italica. Răscoala iudeilor di Iudeea, Plautius Silvanus Aelianus îi resr – GRUPURILE DE PRESIUNE ŞI CERCURILE

I

| GRUPUL CERCUI» | | IDEOLOGIA POLITICĂ | ACŢIUNEA””. POLIT | FILOSOFIA |
|---|---|---|---|---|
| [. lui Rubelius Plautus | lui *Musonius* | Monarhie de tip augustele | Opoziţie mai degrabă pasivă faţă de Nero | Stoic axat doctrina demnităţii |
| II. *Silaiulor* | *Silanilor* şi o lui *Cassius Longinus* | Monarhie de tip augustele | Colabor are limitată, apoi tergiversare mai degrabă decât opoziţie | Stoic sever |
| III. *Agrippinei* | | Despotism întărit, conform modelului Claud în | Intrigi, acţiuni ferme, deseori contradictorii | |
| IV. lui Corbulo | *lui Musonius* (*la origine*) | Monarhie de tip augustele | Atitudine demnă, apoi conspiraţie (a | La origine, stoicism * |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | lui Vinicianus) | |
| V. lui Vestinus | | Republicanism sau principat de tip augustele | Critică îndreptată împotriva regimului neronian; probabil sprijin acordat Silanilor | Stoic ? |

O

3

Monarhie de tip auguşti narhie de tip augustele. **Spri**lffl tem acordat Nero şi apoi uţi sicism car «încorporează c**â**teva trăsătri

*1) lui Seneca*

*2) lui Cornutus*

Jffl temporar despotismului neronian gustele. **Spri**lffl temporar dat despotisti

„/. C°? Perare luni

2 **&** **–** S-K

toare, care ac” centă) –, → + ””; tata

Despotism filosofic bt potism filosofic bazat pe clemti

Strădanii în vederea ui oftic bazat pe clementia stoică şi accetând era unui contract între senatori i entia stoică şi acceptând monarhia ti şi acceptând monarhia antoniană adanii în vederea unui contract îl ţ. – i – „satire total era trăsături baroce, conform JHştyi

Arta energică, ostila atât stilului nou, cât şi

— I din epoca

3 til nis* Şi roman, care se află la originea noii mişcări literare

X. *lui Nero*

Despotism întărit Politică autoritară, care urmăreşte propagarea \ reformei axiolo-l gice bazate pe *luxus* şi *agon*

Evoluţie: se cism monden, apoi epicureism i?! misticism, cuit al neronismului, izvorât f11? reforma axiologică

Stil nou, cu tenta barocă şi

elenizantă

Evoluţie”: ifU nou, apoi clasicism cu tentă elemzantă şi barocă

382 *Sedvenţă romană* pinge pe sciţii care asediaseră cetatea Cherso-nesos.

67 Isprăvi agonistice ale lui Nero în Grecia. Corbulo este constrâns să se sinucidă. Începe săparea canalului Corint. Eliberarea Greciei. Se formează o nouă coaliţie antineroniană.

*Reîntoarcerea lui Nero în Italia* (decembrie). Sfârşitul mandatului lui Plautius Silyanuş Aelianus în Moesia. Vespasian se luptă cu iudeii răsculaţi.

68 Ianuarie: intrarea lui Nero în Neapole.

Februarie: contacte între Vindex şi alţi guvernatori de provincii – precum Galba –, în vederea răsturnării lui Nero.

Martie: triumf *artistic al lui Nero la Roma*, ca urmare a turneului prin Grecia. împăratul revine la Neapole. Vindex declanşează revolta Galliei împotriva lui Nero. împăratul află această ştire la Neapole. Eşecul unei tentative de omor împotriva lui Galba. Nero se întoarce la Roma.

Aprilie: Galba se ridică împotriva lui Nero. I

Acesta din urmă devine „consul fără coleg”.

Mai: Verginius îl zdrobeşte pe Vindex la Vesonj tio. Revolta lui Macer în Africa.

Zvonuri, la Roma, în ceea ce priveşte trădarea gel

nerală a armatelor imperiale. Situaţia politică să i

destabilizează. Regimul se prăbuşeşte.

11 iunie; părăsit de senat, de curte şi de pretor I

neni, Nero *este constrâns la sinucidere* în momen-l tul în Oare este arestat ca duşman public.

69 Război civil. împăraţi: Galba (68 – 69), Otho (69), I

Vitellius (69), Vespasian (69 – 79).

Înlio-Claudienii, Valerii şi Domiţii erau înrudiţi cu toţi1; *f* Iată un fenomen întâlnit destul de rar în istorie. Metfib1—, dinastiei imperiale şi aristocraţii romani se căsătoreau tf1 I ei, iar copiii lor, deseori veri, făceau acelaşi lucru, Pen F ca apoi să se ucidă şi să se elimine fără milă. Ceea ce plică dispariţia lor, în ciuda faptului că erau extrem de L meroşi. Avem a face cu o lume închisă şi feroce. Ner° vărul lui Faustus Cornelius Sulla Felix şi un fel de.

383

*Repere cronologice* unchi” cu Rubellius Plautus, dar şi vărul

Messalinei ea însăşi înrudită cu soţul ei, Claudiu. În vinele Messal Tnei 2 lui Bntannicus şi ale Octaviei curgea sângele Iuli? Clau Jienilor şi Domitiilor. Nero era în acelal Lp unchiuL nepotul şi fratele prin adopţiune al l”; r nenm1 Octaviei, prima lui soţie. Sfc-S odată varul mamei sale, Agrippina. RaţisS

APENDICE II

Surse

I

1

IZVOARE LITERARE

1

Izvoarele literare sunt cele mai bogate şi cele mai folo
sitoare. Într-adevăr, ele abundă în detalii pe care inscrip-I
ţiile şi monedele nu le-ar. putea furniza. Pe de altă parte.
ele se referă mai ales la evenimentele politice care s-au
desfăşurat în capitală sau în anumite zone de frontieră şi neglijează provinciile. Mai mult, aduc în prim plan I
viaţa particulară a împăraţilor şi a marilor personalităţi.

Aceste izvoare literare comportă de obicei o abordare moralizatoare, judecând demersurile politice ca efecte ale palsiunilor personale, ale virtuţilor sau viciilor. Programele!
politice sau estetice, sunt trecute sub tăcere sau minima’ I
Uzate. Cu toate acestea, cu un oarecare efort, pot fi extrase din totalitatea informaţiilor opţiunile şi doctrinele. În mă”.
joritatea lor, izvoarele literare se dovedesc ostile lui NerO I
Acest lucru este valabil mai ales pentru izvoarele POS
rioare lui Nero, contemporanii fiind nevoiţi să se ara prudenţi. I

În legătură cu analiza acestor mărturii, literare sau altă natură, trimitem la monografiile, deja citate, ale: Hermann Schiller, B. Henderson, Brian H. War şi Mario Attilio Levi, sau la a noastră JÉpoque de in aceste ultime două lucrări figurează, de a



schemă a izvoarelor. îl mai putem cita pe J.N. Jahn, cu *A Criticai Study of the Sources of the History of the Em-peror Nero*, New York, 1921. Se cuvine să menţionăm şi acele lucrări care abordează istoria genurilor literale ale antichităţii sau care se referă la un scriitor anume: Sir Ronald Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958 (noi am citat

traducerea în limba italiană), Cesare Questa. *Stuăi sulle fonti degli Annales di Tacito*, Roma, 1960; D. Flach, *Die taci-teische Quellenbehandlung în Annălen XI-XVI*, în *Mu-seurn Helveticum*, 30, 1973, p. 88 şi urm.; G.B. Townend, *The Sources of the Greek* în *Suetonius*, în *Hermes*, 88, 1960, p. 98 şi urm.; H. Christensen, *De fontibus a Cassio Dione în vita Neronis enarrando adhibitis*, Berlin, 1970; Karl Heinz, *Das Bilă Kaiser Neros în Seneca, Tacitus, Sueton und Cassius Dio*, dizertaţie, Bern, 1948; J. Tresch, *Die Nerobilcher în den Annales des Tacitus*, Heidelberg, 1965; şi P. Wessner, *Scholia* în *Iuvenalem Vetustiora*, Leipzig, 1967. Semnalăm, de asemenea, J.M. Andre-A. Hus, *L'histoire a Rome*, Paris, 1974, p. 108 – 155.

Pentru cartea noastră, am folosit, cu precădere, lucrările editate de „Collection des Universites de France", publicate la Paris de către societatea editorială „Les Belles Lettres". Pentru Tacit, am utilizat vechea ediţie şi traducere a lui H. Goelzer, deoarece am primit prea târziu noua ediţie a regretatului P. Wuilleumier. Pentru ceilalţiitori, am recurs la următoarele lucrări: „Caesius Bassus, era. Versus Populares în Neronem" etc, ed. E. Bachrens, „*agmenta Poetarum Romanorum*, Leipzig, Teubner, 1886. Calpumius Siculus, Carmina Einsidlensia, Ilias Latina, Pisonis –, ed. E. Bachrens, *Poetae Latini Minores*, VOL 1 – 2, Leipzig, Teubner, 1879 – 1880.

„Cornutus", Theologia e *Graecae Compendium*, ed. u La „g, Leipzig, Teubner, 1881.

„Dio Cassius", ed. L. Dindorf, Leipzig, Teubner, 1864. «tropiu", ed. M. Rat, Paris, Garnier, 1934. armes Antiochenus", în *Fragmenta Historicorum zecrrum*, ed. C. Mullerus, Paris, Firmin Didot, 1841, lus", în *Anthologia Graeca*, ed. H. Beckby" chen, Heimeran, 1957.

*Surse*

38?

a *romană*

Clmmicon icon, e* B-Be >

I

I

rfcetoribus (Grammai

1955.

1

SURSE NELITERARE ŞI DOCUMENTE

1...

RSE NELITERAH a 9 x

O selecţie importantă de documente a fost realizată de E. Mary Smallwood, *Documentă lllustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge, 1967. Am utilizat deseori acest volum.

Nu **s-**au păstrat în niciun fel arhivele oficiale ale Imperiului, care cuprindeau aşa-numitele *acta*, dările de seamă ale dezbaterilor din senat, acelea ale evenimentelor celor mai importante, şi nici scrisorile împăratului sau arhivele marilor familii. În schimb, inscripţiile oferă in\ formaţii preţioase privind anumite evenimente sau probleme importante, precum eliberarea Greciei, activităţile I lui Plautius Silvanus Aelianus etc. Actele Fraţilor Arvali, *Acta Fratrum Arvalium*, consemnează sacrificiile organizate cu prilejul unor evenimente majore. Ele au fost e» 1 tate de G. Henzen în 1874 şi de A. Pasoli în 1950. În general, dispunem de o mare cantitate de inscripţii refer1”toare la epoca lui Nero. Acestea dau informaţii esenţial despre societatea romană, despre viaţa provinciilor şi capitalei, despre cariera multor înalte personaje. Penj2 acestea din urmă, citām culegerea *Prosopograpiria if-Sr Romani*, *Saee*. I, II, *III*, ediţia E. Klebs, H. Dessau. P° Rohden, 1896 – 1898 sau ediţia E. Groag, A. Stein, 193*

urm. Inscripţiile ne furnizează şi informaţii privind propaganda imperială, limitele domeniilor, hotarele provinciilor, construcţiile, soldaţii şi veteranii etc. Am utilizat următoarele culegeri de inscripţii, pe care, de altfel, le-am citat pe parcursul lucrării: *Corpus Inscriptionum Grae-carum*, ed. 1025 – 1877; *Corpus Inscrip*tionum *Latinarum*, ed. Începând din 1863; *Inscriptiones Graecae*, ed. Începând din 1873; *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas* ***Perti****nentes*, ed. R. Cagnat etc, 1911 – 1927; *Inscriptiones* **Ita***liae*, ed. Începând din 1936; *Înscrii prions Latines d’Algérie*, ed. S. Gsell, H.G. Pflaum, 1922 şi 1957; *Înscrii priones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, 1892 – 1916; *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, ed. W. Dittemberger, 1903 – 1905; *Supplementum Epigmphicum Graecum*, ed. Începând din 1923; şi *Sylloge Inscriptionum Graecarwm*, ed. W. Dittemberger (a 3-a), 1913 – 1921 etc.

Papirusurile furnizează ştiri atât despre organizarea economiei şi vieţii Egiptului roman, cât şi – aşa cum am remarcat anterior – despre propaganda proneroniană şi politica imperială în această ţară. Monedele, datorită legendelor şi iconografiei lor, ne informează asupra propagandei oficiale, iniţiativelor locale şi entuziasmului, fals sau real,

manifestat. faţă de împărat. „Maşinăria” absolutismului în general este ilustrată de monede, care se constituie în adevărate barometre ale evoluţiei orientării politice şi ideologice a Imperiului. Am utilizat următoarele culegeri*:* *Coins of the Roman Empire in the British Museum* (BMC), ed. H. Mattingly, 1936 şi *The Roman Imperial Coinage* (RIC), vol. 1, ed. H. Mattingly, E.A. Sy-rtenham, 1926. Extrem de utilă este G.G. Belloni, *Monede*i *Augusto a Traiano*, în *Aufslieg una Niedergang des nischen Welt*, II, 1, Berlin-New York, 1974, p. 1048 – 4. Trebuie citat şi Michael Grant, *From Imperium io ritas*. *A*. *Historical Stuă, of Aes Coinage in the „nan Empire 49 B*. *C*.-*A*. *D*. *14*, Cambridge, 1946. Am

192 ftit>-uneori> *Tke Coina9 e °f Ne*™, ed. E.A. Sydenham, *A* Şi Coinage *în Roman Imperial Policy 31 B*. C-J 68> ed. C.H. Sutherland, 1951. Mai puţin utilă (ne lui j, în? n special la analiza istorică) ni se pare lucrarea ltt>esv olas, *De Neron a Vespasien*. *Études et per***spec***oriques*, *suivies de Vanalyse du catalogue et de la Ion des monnaies „oppositionnelles” connues* des

388

*Secvenţă romană armées* 67 *a* 70, 2 vol., Paris, 1979. Vom cita, în sfârşit, două cercetări privind monedele la sfârşitul domniei lui Nero; C.H.V. Sutherland, *A coin of Nero Overstruck for Galba*, în *Numismatic Chronicle*, 20, 1940, p. 265 – 266 şi Th. o. Marbott, Epictetus *and Nero*’s *Coinage*, în *Classical Philo*. *logij*, 36, 1941, p. 398 şi urm.

Vestigiile arhitecturale au, de asemenea, o importantă care nu poate fi trecută cu vederea. Ele dezvăluie o anume estetică şi, prin aceasta, o anume politică.

Orientare bibliografică

O lucrare extrem de utilă – nefiind totuşi exhaustivă – privind cercetările despre domnia lui Nero sub diferitele ei aspecte a fost realizată de Giovanni FUSAR IMPERATORE, *Saggio di analisi critica della bibliografia neroniana dai 1934 al 1975*. Milano, 1978.

Documentaţia noastră **s**-a oprit, şi ea, la sfârşitul anului 1979. Am adăugat totuşi câteva lucrări publicate după această dată. În cele ce urmează, nu vom menţiona decât o parte a lucrărilor citate în *Note*.

SINTEZE ŞTIINŢIFICE DESPRE, DOMNIA ŞI PERSONALITATEA LUI NERO

De mai bine de o sută de ani încoace, au apărut numeroase negrafii ştiinţifice şi cărţi pe această temă. Le-am citat în care rânduri şi vom prezenta mai-jos lista acestor principale

Pn. Este greu să operăm o selecţie, şi cu atât mai mult o le-Am prezentat mai sus, în notele capitolelor, punctele de

re, deseori dii ergente, pe care le oferă aceste lucrări. E de la teles că cele mai specializate şi cele mai recente sunt şi cele le documentate şi sistematizate. Ceea ce nu înseamnă deloc dările vechi sau sintezele în general pot fi trecute cu veba dimpotrivă. Le vom cita pe următoarele:

OP, *Nero*: *the Man and the Legend*, London. 1964. EANAVESI, *Nerone*, Milano, 1945 (este prima variantă a im ui M-A-LEVI citată mai jos, variantă publicată sub seudonim. Există totuşi diferenţe între cele două lucrări).





M. P. CHARLESWORTH, *Nero*: Some *Aspects*, în *Journal of*

*Roman Stuuies* „40, 1950, p. 69 şi urm. Eugen CIZEK, *L'époque* de *Neron* et *ses controverses ideologiques*

Eeiden, 1972. Michael GRANT, *Nero*, London, 1970 (traducere germană, *Nero*

*Despot*-*Tyrann*-*Kilnstler*, de Holger FLIESBACH, aducerea la zi a bibliografiei de Hubert FRITZ, München, 1973) Bernard HENDERSON, *The Life and the Principate of the Emperor Nero*, London, 1905. E. HOHL, *Domitius* (*Nero*), în *Realencyclopädie der Classischen*

*Altertumswissenschaft*, supliment la vol. II, nr. 29. Ettore LEPORE, Per *la* storia *del* principate *neroniano*, în La

*Parola del Passato*, 3 „1948, p. 80 şi urm.

Mario Attilio LEVI, Nerone ei *suoi tempi*, Milano, 1948 (reti părire, 1973)...

C. E. MANNING, *Acting and Nero's Conception of the Principate, în Creece and Rome*, 22, 1975, p. 164 şi urm. Arnaldo MOMIGLIANO, *Nero*, capitolul XXII din *The Cambridge Ancient History*, X, Cambridge, 1934, p. 702 şi urm. Ettore PARATORE, *Nerone* (*nel XIX cent*. *della morte*), în *Studi*

*Romani*, 7, 1959, p. 497 şi urm.

Gilbert-Charles PÂCÂRD, *Auguste et Neron*. *Le secret de l'Empire*, Paris, 1962.

Hermann SCHILLER, *Geschichte des römischen Kaiserreichs unter der Regierung des Nero*, Berlin, 1872 (cea mai vastă sinteză. În anumite privinţe, încă utilă).

BIOGRAFII ROMANŢATE

În marea lor majoritate, acestea nu intuiesc nici personali-l tatea lui Nero, nici semnificaţia reală a politicii sale, nici speci 1 ficul culturii pe care a vrut să o impună. Sunt, în general, alcătuite de nespecialişti şi abordează personajul dintr-un unghi da 1 vedere maniheist, fie pentru a-l condamna fără apel – lipsind ch I

desăvârşire critica izvoarelor –, fie pentru a-l reabilita orbeşte. I Vom menţiona totuşi:


J.-C. PICHON, *Salut Neron*, Paris, 1962.

E. RADIUS. *La vita di Nerone*, Milano, 1963.

G. ROUX, *Neron*, Paris, 1963.

Gerard WALTER, *Neron*, ed. a 2-a, Paris, 1956 (cea „mai bun» 1 biografie din această categorie). Arthur WEIGALL, *Neron*, Paris, 1931.

Basil H. WARMINGTON. *Ni-ro*: *Reality and Legend*, London. 1969.


EDUCAŢIA ŞI FORMAŢIA LUI NERO

Mai multe lucrări abordează acest subiect Le vom pe cele mai bune:


J. BABELON, *L'infance de Neron*, în Revue *Numismatique*, 11 1955, p. 129 şi urm.





Al. GEER, *Notes on the Early Life of Nero*, în *Transactions ar. d proceedings of the American Philological Association*, 62, 1931, p. 65 şi urm.

Francesco GIANCOTTI, *Da quando e în cke senso Seneca fu maestro di Nerone*? *în Rendiconti dell'Accademia dei Lincei*, seria 7, 8, 1S53, p. 102 şi urm.

PhiliPPE FABIA, *Neron et les Rhodiens*, în *Revue de Philologie*, 20, 1896 şi urm.

E pă RKER, *Education of Heirs in the Julio-Claudian Family*, în *American Journal of Philology*, 67, 194S, p. 44 şi urm.

E SCHWARTZ, *Chairemon*, în *Realencyclopädie*... III, col. 2025 şi urm.


1

VIAŢA PARTICULARA ŞI PERSONALITATEA

Există numeroase articole şi cărţi despre caracterul lui Ner Oi

despre viaţa lui intimă şi pasiunea lui pentru artă. De obicei, savanţii nu ajung la niciun acord de principiu asupra acestor probleme. Divergenţele lor sunt profunde. Pe lângă sinteze, vom cita:

W. ALLEN. *Nero's Excentricities before the. Fire* (*Tac, Ann., 15.*

*37*), *în Numen*, 9, 1969, p. 99 şi urm. Henry BARDON, *Les poésies de Neron, în Revue des Études Latines*, 14, 1936, p, 377 şi urm. –, *Les empereurs et les* lettres *latines*, Paris, 1940 (tirajul al

2-lea revăzut şi corectat, 1968). p. 192 şi urm.

Jeari COLIN, *Juvenal et le mariage mystique de Gracchus, în Alţi dell'Academia* delle *Scienze* di *Torino*. Classe *di Scienze Morali*, *Storiche e Filologiche*, 90, 1955 – 1956, p. 99 şi urm. Philippe FABIA. Le *troisième* mariage *de Neron*, în *Revue de… Philologie*, *19*, 1895, p. 218 şi urm.

— *L'adultere de Neron et de Poppee*, ibidem., 20, 1896, p. 12 şi urm.

— *Comment Poppee devient imperatrice*, ibidem, 21, 1897, p. 221 şi urm.

— *Le regne et la mort de Poppee*, ibidem, 22, 1898, p. 333 şi urm. –, *heron acteur*, Lyon, 1905.

«cesco GIANCOTTI. Seneca *amante d'Agrippina*? în *La Parola del Passato*, 8, 1953, p. 53 şi urm.

KATZOFF, *Wkere was Agrippina Murdered*? *în Historia*, 22, A! 9 3, p. 72 şi urm.

*I intorno a Nerone*, în

TORE, *La figura di Agrippina minore în Tacito*, în 5, 1952, p. 32 şi urm.

url ERS, *Heirs and Rivals to Nero*, în *Transactions and ™zeedings of the* American *Philological Association*, 86 – „*uH. RE*. *Le baiser d'adieu de Neron, în Hommages a 1 „errmann*. Bruxelles, 1960, p. 774 şi urm.

S

KAPPE *La j-n d'Agrippine*, *în Revue des Études Anciennes*? „CHELLI, *Nerone poeta* ei *poeţi intorno a Nerone*, în we pă RATORE, *La K* o.

I



— De *la tisane* de *Brilannicus* au *berceau* de *tentant*, de la *quatrième bucolique virgilienne*, în *Rivista* di *Studi Classici*.

12, 1964, p. 5 şi urm. i –, A *verset au dossier sexuel de Neron*, în La Parola *del Passato*.

30, 1975 (Neronia, 1974), p. 5 şi urm. J. WANKENNE, *Faut-il* rehabiliter *l'empereur Neron*? în Les

*Études Classiques*, 49, 1980, p. 135 şi urm. (o bună analiza a problemei în stadiul actual).

LEGENDA

Legenda, făurită după moartea lui Nero, face obiectul câtorva pagini în aproape toate sintezele pe care le-am menţionat. Studii consacrate exclusiv acestei teme sunt puţine la număr. Problema rămâne încă deschisă cercetării. Vom cita totuşi următoarele lucrări – pe care le-am menţionat msi sus, în marea lor majo\ritate:

R. M. FRAZER. *Nero, the Singing Animal, în Arethusa*, 4, 1971, p. 215 şi urm. C. PASCAL, Nerone *nella* storia *anecdotica* e *nella leggenda*.

Milano, 1923.

Ernest RENAN, *L'Antechrist*, ed. a 2-a, Paris, 1873. Jean ROUGE, *L'incendie de Rome en 64 et l'incendie de Nicomedie* en *303*, în Melanges *d'Histoire* Ancienne *Ojferts a*

*W. Seston*, Paris, 1974, p. 433 şi urm. –, *Neron a, la fin du IV-e et au debut du V-e siècle, în Latomus*.

37, 1978, p. 73 şi urm.

IMPERIUL. SOCIETATEA, CIVILIZAŢIA, RELIGIA, CULTURA

Şi aici, divergenţele dintre specialişti sunt în general prol funde. Există totuşi sinteze excelente, pe care le-am menţionat în repetate rânduri. Adăugăm acum:

J. ANNEQUIN, Recherches *sur* l'action *magique* et *ses* reprel

*sentations aux* Jer *et lie siècles après J*.

— *C*, Paris. 1973. I Jean-Marie ANDRÉ, *La philosophie a Rome*, Paris, 1977… Jean BEAUJEU, *La religion romaine a Vapogee de l'Empire*, Paris, I

1955. Hermann BENGTSON, *Die Flavier*: *Vespasian*, *Titus*, *Domitia** I

*Geschichte* eines *römischen Kaiserhauses*, München. 19™ I Jean BERANGER, Rec/ierches *sur l'aspect ideologique* du Prii.

*cipat*, Bale, 1953… I

— *Imperium*, expres sion *et conception du pouvoir imperial*.

*Revue des Études Latines*, 55, 1977, p. 325 şi urm. Alfred BERGENER, Die *fuhrende* Senatorenschicht *im*

*Prinzipat (14 – 68 n. Chr.)*, Bonn, 1965. Gustave BLOCH, *L'Empire Romain. Evolution et decadence*, Pal

1922. j.

Gaston BOISSIER, *L'opposition sous les Cesars*, ed a 9-a. „Al".

fără an.

G. BOULEVERT, *Esclaves et affranchis imperiaux sous* le i-a

*Empire Romain*, Napoli, 1970.



*fi* R. BRADLEY, *Suetonius' Life of Nero. An Historical Commentary*, Bruxelles, 1973. jî CHEVALIER, Le *milieu* stoicien *an ler siècle ap. J.-C. ou*

*Vage hero iqiie du sto ictsme romain*, în *Bulletin de l'Association Guillaume Bude*, 1960, p. 534 şi urm. B CHILVER, *Cisalpine Gaul. Social and Economic History from*

*49 B.C. to the Death of Traian*, Oxford, 1941. Mireiâle CORBIER, L'aerarium *Satumi* et *l'aerarium militare.*

*Administration et prosopographie senatoriale*, Roma, École

Française, 1974. j. CROOK *Consilium Principis. Imperial Councils and Consellors from Augustus to Diocletian*, Cambridge, 1955. Siegfried DE LAET, *De Samenstelling van den Romeinschen Senaat (28 – 64)*, An vers, 1941. D.R. DUDLEY-G. WEBSTER, *The Roman Conquest of Britain.*

*A. D. 43 – 57*, London, 196.3.

Robert ETIENNE. *Bordeaux antique*, Bordeaux, 1902;

— *La vie quotidie nne a Pompei*, Paris, 1965.

Jean GAGE, *Vespasien et la mémoire de Galba*, în *Revue des*

*Études Anciennes*, 54, 1952, p. 290 şi urm –, *Apollon romain*, Paris, 1955.

— *Les classes sociales dans l'Empire Romain*, Paris, 1964. –, *Basileia. Les Cesars, les rois d'Orient et les mages*, Paris, 19 (38.

Albino GARZETTI, *L'Impero Romano da Tiberio agii Antonini.*

Bologna, 1900. G. GIANNELLI-S. MAZZARINO, *Trattato di Stonă Romană*, II.

Roma, 1956. P. GRENADE, *Essai sur les origines du Principat. Investiture ei renouvellement des pouvoirs imperiaux*, Paris, 1961. Bruno GRENZHEUZER, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva*, Münster, 1964. Pierre GRIMAL, La *civilisation romaine*, ed. a 4-a, Paris, 1964

(traducere românească de Eugen CIZEK, Bucureşti, 1973). Anne-Marie GUTLLEMIN, *Pline et la vie littéraire de son temps*.

Paris, 1929!, *Le public et la vie littéraire a Rome*. Îi *D'Auguste aux Antonins*, în *Revue des Études Latines*, 14, 1936, p. 65 şi urm. lelniut HALPMANN, *Die Senatoren aus dem ostlichen Teii des*

*Imperium Romanumbis zum Ende des 2 Jahrhunderts n*.

*Chr*., Göttingen, 1979 (lucrare foarte interesantă şi utilă, prudentă şi exactă). – Paul JAL, *La guerre civile a Rome*, Paris, 1963. LE GALL, *Rome, viile de faineants*? în *Revue des Études Latines*, 49, 1973, p. 266 şi urm. Jrcel LE GLAY, *La religion romaine*, Paris, 1971. LESUISSE, L'aspect *hereditaire* de *la* succession *imperiale sous les Julio-Claudiens*, în *Les Études Classiques*, 30, 1962.

P32 şi urm. lrio Attilio LEVI, *L'Impero Romano*, Torino, 1967.

*Flavi*, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt3 1*1, 2

(*Principat*) Berlin-New York, 1975, p. 178 şi urm.

394

*Secvenţă romană*

A. MAGDELAIN, *AUctoritas principis*, Paris, 1947.

Francesco de MARTINO, *Storia della costituzione romană*, IV, 1.

Napoli, 1962. Henri-Irenée MARROU, *Histoire de l'education dans l'Antiquité*.

Paris, 1948 (ed. nouă. 1965). E. MERSE, Untersuchung *zur* Geschichte *des Julisch-Claudische*

*Dynastie*, München, 1969. Michel MESLIN. *L'Homrne romain*. *Des origines au* Zer *siècle de notre ère*. *Essai d'anthropologie*, Paris, 1978.

Fergus MILLAR, *The Ejmperor in the Roman World* (*31 B.C.-A.D.*

*337*), London, 1977.

Theodor MOMMSEN, Römische *Staastrecht*, ed. a 2-a, Leipzig.

1877, II, partea a 2-a. Claude NICOLET, *Le metier de ei toyen dans la Rome repuhlicaine*., ed. a 2-a, Paris, 1976. –, Rome *et la conquête du monde méditerranéen*, I-II, Paris.

1977 – 1978 (aceste cărţi se referă uneori la Imperiu). Charles PARRAIN, *Octave Auguste*. *La naissance d'un pouvoir personnel*, Paris, 1978. Henriette PAVIS D'ESCURAC, La *prefecture de l'annone*. *Service administratif imperial d'Auguste a Constantin*, Roma, 1976. Paul PETIT, *La paix romaine*, Paris, 1967. –, *Le premier siècle de notre ère*, Paris, 1968. –, *Histoire générale de l'Empire Romain*, Paris, 1974 (poate cea mai bună istorie a Imperiului, foarte clară, exactă şi dotată cu o

bibliografie esenţială, extrem de adecvată). Hans Georg PFLAUM, *Essai sur les procurateles equestres sous le*

*Haut-Empire Romain*, Paris, 1950. –, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire*

*Romain*, Paris, 1960 – 1961. Gilbert-Charles PICARD, Les *trophees Romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris.

1957. M. ROSTOVZEV, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*.

Firenze, 1933.

V. SCRAMUZZA, *The Emperor Claudius*, Cambridge Mass., 1940. Marta SORDI, *ÎI cristianesimo e Roma*, Bologna, 1965. E.M. ŞTAERMANN, *Krisis anticinoi huituri*, Moskva, 1975. Robert-Alain TURC AN, Mithra *et* le *mithriacisme*, Paris. 1981. D. VAN BERCHEM, Les *distributions de ble et d'argent à la* p che *romaine sous l'Empire*, Genève, 1939. Z. YAVETZ, Plebs *and Princeps*, Oxford, 1969. Erik WISTRAND, *The Stoic Opposition to the Principate*, în *Studii*

*Clasice*, 18, 1979, p. 103 şi urm. P.R.C. WEAVER, *Familia Caesaris*. *A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge, 1972. Charles WIRSZUBSKI, Libertas *as* a *Political* Ideea *at Rome, during the Late Republic ană Early Principate*, Cambridge>

1950.

*fi* I



POLITICA INTERNĂ ŞI EXTERNĂ, IDEOLOGIA SUB NERO

Articolele şi cărţile ce urmează a fi enumerate nu exclud, evident, sintezele menţionate mai sus. Acestea din urmă se referă, de asemenea, la politica internă şi externă, precum şi la ideologia regimului neronian. Opiniile cercetătorilor sunt, şi în această privinţa, împărţite.

A.

T, ADAM, *Clementia principis. Der Einfluss hellenistischer Filr-stenspiegel auf dem Versuch einer rechtlichen Fundierung des Prinzipat durch Seneca*, Stuttgart, 1970. AIARDI, *Sulla pretesa iniziazione di Nerone ai misteri di Mithra, în Atti deU Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 134, 1975 – 1976, p. 225 şi urm.

B. BALDWIN, *Execiăions, Trials and Punishment in the Reign of Nero*, în *La Parola del Passato*, 22, 1967, p. 425 şi urm. –, *Seneca's*

*Potenţia*, în *Classical Philology*, 65, 1970, p. 187 şi urm. H. BELL, *The Economic Crisis în Egipt under Nero*. În *Journal of Roman Studies*, 28, 1938, p. 1 şi urm.

Iza BIEZUNSKA-MALOWIST, *Poglady nobilitas okresu Nerona*, Warszawa, 1953 (lucrarea are un lung rezumat în limba franceză).

P. A. BRUNT, *Revolt of Vindex and the Fall of Nero*, în *Latomus*, 18, 1959, p. 531 şi urm.

C. M. BULST, *The Revolt of Queen Boudicca în A*.O. *60*, în *Historia*, 10, 1961, p. 496 şi urm. Gheorghe CEAUŞESCU, Aspectele *şi* consecinţele *politice ale călătoriei* lui *Nero* în *Grecia*, în *Revista* de *Istorie*, 27,.

1974, p. 413 şi urm. Emil CONDURACHI, *Tiberio Plauzio Aeliano e îi transferimento dei 100.000 Transdanubiaţii nella Mesia*, în *Epigraphica*, 19.

1959, p. 49 şi urm.

D. CORSI-ZOLI, Aspetti *inavvertiţi* aella *congiura pisoniana*, în *Studi Romani*, 20, 1972, p. 329 şi urm. Prânz CUMONT, L'iniziazione *di* Nerone *da* parte *di Tindate d'Armenia*, în *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*.

N.S., 11, 1933, p. 145 şi urm. J-DALY, *Verginius at Vesontio*: *the Incongruity of the Bellutn*

*Neronis*, în *Historia*, 24, 1975, p. 75 şi urm.

— DELATTEjXwcî Zâws, *Vămi de Seneque*, în *Les Études Classiques*.

4, 1935, p. 367 şi urm*. În y* DE LA VILLE DE MIRMONT, *Afranius Burrus*, în *Revue de Philologie*, 34, 1910, p. 73 şi urm.

*„Calpurnius Piso et la conspiration de Van S18/65*, *în Revue aes Études Anciennes*, 15, 1913, p. 405 şi urm.; 16, 1914, D P295 şi urm.

JDLEY-G. WEBSTER, *The Rebellion of Boudicca*, London – 1962.

RS, *Nero as Vice-Regent of the Gods în Seneca's De clementia*, în *Hermes*, 103, 1975, p. 436 şi urm.



Paul A. GALLIVAN... IVero's *Liberation of Greece*, în *Hermes*, 101.

1073, p. 230 şi urm.

B. GALLOTA, *L'Africa* ei *rifornivienti di cereali all'Italia durante îi principato di Nerone*, în *Rendiconti del Istituto Lombardo*.

1975, p. 28 şi urm. Clementina GATTI, *Nerone e îi progetto di*

*riforma tributaria* de/

58 D.C., în *La Parola del Passato*, 30, 1975 (Neronia, 1974).

p. 41 şi urm.

Francesco GIANCOTTI, *Seneca antagonista a' Agrippina, în Rendiconti* dell'Accademia *Nazionale* dei *Lincei*, seria 8, ts.

1953, p. 238 şi urm. K. GILMARTIN, *Corbulols Campaigns in the East*, în *Eistoria*.

22, 1973, p. 583 şi urm".

Pierre GRIMAL, *le de clementia et la royaute solaire de Neron*, în *Revue des Études Latines*, 49, 1971, p. 205 şi urm. J.R. HAINSWORTH, *Verginius and Vindex*, în *Historia*, 11, 1902, p. 84 şi urm. Mason HAMMOND, *Corbulo and Nero's Eastern Policy*, în *Harvard*

*Studies în Classical Philology*, 45, 1934, p. 81 şi urm. Maurice HOLLEAUX, Discours *de* Neron *prononce* a *Corinthe potir rendre aux Grecs la liberté*, în *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 12.1888, p. 510 şi urm.

Colin M.K. RAAY, *The Coinage of Vindex and Galba and the Continuity of Augustan Principate*, în *Numismatic Chroni*-ele», 9, 1949, p. 129 şi-urm.

F. A.L. EPPER, *Some Reflections on the Quinquennium Neronis*, în *Journal of Roman Studies*, 47, 1957, p. 95 şi urm.

G. MANFRE, La *crisi politica dell'anno 68 – 69 D.C.*, Bologna, 1947.

E. MANNI, *Lotta politica e guerra civile nel 68 – 69 D.C.*, în *Rtvista di Filologia e di Istruzione Classica*, 74, 1946, p. 122

şi urm. Harold MATTINGLY. *Verginius at Lugdunuvi*? în Numismatic

— *Chronicle* e, 14, 1954, p. 32 şi urm, D. McALINDON, *Senatorial Opposition to Claude and Nero*. În

*American Journal of Philology*, 77, 1956, p. 113 şi urm. W.C. McDERMOTT, Sextus *Afranius Burrus*, în *Latomus*. &:

1949. p. 229 şi urm. Jean MELMOUX, C. *Helvidius Priscus*, disciple *et* héritier *de*

*Thrasea*, în La *Parola del Passato*, 30, l'SVS (Neronia, 1974), p. 23 şi. urm. Orsolina MONTEVECCHI. *Nerone a una polis e ai 6475*, în *Aegyptus*.

50, 1970, p. 5 şi urm. –, *Nerone e VEgitto*, în La *Parola del Passato*, 30, 1975 (Neronia.

1974), p. 48 şi urm. –, *L'ascensa al trono di Nerone ele tribu alessandrine*, în I *Canaii aella Propaganda nel Mondo Antico*. *Contribuit delvistituH*

*di Storia Antica*, IV, Milano, 1976, p. 200 şi urm. A. OLTRAMARE, *Seneque diplomate*, în *Revue des Études Latines*.

16, 1938, p. 318 şi urm. S.J. OOST, *The Career of M. Antonim Pallas*, în *American J" ui*

*n-ai of Philology*, 79, 1958, p. 113 şi urm. D.P. ORSI, *Sulla rivolta di Budicca*, în *Annali de la Facoltă &!*

*Lettere-di Bari*, 18, 1973, p. 531 şi urm. Dionis M. PIPPKDI, *Contribuţii la istoria veche a României*, 1

reşti, 1058, capitolul III (Silvanus Aelianus).



jyî KABOSSI, La *coniazione* di *Nerone*: la *rijorma* dell'oro *e dell'argento*, în *Acme*, (5, 1953, p. 479 şi urm.

jH. RAOSS. *La rivolta di* Vindice *e îi successo di Galba*, în *Epigraphica*, 20, 1958, p. 46 şi urm.; în aceeaşi revistă, 22.

19 G0, p. 37 şi urm. gve M. SANFORD, Nero *and* the *East*, în *Harvard* Studies *of*

*Classical Philology*, 43, 1937, p. 75 şi urm. Charles SAUMAGNE. La *Passion* de *Thraseas*, în *Revue des*

*Eiudes Latines*, 33, 1955, p. 241 şi urm. A. SAVIO, *La rijorma monetăria ăi Nerone*, în *Quaderni Ticinesi di Numismatica e di-Antichità Classiche*, 1, 1972, p. 89 şi urm. G. SCHUMANN, *Hellenistische und griechische Elemente in der*

*Regierung Neros*, dizertaţie, Leipzig, 1930. Werner SCHUR, *Die Orientpotitik des Kaisers Nero*, *Beiheft* 15

la *Klio*, Leipzig, 1923. J. SCHWÂRTZ*, îi*. Claudius *Babillus*, *prefet* d'Egypte *et conseiller de Neron* în *Bulletin de l'Inştitut* Français *d'Archiologie Orientale* (Cairo), 49, 1950, p. 45 şi urm. D.C.A. SHOTTER, Tacitus *and* Verginius *Rufus*, în *Classical*

*Antiquity*, 59, 1967, p. 370 şi urm. –, *Two Notes on Nero*, în *Classical Philology*, 64, 1969, p. 109

şi urm. –, *A Time-Table for the Bellum Neronis*, în *Historia*, 24, 1975, p. 59 şi urm. A. SIZOO. *Paetus Thrasea et le stoicisme romain*, în *Revue des*

*Études Latines*, 4, 1926, p. 229 şi urm.; 5, 1927, p. 41 şi urm.

Michel SOUTZO, *Le sisteme monetaire de Neron*, în *Revue Numismatique* \ 2, 1898, p. 656 şi urm.; 3, 1899, p. 9 şi urm. F. STELLA MARANCA, *L. Anneo Seneca nel Consilium Principis*, în *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei*, seria 5, 32, 1923, p. 282 şi urm. Ronald SYME. *Domitius Corbulo*, în *Journal of Roman Studies*.

60, 1970, p. 37 şi urm. M.K. THORNTON, *Nero's New Deal*, în *Transactions and Proceedings* of *American* Philological *Association*, 102, 1971, p. 621 şi urm. – *The Enigma of Neronis Quinquennium*. *Reputation of Emperor*

*Nero*, în *Historia*, 22.1973, p. 570 şi urm. – i The *Augustan Tradition and Neronian Economics*, în *Aufstieg und Niedergang*. des *römischen Welt*, II, 2 (*Principat*). Berlin-New York, 1975, p. 149 şi urm. *" The *Roman Tesserae*. Observations *on* Two *Historical Problems*, în *Historia*, 29, 1980, p. 335 şi urm. (dai –, vai! nu a existat un „new deal" neronian. Aceste articole îi atribuie şi Nero teorii şi măsuri economice pe care nu le-a gândit G niciodată).

OWNENT), *The Reputation of Verginius Rufus*, în *Latomus*, s 20 – 1961. p. 3, 17 şi urm.

an OOTEGHEM, *Verginius et Vindex*, în *Les Études Classi* – Qwes, 36 j 1968 p 18 şi u.m

z ZAWADSKI, *La legation de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mesie el la politique frumentaire de Neron*, în *La Parola ael Pussato*. 30.1975 (Neronia, 1974), p. 59 şi urm.



MARILE LUCRĂRI PUBLICE, INCENDIUL ROMEI, CREŞTINII

Un număr mare de lucrări se referă la construcţiile lui Nevo, în special la cele din Roma, şi la semnificaţia acestora; unele studii le conferă o valoare simbolică, pe care altele o resping pe nedrept. Aceste mari lucrări publice sunt, deseori, puse în legătură cu incendiul din 64. Tot astfel cum, uneori, persecuţiile creştinilor sunt raportate la distrugerea capitalei. Aceste probleme diferite sunt tratate, de multe ori, concomitent. Ca atare, am purces la regruparea lucrărilor care urmează. Multe dintre ele exprimă opinii divergente în ceea ce priveşte semnificaţia dată incendiului şi reconstrucţiei oraşului:

A. BALLAND, Noua *Vrbs et Neapolis*, în *M & langes d'Archéologie et d'Histdvfe* 77, 1965, p. 349 şi urm. Jean BEAUJEU, *Uincendie de Rome en 64 et les Chrétiens*, în

*Latomus*, 19, 1960, p. 65 şi urm. şi 291 şi urm. R. BODEUS. *Vingt*

*remarques* sur *la persecution des chrétiens dans l'Empire Romain aux deux premiers siècles de notre ère*, în *Humanités Chrétiennes*, 1930. p. 489 şi urm. A. BOETHIUS, *The Neronian Nova Urbs*, în *Corolla Archaeologica*

*Principi Hereditario Regni Sueciae Gustavo Adolpho Dedi câtă*, Lund, 1932".

— *Nero's Golden House*, în *Eranos*, 44, 1946, p. 442 şi urm.

— *Et crescunt media pegmata celsa via*, *Mart*, *de Spect*., *2, 2*, în

Eranos, 50, 1952, p. 129 şi urm. –, *The Golden House of Nero*, Ann Arbor, 1960. U. De FRANCO. *L'incendio di Roma* e *la* congiura *di Pisone*.

Catania, 1946. Leon HERRMANN, *Quels Chrétiens ont incendii Rome*? în *Revue*

*Belge de Philologie et Histoire*, 27, 1949, p. 633 şi urm. –, Les *Juifs et la persecution des Chrétiens par Neron*, în *Latomus*.

20.1961, p. 817 şi urm. P. HOWELL, *The Colossus of Nero*, în *Athenaeum*, 46, 1968, p. 292

şi urm. H. LAVAGNE, *Le Nymphie au Polypheme de la Domus Aurea*, în Melanges *d'Archéologie* et d'Histoire, 82, 1970, p. 673

şi urm. H.P. L'ORANGE, Domus *Aurea*, *aer Sonnenpalast*, în *Serta Eitremiana*, Oslo, 1942, p. 68 şi urm. –, Apotheosis *în Ancient Portraiture*, Oslo, 1947. –, *Studies in the Iconography of Cosmic Kingship in tho Ancient* în

*World*, Oslo, 1953. M. MORFORD, TJie *Distortion of the Domus Aurea Tradition*.

Eranos, 66, 1968, p. 158 şi urm. R.F. NEWBOLD, *Some Social and* Economic *Consequences of*

*A.D. 64 Fire at Rome*, în *Latomus*, 33, 1974, p. 858 şi J.S. RAINBIRD-F. B. SEAR, *A Possible Description of the* M» *cellum Magnum of Nero*, în *Papers of the British Sehool*

*Rome*, 39, 1971, p. 40 şi urm. Charles SAUMAGNE, Les *incendiaires de Rome* (*am*. *64* p.

*et les lois penales des Romains*, în Revue Historique>

1962, p. 337 şi urm.



C. VAN ESSEN, *La topographie de la Domus Aurea Neronis*, în

*Meded*. *Nederl*. *Akademie van Wet*., *Afd*. *Letterkunde*, N.S.

17, 1954, p. 371 şi urm. A. VASSILEIOU, Sur *la date des thermes*

*de Neron*, în *Revue des ttudes Anciennes*, 74, 1972, p. 94 şi urm. j, ZEILER, *Institutum Neronianum*. *Loi fantome ou réalité*? în

*Revve d'Histoire Ecclésiastique*, 50, 1955, p. 393 şi urm.

LITERATURA ŞI ARTELE

Sunt numeroase articolele, monografiile şi cărţile pe această temă. Opiniile autorilor sunt deseori contradictorii, dar din lucrările cele mai recente se degajă imagini mai pertinente şi mai exacte asupra literaturii şi artelor în epoca lui Nero. Lista care urmeaea este doar o selecţie.

Karihans ABEL, *Bauformen în Senecas Dialogen*, Heidelberg, 1967. Frederick AIIL, *hucan*. *An Introduction*, Ithaca and London, 1976. Jean-Marie ANDRÉ, *Otium et vie contemplative dans les Lettres* a *Lucilius*, în *Revue des Études Latines*, 40, 1962, p. 125

şi urm. –, *Seneque et la peine de mort*, în *Revue des Études Latines*, 57.

1979, p. 278 şi urm.

Pierre AUBENQUE – Jean-Marie ANDRÉ, *Seneque*, Paris, 1964. Jacqueline BRISSET, *Les idées politiques de Lucain*, Paris, 1964. Vincenzo CIAFFI, Intorno *all'autore dell'Octavia*, în *Rivista di*

*Filologia* e *di* Istruzione *Classica*, N.S., 15, 1936, p. 246

şi urm.

— *Struuura del Satyricon*, Torino, 1955. Eugen CIZEK, Despre *redactarea scrisorilor lui Seneca*, în *Studii*

*Clasice*, 4, 1962, p. 221 şi urm. –, *L'Apocoloquintose*, pamphlet *de* Varistocraţie *latine*, în *Acta*

*Antiqua Philippopolitana*. Studia *Historica* et *Philologica*.

Sofia, 1963, p. 295 şi urm. –, Despre *redactarea dialogului De uita beata*, în *Studii Clasice*.

5, 1963, p. 211 şi urm. „* *Les control-erses esthétiques de l'époque dans la lettre 114 de*

*Seneque*, în *Acta Congressus Internationalis Habiti Brunae*

*12 – 16 Mensis Aprilis MCMLXVI*, Praha, 1968, p. 353 şi urm. → Tacit, Bucureşti, 1974. – e *Structures* et *ideologie* dans *les* Vies *des* douze *Ce sar's de*

*Suetone*, Bucureşti – Paris, 1977. **an**-Michel CROISILLE, Lieux *communs*, sententiae *et intentions philosophiques dans la Phedre de Seneque*, în *Revue* des *Études Latines*, 13, 1964, p. 276 şi urm. – e *personnage de Clytemnestre dans l'Agamemnon de Seneque*, în *Latomus*,

23, 1964, p. 464 şi urm. – res naiures *mortes campaniennes*. Repertoire *descriptif des*

*Peintures de nature morte du Musée National de Naples, de Pompei, Herculan%m* St *Stabies*, Bruxelles, 1965.

oesie et *art figuri de Neron aux Flaviens*. *Recherches sur*

*1 iconographie et la correspondance des arts à l'ipoque* **im***Vriale*, teză de doctorat, Lille, 1978.



Fabio CUPAIUOLO, Itinerario *della* poesia *latina* nel *l secolo dell'Impero*, retipărire, Napoli, 1978. N. DACOS, *Fabullus et l'autre peintre* de *lui* Domus *Aurea*, în

*Dialoghi d'Arch*., 2, 1968, p. 210 şi urm. Eugen DOBROIU, *Unele probleme ale documentării lui Petronius*, în *Analele Universității Bucureşti*, 13, 1964, p. 145 şi urm! Florenee DUPONT, *Le plaisir et la loi*. *Du „Banquet" de Platon au „Satyricon"*, Paris, 1974 (cartea comportă o analiză **în**]

genioasă a lui Petrontu). Paul FAIDER, *La vie littéraire a Rome spus le regne de Neron*.

*Le râve de Seneque*, în *Les Études Vlassiques*, 3, 1934, p. 3 I şi urm.

Donato GAGLIARDI, *Lucano poeta della libertă*, ed. a 2-a, Napoli 1968.

Miriam GRIFFIN, *Seneca*. *A Philosopher în Politics*, Oxford, 1976, 1 Pierre GRIMAL, *L'eloge de Neron au debut de la Pharsale est-il* 1

*Ironique*? în *Revue* des *Études Latines*, 38, 1960, p. 298

şi urm. –, *Les tragedies de Seneque*, în Les *tragedies de Seneque et le théâtre de la Renaissance*, Paris, 1964, p. 1 şi urm. – *Place* et *role* du *temps* dans *la* philosophie *de Seneque*, în

*Revue des Études Anciennes*, 70, 1968, p. 92 şi urm. –, *La guerre civile de Petrone dans ses rapports avec la Pharsale*.

Paris, 1977. –, *Le lyrisme a Rome*, Paris, 1973, p. 163 – 167; 227 – 230; 248

255 etc.

— *Seneque ou la conscience de l'Empire*, Paris, 1978. Anne-Marie GUILLEMIN, *Seneque*. directeur *d ames*, în *Revue des Études Latines*, 30, 1952, p. 202 şi urm.; 31, 1953, p. 215

şi urm: 32, 1954, p. 250 şi urm. István K. HORVATH, Psr.se *et*

*Neron*, în *Studii Clasice*, 3, 1961, p. 337 şi urm. J. KORVER, *Neron et Musonius*. *À-propos du dialogue de* Pseudol

*Lucien „Neron ou sur le percement de l'isthme de Corinthe"*, I

În *Mnemosyne*, 4.1950. p. 319 şi urm. D. KORZENIEWSKI, *Die „Panegyrische Tendenz" în den Carmina*

*Einsidlensia*, în *Hermes*, 94, 1966, p. 344 şi urm.

Italo LÂNA, *Ludo Anneo Seneca*, Torino, 1955. r I

— *L. Anneo Seneca e la posizione degli intellettuali romani aii fronte al principato*, Torino, 1964. P. LAURENS, *Marţial et* l'epigramme *grec* au *ier* siècle nu; tv

*J*.

— *C*, în *Revue des Études Latines*, 43, 1965, p. 315 şi un «J Wolfgang Dieter LEBEK, *Lucans Pharsalia*. *Dichtungstsiruktur u li*

*Zeitbezug*, Göttingen, 1976., I

Anton D. LEEMAN, *Orationis Ratio*. The *Stylistic Theories an* I

*Practice of the Roman Orators*. *Bistorians and Philosovt*>* I

Amsterdam, 1963 (traducere italiană de Gian Carlo GIA

DINA şi Rita CUCCIOLI MELLONI, Bologna, 1974).

Joseph LUCAS, *Les obsessions de Tacite*, Leiden, 1974...)

Berthe MARŢI, *Lucan's Narrative Techniques*, în *La Parola*

*Passato*, 30, 1975 (Neronia, 1974), p. 74 şi urm. Giancarlo MAZZOLI, Seneca e *la poesia*, Milano, 1970. Alain MICHEL, *Tacite et le destin de l'Empire*, Paris. li!! iircă „I –, *La philosophie* politique *a Rome* d'Auguste d *Marc*

Paris, 1989



—, *Rhétorique et philosophie chez Seneque* (*Ad Marciam, 17 – 18*), în *Actas del Congreso Español de Estudios Clâsicos*, 1978, p. 319 şi urm. Emrnanuele NARDUCCITL a *Provvidenza crudele e la distruzione dei iniţi augustei*, Pisa, 1979. Ugo PIACEA7TINF. *Observazioni*, sulla *tehnica* epica *di Lucano*.

Berlin. 1963.

RAITII. *Petronius, ein Epikureer*, Nürnberg, 1963. Marc ROZELAAR, *Seneca*, Amsterdam, 1976. Giuseppe SCAKPAT, *11 pensiero religioso di Seneca e l'ambiente ebraica e cristiano*, Brescia, 1977. John Patrick SUI, Li VAN, *The Satyricon of Petronius*. *Some Psycho-Analytical Considerations*, în *The* American *Imago*.

13, 1961. p. 353 şi urm. – *The Satyricon of Petronius*. A *Literary Study*, Bloomington-London, 1968. –, *Petronius. Seneca and Lucan: A Neronian Literary Feud? în*

*Transactions and Proceedings of the American Philological*

*Association*, 99, 1968, p. 453 şi urm. E. THOMA8. *Peivvne*, ed. a 3-a. Paris, 1912. Robert Alain TURCAR Seneque et les *religions orientales*.

Bruxelles, 1967. Raoul VERDIBRE. Notes *critiques* sur *Perse*, în *Hommages a*

*M. Niedermann*, 11, 1952, p. 199 şi urm. –, *La Tryphaena du „Satyricon” est-eile lunia Silana? în Latomus. Îi)*, 1960, p. 551 şi urm.

— *La bvcoliqve post-vergilienne*, în *Eos*, 66, 1967, p. 161 şi urm. Paul VEYNE, *Vie de Trimalcion*, în *Annales* (*Economies, Sociétés.*

*Civilisations*), 16, 1961, p. 213 şi urm. –, *Le „je” dans le Satyricon*, în *Revue des Etndes Latines*, 42.

1964, p. 303 şi urm.

François VILLENEUVE, *Essai sur Perse*, Paris, 1918. J. VOLPILHAC, *Lucain et l'Égypte dans la scene de necromancie de la Pharsale VI, 413 – 830 à la lumière des papyri grecs magiques*, în *Revue des Études Latines*, 56, 1978, p. 272 şi urm. René WALTZ, *La vie de Seneque*, Paris, 1909.

Indice *t*

*Personaje, autori antici, divinități*

*Indice*

*Indice*

*m* i

*m*

Cuprins

Teiinoredactor: FLORICA PASTABU
Format 16/54X84. Coli editură 24, 24
Coli tipar 27. Bun de tipar – 9 iunie 1986...
Apărut – iunie 1986
Comanda nr. «260051

Combinatul poligrafic „Casa Scânteii”.
Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti.
Republica Socialistă România.